

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

FÖLDES BÉLA.

I. GAAL: BERZEVICZY GERGELY ÉLETE ÉS MŰVEI.

BUDAPEST

POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KIADÁSA

BERZEVICZY GERGELY

ÉLETE ÉS MŰVEI.

ÍRTA

ILLETVE LEGNAGYOBBRÉSzt LATINBÓL, KIS RÉSZBEN NÉMETBÓL FORDÍTOTTA

GAAL JENŐ.

A M.T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

BUDAPKST
POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KIADÁSA
1902.

Révai és Salamon könyvnyomdája Budapest, VIII., Üllői-út 18.

NAGYMÉLTÓSÁGÚ

DR. KAUTZ GYULA ÚRNAK,

Ő CSÁSZÁRI ÉS APOSTOLI KIRÁLYI FELSÉGE VALÓSÁGOS BELSŐ
TITKOS TANÁCSOSÁNAK, A LIPÓTREND LOVAGKERESZTESÉNEK, FŐRENDI-
HÁZI TAGNAK, A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA RENDES ÉS IGAZ-
GATÓSÁGI TAGJÁNAK, AZ OSZTRÁK-MAGYAR BANK VOLT KORMÁNYZÓ-
JÁNAK; A NEMZETGAZDASÁGTAN ELSŐ EURÓPAI NEVŰ MŰVELŐJÉNEK,
BUZGÓ ÉS SIKERES APOSTOLÁNAK HAZÁNKBAN ÉS BERZEVICZY GERGELY
ELSŐ ÚJABBKORI TUDOMÁNYOS MÉLTATÓJÁNAK MÉLY TISZTELETTEL
AJÁNlja E MŰVET NAGYSZÁMÚ HÁLÁS TANÍTVÁNYAINAK EGYIKE

A SZERZŐ.

TA R T A L O M - J E G Y Z É K .

EL S Ó R É S Z .

Berzeviczy Gergely élet- és jellemrajza.

Előszó	1
Bevezetés	4
1. Fejezet. Berzeviczy Gergely származása, gyermekkora és első ifjúsága	9
II. „ Berzeviczy Gergely mint patvarista és juratus	15
III. „ Göttingai egyetemi éve és külföldi utazása	23
IV. „ Hivatalnoki pályája és arról való lemondása	47
V. „ Északi tanulmányújtjai	60
VI. „ Működése a társadalom és egyházának szolgálatában	81
VII. „ Élete Lomniczon és írói tevékenysége általában	91
VIII. „ Berzeviczy Gergely mint egyházpolitikai író	102
IX Berzeviczy Gergely mint publiczista. Az 1802. évi országgyűlés folyamának leírása	111
X. „ A magyar katonaiügyről írt műve	135
XI. „ Egyéb politikai tartalmú iratai	145
XII. „ Berzeviczy Gergely mint közgazdasági író. Rendszeres közgazdaságtana. A Magyar Parasztról szóló műve	156
XIII. „ Magyarország iparáról és kereskedelméről, a Világkereskedelemtől és más közgazdasági tárgyokról írt munkái	170
XIV. „ Életének utolsó szaka	183
XV. „ Berzeviczy Gergely jellemrajza	200
Függelék	221

MÁSODIK RÉSZ.

Berzeviczy Gergely közgazdasági művei.

I. A közgazdaságról.

Előszó	3
I. Fejezet. A vagyon	9
II. „A kamat (a tőke haszna)	15
III. „Érték és áru	19
IV. „A földművelés	24
V. „A népesség	30
VI. „Műhelyek, gyárak	33
VII. „A városi lakosság	41
VIII. „A kereskedelem	43
IX. „A pénz	49
X. „A bank	53
XI. „Az állami pénzügyek	57
XII. „A fényűzés	61
XIII. „Az adózás	65
XIV. „Az igazságszolgáltatás	72
XV. „Elmélkedések	77
XVI. „Ismétlés	98

II. A parasztek állapotáról és természetéről Magyarországon.

Előszó	111
I. Fejezet. A parasztság keletkezése és fejlődéséről	113
II. „A parasztek állapotáról Magyarországon	122
III. „A parasztek természetéről	140
IV. „Megjegyzések	160

III. Magyarország kereskedelméről és iparáról.

Előszó	185
I. „Fejezet. Magyarország természeti viszonyairól	187
II. „Gazdaság	189
III. „Műhelyek, nagy ipar-telepek, gyárak	193
IV. „Kereskedelem	196

V. „Fejezet. Kereskedelmi mérleg	204
VI. „ Harminczad-rendszer	207
VII. „Magyarország viszonya az osztrák-német tartományokhoz.....	215
VIII. „Utak és hajózás	226
IX. „Magyarország északi kereskedelme	231
X. „ A nemzetgazdaság tudományának némely tantétele	235
XI. „Szepes vármegye két felterjesztése a kereskedelemre vonat- kozólag, melyek támogatás végett az ország valamennyi vármegyéjével közöltettek	245

IV. Nézetek az ázsiai—európai világkereskedelemről a mostani viszonyok szempontjából vizsgálva.

Előszó	257
I. Fejezet. Az európai világkereskedelem mostani állapotáról	260
II. „ Az ázsiai és európai világkereskedelemnek az osztrák és orosz államokon keresztül való vezetéséről	264
III. „ Az ausztriai császárság	265
IV. „ Az orosz császári állam	270
V. „ Következtetések	273
VI. „ Részletes nézetek	277
VII. „ Egy pillantás a török államra	280
VIII. „ A javaslat hasznossága	283
IX. „ A világkereskedelemnek korábban ez volt az útja.....	285
X. „ A javaslat fogantatása	291
XI. „ A kereskedelmi szabadságról	293
XII. Az ausztriai monarchia rendszeréről különösen	297

V. Az északi kereskedelemnek szélesbörűvé tétele.

Beadványa az 1814. évi bécsi congressushoz	303
--	-----

BERZEVICZY GERGELY

ÉLET- ÉS JELLEM RAJZA.

ELŐSZÓ.

Midőn a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottsága elhatározta, hogy a régi magyar, de idegen nyelven szolt közgazdasági írók műveiből magyar nyelven sorozatos kiadványokat tesz közzé, az annak kebelében nyilvánult óhajhoz képest, hogy a kezdet nehézségeivel első sorban az említett bizottság tagjai igyekezzenek megbirkózni: vállalkoztam a Berzeviczy Gergely munkáinak lefordítására és azok behatóbb méltatására. Megvallom sokáig aggódtam, hogy az e végből szükséges apyagot sikerülend-e kellő mértékben összegyűjtenem; mert arról meg voltam győződve, hogy az ily kiadványok manapság értékkel csupán az esetben bírhatnak, ha belőlük a jelenkor valamely tudományos, vagy gyakorlati tanulságot vonhat le. Erre kilátást nyújtó feldolgozás pedig csak az illető régi író egyéniségének s a kornak, melyben élt és működött, összes viszonyait jellemző, igen nagy mennyiségű megbízható adat birtoka mellett lehetséges. A színgazdagabb és életteljesebb előadást különösen szükségesnek tartottam Berzeviczy Gergely emlékének felelevenítésénél, a kiben a régi és új, továbbá a magyar és a nyugateurópai művelt társadalom, az antik és a moderm író jellemvonásai oly vegyületben találhatók fel, hogy mindezen elemekből a valónak lehetőleg megfelelő, összhangzó egésznet csak úgy

alkothatni, ha a reá vonatkozó tudomás lehetőleg teljes és alapos.

Megállapíthattam azonban később, hogy éppen az ő egyénisége és működésének ecseteléséhez szükséges minden józanul kívánható adat tényleg oly mértékben van meg, hogy azok segélyével nemcsak ő, de a Széchenyi előtti korszak is találóan jellemezhető. És reám nézve, a ki másnemű irodalmi vállalkozásom folytán erre különösen utalva vagyok, valóságos szerencsének mondható, hogy bemutatandó e kitűnő írónknak tisztelt családja minden fennmaradt iratát kegyeletesen őrzi, és hogy a jelzett czélnak minél jobban leendő elérhetése czéljából azokat teljesen rendelkezésemre bocsátotta. Igen tisztelt barátom, Berzeviczy Albert, valóságos belső titkos tanácsos ugyanis nemcsak szives volt engem bizonyos mennyiségű adattal maga is ellátni, hanem a nagy író unokájával, Berzeviczy Egyed cs. és kir. kamarással, is összehozott, a ki azután személyesen közölt velem mindent, a mit mint családi hagyományt boldog emlékü nagyatyjáról ő tudott, továbbá az utána maradt becses irodalmi ereklyéket nagy csomagok és rákaszokban a nagy-lomniczi családi levéltárból bizalomteljesen és lekötelező módon budapesti lakásomra is elküldötte. Ilyformán én gondosabban aknázhattam ki az ezen iratokban rejlő kincsesbányát, miközben a Széchenyi előtti mozgalmasabb korszaknak rendkívül érdekes és megkapó képe is legördült előttem.

Azt hittem, hogy azt nem szabad magamnak megtartani, hanem hazánk történetének ezen még nem eléggé kidolgozott részéhez becses adalékul szolgáló közkinccsé kell azt tennem. Bemélem ez eléggé igazolja, hogy Berzeviczy Gergelyt csak közvetve illető sok részletet is felöleltem, mert kora által őt és általa korát megérthetőbbé kívántam tenni. Ez okból, a hol csak lehetett, előadásom folyama alatt nem én beszélek, hanem őt magát és a tényeket

szólaltatom meg, mert úgy gondoltam, hogy ez eljárás mellett róla és idejéről korhűbb és találóbb festményt tudok nyújtani, mintha bármily tárgyilagosan, de azok helyett magam lépek előtérbe. — Ha ez legalább némileg kielégítő mértékben sikerült volna nekem, fáradozásaimért bőven megjutalmazottnak tartanám magamat.

Lökösháza, 1901. évi szept. 14-én.

Gaal Jenő.

BEVEZETÉS.

A történelem csak akkor lehet mestere az életnek *magistra vitae*, — ha ennek korábbi folyását híven, minden nevezetes esemény valamely tekintetben jelentőséggel bíró összes körülményeinek arányos csoportosításával adja elő, s így azokat megmagyarázni és az egyes korokat mozgó eszméknek testet adni képes. Csupán ez esetben lehet abból oly következtetéseket levonni, melyek a jelen feladatai megoldásának és a jövő előkészítésének munkássága közben irányadóul elfogadható hasznos tanulságokhoz vezetnek.

A külső események csak a korok és nemzetek szellemének alapos megismerésére szolgáló eszközök. A nemzetek és az egyes korszakok szellemének pedig legtermészetesebb képviselői az egyes időknek oly kiválóbb alakjai, a kik az annak képét alkotó fénysugarakat, mint az üveghasábok, magukon keresztül bocsátván, úgy törik meg és úgy dolgozzák fel, hogy a bennök rejlő színvegyület felbontván, az ennek alkatrészeit képező egyes színek azután külön feltüntetve, egymás mellé helyezve, sőt egymással szembeállítva jelentkeznek. Így azután annak a képnek mivolta jobban megismerhetővé válván, az általa ábrázolt tárgy, az illető korszak szellem mibenléte és fontosságának lényege is felfoghatóbbá lesz.

Az újabb kor történelme azért mindenek felett becses reánk nézve, mivel az annak anyagát képező események és ezek alanyainak viszonyait a dolog természete szerint sokkal jobban ismerhetjük meg, mint az ó- és középkor nagy tényeinek körülményeit. Ha az oknyomozó történetírás azután nem tartja méltóságán alulinak és kicsinyesnek, hogy a bármily téren működő vezéregyéniségek összes viszonyait kikutassa, és azokból mennél életteljesebb és lehetőleg kidomborított képet alkosson, akkor a történelmet valódi fontos rendeltetésének csakugyan átadhatja.

A mi hazánk történetének is legtanulságosabb lapjai azok, melyeken a mai kort megelőzőt száz év eseményei vannak feljegyezve. A XIX. század a maga mindent átalakító hatalmával Magyarországból is európai államot teremtett, mely ha az emberi polgárosodás élén haladó nagy nemzetekkel még igen sok tekintetben nem is tarthat lépést, de az bizonyos, hogy nyomdokaikon halad, és most már nem kis részben tőlünk függ, hogy azoktól nem nagy távolságban elmaradva, nyomon kövessük őket. Különbö a nyugateurópai új eszmék már a XVIII. századnak utolsó évtizedei alatt is annyira hatottak a magyarság életerőire, hogy azok története mintegy kiegészíti a lefolyt utolsó századnak képét. Ekkor történt az, hogy a Mária Terézia alatt csaknem elszenderedett és nemzeti valójából kivetkezett magyarságot II. Józsefnek a messze jövőbe tekintő, de a közvetlen közeli idők feladatait és természetes követelményeit elhanyagoló, sőt erőszakosan mellőző reformtevékenysége önmagának tudatához juttatá. Alighogy ez az uralkodás felébresztette a nemzetet, jött a francia forradalom előszele, azután viharának kitörése, mely csakhamar újból szítani kezdte a felocsúdott magyarság nemzeti önérzetét. A nyugati polgárosodás minden mozzanata gyorsabb ütemben kezdett nemzetünkre is befolyást gyakorolni, mint bármikor azelőtt.

A tizennyolczadik század utolsó évtizede már egészen a tizenkilencedik század lelkületével bír; ugyanazt a szellemet lehell, azzal a különbséggel, hogy ez még korántsem volt annyira megerősödve, mint később, mert eleinte kisebb erőfeszítéssel is elnyomhatónak bizonyult. Nálunk a Martinovich-féle összeesküvésnek minden nagyobb visszahatás nélkül történt vérbefojtása ezt a legkisebb kétséget is kizáró módon bizonyítja. Az a reform működés, mely az 1790—91-ik évi országgyűlésen megindult, de a mely semmiféle fogható eredményre nem vezetett, ugyanezt tanúsítja.

A francia forradalom kiáradt hullámainak rendesebb mederbe való vonulása és a francia első császárság leveretése után a szent szövetség által megteremtett nagy reactio már a nemzeti szabadabb mozgás erősebb szellemének lenyűgözésére is alkalmas lehetett volna.

Hanem az újkor összes haladási nagy tényezői az elnyomatás vasbékói által megkötve is folyton nyertek erőben és hatalomban. Azok végre felemelték a nagy súlyú kőlapokat is, melyek alá temetve voltak, és a viruló ifjúság teljes erélyével foglalták el az emberiség javára szolgáló küzdelemben az őket megillető kiváló helyeket. Ennek a feltámadásnak igazi horderejét sehol sem, de legkevesbbé nálunk, a hol a kormányzati, társadalmi, gazdasági és közművelődési viszonyok oly bonyolultak valának, lehet megérteni a nélkül, hogy annak előzményeit kellőleg méltatnék.

Az utolsó szabadságharcunkat megelőzőtt huszonöt év jelentőségét azért már a múlt század közepe óta minden itéletképes ember kellőleg fel is fogta nálunk. Széchenyi fellépése különben oly korszakot alkotott közéletünkben és nemzeti létünk folyásában, melynek kimagasló erkölcsi sikerei előtt szemet hunyni merőben lehetetlen is lett volna. De már ennek a korszaknak előzményei iránt sokkal keve-

sebb az érzék és érdeklődés. Annak kevésbé fénylő eseményei és ne is oly meglepő fordulatai, néha még körvonalaikban is csak homályosan állanak a mi korunk nagy világosság és határozott erős vonásokhoz szokott fiainak szemei előtt. De nem is könnyű a Széchenyi felléptét megelőzőtt negyven év folyásának egységes képét nyújtani, és pedig azért, mivel az akkori viszonyokat helyesen felfogni és igazságosan méltányolni a nehezebb feladatok közé tartozik. A régi Magyarországról a közéletnek nagyiról tehetséggel bíró férfiai értekeztek történeti és történeti színezettel bíró munkákban; azonban vagy csak becses anyagot hordtak össze, vagy pedig a célzatosságnak lettek áldozataivá. Ennek a kornak elfogulatlan, de életteljes képét, pedig erre a már mondottak miatt szintén nagy szükség volna, eddig tehát még nem nyújtotta senki sem. Nem is fogja nyújthatni, inig a közélet akkori minél több vezéregyéniségének összes életkörülményeit ki nem kutatják. A sok előkelő család levéltárainak ez időből meglevő gazdag kincsei megadják erre a lehetőséget.. Azok hasznosítása a történetírásnak nálunk oly tere, melynek termékeny voltáról és becséről én akkor győződtem meg. midőn a nemzetgazdaságtan nálunk egyik legelső és legelőkelőbb művelőjének írói egyéniségét volt feladatomban irodalmilag feltüntetni.

A tizennyolczadik század végén és a tizenkilencedik elején volt ugyanis egy emberünk a közpályán, a kit körülményei, egyénisége és törekvései egyaránt a Széchenyi előtti kor képének mintegy sugártörő prizmájává tették. Ő annak viszonyait csaknem minden irányban átélte, tanulmányozta, részben képviselte is. Az ország akkori közvéleménye által aránylag kevésbé befolyásoltatván, meid a helyesebb szellemi és erkölcsi irányzattal idejekorán alkalma volt megismerkedni, de annak viszonyait teljesen ismervén, ezeket elfogulatlanul és találóan volt képes megítélni. Életkörülményei minden osztálylyal, minden felekezettel és mindenféle kora-

beli eszmeáramlattal a bel- és külföldön érintkezésbe hozták, minélfogva széles látköre, továbbá szellemi és erkölcsi kiváló tulajdonságai öt részünkre a Széchenyi előtti korszellem igen becses tolmácsává teszik, a kinek élete és működése is sok irányban szerfelett érdekes és megkapóan igaz magyarázatát szolgáltatja ennek. Ez a férfiú berzeviczei és kakas-lomniczi Berzeviczy Gergely volt.

I. FEJEZET.

Berzeviczy Gergely származása, gyermekkora és első ifjúsága.

Berzeviczy Gergely igen régi, jeles és nagy kiterjedésű magyar nemesi családból származott. Ősei azonban tulajdonképp német eredetűek voltak, mert úgy a család hagyományai, valamint Nagy Iván * adatai szerint annak alapítója hazánkban Rutker (Rutkerus Comes, Rüdiger) vasmegyei várispán volt. Történetét báró Mednyánszky Alajos** részletesen leírván, azt mondja, hogy szájról-szájra terjesztett százados hagyomány szerint Rutkerus a tiroli havasok*** jeges bércei közül vándorolt be a Kárpátok közé, midőn Gertrud meráni hercegnő, mint II. András király neje a magyar királyi lakba költözött. A nevezett tiroli ur felesége a királyné udvarhölgyei közé tartozott, miután férjét követve a külföldről szintén beszármazott ide. Ennek a hölgynek fivére, Adolf, szepesi prépost lett, és mint ilyen különféle követségekben a római és más udvaroknál kiváló érdemeket szerzett magának. De itthon is főleg a királyné testvéreinek, köztük a kalocsai érseknek, tett nagyobb szolgálatokat. Főleg ezek jutalmául adományozta a király Rutkerusnak

* Nagy Iván: Magyarország családai, I. k. 37. 1.

** Báró Mednyánszky A.: Taschenbuch für die Vaterland. Geschichte 1820. évfolyam.

*** Maga B. G. egyes leveleiben azt is írja, hogy az ő nemzetsége voltaképp Svájczból szakadt ide; de máskor szintén tiroli eredetűnek mondja magát.

1209-ben a mai lomniczi birtokot, mely akkor Nagy-Lomnicz, Hunfalva (Hunsdorf), Ó-Lészna (Alt-Walddorf) és az 1360 körül elpusztult Merkler községek határaiban terült el. Ez adomány a kis- és nagy-tarpataki völgyet is magában foglalta.

A család azután századokon át mindig előkelő szerepet játszott. Első ízben 1343-ban szakadt két ágra, az akkori egyik fivér a Tarczay-családnak válván alapítójává, a másik pedig, névszerint János, az 1317. táján létesült és birtokában levő sárosmegyei Berzevicze községéről, mely a felső-tarcai járásban fekszik és jelenleg mintegy 1500 tót és német lakossal bír, a Berzeviczy nevet vevén fel. Ennek területét a család később kapta adományban és annak, valamint a lomniczi birtoknak eleinte kizárólagos ura volt, és csak később szereztek ott mások is egyes birtokrészeket.*

A Berzeviczy-család azután a századok folyama alatt megint két ágra, a sárosira és a szepesire, szakadt. A reformatio idején ugyanis a sárosiak katolikusok maradtak, ellenben a szepesiek az ágostai hitvallású evangélikus egyháznak lettek híveivé.

A Berzeviczyek családjának mind a két ága sok jeles és kiváló társadalmi állású tagot számlált. Közülök csak kettőt említek fel. Boldizsárt, a ki a Rákóczy-mozgalmak alatt Szepes-, Gömör- és Tornamegyék perceptora volt, és fiát, Sándort, a Gergely atyját. Az előbbi a Rákóczy-féle szabadságharcz befejeztével 1711-ben, mint annyi más ezen bonyodalmakba vegyült hazafi, amnestiát kapott. Az erre vonatkozó és gr. Pálffy aláírásával ellátott okmány mai napig is meg van még. Berzeviczy Boldizsár neje Roth-leány volt, a kinek révén a szintén e családból házasodott egyik gróf Telekvvel sógorságba jutottak. Ezt a viszonyt a Berzeviczyek sokáig ápolták és nem kis részben

* *Berzeniczy Gergely*: Die Karpathen in Ungarn, a Sartori Ferencz által Bécsben kiadott „Oesterreichisches Tibur“ 1820. évi folyamában.

az ő érdemük annak a nagy evangélikus tanulmányi ösztöndíjnak az alakítása is, melyet a vagyonos gömöri Hoth-leány. férje által is támogatatva, Roth-Teleky-stipendium név alatt létesített.

A másik Berzeviczy, pedig a kiről megakarok emlékezni, Gergelynek atyja, Sándor, az előbbinek fia, a kinek édes anyja Both Anna volt. Ő lett örököse a lomniczi birtoknak is, melynek jövedelmezősége azonban lassanként már jelentékenyen megcsappant. Egy Szontágh-leánynyal, Erzsébettel kötött első házasságából sok gyermeke származott, a mi tetemes kiadási szaporulatot vont maga után; továbbá latinosan tanult, buzgó evangélikus lévén, hitsorsosainak védelmében Mária Terézia uralkodása ideje alatt ő is többet fáradott, mint gazdaságának gondozásában és fejlesztésében. Erről több latin levél tanúskodik a családi levéltárban. Ezen házasságából, és pedig mint második fiú, való volt Berzeviczy Zsigmond, a kinek leányát a Sándornak második házasságából származott fia, Gergely később nőül vette.

Ez a második házasság sok tekintetben nevezetes mozzanat. Azt Berzeviczy gradeczi Stansits-Horváth Borbálával kötötte, a ki gazdag örökös nő és tagja volt annak a jeles Horváth-családnak, mely protestáns hitének szabadabb gyakorolhatása végeit horvátországi birtokait és állásait is elhagyta. Később azonban szolgálatai jutalmául Szepesmegyében kapott donatiót, és férfitagjai házasság révén is kiváló családi összeköttetéseket szereztek maguknak. Így például a Horváth Borbála édesanyja Hellenbach Anna Mária bárónő volt.

De nemcsak vagyonra, hanem tekintélyre is tudtak a Horváthok a felvidéken szert tenni. Így például a Berzeviczy Sándor sógora, Horváth Imre, Szepesvármegye jeles alispánja, több országgyűlésen követe, az ágostai hitvallású evangélikusoknak tiszai egyházkerületi felügyelője és

általában a hazafiak által országszerte igen tisztelt s felfelé is befolyásos férfiú volt. Ő volt az is, a ki az aranybullának ma meglevő hiteles másolati példányát 1792-ben mint Szepesvármegye követe és első alispánja az országgyűlésre felvitte. Annak eredeti hét példánya ugyanis mind elkallódott. Horváth Imre azonban nyomára jött egy I. Mária királynő által kiállított hiteles másolatának. Erről azután Pozsonyban jegyzőkönyvet vettek fel, és a hiteles másolatot Budán az országos levéltárban helyezték el.*

Berzeviczy Sándor és családja ennek az összeköttetésnek minden tekintetben igen sokat köszönhetnek. Mindjárt a házasság megkötése után rendbe jöttek a vagyoni viszonyok. A lomniezi birtok mellé, mely 80 úrbéri telekből, 600 hold allodiumból, nagy kiterjedésű erdőkből és legelőkből állott, a tállyai és tolcsvai szép szőlők járultak. A lomniczi igen alacsony régi curia helyébe az új házaspár 1760 körül olasz építőmesterek által emeletes kastélyt építtetett, melynek rococo-homlokzata megett és mansarde teteje alatt bolthajtásos magas szobái vannak az emeleten. A berendezés az akkori viszonyokhoz képest fényes volt, a miről a ma is meglevő üvegcsillárok, aranykeretes nagy tükrök, a régi hímzésű pamlagok és székek s a XVII. és XVIII. századból származó olajfestésű családi arczképek tanúskodnak.

Különben rendszeren csak a földszinti szobákat lakták, mert a felsők a szigorú kárpátvidéki lelek idején nagyon hidegek voltak és leginkább csak nyáron használhatták azokat. E kastélyban úgy a Sándor, mint különösen a Gergely életében, a ki itt 1763. évi június hó 15-én pillantotta meg először a napvilágot, mint később látni fogjuk, ennek a kastélynak koronkint igen előkelő, magas, az uralkodóházból való vendégei is voltak.

* Diar. Comit. 1792. 107. 1. és *Schwartner M.*: Statistik des Königreichs Ungern, Buda, 1811. II. k. 6. és 7. 1.

Itt teltek el az ő gyermekévei egészen, ide tért vissza tanulmányi ideje alatt pihenni, üdülni és a családi tűzhelynél ismét felmelegedni; ide menekült később a közviszonyok mostohasága elől; e helyen dolgozta fel szellemileg másutt szerzett széleskörű ismereteit és tapasztalatait; itt tette papírra gondolatait: tehát innen lett híressé és nagygyá, e helyen végezte be életét s porai is ezen ősi fészkek köztemetőjének hantjai alatt hamvadnak.

Berzeviczy Gergely atyjának ezen második házasságából egyetlen gyermeke lévén, képzelhető, hogy ily szerencsés körülmények között szemefénye is volt neki, de különösen édesanyjának, a ki férjének 1772-ben történt halála után benne egyetlen vigaszát és reményét szerette s csak neki és általa élt.

A fiú-nevelés azonban az özvegy nőknek igen gyakran túlságos nagy gondot okoz, és az vajmi sok esetben balul szokott sikerülni. Berzeviczy Sándorné e részben sorsosainál minden irányban sokkal szerencsésebb volt. A kis Gergely engedelmes, szerény, tanulékony, később igen szorgalmas és tehetséges, könnyen vezethető és rendkívül hálásan szerető fiúnak bizonyult. Jó természete a sikert már magában is valószínűnek tüntette fel, de ennek biztosításához nem kis mértékben hozzájárult az anyai nagybátyának, Horváth Imrének, abbeli elhatározása, hogy a Gergely nevelésének és vezetésének gondjait özvegygyé vált nővérel meg fogja osztani. Ennek a jeles, hazafias és vallásos férfiúnak nagy része van abban, hogy unokaöcscséből derék ember lett, a ki szülőjét sohasem szomorította meg, és nemcsak családjára nem hozott szégyent, hanem hitfelekezetének és hazájának is dízére vált.

Bizonyára a nagybátya biztos vezető kezére vall az, hogy Gergelyt az elemi tanulni valók elvégzéséig otthon foglalkoztatták, és e végből a kapható legjelesebb erőket szerezték meg számára. Így leginkább lehetett elérni azt,

hogy az okos anya egyetlen kis fiát testileg, szellemileg és erkölcsileg is kellőleg ápolhatta.

Az elemi osztályok elvégzése után sem kellett őt messzire küldeni, mert az alig félórányira fekvő Késmárkon hasonlóképp szülői felügyelet alatt tanulhatta végig a gimnáziumot. Sőt a philologiai és philosophiai tudományok elemeinek elsajátítása után jogi és államtudományi szakokat is hallgathatott e városban, a hol a legjelesebb tanárok, mint Benczúr József és Podkonyiczky Ádám osztoztak a tehetség és szorgalom, valamint családi viszonyai folytán kiváló ifjú vezetésében, a ki intelmeikhez készséggel alkalmazkodott.

Közép- és főiskolai tanulmányaival nagyon hamar lett készen Berzeviczy Gergely, mert már 1882-ben gyakorlaton látjuk őt előbb nagybátyja, azután pedig más idegenek mellett. Alig húsz éves korában, 1788-ban, már az ügyvédi oklevél is kezében volt. A II. József-féle türelmi nyílt parancs ugyanis a protestánsoknak megnyitván a jogi pályát, Berzeviczy Gergely egyike volt az első jurátusoknak a pesti királyi táblán. Ott ő eleinte a tárgyalásokon mint hallgató vett részt, de alkalmilag az előadók számára az ügyiratokat is kivonatolta. — Azonban az ő korabeli törvénykezési pálya a maga szűk látkörű embereivel és hosszadalmas, casuistikus, logikátlan eljárásával a magasabb felfogású és nagyratörő ifjút nem vonzotta. Ő a külföldre vágyott, mélyebb tudományt és általánosabb műveltséget akart szerezni.

Mielőtt azonban erre irányuló utain tovább kisérnök őt, egyéniségének, de egyúttal a korviszonyoknak tüzetesebb megismerhetése végett is nem lesz felesleges és érdektelen kissé közelebről megtekinteni azt a kört, melyben tanulmányainak bevégezte után mint gyakornok tanult, észlelt, mozgott és működött.

II. FEJEZET.

Berzeviczy Gergely mint patvarista és jurátus.

Berzeviczy Gergely 1782-ben kikerülvén a szülői háztól, patváriára ment a jogot gyakorolni. Ez időből néhány igen érdekes, legnagyobbbrészt magyarul írt ifjúkori levele maradt reánk, melyek sok mindenféle későbbi fejleményt alkalmasok megértetni velünk. Nagybátyja csak addig kívánta őt a szepesi alispáni irodában magánál tartani, míg megfelelő idegen helyet kaphat számára. Ez csakhamar be is következett, mert Horváth Imre utána látott, hogy a jogi ismereteken kívül öcsce a magyar nyelvet is tökéletesen elsajátíthassa, és ezért a szabolcsmegyei alispánt, Vay Istvánt szemelte ki és szerezte meg főnökül számára.

Principálisával, a mint leveleiben Vayt folyton nevezi, az ország különböző részében utazgatott. Készült a jogi pályára, gyakorolta magát a magyarnyelvben, s egész buzgalommal látott annak minél tökéletesebb megtanulásához, mert hiszen, habár édesanyja magyar asszony volt is, a szepességi környezet nem lehetett kedvező arra nézve, hogy e nyelvet minden irányban, teljesen elsajátíthassa.

Az iskolában latinul tanítottak, a vidék, a hol lakott, egészen német volt, ennél fogva a hazai nyelvet neki csakugyan magán szorgalommal kellett volna megtanulnia. Ezt nagy mértékben elősegítette a hely, a hol főnöke háztar-

tásához tartozván lakott, t. i. Berkesz, Szabolcs vármegyében. Innen a megyei székhelyre, Debreczenbe, alkalmilag Nagyváradra, azután Pestre és Pozsonyba is eljutott. Nyitott szemmel, átható észszel és fogékony szívvel rövid idő alatt sok hely-, személy- és tárgyismeretet szerzett. Kezdte magába szívni a nemzeti szellemet is, és valószínű, hogy ha nem megy ki azonnal a külföldre, a magyar nemzeti érzés teljesen kifejlődött és megerősödött volna benne.

Első levele 1782. évi január 16-áról Debreczenből van édesanyjához intézve. Ez még meglehetősen bizonytalanságról tesz tanúságot a magyar nyelv kezelésében. Még csupán magánügyeiről írogat. — Látszik belőle, hogy úgy volt felszerelve, mint az előkelő fiatal urak szoktak akkor lenni. Egy régi, szegény, Iván nevű játszótársa, a kivel együtt tanult hegedülni is, volt inasa. De éppen, mivel mint gyermekeket együtt nevelték őket, nagyon bizalmaskodott iránta. Tisztátalan, feledékeny, sokszor goromba volt, sőt fiatal gazdája még talán lopással is gyanúsította; azért egy más inas után akart látni, a kinek azonban szintén muzsikálisnak kell lennie. A mint írja, el is küldte őt haza.

A második levél 1782. évi április 20-áról van keltezve. Április 7-én érkeztek főnökével Pozsonyba. A princípálissal egyszobába lakott s iránta annyira figyelmes volt, hogy jelenlétében még anyjának sem akart levelet írni. Szeretett volna nyárára Pozsonyban maradni, a hol nagy táborozás készült. Oda akkor orosz hercegeket is vártak. De azt írja, hogy erre a magyar nyelv hiányos ismerete folytán neki kevés kilátása van. Éppen azért kéri anyját, írnia meg princípálisának, hogy őt mindenféle utazásokra ne használja fel, hogy a magyarnyelvet alaposabban tanulhassa és más feladatait is jobban legyen képes végezni. Panaszkodik, hogy a zenében sem tökéletesítheti magát, részint mert nagyon el van foglalva, részint, mivel ez főnö-

kének nem tetszik. — Pozsonyból, életében először, néhány napra felrándul Pécsbe is. Ez alkalommal II. Józsefnek koronás vendégei között a pápához, VI. Piushoz, is volt szerencséje. Berzeviczy Gergely és szintén protestáns főnöke kihallgatáson és kézcsókon voltak Ő Szentségénél. Azelőtt már kétszer látta a pápát, egyszer, mikor apostoli áldást adott a népre és másodszer, midőn a császárral a Práterbe kikocsiztak. írja, hogy főnöke nélkül is bejuthatott volna, mert családjából többen voltak fenn mint gárdisták. Vay István eleinte nem akart audienciára menni, de a rábeszélésnek engedett. Alig főnökére került a sor, három órát kellett az előszobában ücsörögniük. Ő, mint kis ember, csak este 8 óra után bocsáttatott be. A pápának a tenyerét, a katolikusok a lábát is, a melyen vöröskeresztes czipő volt, csókolták meg. A kezén keztyű volt, melylyel a pápa annak, a ki megcsókolta, megfogta és megnyomta a vállát. „Valami negyvenen voltunk kézcsókoláson. Nagyrabecsülöm,“ írja levelében, „ezt az experientiát“.

Május 1-én újra Pozsonyból ír haza. Aggódik anyja egészségi állapota felett. A pozsonyi orvosokkal tanácskozást is tart e tárgyban, de mégis jónak találja, ha szepességi orvos által gyógyíttatja magát. — Mindig arról panaszkodik, hogy nincs elég ideje a tanulásra. Egyébiránt folyton előkelő körökben forgott, a mi művelődésének már kora ifjúságában nagyon előnyére vált. Leveleiben még a II. József által a hivatalokban alkalmazott reductiók hatását emlegeti, minélfogva kevés a valószínűség, hogy ő majdan alkalmazást fog nyerhetni.

Érdekes 1782. évi június 13-án Nagyváradról irt hosszabb levele édes anyjához. Szabolcsmegye egyik előkelő férfiával, Lónyay Menyhérttel utazott oda, a ki iránta nagy jóakarral viseltetett. Éppen Ürményi főispánt installálták. Ropant sok ember gyűlt össze ez alkalommal és nagy hőség uralkodott. Leírja körülményesen a főispáni beiktatást.

A protestánsok sokat vártak az új főispántól, ellenben a váradi püspök, Kollonich, competálni kezdett vele. Előkelő ismerős urakkal találkozott ott is, a kik őt mindenfelé bemutatták. Az odavaló társaságra azt mondja, hogy nagyon briliáns, kár, hogy oly rövid ideig tartózkodhatik Váradon. Ritka helyen lehet annyi szép asszonyt és embert látni, mint ott. Bihar vármegye imponált neki, mert az szerinte is az ország első törvényhatóságai közé tartozik. De bármily jó fekvésű is Biharmegye, ott éppen úgy panaszkodnak az emberek a rossz idők miatt, mint a Szepességben.

A váradi installáció pompájáról Dadáról (Szabolcsin.) keltezve még egy hosszabb magyar levelet írt. 1782. évi június 23-án. „Az installációt intéző gr. Károlyi Antalnak húsz ezüstbe ruházott katonái voltak. Nagy volt a banderialisták, mágnások és idegen uraságok száma. Minthogy a beiktatás éppen Antal napjára esett, gr. Károlyi traktált és bált adott a vendégeknek.“ A földesurak nagyobb része Váradon lakik és az odavaló katonatisztekkel pompásan élnek, a mi az új főispánnak egyáltalán nem tetszett. A protestáns Berzeviczynek ellenben tetszik, hogy az új főispán hitsorsosaira különös tekintettel akar lenni. — Ugyanekkor említi, hogy főnökénél ki akarja tartani az egész esztendőt, pedig édesanyja hívja őt haza Tállyára, a szüretre. Már jurátuságra törekszik. A zenében is gyakorolja magát. Főnöke azonban, mint írja, nagyon rendes ember lévén, a hegedűjét nem hordhatja magával. Sürgeti, hogy anyja főnökének, vagy még inkább a feleségének, valami nagyobb ajándékot küldjön. Ő maga, mint írja, nem küldhet, különösen az asszonymak, mert könnyen gyanúba esnék. Minő óvatosság egy tizenkilencz éves ifjú részéről.

Megint egy új inast szorgalmaz, a kinek azonban hegedülni és fodrászni is kellene tudni. Ivánt akkor okvetlenül végleg elbocsátja, Ő minden más embernek jó szolgálója lehetne, csak éppen neki nem, mert együtt nőttek

fel s a régi bizalmaskodásnak maradványai elég bosszantó módon még mindig megvannak nála. — Berkeszről 1782. Július 20-án megint az ajándékot sürgeti, kivált a princípálisnéak. Alkalmilag mindenféle holmikat küld és vár Lomniczról. Említi, hogy résztvett Vay István kíséretében, a ki a reformátusok tiszai egyházkerületében főfelügyelő volt, a sárospataki collegium vizsgálatain, de mint írja, kiábrándult, mert korábban többet várt. A református urak szerinte nagyon el vannakelve magukkal.

Mindenfelé ösmeretségeket csinál s az akkori szokásoknak niegfelelőleg patriarchális módon vendégelik ötét; de ő is minden Szepességre utazó ismerősét anyja vendégszeretetébe ajánlja. Még azt is megírja, bogy aranyóráját egy ezüstért kéri cserébe és két aranyat akarnak ráfizetni. Ő nem szívesen állna az alkura, hanem az, a ki cserélni akar vele, annyira szorongatja, bogy megígérte ennek a kérdésnek megírását anyjának. — Felemlíti, hogy azon a vidéken az aratással nagyon sietnek, mert pl. Böszörményen, a gabonából a nép teljesen kifogyván, az emberek többnyire korpakenyérrel éltek s a legjobb gazdák is koldulni voltak kénytelenek.

A közigazda már ekkor mozogni kezdett ő benne. Hiteles forrásból értesült ugyanis, hogy Bécsben a várost körülő sánczokat le fogják rontani s helyükbe épületeket terveznek. A császár ingyen adja a telkeket s ha valaki 1200 frtnál többet akar beépíteni. 20 évi adómentességgel előnyös kölcsönt is kaphat. Kérdi anyjától, hogy ily kedvező feltételek mellett nem volna-e jó Bécsben házat építeni. kivált ha többen összeállának. Egy nénje úgy is ott akarja magát curáltatni. Még a helyet is igen előnyösen lehetne a Burg és a Belvedere között kiválasztani. A császár ez utóbbi helyet jelölván ki magának lakásul, valószínű, hogy az azon tájékon épüendő házak jövedelmezők lennének.

Mínthogy őt Berkeszen kávéval nagyon jól tartják, helyes volna talán kávét is küldeni, ha az otthon olcsóbb

lenne. Megírja a kávénak és a czukornak árát: Berkeszen az előbbi 26, a nádméz pedig 22 garas. — Ugyanonna 1782. évi augusztus 24-én keltezett levelében csak arról értesíti anyját, hogy egyházi kérdésekben Horváth Imre bátyját vegyes küldöttségbe fogják Bécsbe felszólítani. Megtudta továbbá, hogy főnökének leginkább ezüstre, vagy holicsei porcellánra lenne szüksége; ha könnyen esnék édes asszonya anyjának, elkelné egy rend jó asztalnemű is. Az uraság ugyanis nemcsak hogy nem hidegebb, hanem folyton kegyesebb iránta. Mivel megtudta, hogy az utazás reá nézve terhes, egészen tetszésére bízta, hogy akkor menjen vele, a mikor akar. Már a pipát is ritkán nyújtja át neki megtöltés végett; sokszor nem is engedi, hogy ő gyújtsa meg azt. Írja is, hogy nagyon jól érzi ott magát és onnét való elmenése sajnosan fog neki esni. — Levelei már sokkal jobb magyarsággal vannak írva.

A következő meglevő levél 1782. szeptember 26-án kelt Pestről. Principálisával együtt egy nappal előbb érkeztek oda. Örömmel jelenti, hogy már 60 jurátus van a protestáns ifjak közül. Ő is elő van jegyezve és pedig a lutheránusok között a második helyen. Szlávy irodaigazgatóhoz akarna bejutni, a kinél, reméli, sok nagy úrral és mágással ismerkedhetné meg. Több, mint írja, politikai, de tulajdonképpen csak kinevezési hírt is közöl anyjával.

A sokszor sürgetett ajándék végre megérkezett Vay Istvánhoz, a melyért ez egy jó izü magyaros levélben mondott köszönetét a tekintetes asszonynak. „Köszönöm, úgymond, csekélységem iránt való érdemes úri bizodalját, hogy a maga kedves fiát, kedves öcsémet, Berzeviczy Gergely uramat néminemű további gyakorlás kedvéért hozzám küldeni méltóztatott.“ Dicséri már is szép körű ismereteit, szorgalmát, jó erkölcsét, meg van hatva azon gondoskodás által, melylyel az anya fiát neveli. Boldognak érezné magát, ha nála való egy évi tartózkodása annak bölcs

törekvéseit előmozdította volna. „A fiúról nem írhat mást, csak azt, hogy: én az említett kedves öcsém uramnak, mind a tudományokban való szorgalmatosságával, mind irántunk levő emberséges és szelíd magaviseletével, úgy summásan jó erkölcsének kellemetességével annyira megelégedtem, hogy azt el nem titkolni éppen igazságnak esmérem. szívesen kívánván, hogy azok a becses tulajdonságok, mellyek már is magukat benne kinyilatkoztatták, az isteni segedelemmel és szíves további igyekezettel a magok megérésére juthatván, a tekintetes asszony anyai öröme és vigasztalása is a maga állandó tökéletességét elérhesse. Mennyivel tisztább és csupán jószíves indulatból igyekeztem azonban kedves fia iránt a tekintetes asszonynak úri kívánságát teljesíteni, annyival váratlanabban és nagyobb szeméremre esett, a melylyel a tekintetes asszony Horváth Imre uram által azokért a csekélységekért, a mellyek csak valami számba is jönni nem érdemesek, kedveskedni méltóztatott. De nem lehetvén nékem legkisebb jelét is a tekintetes asszony csekélységem iránt való megnyugvásának nagyra nem becsülni, mint akkor elvettem, most is annyival nagyobb köszönettel veszem, mennyivel elevenebben érzem az úri szívességének s Gratiájának becsét, a melyeknek egyedül tulajdonítom. Szerencsémnek fogom tartani, ha ezután is maga úri parancsolataira méltóztatván, minden tőlem kitelhetőkből szíves készségemet valóságokkal is megbizonyíthatom. Az alatt is kedves társam a tekintetes asszonyt tökéletesen tiszteli stb.“

Végül 1784-ből két érdekes tartalmú német levele maradt fel Berzeviczynek édesanyjához. Az egyik Árokszállásról szól, és ezt január 12-én már mint jurátus írta. Óriási hóban utaztak oda. Ily körülmények közt az utazás kellemei kisebbek voltak, mint veszélyei. A töretlen szánúton persze lassan haladtak. De ezen az úton is mindenféle közdolgokról értesíti édesanyját. Különösen az

egyházi kérdések már akkor nagyon érdekelték. Mindenféle aprólékos és nagyobb dolgokról vegyest bőven tudósítja szülőjét. Árokszálláson pl. a táncz meg volt tiltva, s azért minden hegedűt elkoboztak. Midőn a vendéglő szobájában ő hegedülni kezdett, az övét is ahhoz hasonló veszély fenyegette. Akkor éjszaka a korcsmában a kemencze széngázától egypár cseléd pusztult el. — Említi is, hogy e levelében nagyon fecsegő, a mi jókedvének és egészségének a jele. — Érdekes jellemvonás, hogy rossznéven veszi a bizalmatlanságot egy barátjától, a ki a saját leveléhez való csatolás végett átadta neki a magáét, de azt lezárta. Berzeviczy megjegyzi, hogy az ő leveleit ugyan olvashatja akárki, a jelen esetben azt a barátját kivéve, a kit titkolódzásáért megró.

A második említett levél 1784. május 31-éről Pestről van keltezve. Ebben egy családi per vitelére vonatkozólag ad tanácsot édesanyjának. Legérdekesebb benne, hogy akkor II. József intézkedései még borzalommal töltötték őt el. Az idevonatkozó rész fordításban így hangzik: „Újságról inkább nem írnék semmit sem. mint azokról a szomorú kilátásokról, melyekről itt beszélnek. Biztos, hogy a német nyelvet behozzák, és épp oly biztos az is, hogy minden kormányzékot Budára tesznek át. A legtöbb tanácsos le akar köszönni, de leköszönésüket a császár nem fogadja el, míg minden együtt nem lesz Budán. József törvénykönyvén sokan dolgoznak és most hallja a mama a következő rettenetes, de igaz jóslatot. Midőn minden együtt lesz Budán és be lesz rendezve, akkor Ő Felsége augusztusra Budára országgyűlést hív össze és egyúttal a Rákoson 50 60 ezer katonát tart együtt. Akkor a rendeknek a kész törvényt előterjeszti, de nem azért, hogy megvizsgálják, hanem, hogy aláírják. Így a mi szabadságaink örökre el lesznek temetve.“ Később a II. József kormányzatáról nem volt egészen ilyen visszajesztő felfogása.

III. FEJEZET.

Göttingai egyetemi évei és külföldi utazása.

Bármily sokat tanulhatott és tényleg tanult is Berzeviczy Gergely idehaza, s nemcsak a tudományok és a jogi gyakorlat, hanem az irodalom és szépművészetek terén is bő alkalma volt magát kiképezni: ő tőle magától származott az az eszme, hogy még mélyebb tanultság és széleskörű műveltség szerzése végett hosszabb időre a külföldre menjen. Nagybátyja, Horváth Imre, őt e szándéka kivitelében támogatta és így, különösen midőn egy rokonától némi örökség szállott reá, sikerült édesanyját is meggyőzni, hogy bármily áldozattal járjon anyagilag és különösen akármily nehezen essék is egyetlen gyermekétől évekre elszakadnia, annak jól felfogott érdekében áll tervének kivitelébe beleegyeznie. Még az 1784. év nyarán el is határozott ez az utazás, a mit igen megkönnyített, hogy a Berzeviczy-családdal jó baráti viszonyban élő egy báró Podmaniczky a saját fiát hajlandó volt Göttingába küldeni vele. Okolicsányi püspök is helyeselte e szándékot, a ki pedig az akkori szabadelvű áramlatnak nem nagy barátja volt, és azok köz tartozott, a kik II. Józsefnek egyházellenes reformjait elítélték. Megbotránkozott például azon, hogy a halottakat lenvászónba kellett volna burkolni, koporsó nélkül eltemetni és a sírgödörbe, ennek földdel való behan-

tolása előtt, mész lett volna hintendő. A szokásokkal ellenkező ez a temetkezési mód egyébiránt általán nagy visszatszést idézett elő.

Az ifjú báró Podmaniczkyvel 1784. évi szeptember hó utolsó napjaiban Bécsben találkozáván, október 4-én keltek útra Göttinga felé. Ennek az útnak rövid leírása abban a levélben foglaltatik, melynek kézírata véletlenül jutott kezembe.* Egy barátja, valószínűleg valamelyik Szirmay fia, írt hozzá már Göttingába, a honnan 1785. évi január 12-én Berzeviczy németül válaszolt neki. Helyesli abbeli elhatározását, hogy szintén ki akar oda utazni. Nem szándéka prozelytákat csinálni, de biztosítja barátját, hogy az igazat írja. Göttinga az a hely, a hol a fiatal embereknek, ha belső ösztönük nem is hajtaná, már csak unalomból is tanulni kell. Minden szak tanszéke jól van ott betöltve, ennél fogva mindenki megkaphatja a szükségének és ízlésének megfelelő szellemi táplálékot. De éppen azért előre el kell határozni, hogy mit akar az ember tanulmányozni, mert különben a helyszínére érkezve nagy zavarba fog jönni. A működő negyven jeles tanár közül mindenki mást ad elő. A jog, kameralis és államtudományok s a szépirodalom az, a mi őket legjobban érdekelheti; de a melyek közül csak egyen is alaposan áthatolni sokkal nehezebb, mint eleinte gondolta.

A mi az utazást illeti, erre vonatkozólag közli barátjával, hogy Bécsből Linz, Passau, Regensburg, Nürnberg, Erlangen, Bamberg, Coburg és Gotha városokon keresztül haladva jutottak el Göttingába. Mindenütt külön postálovakat béreltek, mivel saját kocsijuk volt, melyre minden holmijok felpakolták. Ez az útvonal a mellette levő nevezetes városok miatt nagyon kellemes. Inti barátját, hogy

* A német nyelvű levelet a zemplénmegyei Nagv-Mibályról Berzeviczy Albert v. b. t. t. úrnak küldték meg, a ki annak tartalmát szíves volt rendelkezésemre bocsátani.

húsvét után mindjárt menjen ki, mert habár a félév később kezdődik is, a berendezkedés és a collegiumok hallgatásának előkészületei bizonyos időt vesznek igénybe. Említi, hogy a Prága, Drezda és Lipcse mellett elhaladó vonalon valamivel olcsóbban lehet utazni, mert Göttingáhol Lipcséig rendszeren van alkalmi kocsi, melyet fel lehet használni. Talán ő maga is ellátogat akkor a lipcsei vásárra, és ott találkozhatnak. Az útiköltségre vonatkozólag azt írja, hogy az náluk 300 rajnai forintra rúgott. A kihozandó pénzek közül különösen ajánlja a hollandi aranyakat. Azt is megírja, hogy a Göttingában való gazdaságosan történő tartózkodás évi kiadásai mennyire mehetnek; de az elsárgult és rongyos levélnek éppen ez a helye igen meg van törve, minélfogva nem lehetett megállapítanom, hogy azok 1000, vagy 1000 forintra vannak-e téve.

Egy másik levelében* is, melyet megérkezése után azonnal intézett édesanyjához, beszél kiutazásáról. Ausztria nagyon tetszett neki. Szép ország az, a faluk, melyek közül a legrosszabbak is úgy néznek ki, mint nálunk a városok, sűrűn fekszenek egymás mellett. A szántóföldek és rétek körül vannak kerítve. A vetések mennyivel gondosabb földmívelésről tesznek tanúságot, mint a minő a mienk! Az erdőben jószág nem legelész. A parasztok jól vannak öltözve; asszonyaik is kalapban és fekete ruhában járnak. Jólétet lehet észrevenni mindenből; még a pásztorok is jól ruházkodnak. Leírja Linz városát s már itt megragadja őt az ipari tevékenység élénk képe. Regensburgban a különös építkezés és életmód kelti fel figyelmét. Meglátogatják az ott lakó herceg Thurn-Taxist, de miután ez csak francziául

* Göttingából és európai utazása alatt irt leveleit unokája, Berzeviczy Aladár, bevezetéssel ellátva a következő czím alatt adta ki: Aus den 1,ehrend Wanderjahren eines ungarischen Kdelmannes im vorigen Jahrhundert. Briefe Gregor von Berzeviczv an seine Mutter aus Deutschland, Frankreich und England in den Jahren 1784. his 1787. Leipzig, Verlag von Georg Heinrich Meyer, 1897.

beszél, csupán Berzeviczyvel társaloghatott. Ez bizonyítéka annak, hogy francziául már Németországba való kiutazása előtt is tudott. A herczeg az általa fenntartott operai előadásokra és másnap ebédre is meghívta a magyar tanulókat. Általában mindenütt előkelő emberekkel érintkezik. Nürnbergiben a magyar gróf Hallerekkel rokon báró Haliért keresik fel. Coburgban délre a fejedelem, estére az örökös-herczeg hívja meg őket.

Tizenkilencz napi utazás után végre október 23-án érkeznek Göttingába. Sokat akarna onnan írni mindjárt, de a mint első levelében mondja, fél, hogy leveleit felbontják. Sokszor az embernek, igv elmélikedik, másként kell beszélni, mint a hogy gondolkozik, s másként kell mutatkozni, mint a milyen. Különösen idegen földön kell nagyon vigyázni. — Első levelében anyjához írja, hogy miféle tanulmányokat folytat. Hetenként hallgatott kétszer történetet és előadást a nemzetek közli különbségről Meinerttől; kereskedelmi és áruismét Beckmanntól hetenkint egy óra alatt; római jogot Waldecktől mindennap; ötször hetenként történetet és politikát Schlötzernél; öt órája volt még az ásványtanból; két órája a francia nyelvből. Még egy pár szabad órája maradván, zenét vagy olasz nyelvet, vagy mind a kettőt akarna tanulni. Szeretne lovagolni tanulni is. de azt kissé drágának találja, mert dija félévre 50 tallér. Ez iránt csak kérdést intéz anyjához; mert a mozgást szükségesnek találja, ezt pedig a lovaglás, vívás, voltizsálás és tánczolás által lehelne elérni.

Lakásával, melyet egy fodrásznál bérelt, nagyon meg van elégedve. Nappali és hálósobája volt és egy szobája az inas számára. Az ő lakószobái kárpitozva voltak. Leírja lakásának bútorzatát és megemlíti, hogy egy évre 105 birodalmi forintot fizet érte. Ügylátszik Podmaniczkvvel lakott, mert azt mondja, hogy szobájukban étkeznek és havonként az ebédért hat tallért fizetnek. Említi, hogy Magyar-

országból hozott két tajtékipája nagyon jól kelne el. üzleti szelleméről tanúskodik az a megjegyzése, hogy pénz helyett jó lett volna pipákat hozni magával. A levél portó 7-8 garas lévén, levelezése közben azt mondja, hogy takarékoságból is kevesebbszer ír. Leírja, hogy a folytonos megfeszített figyelem és a tanulás mennyire igénybe veszi őt. Közbe-közbe hegedül is. Leírja öltözetét: harisnyában, csatos cipővel, angol kabáttal, kerek kalappal járkal.

Mindenből kiderül, hogy nagyon szorgalmas tanuló volt. Egész héten teljesen el volt foglalva, vasárnap pedig összecsapható kalapját bal hóna alá vevén és kardját felkötve, a tanárokat látogatta meg. Ilyenkor egészen feszes állásban mintegy kihallgatáson volt náluk.

Említi, hogy a házak csupán fából vannak építve és nagyon figyelemre méltó dolognak tartja, hogy a város éjjelenként ki van világítva.

Göttingának akkor, itt is felemlíti, negyven egyetemi tanárja és 900 egyetemi hallgatója volt. a kik egész héten át tanulással voltak elfoglalva. Szombaton azonban nyilvános hangversenyek tartattak. Vasárnap vagy valamely társaságba volt hivatalos, vagy bálba ment. Leírja az akkori korviszonyoknak megfelelő társasjátékokat és tánczokat.

A koronként rendezett piknikeken a nők nem fizetnek, hanem csak a résztvevő férfiak, az úgynevezett chasseau-k. Hetenkint férfiösszejövetelek is voltak tudományos vitatkozással. Társalgás közben az emberek nagyon feszesek és finomul fejezik ki magukat. Különösen sokat adnak a ruházkodásra a férfiak s ha valaki idegen szabású ruhában jelenik meg, azt egyszerűen kinevetik.

A tanárok közül a legjobb viszonyban Schlötzerrel és Féderrel volt. Az első ebédre is meghívta. A rendkívüli egyén benyomását tette rá, a ki egy kissé sötét tekintetű, különben kellemes és szabad mozgású ember. Oly bátran nyilatkozik, hogy nézeteit kimondaná még talán ha császár

volna is jelen. Első előadása alatt Berzeviczy ettől a szabad beszéd-től csaknem megkövülve ült helyén, annyira szokatlan volt az előtte. Federt igen jó emberismerőnek s nemes léleknek tartotta. Minden vasárnap meglátogathatja őt, mikor azután az emberi természetről és az erkölcstanról beszélget vele. Említi, hogy az ugyanazon egyetemen tanuló Lichtenstein és a Nassaui ifjú hercegekkel már elég jól ismerős. Általában Göttingában Berzeviczy Gergely nagyobb-részt előkelő társaságokban forgott, a hol finom modort sajátított el. Igen kedves barátja volt ott egy gróf Breuner.

E mellett azonban gyakorlati érzéke is nyilvánult. Szeretné, ha magyar borokat küldenének ki Németországba. Levelei nyáron tíz, télen húsz nap alatt érkeztek haza. 1785. február 30-iki levelében említi, hogy Magyarországból Schlötzer sok iratot kapott, de azokat nem meri közzé tenni, mert e részben intést kapott. — Spittlernél hallgatta még Európa újabb történetét, Beckmannál az oeconomiát és technológiát. Fédernél filozófiát, Schlötzernél a statisztikát. Hallgatott továbbá archeológiát, és német stílygyakorlatokat folytatott Burgernél. Angolul is tanult. 1786-ban a kánoni, a büntetőjogot, a kamarális tudományokat, a latin nyelvet alaposabban tanulmányozta és a jogi seminariumban folytatott gyakorlatokat.

Két Teleky gróf Confides nevelőjükkal együtt megérkeztek oda ez időtájt. Nagyon kitüntetik ezen ifjú főurakat, de kétszeresen is fizetnek meg mindent. Göttingában is divatos volt ekkor Lavater, de Berzeviczy említi róla azt, hogy egyszer nagyon felsült, mert két silhouettet adtak a kezébe, az egyik egy rablóé volt, a másik pedig Feder bölcsészé. És Lavater a kettőt fölcserélte.

Érdekesekek leveleiben azok a megjegyzések, melyek a nők kiváló állásáról Németországban s a műveltebb polgáriaknak a nemességhez való viszonyára vonatkoznak. Mikor Göttingából majd el fog menni, azt tervezi, hogy

hosszabb időre oly városba megy, a hol a francia nyelvet tökéletesen elsajátíthatja.

Nem mulasztja el Göttinga környékén az ipari telepeket is megnézni. Azután ugyanott a mezőgazdasági eljárásokat tanulmányozza. Nagy hálával köszöni meg édesanyjának azt az elhatározását, hogy évenként 1000 birodalmi tallért költhet. Mellékesen ötletszerűleg kijelenti, hogy bármennyire szeresse is a tudományokat, célja nem az, hogy tudós váljék belőle, mert ehhez, mint írja, nincs elég ideje s nincsenek megfelelő tulajdonságai. Hanem fölvilágosult, tevékeny emberré akarja magát kiképezni, a ki hazájának és embertársainak hasznos lehet. Véleménye a tudósokról az volt, hogy ritkán tevékenyek és nem sokra használhatók.

Kirándulásokat is tett tanáraival együtt a Harzhegységbe, a hol a gyárakat és ipartelepeket látogatja meg. Utazást rendeznek barátaival az 1786. év október havában Kasselbe, a hol a társadalmi viszonyok számára szintén nyílt szeme van. Továbbá megfigyeli az egyes német fejedelemségeknek a Habsburgház iránti viszonyát. A látott visszasságokat megrójjá. Különösen gáncsolja a hesseni II. Frigyes, a ki még életében 40,000 tallérért emlékszobrot állíttatott magának s annak leleplezése alkalmával az összegyűlt tömegnek büntetés terhe alatt kellett kiáltani: „Vivat Fridericus!”

Az általa megszemlélt városokat, azok környékét élénk színekkel rajzolva írja le leveleiben s érzéke van a városrendezés előnyei és hátrányai, de egyúttal a vidékek szépsége iránt is. Göttingában igen jól érzi magát. Egyik levelében írja, hogy a szerep, a melyet ott játszik, igazán fényes, a legszebb valamennyi honfitársaié között. Miveit családokkal igen jó viszonyban él, melyek körében szabad óráit társalgással és különösen zenével tölti. Kedvelte az előkelő finom úri nők társaságát is; úgylátszik, mint mívelt, alkalmazkodó, eszes, tanult fiatal ember, azoknak ő is

szívesen látott vendége volt. Az ott szokásos társalgási hang Berzeviczyt elragadta. Szerinte e hölgyek közül egyesek oly tökéletes lények, a minőkről az ember csak regényekben olvas, és mielőtt ilyenekre talál, nem is hiszi, hogy hasonlók létezhetnek. A női társalgásban itt minden szónak megvan a maga értelme; azok a hölgyek mindent átgondolnak, körülöttük minden finom és egy szavukban sincs kétértelműség, vagy tisztátalan gondolat. Anyját felszólítja, hogy ezen művelt nők közül egyiknek-másiknak írjon, mert azok az ő előadása és bemutatása után édesanyja iránt nagy érdeklődést tanúsítanak. Előkelő német és osztrák fiatal emberekkel s egy pár magyar barátjával együtt, kik közül különösen Szirmayt említi, hetenkint megjelennek az ily társaságokban. Némelykor nyilvánosan fel is lépett hegedűjátékával a hangversenyeken, de zeneórákat azért folyton vesz. Anyja megnyugtatóására írja, hogy ismeretei gyarapodtak és hogy erkölcsi jellemében is megerősödött.

Az 1786. év nyarán siet Berlinbe, hogy Nagy Frigyeszt megláthassa, mert az valószínűleg már nem sokáig él. Az egész magyar telep elvándorolt akkor Göttingából. A Teleky testvérpár Angolországba, Szirmay pedig Franciaországba utazott.

Érdekesek azok az adatok, a melyek az akkori társadalmi szokásokra és az ő életmódjára is világot vetnek. A lakáson és élelmen kívül, ruházatra legtöbbet költött. Sok hajporra és fésűre volt szüksége. Takarékoságból nem szivarozott, hanem csak kanasster-dohányt szítt pipából. Bérkocsin nem járt, hanem gyaloghintót, porté chaise-t. használt. Színház nem volt akkor Göttingában. Újévkor a templomi zenekar tagjainak, a városi muzsikusnak s azokban a házakban, a hol megfordult, a cselédeknek ajándékokat kellett adnia. Magyarországból a pénzt neki Louis d'or-okban utalványozták. Egy Louis d'or egyenértékű volt

egy tallérral. Számadásaiból kitűnik, hogy akkor egy font kávé 60 krba, egy font cukor 45 krba, egy font faggyúgyertya 35 krba, $\frac{1}{2}$ font dohány 30 krba, egy porté chaiste-nek használata 16 garasba került, egy tallérba 36 garast számítva. Egy lóért egy hétre 8 frt '20 krt fizetett. Ellenben a francia mestere havonként csak 2 frt 25 krba került. A takarítóné negyedévenként 2, a mosóné 3 tallért kapott.

1786. ápril 9-én már Magdeburgból ír anyjának. El van ragadtatva az utazás által, melyet a legnagyobb élvezetnek tart. Köszöni édes anyjának, hogy megengedte azt mostanság neki. Magdeburg nevezetességei között különösen a várat szemléli meg. Mint kezdő nemzetgazdának, a piacz és kereskedelem sem kerüli ki ügyeimét. Az elbei hajózás nagyon érdekl. Szégyennek tartja, hogy oly nagy folyam, mint a Duna, olyan szegényes hajóforgalommal bír, és egy kiváló kereskedő-város sem épült még mellette. Felemlíti, hogy a porosz városokban nagy ellenszenv van Ausztria ellen, s a várparancsnok minden lépésüket kikémleltette. Itt is megfordul előkelő magánházaknál. Azok életmódját megfigyeli. A későbbi egyházpolitikus már jelentkezik benne, midőn a hernhuttiak egyházi községének viszonyait tanulmányozza. — Berlinbe érve, kimegy Potsdamba, a hol azonban a beteg királyt már csak az ablakon keresztül láthatja. Leírja a különböző palotákat; Sans Souei-t például nem olyannak találja, mint gondolta. Különben az csak vidéki lakása a bölcész királynak. Potsdamban szemébe tűnik, hogy a legszebb házakat nem nagy urak, hanem szegény polgárok és katonák lakják.

Berzeviczy ekkor már a jog- és államtudományok emlőin szép készülségre tett szert. Poroszországban is mindjárt észlelet tárgyává teszi az annak és a mi monarchiánknak belszerkezete közti különbséget. II. Frigyes rendszere az ő felfogása szerint oda irányul, hogy

ne egy pár gazdag, hanem mennél több jómódú alattvalója legyen. Ennek következtében különösen támogatja a parasztrendet, minek folytán annak szeretőie nagy mértékben bírja is. Bizonyítéka ennek az, hogy a parasztok elragadtatással beszélnek róla. Leírja azután viselkedését a városi polgárság és nemesek irányában, a kiket szintén élni enged. Ez a nagy király sokat költ a katonaságra. Szemébe ötlük a porosz hadseregnek sok előnye és kiválósága, de azt hiszi, hogy alapjában véve a mi katonaságunk nem rosszabb, mint az. — Szemügyre veszi a porosz mezőgazdaságot a vidéken, de egyúttal azt sem mulasztja el, hogy a híres prédikátorokat meg ne hallgatná.

Követünk által bejut az udvarhoz, a miniszterekhez és a külföldi állam ottani képviselőihez. A királyi hercegek és hercegnőknél személyesen tisztelgett s résztvett egy nagy nyilvános fogadtatásban is. Mint írja, ez az ő bejutása mindenhová úgy tűnik fel előtte, mintha annak úgy kellene lenni. Az ember az idegen országban úgymond — nagyon bátor. A dán követnél is ebédel és ott megismerkedik a porosz nemesség és magasb arisztokrácia egy részével. Az egyik hercegnő, Ferdinand királyi hercegnek neje és a király sógorasszonya, igen behatóan beszélget vele. Ügyessége úgylátszik a porosz udvarnál is nagyon feltűnt. Azután Herzberg miniszternél ebédel. Meg van lepve, hogy az ott jelen volt minisztériumbeli urak úgy Magyarországról, mint az örökös tartományokról mily jól vannak értesülve. A miniszternek gazdaságát, melyről sokat hallott és olvasott, s mely a mintagazdaság hírében állott, megtekinti, azonban csak közönséges mezőgazdaságot talált benne, a mi meglepte.

A zenéről sem feledkezett meg s egy olasz castratus-nak, Conciliani-nak, énekét meghallgatja, de mivel jobb zenéhez szokott volt, az által nincs elragadtatva.

1786. május 6-án már Dessauból ír anyjának. Ellenében a Berlin körüli homokos vidékkel, itt az egész tájék csupa kert és park. Ajánlatai folytán ott tartózkodása alatt mindennap az udvarnál étkezik. Leírja összes részleteivel a fejedelmi gyönyörű kertel. Meglátogatja a Basedow intézetét, a ki a Rousseau-féle tanrendszert alkalmazta a Philandropin nevű intézetben. Ez a rendszer Berzeviczynek nagyon tetszik, mert az nemcsak oktatás, hanem gondos nevelés is egyszersmind, s a test, szellem és kedély ápolására egyaránt kiterjeszkedik.

Május 19-én Lipsceből ír; levelében említi, hogy az utazás alatt látottak az általa korábban tanultakat mind emlékezetébe idézik. Az ottani közigazdasági társaság levelezőjének kéri és felszólítja, hogy útibenyomásait írja le nekik. A lipcsei sokadalmat tanulmányozva, egy Oser nevezetű festészeti akadémiái tanárral találkozik; a ki honfitársa. A magyar borok kivitele érdekében is folytat tárgyalásokat; csak a kiszállítást találja igen nehéznek és a vámokat felette súlyosaknak. Szerinte nem volna nehéz egész Szászországot magyar borokkal ellátni. Fel is teszi magában, hogy e részben komoly kísérletet fog tenni, ha hazamegy.

Drezdában a különböző gyűjteményeket két hétig tanulmányozza. Ez alatt azonban a magán társaságokba is belevegyük E városban már majdnem összeházasították egy kamarás leányával, a kivel, fejét és szívét, mint maga írja. helyén levőnek találván, igen melegen beszélgetett. Másnap azután újra meghívták, de ez alkalommal meg is kérdezték tőle, hogy komolyan udvarol-e? Volt bátorsága kijelenteni, hogy még nem akar megházasodni. Az illető hölgy nagyon elragadó, habár nem volt szép. a mint a szász nők általában nem igen tetszettek neki. Nagyon soványak; de a mi testileg hiányzik náluk, azt szellemmel és finomsággal pótolják. — Meglátogatta Meissenit és az ottani porcellángyárat, továbbá Freibergét, a hol gróf Einsiedelnek kitűnően

berendezett mezőgazdaságait tekintette meg. Volt Jénában, a hol 40 magyar protestáns theologussal találkozott és végre Weimarban. Sehol sem fogadták őket olyan előzékeny udvariassággal, mint ez utóbbi helyen. Útitársaival együtt mindennap az udvarnál étkeztek. A herczeg maga mutogatta nekik berendezéseit. Két hangverseny is volt tiszteletükre, s neki hegedűjén mind a kétszer hallatni kellett magát. Ebből is látszik, hogy kitűnő hegedűművész volt. A herczeg, a kiről itt szó van, a német költőfejedelmek barátja és támogatója. Károly Ágost volt. Valószínű, hogy Gothéról e levelekben azért nincs említés, mert már olaszországi útjára készülvén, nem volt otthon. Goethe különben csak a következő esztendőben jelent meg az ottani udvarnál. — Innen Gothába mentek, a hol öt nap alatt mindent megnézvén, annak herczegénél is bemutatkoztak, a ki több óráig beszélgetett velők.

Július 2-án már ismét Göttingában van. Három hónapig voltak magyarjaink ez úton, a mi 980 koronájukba kerüli egyenkint. Az utazási számla részleteit is adja leveleiben. A postakocsi állomásonkint és személyenkint 1 frt 5 krba került, a mi olcsónak mondható. A drezdai 15 napi vendégfogadói számla 23 frtra rúgott. Legtöbbet költöttek aránylag a nevezetességek megtekintésére és az udvaroknál való fogadtatásokra. Az e részben kiadott ajándékokat diszeretióknak nevezi. Július 23-án kelt levelében említi, hogy Göttingába három angol herczeg érkezett 70 személyből álló kísérettel. A herczegek közül a legidősebbik 15 éves volt, l. i. a cumberlandi, a másik kettő, a sussexi és a cambridgei herczegek fiatalabbak voltak. E fiúkat nagyon élénkek és szellemeseknek írja le, a kik az angolon kívül a francia nyelvet is beszélték. Minden vasárnap délután fogadtatás volt náluk. Berzeviczy megismerkedett velők és ebédelt is náluk.

Már csak a természettanból, az angol és francia nyelvből vett ezentúl órákat, de sok időt töltött a könyv-

tárban, a kamarális szakirodalmat tanulmányozván. — Ez időben halt meg II. Frigyes porosz király, t. i. augusztus 27-én. Jellemzi az akkori hírszolgálatot, hogy három nap kellett, míg halálának híre Potsdamból Göttingába eljuthatott.

Németországon túl terjedő nagy útjára 1786. évi október 23-án indult el. Legelőször Frankfurtba ért. Oda közönséges postával utazott, a mi olcsóbb volt és összehozta az embert idegenekkel. Így sok mindent megtanult, a mi ügyeimét egyébként elkerülte volna. A vidékek, melyeken keresztül utazott, szépek, az emberek jók és vendégszeretők, az élet pedig olcsó. Franklint Németországnak Hamburg után első kereskedő városa, a hol nagy jólét uralkodik. A Bethmann-testvérek 5 millió felett rendelkeznek. Ez a cég egyike volt a frankfurti milliomosoknak. A Bethmannoknak királyok és fejedelmek vannak a zsebében. Szabadság és egyenlőség honol e városban. Itt az emberek feje vagyont hoz, a vagyon pedig tekintélyt biztosít. Nincs itt osztály különbség. Felhoz a szomszéd Offenbachban lakó egy dohány gyárost, a ki semmivel sem él rosszabbul, mint a dessauai herceg. Háza úgy van berendezve, mint ezé. Harmincz éve folytatja a dohánybevásárlást és burnót-készítést, a miből oly jövedelme van, bogy házához, az eszterházai és gödöllői kastélyok kivételével, Magyarországon nincs fogható. — Figyelmét megragadja a nagy forgalom, mely az utakon és folyókon egyaránt észlelhető. A bankházak kezelése is érdekli, s az egyes ipari üzleteket behatóan tanulmányozza, a bankárok eljárását különös figyelemmel kísérvén.

November 7-én Párisba indult, és 23-án már onnan ir levelet. Eleinte a Palais Royal-ban lakott. — Leírja anyjának az óriási város által reá gyakorolt benyomást. De a fényűzés és pompa csillogása nem vakítják el. Meglátja a nyomort és a bűnt, mely a jólét és a magas polgárosság mellett akkor ott nagy mértékben észlelhető volt.

Az első napokban — írja az ember itt egészen el van kábulva. Többen voltak Göttingából együtt, de ez a gyakorlati érzékű Berzeviczynek nem tetszik, mert így nem hatolhat a szokások ismeretébe és a francia nyelvben sem gyakorolhatja magát kellőleg. Itt már magánházakba nem oly könnyen jut be, minthogy az idegenek igen nagy számmal vannak. Leírja a városi vízvezetékét, mely a vizet a Szajnából veszi, gőzgépekkel 110 láb magasra emeli, azután homok és kavicsrétegeken át tisztítja. De a víz azért mégis nagyon rossz és ivásának következményei igen kellemetlenek. — Később a hotel de Varsovieban fogadott szállást. Egész életrendjét részletesen bemutatja. A délelőtti órákat a nevezetességek megtekintésével töltötte; délben újra öltözik s félháromig látogatásokat tesz, azután van az ebéd. Erre $\frac{1}{2}$ órákor színházba megy. Este 9 órákor kerül haza, mikor azután ír vagy olvas. — Egészen párisian öltözködik: fekete selyem ruhája, csattos cipője, divatos óraláncza van. Mindez örületesen sokba kerül. Kocsit csak néha tart s ez esetben az naponkint 7 frt 20 kr.-jába kerül. Lakásáért havonkint 32 frt 40 kr.-t fizet; ugyanannyi az inas fizetése, ugyanannyi az ebéd; a színház minden alkalommal 2 frt 40 kr. A hegedűmesternek szintén ennyit fizet óránkint. Hat darab fa a kandallóba egy huszas, vagyis 35 o. é. kr. A levélportó is nagyon drága. Leírja a számtalan gyönyörű fogatot. Roppant tolongás van az utcákon s az emberek nagyon ki vannak öltözve. De felkiált: csak a belső is megfelelne a külsőnek s a barátság oly igaz volna, mint a mily illedelmes módon és udvariasan történik annak biztosítása! — Újévkor 1787-ben Versaillesban volt, mert gr. Telekyt és őt bemutatták gróf Vergen miniszterelnöknek. A miniszter nagyon előzékenyen fogadta őket, azután a fogadási könyvbe bejegyeztette velük nevüket s meghívta őket ebédre. Minden előkészület meg volt, hogy az udvarnál is bemutassák őket, de az

osztrák követ, gróf Mercy-Argenteau, rosszul lévén, a bemutatás ezúttal elmaradt. Hanem a királynénak titkára segített rajtuk, a mennyiben bemutatás nélkül is mindent megmutatott nekik. Éppen a Saint-Esprit ünnepélye volt s ebben közel a királyhoz és királynéhoz vehettek részt. Mária Antoinette észrevette őket s rendeletére az asztalnál jó helyet kaptak. — A formaszerinti bemutatás csak két hét múlva történhetett meg.

November 21-től január 1-ig 080 frtot költött, de ebből 315 frt ruhára ment. Érdekes vélekedése Párisról, a mely később már csalódásokat is nyújt neki és lassankint teljesen kiábrándul a kápráztató fényből. Nagy itt az ellentét a látszat és a lényeg között. A színpadon annyit beszélnek emberszere térről és barátságról, de az idegen elhagyatva érzi magát ez országban és bizonyos mennyiségű filozófiára van szüksége, hogy megnyugtassa magát.

Február 6-án végre bemutatják őket a királynak és a királynénak, továbbá a király fivéreinek és nővéreinek. Azután Breteuilnél, a királyi ház miniszterénél, ebédelnek. Este az udvari színházban vannak, egy nap múlva pedig a királyné bálján jelennek meg. Ennek a céljaira külön építettek a kertben egy házat. Leírja az említett ünnepélynek igen sok részletét s a palota helyiségeinek minden berendezését. Valóságos tündérpalota ez! A királyné a bemutatás alkalmával igen kegyes volt hozzá.

Édesanyja, úgylátszik, kissé sokalni kezdte a párisi tartózkodást, de Berzeviczy azt feleli, hogy most már jól ismeri Párisi, a francia nyelvben nagyon tökéletesítette magát, számos előkelő házzal ismerkedett meg és sok nevezetességet látott. — Súlyt fektetett arra, hogy a követ jó jelentést küldjön róla Bécsbe; nagyon igyekezett is megfelelően viselkedni. Nem is hiszi, hogy az mást, mint jót jelenthessen róla s reméli, hogy az a kedvetlenség, melyet a követnek az okozott, hogy a Berzeviczy Gergely levelei

az ő címére érkeztek, az említett jelentéseket nem fogja befolyásolni.

Brüsszelbe mentek ezután, mert már márczius hó 4-én onnan ír. Mindjárt másnap a monarchia odavaló követénél ebédel. Szeretne Mária Christina főhercegnőtől, Mária Terézia leányától, a kinek férje a szász tescheni Albrecht herceg, akkor németalföldi kormányzó, volt. ajánlatot kapni a császárhoz. De a herceg cabinet! titkára kijelentette, hogy erre nem is lehet gondolni, mert a legmagasb testvérek közt oly értelmű megegyezés jött létre, hogy egymásnak senkit sem ajánlanak. Az ilyen ajánlat valószínűleg még ártana is, mert a császár az anyja idejében uralkodó ármányokra gondolna.

Géniből márczius 31-én írja, hogy Brüsszelt tegnap hagyta el s egypár bécsinek és belgának a társaságában London felé vette útját. Brüsszelben minden nap meghívásokat kapott és a legjobb társaságokban fordult meg. Leírja azt a különbséget, mely Belgium és a monarchikus nagy államok között létezik, a hol minden a fővárosba van összpontosítva, holott itt minden negyedik postaállomás egy olyan nagy virágzó város, mely a lakosság jólétéről és szabadságáról képez fényes bizonytságot. Megemlíti, hogy II. József császár itt is nagy változtatásokat hozott be, de azokkal a belga lakosság egyáltalán nem volt megelégedve. Régi jogait és ősi intézményeiket a császár ugyanis szintén felforgatta.

Nagypénteken ért Angliába és reá rövid idő múlva Londonba. Mély benyomást tett reá ez az eredeti, különös ország, mely minden általa eddig látottaktól nagy mértékben különbözött. De Angolország azt a hírt és tiszteletet, melyet Európában élvez, teljesen meg is érdemli. Minden téren szabadság uralkodik és a maga nemében minden tökéletes ott. A férfiak komolyak és határozottak, a nők rendkívül érdekesek, szendék és tartózkodók. Mindannyian karcsúk,

nem festik és nem hajporozzák magukat. Az önmegtartóztatás és a szoliditás általában nemzeti jellemvonások; A nőknek persze rendesen nagy lábuk van, de feltűnően sok az imponáló szépség közöttük; általában nagyon érdekesek és élvezet reájok tekinteni. Igen sokat gyalognak és lovagolnak. A főváros nagyobb, mint Páris. Mindenütt a jólét és iparkodás nyomai, a tisztaság és csín láthatók. Az embert itt mint embert becsülik, holott Párisban csak akkor, ha vagyona vagy méltósága van.

A tenger első megpillantása nagyon ünnepélyes hangulatba hozta öl. Az ár és apály, a hullámok játéka, a szörnyű sok víz tömegének örökös mozgása magasztos és felséges látvány volt számára. Hozzá a nagy paloták, a kereskedelmi és hadi hajók roppant raja is meglepték. Az északitengeren éppen vihar lévén, nagyon szenvedett a tengeri betegségtől, de a mint írja, szerencsére 12 óra alatt Doverbe érkeztek. Dóvertől Londonig a 60 angol-mértföldnyi utat 12 óra alatt tették meg, pedig egyes helyeken meg is álltak, tehát az utazás szerinte nagyon gyors. Az ország olyan, mint egy kert. De nem oly merev mint Belgium, hanem a milyen a jól megművelt természet lenne. A nép szabad és jólétnek örvend, a mit minden faluban és városban észlelhetni. Igen boldognak érzi magát, hogy mindezt megláthatta. Ez a levél április 13-án tétetett postára, de csak május 2-án érkezett Magyarországra.

Az osztrák követ akkor Angliában gróf Reviczky volt.

A Telekyek, Szirmay és Vay is ott tartózkodtak vele egyidőben.

Május 2-án és 3-án az udvarnak és királyi családnak, ködük elsősorban György királynak is, bemutatják őt. A király majdnem félóraig beszélt vele Göttingáról. Külső megjelenése nem nagy szellemet árult el, de úgylátszik, józan ítéletű és jószívű ember. A királyné nemes érzésű, szeretetreméltó úrhölgy. Sokat beszélt vele a Göttingában levő angol hercegekről. Megjegyzi, hogy akármilyen szabad

is ez a nép, az udvarnál keleti pompa uralkodik. A fogadtatás alkalmával 300 egyén volt jelen és a királyné mind-egyikkel beszélt közülök.

Angliát Berzeviczy a világ legérdekesebb országának tartja. Érdekes az egész nemzet, az alkotmány, a kormány, az ipar és kereskedelem egyaránt. Meglátogatja az angol bankot, tanulmányozza az odavaló hitelintézményeket, a mi látkörének tágítására szolgált és nemzetgazdasági érzékének fejlődésére nagy befolyást gyakorolt. E levelében melleleg említi, hogy Bécsben szeretne alkalmazást kapni.

Egy hétig Londonon kívül. Oxford környékén, tartózkodott. s bámulta azokat a gyönyörű kastélyokat és parkokat, melyek az angol vidékeket ékítik. Blenheimban a Marlborough és Stoweban a Buckinghamin herezeg kastélyait bámulja meg. De általában is el volt ragadtatva az angol vidéki élet által. Falu falu mellett sorakozik, a földek tele vannak farmházakkal s az ország egész városon kívüli része a jól művelt szántóföldek, rétek, kis fatömbök, tavak és patakok érdekes változata. Minden szántóföldet és rétet örökzöld sövény vesz körül.

Az utak legjobbak az egész világon. Messzeláthatólag kigyóznak el és nincs oly merevség bennük, mint a minő az európai szárazföldi chausséekat jellemzi, sa rajta haladó járművek szintén leírhatatlanul kitűnők. Már a legkisebb városnak kényelmes, csinos postakocsijai vannak, melyekbe egy pillanat alatt az utazó társaság szerint négy-hat lovat is befognak. Roppant gyorsasággal haladnak e járóművek, úgy hogy az embernek alig van ideje az útszéli tárgyakat megfigyelni. Egy ízben Woolwichtől Londonig tizenegy angol mértföldet egy óra alatt tett meg, és ez így van az egész országban.

Megfigyeli az általános jólétnek külső jeleit is. A paraszt jó posztóruhában, gyapjú harisnyában, erős czipőben jár s minden nap tiszta inget vesz.

Itt a földművelés és állattenyésztéssel kincseket gyűjthetni s a mezőgazdák és parasztok közt éppen oly gazdag emberek találhatók, mint a kereskedők között. Általában a gazdasági fölszerelés, az épületek, szerszámok, lovak, tehenek és juhok jó állapotban vannak, tiszták és csinosak.

A zene iránti hajlandóságát itt sem tagadja meg, mert elutazását csak azért halasztja el, hogy Paoli corsicai tábornokot meglátogassa, ezenkívül pedig hogy awestminsteri apátságban egy nagy hangversenyen lehessen jelen. Munkáiban felemlíti, hogy volt a parlamentben is és hallotta Pittet szónokolni.

Május 30-án indult el, s már június 8-án Brüsszelből ír levelet. Halálával emlékszik meg arról a kedves benyomásról, a melyet általában Anglia tett reá. Politikai ismereteit nagymértékben fejlesztette ez utazás. Brüsszelben éppen jelenlétében tör ki a II. József újításai által előidézett forradalom, melynek vihara elől a királyi biztosok is menekültek. A régi alkotmány helyreállítatott s a herceg és a hercegné hálából azért, hogy az ország jogait megerősítették, selyem szalagokkal feldíszített kocsijukban 600 előkelő polgár által diadalmenetben vitettek a város utczáin fel és alá. Az öröm kitörése rendkívüli volt. Az ország összes városaiban kivilágítások, bálók, nagy ünnepélyek és lakomák tartattak, melyeket az előkelők a népnek ingyen rendeztek. Belga nemzeti vörös-fehér színű kokárdákat hordoztak. Még akkor nem tudták, hogy a császár mit fog mondani mindehhez, azért a polgárok védelemre készültek, a fegyverforgatásban gyakorolták magukat s hadi szereket és élelmi készleteket gyűjtöttek.

Lélekemelő hatást gyakorolt Berzeviczyre az a bátorság és határozottság, melylyel egy egész nemzet a maga szabadságáért határozottan síkra szállani késznek mutatkozott. Nagy rokonszenvvel fogadták Berzeviczyt régi ismerősei Belgiumban. Szeretett volna ezen szabadságörömmámorban hosszabb

ideig együtt lenni velük, de tovább kellett utaznia. Azért sietett Spaaba, a hol előkelő bécsi ismerőseivel találkozott.

A legegyszerűsebb vonalon utazott a császári székváros felé, a hol sorsának szerinte rövid időn el kellett dőlni. Ezt a nagy sietséget leginkább az magyarázza meg, hogy édesanyja egy pár levelében bőven költő kedves fiát takarékosásra figyelmeztette. A gazdasági viszonyok odahaza nem a legjobbak voltak, bár Berzeviczy Sándorné, fivére által támogatva, a vagyont kitűnően kezelte, sőt magától is minden feleslegest megvont, csakhogy fiának, a ki egyébiránt a maga részéről főleg külföldön létének első ideje alatt ezt a fukarságot gáncsolta, az örökséget mindennek daczára is sértetlenül megtarthassa. Azonban az akkori viszonyok között az ilyen külföldi utazás és úri élet költségei a Berzeviczyekénél még nagyobb vagyont is megviselt volna. Érthetők ennél fogva az okos és számító anyának aggályai, melyek valószínűleg legfőbb okát képezték annak, hogy Gergely, a mint tervezte, sem a közel fekvő Hollandiát nem tekintette, sem abbéli szándékát nem valósította meg, hogy utazásába még Svájcot és Olaszországot is belefoglalja.

Már Nürnbergből jelzi édesanyjának, hogy reá nézve legelőnyösebb lesz állami szolgálatba lépni. El is van határozva arra, hogy e végből minden szükséges lépést megtesz. Külön postán utazott, a mi valamivel drágább volt a közönséges gyorskocsinál. Éjjel-nappal kocsin voltak és csak akkor pihentek, mikor már teljesen ki ültek, merülve. Gróf Pálffy magyar és Teleky erdélyi udvari kancellárokhöz nagyon nyomatékosaknak hitt ajánlatokat vitt magával az útról, s bölcselkedve készíti magát elő a kihallgatásra, melyet a császártól kérni fog, nehogy valamely előre nem látott körülmény kihozza sodrából, vagy fiatalos heve elragadván, elhamarkodjon valamit, határo-

zatlan legyen, esetleg ballépést kövessen el, mert érzi, hogy életének legnagyobb fordulópontjához közeledik. Sorsa altól függ, hogy milyen irányban és milyen úton fog haladhatni. Mind a mellett nyugodt, mert el van határozva, hogy meggyőződése szerint a leghelyesebben fog cselekedni. Ezeken töri fejét, midőn Spaa regényes vidékén áthalad; a táj szépsége megragadja figyelmét, a Rajna mente is tetszik neki, de már Angliához bajos azt hasonlítani. Ez a világnak első országa az ő szemében is. Annak nagyságát csak akkor tudja megítélni, mikor azt elhagyta. Midőn Németországban a sok mezitlábos embert, koldust és lazukáló egyént megpillantotta, csak akkor vette észre, hogy Angliában lábbelít nélküli emberrel és henyélő semmittevővel nem találkozott.

Július 7-én érkezett Bécsbe és pedig Regensburgtól fogva a Dunán lefelé hajózva. Ott ismeretsége folytán egy előkelő magánháznál szívesen látták volna, de ő a meghívást nem fogadta el. Egészségesen, bő tapasztalatokkal gazdagon és ismeretekkel felszerelve, frissen fogott munkájához. Kereste az alkalmat, hogy a császárnál kihallgatást kaphasson. A magyar udvari kancelláriánál nehézségei támadtak, azért elhatározta, hogy egyenesen a császárhoz fordul s elmond neki mindent, a mi szívében fekszik. Herczeg Kaunitzknak is bemutatták, de mindezen urak akkor a németalföldi lázadással teljesen el voltak foglalva. A császár feje is tele volt gondokkal. Ez az időpont tehát nem volt kedvező a hasonló kihallgatásra. Kezd is szerencséjében nem bízni, s ekkor kelt levelében megjegyzi, hogy a sorsnak nem kedvence.

Anyjának küldött tudósításában leírja, hogy kihallgatása a császárnál eleinte nagyon rövid volt, de éppen ezért másodszor is elment hozzá. Azt gondolta magában, leghelyesebb lesz újabb kérvényt nem is nyújtania be, hanem esedezését élőszóval adnia elő. Mondókáját azonban

feljegyezte magának, hogy azt el ne felejtse. A császár Csehországból jövén haza, a török háború ügyeiben az egész napot Kaunitz-czal, Laudonnal és Lascy-val töltötte. Csak este 8—9 óra közt mehetett a Burgba. A lépcsőn felhaladva, a mint odajutott, Berzeviczyt meglátta az előszobában, a hol már nagyon sokan várakoztak reá. s némi kérdezősködés után felismerte őt. Azonnal szobájába hívta és az ajtót bezárta maga után. — A kihallgatás eredményét Berzeviczy részletesen leírta. Elmondotta, hogy három héttel azelőtt a császárnak egy kérvényezem emlékiratot adott be, melyben elmondja, hogy saját költségén három évet tanulmányokkal foglalkozva töltött Göttingában, Párisban és Londonban. Ez az emlékirat signálatlanul érkezett le a magyar udvari kanezellárhoz s neki is minden felelet nélkül adatott vissza. Így most már nem tudja, hogy mit szabad várnia. A császár balkezevel Berzeviczy kabátjának egyik gombját fogta s jobb kezét vállára tette.

„Hát azt hiszi,“ — mondá a császár — hogy itt olyan könnyű állásokat kapni? Az nem úgy van! Sokan vannak, a kik már régebben szolgálnak, azokat a mellőzés által nem lehet megsérteni. Alkalmaztassa magát a helytartótanácsnál Budán, vagy a megyében.“ Erre Berzeviczy ezt felelte: „A helytartótanácsnál ugyanezt fogják felelni, a megyében már szolgáltam, gyakornok voltam Szepesmegyében, táblabíró Sárosban, jurátus Pesten s csak azután mentem Göttingába és utazni, hogy ismereteimet bővítsem. Ha a vidékre mennék, ott kellene kezdenem, a hol már évekkel ezelőtt voltam. Tanulmányaim és tapasztalásaim hátrányomra válnának, a mit talán nem érdemelek meg.“ „Az persze úgy van“ — felelte a császár — „szívesen segítenék önön, ha tudnék. Üresedés most nincs, írtnoknak vagy fogalmazónak nem kellene tanult emberek. Minden hivatal olyan tele van! Legjobb lesz, ha Nitzkyhez, a helytartótanács elnökéhez megy Budára.“

„Felség“ válaszolta Berzeviczy — „annyim van, hogy megélhetek belőle, de az utazás vagyonomat megcsappantotta. Különben avval a szándékkal utaztam, hogy Felséged szolgálatában ellátást fogok találni. Most pedig e helyett nehézségekre bukkanok. Talán mindez azért van, mivel utaztam és protestáns vagyok.”

„Éppenséggel nem“ — kiáltott fel a császár — „hiszen vannak protestánsok is alkalmazva az állam szolgálatában.“
 „Önérzettel beszélek“ — folytató Berzeviczy „én képes vagyok szolgálni. Tanultam. Sem szorgalmat, sem fáradságot, sem költséget nem kíméltem és mindenféle vizsgának alávetem magamat. Tudom, hogy Felségednek a magamforma emberekre, a kikben ismeret, buzgalom van. és a kik Felséged célzatait előtudják mozdítani, szüksége van. Ön uralkodó, nekem itt nincs rokonom vagy protekcióm, ha Felséged nem vesz védelmébe, akkor jövőmet azzal a tudattal kell leélnem, hogy szerencsésebb lettem volna, ha kevesebbet tanulok.“

Berzeviczy ekkor már nagyon felindulva beszélt.

A császár visszahúzta kezeit róla, még egyszer megfogta gombját és kérdezte, hogy azt hol szerezte.

„Londonban,“ felelte a kihallgatott. Berzeviczy erre újból bocsánatot kért, hogy kétszer is oly hosszasan alkalmatlankodott a császárnak, de ez utolsó lépése, melytől élete boldogsága függ. A császár azt felelte: nagyon szereti, hogy másodszer is kihallgatást kért tőle és bizalommal volt iránta. Végül megígérte, hogy beszélni fog a kancellárral. S vállait megveregetve azt mondta, hogy megteszi, a mi lehetséges. De másnap rögtön elutazott, hogy a porosz királyival találkozzék. A török háború is bizonyos volt már. — Mindenből úgy látszik, hogy a császárnak gondjai között a Berzeviczy ügyének előmozdítása a legkisebbek közé tartozott. Evvel a benyomással érkezett meg három évi utazás után anyjához Lomniczra.

Hogy külföldi útján mennyi rokonszenvet tudott maga iránt kelteni, annak bizonyságául szolgál egy 1788. vagy 1789. évi október 26-ról Brüsszelből keltezett egy francia levél, melyben utazása alkalmával ott szerzett ismerősei sajnálkozásukat fejezik ki, hogy vele megismerkedvén, oly rövid ideig lehettek társaságában. Hozzájuk intézett kedves levelét mindenki olvasni és bírni akarta s midőn azt többen átfutották, a benne foglalt arczkép megtekintése után felkiáltottak: „Igen, ez ő, mennyire hasonlít hozzá ezen arczkép!“ Azt ezután kézről-kézre járaták és valamennyien sajnálták, hogy az eredetijét oly hamar elvesztették, mert ő a levél szerint ott minden vele érintkezett egyénnek szívét megnyerte. Miért is kellett vele megismerkedni, ha azután a nagy távolság választja el barátait tőle. Mennyire szerettek volna vele utazni, hogy társaságát tovább élvezhessék. Fel is kérik, hogy állandóan levelezzenek együtt. Arczképét azután az alkalmi asztaltársaság berámáztatta, s elhatározta hogy ha személyesen nem lehet, legalább arczképe elnököljön közöttük. — Meg kell jegyezni, hogy ezek a brüsszeliek szintén jó zenészek voltak, a kiket tehát nemcsak szellemes és behízeltő társalgása, de úgylátszik egyúttal nem közönséges zeneművészete is hódított meg ily mértékben számára.

IV. FEJEZET.

Hivatalnoki pályája és arról való lemondása.

A külföldi út több tekintetben lényeges változást idézett elő Berzeviczy Gergelynél. A mily mértékben bővültek ismeretei, öregbedtek tapasztalatai, tágult látköre, s finomodott ízlése, épp oly mértékben emelkedtek igényei az élet és különösen az élethivatás iránt.

Ő a magyarországi vidéki, sőt a fővárosi élet által nyújthatott hatáskört is szűknek tekintette már, azért miként láttuk, a monarchia nagy politikájának s a hatalomnak székhelyén, Bécsben óhajtott volna érvényesülni. II. József reformjai, különösen miután a külföldön szabadkőmivessé is lett, már nem tűntek fel oly ijesztőknek előtte, mint külföldi utazása előtt. A szabadszellemű felfogás vált nála uralkodóvá, a mely azon korban a felvilágosult absolutismussal nagyon hajlandó volt kibékülni. Imponált neki a császár bátorsága is, melylyel annyi előítélettel és ósdi makacssággal szembe mert szállani. Sokkal inkább hatása alatt állott még a nyugateurópai művelt országokban látott haladás befolyásának, semhogy a józsefi reformok jóakarata által sugalt nemes céljai mellett azok törvénytelen és lélektanilag is helytelen eszközeit végleges ítéletének meghozatalánál kellőleg számba vehette volna. Az is kétségtelen, hogy a realistikus stb. irányú, hazafias és magyar

ézelmű ifjú helyett egy fenkölt gondolkozásig de már inkább világpolgárias szellemű idealista és humanista jött ő benne haza. Később felfogása ismét hazafiasabbá, ha nem is nemzetiesebbé válik, de mikor visszatért, akkor eszményei bizonyára olyanok voltak, melyek mellett, nem szólva a megyei szolgálati viszonyokról, még a budaiak és pestiek is kicsinyeseknek tündek fel előtte.

Pedig a körülmények úgy alakultak, hogy nem is az ország fővárosában, hanem csak Szepesvármegyében volt kénytelen egyelőre foglalkozást keresni. Eleinte senki sem törődött vele Budán, és így el kellett fogadni a nagybátyja által neki felajánlott megyei tiszteletbeli főjegyzőséget. Ebben a minőségében reá nézve később nagyon hasznossá lett munkásság kínálkozott akkor, midőn az úrbéri viszonyok szabályozásának előkészítésére kiküldött bizottság tollvivőjévé választatott. Ekkor alkalma nyílt neki a hazai közgazgatás és birtokviszonyok keretében oly fontos szereppel bírt úrbériséggel alaposan, behatóan megismerkedni. Az a nagy szabályrendelet, melynek kiváló latin fogalmazványa kéziratban ma is meg van, ha nem is egészen, de bizonyára jórészben az ő munkálata.

A gazdasággal akkor még nem foglalkozott, mert édesanyja azt nagyon helyesen és a gyakorlat által nyújtott biztossággal vezette. Az ő főgondja az állásszerzés volt, mert készülségét maga, de főleg a közügy javára a közszolgálatban akarta hasznosítani.

Ügylátszik, hogy bizonyos idő múlva II. József, talán némi figyelmeztetés után, mégis megemlékezett róla, és jórészt ennek tulajdonítható, hogy 1788-ban gróf Zichy Károly királyi helytartótanácsi elnök maga mellé vette, és a következő évben mint polgári biztos működött a hadseregnek Belgrád alatt. Hadbiztosi teendőket végezve beutazta azután Magyarország és Galiczia nagy részét. E küldetéséből visszatérve, a helytartótanácsnál egyideig mint

tiszteletbeli, később 1792-ben mint valóságos fogalmazó kapott rendes foglalatosságot. Ebben a minőségben azután három évnél tovább lakott Budán.

Időközben több irányban újabb bő tapasztalatokat nyílt alkalmá szerezni. Nagybatyjával, Horváth Imrével, résztvesz az ágostai hitvallású evangélikusok 1791. évi korszakot alkotó nagy zsinatán, mely hitsorsosaira nézve egy szebb jövő hajnalhasadását látszott képezni. Valószínűleg ugyanazon befolyásnak köszönhette, hogy az éppen akkor üléselő pozsonyi szintén korszakot alkotó országgyűlésen mint egy távollevő mágnásnak, valószínűleg egy báró Révaynak, követeként szintén megjelenhetett. Itt ismerkedett meg tüzetesebben a magyar törvényhozás akkori szerkezetével, melyet egy későbbi országgyűlés lefolyásáról irt tudósításában oly találóan jellemzett azután. De sem a tanulási alkalmak felhasználása, sem hivatala nem foglalták el őt ekkortájt egészen. Úgy látszik bőven jutott ideje arra is, hogy a kettős főváros társas életében élénk részt vegyen. Művelt, kellemes egyénisége, tinóm modora, s kiváló hegedűjátéka őt a középosztály felsőbb rétegében, sőt bizonyos főúri körökben is nagyon szívesen látott egyénné tették. Kár, hogy ez időből aránylag kevés reá vonatkozó biztos adatunk létezik, és a melyek fennmaradtak is, olyanok, melyek legbensőbb saját életének csaknem kivétel nélkül fiatalos, kényesebb természetű, de nem jellembe vágó mozzanataival vannak kapcsolatban. Tény az, hogy a társas körökben bizalmasan általán „eher Berkó“-nak nevezték, és a magyar társadalmi áramlatoknak megint annyira befolyása alá került, hogy 1794-ben a magyar színészet javára egy ezerforintos alapítványt tett. — Barátainak és barátnőinek iránta érzett szeretetéről tesznek tanúságot azok a levelek, melyeket később falusi magányában is kapott tőlük. Ezekben a kellemesen együtt töltött idők emlékére hivatkozva, kéri őt, hogy maradjon meg annak a nagy

idealistának, a ki Budán volt, és szétzúzott eszményeit kijavítván, helyezze azokat ismét vissza az őket jogosan megillető oltárokra. Egypár ilyen tartalmú levelet gróf Hadik Jánostól, Futták urától, azután egy elhalt barátjának, Czinderynek özvegyétől találtam, a ki ezen kötelékre támaszkodva, tőle mint olyantól kér fontos gazdasági és családi ügyekben tanácsot, a kit boldogult ura oly nagyra becsült és szeretett.

Bekövetkezett azonban az az idő is, midőn a társasélet kellemei is elvesztették előtte vonzó varázsukat. Az idő haladt, az emberek között is egyedül kezdte érezni magát. Hatásköre az ő szellemi igényeinek nem feleli meg. II. József elhalálózván, nem volt a kihez forduljon, sőt Ferencz császár alatt a közviszonyok általában oly mértékben megváltoztak, hogy 1795-ben történt visszavonulását talán legfőképp ezek idézték elő.

Berzeviczy iratai között egy négy ívre terjedő sajátkezű latin leírását találtam a Martinovich-féle összeesküvés körülményeinek, a mi maga is elég bizonyíték arra, hogy történelmünk ez a szomorú eseménye igen mély benyomást tett lelkére. Ő annak idején hivatalban volt, és Budán lakott, a hol sok arra vonatkozó adatot első kézből kapott meg, mások alakulásának pedig elrémülő szemtanúja lehetett.

Említett dolgozatában leírja, hogy 1794. évi augusztus 13-án éjjel miként fogták el Hajnóczyt, Laczkovicsot, Szentmarjayt Budán, Martinovich apátot pedig Bécsben. Ez időben tartatott Pestvármegye közgyűlése is. Azon felszólalt gróf Keglevich György, a ki az elfogatásokban az alkotmány sérelmét látta, ellenben gróf Teleky József azoknak védelmére kelt. De a megyei közgyűlés mégis felterjesztés küldését határozta el, mely azt szorgalmazta, hogy az elfogottak visszahozassanak a hazába, és hogy az 1791. évi LVI. t.-cz. értelmében ítéltessenek el.

Bécsben különben másokat is foglak el, a kik a magyarokkal semmi összeköttetésben nem álltak, sőt a többi örökös tartományokban is sokakat börtönözték be, közöttük Szolarcsik jogtudort és Bacsányi magyar író. A magyarokat azután november havában Martinovichsal együtt Budára küldték, és a francziskánusok rendháza melletti kaszárnyában helyezték el. Deczember 10-én Budán és az egész országban katonai erő alkalmazásával rendkülönbség nélkül újabb elfogatások történtek, s mindezek áldozatait Budára kísérték a francziskánusok épületébe, a hol számuk hatvanra szaporodott fel. — Egy harmadrészük avval a titkos társasággal, a melynek elvei miatt állítólag őket elfogták, semmiféle összeköttetésben nem állott. Senki közülök megszökési kísérletet nem lett. Mindnyájan csak az erőszak és nemesi jogaiknak sérelme ellen, de hiába tiltakoztak. Valamennyien kiváló, tehetséges, tanult, sőt példás életű emberek voltak. Lehet mondani, hogy a francziskánusok épületében akkor Magyarország legeszesebb és legtudósabb emberei voltak együtt befogva. Daczára ennek a kiküldött katonatisztek által nagyon kedvezőtlen bánásmódban részesültek. Vasat raktak mindnyájukra és pedig úgy, hogy közülök egyeseknek lábai és kezei e miatt inegdagadtak. Némelyeket meg is botoztattak volna, ha más kívül álló befolyásosabb egyének közbe nem vetik magukat. Szóval úgy a szállításnál, mint a fogházban nagyon rosszul bántak velők. Nem engedtek nekik sétára sem időt, szabad levegőre nem bocsátották őket, sőt a világosságot és a nyiratkozást is megvonták tőlük. Egyesek ennek következtében öngyilkossági kísérletet követtek el.

Megalakult aztán Almássy Pál elnöklete alatt Berzeviczy, Somogyi, Mikos és Bay ülnökökből a királyi tábla kirendelt ítélő tanácsa. Minden ülésen jelen volt és a közvádlóként szerepelt a jogügyek igazgatója, Német. A dolgokat a legtitkosabb módon tárgyalták. Bécsből határozott parancs

érkezett, hogy az ügybe beavatott hivatalnokok a dolog felől sem szólni, sem írni ne merjenek. Úgylátszik, Berzeviczy mindezekről a részletekről említett rokona által értesült.

Hogy a kir. táblának ezen külön tanácsát miért alakították meg, azt nem tudja megmondani, és annak alapját a törvényekben sem találhatta meg. Azzal vádolták őket, hogy demokratikus elveket vallanak, melyek alkalmasak forradalmat felidézni. A királyi ügyész ez alapon halálbüntetéssel való sújtásokat és javaik elkobzását kívánta a bíróságtól. A nádor öt ügyvédet rendelt ki védelmükre, de azoknak is esküt kellett tenniük arra, hogy mindenről, a mit látnak, vagy hallanak, hallgatni fognak. Egy Horváth nevezetű ügyvéd ezt az esküt letenni nem volt hajlandó, ennél fogva a védelemhez nem is bocsáttatott. Ezenkívül a bírácoknak, a katonatiszteknek, a biztosoknak és lelkészeknek, a kik ez ügygyel foglalkozni voltak hivatva, hasonló hallgatási esküt kellett letenniük, és a foglyokkal külön közülok senki sem érintkezhetett. A magyar törvényekben hasonló esetekre alkalmazandó védelmi szabályok és jogorvoslatok hatályon kívül helyeztetnek. Az illetékesség ellen csak Martinovich apátnak volt kifogása; ő osztrák bíróság elébe kívánt állíttatni, mivel II. Lipót császártól nyugdíj volt részére biztosítva, melyet azonban ekkor elvontak tőle.

Berzeviczy a per vitelének módját törvényeinkből vett idézetekkel menthetetlenül szabálytalannak bizonyítja, s részletesen kimutatja azt, hogy itt oly önkény gyakoroltatott a vádlottakkal szemben, melynél fogva ez az ítékezés tulajdonképpen nem volt más, mint törvénykezési gyilkosság. Igen behatóan foglalkozik az egyes elfogottak sanyargatásaival; elmondja, hogy a királyi ügyész a foglyokhoz a börtönbe gyakran tetszése szerinti időben ment be; ott őket, a vasravereteket examinálta, majd ígéretekkel kecsegtette, majd fenyegetésekkel ijesztgette s nyomorult fogásokkal élt velök szemben. Az egyik közülok, névszerint Abaffy, Batthyány

prímásnak akart meggyónni. Miután a közvádlnak erre vonatkozó engedelmet megnyerte volna, írt a tábornoknak és levelébe gyónását is belefoglalta. Ezt a levelet a közvádlnak a postáról visszavette, s midőn abban annak meggyónását találta, hogy Abaffy bizonyos verseket írt a bíbornok-prímás ellen, ezt a levelet nem pirult a periratokhoz csatolni, s bizonyítékul használni fel arra, hogy a ki a primás ellen ily verseket irt, az felségsértést is követhetett el. Egy másik foglyot, Szulyovszkyt, négy gyermek atyját, midőn ez súlyos állapotának szomorúságát borítal által kívánta enyhíteni, mámoros állapotában a közvádlnak felkeresvén, nem tartotta méltóságánál alulinak, őt többször ismételten faggatni. Szentmarjay szintén ismételve panaszkodott, hogy a közvádlnak őtet rászedte. Rokonaikat a börtönbe nem bocsátották hozzájuk, sőt gyóntatóikkal sem lehettek egyedül. Szóval Berzeviczy szerint a foglyok állapota rosszabb volt, mint azoké, a kik Franciaországban Robespierre befolyása következtében jutottak börtönbe. Közölök negyven és néhány a Martinovichsal való összeköttetésben vétkesnek találtatott. A többiek, habár reájuk nézve a királyi Curia nem volt illetékes, azáltal önkényesen ítéltettek el.

A Martinovich barátai közül húszat halálra ítélték.

Valószínű, hogy mint szemtanú beszéli el a következőket Berzeviczy. — 1795. évi május 20-án korán reggel a francziskánusok épületéből a bécsi kapun át a Vérmezőre, erős katonai fedezet alatt ötöt vittek: Zsigrayt, Szentmarjayt, Laczkovicsot, Hajnóczyt és Martinovichot. Megyei hajdúk által körülvéve, hajadon fővel, nyíratlan szakállal, a börtönben viselt ruhával, parasztkocsikon szállították őket. A kivégzést a szolgabíró (nemesek bírása, *judex nobilium*) vezette. Mindegyik mellett ült egy lelkész. Zsigray nagyon kislelkű volt és nem bírta magát. Ezt a kislelkűséget börtönében is folyton tanúsította, és sokszor volt delírium-

ban. A vérpadra legelőször vonszolták, mivel alig volt eszméletnél, de a hóhérnak csak harmadik bárdütésére adta ki lelkét. Szentmarjay huszonöt éves, fiatal, rendkívül tehetséges ember volt. Majdnem lángeszűnek lehetett őt mondani. Nemes jellem; összes tanulmányaiban kitűnő és mindig első volt. A fiscus azzal biztatta, hogy fiatalságánál fogva kegyelmet fog kapni. Szomorú, de nyugodt volt, tudott uralkodni magán. Semmit sem beszélt, sorsának megadta magát, és nyugodtan végezte életét.

Laczkovics heves, rettenthetetlen férfiú volt; a bírakat megvesztegettetéssel vádolta. Halálának óráját minden módon siettetni igyekezett. Nem volt megelégedve avval a lassú lépéssel, melyben haladtak; ismételten felszólította a menet vezetőit, hogy gyorsabban lépkedjenek. A mellé rendelt lelkészt mellőzvé, a megyei hajdúkkal beszélgetett. Az összegyülekezett sokaságot bátran nézegette, a közöttük levő ismerősöket köszöntötte, fogoly társait ismételve üdvözölte és buzdította, hogy erőslelkűek legyenek. A katonák által képzett négyszögbe beállva, biztos léptekkel haladt a végzetes szék felé. Midőn arra figyelmeztették, hogy halálos ítéletét hallgassa meg, azt felelte, hogy ezeket a hazugságokat, a törvénynek ezen elfacsarásait nem akarja hallani. A pribékeket félretaszítván útjából, egyedül ment fel a halálos csapást elfogadni, s mielőtt ez érte volna őt, így kiáltott fel: „A te kezeidbe ajánlom Uram lelkemet“.

A bátor viselkedés ugyane nemét tanúsította Hajnóczy is. Azelőtt Szerém vármegyének alispánja, irodalmi férfiú, nagy gyűjtője a könyveknek, igen becsületes, egyenes és rendkívül tanult férfiú volt. Többrendbeli iratnak szerzője, ezek közül említendő a Manch Hermaeon is. Irt továbbá a királyi hatalomnak hatáiról, a derüsről, az alattvalókról, a nemesi felkelésről. Lelkének derültségét az utolsó pillanatig megtartotta, a mi az erénynek és a lelki nagyságnak legbiztosabb jele. „Ártatlanul szenvedünk!“ mondá a mellette

levő ágostai hitvallású evangélikus lelkésznek. „Az uralkodó factió áldozatai vagyunk. Nem is érdemes ennyi corruptio között élni“. Halála előtt irt elnökének, alelnökének és jegyesének, a kit nem sokkal azelőtt jegyzett el magának; de ezek a levelek nem kézbesítettek. Barátait, a kikkel tekintete találkozott, üdvözölte s minden jót kívánt nekik. Midőn a vesztőhelyen a katonák által képzett négyszögbe belépett, felismervén azt a katonát, a kit mint alispán ő maga sorozott be, ehhez kérdést intézett, hogy vájjon ismeri-e őt? s felszólította, hogy a földieket üdvözölné otthon, és mondaná el nekik, hogy miképpen látták őt meghalni. „Ne higgyék azt, hogy gonosztevő voltam, mert én a legjobb szándéknak és az igazságtalanságnak vagyok áldozata.“ Maga vetkezett le, s a hóhért felszólította, hogy pontosan teljesítse tisztét. Így múlt ki.

Martinovich nagyeszű és tehetségű ember, a ki Európa hét nyelvén kitűnően irt és beszélt. A tudományok minden ágában jártas volt, többnek tárgyaira vonatkozólag híres könyveket is adott ki. Ilyenek a következő címűek: „Testament politique“, „L’atheisme éclairé“, „Oratio ad proceres“ stb. József és Lipót császároknak kedves embere volt. Ez utóbbitól 3000 forint évi nyugdíjat is kapott. Azt állította, hogy társaságának létesítésére Magyarországon a megbízást Lipót császártól kapta a végből, hogy a szellemeket és felfogásokat üdvös reformra egyesítse, és hogy az igen is nagybirtokú és ártalmas túlsúlylyal bíró derust a kellő határok közé lehessen visszazorítani, az adózó osztály sorsa könnyíttessék, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás javíttassék, a káros arisztokratizmus megszüntethető legyen, még pedig az országgyűlés határozatával. Hivatkozott magának Lipótnak hozzá intézeti leveleire, melyeket azonban, mivel iratai le voltak foglalva, nem mutathatott fel. Hivatkozott kathechismusára, és midőn halálos ítélete kihirdettetett, azt mondta: „A mennyire a hazai törvényeket

és az alkotmány szellemét ismerem, sem a felségsértésben bűnös nem vagyok, sem a halálbüntetést nem érdemlem meg. De ha azok, a kik Ausztriának kormányrúdját most tartják kezökben, életemet veszélyesnek hiszik, a mennyiben bíráimnak lelkiismerete ezt megengedi, életemet alkotójának visszaadni kész vagyok. Azonban ezt az igazságszolgáltatás megrontása nélkül is lehetne tenni. Egyébiránt azok, a kik Ferencz uralkodása alatt kormányozzák az államot, emlékezzenek arra, a mit Montesquieu mondott, hogy a monarchiának fő támasza a mérséklet, és hogy a század méhéből más rend születik, s nem fog hiányozni, a ki ezt a nagy munkát folytassa“. Midőn a kivégzés előtt egyházilag degradáltak volna, a legnagyobb lelki erőt és rettenthetlenséget tanúsította. Később a közvádoló mellett haladván el, megragadta annak kezét, és keserű arczkifejezéssel kérdezte tőle, hogy vájjon tudna-e így meghalni? Midőn a vesztőhelyre vezetettet, ájtatosságot mutatott, vagy érzett. De azután Sigrayt lefejeztetni látván, elcsüggedt, bátorsága elveszett, vagy mert a bizton remélt kegyelmet nem kapta meg, vagy pedig, mivel a látvány rettenetes volta megzavarta őt. Midőn a véres székhez odakötetett, és a hóhér a csapást már mérte volna reá, kopasz fejéről a szemeit elfödő kötelék lehullott, s csak miután ismét bekötötték szemét, akkor szállott el nagy lelke az árnyak közé.

Ezen öten kívül még más tizenötöt ítéltek halálra, de ezek büntetése királyi kegyelemmel örökös börtönre lett változtatva, kivéve a Szolarcsikét és Öszét, a kiken a halálbüntetést a királyi rendelet szerint végre kellett hajtani. Pedig ez a kellő a bírának vélekedése szerint sokkal kevésbé volt ez összeesküvésbe bonyolódva, mint pl. Verseghy, Vrebovszky, Ländlerer és Szlávny János. Hanem megbocsáthatatlan bűnük az volt, hogy az Ég nagy tehetséggel áldotta meg őket. Maga az ítélet mondja, hogy pl. Ösz sem a titkos társaságnak hűséget nem esküdött, sem

annak jelvényét nem fogadta el. Még céljáról sem volt teljesen tájékozva, s az annak alapelveit tartalmazó kátét sem bírta, csupán kivonatban.

Nagyeszű, igen tanult, erőslelkű fiatal emberek voltak mindketten. Szolarcsik 22, Ősz 26 éves. Maguk írták meg védelmüket, melyet azután ügyvédek rendelkezésére bocsátottak. Kétségtelen, hogy e védíratok nagyon szabadelvű szellemben voltak tartva, de annyira nem ellenkeztek törvényeinkkel, hogy a bírának helyeslésével és csodálatával találkoztak. Azonban mivel a védő ügyvédeknek mindent, a mit védeczeiktől hallottak, vagy kaptak, a közvédlőnek át kellett adni, az ezen iratokat, mint a nevezett foglyok makacsságának és veszedelmes elveinek bizonyítékait, a periratokhoz csatolta. Hiába tiltakoztak az ügyvédek, hogy a velők bizalmasan közölt ezen iratok a vádlottaknak börtönben érzett aggodalom- és kínos lelkiállapot-szülte kifakadásai, minek következtében a halálos félelmet szenvedett foglyok mindent, a mit menekülésökre alkalmasnak vélnek, kétségbeesetten ragadnak meg, azokat tehát törvénykezési bizonyítékoknak felhasználni nem lehet, ezen vádiratokat a hétszemélyes tábla a kegyelem meg nem adhatásának okaiul fogadta el. Az egyik ügyvéd, Szabó-Saray, új ítéletet is követelt, de szigorú fenyegetések közben e helyett a további közreműködéstől mozdíttatott el.

Leírja azután Berzeviczy, hogy ez a két, kegyelmet nem nyert fogoly 1795. évi június 3-án miként végeztetett ki. Szolarcsik exaltált hangulatban, de teljesen ura volt magának. Folyton beszélt, a feszületet forrón csókolgatta. Azt mondta, hogy semmi rosszat nem tett életében. Fiatal éveit eddig csak az igazságnak és az emberek javának szentelte. Ártatlanul hal meg, de megbocsát a bírának és fejedelmeknek mert bízik, hogy el fog jönni az idő, midőn mindezt világosan felismerendik.

Ősz derült lélekkel ment a vesztőhelyre. Az utolsó éjjel igen nyugodtan aludt. A református pappal egész higgadtan különböző erkölcsstan! tárgyokról, különösen az emberi és isteni igazság különbségéről beszélgetett. Habár lovas katonák által volt körülvéve, mégis igyekezett a néphez beszélni; de ebben megakadályozták őt. Akkor fennhangon kezdett imádkozni, és imájában is ügyének érdemét tárgyalta mindaddig, míg annak folytatásában a végső csapás meg nem akadályozta. Oly rendesen és szüziesen élt, hogy ezen már férfiú korban sem ismerte még a szépnemet. Kilövellő vérét ennek következtében egy rácz leány, a ki nehézségtörésben szenvedett, orvosának tanácsára abból egy kis üvegre valót felfogott, és tartalmát megitta.

Ezen két kivégzés után a lepecsételt iratoknak egész nyalábját elégették.

Berzeviczy az általa látottakat ily megkapóan leírván, hosszabban elmélkedik a büntetés céljáról, mely főleg a példanyújtás lévén, azt teljesen eltévesztik akkor, midőn a közönség tudva tudja, hogy jeles, kiválóan erényes embereket ártatlanul végeznek ki. Az emberek ez esetben például a vesztőhely véres homokjának egy-egy marékját, mint ereklyét vitték magukkal, mintegy érezvén, hogy az, a mi ezen derék emberekkel történt ma, az megeshetik velük is holnap. A mennyire ezek, épp annyira bűnös egész Magyarország a felségsértésben. A halálos ítélet indokolása általában megbotránkoztató volt. Hajnóczynak például súlyosító körülményül érettebb korát csak ugva tudták be, mint Szolarcsiknak és társainak ifjúságát. Némelyeket azért végeztek ki, mert egy oly társaság tagjai voltak, mely csak törvényes reformokat akart; de azért másokat, mint Őszt, habár a társulatba nem lépett be, sőt célja ellen azelőtt nyíltan ki is kelt, az annak elveit tartalmazó kátét csak kivonatban bírta, de ezt is csupán, mivel azt megküldték neki, épp úgy kivé-

gezték, mint amazokat. Mindenből a legnagyobb önkényre következett Berzeviczy ez iratában, melynek utolsó része a törvénytárunkból időrendben vett bizonyítékokkal kitünteti az égbekiáltó nagy igazságtalanságot, a melynek általánosabb gyakorlása mellett itt minden jogrendnek és alkotmányosságnak össze kellene omlani.

Megutálta ily körülmények közt azt a kis kormányhivatalt is, melyet különben addig sem valami nagy lelki épüléssel látott el, és elhatározta, hogy más működési tért keres, tehetségét és ismereteit más téren fogja, ha nem a maga előnyére, legalább a közérdek előmozdítására értékesíteni. Azért 1795-ben állásáról leköszönvén, Lomniezra ment, hogy édesanyjától az ősi birtok kezelését átvegye, megnősüljön, és hogy ha már a közszolgalatban és a politikai életben azt tennie nem lehet, mint író teljesítse hazafiúi és emberbaráti kötelességét.

V. FEJEZET.

Északi tanulmányútjai.

Új korszaka kezdődik ezzel Berzeviczy Gergely életének. Az a huszonhat év, melyet Lomniczon már mint meglett ember töltött, felette nagy társadalmi és irodalmi munkásság fáradalmi, örömei és csalódásai között, de az adott viszonyok között kétségkívül igen eredményesen telt el. Egy negyedszázadnál tovább látjuk őt a vidéki közéletben és egyháza szolgálatában küzdeni, a tudományos és gyakorlati buvárlatban elmélyedni, és a jeles műveknek egész sorát nyilvánosságra bocsátani, egy másik sorát pedig csak megírni, de egyúttal majdnem elkallódni, mivel az azokban foglalt igazságoknak napfényre jutását a sötét korszellem nem engedte meg.

Nem bízván a politikai élet szilárdságában, első sorban a közgazdasági tanulmányokhoz fordult. A politikai láthatár derűjét ekkor a francia forradalom, később pedig monarchiánknak a francia császársággal való küzdelme sötétítő el. Hírlapok akkor, különösen a vidéken, nem állván rendelkezésre, a magyar fővárosokban, Pozsonyban és más nyugatibb fekvésű magyar városokban, továbbá Bécsben lakó irodalmi barátai, Schedius, Rummy és mások, továbbá földije, Máriássy őrnagy, később ezredes, azután tábornok, a ki a hadsereggel Német-, majd Franciaországban járt, magánleve-

lekkel, melyekbe egy-egy hírlapot, vagy kiáltványt is zártak, gyakran értesítették a nagy világ eseményinek folyásáról.

Ő mindezekről csak tudomást vett, és szilárd erélylyel kereste az utat és módot, melyen haladva valami fogható hasznot tehet hazájának. De valószínű, hogy még ezen időszakból valók azon német nyelven, Göthe Wertherének szellemében, sőt irányának is utánzásával írt novellák, melyekben a szellemes író a saját világfájdalmának és szerelmes természetének nyilvánulásait tette papírra.

Azonban ez a révedezése nem sokáig tartott. Sokkal komolyabb törekvésű ember volt. hogysesem az ábránddal és panaszkodással beérhette volna. Nem tudtam megállapítani, hogy melyik évben, de valószínű, hogy nem sokára a falusi magányba történt visszavonulása után megházasodott, habár egy életrajzi adat házasságra léptének évéül az 1802-dik esztendőt említi. Feleségül egy fiatal nőrokonát, az atyja első házasságából származott Berzeviozy Zsigmondnak leányát, tehát félunokahúgát, Terézt vette nőül, a kinek nevelésére korábban és később ő is jelentékeny befolyást gyakorolt. E hölgyben finom, nemes érzésű, okos és hü élettársat kapott, a ki iránt szintén nagy vonzalmat érzett mindig, és a ki még évtizedek múlva is oly bájt terjesztett háza körül, hogy az idegenek, a kik olt megfordultak, nem győzték a vendéglátás nála töltött idejének kellemes voltát magasztalni. Így például 1815. évi szeptember 23-án Aradról a híres Tököly Sebő írt egy német levelet neki. melyben lomniczi látogatásáról emlékezik meg, és elragadtatással beszél Berzeviczy Gergelynéről. Kéri barátját, hogy ne legyen féltékeny, de vegye tudomásul, hogy az ily nagy kincs birtokáért irigykedik reá. úgy látszik ott kapott kedvet a házasságra, mert ugyanazon levelében jelenti, hogy Bezegeh Amáliát megkérte és mint feleségét már baza is vitte. Egyúttal tudatja, hogy szíves fogadtatásának némi

* Wurzbach, Biographisches Lexicon, I. köt. „Berzeviczy“.

viszonzásául a debreczeni vásárra egy hordó ménesi bort küldött, melyet Gergely barátja bármikor elvitethet onnan.

A másik nagy lépés, melyre elhatározta magát, az volt, hogy hazánk közgazdasági, de főleg külkereskedelmi helyzetének tanulmányozása végett széleskörű, s különösen az északi forgalom útjainak mentén haladó nyomozást fog a külföldön folytatni. Északra irányuló kivitelünk fejlesztését rendkívül fontosnak tartván, annak különösen a vízi utak felhasználásával leendő öregbítését akarta ezáltal tetteleg, gyakorlati módon elősegíteni. Ez az eszme egész haláláig állandóan foglalkoztatta, azért, úgy gondolom, helyes lesz az események időrendjének némi felforgatásával is ebbeli törekvéseit összefüggésben előadnom.

Berzeviczy Gergely két utazást rendezett északra, 1796-ban és 1807-ben. Az első utat részben vízen, részben szárazon tette meg egész Danzigig, a másik utat pedig kizárólag vízen csupán Varsóig.

Az első ízben 1796. évi augusztus 1-én indult ineg többek társaságában. Erről az útról ő egyet-mást töredékesen külföldi lapok és folyóiratokban is tett közzé.* Én azonban az ezen úton vezetett, hanem persze nagyon szaggatott naplójának kéziratát használtam. Ebből kiderül, hogy Újhelyi Józseffel utazott. Részletesen írja le, hogy miféle falvakon mentek keresztül. Egyik községnek a másik után való következését, az utak egyes szakaszainak minőségét pontosan felemlíti. Aug. '2-án este érkeztek Krakkóba. Ott azután körülnéztek, s a danczigi kereskedésről krakkói üzletembereknél részletes adatokat gyűjtöttek maguknak. Itt értesült arról, hogy a magyar borokat Orosz- és Lengyelországból kitiltották, ellenben az osztrákokat nem; sőt azokat Galicziában is terjeszteni igyekeznek. — Mindenféle

* Naplótöredékei előbb (1807-ben) egy berlini lapban, azután a „Vaterländische Blätter des Oesterreichischen Kaiserstaates“ című folyóiratban jelentek meg.

apró megjegyzéseket tesz Krakkó városára vonatkozólag; így például, hogy a lengyelek az osztrák katonatisztek viselkedése miatt igen el vannak keseredve. — Négy napig maradtak e városban, és augusztus 7-én indultak Varsóba vízen. Krakkótól Varsóig 6 aranyat fizettek egy nyomorult hajó használatáért. A részeg hajósokkal nagyon sok bajuk volt. Koronkint majd belefordultak a vízbe. Éjjelenként aztán a partra kiszállottak, és valahol megháltak. Leírja a partmenti vidékeket, melyek főleg erdőtlen nagy síkságból állanak, nyomorult falvakkal, gazdag árpa- és zabterméssel, mely még a szántóföldön állott. Egy zabszálát olyan gazdagnak találtak, hogy bugáját közelebről megnézvén, abban 102 magházat, vagy hüvelyt találtak, egyes hüvelyekben pedig két mag is volt.— Némely napon 13 óráig is voltak a vízen. Később azután a tájék erdősebbé, a talaj homokosabbá lett, de agyagos és meszes földekre, sőt futó homokra is találtak. A lapályos, néhol erdős, máshol kopár vidékeken áthaladva, augusztus 13-án délben értek Varsóba.

Annak környéke egészen erdős síkság, közelében kevés falu látható, kastélyok sem díszítik azt. Csinált ut nincs ezen a tájékon, és semmi sem mutatja, hogy gazdag magánosok laknak a városban. Pedig ilyenekkel az korábban annyira dicsekedhetett.

Maga a város az ázsiai fényűzésnek és a nyomorgó nép rabszolgaságának jeleit tünteti fel. A legpompásabb paloták mellett a legnyomorultabb viskók állanak. A szász fejedelem várlakja és kertje, a primásnak palotája, az evangélikus templom elég szépek. Ennek kupolájából nagy-szerű kilátás nyílik Varsóra. A királyi vár nem valami feltűnő, de szintén pompás kilátása van a Visztulára. Hajóhíd vezet a Visztulán keresztül Prágába. Az utolsó forradalomnak nyomai nagyon láthatók, mert például az a palota is, a hol korábban az orosz nagykövet lakott, még mindig romokban fekszik. A városban akkor 15,000 orosz katona állomásozott.

Különben Varsó nagyon csendesnek és kihaltnak látszik. Alig van ott jelenleg valami fogyasztás; a mi boraink sem kelnek cs mégis drágák. Annál meglepőbb, hogy ott egy angol árukkal telt nagy raktár létezik.

Augusztus 14-én folytatja a nevezetességek megtekintését a városban, de közgazdasági tanulmányait is megkezdi. Sok kereskedővel ismerkedik meg; találkozik olyannal, a ki dohányüzletet volna hajlandó folytatni hazánkkal, azonban biztos megrendeléseket nem helyeznek kilátásba. Megismerkedik a szintén még ott volt porosz tisztekkel, a kiket nagyon mívelteknek talál. Megbámulja a katonai parádékat, estére pedig elmegy a lengyel színházba, a hol az előadást és a zenekart is rettenetesnek állítja. Nagyon szépnek mondja a város közepén fekvő és ma százados fáival még imponálóbb szász kertet, melyet néhány évvel ezelőtt magam is megcsodáltam. — Egy kereskedő azt mondta neki, hogy papírral is jó üzletet lehetne ott folytatni.

Augusztus 15-én feljegyzi azt is: Dietzenstein titkos tanácsos a porosz kormány által van kiküldve, hogy a porosz-lengyel területnek vámügyeit rendezze, s hogy a monarchiánkkal és velünk kötendő kereskedelmi szerződés útjait egyengesse. Ennek a különböző tőlünk kivihető áruknak bebocsáthatása iránti valószínű feltételeit az említett előkelő hivatalnoktól kitudja és tudomásul veszi. Meglátogatja a porosz-lengyelországi kormányzót is, a ki igen barátságosan, minden teketória nélkül fogadja.

Darabos, szaggatott feljegyzéseiből látszik, hogy a múltak eseményeinek minden emlékeztető jelét megtekintette. A lengyelek Kosciusko arczképét medaillonban vasnyaklánczon viselték, jeléül annak, hogy a nagy bős és hazafi még fogva volt. A környéken levő volt lengyel királyi nyaralókat is megtekinti, s azokat szépeknek találja. Némelyikben, mint a Lazienki-palotában, gyönyörű festménygyűjteményt talál. Említi, hogy a poroszok semmiképp

sincsenek megelégedve az akkori osztálylyal, s állítólag Oroszországgal keresik a szakítást. Azután az összes bennünket érdeklő áruk akkor érvényes porosz vámjait részletesen feljegyzi. Augusztus 16-án és 17-én folytatja tanulmányait. Különböző kereskedők üzleteit látogatja meg. Az egyiknél 150 hordó hegyaljai bort talál, melyeket palackozva árusítanak el.

A következő nap reggelén Varsóból kocsin indul el Danczkába. a hova öt és fél nap múlva, augusztus hó 23-án délben érkezik meg. Az utón szerzett tapasztalatait nagyon töredékesen ugyan, de leírja. Nagyobbrészt csak az érintett községek neveinek felemlítésére szorítkozik, s azoknak egymástól való távolságát mértföldekben jelöli meg.

A mint a porosz határt átlépi, a vidék előnyösen változik meg, mert a földek jobban művelteknek látszanak. Megjegyzi, hogy itt már kaszával aratnak, az útszéli korcsmák és falusi vendéglők is jobbak, Iglau körül gyönyörű a vidék; egy pár tó is van; gyakoriabbak az erdők, a táj érdekesebb, s habár az is sík, de itt-ott erraticus gránitköveket már találhatni az úton, melyekről neki azt a fölvilágosítást adták, hogy azok a föld alakulásának (amijeiei és maradványai).

Egyes helyeken turfatereket talál, és látja, hogy a tőzeget miként ássák ki téglá alakban, azután szárítják és garmadába rakják. Megfigyeli a közönségesen használt gazdasági szerszámokat, az ekéket s a nagyban folytatott tejgazdasághoz szükséges eszközöket. Danzig körül a parasztok a földnek már ez időben is tulajdonosai, minek következtében jómódúak, sőt gazdagok, de büszkék voltak. Sok, hanem csak apró falu van a környéken. A telkek árkokkal és fákkal vannak körülveve. Némelyik parasztnak 50, sőt 100 lova is van, s azok a gazdaság egyéb felszerelési tárgyival is megfelelő arányban bővelkednek. Lélekemelő érzés az ilyen jómódú, boldog népet látni. Danczka meg

van erősítve. A városi építkezés hasonlít a németalföldi-
hez. Ezt a képet a csatornák, a raktárak és a tőzsde
még hasonlóbba teszik. A csatornák és az utcák fasorokkal
vannak szegélyezve, a házakon pedig roppant sok az ablak.

Midőn az észak ezen nevezetes emporiumába értek,
éppen vásár volt. a hol jobban szétnéz, este pedig színházba
megy; Mozart „Varázsfuvola”-j át adják. De a zeneértő
Berzeviezy nincs általa elragadtatva, mert az előadást csak
nagyon közepszerűnek találja.

Azután több, mint egy hétig behatóan tanulmányozza
az ottani kereskedelmi viszonyokat. Varsóból egy csomó
ajánlattal jött danczkai üzletemberekhez. A sokadalom árai
általában igen magasaknak tűnnek fel előtte.

Augusztus 25-én a kikötőt tekinti meg, és a Visztulának
torkolatáig kocsizik. Azután sorba veszi az üzletembereket,
a kikhez ajánlatokat hozott. Megtekinti a nagy gabona-
raktárakat, melyek kezelését jól megfigyeli. Minél jobban
forgatják a gabonát, az annál súlyosabb és lisztkészítésre
annál jobb. Mindenféle ruházati cikkeket és lófelszerelést
vesz, a miért több, mint 200 forintot ad ki. Estéit társa-
ságban, vagy a színházban tölti, sőt az új ismerősöknek
vidéki lakásait és gazdaságait is behatóan megtekinti.

A rendelkezésére állott rövid idő alatt aránylag nagyon
sok látogatást tesz s meghívást fogad el. Tapasztalatait,
ha röviden is, feljegyzi. Úgy látszik, azt a felterjesztést,
vagy a megyéhez intézett beadványát, mely 1797-ből keltezve
e mű második részében olvasható, itt fogalmazta, mert
annak kézírata latinul naplójába bele van foglalva. Lehet
azonban, hogy azt csak később szúrta bele. — Említi azt is,
hogy ha közvetlen üzleti összeköttetéseket nem is fog léte-
síthetni, de az bizonyos, hogy olyasmit tanult meg, a mit
hazájában kevesen ismernek, t. i. az északi kereskedelmet,
melynek áramlatát — legalább azt a benyomást kapta
itt — hazánkon keresztül lehetne vezetni. A közgazdasági

műveiben foglalt alapeszmékkal íme már itt találkozunk. Különösen Dietzenstein porosz titkos tanácsos közlései tettek reá nagy benyomást. Azokból meggyőződött, hogy Poroszország szívesen tartana fenn Magyarországgal élénkebb kereskedelmi forgalmat, ha azt a Bécsből intézett harminczadpolitika nem akadályozná az által, hogy a porosz áruk behozatalát megnehezíti, vagy megtiltja, minek következtében a poroszok azután a magyarországi termékek kivitelét mintegy kénytelenek nagyobb vámmal sújtani. Itt említi, hogy ha hazamegy, mindezen körülményekről jelentést szerkesztőid a helytartótanácsához, a kancellárhoz pedig a megye által felterjesztést fog intéztetni. Gróf Csáky alkancellárt, a ki útjok iránt érdeklődött, különösen készül informálni, hogy ennek a külkereskedelmi forgalomnak alapeszméje mozgásba hozassék. El akar követni mindent, hogy elszegényedett hazánk javára megtörténjék, a mi csak lehetséges. E végből minden irányban és minden, hazánkat érdeklő czikkre vonatkozólag a vámokra, árra, a külföldi szükségletre vonatkozó számszerű, habár itt még teljesen rendezetlen adatok foglaltatnak. Ezen följegyzéseken alapult jórészen első. a jelen mű második részének harmadik fejezetében közölt munkája; azokat tehát ott már birálatosan rendezve megtalálhatja az olvasó.

Augusztus 23-tól szeptember 11-ig marad Danzigban. Eltávozása előtt Lengyelországról általában azt mondja, hogy az vad ország; népe ugyan jámbor és dolgos, de egészen el van nyomva. A vidék unalmas, homokos, közönkint erdős síkság; hegyek Krakkótól fogva egész az északi határig nincsenek. A beutazott vidéken aránylag kevés a falu, minélfogva a lakosság nagyon gyér. Az utak általában rosszak. Marienburgtól, a porosz határtól kezdve azonban a táj egész paradicsommá lesz, s olyanforma, mint Belgium Antwerpen körül. A paraszt udvarok — mint már útközben is megjegyzé — gazdagon vannak ellátva mindennel. Az igaz,

hogy a kisgazdák súlyos adót fizetnek, de azért mégis jómódú tulajdonosai a földnek.

A lengyelek egyáltalán nem tettek le arról, hogy államuk valamikor majdan ismét helyreállíttassék. Igen nagy különbség van Varsó és Danzig között. Amott az ellentétek és a pusztulás, itt az egyenletes jólét uralkodik. Danzigot csaknem a szolgálai (?) tisztaság és az életmód aggodalmas pontossága jellemzi. És mégis mily jól esik ezt a magas kultúrát látni, s a gyakorlati, kereskedői felvilágosultsággal, mely itt a közhangulatot jellemzi, találkozni. Az otthonosság érzését különben fokozta benne az is, hogy egy Göttingában járt és ott tanult régi ismerősével, dr. Danterrel is összejött e városban.

Szeptember 11-én indult el Danzigból, a hol tizenkilenc napig tartózkodott. Egy fuvarost fogadtak 13 aranyért, a ki a saját kocsiján és lovain tartozott őket Varsóig vinni s útközben minden kiadást fedezni.

Szeptember 17-én értek Varsóba, itt azt jegyzi naplójába, hogy Danzigban a nagy gazdagság nem jár erkölcstelenséggel, épp oly kevésbé, mint Hamburgban, Amsterdamban vagy Genfben, és pedig azért, mivel ott sincsen udvar. Az emberek szorgalmasak és teljesen felvilágosodottak. Velük épp úgy, mint a danzigiakkal, a magyar termények kivételének minden módozatait és költségét újból tüzetesen megbeszéli, és pedig minden üzletemberrel az ő külön czikkéről határozottan gyakorlati czélzattal értekeznek.

Szeptember 28-án érkezik csak Krakkóba, a hol ugyanazt teszi. Úgy látszik, itt már kereskedelmi társulatot akart létesíteni, mert iratai közt egy erre vonatkozó szerződési tervezet foglaltatik, a mely tüzetesen megállapít mindenféle elvet, de számszerű tételek nincsenek benne. Valószínű, hogy ez csak Berzeviczynek előmunkálata volt. melybe eszméit összerúen kifejezve foglalta egybe. Ebből a kereskedelmi társaságból későbbi komoly kísérletei daczára sem lett semmi.

Október 2-án indul el Krakkóból, és Ó-Sandeczen keresztül egy pár nap múlva haza érkezeit. — Már november 4-én azonban a Hegyalján találjuk őt, a hol nemcsak a borok, hanem a kender és dohány beszerzési forrásai érdeklik és általában az azon árukra vonatkozó adatokat gyűjti. Ugyancsak iratai közt találtam egy szerződési fogalmazványt is, a mely arról tanúskodik, hogy Krakkóban magyar borokat kívánt üzletembereknél bizományban elhelyezni.

Ennek az útnak volt eredménye 1797-ben megjelent munkája „Magyarország iparáról és kereskedelméről.“ Ez a munka nagy benyomást tett mindenfelé, és nemcsak a kormánykörökben, hanem az 1802. és 1805. évi országgyűlésen is, midőn a rendek Magyarország iparának és kereskedelmének fejlesztését szükségesnek, az ez ellen támasztott akadályokat pedig sérelmeseknek jelentették ki, ismételve hivatkoztak arra. Később, 1802-ben, Rummy által németre fordíttatván, Weimarban is megjelent, és 1802. évi augusztus 5-én meghozta neki a göttingai egyetemmel kapcsolatban működő kir. tudományos akadémia tagságát is, a miért ő hálából egy szepesi ember által latinul írt botanikai művet már a következő évben lefordít, németre. Valamivel később, 1804-ben, a német irodalmi folyóiratok egyik legelőbbkelője, az „Allgemeine Literatur-Zeitung“ (111. 519. 1.) sokkal később (1818. Vili.) pedig a magyar „Tudományos Gyűjtemény“ is behatóbban méltatták első dolgozatot. Ez a siker buzdította őt arra, hogy a megkezdett irányban tovább haladjon.

Második útját északra, kedvencz eszméjét feljegyzései szerint is mindenképp megvalósítani igyekeztén, 1807. évi április és május havában lelte. A Poprád, Dunajecz és Visztula felhasználásával oly kereskedelmi forgalmat akart Magyarország és az északi birodalmak között létesíteni, melyet a gazdagság és fejlődés aranybányájának tekintett. Miután nem tartotta magát elég vagyonosnak, hogy az ily uta-

zások költségeit könnyű szerrel fedezhesse, feljegyzéseinek kitorölt részeiből az is kivehető, hogy mellékesen üzleteket is óhajtott volna kötni, melyek célja azonban egyelőre nem lett volna más, mint az, hogy tanulmányútjának kiadásait fedezze velök. E végből 100 hordó hegyaljai bort akart Varsóban eladni. Épen tíz éve múlt annak, hogy Magyarország kereskedelméről és iparáról írt munkáját kiadta, a mit megelőzőleg szárazon és vízen járt északon tanulmányozni. Most elhatározta, hogy kizárólag vízen fogja az utat megtenni Varsóig. Ismerte a vállalkozás nehézségeit, de úgyszólván felfedező útra készült, és ezért a nehézségek által nem akarta magát elijeszteni.

A Poprádon járművének eleinte sok baja volt a vízimalmokkal, de Palocsát elhagyván, azoktól megszabadult. Rohamosan halad az említett folyó a gyönyörű völgyeken és festői sziklás vidékeken keresztül. Útközben feljegyzi a helyeket, a hol szerencsétlenségek történhetnének azon, de úgy látja, hogy e bajokon könnyű lesz segíteni. A Poprád Szandecznél a Dunajeczbe szakad és onnan túl már tekintélyes folyó; tiszta, átlátszó vize elég széles és mély. Opatovecznél a Dunajecz a Visztulába torkollik, és ott már tulajdonképpen ez a mellékfolyó nagyobb, mint maga a Visztula. A kettő együtt azután olyan nagy, mint a Duna Bécsnél.

Megemlíti, hogy a Szepességen mindig találtak hajósok, a kik ezen a vízen leereszkednek, a mit rendszeresen tehetnének, ha kereskedelem volna. Ennek céljaira ez a víziút majdnem kínálozik, mert a szállítási költség azon csak $\frac{1}{3}$ -da a szárazföldön szükségesnek. Akkor, mint ma is, csak tutajoztak rajta. Az itt megfelelő tutajokat Podolinban, Lublón, Palocsán és Lubotinban állítják össze. Eleinte egy ilyen tutajon, melyet összeróva trattenak neveznek, Szadeczig csak 3 ember fér el; Opatovecznél két ilyen tutajt kötnek össze, a mire aztán 20 hordót, vagy pedig 60 zsákot is fel lehet rakni.

Később a Visztula nagyon széles és renyhe folyó, minélfogva a hajósoknak van rajta elég dolguk. Különben azok nagyon babonás és aggodalmas emberek, minélfogva nem igen lehet beszédeiken elég jól elmenni. Ez az út kilencz napig tartott.

Nehezen olvasható feljegyzéseiben leírja a vidéket, annak népét, hátramaradottságát, a mi körülbelül meg- egyezik azzal, a mit első útleírásában olvastunk. Az idő- járás nagyon kedvezőtlenül alakult. Április 20. és 22. közt ismételve havazott, minek folytán éjjelre egy partmenti faluban keresett enyhet. De bizony azon házakban, a hol a gazda, gazdasszony, gyermekek, tehének, borjúk, tyúkok, libák és disznók mind együtt lézengtek, s a melyekben, a házaknak nem lévén kéményük, a füst tehát a konyhában, vagy a közös szobában kóválygott, tartózkodni nem lehetett nagy élvezet. Azonban mindenesetre jobb volt ott. mint a ziman- kós időben kinn a Visztulán.

Hanem annak rossz enyhelynek élvezhetéseért is küz- denie kellett. A népesség ugyanis rendkívül babonás volt. Egy helyen Csirkét akartak maguknak öletni és elkészít- tetni. de a paraszt ezt megtagadta, és semmit sem akart nekik eladni, mert azt hitte, hogy az ördöggel czimborálnak. Hivatkozott hasonló esetekre, midőn ilyen idegeneket fogad- tak be a községbe, minek az lett a következménye, hogy Szt.-Szaniszló eltávozott keretéből, és a szomszéd kolos- torba vonult vissza, minek folytán tűz támadt és a község egészen leégett.

A vízen haladván, egy helyen húszt ekét láttak a parti földeken szántani, és azok vezetői énekükkel olyan lármát csaptak, hogy azt félmérföldre is meghallották a hajósok. Nem rossz nép ez, írja, mert kedveli a dalt, vidor és tevékeny, beszédében, arczkifejezésében sok figyelemreméltó és ter- mészetesség nyilvánul, van bennük ügyesség és hajlam az udvariasságra.

Az úton mindig a felett töprenkedik, hogy ezt a vízi-
 utat miért nem használják fel a déli népek, különösen a
 magyarok termékfeleslegeiknek északi irányban való kivi-
 telére. Hollós Mátyás, a nagy magyar király, felfogta ezt a
 gondolatot, és Berzeviczy szerint Magyarországnak igen
 sok feleslege van borban, dohányban és más termékekben,
 a mit ez után lehetne legjobban értékesíteni, sőt az indiai
 kereskedelmet is erre lehetne terelni. A partmenti helységeket,
 az egyes kastélyokat és uradalmakat Berzeviczy
 mind megnézte újból. A viszonyok és emberek láttára
 felkiált: „Istenem, mily különbségeket képes az alkotmány
 és kormányzat véghezvinni az emberekkel. Milyen különbség
 létezik az erkölcsös észak-németországi és az idevaló
 parasztok között. De ha nem is tekintjük emberieségi
 szempontból ezt a különbséget, mennyivel több haszna
 van a parasztság ilyen haladott állapotából a földbirtok-
 kosnak, államnak és királynak.“

Maciejowicén, a hol Lengyelország végleg elbukott és
 Kosciuskó elfogatott, a rossz idő miatt egy egész napot
 kellett vesztegelniük. — Varsóba érkezvén, abban az üzlet-
 barátjában, a kihez először fordult, nagyon csalatkozott,
 de azután mások kisegítették őt zavarából. A porosz intéz-
 ményeket már ekkor mind eltávolították innen, kivéve a
 zaklató vámeljárást. Nagy kellemetlensége volt azzal, hogy
 a magával vitt 3 akó borért 8 aranyat kellett neki vám
 fejében fizetnie. Mindent elkövetett, hogy ebből valamit
 lealkudjon, azonban akármit tett, visszautasításban részesült,
 és a vámot meg kellett fizetnie. E mellett mennyi zaklatásnak
 volt időközben kitéve! Ez időben Varsóban ugyanis ostrom-
 állapot uralkodott. Berzeviczy nem győz eleget csodálkozni
 azon, hogy az áruk forgalmát ily körülmények közt is
 mesterségesen nehezítik. Meg volt róla győződve, hogy az
 ilyen fizetségeknek negyedrészt sem kapja az állam, és
 a legnagyobb rész a kezelő közegek markában ragad.

Ennek láttára felkiált: „Tönkre megy így minden erkölcsiség. Az elméletileg és gyakorlatilag egyaránt bizonyos, hogy az ily vámolás egy államnak sem használhat.“ Ezen északi útján május 11. és folytatólag 13-áról keltezve Varsóból írt feleségének, mindenekelőtt, mert szükségét érezte annak, hogy legalább Írásban forduljon hozzá. „Epedésem utánad nagy és osztatlan. A beszélgetés veled ebben a nehéz, kellemetlen helyzetben erősítő balszam volna, hiszen csupán a gondolat is reád szilárdító hatást gyakorol reám. Azt hiszem, hogy a távolság az igazi szeretetnek próbája. Itt érzem, hogy szerelmemet osztatlanul bírod. Sok gondom és aggodalmam van. Vállalkozásunk minden irányban pang, és ki tudja, meddig leszünk kénytelenek ezt a kellemetlen helyzetet tovább túrni, mert az itt szükségeltető tőke az én körülményeim közt igen nagy. Magyarországból sok bor jön be, de a mostani viszonyok között a kivivők oda adják azoknak, a kik értők a vámot lefizetik. Mi is kénytelenek vagyunk kihozott borainkat elhagyni, mert az egész nyarat csak nem tölthetjük itten. E levelet podoliniak által küldöm neked. Ha szülésedig nem mehetnék haza. a mi könnyen megtörténhetik, akkor benső részvétellel szerencsés szabadulást kívánok. Az útról hajósaink által küldtem czímedre levelet, azt hiszem, azóta már megkaptad tőlük.“

Ila ennek az utazásnak gyakorlati sikere szintén nem is volt, eredménye lett az 1808-ban megjelent, németül kiadott munkája „A világkereskedelemről.“ Barátja, gróf Dessewffy József, 1808. évi december 26-án Szt.-Mihályról keltezve egy francia levélben erre a munkára vonatkozólag a következőket írja neki: „Az ön műve, kedves barátom, nem oly felületes, mint a minőnek szerénysége mondatja önnel. Nem minden felületes ugyanis, a mi részletekkel nincsen túlterhelve. És ön nem is akart kimerítő munkálatot adni e tárgyról. Azonban az ilyen nagy eszmék meg-

valósításához csakugyan a kormányok közreműködése volna szükséges. A mienk most nagyon el van kifelé foglalva, s léteieért is annyira remeg, hogy telve van gyengeséggel és határozatlansággal, minélfogva az a nagy gondolatok befogadására semmiképp nem alkalmas. Az ön tervének megértéséhez és valóításához sok értelmiségre, erélyre és kitartásra van szükség, s mindenekfelett megkívántatik az, hogy Angolország érdekeihez valaki nagyon ne ragaszkodjék. Egyébiránt ez a két nagy nemzet, a franczia és angol, a keleti kereskedelemre mindig nagy befolyást fog gyakorolni, és valószínű, hogy azt mind a kettő igyekezni fog magához ragadni. Azonban tegyük fel, hogy ez a terv egyszerre megvalósulva ugranék ki Jupiter fejből, de azután később a béke helyreáll; vájjon akkor a tengeri utat az érdekelt hatalmak a Jóreményfoka körül egészen abba fogják-e hagyni? Nekem nincs elegendő szakértelmem ennek megítélésére, pedig ez szükséges volna, hogy az ön tervének jelentőségét valaki mérlegelni képes legyen. Sok ur (kancelláriai hivatalnok), a kit én Fiúméből ismerik, felsőbb helyen az ön könyvét bemutatathatná, mert az oly férfi, a ki maga is bir eszmékkal, a mások jó eszméit tehát jobban felkarolhatja.”

Még kétszer foglalkozott irodalmikig evvel a themával. Először 1814-ben, midőn a bécsi congressushoz előbbi munkájának felhasználásával beadványt irt és nyújtott be. Ezt a munkátot ugyanabban az évben Bécsbe ő maga vitte fel egy küldöttség élén, mely Szepességről Rimaszombaton, Balassa-Gyarmaton, Nyifrán, Léván, Szenczen keresztül ment fel. Bécsben azután a nádornál, a kancellárnál s más előkelő osztrák és magyar főuraknál, sőt a császárnál is kihallgatáson volt. Az északi kereskedelem ügyére vonatkozó törekvéseit gróf Szápáry, Liedemann, Ribiczey, Sok és más hivatalban levő urak mozdították elő. Bécsi nagykereskedőkkel egy kereskedelmi társulat léte-

síthetése végett összekötetésbe is lépett. Társadalmi téren szintén tett lépéseket, hogy a congresszus tagjai e munkálatot figyelembe vegyék. Gróf Erdődy által Londonban hirdetéseket tétetett közzé, úgy látszik magyar borok eladhatása céljából. Iratai között egy „P. Graf von Gorst“ aláírással Lindemann udvari tanácsoshoz 1815. február 2-ről intézett levél található, melyben Berzeviczy emlékiratáról van szó. Abban az mondatik, hogy a szerzőnek kitűnő nézeteit minden gondolkozó embernek és hazafinak csak a legnagyobb érdekléssel lehet olvasni. Be hogy azok megvalósíthatók-e, annak most nemsokára kell eldölni. A közlemény írója hangsúlyozza, hogy mindig kötelességének tartotta annak tárgyát alkalmas helyen lehetőleg szóba hozni, és felkéri a címzettet, hogy a mennyiben az ügy haladásáról valamit megtudna, azt közölje vele is.

Utolsó irata, mely erre vonatkozik, 1816-ból való. Látszik, hogy valamely folyóiratba szánta. Az valahol talán meg is jelent, de hogy hol, azt nem tudtam kikutatni. Ilyen irányú törekvéseinek tömör képét adhatom már itt, czélszerű lesz annak eszmemenetét követni. Bevezetésében említi, hogy ott lakik a Kárpátok csúcsa alatt, melynek 600 éves birtokát címerében viseli. Kertje alatt foly a Poprád, az egyetlen folyó, a mely Magyarországból a Balti-tengerbe ömlik. Azon tutajon leszállíthatja borait és Magyarországra számos termékét Varsóba, Iá;térvárra, Stockholmba, Koppenhágába és Londonba. Másik vízi útként kínálkozik Batiboron és Boroszlón keresztül az Odera vize egész Stettinig, és a bellin i közlekedési csatornák segélyével az Elbe egész Hamburgig. Az északi és keleti világkereskedelemnek útja azelőtt Galiczián, Magyarországon, Szilézián, Morva- és Csehországon ment keresztül. Itt azután kivonatban előadja azt, a mit két előbbi munkájában erre vonatkozólag mondott, melyekre ez iratában is hivatkozik. Ez az irat sok ismétlést tartalmaz magában az előbbiekből,

de a víziutak fontosságát olyan határozottan, mint ebben, nem hangsúlyozza sehol sem.

Ez irat szerint az utóbbi időben a monarchia nagykereskedő házai főleg az adriai és török kereskedelemmel foglalkoznak. Ha ez helyes is, abból még nem következik, hogy az északi kereskedelmet el kellene hanyagolni. Ez a kereskedelmi ág leginkább felvirágoznék akkor, ha az Adriai- és Haiti-tenger összeköttetésbe hozatnának egymással azáltal, ha a Kulpa, Száva, Duna, Tisza, Hernád, Poprád, Dunajecz és Visztula összeköttetvén, hajózhatókká tétetnének. Ezenkívül az Odera Ratibortól kezdve egész Stettinig hajózható; ezt a folyót pedig a berlini csatorna az Elbével kapcsolja össze. Így azután Európának két nagy fele a mi monarchiánkon keresztül egyesíthető. Az Adriai-, Balti- és Fekete-tenger a legközelebbi víziutakon érintkezhetnének így egymással, a mi mind az illető országoknak, mind ezen monarchiának nagy hasznára válnék. Hogy a keleti kereskedelem Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás korában ezen államnak hatalmi emeltyűje volt, annak emléke még napjainkig is fennmaradt. A magyar, lengyel és német területeken keresztül áramlott a kereskedelmi forgalom az Adriai-tengerből a Fekete- és a Kaspi-tengerbe. Most ennek a forgalomnak északi ága elhalt, ellenben a levantei megmaradt. Az elsőnek újabb életre ébresztésével ez utóbbi is csak nyerhetne.

Midőn ezen legutolsó munkálatát Berzeviczy írta, béke uralkodott mindenfelé, de a devalvációnak nyomai érezhetőek voltak az állam és a társadalom pénzügyeinek alakulásánál egyaránt. Berzeviczy Gergely e bajon a nagyobb-mérvű kereskedelmi tevékenység által igyekezett segíteni, a melynek szabadságát elméleti és gyakorlati szempontból is egyedül czélszerűnek és hasznosnak igyekszik kimutatni. A szabad kereskedelmet körülbelül ugyanazon okokkal védelmezi, mint többi munkáiban, de az 1816. évi említett dolgo-

zatban különös melegséggel teszi azt. Hanem maga is némileg ellentétet lát annak a követelésében, hogy ha ezen kereskedelem folytatása érdekében magán kereskedelmi vállalat nem alakul, akkor az államnak kell azt magához ragadni, és később, midőn pénzügyi célját elérte volna, akkor tegye azt ismét szabaddá, hogy az országnak azután közvetve folyton jólétet és gazdagságot biztosítson. Az egyedáruságnak általában nem barátja és a kényszerintézkedéseket lehetőleg mellőzendőknek tartja. De nem minden, a mi elméletileg jó, valósítható meg azonnal gyakorlatilag is. Sok rosszat kell tűrni, és bizonyos helytelen állapotokat csak általában nem helyeselhető eszközökkel lehet megszüntetni. Sem az egyedáruság, sem a kényszerítés rendszere nem jó, de azok alkalmazását a viszonyok bizonyos esetben szükségessé tehetik. Csak lépésről-lépésre és csupán bölcs mérséklettel szabadulhatni azoktól. A papírpénz súlyos betegsége megvan; a kormány szakadatlanul keresi annak ellenszereit. Legtermészetesebb orvosszere azonban nem lehet más, mint az eltűnt arany és ezüst-pénzek visszaszerzése. S mi más által volna ez elérhető, mint a kereskedelem felszabadítása, szélesbitése és emelése által? Mert a nagyobb mértékben kivitt árukért nagyobb mennyiségű arany és ezüst jönne be az országba.

Berzeviczy Gergelynek a világkereskedelem hazánkon keresztül való vezetésére irányuló törekvései, mint említém, már korán általános figyelmet gerjesztettek. Midőn ő 1797-ben Magyarország iparáról és kereskedelméről irt munkáját 1802-ben németül is kiadta, azzal üzletemberek is kezdtek foglalkozni. Ezen munka megjelenése után történt az, hogy Schweickhard „Entwurf zu einer nordischen Handlungs-Gesellschaft“ név alatt emlékiratot is készített, a mely alapján egy ilyen kiviteli társaság alakítandó lett volna. A javaslat szerint az efféle társulat létesítése által a fejedelemnek és magyar nemzetnek közös óhaját lehetne

teljesíteni. Ha azt megfelelő tőke-erővel, belátással, becsületességgel és kereskedelmi szakértelemmel alakítják meg, akkor az nemcsak az államra, hanem a vállalkozókra nézve is nagyon előnyösnek ígérkezik. E végből a Becsben kelt okmány alá gróf Eszterházy Ferencz, Moson vármegye főispánja, gróf Eszterházy Miklós, Bretzenheim herceg, Weckbecker és az említett Schweickhard írták nevüket. Ezek képezték volna a vállalat igazgatóságát. Ez az északi kereskedelmi társaság 12 évre lett volna alakítandó 300,000 forint alaptőkével, mely 600 drb 500 forintos részvényre oszlandott. A részvényesek 6%-os kamatot és 6%-os osztalékot kaptak volna. Az emlékirat szerint Ő Felsége Gyürkyt, a torontáli főispánt és magyar királyi valóságos udvari tanácsost, bízta meg ezen északi kereskedelmi társaság felügyeletével. A javaslat az ilyen társaság előnyeinek ecsetelése után részvények aláírására szólítja fel a közönséget.

E javaslatra, úgy látszik, maga Berzeviczy Gergely a Göttingában megjelenő „Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der Österreichischen Monarchie“ című folyóiratnak 1806-ik évi első kötetében nyilatkozik, habár csak névtelenül, s kívánatosnak tartja, hogy a javaslatnak homályos pontjai világosíttassanak fel; hogy szabályszerű részvénytársaság alakuljon, melynek tagjait azután nemcsak a 12%-os, hanem az egész üzleti nyereség megilletné; hogy az igazgatóság hatásköre jobban írássék körül; hogy részvényeseknek a magyar közönség köréből is mennél többen nyeressenek meg; hogy a társulat Magyarországon székeljen s a vidéken is megfelelő raktárakat létesítsen, a honnan azután a kivittelt vízi utón kell eszközölni. E tekintetben az apróbb részletekbe is belehatol, s oly helyes tárgyismeretet árul el, hogy e névtelen közlemény mástól, mint Berzeviczy Gergelytől, nem származhatott.

Egy jegyzetben azt is javasolja, hogy a magyar északi kereskedelmi társulat tiszta nyereségének 16%-ot meg-

haladó részét a kormánynak az államadósságok törlesztésére olcsó kamat mellett kellene kölcsön adni. Ugyanezen közleménynek utóiratában megemlíttetik, hogy a porosz kormány ezen társulat létesítésének híret vevén, előzékenységének tanúsítása végeit kijelentette, hogy ha az létesül, Elbing városának a Visztula mellett érvényben levő árumegállítási jogát a magyar borok javára kész megszüntetni, és a porosz vámot is tetemesen mérsékelni. A svéd király szintén előzékenységet tanúsított a magyar kivitel iránt. És hogy Oroszországba a magyar bor kivitelének szintén mily kilátásai volnának, azt az 1804. évi vámkimutatás tanúsítja, mely szerint Szt.-Pétervárra azon évben 1.900,000 rubel értékű bort vittek be.

Már említettem, hogy Berzeviczy Gergely és sok mások minden törekvései daczára, ebből az északi kereskedelmi társaságból nem lett semmi. A viszonyok kedvezőtlenül alakultak. Később bejött az 1811. évi devaluatio is, ugv hogy egy bizonyos idő múlva maga Berzeviczy Gergely is felhagyott a társulat létesítése iránti törekvéseivel.

Különben az 1808. évben kiadott ez irányú főmunkálata az ily nagyobb szabású tervekre nézve igen kedvezőtlen időre esett, mivel a continentalis zárlat után a bábom, mely egy ideig szünetelni látszott, újra kitört. Azért 1814-ben annak velejét ismét nyilvánosságra hozta.

Erről a munkálatról a „Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung“ 1815. évi 29. száma behatóbb ismertetést, és nagyon kedvező bírálatot tett közzé. Elmondván annak tartalmát és irányzatát, kiemeli a terv nagyszabású voltát és merészségét. Azonban épp úgy nyilatkozik róla, mint gróf Ilessewffy József irt az 1808. évi fődolgozatról, t. i. hogy az ilyen terveknek sokkal nehezebb a megvalósítása, mint felállítása. Előbb a vízi utak létesítése volna szükséges, hogy az ilyen Ázsiáig terjeszkedő kereskedelem létesítése ne legyen csupán a tervezőnek ábrándképe. Különben a

tervet nagyon komolyan veendőnek tartja, mely minden-
 esetre megérdemli annak a három kormányának, az osztrák,
 porosz és oroszoknak jóindulatát, melyeknek a szerző azt
 figyelmébe is ajánlotta. A bíráló szerint „a külkereskedelem
 általában elősegíti az elnemzetietlenedést, a mit pedig nem
 helyes előmozdítani. De miután a szerző világkereskedelmet
 akar létesíteni, ettől nem tarthatni, mert nagy alapeszméje
 által az a kedélyek sajátságait inkább megerősíteni, mint
 megrendíteni alkalmas.“

A már többször említett Soknak, a ki a magyar udvari
 kancellariánál mint ügynök volt alkalmazva, egy 1813. évi
 október 21-éről irt levele minden gyakorlati kísérletet a szóban
 levő forgalom eszméjének megvalósítására lehetetlennek
 mond azért, mivel éppen abban az időben a társulatok
 alakításával nagyon rossz tapasztalatokat szereztek emberek.
 Bécsben alakult akkor két szárazföldi kereskedelmi és egy
 tengeri kereskedelmi osztrák társulat. Valamennyi megbukott
 és az utolsónak alaptőkéből 75% teljesen el is vészett.
 A viszonyok szerinte általában véve kedvezőtlenek mert
 sem pénz, sem bizalom nincs. Mind kettőt talán lehetne sze-
 rezni akkor, ha magyar földbirtokosok, a kiknek sok kivinni
 valójuk van, szövetkeznének egymással.

A Berzeviczy Gergely levélhagyatékában egy egész nagy
 halmaz van, mely hozzá danczigi, párisi, s bécsi üzletemberek
 által íratott, és mind e levelek a szóban levő tárgyra vonat-
 koznak. Ő tehát nemcsak az irodalmi és a hivatalos,
 hanem a gyakorlati téren is buzgón fáradozott, hogy a
 közjó előmozdítására irányuló eszméit lehetőleg átvigye
 az életbe.

VI. FEJEZET.

Működése a társadalom és egyházának szolgálatában.

Berzeviczy Gergely működését azonban tisztán csak a közgazdasági tevékenység nem merítette ki ez időtájban sem. Igyekezett, mint független nemes, mindazon tereken, a hol szolgálatát a közügy kívánta, tőle telhetőleg helyt állani. Így külföldi útjáról hazatérve, a következő évben nemcsak említett nagyobb munkáját adta ki, hanem a szepesi nemesek felkelését is mint kapitány vezette.

E mellett újabb munkákhoz gyűjtötte az anyagot. De ez nem akadályozta őt abban, hogy a tőzegtermeléssel maga is ne tegyen kísérletet, és annak felkarolására másokat szintén ne buzdítson. Az ősi birtok kezelésén kívül Trencsén-megyében Aspremt-től nagyobb területet akart bérelni, hogy gazdálkodását szélesbtkörűvé tegye. De mire kopogtatott, a tulajdonos nagy sajnálatára ez a birtok hosszabb időre már ki volt adva.

Így teltek évei egész 1801-ig, midőn márczius 1-én nagybátyja, Horváth Imre, a ki nála valóban az atyát pótolta, hosszas betegség következtében meghalt. Az a férfiú, a ki az életben annyiszor nyitott neki utat, halálával is ezt tévé, mert utána üresen maradt az ágostai hitvallásnak tisztai egyházkerületének felügyelői állása, melybe a közakarat mint ezen családnak habár csak leányágon való leszármazóját. Berzeviczy Gergelyt ültette. Annál inkább tették ezt, mert

nemcsak tudták, hogy ő jórészt a volt jeles hazafi* és buzgó kerületi felügyelő neveltje, a kitől tehát hasonló lelkes szolgálásokat és védelmet remélhetnek, mint a minőkben amaz részesítette őket, hanem mivel a Horváth-család, habár a XVIII. század végén három erőteljes tagja volt is, valamely szomorú családi visszavonás folytán, melyre Berzeviczy Gergely hivatkozik egy levelében, de annak lényegét nem világítja meg közelebbről, fiágon Imrével egészen kihalt.

Berzeviczy Gergely e várakozásnak erejéhez képest igyekezett is megfelelni, a mit annál szívesebben tett, mivel egyházához nemcsak neveltetése, hanem benső meggyőződése és azon alapuló hűsége is fűzte őt. Egyidőben gróf Batthány József bíbornok-prímás szerette volna megtéríteni. Úgy látszik felhívást is juttatott el hozzá e részben, mire azonban ő azt felelte, hogy ha katolikusnak születik, akkor minden bizonynyal megmaradt volna hitében, de mivel mint protestáns pillantotta meg a napvilágot, kötelességének tartja ezen felekezetnek és hitsorsosainak érdekeit védelmezni. Különben a szabad vizsgálódás embere lévén egész életében, örömmel állapította meg, hogy ez egyházának is főjellemvonása. Tanulása Németországban és német irodalmi körökkel való szakadatlan érintkezése még jobban megerősítették őt meggyőződésében. És miután a tiszai ág. hitvallású evangélikusok egyházi s iskolai felügyelőjévé lön, ezen tisztének kötelmeit lelkiismeretesen és odaadással teljesítette. Első beszéde, melyet az egyházkerületi közgyűlésen 1804-ben Eperjesen tartott, képezte e részben programját, melynek minden ígérését több mint 20 éven át folytatott működése alatt beváltotta. Hosszabb classicus latin nyelven tartott beszédében megválasztásáért köszönetét mondott s fogadta, hogy hitsorsosainak mindenféle jogos érdekével behatóan foglalkozni s egész erejéből oda

* Pótlólag még felemlítem, hogy Horváth Imre az 1700-91. évi országgyűlés által kiküldött kereskedelmi választmánynak is tagja volt.

fog hatni, hogy azok törvényes jogai érvényesüljenek és általán tiszteletben tartassanak.

E beszédben a nevelésügyre vonatkozó néhány igen felvilágosult s bölcs belátását szépen jellemző becses részlet foglaltatik, melyek felemlítést érdemelnek. A mi időnkben mondja a tudományok annyira növekedtek és kiművelteitek, hogy azokat még felső iskoláink rövid szorgalomideje alatt is csupán encyclopaedicusan lehet tanítani. Azért szükséges, hogy a tanulók egyet azok közül kiválasszanak, és a többit csak vázlatosan tanulják meg, mert úgynevezett polyhistorokal nevelni nem vagyunk képesek és kétségtelenül nem is akarunk. Korunknak egy igen nagy betegségét, a mindent tudni-akarást, okos és a korszellemnek megfelelő választás által lehet elkerülni. Nagyon sok tudni-valót karolunk fel. a mi azután felületessé tesz bennünket. Igen soknak gyökerére hatolni sem időnk, sem elég erőnk nem lehet. A dolgok magja azután érintetlenül marad általunk, s az így nevelt ifjúság azt hiszi, hogy mindent tud, és hogy az összes ismeretek forrásait kimerítette; pedig voltaképp csak a műkifejezéseket tudja nyeglén elreczitálni, s reá nézve a további tanulás ingere ekképp megszűnik. Így keletkezik azután az az áltudósság, mely a szavak bősége által kívánja a mélyebb értelemnek hiányát leplezni. Nagyobb súlyt kellene az egyes dolgok alapos tudására, mint a sokfélének felületes tanulására fektetni. És főleg az volna szem előtt tartandó, a mi valóban szükséges és hasznos. Hanem ehhez azután méltán sorakozik a többi tudományágakban való encyclopaedieus nevelés, mert hiszen az egyes tudományok összefüggésben vannak a többiekkel. Az élet később megtanítja a fiatalságot, hogy mit kell ezekből még felkarolnia, a mit, kellőleg tájékozva lévén, folyton új és növekvő élvezettel tehet meg. A közép- és felső iskolákban tehát, de különösen ez utóbbiakban, ilyen kettős alapon kell a nevelésnek és oktatásnak folyni

s az abból folyó elvek és követelmények az evangélikusok iskolái szervezésénél mindig szem előtt volnának tartandók.

Ugyancsak ő már akkor utalt a lelkészek siralmas anyagi helyzetére, és szükségesnek jelentette ki, hogy azon valamiképp segíteni kell.

Állandóan buzgólkodott a protestánsok békekötések alkalmával és országos törvényekben biztosított jogainak lehető érvényesítése érdekében. Számptalan gyűlésben elnökölt, tömérdek levelet kapott protestáns lelkészektől és más előkelő protestáns férfiaktól, melyekre csak folyton válaszolni is nagy dolog volt. De ő ezzel nem érte be, hanem hivatását igen magas szempontból fogván fel, a a protestánsok ügyeinek állapotát úgy hazánkban, mint azonkívül is folyton a legfeszültebb figyelemmel kísérte.

Igen érdekes mozzanat volt ez időben a protestánsok azon törekvése, hogy a két fő felekezet, az ág. és helvét hitvallású, lehetőleg egyesüljön hazánkban. Ezt Berzeviczy Gergely előmozdította. Számos levelet kapott református főuraktól, melyekben ebbeli törekvéseit tényleg támogatták. A sárospataki collegiumon akarták ezt kezdeményezni, és ott a reformátusok mellett egy Radvánszky Ferencztől származott régibb alapítvány folytán ágostai evangélikus tanárt is kívántak alkalmazni.

Ez irányban akkortájt a reformátusok részéről különösen Vay József buzgólkodott, a kinek e tárgyban zamatos régies magyarsággal Berzeviczyhez írott levelei a mull század első évtizedeinek némely tanviszonyaira is világot vetnek. Nem szereti a református főur, hogy ez az ügy nem halad. Ezt ő annak tulajdonítja, hogy „nem vak az igazság, hanem igen sokféle tekintget. De hatalmas az Isten a rosszból is jót hozni ki.“ A sárospataki református főiskolán az illető tanárnak akkor 450 rénes forintot és 12 köből kenyérnek valót, melyből kettő búza lett volna, és két hordó bort akartak fizetésül adni. Vay ítélete szerint

ez nem megvetendő stáció, mert mint rendkívüli tanító csak tíz órát tanítván, könnyebb a dolga, mint a rendesnek, a ki az említett javadalmon kívül még csak lakást kap, de 24 órán át kénytelen hetenkint előadni. Érdekes, hogy ennek a tanárnak az *oeconomia* tanítása céljából egyet a római „*scriptoribus rei rusticae*“ is elő kellett volna venni.

Vay az ágostaiakat látszik a huzavonával gyanúsítani, mert ezeket írja: „Nem titkolom el kedves Uram Ötsémtől, hogy sokan megütköztek azon, hogy ezen atyafiságos köteleink szorossabb megszorítására czélozó intézet ennyi akadályt szenved. Fílek tölle, hogy ha a szent Pál napja hetében Patakon rendszerint előforduló gyűlésekig ezen cathedra be nem telik, mivel nem kapnak Augustána Confession levőt, belvét vallástételt tartóval is betöltik s vége lesz a mi igyekezetünknek. Tsak lásson tehát utánira Kedves Uram Ötsem, vájjon nem kapnánk-c az ifjú orvos doctoraink közül erre alkalmas embert. Hiszen a mennyiben kívántatna, a cathedral kötelességet ez is végezhetné. Az eddig valók se voltak predicatorok. Úgy látom pro genio saeculi erre nem is sokszor van szükség. A cél az iskola mixtúrája által előmozdítandó szorossabb egyesség. Ennek áldoztuk fel a würtzburgi volt professor, Krisán urat, ki másként minden tekintetben alkalmas lett volna. Reménylem ugyan, hogy a szüreten lesz szerentsém, de addig is elvárom úri válaszát. Ki is barátságos favoriba ajánlva vagyok stb.“

Egy másik levelében magára a tervbe volt unióra vonatkozólag így ír Vay József: „Az, hogy a sárospataki Collegium a két evangelica Confessio vegyes iskolájává váljon, az régi képzelődésem célja.“ Veszedelmünk egyik fő kútfejének tartom a két Confessióra szakadásunkat. Patak mintegy középpontján fekszik a protestánsok lakta vidékeknek hazánkban. Abban 4 állandó tanító humaniorákat tanít, van egy rendkívüli, 8 főiskolai tanár, ezek közt

3 theologiai. Még egy theologiai tanszékre kellene alapítványt csinálni. Ez intézetben azután a protestáns ifjak magukat tökéletesíthetnék, mert az, ha az elsőrangú külföldi főiskolákhoz nem is lenne hasonlítható, a második rendben helyt található.

Vay szerint „a reformatiónak legszebb ideje volt. mikor a protestánsok még szét nem szakadtak; a legcsufosabb akkor, mikor azt vitatták, hogy nem az az Istene van a kálvinistának, mint a lutheránusnak. Először a nem theologiai karban kellene közös professorokat kinevezni, ezek növelnék a két Confessio növendékeit. Később azután megérne a dolog. Legyenek ezek most álmok. Feljö a nap, felkelnek az emberek!”—De bizony ebből az unióból nem lett semmi, a mit talán nemzetiségi szempontból sajnálni kell, mivel ekkor valószínűleg a német és tőt elemek is jobban közeledtek volna a magyarsághoz. Ma azonban ez éppen nemzetiségi akadályok miatt nem volna keresztülvihető, s nem is kívánatos, mivel a magyar ágostaiaknak, ha küzdelemmel is, legnagyobb részsikerül megóvni az országot attól a bajtól, hogy a protestánsok körében önkormányzattal bíró újabb nemzetellenes egyházak keletkezzenek.

Berzeviczy Gergely a tiszai ev. egyházkerületnek azonban nemcsak felügyelője, hanem kitűnő ügyvéde és tényleg fényes irálya tollvivője is volt. Nagyszámú felterjesztései classicus latinsággal vannak fogalmazva. — A múlt század elején minden törvény ellenére megakarták tiltani például, hogy papjelöltek a németországi egyetemeket látogathassák, pedig akkor ebből valóban semmiféle baj sem fenyegette az országot. Berzeviczy munkálatában ezt a kérdést, minden oldalának alapos megvilágításával, fényesen bebizonyítja. Hivatkozik az 1791. évi 26. t.-cikkre, mely az evangélikus lelkész-jelölteknek a német egyetemek látogatását megengedi. Ezek az ifjak saját költségükön mennek ki. Az általuk kinn elköltött apró summák nem szegényítik el az országot, mert hiszen kitűnő

művelődési elemeket hoznak he értők. Ezt a szabadságot a protestánsok különben a reformatió óta folyton élvezték. Jellemzi a német egyetemek szabad szellemét, mely által a német műveltség a maga hazáját a sok tekintetben erősebb és előkelőbb Francia- és Angolország fölé is mennyire emelte, mert tudományosság tekintetében annak elsőse kétségtelen. Az, hogy a német egyetem melyik német fejedelemségben, vagy királyságban fekszik, nem változtat jellegén, mivel a tudományos működés szabadságát mindenütt egyaránt tisztelik.

A magyar protestáns lelkész-jelöltek erre a kiutazásra rá vannak utalva, mert nekik oly alapjaik itthon nincsenek, mint a katolikusoknak, Egyébiránt az is kívánatos, hogy ide benn szintén állíthassanak fel kiválóbb Iheologiai tanintézeteket. De míg ez megtörténhetik, addig is biztosítani kell a kiutazás lehetőségét. — Igaz, hogy oda kinn szabadon tanulhatnak, de a szabadság a tudományoknak szülő anyja. Semmiképp sem árt ez a szabad szellem nekik, rendszeretöket és polgári erényeiket az semmiképp sem veszélyezteti. Hiszen a lezajlott forradalmi időszak alatt minden katolikus államban voltak zavargások, melyektől egyedül a protestáns országok voltak megkímélve. A vizsgálódás szabadságát különben első sorban a bölcészek képviselik, a kiknek tanításai oly elvontak, hogy azoknak közvetlen hatása a politikai életre nem lehet. Hanem igaz vallásosságot a német protestáns egyetemeken tanulnak az ifjak, és hogy az nem lehet veszedelmes mutatja, hogy az orosz czár a dorpati protestáns egyetemet nemcsak kiváló jogokkal ruházta fel, hanem még évi 120,000 rubel állami javadalmazást is biztosított részére. — Különben a magyar protestáns egyház fejének nem valamely idegen főpapot, hanem a magyar királyt ismeri el; ennélfogva semmiféle világpolgáriás jellemvonása annak nincs. A királyba vetik az evangélikusok reményeik horgonyát, és nem kérnek újabb jogokat, csak azért esedeznek a nádornál és helytartó

tanácsnál, hogy a múlt századok folyama alatt kivívott békeokmányok és szentesített hazai törvények által biztosított régi jogaik csorbítatlan élvezetében hagyassanak meg.

Berzeviczy Gergely 1807. június 17-én a kerület nevében emlékiratot intézett az egri érsekhez és a szepesi püspökhöz, melyben a gondjaira bízott evangélikusok folyton ismétlődő és a törvények rendelkezéseivel homlok-egyenest ellenkező sérelmeinek orvoslását az akkori időben rendszerint használhoz képest nagyon szép irányban szorgalmazza. — Ezekkel szemben is a békekötésekre és a törvényekre hivatkozik, melyek rendelkezései, sajnos, semmiképp sem tartatnak meg, sőt velők szemben azok intézkedéseinek ellentéte történik. Midőn hitsorsosai így panaszkodnak, folyton azt kénytelen hallani, hogy hiszen a protestáns Anglia meg Irlandban nyomja el a katolikusokat! Ha ez csakugyan így van, akkor ő nem védelmezi az angol protestánsok eljárását. De viszont a magyar katolikusok ebből ne igyekezzenek jogot meríteni protestáns polgártársaik elnyomására. Már pedig az 1791. évi 26. törvényczikk egyáltalán nincs végrehajtva! Ő nem akar messziről példákat felhozni erre, csak a saját megyéjében felnicrült nagyon kirívó esetekre hivatkozik, melyeket egyenkint okmányilag be tud bizonyítani. Állandó szokássá kezd lenni, hogy a protestáns bányászok a katolikus lelkészeknek úgynevezett száraz tizedet (*siccae decimae*) tartoznak fizetni. Egyenkint felhozza, hogy mely uradalmakban és bányavidékeken történik az, hogy evangélikus jobbágyok a katolikus paplakok és iskolák építésénél robotra kényszerítetnek. Egy protestáns anyát, a ki vegyes házasságban élt, ötven korbács ütessel büntettek, mivel neki tulajdonították leánya azon elhatározásának előidézését, hogy nem az atyja, hanem édes anyja protestáns vallását fogja követni. És mindaddig nem hagytak fel az anya kínzásával, míg a leány tényleg át nem tért a katolikus

hitre; pedig az később is oda nyilatkozott, hogy e lépésre nem meggyőződésből, hanem egyedül szülőjének megkíméltetése céljából szánta el magát.

A protestáns köznépet botbüntetés terhe alatt kényszerítik arra, hogy a katolikus szent napokat ünneplő ruhában üljék meg. A keresztény felekezetek közötti súrlódásokat nem, mint eddig törvényes szokássá vált, vegyes bizottságok, hanem katolikus hatósági személyek által egyoldalúan intéztetik el. — Panaszkodik, hogy a protestánsok közhivatalokra és más tisztségekre alig alkalmazvák, s még ez sem volna így, ha II. József idejében ilyen alkalmazások nem fordultak volna elő.

Ezután széleskörű tanultságának adja jeleit, midőn a katolikus álláspontra helyezkedve a canoni jogból s Tertuliannak *Librum ad scapulam*, Anastatiusnak első *Oratiojából*, Gratiannak *Dccretaleséből* és XIV. Kelemen pápának *Sub annulo piscatorio* bullájából vett idézetekkel bizonyítja, hogy a katholicismus igazi szelleme nem kívánja a más felekezetű keresztények üldözését. — Végül, hogy a saját előzékenységét megmutassa, hajlandónak nyilatkozik az ő hunfalvi patronatusáról, és pedig nem egyszerűen a tehertől való szabadulás kedvéért, melyet bizonyos adománynyal kész megváltani, a szepesi püspök javára lemondani.

Először Berzeviczy Gergely dolgozta ki az evangélikusok egyházának szervezeti szabályzatát, mely iránt az 1807. évi június 3-án tartott eperjesi kerületi ülésen tétetett javaslat. Ez a szabályzat ismételve 1808-ban Eperjesen, 1811-ben Nyíregyházán s 1814-ben Miskolczon fogadtatott el. Azután 1815-ben február 15-én a consistorialis ülésen, mely Kakas-Lomniczon tartatott, szakaszokra osztatott, és így végleges szövegében megállapíttatván, „*Coordinatio Religionalis*“ név alatt nyomtatásban is megjelent. Első fejezetében a népoktatásról, a másodikban a lelké-

székről, azoknak hivatásáról, neveltetéséről és összes tünetiéről rendelkezik; továbbá azok összes viszonyait szabályozza. A harmadik fejezet a különböző egyházi gyűlésekről, a negyedik az egyházi hatóságokról, különösen az esperességekről, az ötödik a kerületekről és superintendentiákról, mindezekről összesen 245 §-ban intézkedik. Ezen munkálat 1842-től 1846-ig újból átdolgozva 1847-ben magyarra is lefordítottatott, midőn így először és 1860-ban másodsor is kiadatván, a többi egyházkerületek által szintén irányadó zsinórmértékül fogadottat el. Eképp azután egész a legutóbbi ideig érvényben volt, és az evangélikusok egyházi ügyeinek széles Magyarországon főszabályzatát képezte.

Berzeviczy több mint 20 esztendeig volt a tiszai evangélikus egyházkerület élén, s ez alatt neki számos alkalmá nyílt egyházi és egyházpolitikai kérdésekkel alaposan foglalkozni, az evangélikusok panaszait megvizsgálni, közbenjárni, emlékiratokat szerkeszteni; mindezeket azután több, nyomtatás útján is közzétett műben foglalta össze. Ezek között az első Göllingában jelent meg névtelenül 1803-ban a következő cím alatt: „Über den gegenwärtigen Zustand der Protestanten in Ungarn.“ A második ily tartalmú közlése 1806-ban Lőcsén e cím alatt, látott napvilágot: „Zwei Briefe, allen Protestanten zur Beherrigung.“ Ugyancsak Lőcsén kelet nélkül jelent meg egy kis latin füzet: „De prohibito transitu catholicorum ad ecclesiam evangelicam.“

Valamennyinél jelentékenyebb egyházpolitikai tárgyú utolsó nagy műve; de ez már csak halála után jelenhetett meg, és így azzal helyesebb lesz irodalmi egyéb dolgozatainak ismertetése során külön foglalkozni, mert élettörténetének több fontos eseményéről kell előbb megemlékezni, melyek előadása itt hangulatának, a melylyel dolgozott, tehát írói tevékenysége egyik főtenyezőjének legalább jelzése végett okvetlenül szükséges.

VII. FEJEZET.

Élete Lomniczon és írói tevékenysége általában.

A közélet terén való működése és irodalmi tevékenysége révén Berzeviczy Gergely neve még hazánk határain túl is mind szélesebb körben általán ismertté és tiszteltté lett. Korának csaknem minden magyar, igen sok osztrák és német, sőt más külföldi jeles férfival is gyakran jött össze, s azok nagy részével állandó levelezésben állott.

Nagybátyja elhalt, de édes anyja, a kin rajongó szeretettel csüngött, és a ki iránt hálás gyermeki ragaszkodással viseltetett, egy jó ideig tanúja volt családi boldogságának, melyet koronkint csak az zavart meg, hogy sűrűn — eleinte csaknem minden évben — született gyermekei, egynek kivételével, apró korukban elhaltak. Azonban ez mindaddig, a míg különösen írói pályáján sikerei voltak, kevésbbé őt, mint áldott lelkű, kiválóan jószívű nejét sújtották le. Ő ennek a nyomott kedélyhangulatának ad 1804. évi november 2-án hazulról a hegyaljai szőlőkben levő férjéhez irt levelében kifejezést. Abban lelkének fájdalmát kiönti a szerető anya annak a férfiúnak keblébe, a ki iránt feltétlen bizalommal viseltetik, és a kiről tudja, hogy nem szólhat szívéhez oly halkan, hogy az őt teljesen meg nem értené. Köszöni, hogy lelki sebeit gyógyíthatni igyekszik, és hálával vallja be, hogy a férje által neki

otthon hagyott olvasmányok csakugyan hegesztik azokat. „Különösen is vagyunk alkotva“, írja a fenkölt szellemű hölgy, „hogya a mások fájdalmainak látása és átérzése mellett ha csak pillanatokra is elfeledjük a magunkét, a mi alatt azok sajkásától legalább egy ideig pihen kedélyünk.“ Így járt ő is Yorick balsorsának olvasása alkalmával.

Berzeviczy maga még ekkor megtartotta lelkének egyensúlyát, és az életnek akkor is előfordult kisebb-nagyobb viszontagságai között erélyesen munkálkodott minden téren, a nélkül, hogy a mások bensőleg osztott bánatai iránt érzéketlen tudott volna lenni.

Minden évben jeles munkákat készített, melyek egyike-másika, mint például a magyar jobbágyság állapotáról írt remek dolgozata, nagy nehezen napvilágot látott. A censura ezt, mint később részletesen elő fogom adni, sehogy sem akarta kezei közül kibocsátani, de az végre szerzőjének akarata ellenére is napfényre került, s úgy a hazában, mint Németország tudományos köreiben, melyek Berzeviczyt részben a magukénak tartották, diadalmasan hirdette általán magasztalt jeles szerzőjének dicsőségét. Ezt a sokáig tilalmazott classicus latin munkát és annak német hű kivonatát mohón olvasták mindenfelé. Berzeviczy ennek következtében népszerűvé, de a bécsi intéző körökben egyúttal gyanússá is lett. Igaz különben, hogy ez időben sokkal merészebb eszmék hatották őt át, semhogy a reactio tényleges hatalmasainak, habár a tiszteletadókat azok sem vonhatták meg tőle, elfogulatlan, szabad szellemű és bátor egyénisége, a ki még hozzá lelkes protestáns is volt, elfogadhatónak tűnhetett volna fel.

Pedig Berzeviczy Gergely tulajdonképp ez időben sem akart ellenzéki lenni, ő súlyt fektetett arra, hogy a császári városban mint lelkes, de loyalis magyarról, jó véleményt tápláljanak felőle. Nem tudom meghatározni, hogy külön intelem, vagy éppen felhívás folytán, vagy csupán egyéni

elhatározásból tette-e, de az nagyon valószínű, sőt csaknem bizonyos, hogy a magyar katonai reformjáról szerkesztett egyébként sok tekintetben igen becses munkálatának célja, legalább figyelemreméltó részben, annak a jó véleménynek okkal-móddal való elősegítése lehetett.

Magát c rendkívül érdekes dolgot alább részletesen fogom ismertetni. Itt csak célzatát kívánom jelezni. Ő abban kimutatja, hogy a magyar nemesség előjogait nem bírta ajándékképp, tehermentesen soha, hanem csak a visszaélések egész sora által jutott azoknak egyoldalúan előnyös birtokába. Ez a körülmény jogosnak tünteti fel azt a törekvést, hogy a magyar nemesség, mely most már katonai kötelezettségét a változott viszonyok folytán nem róhatja le kellőleg, hadi adózásra szoríttassék. Nem fér hozzá kétség, hogy felfogása teljesen helyes volt, de annak oly érdes, kíméletlen előadása bizonyára nem volt politikai eljárás.

Ezt az uralkodóház élesebb ítélő tehetségű tagjai is belátták. Így különösen Károly főherceg, az asperni győző, a kinek Berzeviczy azt a munkálatát kezébe tudta juttatni. E célból irt felterjesztésére az osztrák egész haderőnek akkori generalissimusa érdemesnek találta nemcsak formászerűen megköszönni neki a figyelmet, és egypár udvarias szólammal az egész dolgot elütni, hanem saját aláírásával ellátott oly levelet intézett a jeles szerzőhöz, melynek becses voltát be fogja látni mindenki, ha azt egyszer elolvassa. Főleg az a kijelentés bír még ma is nagy értékkel, mely szerint „Ausztriának hatalmát csak Magyarország erélyes közreműködése mellett lehet fenntartani.“

Ez a levél annyira a közérdekű okmány természetével bír, hogy annak itt szó szerinti hű fordítását, alább pedig a függelékben eredeti szövegét is közölni jónak látom. Károly főhercegnek Berzeviczy Gergelyhez intézett ezen levele így szól:

„Kedves Berzeviczy úr! Ön a nekem megküldött kéziratban, melynek bizalmas közléséért köszönetét mondom, úgy a magyar törvényeknek, valamint az ország történetének különösen a katonai ügy szempontjából rendkívül széles körű ismeretét árulja el. Az abban uralkodó hazafias hangnak és a magyarországi újonczozásra vonatkozó helyes felfogásnak oly mértékben kívánok elterjedést, mint a mely mértékben egyetértek azokkal. De egyrészt nem tőlem függ, hogy valamely irat kinyom hatásának engedélye megadassék, 'másképp mégis azt hiszem, hogy ez az irat arra, hogy azon czéljának, mely szerint az állam java érdekében hazafias felhívás legyen Magyarország nemeseihez, megfelelni képes legyen, egyben-másban módosítandó lenne. A katonaság kiegészítésének és a magyar nemesség által fizetendő subsidium charitativumnak kérdése két külön értekezésre lenne osztandó, a mi mindkettőnek nagyobb nyomatékot, világosságot és hatást kölcsönözne. Az egészben uralkodó hang olyan, hogy sokszor élesszavú korholó prédikáció benyomását teszi Magyarország nemessége ellen, s ez valószínűleg inkább elkeserítené, mint megtérítené az embereket. A mostani hangulat mellett a legczélszerűbb volna a magyar ezredek kiegészítésére nézve az 1715., 1741., 1790—91. és az 1802. évi országgyűlési végzéseket összeállítani. Ebből kitűnnék az, hogy 1715-ben az insurrectio az eseményekkel szemben nem találtatott elegendőnek; hogy 1741-ben az állandó hadsereg (miles perpetuus) bizonyos modalitások mellett szentesített; hogy 1790—91-ben a magyar ezredek kiegészítése iránti javaslat külön bizottságnak adatott ki kidolgozás végett, melyet a következő országgyűlésnek kellett volna elintézni; hogy ennél fogva a hadsereg kiegészítésének terhe (onus completandi) elvben a nemzetet terhelőnek ismertetett el, és csak az újonczok mennyisége és az újonczozás módja tekintetett az országgyűlési tanácskozások tárgyának; hogy

ennélfogva, ha az 1802-iki országgyűlésen átvett kötelezettséget el akarják háritani maguktól, akkor az egy másik módozattal pótlandó, és hogy a magyar alkotmány nem azon alapszik, hogy az állam érdekében elengedhetlen minden szolgáltatás visszautasíttassék, hanem azon az alapon nyugszik, hogy az országgyűlésen a király és rendek által közösen állapíttassák az meg, a mit Európának, az osztrák monarchiának és a magyar királyságnak viszonyai múlhatatlanul követelnek. *És végül kiderülne az, hogy Ausztriának hatalmát csak Magyarország erőteljes közreműködése mellett lehet fenntartani, és magát Magyarországot Lengyelország sorsától megmenteni.* Ezek az eszmék az ön tolla által feldolgozva, Magyarország mágnásait és nemeseit legjobban felvilágosíthatnák az ő érdekeikkel oly szorosan összefüggő érdekeiről a monarchiának. Kiváló nagyrabecsüléssel vagyok legőszintébb hive, Bécs, 1806. június 14-én. Károly s. k., generalissimus.“

Hogy Bécsben minő fontosságot tulajdonítottak e munkálatnak, pótlólag felemlítve még az is bizonyítja, hogy Lehmann udvari tanácsosnak Sok udvari ügynökhöz intézett 1807. évi márczius 6-án kelt levele szerint Berzeviczy Gergely munkája a „monarcha“ kezei közzé jutott. Hogy a generalissimus tetszéséi ez a dolgozat nagymértékben bírja, a levél szerint abból is következtethető, mert ő volt, a ki azt a „souverain“-nek kezébe adta. E levél végső szavai így hangzanak: „Ne feledje el a derék szerzőnek tudtára adni, hogy a jövő hónapban Budán meg akarok vele ismerkedni.“

Berzeviczy Gergelynek egy 10 évvel később kelt leveléből kiderül, hogy ő a katonaugyre vonatkozó munkálatáról a fennebb közlött két levélen kívül egyebet sohasem tudott meg. Azt később a külföldön még kivonatban sem akarta közölni, részint mivel a felsőbb helyen ismert, de sem el nem fogadott, sem vissza nem utasított dolgozata feletti

rendelkezésben feszélyezve volt; részint mert Bécsből figyelmeztették őt, hogy külföldi irodalmi barátaival az összeköttetést szakítsa meg. Úgy látszik levelei és a hozzá intézett válaszok a postán felbontattak, minélfogva ő ilyen kényes természetű kérdésben az akkori politikai viszonyok között határozottabb lépést tenni nem akart. Később a bécsi befolyás annyira terjedt, hogy hozzá onnan írt és általam olvasott levelek szerint Németországban sem lehetett mást kinyomatni, mint a mit Bécsben megcensuráltak. Ez a körülmény figyelembe veendő akkor, midőn Berzeviczy protestáns szellemű, külföldön megjelent iratai látzólagos túlloyalításának megítéléséről lesz szó.

A főhercegekkel Berzeviczynek azután is többször volt alkalmja érintkezni. Egyszer, midőn 1806-ban József nádor járt Szepesmegyében, és az ő lomniczi házánál volt szállva, a honnan, mint kalauza elkísérte a vadregényes magyar Alpeselek közé. Egy más, sokkal későbbi alkalommal János főherceg katonai szempontból a határokat beutazván, 1819. évi június 2-án Szepesmegyébe érkezett. Előbb a szepesi püspöknél ebédelt, s Lőcsén, Iglón át éjjelre Késmárkra ment, hogy Szepes-Béla mellett az erődítési munkálatokat megtekintse. Június 4-én a tarpataki völgybe rándult ki. a következő napon pedig Liptó-Ujvárra hajtatott. A tarpataki völgy elragadta őt s annak minden részét gyalog járta be. A kíséret alig volt képes sebes haladtában követni. Növény-, ásványtani, gazdasági és technológiai ismeretei, mint Berzeviczy írja, általános bámulatot keltettek. Annyi beszédet intéztek hozzá mindenfelé, s azokra ő egyenkint válaszolt, hogy türelmét a körülállók csodálták.

Berzeviczy tíz éves Titusfia a tarpataki völgy bejáratánál szintén egy rövid beszédben üdvözölte őt, a mely a szokásos formáktól kissé eltért, s valószínűleg szintén az egész esetet feljegyző apának a műve volt. Fiát mint

kicsiny földesurat szólaltatja meg; a fiú hivatkozik a gránit-sziklák szilárdságára, melyhez hasonlóan erős az uralkodóház iránti ragaszkodása is az egész lakosságnak. Már másodszor van szerencséje a tarpataki völgynek főherczeget üdvözölni. Habár hangja gyenge, s azt a körülötte levő óriási amphiteatrum nem hangozza vissza, a kis szólónak érzelve éppen oly erős, melylyel a főherczegnek az emberi lét végső határáig boldogságot kíván.

Berzeviczy Gergely a Magas-Tátrát különben nagyon szerelte és annak minden részét bejárván, oly jól ismerte, hogy a „Magyar Svájcz“ kiváltságos ciceronejának tekintette magát. Saját szavai szerint azt a jogot, hogy a kiváló idegeneket ott ő vezesse, nem engedte elvitatni magától.

Az „Oesterreichisches Tibor“ 1820. évi folyamában szenvedélyesen szeretett helyeiről egy kis tanulmányt is tett közzé. Éhben azt írja, hogy miután a királyi helytartótanácsnál viselt hivatalát letette, csendes visszavonultságban élt otthon, s tanulmányai, irodalmi munkássága és utazgatásai mellett a Magas-Tátra és Szepesmegye egyéb részeinek alapos megismerésével töltötte szabad idejét.*

Ha idegenek jöttek ide, az egész ország nevezetes emberei hozzá utasították azokat, de a kiváló belföldi urak is szívesen bízták vezetésére magukat. Mert ő annak a nagy hegységnek minden zege-zugál jól ismerte, annak mindenféle viszonyairól, történetéről érdekes felvilágosításokat tudott adni. Különben is mivolt, világlátott ember s jó társalgó lévén, a vele eltöltött időt mindenki élvezetesnek volt hajlandó tekinteni. A magyar főurak közül az Eszterbázyak, Batthányiak, Erdödyek, Almássyak, Majláthok, Fesztetich, Splényi, a köznemesek közül Végh és Asbólh, Kitaibel tanár, Fiszterer, Fischer, Siemers, a külföldiek közül a mexicói Dacamara, a spanyol Gimbernat, a svéd

* Lásd a Kárpát-Egylet 1900. Évkönyvét. Weber Károly: Berzeviczy Gergely mint turista.

Wallenberg, a francia Beudant, az angol Townsend, Hunter, Arnold, Hambrough vezetésére bízták magukat, részben nála is laktak; így különösen a fennebb említett két főherczeg.

A jelzett osztrák folyóiratban Berzeviczy Gergely hü képét adja az egész Tátravidéknek. Lelkesen írja le annak nagyszerűségét. Elragadtatását közbe-közbe a római és későbbkori latin költők idézeteivel fejezi ki. Irálya e kis közleményben néha csakugyan remekül érzékítő és megkapó, így pl. midőn a vízeséseket írja le, s midőn elmondja, hogy azok minő benyomást tesznek a szemlélőre, vagy midőn a környezet szépségeinek leírása által a szivárvány minden színével ékeskedő porlasztóit víztömeget úgyszólván keretbe foglalja, vagy ecseteli azt az életet, melyet a vadregényes völgy magasztos, nagyszerű csendjébe a vízesések hoznak. Az ősvilágnak szürke, magasztos emlékei sok ezer éves méltóságukban állanak ott, a légzést gyorsító éteri levegőben, mely a végtelenig terjedő kilátást enged. Mindez a Mindenhatónak imádására hangolja az embert, a kinek mindenütt jelenlétéhez közelebb érezzük magunkat.

Megfigyeléseit azonban nem tartotta meg magának, mert mindenben használni igyekezték a közügynek, még a Lonmiczi-csúcsról, a Krivánról, az Haláról s Királyhegy és Babia-Gura legmagasabb csúcsairól elhozott, valamint a másként birtokába került földtani ritkaságokat is elküldötte a Nemzeti Múzeumnak. A nemzetgazda itt sem tagadja meg magát benne. A természeti nagyszerű erőknek értelmes munka és tőkebefektetés által való rendkívüli értékfokozása felett ábrándozik, s itt is azt a sokszor ismételt meggyőződését fejezi ki, hogy szebb és nemesebb hazafiság nincs Magyarországon, mintha lakosai annak gazdag, buján tenyésző, de elhanyagolt természeti kincseit kifejlesztvén, azokat az ország és a monarchia javára az ő magyar polgártársai hasznosítanák.

Szomorkodik az erdők pusztulása felett, mely mindenütt halad, a hol azok csak megközelíthetők. A víziutakat nem használják fel eléggé. Említi, hogy a turfa-telepnek hasznosítására ő komoly kísérletet tett, de azok nem igen sikerültek, habár teljes sikertelenségről sem panaszkodhatik. — Végül leírja a pusztító és nagyon gyakran érzékeny kárt okozó viharokat is, s midőn ezekről beszél, előadása megint költőileg emelkedetté válik, tollából pedig oly ecset lesz, mely rettenetesen szép képeket varázsol elénk. Két vihart ír le így. Az első 1801. évi február 1-én Lomnicz községében 150 épületet károsított meg és pusztított el. Az orkán oly megfoghatatlan erővel dühöngött, hogy egész erdőket döntött ki. A másik vihar, melyet ecsetel, három napig tartott 1813-ban, aug. 24-étől 26-áig. Ekkor a légsúlymérő vihart jelzett. Minden üvölteni látzott; a házi állatok is megszóltak. A felhőszakadás folytán valóságos árvíz keletkezett; a hideg északi szél daczára villámlott és dörgött; a hegycsúcsokat pedig mindenütt hó borította. A víz oly erővel rohant le, hogy pl. nála egy épületben, melyet a vihar szétrombolt, egy 300 mázsa nehéz festő-mángorlót ezer lépésnyire ragadott magával. Ekkor, midőn elővigyázati rendelkezéseket ment kiadni népességének, maga is bőrig ázott. Nem lehetetlen, hogy csuzos baját, mely öt később mankó használatára kényszerítő, ekkor szerezte.

Az ilyen tevékeny élet változatosságai közepett nem lehetett ideje csüggedezni. Pedig koronként igen érzékeny csapások érték. Így 1807-ben édes anyját vesztette el, a kinek annyit köszönhetett, a ki iránt rajongó szeretettel viseltetett, a kihez hálás fiúi érzellemmel ragaszkodott kora gyermekkorától folyton. Kedélyének finom hajlékonyságát, fenkölt felfogását és magasb erkölcsi világnézetét e kitűnő hölgytől örökölte. Az nevelte őt, ő adta meg a lehetőséget arra, hogy olyan műveltséget szerezzen, a minőhöz az ő

családjának vagyoni viszonyai közt élők közül abban a korban rajta kívül hazánkban nem juthatott senki sem. Azután is hozzá tért vissza az ország fővárosából lelkileg megújhódni. És vele lakott egész az anya haláláig, a ki a gazdaság vitelében bizonyára később is támogatta, s neki, valamint nejének annyi kis lény, saját szülőiteik, elvesztése felett méltán érzett érzékeny fájalmát részvevően és enyhítőleg osztotta meg velők.

E halál híret Berzeviczy a következő jelentésben, mely az ő ezen korbéli magyar nyelvi tudását is jellemzi, hozta barátainak és ismerőseinek tudomására:

„A mi elfelejthetetlen Emlékezetű Drága Aszszony-Anyánk, született Grádetzi Stansils Horváth Borbála Aszszony néhai Kedves Édes Atyánk’ Tekintetes Berzevitzei Berzevitzy Sándor Úr’ elmaradott Kegyes Özvegye, e’ folyó Esztendő Junius Hava ‘22-dikén, 72 Esztendőig nyúlt Istenes Világi Pályáját szomorú Özvegységének 35-dik Esztendejében, három napokig tartott gyűlés Kólyika fájdalmai között, a’ mi valóba nagy noha már az ő régólta sinlödött Egészségének közepette nem épen váratlan — szomorúságunkra — edj minden tekintetbe nemes és nagy-lelkű Halállal megfutotta. A’ mindenekenn szabadosaim uralkodó Mennyei Felség adjon mindnyájunknak — e’ földi Élet terhei közzül hasonló általköltözést amaz Örökkévalóságba, a melynek setét kárpitjai tsak ugyan nem titkolhatják azt el, hogy ott sokkal — igen sokkal boldogabb Sors vár készen bennünket. A’ megboldogult lelketlen Teste — az ő megkülönöztetését követett harmad-nappal délutáni két órákkor az Idvezültt elevetett rendelési szerént — tsendesenn ugyan — de a mindenünnenn számosann öszvesereglett Gyász-Rendek karjai között érzékeny tisztelettel záratott vala le a’ Família’ Kriptájába. Tsendesenn nyugodjak ott által a’ bosszú nyugalom’ napjait az ő elárnyadt Tetemei — az Őtet megelőzött három szeretett

Unokái — a' mi Kedves Magzatjaink' porai között és a' negyedik is — az utolsó — a' mi kedves Fiú Gyermeünk — az ő Kebelének szerelme — a' kit midőn áldana, épen utolsó Lehelleteit erőltette vala, majdan oda kíséri ötét!! Illy végéreinehetetlenek az Isteni Gondviselés' utjai, a' mellyekenn nekünk vándoroltunkba — a' megfoghatatlan Mennyei Felség' Isteni Nyomait megalázódva imádnunk kell! Ezen reánk nézve sokszorozott fájdalom érzékeny Esetei megtörődött Szívvel közölvén, Betses Atyafiságokba alázatosan ajánlottak maradunk.

K.-Loninitz, 1807. Junius Hava' 28-dikánn.

Berzevitz Gergely és neje.

E gyászos esemény hálásának súlyát azonban Berzeviczy Gergely, a ki akkor a legnagyobb szellemi munkásság közeped élt, aránylag könnyen viselte el. Még nagy műveket kellett írnia; a küzdelem még nem támadta meg, sőt aczélozta erejét. A haláláig lefolyt másfél évtizednek első felét ez a hangulat jellemzi; de a másik felében már, a mit addig sohasem tett, panaszkodni kezd. Helyes lesz azért e két korszakot egymástól élesen elválasztva vázolnom. Az első külső eseményekben nem igen gazdag; kedélyhullámzásairól, melyeket a munka mérsékelte, sem találtam semmi különöset feljegyezve. Úgy vélekedem tehát, hogy összes, eddig még nem eléggé méltatott irodalmi tevékenységének tüzetesebb és rendszeresebb elemzésével meg kell előzőnöm az utolsó évei alatt észlelhető kedélyromlásnak és elégedetlen hangulat nyilvánulásainak elbeszélését.

VIII. FEJEZET.

Berzeviczy Gergely mint egyházpolitikai író.

Azt az irodalmi tevékenységet, melyet Berzeviczy Gergely kifejtett, nem lehet kellőleg méltányolni, és írói érdemét igazságosan megállapítani, csak akkor, ha sok térre kiterjedt tudásának kiderítése céljából azok elemzésébe kissé mélyebben belehatolunk, és meggondoljuk azt, hogy mindezen művelt a vidéken, és pedig túlnyomólag a XVIII. század első és csak kisebb részben második tizedében annyi más teendőinek lelkiismeretes végzése közben írta. Ha ezeket szemünk előtt tartjuk, akkor lehetetlen nem csodálnunk sokoldalúságát, józan ítéletét, a legkülönbözőbb tárgyak lényegébe való behatolását, a világosságot és tömörséget, melylyel gondolatait kifejezni, és a külalak szépségét, melybe azokat öltöztetni tudta.

Mindezen kisebb-nagyobb dolgozatoknak keletkezési időrendben való ismertetése korántsem domboríthatja ki oly mértékben írói egyéniségét, mintha iratait tárgyak szerint csoportosítom. Ez okból először még csak felemlített, de nem méltatott egyházpolitikai fő művével, azután politikai tartalmú dolgozataival s végül nagyobb, különösen általam magyarrá lefordított, közgazdasági munkáival kívánok kissé tüzetesebben foglalkozni. Van ezek között olyan, melyet többen ismernek nálunk; néhány munkájáról,

mely ámbár nyomtatásban is, de névtelenül megjelent, alig tudta valaki, hogy azokat ő írta; egyes iratai pedig olyanok, melyek nyilvánosságra eddig soha sem jöttek. Ezen két utóbbi csoportba tartozó dolgozatainak bővebb elemzése már csak azért sem lehet felesleges, mert a maga korának viszonyait kitűnően ismerő és magasb szempontból felfogó szerzőjük sok oly adatot hoz fel bennök, melyeket másutt nem találhatni meg.

Egyházpolitikai már említett dolgozatainak becsét jóval felülmúlja az a könyv, melybe ő azok tartalmát évtizedes bírálaton át bocsátva, tehát mintegy leszűrődve foglalta össze. Ennek teljes czíme ez: Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn, Lipcse, 1822.

E 205 lapra terjedő munkában Berzeviczy először a Protestantismus történetét Magyarországon adja elő. Felekezetének minden viszontagságait elbeszéli, megmagyarázza a bécsi és linzi békekötés előzményeit; rövid, de találó vonásokkal ecseteli Bocskay és Bethlen küzdelmeit; vázolja a Rákóczy-mozgalmakat, és egész 1781-ig, a türelmi parancs kiadásáig, vezeti le az eseményeket, némi, de érthető elfogultsággal tárgyalván II. Józsefnek, ezen kiváló szellemű, de nem alkotmányos uralkodónak eljárását. Reá vonatkozólag abbeli bizalmának ad kifejezést, hogy II. József minden akadályt leküzdött és célját elérte volna, ha a korai halál váratlanul nem ragadja el őt. — Fivére és utóda, II. Lipót, 1791-ben az elkezdett művet, de más úton folytatta. Az 1791-ik évi országgyűlés úgy politikai, mint egyházi tekintetben szép, nemes és kiváló helyet foglal el a magyar törvényhozás történetében. A protestánsok az elé abbeli kérelmüket terjesztették, hogy a nekik régebben biztosított szabad vallásgyakorlat újabb törvény által is megóvassék részökre. A clérus, mint rendesen, tiltakozott ez ellen is. De hálásan kell a protestánsoknak elismerni, hogy nem az egész clérus, sőt még annak nem is nagyobb

része. Igen szép ezen országgyűlés történetében, hogy azon a felekezeti önzést csak a kisebbség képviselte, s az képtelen volt a többség önzetlen, jó és nemes érzését elnyomni. Az egyházi rendnek legnagyobb része is emberies, felvilágosult és igazi keresztény szellemben működött. De ezen türelmetlen kisebbségnek mégis sikerült, hogy a protestánsoknak nyújtani készült jogos előnyökből egvetmást elvonjon. Lipót király belenyugodott a tervezett reform egyes részeinek módosításába, hogy az egészet megmenthesse.

A protestánsok a legnagyobb hálával ismerik el, hogy katolikus főurak voltak azok, akik az evangélikus ügyért első sorban szálltak síkra. A kisebbség a protestánsokat hálátlansággal vádolta, mivel Magyarország védasszonyára nem akartak esküdni. A vegyes házasságokból született gyermekeket egyesek kizárólag a katolikus vallásban kívánták neveltetni. De mindez nem ment keresztül. Különösen gróf Batthány Alajos védelmezte a protestánsok ügyét. Elmondta, hogy ő is jó katolikus, de nem tudja elhinni azt, hogy hitfelekezetének önfenntartása érdekében erőszakot kellene alkalmaznia. A vallás és egyház nem ugyanaz; a vallás a reformatio után is az maradt, a mi volt, csak az egyházak váltak el egymástól. A katolikus egyház becsülete kívánja, hogy az evangélikusok ellen erőszakot ne alkalmazzanak. Szerinte is az emberszeretet, méltányosság, a törvények s a haza jóléte kelnek harczra és lépnek sorompóba az evangélikusokért. Sőt már az egyszerű, de józan okosság is követeli, hogy a klérusnak, a mely államot képez az államban, és egy külföldi szellemi fejedelem iránt tartozik engedelmességgel, az evangélikusokban ellensúly szereztessék. Ez a beszéd nagyon kedvezően befolyásolta a közhangulatot a protestánsok javára. A törvényhozás terme visszhangzott a győzők örömríadalától, s az evangélikusok könyek között rebegtek hálát az Istennek, midőn

az 1791. évi XXVI. t.-cz. újra megerősítette a bécsi és linczi békekötésben foglalt jogait, és midőn a szabad vallás-gyakorlat részökre újból biztosított. Kimondatott, hogy körmenetekben, miséken és más katolikus egyházi szertartásokon nem tartoznak részt venni, hogy kizárólag a saját egyházi felsőbbsegeiktől függenek, hogy nevelés- és iskolaügyök a király főfelügyelete alatt álljon, hogy semmiféle adózással ne tartozzanak a katolikus lelkészeknek, és az esküt vallásuk tanításainak megfelelőleg tehessék le; házassági pereik ne tartozzanak a szent székek elébe, s a egyes házasságukban született gyermekek, ha az apa katolikus, mind katolikusok legyenek, ellenben a protestáns apának gyermekei közül katolikus anyjuknak vallását csak a leányok kövessék, és hogy az evangélikusok a katolikus ünnepeken csupán a zajos munkáktól legyenek kénytelenek tartózkodni.

A protestánsok mindkét felekezete azután királyi katolikus biztosok vezetése alatt külön-külön zsinatokban tanácskoz tt. Ezeknek határozatai szentesítés végett a király elébe voltak terjesztendők, de mielőtt ez azokat szentesítette volna, meghalt. Fia és utóda, I. Ferencz, a francia háborúba lévén bonyolódva, ezen ügyekre annyi gondot, mint elődei, nem fordíthatott. Így történt, hogy a József-ellenes visszahatás e téren is beállott.

Az ezután következő országgyűléseken a vallás ügye nem volt napirenden, s arra befolyást első sorban a kormányzékeni tanácskozások gyakoroltak. Ezekben a gazdag klérusnak ülési és szavazati joga van, melyet az az evangélikusok ellen használ fel, s törekvése oda irányul, hogy az utolsó becses vallási törvényt hatálytalanná tegye. Úgy gondolkozik, hogy ha ez korábban megtörténhetett a linczi és bécsi békekötéssel, miért ne következhetnék be az 1791. évi vallási törvény esetében is. Berzeviczy Gergely mindezt a jezsuita taktikának tulajdonítja, mely oda irányul,

hogy mindenféle ürügyek alatt ellenkezője történjék annak, a mi a törvényben írva van. Számptalan panasz merült fel ez eljárás ellen. A József-ellenes reactió visszahozta a jezsuita elveket. A király pedig kénytelen volt elfoglaltsága miatt a kormányiszékek bürokratikus ügymenetének szabad folyást engedni. Pedig a protestánsok csak benne bíznak és remélik, hogy tántoríthatatlan hűségök folytán ki fogják érdemelni az ő oltalmát; mert sérelmeik igen nagyok, az új törvényt lépten-nyomon kijátszák; de az evangélikusok küldöttségei és kérvényei azon meggyőződésnek adnak folyton kifejezést, hogy mindezekről a királynak nem lehet tudomása. Hiába jelentette ki Ő Felsege, hogy az eretnek szó, vagy kifejezés nem alkalmazható a protestánsokra, velük mégis úgy bánnak, mintha tényleg azoknak tartanak őket. Beszédekben és iratokban a reformatiót és a forradalmat azonosítják, holott az éppen lefolyt mozgalmas időkben legbékésebbnek mindenütt éppen a protestáns országok lakossága bizonyult. Az evangélikusokat a hivatalokban alig alkalmazzák, különösen a kormányiszékeknél és a kamarális hatóságoknál. Sok helyen még a városokban és a czéheknél is nehéz az evangélikusoknak valamely nevezetesebb állásra szert tenni, holott az ország lakosságának a kél protestáns felekezetük egy harmadát képezik, a hivatalnokok között pedig csak minden századik evangélikus. Helytelen dolog volna kívánni, hogy vallása miatt mozdítottassék valaki elő, de az mégis fájdalmas, ha valaki hite miatt mellőztetik. Az evangélikusoknak tiltva van, hogy isteni tiszteletre katolikusokat bocsássanak, a katolikusoknak pedig az ellenkező, t. i. az van megtiltva, hogy evangélikus iskolákat látogassanak. A katolikus papoknak meghagyatott, hogy mindenféle vallásos esetet felettes hatóságaiknak bejelentsenek, a kik azután azt a megyék és kormányiszékek elé viszik. Ennélfogva a hivatalok vallási ügyekkel annyira el vannak árasztva, hogy

hivatalos irataiknak $\frac{1}{3}$ -a azokra vonatkozik. Arra nincs eset, hogy az evangélikusok ellenségeit valamikor megbüntetnék, sőt az ilyen ellenségeskedés még érdemnek is tekintetik, melynél fogva hivatal és méltóságban emelkednek az emberek. A vegyes házasságra lépőktől reverzálisokat szednek, s általában a hittérítés céljaira minden eszköz jó. Annak érdekében hajdúkkal zaklatják és fogatják el az evangélikusokat, s a második, sőt harmadik megyébe is elcipelik őket, a hol a saját költségükön tartják, hogy a katolikus vallásban neveltessenek. Éveken át sanyargatják így lelkileg, s képmutatásra kényszerítik őket, a mi nem méltó a katolikus valláshoz.

A vegyes házasságokat II. József a kölcsönös kereszteni szeretet előmozdítása érdekében könnyítette. Most azok a czivakodásnak és veszekedésnek kiapadhatlan forrásait képezik. A vegyes házasságokat csak katolikus lelkész előtt szabad kötni, mely alkalommal nem adják össze a házasulandókat, míg a protestáns fél katolikussá nem lesz, vagy reverzalist nem ad. Sőt a hamis térítvényeknek egy egész sorozata került már napfényre. Elorozzák a protestáns gyermekeket, hogy titokban katolikusokká tegyék őket. Hasonló torzsalkodások fordulnak elő a temetéseknél is. Számptalan viszálykodás tapasztalható a tornyok építésénél és a harangok használatánál, melyet, mint régen, most is el akarnak tiltani. Az evangélikus templomok, iskolák, lelkészek és tanítók földjeikért és házaikért semmi fizetéssel sem tartoznának a katolikus egyháznak, pedig arra sokféleképpen kényszerítetnek. Nemcsak a tizedet tartoznak megfizetni a katolikus lelkészeknek, hanem sok helyen még a katolikus templomok és iskolák építéséhez közmunkával is kénytelenek járulni. Katolikus szertartásokhoz kényszerítik a protestánsokat. Az újonczállítás idején valóságos hajtóvadászatot folytatnak a protestáns ifjakra. Törvényszéki nyomozásoknál a vallásra

különös figyelmet fordítanak, s a felekezeteknek nem mérnek egyenlő mértékkel. A protestáns lelkészeket megillető címeket nem adják meg; az egyházi vitás kérdéseket nem, mint kellene, vegyes küldöttségekben intézik el. Az állam által adott nagy egyházi javadalmakból, sőt még a városoktól sem kapnak templomaik s iskoláik fentartására semmit sem, sőt nagy alapítványokat ragadnak el tőlük. Az örökös tartományokban levő protestánsok törvények nélkül is jobban vannak, mint Magyarországon az ünnepélyesen szentesített törvények oltalma alatt. Ez Berzeviczy szerint bizonyítéka annak, hogy az elnyomatásnak okát nem lehet az osztrák császárnak és magyar királynak tulajdonítani.

Magyarországon a klérusnak túlhaladna igen nagy; de még sem többségének, hanem csak az erőszakoskodó és terrorizáló jezsuita-pártnak kell mind e bajokat felróni. Ez mindenféle eszközt megenged magának. Míg a protestánsok eljárásuk ellen emelt panaszai a trón zsámolyához jutnak, addig azokat a felismerhetlenségig eltorzítják. Mennyi erő megy e torzsalkodások közben veszendőbe, melyet a király és az állam javára nagyon jól jehetne értékesíteni. Az evangélikus egyház a királyt védnökének ismeri el, ennél fogva kétszeresen hű és engedelmes. Daczára ennek hűségét kétségbe vonják, s az evangélikus kiváló férfiakat forradalmi elemeknek rágalmazzák. Ha ennél fogva az evangélikusok panaszokkal kénytelenek alkalmatlankodni, akkor az nem az ő hibájuk, mert helyzetük igazolja e panaszokat.

A magyar birodalom mostani állapotában nem lehet másként megvédelmezni az evangélikusok egyházi jogait, mintha oly királyi bizottság állítatik fel, mely, függetlenül a klérustól és a kormányzésektől, Becsben székelne, s világi katolikus és evangélikus tagokból állana, csak a császártól és királytól függve, az mindent neki referálna és tőle kapná parancsait, az ő nevében intézné el az

ügyeket és vezetné a vizsgálatokat. Magyarországnak a felekezeti torzsalkodásban álló százados betegségét csak így lehetne meggyógyítani.

Mindezt bőven részletezi Berzeviczy Gergely művének II. részében, a mely jegyzetekkel ellátva tartalmazza a protestánsok nevében nagyrészt általa szerkesztett felségfolyamodványokat. Ezekben egyenként és névszerint felsoroltnak azon esetek, melyekben az evangélikusok sérelmet szenvedtek. A jegyzetekben azután a panaszok még bővebben kidomborítatnak. Különösen sérelmesnek találtaik az, hogy az evangélikus theologusoknak meg akarták tiltani a német egyetemek látogatását, a honnan nem forradalmi szellemet, hanem csak magasabb műveltséget hoznak haza, s az ott jártak a király és haza iránti hűségükben sem tántorodtak el soha. A dinasztia és az udvar állítólagos akarására hivatkoznak a sérelmek értelmi szerzői, holott az udvar jóságos és türelmes; hogyan akarhatná e minden bajokat a magyar király, midőn az osztrák császár, a ki vele egy személy, örökös tartományaiban semmi ezekhez hasonlót nem tétet? Az országban azzal vádolják a protestánsokat, hogy udvaroncok és nem hazafiak, az udvarnál pedig azt a hírt terjesztik róluk, hogy túlzóan dühös magyarok. Pedig az evangélikusok a királyi hatalomnak őszinte és nem tettető hívei, a kik semmiféle külföldi hatalom iránti ragaszkodás által nem homályosítják el hűségöket. Egyenként czáfolja meg azután az erre vonatkozó részletezett vádakát művének III. részében, melyet a magyarországi evangélikusok apológiának nevez. Ekközben néha az elkeseredés vesz erőt rajta, s felsorolván a sérelmeket, művét e szavakkal végzi: „Minden nap és minden órában nyilvánul az evangélikusok elleni ellenséges indulat. Megszűnünk hazával bírni; vagy talán azt akarják, hogy emigráljunk, hogy az ausztriai monarchia német tartományaiba meneküljünk, a hol keresztényibb szellem uralkodik?“

Ez a mű, miként már említtem, Berzeviczy halála után jelent meg. Nyomott kedélyhangulatának és elkedvetlenedésének az oly bizonyítéka, mely hátrahagyott néhány levelének tartalmával tökéletesen egybehangzik. Látszik rajta, hogy szerzője a küzdelmek közben elkeseredett és azokba belefáradt már.

E műve igen nagy feltűnést keltvén mindenfelé, a katolikusokat önvédelemre kényszerítette. Egy ily védelem Hohenegger Lőrincznek, volt theologiai tanárnak: *Beleuchtung der Gregor von Berzeviczy'schen Schrift: Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn.* Az Esztergomban 1825-ben jelent meg, s 295 nagy octav lapon behatóan foglalkozik Berzeviczy Gergely idézett munkájával, a nélkül azonban, hogy állításaiból valamit elfogadható módon megczáfolhatott volna. Legfeljebb elkeseredés szülte keményebb kifejezéseit redukálja a magok valódi értékére, sőt az elfogulatlan olvasó benyomása szerint azon alul is. Általában véve úgy a művei, mint szerzőjével, a ki iránti nagyrabecsülését nem tagadja meg. komolyan foglalkozik, és sem személyét kisebbíteni, sem szándékát gyanúsítani nem törekszik. Sőt éppen ellene irányuló érvelésével mutatta meg, hogy az általa czáfolt mű nem, miként ő állítja, pamphlet, hanem oly dolgozat, melynek keresztényi szeretetet és békés egyetértést lebellő szellemét a magyar társadalomnak jó lenne napjainkban is megszívlelni.

IX. FEJEZET.

Berzeviczy Gergely mint publiczista. Az 1802. évi országgyűlés folyamának leírása.

Politikai tartalmú iratainak legnagyobb része olyan, melyről a magyar olvasó közönség e helyen értesülhet először, mert azok részint sohasem voltak még nyomtatásban közölve, vagy pedig ha így meg is jelentek, az ő korában egyesek talán igen. de azóta senki sem tudta bizonyosan, hogy e közlemények Berzeviczy Gergelytől származnak. Pedig ezen iratai rendkívül érdekesek úgy az ő írói érdemének és jellemének helyes megítélhetése, valamint azon kornak, melyben élt, behatóbb megismerése szempontjából.

Első ilyenmű munkálata az a tudósítás, melyet az 1802. évi országgyűlés lefolyásáról szerkesztett, és a mely névtelenül külföldön 1806-ban a „Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der Österreichischen Monarchie“ czimű göttingiai folyóiratban jelent meg. Azonban mivel hagyatékában annak kéziratát feltaláltam, csupán most tulajdonítható egész határozottsággal neki.

Az említett országgyűlés lefolyásáról ez irat oly életteljes, mindenben hűnek látszó képet nyújt, hogy az ember hajlandó tévedésnek tekinteni azt az általán elfogadott életrajzi adatot, mely szerint ő nem ekkor, hanem az

1790/91-iki országgyűlésen volt egy távollevő mágnás követe. De ha csakugyan így lett volna is, kétségtelen, hogy többször, és pedig huzamosabban lehetett Pozsonyban a múlt század második évében, és hogy ott az ismerős követekkel gyakran, igen bizalmasan kellett érintkeznie.

Különben akárhogy van is a dolog, annyi áll, hogy az ezen kor egyik legképzettebb közjogásztól, és legnyiltabb szemű bölcész-politikusától származó jelen közlemény történelmi szempontból is igen becses adalék. Ezáltal tartom igazolhatónak, sőt múlhatlanul szükségesnek, hogy a jelen tanulmányban az 1802. évi országgyűlés folyamának kétségkívül tőle származó leírását bővebben ismertessem.

Ez az országgyűlés oly időbe esett, midőn a közfigyelmet nagy történelmi események lefoglalva nem tartották. A háború éppen szünetelt, a törvényhozó testületek Anglia- és Franciaországban nem tartottak gyűléseket, a kabinetek tanácskozásai egészen titokban folytak. A göttingai folyóirat szerint is a közfigyelem Pozsonyra irányult, mert mindenki kíváncsi volt arra, hogy a bécsi udvar miként akarja a háború által országain ütött sebeket begyógyítani. Ezt a közleményt annál szívesebben fogadta az említett folyóirat szerkesztőse, mert a magyar országgyűlés tárgyalásairól a belföldi lapok útján vajmi kevés szivárgott ki a közönség körébe. Még az országgyűlési naplók is nagyon hiányosak voltak, és a vitákról alig tartalmaztak valamit. Ez a tudósítás még azért is nevezetes, mivel a jogtudó és államtudományilag képzett, de e mellett hazafias Berzeviczy Gergely abban a régi magyar törvényhozási szerkezet működésének behatóbb bírálatára is kiterjeszkedik, a mi sok tekintetben érdekes és becses.

Az első fejezet az országgyűlésről általában értekezik. A magyar országgyűlést a király hívja egybe. Ennek minden harmadik évben kellene bekövetkezni, de nem történik meg. Az országgyűlés két kamarából, vagy táblából áll: a

mágnások táblájának elnöke a nádor; jobbról tőle ülnek az érsekek, valóságos és címzetes püspökök, balra pedig a zászlós urak és főispánok foglalnak helyet. A teremben lenn ülnek a grófok és bárók, a kik külön hivatván meg, ott szólási és szavazati joggal bírnak. — A második kamara a rendek táblája. Ennek elnöke a személynök (personalis), a ki egyúttal a királyi táblának is elnöke, vele együtt ül ott az egész királyi tábla, melynek jegyzői, vagy protonotariusai egyúttal jegyzői a követek házának is. Mindenesetre különös rendelkezés egy törvényhozó testületben. A rendek táblájának termében ülnek a követek, a kik közül a maga képviselőjére minden megye kettőt választ; továbbá a szabad királyi városok és némely kiváltságos kerületek követei, de a kiknek igen kevés befolyásuk volt, mert az összes városok követei csak egy szavazattal bírtak. Ezenkívül helyet foglaltak ott a prépostok, apátok s minden káptalannak két kanonok küldöttje. Végül ill kaptak helyet a deputati absentium, vagy a távollevők kiküldöttei is azon mágnások képviselőjében, a kik nem is ezen, hanem a mágnások táblájának voltak tagjai. Nyilvános szónok nem neveztetik ki egyik táblánál sem, kivéve egy-egy lelkészt.

Törvény iránti javaslatokat úgy a király, mint a rendek is terjeszthetnek elő. Törvény csak úgy jöhet létre, ha valamely javaslat felett a két tábla egyetértésre jutott, s az így létrejött országos határozatot azután a király szentesíti. A királynak feltétlen vétőjoga van. A királyi előterjesztések (propositiones regis) mindig előbb tárgyaltnak, azontúl következnek a sérelmek (gravamina). Igen gyakran ezek megvitatására már nincs is idő, ha a király az országgyűlést hamarabb zárja be, mintsem azok letárgyalatoknak.

Az adózó nép e törvényhozó testületben nincsen képviselve; mint láttuk, az összes polgároknak is csupán egy szavazatuk van. A misera plebs contribuensről, a nyomorult adózó tömegről, nagyon sok beszéd foly, de az mindig

valóban nyomorult marad, mert az összes adókat kénytelen viselni. Az adózók vállaira tulajdonképpen a nemesiség szavazza meg és rakja az adókat.

A régihez való oktalan ragaszkodás, Berzeviczy Gergely ez irata szerint, jellemvonása a magyarságnak, azért ez a szüette egész intézmény is nehezen javítható. A képviselő nemcsak általában véve aránytalan és ennél fogva igazságtalan, hanem még a nemesi képviselők között is úgy áll a dolog, hogy némelyik követ 4000 nemesi családot is képvisel, míg a másik csak 40-et. Nagy ellenmondás az is, hogy néha egy vagyontalan mágnásnak a képviselője szintén a törvényhozás termében lehet, holott az oly egyes köznemesnek, ha 100,000 forint évi jövedelemmel bír is, meg kell elégednie azzal, hogy a köznemesség tömegével együtt képviseltessék.

Ott ülnek továbbá nemcsak szavazati joggal, hanem mint kiváltságolt nyilvános szónokok, az apátok, prépostok és kanonokok, továbbá az egész királyi tábla, a maga protonotáriusaival, a kiket az udvar tízeti, és a kik senkit sem képviselnek. A követek táblájának elnöke is kinevezett egyén és nem a saját választotta. Sőt ez a kamara még jegyzőket sem választhat. Mindez maga után vonja azt, hogy a rendek táblája nagyon függ az udvartól, és ha a magyar országgyűlés hazafias, akkor ezt voltaképp kétszeres érdeméül kell betudni.

A főrendek táblájánál az udvari befolyás mindig túlnyomó, mert ott ülnek a korona hivatalnokai, a fizetett főispánok és a püspökök, a kiknek javadalmat szintén a király ad. Ez a nagy függetenség kifejezésre jut az irmodorban is, melyet az országgyűlés okmányaiban használnak. A feliratok egyfelől a legnagyobb alázatosság hangján vannak tartva felfelé, a másik oldalon pedig csupán kegyről és sohasem kötelességről, vagy jogról van szó. Ellenzéki

párt tulajdonképpen csak a követek között képződhetik, a kik az országgyűlési tárgyalást tényleg egyedül viszik.

Ezután következik az 1802. évi országgyűlés kezdetének leírása. A király nevében a nádor május 6-án nyitotta meg azt. Kiemeli beszédében az országgyűlés tagjainak nyilatkozási szabadságát, de azt is, hogy vele illedelmesen és szenvedély nélkül kell élni. A kalocsai érsek, Kollonich, jelentéktelen hízelgő beszédben felel. A következő napon Semsey personalis nyitja meg az alsó tábla gyűlését. Szabadelvűen szól és felemlíti, hogy a régi alkotmányokat az időviszonyok változásához képest javítani kell. Egy kanonok válaszol neki kenetteljesen. Boldognak mondja Magyarországot, hogy régi jogait megtarthatja, melyeket most is vérrel és pénzzel kell megvédeni.

Az udvarnak meghívása az országgyűlésre és a deputatiók megválasztása sok időt vett igénybe. A bevonulások, ünnepélyek és lakomák pompásak és drágák voltak. Herczeg Eszterházy olyan díszmagyar öltözet volt, mely állítólag 1,300.000 rénes forintot ért. Herczeg Grassalkovich vacsorája és bálja 30.000 frtba került. A törvényhozás helyére, Pozsonyba érkező királyt a kalocsai érsek e város területének határán felütött sátor alatt fogadta. Üdvözlő beszédében azt mondta többek között, hogy a király nem volt mindig boldog, de mindig nagy maradt. A nádor pedig azt mondotta fivérének, a királynak, hogy bölcs, igazságos és kegyes uralkodását még ellenségei is elismerik, és föléje helyezik őt azon uralkodóknak, a kiknek az írók hízelkedése, vagy a hadviselés szerencséje nagyságot látszik kölcsönözni. A karokhoz és rendekhez fordulva a nádor kijelentette, hogy ha Ő Felségét valamiképpen az alkotmány megsértésére rá is lehetne venni, ő, az ország első dignitáriusa, kötelességének tartaná vérségi kötelékénél fogva oda hatni, hogy ez a keserű pohár elmúljék az

országtól. Ezt a nyilatkozatot a rendek természetesen a megérdemlett nagy éljenzéssel fogadták.

Május 12-én a királyi propositiókat mutatták be az országgyűlésnek. Mindenekelőtt a katonai csapatoknak kiegészítése követeltetett és indokoltatott. A hadi adónak 2 Millióval való felemelése is kíván tatolt, és hogy ez ne csak a nyomorult adózó népi t terhelje, a só árának emelése hozatott javaslatba. E felett a kerületi ülésben tanácskoztak először. Szokásos ugyanis a magyar országgyűlésen a fontosabb tárgyakat az országost megelőző olyan ülésekben tárgyalni, a melyek nagy bizottsági gyűléseknek a jellegével bírnak. Ilyen kettő volt: az u. n. dunai és tiszai kerületi gyűlés. A követek a szerint tanácskoztak egyikben, vagy másikban, a mint az őket kiküldött megye a Duna, vagy Tisza mentén feküdt. A királyi követeléseket elfogadták, de a bécsi bankóczédulák és rossz váltópénzekre vonatkozólag azt kívánták a rendek, hogy azok tekintetében oly intézkedések tétessenek, melyek folytán az ország miattuk kárt ne szenvedjen, és a kereskedelem és ipar szabadon legyen folytatható.

Ezen három követelésre az udvar nem adott határozott feleletet. Voltak, a kik azt követelték, hogy az ujoncz- és pénzadományt csak föltételesen szavazzák meg, de az udvari párt ezt illetlennek és sértőnek jelentette ki. Nyilvánosan tehát nem merte azt követelni senki sem. Keletkezett azonban a követek tábláján egy ellenzék, mely azután azt követelte, hogy a magyar ezredeknek létszámát közöljék az országgyűléssel, hogy meg lehessen tudni, vajjon azok mennyivel egészítendőök ki. A főrendek táblája ezt is szükségtelennek mondotta. E miatt a két tábla között erős véleménykülönbség keletkezett, mely heves, sokszor ravaszság által intézett tusára vezetett. Végre abban történt megállapodás, hogy az 1791. évi katonai állomány ne nyilvánosan, hanem privátim közöltessék a rendekkel.

Az udvari párt annyira ment, hogy békében a hadsereg meghatározatlan mértékű kiegészítését is megszavazandónak tartotta, de a rendek táblája a követelést határozottan visszautasította. E helyett azt kívánta, hogy számszerűleg állapítassék meg a hadkiegészítés mértéke, a toborzás szüntessék meg, a magyar hadsereghez közkatonáknak és tiszteknek csak magyarok alkalmaztassanak, a felveendő katonák pedig a capitulatio jogán állítandók. Ezen rendelkezés érvénye három évig tartson, s az akkor összehívandó új országgyűlés tanácskozzék azután a további teendőkről. Az udvari párt Berzeviczy Gergely szerint demokratikus, a hazafias ellenzék pedig arisztokratikus elveket hangoztatott. Ezt a következő módon magyarázza ki. Az udvar a capitulatiót akarta behozni, az arisztokratikus hazafiak pedig ellene voltak. A szokásos és botrányos ujonczfogdosás miatt, melyet Berzeviczy Gergely leirt,* a hazafias elemek ez eljárását rosszalja. Szűkkeblűnek mondja azt is, hogy a zsidókat katonáknak nem akarták alkalmazni, mivel azok esetleg tisztekké és mint ilyenek ily nemesekké is lehetnek, a mi ezen apostoli királyságban állítólag tűrhetetlen visszásság lenne. Az elfogult kiváltságos ellenzék felfogása szerint továbbá a nemesi előjogok oly szentek, hogy azokkal nemcsak az adózás, hanem a katonaösszeírás sem egyeztethető össze. A hazafias elemek végre keresztül vitték azt, hogy a magyar hadseregnek békében és háborúban korlátlanul való kiegészítése nem fogadtatott el.

Gróf Festetich György 40,000, gróf Rédey pedig 10,000 forintos alapítványt tettek magyar katonai növendékek számára, mert a bécsi katonai akadémiába addig csak nagyon kevés magyar vétetett fel. Festetich alapító levelébe még azt is kívánta, hogy az ösztöndíj felekezeti különbség nélkül magyar nemes ifjaknak adassék. Ezt az intézkedést

* Később, a katonai javaslat ismertetése keretében adom ezt a leírást.

Berzeviczy Gergely csak azért gáncsolta, mert ilyformán annak élvezhetéséből a polgárok és parasztok fiai kizártaknak mutatkoznak.

Időközben a királynénak születési, a királynak pedig trónralépési évforduló napjain nagy ünnepélyek voltak. Sok időt vett igénybe a koronaőr választása is. Az udvar julius közepéig volt az országgyűlés székhelyén. A királyné anyjával, a nápolyi királynéval együtt gyakran megjelent a rendek táblájának ülésein. Egy magyar kamarásnak, továbbá valamelyik követnek volt kötelessége a beszélő szónokok neveit és azok előadásának tartalmát elmondani Ő Felseégeiknek. A legtöbb követ magyarul beszélt, kevesen latinul. A királyné jelenléte a követeket eleinte feszélyezte, de később, midőn az ellenzéki szellem jobban megerősödött már, azért bátran nyilatkoztak. A királyné az üléseken azután többször nem is jelent meg, és az udvar csakhamar elhagyta Pozsonyt.

Míg ott volt a királyné, nagy tevékenységet fejtett ki a követek befolyásolása céljából. Társaságokban, bálokban, sétányokon a kiválóbb követekkel rendszeren beszédbe ereszkedett. Egy bálban álarcz alatt jelent meg, és kosarában mindenféle czukorka volt allegorikus feliratokkal. Egy X. grófhoz közeledett, a ki mint az udvar hive volt ismeretes, s neki egy oly babérkoszorút adott ál, melyen e felirat volt olvasható: „A hünek.“ A gróf tréfának vette a dolgot s azt felelte, hogy nem érdemes hünek lenni, és hogy az álarczos hölgy is csak addig maradjon az, míg szeretőjének örömet szerez vele. A maszk erre eltávozott. Miután a grófot figyelmeztették arra, hogy az illető álarczos ki volt; uátna rohant, de már késő volt, mert a királyné eltűnt a bálból. Ez az eset azonban, a mint mondják, a grófnak egyáltalán nem ártott.

Később a sónak árát mázsánként egy forinttal, a hadi adó összegét pedig 603,028 rénes forinttal felemelték. Szó

volt továbbá arról, hogy a só emelésének jogát regálévá tegyék, a mi ellen azonban a követek erélyesen tiltakoztak.

Általában kevés ülést tartottak, mert az ellenzékét meg akarták gyengíteni. Mikor egy hónap múlva összehívták a gyűlést, több követ igen bátran, megtámadta Ő Felségének rossz tanácsosait. — Ezután a porták rectificatiójára került a sor. Itt ismét leírja Berzeviczy Gergely a zűrzavaros és igazságtalan magyar adóztatási rendszert, mely a magyar parasztról írt művében remekül és behatóbban van jellemezve. A július 14-iki ülésben a kereskedelemnek és iparnak akkori állása volt a tanácskozás tárgya. A magyar közönség már kezdett annak fontosságot tulajdonítani, a miben része volt Berzeviczy Gergely 1797-ben megjelent munkájának is. Ezen tárgyról egy bizottság jelentést terjesztett elő. Meghallgatták a magyarországi kereskedőket és véleményeket a következő cím alatt ki is nyomatták: „Merkantilische Bemerkungen und Vorstellungen in Bezug auf das Königreich Ungarn mit den angrenzenden österreichischen Staaten betrachtet. Einer hochlöblichen und im Commerz wesen abgeordneten Reichsdeputation durch den ungarischen Handelsstand der Pressburger, Pesther, Ofner, und Raaber Handelsleute im Monat Juny 1802 unterthänigst eingereicht.“ Pressburg bei Ländlerer 1802. (206. 8°). A bizottság jelentése érdekes politikai elvekből indul ki. A felterjesztés azt kívánja, hogy Magyarország gyarmati állapotából szabadíttassék ki. De mindennek némely általánosságban tartott felsőbb ígéreten kívül más eredménye nem volt.

A követek a kerületi ülésben magok között tanácskoztak, de onnan is minden bejelentetett az udvarnak. Sok követ pótlólag kért megyéjétől utasítást. Augusztus 24-éig folyton a hadkiegészítésről és subsidiuinokról volt szó. A personalis egy beszéddel nyitotta meg augusztus 19-én az ülést, melyben azt mondja, minő szerencse a

király tetszését megnyerni. Reméli, hogy a tábla azután buzgón fog is törekedni.

Különben az illető királyi előterjesztés az adó megajánlást jogát úgyszólván elkobozta volna az országgyűléstől, mert azt kívánta, hogy a magyar hadsereget a király mindig kiegészíthesse és a subsidiumokat behajthassa, a miből az következett volna, hogy a koronázás esetétől eltekintve nem kellett volna többé országgyűlést összehívni. De a rendek a kerületi ülésekben történt megállapodás szerint, melynek pontjait beterjesztették, bátran ellentállottak. A udvari párt mindent elkövetett, hogy az udvarnak kellemes fordulatot idézzon elő, de a rendek a maguk javaslatát erélyesen keresztülvitték. Azonban a főrendi tábla azt olyannak tartotta, mely Ő Felségére nézve bizalmatlanságot árul el, s módosítással küldték vissza rendeknek. Heves vita után több jegyzékváltás történt. Az ellenzék követelésének lényege, mely szerint a hadkiegészítés csak három évre történjék, azután mégis keresztülment, mert a mágnások hozzájárulván, a fölterjesztés a királyhoz határozatba ment. De a soros protonotarius oly kétértelmű kifejezéseket csúsztatott abba, melyek ismét vitát idéztek elő. Végre elfogadtatott az, hogy a királyi az alkotmányellenes kívánságától való elállásra kéri fel.

Az országgyűlési jegyzőkönyveket általában egyoldalúan vezették, a külföldi lapoknak pedig a dolgokról nem volt szabad többet írni, mint azt, hogy mikor volt gyűlés; de a tárgyról és tárgyalásról egy szót sem nyomtathattak ki. — Egész szeptembert a sérelmek tárgyalása vette igénybe. Az kívántatott, hogy az adóelőírás sehol sem az illető megye, hanem más idegen megye által történjék. A városok csupán azt kívánták, hogy az idegen kiküldöttek csak is városiak lehessenek.

A rendek kívánták Galicziának, Lodomériának és a velenceiek hatalmában volt Dalmáeziának Magyarországra

hozott fel, hogy ez utóbbit a francziák Milánóért kárpótlásul adták. A rendek szerint ez nem menti fel a királyt azon kötelessége alól, hogy az ország volt részeit és tartományait alkalomadtán ahhoz ismét visszacsatolja. A mágnások közvetítő indítványnyal léptek fel, mely annak elismerésében állott volna, hogy nem Magyarország, hanem a magyar király jogán kapta meg ismét Dalmáciát Ő Felsége. Galicziára nézve azt kívánta a király: mutassák ki, hogy azt valaha a magyar alkotmány szerint kormányozták. A rendek felelete az volt: ez a kimutatás nem szükséges, mert tény, hogy a koronázásnál Galiczia zászlaját is viszik, és hogy Mária Terézia Magyarországnak ebbeli jogát elismerte. — Sérelmesnek találtatott továbbá a bécsi bankóczedulák behozatala és a sok rossz váltópénznek forgalomban tartása is. A négygarasosok alig értek annyit, mint a névértéküknek ötöde. E miatt sok veszteség fordult elő az alsó nép körében, különösen, mivel a királyi pénztárak sem váltották be azokat.

A mágnások itt is ellenszegültek, de a rendek nem tágítottak. Az udvar, a nádor, a personalis nagy zavarban voltak ily körülmények közt; üres mentegetődzések és ígéretek s az a kifogás, hogy e bajon nem könnyű segíteni. képezték az egyedül lehetséges menedéket.

Az eltörölt szerzetes rendek közül több visszaállítatott, és a kincstár rossz állapota daczára javaik visszaadattak; de a pálosoknak és jezsuitáknak rendje nem állítatott vissza. Az előbbi rendelkezés állítólagos indoka volt, hogy a hiteles helyek nemcsak fenntartandók, hanem szaporítandók is. — A rendek különben a halálbüntetést ismét behozandónak tartották. Szó volt az uzsoráról, a drágaságról, a réz, vas, arany, ezüst és vert pénz kiviteléről, továbbá a zsidók szaporodásának szükséges megakadályozásáról, azoknak kiküszöböléséről, vagy legalább szabad mozgásuk

megszorításáról. Az alsó tábla elhatározta, hogy a városokban a nemes, de még a szolgája és szolgálója se fizessen semmiféle ürügyek alatt adót, vagy más közterhet, ha ott laknak is. A polgárok ez ellen védekeztek, mert a városokban sok nemes lakik, így tehát az öregbedő közteher egyoldalúan a polgári elemre fog hárulni. A mágnások pártolták a polgári rend kívánságát, de az alsó tábla másként határozott. — Szó volt a jobb és czélszerűbb erdőrendtartásról is, mert az erdőpusztítások országszerte napirenden voltak. De az egyoldalú kiváltságos felfogás ellene volt minden rendszabályozásnak, mert a nemes embernek joga tulajdonával szabadon élni. A másik oldalról a válasz az volt, de nem visszaélni: „uti, sed non abuti.“ A mágnások pártolták a jobb erdőrendtartás behozatalát, de az alsó tábla a fennebb jelzett indokolással ellene volt. Azután jött egy királyi leirat, mely az erdőszabályozást is fejedelmi jognak szerette volna kijelentetni. Erre a kérdés úgy összebonyolódott, hogy az erdők hatályosabb törvényes védelméből akkor nem lehetett semmi sem. Hasonló ellenszenvvel találkozott a vadászat szabályozása is, de az mégis törvénynyé vált, rendelkezéseit azonban Berzeviczy Gergely szerint nem igen tartják tiszteletben. E kérdés tárgyalásánál a mágnások kevésbé szűkkeblűen nyilatkoztak, mint a nemesek.

Berzeviczy megjegyzi, hogy a feudális jognak azon alaptulajdonsága, hogy minden kiváltságos egyén maga szerezhet önmagának elégtételt, Magyarországon még gyakorlatban van. Itt részletesen kifejti a régi magyar magánjogi oppositio és repulsio mibenlétét. Az ily törvényes ellentállások azután egy-egy kis háborúra adnak alkalmat. Ez az országgyűlésen is szóba jöven, javaslat tétetett az iránt, hogy az ököljognak a középkorba való nyilvánulásai valamiképp korlátoztassanak. De ez a javaslat, valamint az is mellőztetett, hogy a hiteles helyek nemcsak a conventek és káptalanok, hanem az egyes megyék is lehessenek.

Az országgyűlés végén valahogy tisztázódtak a dolgok, de a mágnások mindig az udvar pártján állottak. A kereskedelmi szabadságról beszélve, sokan a kereskedelem fejlesztése ellen voltak, „a mi nélkül azelőtt is megélt az ország.“ Ez országgyűlés tényleg semmit sem változtatott annak gyarmati helyzetén.

Az utolsó ülések október három végső napján voltak. Az udvar megint lejött. Ezáltal felbátorodva az udvari párt, az országos határozatokba félremagyarázható megjegyzéseket készült beszúrni. Ezt az ellenzék észrevette és nagy zajt ütött miatta. De egy pár kétértelműség mégis belecsúszott; különösen a kereskedelmi szabadságra s a magyarországi okmányoknak az országos levéltárba való visszahelyezésére vonatkozólag.

Az országgyűlést azután trónbeszéddel zárták be. A király abbéli reményének ad kifejezést, hogy annak folyama a kölcsönös bizalmat előmozdította. Megdicsérte a nádort, a ki feleletében a magyar alkotmánynak tiszteletreméltó korára és arra a dicséretes törekvésre utalt, hogy azt a mostani viharos idők folyama alatt is lehetőleg megőrizzék. Boldognak mondotta magát, hogy egy ilyen testületnek elnöke lehet. Az országbíró erre a nádor érényeit emberfelettieknek mondta.

A viszony az udvari párt és az ellenzék között az országgyűlés tartama alatt, mint láttuk, nagyon feszült volt. Az ellenzék nagy kitartást és szívósságot tanúsított, s a király rossz tanácsadóinak keserű szemrehányásokat kellett hallani. A nádor igen okosan viselte magát nehéz helyzetében. Kiváló tehetsége volt arra, hogy gondolatait senki által se találta ki. Az országgyűlés berekesztével az udvar tisztségeket, címeket, rendjeleket és dicsérő okmányokat osztatott szét; de ez a szétosztás Berzeviczy Gergely szerint oly módon történt, hogy büszkék voltak azok, a luk nem kaplak semmit sem.

Mint szokás a magyar országgyűléseken, gúnyiratokat szerkesztettek most is, és azokat nagyon terjesztették. A hazafiság, melylyel szemben az udvari párt állott, szép, de sajnos, nagyon is arisztokratikus jellegű volt. Ez gyakran tulzott mértékben jelentkezett, nemcsak a vadászati és erdőügy szabályozásánál, hanem még a capitulatio megállapításánál is. — Ez az arisztokratikus szellem — így értekezik Berzeviczy Gergely tovább — Magyarországon nagyon el van terjedve. Sokan vannak, a kiknek egész gondolköre csak a Corpus Jurisban és Verböczyben mozog. Ha tehát egyfelől dicséretes is, hogy az udvari párttal szemben kitartó ellenzék álljon, az másfelől nem kívánatos, hogy azt az önzés és előítélet vezesse. Magyarország a maga tervtelen, önmagának ellentmondó, érthetetlen törvénykönyvével és alkotmányával, mely publicisticai értelemben annak alig mondható, nem illik Európa mai államrendszerébe. De azok, a kiket az önzés és előítélet vezetett, a dolgok jelen rendje mellett nem alaptalanul, így érveltek: „Most előnyeink és előjogaink vannak, az igaz, de minek áldozzuk fel azokat? Ezzel sem az országnak, sem az alsó népnek nem használunk, mert a mostani gyarmati állapot mellett az ország és a nép éppen oly nyomorultaknak maradnának, mint a minők most, s áldozataink meghozatala után velük együtt minket is elnyomnának. Ennél czélszerűbb, ha úgy tartjuk fenn magunkat, a hogy vagyunk, egész addig, míg jobb idők nem fognak bekövetkezni.“

Ezzel az okoskodással csakugyan a legnagyobb anomáliákat is menteni lehet, és az a dicséret, melylyel a magyar alkotmány régi voltát és az alkotmányos boldogságot emlegetik, első pillanatban bárminő neveltségeseknek is tűnjenek fel, voltaképp a gunyoros igazságot foglalják magukban. Szerencsétlen sors uralkodik Magyarország felett mióta csak beszél róla az emberi történet. Természetes

gazdagsága s központi fekvése daczára az észak és dél között, és oly nemzet által lakva, mely testben, lélekben erős, tehetséges, vitéz, bátor, hősie, még sem emelkedett a jólét, hatalom és tekintély azon fokára soha, melynek elfoglalására alkotta azt a természet.

Itt azután az országnak rövid történeti vázlatát adja. József uralkodását említve, azt mondja, hogy Magyarország az utolsó században az osztrák uralkodók kormányása alatt kétségkívül jobban érezte magát, mint azelőtt. Ezt minden magyarnak hálásan kell elismerni. De közgazdaságának gyarmati állapota, továbbá alkotmányának hiányai és hibái azt beteggé teszik. Felemlítést érdemel itt, hogy állítólag a kiadó idézi Remer német történetírót, a ki „Geschichte des heutigen Europa in den neuesten Zeiten“ (Halle, 1802. II. k.) című művében azt mondja: „Nem kell bő bizonyítgatás ahhoz, hogy Magyarország boldogabb lett volna, ha valamely tevékeny, vitéz s mély belátású nemest emelt volna nagyjai közül trónjára, a helyett, hogy oly idegen fejedelmeknek vetette magát alá, a kik törvényeit, erkölcsseit, szokásait nem ismerik, Bécsből kormányozzák, és úgy bánnak vele, mint egy tartományal. Ezek azt figyelmükben csak akkor részesítették, midőn az ottani elégtelenséget erőszakkal, vagy ármánnyal elnyomni igyekeztek. Még a legmélyebb belátással és legjobb akarattal bíró II. József sem tette Magyarországot boldoggá, hanem kevésbé bölcs és despotikus szabályrendeletekkel, s államai ezen legkitünőbbikének elhanyagolása által annak elkeseredését egész a zendülésig felizgatta.“

Jótekonny és fényes vállalkozás lenne Magyarországot természetesen rendeltetésének átadni. A ki ezt meg tudná tenni, az lenne reá nézve, a mi volt Nagy Péter Orosz- és Nagy Frigyes Poroszországra nézve. Nagy és nehéz vállalkozás volna ez, s Berzeviczy Gergely felfogása szerint az nem

lehetne más, mint katonai természetű. Magyarország politikailag nagyon szét van szaggatva, heterogén részekből áll, melyek igen ellentétesek egymással, minélfogva azok egy célból való közreműködése nem érhető el. Hány és mily különféle nemzetek lakják ez országot? A szoros értelemben vett magyarokon kívül szlávok, németek, oláhok, rácok, új görögök stb., a kik nemcsak nem értik, hanem gyűlölik is egymást. Ehhez járulnak még a vallásos visszavonás és az ellentétes vallási érdekek. Nagy a különbség a rendek között is; milyen távol állanak egymástól a mágnások, nemesek, polgárok és parasztok. Alakosok legnagyobb része rettenetesen el van hanyagolva; a kivételesen haladottabb elemek csak arra szolgálnak, hogy a nagy tömegtől való távolságuk annál jobban kitűnjék. Még a jobb osztályok körében is milyen kevés az érzék az emberiesség és erkölcsiség iránt. A határozatlan, ellentmondásokban gazdag alkotmány minő akadályokat tornyosít fel a reformátor elé, ha az a gordiusi csomót katonásan nem vághatja ketté. „Más megoldás előttem nagyon valószínűtlennek látszik, de ha lehetőségére gondolok is, egy új nemzedék gondos nevelése, tehát egy száz éves célutudatos kormányzás nélkül, mely az akadályoknak erős kézzel való elhárítása által igyekszik célt érni, az merőben elképzelhetetlennek tűnik fel az én szemeimben, De mindez oly igen valószínűtlen, tehát a politikai számítás tényezőjéül nem fogadható el, azért Magyarországot előbb-utóbb katonai reformon keilend keresztülvezetni.“

E munkálatához, mint rendszeren szokta, egy függelékot told. Ebben kifejti, hogy ezt a dolgotatát egy barátjának adta át, a ki geniális ember lévén, igen érdekes és fontos megjegyzéseket tett arra. Annak eszméivel feldíszíthetné e művecskéjét, de helyesebbnek tartja azokat úgy, a mint tétettek, az előbb előadottak sorrendjében felemlíteni.

Valószínű, hogy ez a barátja, ha általában létezett, gróf Dessewffy József volt. Kétség fér ahhoz, hogy vajjon ez csakugyan így van-e, mert a névtelenséget különösen akkor szerette, midőn merészebb eszméinek szabadabb folyást kívánt engedni. De ha tényleg más adta is neki e gondolatokat, ő azoknak nem mondván ellen, legalább alapjukban véve magáévá tette azokat. Barátaié közül, ismétlem, az itt jelzettel, mint még látni fogjuk, leginkább az említett tudós és hazafias gróf felfogása egyezik meg. Ezen érdekes megjegyzések tömören a következőkben vonhatók össze:

Magyarországon minden harmadik évben kellene az országgyűlést összehívni, de ezt a törvényt nem tartják tiszteletben, a mi elég rossz, mert ha az egyik törvényt szabad meg nem tartani, hol van a többiek végrehajtásának a biztosítéka? A szokás is nagyon ingatag, így azután az udvar befolyása az arisztokratikus alkotmányra nagyon káros. Az udvar hatalma mindig nő, a nemesség befolyása egyre fogy, a szegény adózót pedig mindinkább megterhelik. Az ország ily körülmények közt valósággal fél az országgyűlésektől.

Az ítélő mestereknek nincs törvényben gyökerező joguk arra, hogy országgyűlési jegyzők legyenek; ez csak a szokáson alapszik. Az 1608. évi I. t.-cz. egy homályos értelmű kifejezését használták fel arra, hogy az udvar a maga fizetett embereit küldhesse a magyar törvényhozásba. A meghívó levelekben is, melyek bírói pecséttel vannak ellátva, meghagyatik azoknak, hogy a királyi jogokat és előnyöket gondosan megóva működjenek. A távollevő mágnásokat — a saját küldötteik — annál a táblánál képviselik, a hol maguknak helyök nincs.

Minél jobban megfigyeli az ember a magyar országgyűlést, annak zűrzavara annál inkább a szemébe ötlük. A főrendek táblájának nincsen saját jegyzőkönyve és saját

jegyzői kara. Ott mindent latinul tárgyalnak, a karoknál és rendeknél pedig mindent magyarul. Van sok követ, a ki nem beszél, de még nem is ért magyarul. Az a szokás, mely szerint a táblák küldöttségek által hozzák határozataikat egymás tudomására, az ügymenet nagy lassúságával és zavarával jár. Az ilyen üzenetések által a leg-egyszerűbb javaslatok is a felismerhetetlenségig eltorzulnak. Az 1662. évi 1. t.-cz. kimondja, hogy a magyar országgyűlésnek megvan az a joga, mely szerint a sérelmeket és követeléseket legelőbb veheti tanácskozás alá; daczára ennek már régi időktől fogva a királyi propositiókat tárgyalják előbb, sőt a törvényhozás az időből rendszerint kifogyván, gyakran kizárólag. Az adózó alsó nép, tehát a lakosság legnagyobb része, nem vesz részt a törvényhozásban, mely pedig annak terheit folyton emeli, legalább azért, hogy az országgyűlési költségeket is erre a népességre rója. A követek napidijait magyar kormányzói által az udvar állapította meg. Ezt 1802-től fogva azonban az országgyűlés tette. Az 1715. évi IV. t.-cz. értelmében azoknak jobbágjai, a kik az országgyűlésen jogosítva vannak megjelenni, kötelezettek, hogy földesurokat napidíjjal lássák el. Ebből következik, hogy a mágnásoknak jobbágjai többet fizetnek, mivel kénytelenek a megyei követ díján felül a saját földesurok napidiját is szolgáltatni. A mágnásoknak háromszoros képviselőjük van. Először megjelennek az országgyűlésen személyesen, ha pedig ezt nem teszik, képviselőt küldhetnek maguk helyett; ezenkívül szavazatukkal hozzájárulnak a követek küldéséhez is.

Az udvar a lefolyt országgyűlésen nem akart az adózó népnek vállaira nagyobb terhet róni. Az aristokraták féltették adómentességüket, és sehogy sem járultak azon törekvésekhez, hogy a nép adóterhén könnyítsenek. Az udvar maga szolgáltatotta az arisztokráciának a leghatékonyabb eszközöket arra, hogy követeléseit azok meghiúsítsák,

de mellékutakon e követeléseket mégis keresztülvinni törekedett. A király bevételeit szaporítani kellett, a katonákat megszavaztatni. Az arisztokraták az ország szegénysége felett jajveszéltek, melyet a bábom állítólag kimerített, a kereskedelem és forgalom pangott, ezt a romlott pénz és a bankóczédula közvetíti, ők maguk is anyagilag tehetetlenek. E nyilatkozatokkal szemben mindazáltal keleti pompát, ázsiai fényelgést és pazarlást tanúsítottak, mely bosszantó ellentétben állott előbbi nyilatkozataikkal.

Az udvar az adójövedelem emelését kívánta, mert az élelmi cikkek drágulása következtében magasabb zsoldra volt szüksége. De ezt tisztán és világosan nem adták elő, és nem is tárgyalták, mert a magyar országgyűlési eljárásnak fő jellemvonása az érthetőség és határozottság hiánya. Fenntartások, feltételek és kivételek által homályosíttatik el minden. A kormány követelései is oly kevésbé szabatosak, hogy nem lehet tudni, mit kíván adó és mit segély alakjában. A királyi előterjesztések, vagy a határozatok felolvasása és azok tárgyalása között napok lelnek el. A kerületi ülések sem azért keletkeztek, hogy a döntést előkészítsék, hanem azok bizalmas összejövetelei voltak a követeknek, és csak később kaptak valamelyes országgyűlési formát. A dunáninneri és dunántúli követek egy kerületi gyűlésben, a tiszáninneri és tiszántúli követek egy másikban tanácskoztak. A dunai kerületi ülésnek választott állandó elnöke volt, a tiszai kerületi ülés elnökei ellenben hetenként sorban, vagy a megyék szerint változtak. Ez a két kerületi ülés úgy érintkezett egymással, mint az országgyűlés két táblája. Az állítólagos barát ezeket a gyűléseket károsoknak jelenti ki, mert ott a követek szabadon nyilatkozván, nézeteik kikémlelhetők voltak; Berzeviczy Gergely ellenben azokat pártolta, mivel ott hazafias párt keletkezhetett. Csak azt óhajtotta volna, hogy a dunai és tiszai követek ne külön-külön, hanem közösen tanácskozzanak.

A protonotariusok az udvar fizetett emberei lévén, az általuk fogalmazott resolúciókban, határozatokban és felterjesztésekben az udvarnak kedvező szólamokat, kifejezéseket és fordulatokat alkalmaztak. Midőn például a rendek föltételesen szavaztak meg valamely kívánságot az udvarnak, a föltételt a protonotariusok ellenkező célzatú fogásokkal gyakran kijátszották. Ez történt az 1802-iki országgyűlésen, mikor a rendek az udvarnak az adóra vonatkozó követeléseiben a kereskedelmi és iparszabadság pártolását a kormány részéről kötötték ki az ország javára.

A homályosságra való törekvés mind a két részről nyilvánult. Ennek a politikának a szellemében történt az is, hogy a törvényben nem a csapatoknak, hanem az ezredeknek létszáma állapított meg. Ezt azzal indokolták, hogy a hadi erőt nem kell elárulni. Így aztán az 1802. évi országgyűlés alatt a magyar hadi erő 150,000 embert tett, tehát tényleg többet, mint a monarchia hadi erejének felét.

A capitulációnak behozatalát a korszellem és az időviszonyok kívánták, de az országgyűlésen az nagy ellenzésre talált. Annak hívei az emberiséget, méltányosságot, szabadelvűséget, az idő szellemét hozták fel mellette, az ellenzék pedig a nemesi előjogokat és a hazafiságot ellene. Tulajdonképpen az egyik oldalon a hadi erőt fokozni, a másikon pedig a jól fegyelmezett hadsereg mellett a nemesi kiváltságokat féltették.

Az udvar követelése katonában és a só felemelt árában határozatlan mennyiségekre irányult. Ez volt akkor a szokás nálunk: mindent fenntartásokkal és homályosan tenni. A só árának emelését azzal indokolták, hogy most minden drágább. És egy fontos nélkülözhetetlen fűszernek megdrágítása volt rendeltelve szerintük ezen a bajon segíteni! A parasztnak sanyarú helyzete inkább a só árának leszállítását tette volna indokolttá. A rendek ez alkalmat meg is ragadták, hogy a nyomorult adózó néppel szemben

a nagylelkűt játszsák, a mit annál szívesebben tettek, mivel így egyúttal a maguk sófogyasztásának drágítása ellen is küzdhettek. A nagylelkűség és a saját kiváltságaiknak aggodalmas gonddal való védelme között mindazáltal kézzelfogható volt az ellentmondás. Az 1791: XX. t.-cz. értelmében a só árának emelése egyébiránt részben királyi, részben törvényhozási jogon alapulónak mondatott ki, de hogy egyik vagy másik milyen részben az, megint homályban maradt. — Az ily homályosságok gyakran arra szolgáltak, hogy a rendek beleegyezzenek a kormány kívánságába, nehogy a saját felfogásukat nem lévén képesek érvényre juttatni, az őket illető jogok gyakorlásáról lemondani láttassanak. Az akkori jogászok azt állították, hogy a törvények ez a homálya és az alkotmányos zűrzavar tartott fel addig bennünket. Leírhatatlan az a bonyodalmasság, a melylyel az adót nálunk ez időben felosztották, és ennek a képtelen rendszernek dühös támogatói voltak akkortájt. Minél jobban kiabáltak egyes megyék követei a porták kiigazításánál, megyéjük annál jobban járt, mert a közteherből ennek folytán valamit levettek róluk, hogy egy másik megyére rakják azt át. Azután erre került a sor, hogy panaszkodják, s így a panaszkodásnak ezen a szűk körön belül hossza-vége nem volt az országgyűlésen.

Az 1802-dik évi országgyűlés alatt mindazáltal oly szép, nyugodt, öntudatos állhatatosságot és méltóságteljes szilárdságot tanúsítottak a rendek, midőn ellenzéki szellem lengte át őket, mintha nem is ugyanazon szörszálhasogató emberek lettek volna, a kik az értelmi fenntartásokban, a mentalis rezervatákban és a homályos kifejezésekben lelik kedvüket.

Egész jeremiádokat folytattak azonban az országgyűlésen a rossz pénzügyi viszonyok miatt. A püspökök olyan szegénynek mondták a királyt, mintha csak Jób lett volna. De azért az eltörült egyházi rendek vagyonát visszaköve-

lelni nem szűntek meg. Kedvező ürügyül szolgált erre az, hogy a conventek között egypár azelőtt, mint hiteles hely működött. Ezzel a panaszkodással szemben több kiválóbb követ kijelentette, hogy a nemesek adózásának már csak gondolata is áruháza az alkotmány ellen. De ezek is ellenmondásba estek, mert mikor az indigenatusok megszavazásáról volt szó, pazarul engedték el a megfelelő díjak fizetését.

Ez országgyűlésen úgy látszik, hogy sem az udvart, sem a minisztereket, sem a főrendek tábláját, sem a karokat és rendeket nem vezette az emberiség érzelmé. Az udvar hatalmának gyarapítására, a magyar kormányférfiak a legközvetlenebb politikai érdek kielégítésére, a mágnások hízelgésre és önértékük megóvására, a köznemesek pedig ósdi kiváltságaik megőrzésére törekedtek. Azonban dicséretes kivételek kétségkívül voltak. A kor szelleme nyilatkozott meg abban, hogy midőn a királyné jelen volt is a karzaton, a követek bátran, szabadon beszéltek, az ifjúság pedig figyelmesen s komolyan hallgatta a honatyák beszédeit.

Az alkotmányosságról e mű végén következő okoskodások nagyrészt feltalálhatók Berzeviczynek „a magyar alkotmányról“ írt értekezésében. De új itt a következő megjegyzés: Ha az osztrák ház nem tartotta volna Magyarországot gyarmati függésben, és azt nem áldozta volna fel német tartományainak. akkor egészen más szerepet játszanék ma Európában. Ez az eljárás volt az, a mi minket csaknem tökéletesen elnemzetietlenített, s annyira háttérbe szorított és szétszaggatott. Ezt az állapotot az állítólag itt nyilatkozó barát károsabbnak tartja, mint az ipar, kereskedelem és pénzben való gazdagság hiányát, mert ha mindezt megkapnók is, azért még nem lennénk nemzet, *Ha pedig ma nemzetté válnánk, akkor holnap már nem lennénk gyarmat.* Magyarországnak tartományaival együtt van annyi ereje,

hogy tiszteletreméltó önállóságát megvédhesse. Egy felvilágosult erős kormány azt a hatalom és tekintély magas fokára emelhetné. *Ausztria úgy tekint bennünket, mint egy szivacsot, a melyet szükség esetén kisajtol, aztán pedig időt enged neki, hogy ismét megteljék.* A kormánynak Magyarország kedves, mert természeti adományokban gazdag, lakossága erős és bátor, attól tehát sok katonát és adót lehet közvetve vagy közvetlenül kapni. Azt hiszik, hogy az ország régi szokásainál fogva, melyekhez lakosai vakon ragaszkodnak, meg kell nyerniük a nemességet és a papságot. Ezek majd megadnak mindent, nem a magukéból, hanem azon népéből, mely felett szavazataikkal rendelkeznek. Fenn kell tehát őket tartanunk; ők maguk ugyan nem nyújtanak semmit, csak hébe-hóba valamicskét jószántukból. A hozzájuk hasonlók Ausztriában éppen úgy adóznak, mint az alsó néposztályok. Mit kell már most tenni, hogy ezek is viseljék a közterheket? Állandósítani kell a most fennálló gyarmati rendszert, mely mellett ők azt hiszik, hogy nem fizetnek semmit. A szegény adózó nép persze kétszeres-háromszoros adósúly nyomását is kénytelen így szenvedni, de az adott körülmények közt nem járhatunk el másképpen.

A nemesség és papság pedig így gondolkozik: Valóban úgy ahogy van, nem jól áll a dolog; de nagyon édes az élvezet! Az udvar fél érinteni bennünket, mert abban a hitben él, hogy létele nálunk nélkül bizonytalan. Használjuk fel ezt a hitet, és tartsuk fenn azt, a mennyire csak lehet. Ha az udvar követel valamit az országtól, adjuk meg azt, hiszen nem a miénkből megy. De meg kell óvnunk a látszatot, hogy az ország jólétével és felvirágzásával törődünk, azonban c mellett a saját érdekeinket mindig kitűnően mozdítsuk elő. Az udvar fenntart bennünket, de nem a mi szép szemeinkért, hanem önmagáért. Nekünk is úgy kell tenni. A kereskedelmi szabadság és a

gyarmati rendszer megszüntetése ne legyen a mi komoly szándékunk. Ki tudja, hogy azok mellett nyerhetünk-e annyit, mint a mennyit koczkáztatunk behozatala esetén?

Kétségtelen, hogy Berzeviczy, midőn minden különös tekintet nélkül szabadon nyilatkozhatott, e nézeteket vallotta, ha egyes pontoknál, mint például a nemzetiség kérdésénél, az alábbiak szerint, különösen később eltérő meggyőződést táplált is.

X. FEJEZET.

A magyar katonaugyról írt műve.

A magyar katonaugy rendezéséről szóló, németül írt, és nyomtatásban sehol meg nem jelent dolgozata kétségkívül legbecsesebb politikai tartalmú műve, mert nemcsak a hadszerkezet, hanem a nagy reformkorszakot közvetlenül megelőző időben a közteherviselés kérdését is legelőször tárgyalja behatóan, elfogulatlanul és az osztó igazságnak megfelelőleg. Ez azon munkálat, melyet 1806-ban Károly főhercegnek is megküldött, minekfolytán az érdemleges és fontos nyilatkozatokat is tartalmazó szép levelet írt hozzá. Szándéka, volt hogy e dolgozatot ki is adja, de a sajtóviszonyok erre semmiképp sem voltak alkalmasok. Annak több kézírata maradt hagyatékában, melyek másolatokat képeznek, de azután a Berzeviczy Gergely saját kézírásával egyes toldalékok vannak hozzájuk fűzve, melyek valószínűleg később keletkeztek, mint a generalissimus főhercegnek elküldött példány. Ezekben oly nézeteknek ad kifejezést, melyek, miután azokkal korát több mint félszázaddal megelőzte, rendkívül érdekesek.

A régi magyar alkotmánynak különösen a katonaugyre vonatkozó része Berzeviczy Gergely szerint is nagyon homályos. A vele előtte foglalkozott publiczisták nem bírtak tárgyukkal, mivel őket általában az igen szűk látkör jellemzi.

Pedig szerinte az a magyar publiczista, a ki a corpus jurison nem mer túlhaladni, olyan, mint a szobájából soha ki nem mozduló gazda. Ő tehát magasabb szempontból kívánja e kérdést tárgyalni.

Katonai munkálata hét fejezetre oszlik. Az elsőben a katonaugynek világtörténelmi jelentőségét igen beható tanulmány alapján méltatja, és a legrégebb őskortól kezdve egész a XIX. század elejéig alakult ebbeli fejleményekkel behatóbban foglalkozik.

A második fejezet a magyar katonai rendszer eredetét és akkori mivoltát tárgyalja. E fejezetben Szent István alkotmányát elemzi, azután a hazai történetírók és törvénytárunk adatai alapján a banderiális szerkezetet s az állandó hadsereg különböző alakulatait fejtegeti 1802-ig.

A harmadik fejezet a hadsereg kiegészítéséről és a kapitulációról beszél. Ez utóbbinak behozatalát elkerülhetlenül szükségesnek mondja. Említi, hogy Frenecz király az Ausztriában rendszeresítve volt katonafogadást ki akarta terjeszteni Magyarországra is, és ezt az ország főhatóságainak tudtára is adta volt. A gyalogsági legénység tíz évig, a lovassági pedig tizenkét évig szolgált volna, midőn a capituláló, valamint recapituláló katonáknak különböző előnyök biztosítottván, az erőszakos katonai fogdosásnak ez által vége szakadt volna. De a capitulatióknak a magyar nemesség körében sok és folyton szaporodó ellenségei voltak. Így ellene nyilatkozott az 1805. évi országgyűlés is, s azóta divattá lett a katonáskodásnál észlelhető minden kinövést a capitulatio rovására írni. Berzeviczy Gergely azután részletesen foglalkozik az országgyűlési iratokkal és törvényekkel, melyekből azt akarja bebizonyítani, hogy a capitulatio elrendelése a királyi jogok közé tartozik. Történeti adatokat hoz fel a mellett, hogy a felkelési rendszer egész ideje alatt a csapatok kiegészítése is annak természetes folyamányát képezte; mert hiszen a ki a csapa-

tokát előállítani volt köteles, azok pótlásának joga és kötelessége szintén szükségképp azt illette. A király a maga bandériumáról, a vezérletről és vezényletről gondoskodott. Az élethosszra való katonai kötelezettség nem a régi törvényeknek, hanem a véletlennek kifolyása, és a XVIII. század második felében gyökeredzett meg. A nép gyűlöli ezt a rendszert, s a legerőszakosabb eszközöket kell alkalmazni az újonczozásnál, melyekkel szemben a katonai szolgálatba felvenni kívántak kétségbeesetten védekeznek.

Berzeviczy Gergely itt igen szemléltető módon írja le mind a két hadkiegészítési rendszert. Az első abban állott, hogy miután az állítandó újonczok száma a községekkel közöltetett volna, az előljáróság, a szolgabíró, a földesúrral vagy hivatalnokával és a plébánossal egyetértve megállapítja a megfogandó újonczokat. A pártoskodásnak, önzésnek, csalásnak és igazságtalankodásnak tág tere nyílik itten. Mennyi visszaélés történik az újonczok befogásával, milyen egyoldalú magán előny-hajhászás jelentkezik ekkor egyfelől, milyen megvetése és meggyalázása a népnek másfelől! Valóban szomorú módja ez a haza védelmére kelni hivatott hősök teremtésének. — A szolgabírák megállapítják a napot, vagy helyesebben az éjszakát, midőn a kiszemelt újonczokat a hatóságnak hatalmába kell keríteni. Az előljáróság megtesz minden szükséges előkészületet. Ha valamely községnek például egy újonczot kell állítani, akkor négyet-ötöt fognak össze, mert nem tudják, hogy azok közül az újonczozó katonák hányat fognak majd visszavetni. Az újonczfogdosásnak nagy ravaszsággal kell végbemenni, mert ha például nem titokban teszik meg ebbeli lépéseiket, mindazok, a kik magukat újonczjelölteknek tartják, felfedezhetetlen módon megszöknek. A szerencsétlen éjszaka végre elérkezik. A fogdmegek minden irányból előtörnek, s a szegény emberekre, midőn azok alszanak, rárontanak, s őket feleségeik és szülőik karjai közül kira-

gadván, megkötözve magukkal hurczolják. Óriási lárma, sírás, átkozódás, káromkodás keletkezik a házakban és az utcákon ennek következtében. Az elfogandók ellentállanak, s néha halálos kimenetelű verekedések színhelyévé válik a község. A befogottak megcsonkítják magukat és öngyilkosságot követnek el. Hozzátartozóik kérnek, könyörögnek, segítségért kiabálnak, futkároznak, ajándékokat osztogatnak, szóval céljuk elérésére megragadnak minden eszközt. Beleavatkoznak az eljárásba a földesurak, a gazdatisztek, a hatósági személyek, a plébánosok és mindenki, a ki azt hiszi, hogy ezen villongó állapotban valamit nyerhet, vagy veszíthet. Végre odáig jut a dolog, hogy a kétségbeesett újonczot megvizsgálják. Tíz összefogdosott közül gyakran csak egy válik be, a mi egyetlen vigasza ezen rettenetes bánásmódban részesített embereknek. A községeknek és egyeseknek roppant költségébe kerül ez az egész eljárás; a mellett a közerkölcsiség is borzasztóan szenved. Lehetséges-e ennél rútabb módja a hadsereg kiegészítésének?

A toborzás nem ily csúf dolog; de mindent összevéve, szintén dúsan burjánzó visszaélései folytán nem sokkal jobb eljárás. A toborzó tisztnek minden alkalmas legényért tíz rémes forint jár a katonai pénztárból. Feladatának könnyítése végett ez összeg fejében neki az ezred egyenruhájától a félrevezetés céljából nagyon különböző toborzó ruhát, a csábító zenét, a bort és pálinkát, melyek ilyenkor nagy mértékben fogyasztattak, meg kell szerezni. Tehát az összes költségeket ő viselvén, az utalványozott összeg rendszerint nem elég; azt ennél fogva valamiképp pótolni kell. És honnan történhetnék ez, ha nem a szegény adófizető nép zsebéből? Ennek olyformán ejtik módját, hogy a toborzásba csalárd fogások által mennél többet bonyolítanak be, a kik azután menekülni igyekezvén, anyagi erejükhöz képest minden váltságpénz fizetésére hajlandók. Ezt a hajlandóságot mesterségesen előidézni

egyik mellék-, de magábanvéve mégis nagyon fontos feladata a toborzásnak. — A tisztek evégből beszédbe keverednek a fiatal legényekkel, hogy azokat felbuzdítsák, vagy leitassák. Kezet adatnak velök, vagy valami más jel által bizonyos közeledést csálnak ki tőlük, melyet azután a katonának való fölcsapás kötelező ígéretként magyaráznak. Az áldozat erre, ha menekülni akar, fizet, vagy pedig újoncznak bennmarad. Mindezen visszaéléseket a capitulatio megszüntetné. A parasztság még nem bízik benne. A katonaelettől, mert az élethosszra szóló kötelezettség rémképétől nem ind szabadulni, általában iszonyodik. Ha azonban lényegével megbarátkozik, ha barátai és ismerősei a szolgálat leteltével mint ügyesebb, míveltebb emberek térnek vissza, a kitüntetésekre is vezető katonáskodás előtte lassanként tekintélyben emelkedni fog, a mi a hadkiegészítésnek minden tekintetben csak hasznára válhatik. A nemesesség is ellenzi a capitulatiót, mert ezáltal az úri hatóság alól sokan szabadulnak. Pedig a tíz évi szolgálat által a társadalom és az állam egyaránt nyerne, mert kiválóbb honvédelme keletkeznék, s a rend és fegyelem Magyarország katonai szerkezetében is meghonosodnék.

A negyedik fejezetben igen beható törvényismeretet árulva el. a subsidiumokról értekeznek, s arra a következtetésre jut. hogy mindaz, a mit nemesség a felkelésen kívül az állami szükségek kielégítésére szolgáltak, subsidiumnak tekinthető, és hogy a subsidiuni tulajdonképpen nemesi adózás, melynek a nemesség vagy az országgyűlésen veti magát alá, vagy országgyűlés nélkül teljesíti azt önként.

Az előzményekből azt következteti továbbá, hogy a felkelési kötelezettség annál inkább terheli a nemességet, mennél jobban sikerült annak az adózás terhe alul szabadulnia, és hogy a contributio az ország nemnemes lakosainak az országgyűlésen az ő nevükben a nemesség által tárgyalt adózási ügye.

Valóban különös gyámkodás az, midőn folyton a nyomorult adózó népről beszélünk, és azt adóteherrel mégis mind jobban megrójjuk. Pedig igazság egyedül az lenne, ha a nemesi subsidiumok és felkelési terhek nem hárrítatnának a szegény adózó nép vállaira, mely úgyis minden terhet visel, hanem a nemesség teljesítené azt, a mire kötelezve van, és hogy ez a kötelezettség úgy szerveztessék, hogy az a kor követelményeinek és az állam szükségleteinek megfelelően. — Hanem persze, hogy ez keresztülvihető legyen, nem kell mindennek a nemesség ítéletétől függeni, mely ez esetben a saját ügye felett ítélné. Nagy tévedés lenne azt hinni, hogy a nemesség jogos örököse ezen területnek, s az alsó nép épp úgy, mint a király, csak ő érte vannak. Nem! A királynak joga és kötelessége arról gondoskodni, hogy Magyarország mint állam biztonságban hatalmas, boldog és virágzó legyen, hogy lakosai, a mennyire csak lehet, mind jól érezzék magukat. Az állam általános hatalma így fejlődnek, az egyoldalúság és önérdek háttérbe szorulna, igazi aristokrácia keletkezne az által, hogy a légi gondolkozásban és cselekvésben valóban nemessé válnék. Így járt el az angol nemesség, midőn a népet magához emelte, és ezáltal az államnak erőt, fényt és oly hatalmat tudott biztosítani, mely egyedül ez által volt képes a legújabb idők óriási viszontagságainak ellent állani.

Az ötödik fejezet a fölkelésről szól, s annak történeti és jogi fejlődését igen behatóan fejtegeti. Ebből az említett rendszernek a jelen viszonyok között kétségtelen elégtelenségét mutató ki, arra a következtetésre jut, hogy a felkelést nem a régi alakban, hanem mint nemzetöriséget kellene újjászervezni. Ennek lehetőségében mindazáltal az újabbkori viszonyok között nem bízunk. Szerinte tehát nem marad más hátra, mint a felkelési kötelezettség megváltása. Azonban ennek is sok nehézsége és akadálya van. Történetünk és törvény

tárunk e részben mint előzményt számtalan kísérletet mutat fel. E példákból okulva, gyökeresen javított eljárást kell követnünk, a mi nem állhat másban, mint a nemesek vagyonának pontos összeírása alapján az egyenes fej- és földadó behozatalában, a nemesek és vagyonuk összeírásának mindazonáltal nem meggyéknél kellene történni, mert ez csak olyan eredményre vezetne, mint a fölülmúlhatatlan igazságtalanságokat tartalmazó dikális összeírások. Az összeírást azonos elv szerint az egész országban a királynak kellene keresztül vitetni. Erre példák történelmünkben és törvénykönyvünkben már vannak. Helyes államgazdálkodást másképp folytatni nem lehet. Ha a nemesek és nemesi vagyonok összeírása befejeztetnék, akkor a megváltásnak arányos kulcsát kellene megállapítani, és pedig az élvezett személyes előjogok s a vagyonosság arányában. A nemességnek joga lenne megállapítani azt, hogy évenként a mondott célra mível adózik. Ezzel az ő feladata e részben meg lenne oldva, s a királynak jogát képezné azután az állam javával összhangzó módon ezt a terhet kiróni, és egyáltalában a törvényhozás intézkedését végrehajtani, a mi végből a katonai hatóságokat is igénybe vehetné.

A hatodik fejezet igen érdekes összefoglalását tartalmazza az eddig mondottaknak. Elismert sarkételnek, axiómának tekinthető, hogy a magyar nemesség nagy előjogait és javait az ország megvédésének s a katonai terhek viselésének feltétele mellett kapta meg. Ezen kötelezettségét úgy teljesítették a nemesek eleinte, hogy személyesen katonáskodtak. Később a személyes szolgálat alól kivonták magukat, s másokat fogadtak fel, vagy kényszerítettek helyettük katonáskodni. Az insurrectio semmiképp sem felel meg az újkor honvédelmi kívánalmainak. A honvédelemnek ezen módján tehát változtatni kell, a mit a nemesség az országgyűlésen a király beleegyezésével megtehet. Ha a nemesség a változtatást megtagadná, a közszükség által

kényszerítve, királyi hatalmánál fogva a fejedelemnek kell azt tenni. De nem valószínű, hogy a nemesség idáig engedje menni a dolgot, hanem tagjai bizonyára meggon-
dolva a múltat és jelent, elég hazafiasak lesznek arra, hogy kötelességüknek eleget tegyenek. Nem tartozik a nemes eljárások közé, hogy annak a társadalomnak, melynek javával élünk, terheitől mindenáron menekülni akarjunk. A nemesi szabadságnak sem ártana, ha a katonai kötelezettség megváltása fejében a megfelelő adózást önként vállalná el. Az angol lordok és hercegek a magyar főúrnál rosszabbak és kevésbé szabadok-e azért, mivel tényleg adót fizetnek? Az „onus non inhaeret fundo“ (az adó nem terheli a földet) féle mondások számtalanszor ismételtetnek és célzatosan félremagyaráztatnak. Korábban a felkelési kötelezettség megváltása fejében a királyok tényleg megfizették a nemességet. Ennek számtalan példáját idézi Berzeviczy Gergely. A nemesek adófizetése tehát sem a törvénnyel és a nemesi előjogokkal, sem a szokással nincs ellentétben. A nemesi előjogoknak benső lényege abban áll, hogy a nemesség az igazság, méltányosság és okosság követelményeihez képest önmagát adóztassa meg. Az ország többi lakosai már annyi terhet viselnek, hogy rájuk többel rakni merőben lehetetlen. Ez minden országgyűlési végzemény fennen hirdeti. A mostani adózó nép alapja az országnak, az tartja el a nemességet és a királyt, méltányos tehát, hogy terhein a nemesség az által is könnyebbítsen, hogy az állami terhek legalább egyrészt magára vállalja. E helyett azonban mi történik? Nemcsak a véradót nem rójják le a nemesek, mint kötelességük volna, és ezért váltságképp nemcsak semmit sem fizetnek, hanem még mások katonai kötelezettségének teljesítésére is rossz erkölcsi befolyást gyakorolnak, mert oly protekciót alkalmaznak, mely a legnagyobb visszatetszést és elkeseredést idézheti elő. Számtalan katonáskodásra alkalmas

egyén rejtődzik el a nemesi udvarokban és a plébániákon. Sokszor a már beállított és elfogadott újonczok nevetséges ürügyek alatt szabadíttatnak ki úgy, hogy az ilyenek száma egész magyar sereget képezhetne. Azután pedig ezért igen gyakran kénytelenek kiszabadítóiknak háztartásában és gazdaságában ingyen szolgálni. Ennek az eljárásnak káros következményeit munkálatában tüzetesen fejtegeti. Azután összehasonlítja a katonák anyagi helyzetét az egyháziakéval, a kik aránytalanul nagyobb jólétnek örvendenek. Minden irányban nagyobb igazságot sürget. A nemességnek meg kell gondolni, hogy a változott viszonyok között is teljesítenie kell kötelességét. Az országot fenyegető veszélyek nagyobbak, többet kell tehát tenni és áldozni. Ha ez a monarchia összedől, akkor a nemesi előjogoknak úgylis vége lesz. A monarchiának fő támasza Magyarország, ezt meg keil gondolnia a nemességnek, mely magát csak a kormányval való egyetértésben tarthatja fenn. Ilyen beszédek után azzal fogják őt gyanúsítani, hogy csak hizelgési vágyból akarja a királyi hatalmat gyarapítani. Ezt a vádat nem érdemli, mert szívesen elismeri, hogy a királyi hatalmat is ellenőrizni kell azon célból, hogy visszaélései megelőztessenek, vagy legalább csökkenthetők legyenek. De az ellenőrzést nem a végrehajtó hatalom gyengítésében kell keresni, hanem a törvényhozói hatalom erősítésében, a mit az által is elő lehetne mozdítani, ha a nemzeti akarat nyilvánításában a nem-nemesek is résztvennének. Az állami terheket az így megerősülő nemzeti akaratnak kell időszakosan elvállalni. A törvényhozás feladata az állami jövedelem hova fordításáról számadást követelni. Azt megilleti az észszerű szólásszabadság. A sajtószabadság is behozandó volna; a nemzeti akaratnak befolyás biztosítandó a trónörökös nevelésére, a mint általában az állami kormányzat közös tanácskozás tárgyát kell, hogy képezze. Ezek s az ehhez hasonló eszközök szolgáltatják az üdvös

ellenőrzést és védelmet a királyi hatalommal való visszaélés ellen, nem pedig a szükségképp központosítandó végrehajtó hatalomnak eldarabolása, a minnek más következménye, mint az anarchia s az állam gyengülése és felbomlása nem lehet.

Legfőbb ideje, hogy kényelmes álmainkból, melyekbe beleringattuk magunkat, felébredjünk, s megszabaduljunk a pártoskodás elvakultságától. Bátran szemügyre kell vennünk a veszélyeket, melyek bennünket környeznek. Itt az ideje, hogy levetkezve az álhazafiságot, a nemzeti nemeség kiváló állását lelki nemesség által érdemeljük ki, és az állam közérdekeiért fellelkessedve, igazi hazafisággal, t. i. az országot boldogítani egyedül alkalmas közszellem állal áthatva, lássunk hozzá a mentés, a közállapotok emelésének és nemesítésének szent munkájához.

*

* *

Oly szavak ezek, melyek egyedül is igazolnák ezen rendkívüli férfiri iránti bámulatunkat. Oly felfogás ez, mely napjainkban is korszerű, és a mely követelményeinek ma is csak úgy vagyunk képesek eleget tenni, ha minden erőnket megfeszítjük. Berzeviczy Gergely, mint politikai író, e művében éri el tetőpontját, midőn a maga korát, miként e fejezet bevezető soraiban mondtam, egy fél-századdal előzte meg.

XI. FEJEZET.

Egyéb politikai tartalmú iratai.

Berzeviczy Gergelynek a magyar katonautgyról szóló dolgozatát a magyar alkotmányról írt értekezése egészíti ki. Ilyen cím alatt két kézírata maradt. Az egyik úgy látszik a fogalmazvány, a második a tisztázat, mely felerészben idegen kéz által van másolva. A fogalmazványban oly bevezetésre találtain, mely a másik kéziratban hiányzik, de kétségkívül nagyon jellemző. Ebből kitűnik, hogy szóban levő munkálatát Berzeviczy Gergely ötven éves korában, tehát 1813-ban írta. E bevezetésben említi, hogy a magyar alkotmányra vonatkozó tanulmányainak és gondolkodásának eredményét akarja közölni, mert az igazságot e részben tisztázván, egyszerűen használni akar a közügynek.

Nem fél a valóságnak hirdetésétől, de mivel nem akarja az összes tekinteteket magára vonni, nevét elhallgatja. Szép és nemes dolog csendben, tanuk nélkül is jót tenni. Csaknem oly régi magyar családból származik, mint a milyen idős a magyar királyság. Természetes tehát, hogy az állam javát hivatalok és címek nélkül is, melyeket soha sem keresett, buzgón és híven, előmozdítani kívánja. Az állam és fejedelme iránti kötelességét teljesítvén, névtelenül ír, mert sok mindenféle szemrehányást is kikerülni óhajt.

A magyar alkotmány története a magyarok legkorábbi szervezkedésének idejéig nyúl vissza, A lobbi korábban itt lakott népek, mint az avarok és a hunok, csak mulékony tünemények voltak ez országban, azok maradványai, valamint az eredetileg e földön lakott szláv és germán népségek a benyomuló magyarokkal összekeveredtek. A magyarok hét törzsre oszolván, mindegyik eleinte külön tanácskozott, és az Árpád vezetése alatt működött fejedelmi tanácsban akaratumat a vezérek által nyilvánították. Kettő ezen nemzetségi főnökök közül 948-ban Konstantinápolyban megkresztelkedett. — Berzeviczy Gergely véleménye szerint egyáltalában nem volt közömbös dolog, hogy a magyarok a kereszténységet honnan veszik fel. Szerinte kívánatosabb lett volna, ha azt a keletről kapják, mert felfogásuk eredetileg. a keleti műveltséggel rokonabb volt, mint a nyugatival. Ebből az következik, hogy nem kellett volna annyit küzdeniük a kereszténységnek általános elterjesztése érdekében, s valószínűleg akkor nem lett volna szükséges még száz esztendeig irtogatni itten a pogányságot. A belviszályok nem lettek volna oly nagymérvűek, több időt és erőt lehetett volna tehát az igazi művelődés céljaira fordítani. A világesemények is hihetőleg másként alakultak volna. Lehet, hogy a törökök akkor nem hajthatták volna uralmuk alá Európának ezt a legszebb részét. De hát a római patriarcha tevékenyebb és ügyesebb volt, mint a konstantinápolyi, és Magyarországot félig-meddig erőszakkal a nyugati egyház térítette meg.

Az egyházi és világi hivatalok ellátására Olasz-, de különösen Németországból nagyon sok egyén jött be, a kiket kitüntetésekkel és kiváltságokkal halmoztak el. Ez a magyarokat elkésérítette, és meggyűlöltette velök a németeket a kereszténység, viszont pedig a keresztény vallást a németek miatt. A hittérítés ideje után háromszáz évig voltak még többé-kevésbé leplezett pogánylázadások.

Az eredeti, ősz magyarság nemcsak ezen, hanem mindenféle más háborúskodás következtében is csaknem egészen eltűnt. I. István, a kit Berzeviczy Gergely soha sem nevez szentnek, az Árpád alkotmányát a maga államszervezetével helyettesítette. Fölfogása szerint ez utóbbi az akkori német alkotmánynak utánzása volt. A várszervezet némi módosítással nem más, mint a feudalismus. Megmaradt azonban a régi és új alkotmánynak az a közös jellemvonása, hogy a katona, nemes és földbirtokos tulajdonképpen egy fogalom volt mind a kettő szerint. Leírja azután a banderialis-szerkezetnek részleteit, vázolja az egyházi személyek szerepét, az ország polgári és katonai szervezetének keretében. Megmagyarázza, hogy a klérus tagjai miért foglaltak el minden tekintetben oly kiváló állásokat. Néhány vonással jelzi a rabszolgaságnak s a jobbágyságnak keletkezését és fejlődésök menetét. Szent Istvánnak hibául rójja fel, hogy a trónutódlást az uralkodó családban tüzetesen nem szabályozta, a mely mulasztás az anarchikus állapotoknak oly gyakori kútfejévé lett az Árpádok korában. Hibának tekinti továbbá azt is, hogy a kereszténységet erőszakkal hozta be, és hogy ennek következtében az egyházi elemnek oly nagy befolyást engedett. Hazánk történetén végig halad erre, és szemléjének folyamán a királyi hatalomnak gyengeségét tekinti a legtöbb szerencsétlenség okának. Az aranybullánál a legnagyobb bajnak azt tartja, hogy a mi benne jó volt, azt végrehajtani az oligarchiával szemben a királynak nem volt ereje. A Szt. István-féle alkotmány helyébe az oligarchikus természetű András-féle lépett. IV. Béla az István-féle alkotmányt visszaállíthatta volna, de a tatárjárás őt ebben megakadályozta. Ártalmasságra nézve ez utóbbi pusztításaival egy sorba helyezi az István királyi herceg részére létesített új alkirályságot. „Valóban“ kiált fel, „alig érhető, hogy Magyarország ezt a sok csapást kiállta, a mi a

henne rejő nagy életképesség nélkül nem is lett volna lehetséges!“

Fejtegetései közben királyról-királyra haladva, mind-egyiknél tesz egy pár érdekes megjegyzést. Az Árpádok kihalta után következő korszakban megint azokat a mozzanatokot emeli ki, melyek Magyarország szerencsétlenségét képezik, 1. i. az anarchikus állapotokat, a melyeknek mindig fő oka a helytelenül kezeli királyi hatalom gyengesége volt. Hunyady János maga is oligarcha volt. de olyan igazi nemes, a ki a saját érdekeinél jobban szerette a hazát. Főleg azért szerepelhetett mint oly szikla, a melyhez ütközve a török áradatnak is szét kellett loccsanni. De később, mikor kormányzóvá lett, a kevésbbé nemes érzésű többi oligarchák ellene is agyarkodtak. s Hunyady László halála szintén annak kifolyása.

Mátyás király első rangú csillag a magyarság egén. Olyan uralkodó, a milyen a nemzetnek sok kellett volna, a ki a királyi hatalmat kellően kezelni, az oligarchiát pedig megfékezni képes volt. Halála után a magyarság 400 esztendőös nyomorba sülyedt. — Hogy ez a II. Endre által helytelenül módosított István-féle alkotmány rossz volt, annak legfényesebb bizonyítékát az képezi, hogy csak igen erős uralkodók tudták mellette az elengedhetlen szilárdságú királyi hatalmat érvényesíteni, míg a gyenge uralkodók alatt az ország mindig nagy bajokba került, s az oligarchia annyira elhatalmasodott, a népet oly mértékben elnyomta, hogy az végre kétségbeesésében a Dózsa-féle lázadásban tört ki. Ez a bensőleg beteg állapot idézte elő a mohácsi vészt.

Első Ferdinánd női ágon szintén Árpádházi leszármazó volt. A vele szemben királynak kikiáltott Zápolya a törökök szövetségesévé lett. Mind a ketten állami czélokra használták fel a rendelkezésökre állott javakat, és megadóztatták a nemességet. Ezentúl Berzeviczy Gergelyben

megszólal a protestáns is, és ez állítólagos alkotmánytörténetben a vallási háborúk, torzsalkodások és üldöztetések leírása foglalja el a legtöbb helyet.

Felemlíti ezután, hogy 1687-ben, midőn az András-féle ellentállási záradék eltöröltetett, a Habsburg-dinasztiának pedig férfiágon való trónutódlása biztosított, a Lipót-féle új alkotmány lépett életbe. Szerinte új alkotmányt adott a nemzet magának akkor is, midőn a pragmatics sanctiót elfogadta. Behozatott ekkor tényleg az állandó hadsereg, a parasztok megadóztatása szabályoztatott, a kancellária, a helytartótanács, az udvari kamara, az ítélőtáblák, a megyei hivatalok szerveztettek. A Károly-féle közigazgatási reformnak célja az volt, hogy az alkotmány és kormányzat lehetőleg összhangba hozassék. Ez a cél eleinte részben eléretett, később azonban azt meghiúsították.

Mária Terézia alatt a lelkes magyarok lovagiasan védelmezték meg a királynő trónját. Alatta a királyi hatalmai oly erélyesen gyakorolták, hogy a magyar trón apostoli jogánál fogva a jezsuita rend is eltöröltetett, és javai üdvös állami célokra fordítottak. Felállított a katonai határőrvidék, Berzeviczy Gergely szerint a jó katonai rendszernek ez a mintaképe. Jozefinista hajlamai csak ebben az egy mondatban nyilvánulnak: „Az isteni gondviselés kifürkészhetlen végzése folytán II. József császár jóságos és fenkölt szándékai nemcsak nem sikerültek, hanem visszahatás folytán szándékaival ellenkező befolyást gyakoroltak. Mily szép volt Magyarországnak fölvirágzása ő alatta“. De az ő szelleme a reactio daczára is az 1790/91 -iki országgyűlésen a reformtörekvések alakjában megjelent. Nagy reformmunkálatokkal bíztak meg egyes küldöttségek, melyeknél azonban ezek ismét teljesen fennakadtak. Első Ferencz koráról egy pár csak szólamszámba vehető mondatban emlékezik meg, melyek után azt kérdi: mi fog ezentúl

történni Magyarországgal, a melynek erőre juttatása által a monarchia erejét megkétszerezheti?

Ezen történeti vázlatból Berzeviczy Gergely e következtetéseket vonja le: Magyarországnak több alkotmánya volt, és pedig az Árpád-féle tisztán feudal-foederatív rendszerű, melyet első István felforgatott. Az István-féle alkotmány hierocratia volt teljes királyi hatalommal és a népnek polgári létével. Halála után anarchia következett. Azután a klérusnak és nemességnek túlsúlya, a népnek pedig elnyomatása volt előtérben. Zsigmond alatt a városok emelkedtek, s a banderialis és a felkelő sereg szerveztettek.. De mivel az olygarchiának e szabályozás nem ízlett, azt csakhamar mellőzték.

Magyarországnak erős és dicső királyai, I. Károly, I. Lajos és I. Mátyás, túltették magukat az alkotmányon. A bécsi békekötés a magyar alkotmánynak egyik oszlopa, melyet annak gyengítése nélkül nem lehet megingatni. Az I. Lipót és III. Károly törvényeivel a magyar alkotmány megint egészen más alapokra helyeztetett át.

A szent István alkotmányának fő jellemvonásai ezek: gyengítetlen királyi hatalom és a nemzetnek állampolgári léte. Minden megyében királyi vár és annak uradalmi, melyek hozadékából a katonaság kiadásai fedezendők voltak. A népnek védelme ekkor komoly dolog. A megyei tisztviselőket a király nevezi ki. minélfogva a közigazgatás erélyes. A papság tagjai akkor nagyon szükségesek az állami szolgálatban, minélfogva javakkal, tizedekkel és hivatalokkal bőven jutalmaztatnak, de e javak és tizedek állami tulajdonban maradnak. Részben a világi nemesség birtokjoga is csak élethosszra adatott, s az egész katonai terhet az egyházi és világi nemesség viselte, ennélfogva részesült kiváltságokban és mindenféle közterhektől való mentességben. Látható ezekből, hogy a szent István-féle alkotmány fölvelei miként csavartattak el később. A magyar

alkotmány nemesi és katonai rendszerének voltaképp egynek kellene lenni, pedig az sok tekintetben szét van szakítva. A kiváltságok nemcsak megtartattak, hanem még szaporítottak is, a katonai terhek pedig a királyra és népre hárítottak át. A katonai és adózási ügy továbbá ügy összezavartattak, hogy azok tömkelegében alig tájékozhatja magát az ember.

A magyar alkotmány mint rendszeres egész sohasem létezett. Az arra vonatkozó törvények, eljárások, szokások annak csak egyes töredékei. De ha azt nem lehet megmondani, hogy micsoda hát a magyar alkotmány, az, hogy mi nem, igenis megmondható. Az nem illik az európai államrendszerbe és az osztrák monarchia államtestébe,

A király esküje által a magyar törvények megtartására kötelezve van, de ez egy másik államnak is uralkodója, melylyel Magyarország a *pragmatica sanctio* által szoros kapcsolatba van hozva. Itt a köteleességeknek könnyen összeütközései következhetnek be. Az állam java kell, hogy döntő legyen itt is, a mit a magyar alkotmányból világosan ki lehet mutatni. Pedig nem az állam java az önérdékkel való visszaélés, hanem az igaz hazafiság az önérdék feláldozását kívánja az állami érdekekkel szemben. De erre a nagy áldozatra nincs is szükség. A kiváltságok elvesztése nélkül lehetséges a királyi hatalmat és a népet emelni. Ez volt a Szent István alkotmányának a szelleme is.

A *corpus juris* magángyűjtemény, melyben sok nevezetes törvény nem is foglaltatik. Az a különböző természetű rendelkezéseknek zűrzavaros halmaza. A legrendezettebb benne Verböczynek munkája, ezen hírhedt emberé, a ki II. Ulászló és II. Lajos alatt, tehát a leganarchikusabb időkben, mint Zápolyának párthíve, fájdalom nagyon is befolyásos szerepet játszott. De példáját a törvénykönyv szerkesztésében követni lehetne, és a létező anyagból úgy, miként ő tette, rendszeres munkát lehetne összeállítani.

Magyarország a természet által oly dúsan van megáldva, hogy az ha erejét következetesen kifejthette volna, mennyivel magasabban állhatna, mint tényleg áll? Miért nem történt ez. mi volt az ország balvégzete? A történelem megfelel reá: mert a nép elnyomatod és a királyi hatalom legtöbbszörre meg volt bénulva.

Az alkotmány még ha rossz is, szent és rendelkezései, míg törvényesen fennállanak, követendők, mert még a rossz alkotmány is jobb. mint az alkotmány hiánya. De az emberi méltóságnak lealázásához vezet, ha az alkotmány szentségének ürügye alatt minden javítás, fejlesztés és haladás visszautasítatik. Egy alkotmány sem örökéletű, hanem mindegyiknek az állam szükségeihez kell módosulni. Az alkotmányreform szükséges voltát a közérzés és már századok óta a tények hirdetik. *Nem lehet szó a magyar alkotmány fel forgatásáról, hanem annak a visszaélések megszüntetése által való dicső feltámasztásáról, megtisztításáról, igazi helyreállításáról, európaivá tételéről és az ausztriai monarchia keretéhez való beillesztéséről,* Ezt a magyar nemesség az országgyűlésen megteheti, mert az manapság voltaképp nem más. mint a nemesség gyűlése. Itt a magyar nemesség szóval és teltei egyaránt valóban nemes lehet. Igen nagy közszükségnek tehetne eleget s nagylelkűen emelhetné fel a népet. Hatályt kölcsönözhet a királyi jogoknak: az ország céljainak elérését biztosíthatja és ez által a legszebb babérokat szerezhetheti magának. „Én is magyar nemes vagyok és kétszeresen büszke lennék ebbeli állásomra, ha az által szeretett hazám jólétének előmozdításánál közreműködhetném.“

E munkálat ellen a ma szokásos közjogi nyelvezet szempontjából az egyes részleteknél talán kifogást lehet tenni, de attól sem a dolgok mélyére való hatolást, sem a correct törvényességet és a valóban hazafias jóakaratot meg nem tagadhatni.

Van még egy pár kisebb-nagyobb publicistikai dolgozata, melyek felett még az alábbiakban tartok futólag szemlét. Meg kell említenem, hogy Berzeviczy Gergely „Dissertatio de Galicia et Lodomeria, item Dalmatia, Veneta dicta, regno Hungariae incorporanda“ cím alatt 1805-ben úgy látszik kéziratként kinyomatott 48 lapon összeállította a magyar, lengyel és orosz történeti munkákból, a magyar törvényekből, a régi magyar királyok rendeleteiből és leveleiből mindazon adatokat, melyek azt bizonyítják, hogy az említett tartományok Magyarországhoz tartoztak. A mennyiben tehát azok a monarchiához csatoltatnának, Magyarországba ismét bekebelezendők lesznek. Az 1802. évi országgyűlés ezzel a követeléssel már fellépett volt, de az erre vonatkozó felterjesztésre Almássy Ignác 1802. évi október 17-én a király nevében kitérő választ adott, magát a tényt azonban, hogy a nevezett tartományok valaha Magyarországhoz tartoztak, természetesen elismeri. Az 1805-iki országgyűlésen ezt a kérelmet a rendek ismét megújították, de a király ugyanazon évi november 7-én hozzájuk személyesen tartott trónbeszédjében az akkori viszonyokat olyan zavarosoknak mondta, hogy minden kevésbé sürgős ügy elintézését csak a béke helyreállítása utánra ígérhette. E helyett azonban fiát, Ferdinándot, a „kedves magyaroknak“ jóakaratába és szeretetébe ajánlotta.

E füzetet Berzeviczy Gergely sajátkezű czim irattal látta el, és úgy látszik ez volt az a munkája, melyet Máriássy barátja, úgy mint a parasztról írott művét egy évvel előbb, a maga költségén és szakállára szintén kiakart volt adni.

Írt továbbá Berzeviczy Gergely Pray, „Historia Regnum Hungariae“ című művének 111. kötetéről egy behatóbb bírálatot. Ebben különösen a magyar szabadság hősei iránti pártos igazságtalanságot ostorozza keményen. E határozottan elítélő bírálatban mindazáltal Berzeviczy Gergelyt a ma-

gyar hazafiság mellett a protestáns felekezeti is vezette, habár ez esetben, tagadhatatlan, ő jár közelebb a valósághoz, mint Pray. Különösen figyelemreméltó tárgyilagossága akkor, midőn a Zrínyi-Frangepán összeesküvőket és II. Rákóczyt, a kiknek buzgó katolikus érzületére hivatkozik. az említett történetíróval szemben melegen védelmezi, és őt azzal vádolja, hogy egyszerűen csak a hatalmasoknak kívánt tetszeni. Ez kitűnik akkor, midőn Mária Terézia uralkodásáról beszél; i kit folyton csak az égbe emel, és minden hibáját elhallgatja. A tömjén, melyet neki hint, egyszerűen fojtó, mert minden reá vonatkozót istenit, II. József és II. Lipót uralkodását pedig keresztülugorja, Ferenczet megint rendkívül magasztalván.

Érdekes Berzeviczynek az az utolsó megjegyzése, melyben kifogásolja, hogy Pray az ország polgári viszonyainak fejlődéséről meg nem emlékezik, a földművelés, ipar. kereskedelem állapotáról hallgat, a politikai és alkotmányos viszonyok elemzését mellőzi, és semmiféle statisztikai adatot nem közöl. Jellemző ez a kifogás, mert ő maga tényleg úgy foglalkozott a történelemmel, hogy nemcsak a kimagasló politikai eseményeket vette számba, hanem az állami és a társadalmi élet belső lényegét mindig előadni és megértetni törekszik.

Még másik két könyvbírálata is létezik; ugyanis 1801-ben Adamy Jánosnak „Systema antiphilosophicum de origine civitatis“ című értekezését, továbbá ennek Brezanóczy Ödön által írt czáfolatát bírálta. Mindkét író pozsonyi jogtanár volt; műveik ugyanott 1801-ben 82 és 64 lapon jelentek meg. E munkáknak Berzeviczy Gergely, fejezetről fejezetre haladva, összefoglaló kivonatát adja. Adamy az államot történeti alapon keletkezettnek mondja. Volta-képp kevésbé történeti, mint inkább theocratikus munka. Brezanóczy ellenben a bölcséleti államtannak jogosultságát védelmezi. Ennek szabadelvű álláspontjára helyezkedik

Berzeviczy Gergely is. Ő, mint a szabad vizsgálódásnak híve, a fölvilágosultság és emberiség mellett tör lándzsát. Az embert folyton tökéletesedő lénynek tartja, de mivel ebben az életben a valódi tökélyt nem érheti el semmi sem, az államszerkezetben és az alkotmányban is mindig marad javítani való. Ha ugyanis az intézmények egyfelől javulnak, addig másfelől visszaélések, tévedések és visszaesések gyakran fordulnak elő. Ezek eltüntetése pedig, és így az egyensúlynak és haladásnak egyenlő biztosítása folytonos reformtörekvést, ez ismét megfelelő szabad kutatást kíván, minélfogva az állam lényege és az alkotmány eszménye feletti bölcsekedést is jogosultnak kell elismerni.

Itt sem mulasztja el Berzeviczy Gergely azt, hogy az általa bírált két mű magyaros latinságára megjegyzéseket ne tegyen. Szerinte az nem hiba, ha az újabbkori írók a régi classicus irány helyett az újabbkori latinságot használják. Számtalan újkori gondolatnak ugyanis a classicusokban a kellő megjelölése és kifejezése nem található fel. De azért a római classicusok formái reánk nézve állandóan az utánzás tárgyát kell hogy képezzék, mert a magyar latinság a mellett még nagyon hátramaradt.

Végül egy dolgozatában a nyelvről és nemzetiségről értekezik; de ezt akkor kívánom ismertetni, midőn jellemrajzának keretében az ő magyarságáról fogok beszélni.

XII. FEJEZET.

Berzeviczy Gergely mint közgazdasági író. Rendszeres közgazdaságtana. A Magyar Parasztról írt műve.

Bármily sokoldalú irodalmi tevékenységet fejtett is ki Berzeviczy Gergely, ebbeli működésének súlypontja kétségkívül a közgazdasági irodalom terére esik. E részben eddig már elemzett kisebb jelentőségű művein kívül főleg öt nemzetgazdasági tartalmú munkája van, melyek figyelmünket a legteljesebb mértékben megérdemlik. A Széchenyi előtti korszaknak Berzeviczy Gergely bizonyára egyik legképzettebb és legműveltebb embere volt hazánkban. Nemzetgazdasági tanultság tekintetében pedig lehet mondani, hogy tudományos irodalmunk ez ágának legujabbkori fölvirágzásáig ő annak páratlanul álló kitűnő képviselője volt.

Az ő nemzetgazdaságtani képzettsége nem egyedül szobai tanultságon, sem pedig egyoldalú gyakorlati ügyességen nem nyugodott. Ő a nemzetgazdaságtannal, mint általában az állami és társadalmi tudományokkal, azért foglalkozott, mert e téren hasznos, gyakorlati vezéremberré akarta kiképezni magát. Egyébiránt a tudományt, mint ilyet is, igen nagyrabecsülte, azzal előszeretettel, behatóan foglalkozott már ifjú korában, és hivatalnoki működése alatt sem szűnt meg irodalmából táplálkozni és szellemileg erősödni. Később mint független ember mielőtt hazánk iparáról és

kereskedelméről írt volna, annak mindenféle vonatkozásait a bel- és külföldön a helyszínen lelkiismeretesen tanulmányozta. Tanulmány és tapasztalat alapján ismerte tehát hazánk egész közéletét. Szolgált a megyei közigazgatásnál, a törvénykezésnél, a helytartótanácsnál, s ha nem is a saját jogán, hanem mint egy távollevő mágnásnak kiküldötte, jelen volt a törvényhozás tanácskozásai alatt. Maga is földbirtokos lévén, igen jól ismerte az úrbéri és jobbágyi viszonyokat. Midőn tehát a parasztság állapotáról írt, minden tekintetben oly tájékozottsággal rendelkezett e tárgy tekintetében, mint csak kevesen hazánkban. Széles látköre, Európa csaknem összes művelt országainak beutazása alkalmával szerzett saját szemlélete, a különböző mezőgazdasági viszonyok alapos tanulmányozása kiválóan képesítették őt arra, hogy hazánk parasztságának ügyét nemcsak a valósághoz híven írja le, hanem azt alaposan meg is bírálhassa. Széles látóköréről és mély belátásáról a nemzetek gazdasági életébe egyaránt tanúskodnak a világkereskedelemről írt művei, melyekben a nemzetközi kereskedelemnek, a közlekedési eszközöknek, és különösen a víziútaknak horderejéről oly szakavatottan és helyes érzéssel értekezik, hogy e részben, mint sok más tekintetben is, korát határozottan megelőzte. Mielőtt azonban ezen, a maguk korában általános feltűnést keltett műveit egy kissé behatóbban méltatnám, egy oly becses művéről kell megemlékezném, melyről családjának egy-két tagját kivéve, eddig senkinek sem volt tudomása. Annak tartalmával is behatóan foglalkozhatni pedig a ma élő emberek között ez ideig egyedül nekem jutott a szerencse.

A Berzeviczy Gergely családja által szíves előzékenységgel rendelkezésemre bocsátott családi levéltári összes iratok között első sorban ragadta meg figyelmemet egy nagy füzet alakjába foglalt latin kézirat, a melynek címe ez: „Oeconomia Publico Politica“. Ez az a mű, melyről

1820-ban Berzeviczy Gergely egyik levelében azt írja, hogy kiadójának nyilatkozata szerint kinyomatásra szánt példánya valahol eltévedt. Valószínűleg szabadelvű tartalma miatt a könyvbíráló hatóságok egymásnak küldözgették azt, mialatt az idő annyira eltelt, hogy 1822-ben Berzeviczy Gergely halála is bekövetkezett, azután pedig nem volt többé senki sem, a ki e munkának eredeti latin szövegben való közzétételéről gondoskodott, vagy annak terjesztésével másként törődött volna. Ez a mű tehát sohasem látott napvilágot, és eszméi foglalatja először a jelen kötetnek fordításokat tartalmazó részében jelenik meg.

Szerzőjének célja az volt vele, hogy a nemzetgazdaságtani ismereteket első sorban az ország törvényhozói és általában a közélet emberei között terjeszsze. Ez okból a német, francia és angol irodalom alapos tanulmányozása után oly kézikönyvet akart szerkeszteni, melyben — mint előszavában írja - Magyarország karai és rendei könnyű szerrel tudomást szerezhessenek maguknak e tudományról. Hivatkozik e szaknak akkori első tekintélyeire, különösen Smith Ádámra és Jean Baptiste Sayre, a kiknek műveit úgy látszik igen alaposan tanulmányozta. De nem kivonatolta, annál kevésbbé másolta azokat, hanem a belőlük merített tudományt mintegy teljesen assimilálva magával, az elméleti kérdésekről a közczélok előmozdítása végett kitűnő gyakorlati érzékkel értekezik.

Ezt a Ferencz császárnak és királynak ajánlott munkát Ki fejezetre osztja, s azokban a szükségéről, javakról, vagyonról, gazdaságról, a termelésről és annak tényezőiről, a tudomány alapfogalmai közül különösen az értékről és árról, a pénzről, a termelési ágaknak egymáshoz való viszonyáról éles elmével, széleskörű, alapos tudással és igen helyes közgazdái, sőt államférfiul tapintattal okosodik. Szól a népességről s különösen a városi lakosokról. Felette behatóan tárgyalja a fényűzést. Ezenkívül az állami pénz-

ügyekről és az adózásról sem feledkezik meg, sőt elmékedések cím alatt kiterjeszkedik az egész állami életre, melynek belső működéséről úgy, a mint ez a gazdasági élettel kapcsolatban jelentkezik, olyan haladott szabadelvű és mély felfogáson alapuló helyes nézeteket vall, hogy ezt a művét alakjánál fogva talán igen, de tartalomra nézve csak felette kis részben leltet elavultnak tekinteni. Hazai viszonyaink szempontjából többi munkái történetileg érdekesebbek, de általános belső becsre nézve ez a rendszeres nemzetgazdasági munkája ma határozottan felülmúlja valamennyit.

Félreismerhetetlen abban az egyoldalúságnak az ő korában olyan ritka hiánya. A gazdasági élet szerves minőségének felismerése mellett nem téveszti szemei elől az ethikai szempontokat sem, s az államnak, valamint a társadalmi osztályoknak ez irányú kötelességeit oly szépen és meggyőzően tárgyalja, hogy műve, ha napvilágot lát annak idején, mivel latinul volt szerkesztve, valószínűleg a külföldön is feltűnést keltett volna. — A fogalom határozatoknak tudóskodó szabatossággal való megállapítására nem törekszik, mert ez művének rendeltetésével ellenkezett volna; de a gazdasági élet bonyolultabb jelenségeit is, így pl. az érték- és árelméletet, képes világosan megmagyarázni. Azonban, mint mondja, oly rengeteg és kifürkészhetetlen azok lánczolatos szövevénye, hogy felmerülő összes jelenségeit alaposan feltüntetni, vagy jövődöbeli fejlődésüket biztosan kiszámítani csaknem lehetetlen. Alkalmid szolgál ez neki arra, hogy a termelésnek és fogyasztásnak kölcsönhatását élesebben bonczolgassa. Ezen elméleteket természetesen nem meríti ki, de a figyelmes olvasónak és tanulmányozónak a maga idejében kellő támpontokat nyújtott volna, melyek segélyével sok gazdasági visszás felfogás és balvélemény javulhatott volna meg.

Meg kell még általában jegyezmem, hogy a latin nyelvet ezen újkori eszmék tárgyalásánál oly mesterileg kezeli,

hogy classicus szellemének kiforgatása nélkül képes azon mindent, még az árnyalatokat is érthetően, világosan, sőt szépen kifejezésre juttatni. Tévtant egyáltalán nem hirdet, és ha művében a dolog természete szerint a tudomány mostani állásához képest számtalan hézag van is. abban oly vastag tévedések, melyek ma teljesen túlhaladott álláspontokat jeleznének, egyáltalán nem foglaltatnak. Így pl. a népesedés kérdésével kapcsolatban eltalálja a helyes közép-utat. Nem pártolja a népességnek mesterséges szaporítását, de nem ijed meg a lakosság gyarapodásától sem, mert iparszabadságot és szabadkereskedelmet sürget, mely mellett a népszaporulat a természeti erők és adományok értékét nagy mérvben fokozni képes. — Szerinte nagyon káros hatású hibának volt kútfeje az a felfogás, melyszerint az országot a magánházhhoz, a nemzetet pedig a családhoz hasonlították. Az állam nem tápintézet, a nemzetnek pedig nem kötelessége mindenkit eltartani, hanem a megélhetés feltételeinek lehető biztosítása, az igen is kötelessége a nemzet közhatalmának. E végből a közbiztonság fejlesztésén kívül az állam feladatát képezi a földbirtok szabad tulajdonát behozni, az ipart és kereskedelmet fejleszteni, a közlekedést minden irányban javítani, a kiváltságokat, egyedáruságokat és a forgalom minden észszerűtlen akadályát megszüntetni. — Say nyomán a külkereskedelmet, és az eladási piacok elméletét a kérdés mélyeire hatva adja elő. A szabadkereskedelemnek feltétlen barátja lévén, annak minden előnyét, a védvamos politikának pedig minden hátrányát élénk színekkel ecseteli. Nem barátja a a nemzeti irányú gazdasági politikának, a mi tévedései közé számítandó, a mint egyáltalában inkább emberieségi, mint nemzeti szempontok által vezeteti magát. Ez okból mellőzte a közgazdaságtannak olyan elnevezését is, melyben a nemzeti különállás valamiképp kifejezésre juthatna. Szabadelvűsége általában a közbiztonsági tekinteteken kívül

semmiféle elméleti korlátot nem ismer el. Később, mint látni fogjuk, a gyakorlatban hajlandó volt a kereskedelmi politikában a korlátozásoknak is valamelyes teret engedni. A papírpénz és a bankjegy közt fogalom-határozatában nem tesz különbséget, de az erről szóló fejezetben több megjegyzés által tanúsítja, hogy ezt a különbséget igen jól ismeri. A bankügyről külön fejezetben értekeznek, és pedig általában igen helyesen. A váltó szerepét is kellőleg fogta fel és azt alaposan képes előadni.

Feltűnő az az éleslátás, a melylyel a fényűzést megítéli. Különbséget tesz az igazolható és a gáncsolandó fényűzés közt. Gyakorlati példákkal mutatja be a kettő között fennálló nagy különbséget. A fényűzést a maga egészében nem ítéli el. sőt azt a termelés, a szükségek fejlődése és a haladás szempontjából általában kívánatosnak tartja, csak elfajulásait és túlzásait ostorozza.

Az adózás kérdésével két fejezetben foglalkozik, melyekben a modern államháztartástan alapelvei jórészen feltalálhatók. Megjegyzendő, hogy a progressiv adónak lelkes barátja, a mi. ha meggondoljuk, hogy ez a munka 1818-ban íratott, és a határozottság és szabatoság, melylyel ő e tant hirdeti, méltán megérdemli bámulatunkat. Általában lehet mondani, hogy Berzeviczy Gergely társadalompolitikai mély belátással bírt. mely által vezetettve, számtalan az ő korában még vitás kérdést az osztó igazság szempontjából oly helyesen dönt el. hogy az önálló gondolkozást képességet tőle megtagadnunk merőben lehetetlen.

Egy fejezetben az igazságszolgáltatásról is elmélkedik. Ez a fejezet szorosán véve nem tartozik a nemzetgazdaságtan keretébe, de mellékesen megjegyezhetem, hogy általában véve itt is helyes felfogás vezeti őt. Hanem a jogász felett rajta itt az ethikus uralkodik, a ki az embereket mindenáron javítani akarná és e részben oly javas-

latok tételére is ragadtatja magát, melyeket közön­ ségesen jámbor óhajoknak, pium desideriumoknak, szokás nevezni.

„Az elmélkedések“ feliratú fejezetben sok közgazda­ sági alaptanítás foglaltatik, a melyek általában véve helye­ sek. Sok reminiscencia van e fejezetben egyéb műveiből, de új megjegyzések is foglaltatnak benne. A physiokraták és merkantilisták tanainak czáfolata szintén feltalálható itten.

Általában sok oly alkateleme van e fejezetnek, mely voltaképp az előző fejezetek természetes részeit képeznék. De itt sem tagadhatta meg azt a szokását, hogy meg­ jegyzések alakjában tovább fűzze munkái szerves tago­ latainak eszmemenetét. A zsidóságra vonatkozólag e feje­ zetben oly szabadelvűen nyilatkozik, hogy e részben nem­ csak a maga korát előzte meg, hanem okoskodásai még ma is sokak részéről, a kik pedig nem tartják magukat reactionáriusoknak, mivel azokat semmiféle feltételhez nem köti, szabadelvű túlzásként ítéltetnék el.

A népességnek helyes eloszlását a vidék és városok között úgy szeretné megvalósítani, hogy annak egyik fele a vidéken, másik fele pedig a nagyobb városokban laknék. Itt egészíti ki az állami beavatkozásról szóló abbeli taní­ tását is, hogy a kormány ne ártsa magát mindenbe, és azt vallja, hogy annak nemcsak a közbiztonságot köteles­ sége megóvni, hanem feladatát az anyagi, szellemi és erkölcsi jólét szerves módon való előmozdítása is képezi. Azonban az államnak soha sem szabad rosszat tenni azért, hogy belőle jó származzék. Tehát elítéli azt a tant, mely szerint a cél szentesíti az eszközöket, mivel az erkölcs elleni cselekvés sohasem lehet hasznos.

A tárgyak egész hosszú sorozatát bonczolgatja azután ez elmélkedésekben, melyek által nagy olvasottságáról, mély és messzelátó gondolkozásáról tesz lépten-nyomon

tanúságot. Ebben a hosszú fejezetben ad politikai nézeteinek is hangot, melyek lényegét politikai tárgyú értekezéseinek méltatásából már ismerjük.

Az utolsó fejezet egész művének összefoglalását képezi „isméltés“ név alatt, a nélkül, hogy voltaképpen az pusztán ismétlésekből állana, mert itt is sikerül neki a tárgyaknak egy-egy újabb oldalánál feltüntetni, a miben megint az ő fényes írói tehetsége csillámlik fel.

Ha Berzeviczy Gergely műveinek fordításaiból egy lehetőleg kikerekített egészet óhajtunk nyújtani, az „Oeconomiá“-ról írt rendszeres dolgozat után, mely a nemzetgazdaságot főleg elméleti szempontból tekinti, mint alkalmazott, vagy különös rész azon négy dolgozata foglalandó össze, melyekben a „Parasztról“, „Magyarország kereskedelméről és iparáról“ s végre „A világkereskedelemtől“ értekezik. Itt tehát szintén nem a munkák megjelenésének sorrendjét, hanem a fordítások közlésénél alkalmazott sorrendet vélem követendőnek. Ezáltal Berzeviczy Gergely közgazdasági írói tevékenysége valóságos rendszerben mutatható be. a mi az olvasóra nézve is megkönnyíti felfogásának megértését, és ez teljesen kidomborítja azt az egyöntetűséget, mely e jeles nemzetgazdánknek egész lényét és gondolkodási módját jellemzi.

A parasztról írt művének a nyomtatott példányokon nincs címe. El lehet róla mondani, hogy „habent sua fata libelli“, mert valóban különös sorsa volt ezen érdekes és felette becses munkának. Berzeviczy Gergely azt 1804-ben írta és akkor is akarta közzétenni, de a hivatalos könyvbírálo azt állította, hogy annak a helytartótanács általi tüzetes felülvizsgálata szükséges. Szerzője ennél fogva elállott, szándékától, és a kéziratot a Széchenyi nemzeti könyvtárban helyezte el. Sokan azonban lemásolták azt s a mennyire így lehetett, közkézen is forgott, sőt

egy kivonatot a németországi folyóiratokban maga Berzeviczy közölte belőle 1806-ban.*

Egyik barátja, Máriássy József, szintén kapott egy ilyen másolatot és a saját felelősségére és költségén azt Lőcsén tényleg kinyomatta, valamint Berzeviczynek más értekezéseit is nyilvánosságra akarta hozni, nevezetesen azokat, amelyek a Galiczia visszacsatolásáról és a XIII szepesi városról írt. Azonban mivel a censurát mellőzte, Szepesvármegye őt fiscalis perbe akarta idézni, az illető lőcsei nyomdászt pedig azonnal be is zárták. De a kiadó ellen nem tudták a keresetet mire alapítani, mivel a könyvbírálatra vonatkozó törvény nem léteben a kancellária idevágó rendeleteinek érvényességéhez kétség fért. Máriássy József a maga eljárását egyáltalán nem volt hajlandó törvénytelennek elismerni, és igen hatályos védelemre készült, mivel ő, mint nemes ember, a maga költségén — különösen oly nemes ügyben, mint a fennforgó — teljesen önzetlenül, nem a saját, hanem az elnyomott jobbágyság érdekében írt könyvet bátran kiadhatni vélte. Nem akart ezen, mint ő hitte, kétségtelen jogának erélyes megvédéséhez

* A „Magazin für Statistik und Staatsrecht der österreichische Monarchie“ 1800. évi 1. kötetében, melyben a parasztról 49. lapon töredékek foglaltak, az mondatik (ezt valószínűleg maga Berzeviczy Gergely írta), hogy „a parasztról írt munkájának közlését a belföldi censura nem engedte meg. Később annak egy kivonatát a Schedius Lajos tanár által szerkesztett „Zeitschrift von und für Ungarn“ című folyóiratban akarta közzétenni, de ez sem jelenhetett meg ott. A censorok azt mondták, hogy az ilyen munka kinyomathatásához csak a legfelsőbb országos hatóság adhatja meg az engedélyt. Azonban ezt az utat a szerző nagyon hosszúnak és zaklatónak találta. Felhagyott tehát műve kiadásának gondolatával és megelégedett azzal, hogy a latin kéziratot a gróf Széchenyi Ferencz által alapított pesti magyar nemzeti könyvtárban őriztetik. De ez érdekes kézirat másolatainak száma egyre szaporodott. Egy ilyen másolatból készült a Magazinban megjelent kivonata is; és úgy gondolja annak névtelen szerkesztője, hogy ez a közlés nem lehet a szerző ellenére, mert hiszen ő azért nem tehető felelőssé és valószínűleg nem ellenkezik szándékával, hogy munkálata Németországon is ismertté váljék. Ez pedig azért bír nyomatékkal, mert a szerző nemes ember és birtokos, a kinek magának is sok parasztja van.“

szükséges egyetlen lépést sem elmulasztani, és így történt, hogy e végből Pestre utazott. Azonban közel a fővároshoz érve, Kerepes községében kocsijával együtt felborult, és pedig oly szerencsétlenül, hogy a kapott sérülések következtében nemsokára meg is halt. — A parasztról írt mű ekkor már ki volt nyomva, de címlapja nem készül el, mivel habár az egész munkát, a szerző beleegyezését nem kérve, kiszedette, az ő hozzájárulása nélkül címét önhatalmúlag nem akarta megállapítani. Midőn mindezt Berzeviczynek megmondta, ez eljárása miatt nagyon megharagudott. Végre mégis abban állapodtak meg, hogy a cím „*De conditione et indole rusticorum in Hungaria*“ legyen, hanem e mellett azon még megemlíttessék, hogy a kinyomatás a szerző tudta és beleegyezése nélkül Máriássy József rendelte el. Ez azonban időközben az említett módon meghalván a munka címlap nélkül jött forgalomba. Berzeviczynek később sem leli ez eljárás miatt baja.

A magyar parasztról, vagy tulajdonképpen a magyar jobbágyról írt ezen művének előszavában Berzeviczy Gergely hangsúlyozza, hogy a lakosságnak arról a legnagyobb részéről fog értekezni, mely a közterheket viselő, az országnak már azért is alapját képezi, mert az lakosainak legnagyobb tömege, és mivel a magyar királyság földművelő ország. Ámbár a parasztság helyzete felette elszomorítólag hat reá, nyugodtan, elfogulatlanul, meggyőződésének és az igazságnak megfelelőleg akar értekezni, mert az egyszerűet és a részletek tanulmányozása a valóban ügyis támaszai.

Szóban levő munkája három részből áll, melyek elsejében a parasztság keletkezéséről és fejlődéséről, a másodikban a magyarországi parasztok állapotáról, a harmadikban pedig azok természetéről elmélkedik. A parasztságot, vagy helyesebben mondva a jobbágyi rendszert a népvándorlásból kibontakozott hűbérrendszerből származ-

tatja. Beható jogtörténeti tanulmányra valló alapossággal halad e fejezetben a középkori századokon végig. Előadja a politikai és gazdasági életnek azok során beállott fejleményeit. Éles bepillantással a népek életébe kiemeli e fejlemények fontos mívelődéstörténeti mozzanatait. A hűbérrendszernek és a katonai ügynek párhuzamos haladása mellett egy-egy verőfényes sugárral megvilágítja mindennek gazdasági hátterét is.

A második fejezetben a magyar politikai, jogi és gazdasági történelemben való rendkívüli jártasságáról tesz tanúságot. Jellemző reá nézve az a nyilatkozata, mely szerint a korábbi történetírók nem annyira az országnak, mint inkább a királyoknak és néhány oligarcha-családnak a sorsát beszélik el. De hogy hazánk benső állapota minő volt, mik voltak a nép jólétének, vagy nyomorának okai, s hogyan alakultak az egyes osztályok, minő volt ezeknek egymáshoz való viszonya, minő képet mutatott a nemzet megélhetése és hogyan fejlődött ki alkotmánya? minderről vagy mélységesen hallgatnak, vagy csak alig emlékeznek meg. Most tárgyalt munkájában ő e hiánynak és mulasztásnak pótlására vállalkozik. Classicus szabatossággal és lapidáris tömörséggel vázolja ezután történetünknek főbb korszakait, az egyes törvényes intézkedéseknek a jelzett szempontból érdekes kultúrai hátterét is megfestvén. A magyar jobbágyság történetének vázolása közben minden egyoldalúságtól csakugyan óvakodott. Felfogja az időviszonyok követelményeit, de azért igazságérzete és ember szeretete a jobbágyságra vonatkozó törvényeket olyan bírálatban részesíti, mint a minőt azok valóban megérdemelnek. Az úrbéri viszonyokat saját tapasztalásából kitűnően ismerte, mert nemcsak mint földbirtokos maga is részese volt az úri jogoknak, hanem mint jegyzője és előadója annak a szepesmegyei úrbéri küldöttségnek, melynek munkáját, mint már említém, 1790-ben igen szép és szaba-

tos latinsággal ő fogalmazta, a földesúr és jobbágy közötti viszonynak minden csínját-bínját alaposan tanulmányozta. A jelen állapotok ismeretével ily mértékben bírván, a régebbi úrbéri törvények, az azokra vonatkozó rendeletek, szabályzatok és adatok is életet nyernek az ő előadásában, így azután az összes visszásságokat, melyek az úrbéri ügy körében uralkodtak, úgy ki tudja domborítani, hogy a legszárazabb részletek felemlítése is az ő tolla alatt érdekessé válik.

Alkalmid szolgál e fejezet Berzeviczy Gergelynek arra is, hogy az egész régi magyar adóügyet behatóan, alaposan és oly világosan tárgyalja, hogy alig van mű egész irodalmunkban, melyből arról hűbb képet szerezhethénk magunknak, mint felette becses és úgy a hazában, mint azonkívül nagy feltűnést keltett ezen munkájából. Az a sok ellentmondás, az a következetlenség, a részaránynak és logikának teljes hiánya, továbbá az a bonyolult, csaknem érthetetlen mesterkéeltség, mely a régi Magyarország adóügyét jellemzi, Berzeviczy Gergelyben oly magyarázóra és megfejtőre talált, hogy vezetésének az egészen más eszmekörben felnőtt mai olvasó nyugodtan átengedheti magát.

A harmadik fejezet az emberi jogoknak gyönyörű apológiája. A mi korunknak socialpolitikusi szebben, melegebben, találóbban nem írhattak volna az elnyomott és igazságtalanul sanyargatott jobbágyságról. Berzeviczy Gergely szívének és eszének egyaránt becsületére válik e fejezet, melyben lélektani alapon, mintegy a vesékben és szivekben is olvasva, bonczolgatja a parasztok természetét. Kitűnő lélekbúvárnak bizonyult itt a. nagytehetségű szerző, a kinek ebbeli jelessége egyéniségének nem a legkevésbé világító fénypontját képezi. Tudományos irodalmunk vaskorszakában éles észszel és a dolgok gyökeréig hatni képes ítélőtehetséggel czáfolja meg a jobbágyi terhek

könnyítésére vonatkozó követelésekkel szemben felhozott maradi ellenvetéseket. Tételről-tételre bizonyítja be az egész rendszer tarthatatlanságát, és kimutatja, hogy a jobbágyok irányában követett szeretetlen eljárás a földesúrnak mily óriási kárával jár, és hogy a felvilágosodás terjedése arra nézve nem veszélyes, hanem hasznos. Inkább attól kell tartani, hogy a paraszt műveltség dolgában nagyon elmarad, mint attól, hogy túlságosan felvilágosodik, mert hiszen ennek oly sok és nagy akadálya van, hogy az általános művelődés csak nehezen törhet magának utat. Ezzel mintegy meg akarja vigasztalni az elfogult kiváltságos osztályokat, de látszik, hogy ettől az általa lehetetlennek mondott állapottól ő maga tényleg nem félt.

Ezen művét is „Megjegyzésekkel“ fejezi be. Első megjegyzése az állam hivatalos nyelvére vonatkozik. Végzetes tévedése, mely őt a latin nyelv oly egyoldalú bajnokává avatta, itt is mutatkozik. Óhajtja ugyan, hogy mindnyájan annyira magyarokká legyünk, hogy nem csak közös érzésünk, hanem ugyanazon nyelvünk is legyen; de bármennyire kívánatos is, hogy általánosan a magyar nyelvet használjuk, ezt aligha fogjuk valaha keresztül vihetni. Ki fogja ugyanis a horvátokat, ki fogja Magyarország lakosainak felét rábírní, hogy magyarul írjanak és beszéljenek? A nem magyar ajkú lakosság közt élő nemesektől sem kívánhatni, hogy a magyar nyelvet oly könnyűséggel kezeljék, mint a mennyire ez a közügyek intézéséhez és megvitatásához szükséges. Nem marad tehát más hátra, mint a latin nyelvet, mely azonban modernizálendő, tenni közös és állami nyelvvé.

A következő jegyzetben valószínűleg oly dolgok foglaltattak, melyeket Máriássy sem mert kinyomtatni. A fordításban levő hézagok ennek bizonyítékai. Különbén a katonai ügyről írt munkájában foglalt számos eszme itt is feltalálható.

Összehasonlítja azután a magyar jobbágnak helyzetét a többi jobbágyéval. A paraszt által fizetendő közterhekről műve végén táblázatot közöl. — A népesedésről szintén figyelemre méltó megjegyzések foglaltatnak itt. Néhány érdekes adatot közöl a tulajdonjog, különösen az ingatlanok birtoklásának bizonytalanságáról. Azután több adóelvet sorol fel. Továbbá a büntetőjognak egyes szempontjait tárgyalja. Végül ethikai elveket fejteget és azzal a meggyőződéssel fejezi be okoskodását, hogy úgy kell a törvényeket hozni és közállapotainkat berendezni, hogy az embereknek hasznos dolog legyen jónak maradni, illetve megjavulni. Meggyőződése szerint az erkölcsi javulást és ennek következtében a társadalom haladását ez nagy mértékben mozdítaná elő.

XIII. FEJEZET.

Magyarország iparáról és kereskedelméről, továbbá a világ-kereskedelemről és más közgazdasági tárgyokról irt munkái.

Berzeviczy Gergely első nagyobb irodalmi munkája a „Magyarország kereskedelméről és iparáról“ (De commercio et industria Hungariae) cím alatt 1797-ben Lőcsén megjelent dolgozata volt, melyet irodalmi zsenyéjének nevez. Ez a mű 1799. évi északi tanulmányútjának eredményét képezte. Annak jellemzése végett, hogy akkortájt még az ilyen jórészben statisztikai természetű dolgozatnak is milyen, leggyakrabban nem illetékes, bírálaton kellett keresztül-menni, a censornak, Bárdossy János, lőcsei királyi gymnasiumi igazgatónak, approbatiójából idecsatolom a következőket. „Tekintetes, nemes és nemzeti Berzeviczy Gergely ur de eadem és de Kakas-Lomnicz, Szepes-, Sáros- és Szathmármegyék táblabírája ezt a kis munkát az én bírálatom alá bocsátotta. Azt én figyelmesen átolvastam, és semmit sem találtam benne, a mi a királyi méltóságot, vagy az ország közállományát és rendszerét sértené, vagy a köznyugalmat zavarni, az erkölcsöket megrontani alkalmas volna, avagy a vallás megingatására irányulna. Ellenkezőleg Német-, Franczia-, Angol- és Poroszországban egész a Balti-tengerig tett széleskörű utazásai alatt gyűjtött ipari és kereskedelmi tapasztalatainak gyümölcset s a király

és apostoli (?) monarchia kölcsönös javának előmozdítására irányítja azokat, és így mint királyához hű alattvaló és a haza iránt is jó polgár kötelességét teljesíti, a miről én meggyőződtem. Ezen munkálatot tehát, mint az író feltett szándokának megfelelőt, elismerésre érdemesnek ítéltém, a következő reflexióimat mindazáltal hozzáadtni kívánom.“ Ezután Berzeviczy egy-egy történeti adatához fűzve a régebbi történetírókból és egyes okmányokból szorgalommal összeböngészett 75 lapra terjedő történeti adathalmazát kinyomatja a szerző költségén.

Berzeviczy tizenegy fejezetben adja elő hazánk akkori gazdasági viszonyainak statisztikai adatait, azonkívül pedig különösen az ország Bécsből folytatott ipar- és kereskedelmi politikáját bírálja.

Az első fejezetben az ország természeti viszonyairól szól; de közben-közben másféle megjegyzések is helyet találnak benne. Különösen érdekes azon észrevétele, melyet a magyar nemzeti jellemre vonatkozólag tesz. Ennek kimagasló vonásait szerinte a hősies erény, a mindent megtanulni tudó képesség, a keleti érettség, a nagylelkűség és sziporkázó szellem képezik. Ez országnak igen nagy fejlődésre való képességei és természetes igényt tulajdonít arra, hogy Európában igen magas állást foglaljon el, olyat, a minő 1. Lajos és Hollós Mátyás uralkodása alatt megillették azt.

A második tejezetben leírja az ország földművelési és általában gazdasági viszonyait. Ha tudjuk, hogy ő Nyugat-Európának legtöbb művelt országát egy pár évvel előbb beutazta, különös érdeket nyernek szemeinkben azok az összehasonlítások is, melyeket hazánk és a külföld állapotai között tesz.

A harmadik fejezetben ipari haladásunk csekély voltát tünteti fel. Itt az ország lakosainak védelmére kel, és elmaradottságunkat nem tulajdonítja, mint sokan, csupán

saját lanyhaságunknak, mert hiszen Berzeviczy Gergely szerint hazánk népessége ott, a hol szerezhethet valamit, elég szorgalmas. A Felvidéken a városokban lendületes ipari tevékenységet folytatnak. Örömmel üz ipart Magyarország lakossága, ha annak hasznát látja. Másutt lappang az ipar hiányának igazi oka: abban a gyarmati helyzetben, a hova azt a Bécsből intézett kereskedelmi politika juttató.

A negyedik fejezetben a kereskedelemről szól, s annak száz év előtti menetét tüzetesebben, találóan jellemzi. Már itt megemlíti annak lehetőségét, hogy Magyarország a maga termékeivel Észak-Európában igen nyereséges kereskedelmet folytasson. Leírja azután azt a gyámságot, mely alatt az egész magyar külforgalmat Bécsben tartják, azt a rossz akaratot, vagy helyesebben öntudatos, tervszerű kizsákmányolást, mely a közjólétet nálunk megerősödni nem engedte. A dohány-egyedárúságot például ugyan nem terjeszthették ki ide, de az „Abaldónak“ nevezeti bécsi magántársulat, mely a dohány- és burnót-egyedárúság jogát bírta az örökös tartományokban, úgy hatalmába kerítette a magyar dohánytermelést, mintha csak törvényesen lett volna annak kiszolgáltatva..

Az ötödik fejezetben a kereskedelmi mérlegről értekezik, de távol van minden mercantilismustól. Sokkal jobban tanulmányozta a classicus nemzetgazdaságtant, semhogy a kereskedelmi mérlegnek úgy, a mint az a vámkimutatásokból megállapítható, oly jelentőséget tulajdoníthatna, mint a minő csak a fizetési mérleget illeti meg.

A vámpolitikával a hatodik fejezetben foglalkozik és ebben, valamint a következő fejezetben, mely Magyarországnak és Ausztriának kereskedelmi viszonyait tárgyalja, élénk sziliekkel festi azt a jogtalan, egyoldalú, rendszeres kiaknázást, mely Magyarország közigazdaságát a nagyobb adót fizető Ausztriának többé-kevésbé bevallottan áldozatul

dobja. Jogi, gazdasági és politikai szempontokból ezt a törekvést mind a két félre s így a monarchiára és az uralkodóházra nézve is határozottan károsnak tünteti fel. Részletesen bizonyítja forgalmunk tökéletes elnyomatását, és gazdasági életünk e terét történelmileg úgy világítja meg, hogy az ő dolgozata e tekintetben, mivel a nemzetgazdaság keretében a vámpolitika az ő specialitását képezte, igen becses forrásműnek tekinthető. Ismeri a kereskedelmi viszonyokat a bel- és külföldön, azokat, miként láttuk, a helyszínén is tanulmányozta: mint közvetlen szemlélő figyelte meg a nagykereskedelmi forgalom alakulását, és annak adatait szorgalmasan gyűjtötte. Elméleti képzettsége, elfogulatlan közgazdasági és politikai felfogása pedig a mélyebbre ható éles bírálatra is képesítik őt. És midőn e bírálatot erős logikával, következetesen gyakorolja, királya és hazája iránt csak kötelességet vél teljesíteni. Már itt nyilvánul az a komoly törekvése, hogy iratai által az igazságot földerítse, legjobb tehetsége szerint tegyen javaslatokat, és ezáltal a közügynek mennél inkább használjon. Nem tartózkodik azért a nagy szorgalommal felállított előzményekből az akkori viszonyokhoz képest valóban érdemszámba menő dicséretes bátorsággal levonni a következtetéseket.

Rendkívül érdekes a nyolczadik fejezet, mely Magyarország közlekedési viszonyainak képét adja a XVIII. század végén. Az utak, víziútak és a már megkezdett csatornázás mibenlétét rövid néhány vonással úgy adja elénk, hogy közlekedésügyünk 105 év előtti állapotát szemünk előtt látjuk. Ámbár hosszabb okoskodások e fejezetben nem foglaltatnak, kiérzik abból, hogy a közlekedés fontosságát teljesen felfogta. Arról természetesen képzelete sem volt, hogy néhány évtized múlva a közlekedés mennyire át fog alakulni, és hogy az mily mértékben átalakítandja az egész gazdasági életet is.

De a kilencedik fejezetben az északi magyar kereskedelemről szólva, oly széles látókört árul el, mely által korát a gazdasági életet mozgó főemelyük mérlegelni tudása tekintetében is kétségkívül túlhaladta.

A tizedik fejezetben a közgazdaságtan néhány alapantétélet tárgyalja. Azonban itt is főleg a forgalom szabadágáról és a kereskedelemnek minden irányban való előmozdításáról értekeznek. A classicus nemzetgazdaságtani iskola hive és főbb tanainak alapos ismerője lép itt elének, a ki a Ricardo által nemsokára hangoztatott és szabatosan előadott tételeket úgyszólván magából a rendszerből merítve, oly határozottsággal adja elő, hogy önálló ítélőképességét e téren szintén ki kell emelnem.

A tizenegyedik fejezetben végre több általa szerkesztett fölterjesztés foglaltatik, melyekben északi utjának tanulságai állítatnak össze, s azok alapján egészen concrét módon adatik elő az, a mi az ország kereskedelmének közvetlen előmozdítása érdekében a kormány és a törvényhatóságok által teendő volna.

A vámügynek, a közlekedésnek és forgalomnak a külfölddel, különösen Poroszországgal való szabadátétele. javítása és a nyers terményeink kivitelét biztosító kereskedelmi szerződések kötése sürgettetik itt. Egész tüzetesen megmondják e felterjesztések, hogy a kormánynak mit kellene tenni, és hogy a teendő lépések pártolására felkért többi törvényhatóságok e végből minek a szorgalmazására fektessék a fősúlyt.

*

**

Következő közgazdasági tartalmú munkája már nem latinul, hanem németül van írva. Itt az ázsia-európai világkereskedelemre vonatkozó nézeteit adja elő, és pedig az akkori időviszonvok szükségéinek szempontjából vizsgálva. E mű Pesten 1808-ban jelent meg s nagyrészen

az 1807. évi tanulmányútjának eredménye. Ez a dolgozat nem egyszerű fejtegetése a felvetett fontos kérdésnek, hanem vele Berzeviczy Gergely az érdekelt hatalmakat arról akarta meggyőzni, hogy a Napoleon által akkoriban elrendelt szárazföldi zárlat oly alkalmat teremtett a levantei, az indiai és általában a keleti forgalomnak Észak-Európa felé leendő terelésére, melyet szerinte a mi monarchiánknak és az orosz birodalomnak két kézzel kellene megragadni. A hajózás szünetelvén, így okoskodik, a világkereskedelemnek most új irányt lehet adni, melyet az természetének megfelelőleg akkor is meg fog tartani, ha a tengeri hajózás majd ismét szabaddá válik. Nincs vesztegetni való idő, és épp azért kellett — mint írja — neki is sietnie, hogy munkálatát, habár annak külalakjával nincs megelégedve, közzé tegye. Célja vele nem volt más, mint a közfigyelmet felhívni arra az eszmére, hogy, miként a Jóreményfoka körül vezető útnak feltalálása előtt történt, az említett világkereskedelem ezentúl is a kelet minden részéből felénk áramolhat. Ha azután ez az eszme visszhangra talál, késznek nyilatkozott annak részletes kidolgozásával bővebben foglalkozni.

Ha valaki azt az ellenvetést hozhatná fel, hogy minek tesz ő ilyen javaslatokat, hiszen nem miniszter. Felelete erre az lenne, hogy eljárásának éppen ez az oka, mert ha miniszter volna, irodalmi munkásságra nem érne rá. Különben is, hiszen Verulami Baco megmondotta, hogy a gyakorlati kérdések megoldása és lebonyolításához az e téren jártas egyének szükségesek, de a magasb rendű irányeszmék megállapítására alkalmasabbak az oly egyének, a kik távol az élet zajától a megvalósítandó tanácsokat jobban, mélyebben megfontolhatják.

Ez a műve 12 fejezetre oszlik, melyekben a világkereskedelemnek főbb mozzanatait és követelményeit beható irodalmi és helyszíni tanulmányok alapján fejtegeti. Ekközben

elméleti tájékozottságáról is lépten-nyomon tanúságot tesz. Az európai világkereskedelem állapotának és történeti fejlődésének vázolásával kezdi munkáját. Részletesen fejtegeti annak azon korban legújabb ármozgalmát. Azután az ázsia-európai világkereskedelemnek felénk cs Oroszország irányában leendő vezethetését bizonyítja. Előszeretettel foglalkozik a Balti-tengernek az Adriai-tengerrel való összeköttetésével, s a víziutaknak fontosságát annyira kiemeli, hogy e felfogása napjainkban is egészen korszerűnek mondható. Továbbad a monarchia kereskedelmi viszonyait tárgyalja behatóbban. Kiemeli azt a fontosságot, melylyel a főbb kereskedelmi irányoknak gondozása bír. A nagyszabású közgazdasági politika előnyeit élénk színekkel ecseteli, s felszólítja mindazokat, a kik annak tényezőiként szerepelnek, főleg a kormányt és a szakközönséget, hogy a megszokott szűk látkör által aggodalmasan korlátoltabb ne engedjék magukat. Minden nagyobb vállalkozásnak vannak nehézségei, mindegyik ébreszt fel kételyeket; ne engedjék ezek által a nagy horderejű reformeszmék megvalósításától elriasztatni magukat.

Beható statisztikai tanulmányok alapján az orosz birodalomnak gazdasági képét nyújtja azután, kiemelvén azt a nagy jövőt, melylyel e nagyhatalom bír. Mindezen előzményeknek következtetéseit levonja ezután, és arra az eredményre jut, hogy a mi monarchiánk és Oroszország együtt hasznos kereskedelmi forgalmat tarthatnak fenn. ezenfelül pedig egyetértve az európai és ázsiai világkereskedelem nagyrészét magukhoz ragadhatják. Franciaország valószínűleg támogatná e törekvést, hogy Angliának uralmát és egyedárúságát a tengerek felett megtörhesse. Érdekes, hogy a suezi csatornának kiépítését multhatlanul bekövetkezendőnek tartja, de nem hiszi, hogy ez a régi eszme még az ő korában, vagy annak közel jövője alatt megvalósítható lenne. A mi azontúl mint előny felhozzatik

e munkában, az már tényleg meg is valósult, mert Oroszország a közép-ázsiai területeket nemcsak gazdaságilag, hanem politikailag is teljesen hatalmába kerítette.

Az általa megnyerendőnek tartott kereskedelmi áramlatnak ezután anyagát, a behozható és kivihető áruk tömegét, lelkiismeretes pontossággal részletezi. Egyenként sorolja fel, a mit az ezen forgalom által érdekelt országok kivihetnének és behozhatnának. Ezen részletezés befejeztével egy pillantást vet a török államra s annak úgyszólván kereskedelmi földrajzát adván, figyelmezteti a nyugot-európai hatalmakat arra, hogy mily nagy és mennyi kiaknázatlan kincs hever az Európa ezen legszebb részét elfoglaló gyenge és általa már akkor tarthatatlannak mondott birodalomban.

Egész fejezetet szentel arra, hogy javaslatának hasznosságát bizonyítsa, voltaképpen csak ismételvén az idevágó érveket. Sokkal hosszabb fejezetben bizonyítgatja azt, hogy a világkereskedelemnek korábban az általa most kijelöli irány jelezte eredeti útját. Mielőtt a Jóreinényfokának körülhajózása Vasco da Gama által először megtörtént volna, Indiának termékei a Perzsiái-öbölbe hajón, onnan karavánokon részint a Földközi-tenger partvidékeire, részint pedig a Kaspi- és Fekete-tenger irányában haladtak. Beható gazdaságtörténeti tanulmányok alapján tüzetesen adja ezt elő. Ezen kereskedelem egyik ágának a Vörös-, Földközi-, Adriai-tengeren s Magyarország vizein keresztül kellene menni, hogy északra juthasson el. Egy másik ága pedig a Fekete-, Kaspi-tenger és az ezekbe ömlő folyók felhasználásával jönne Európába, miután a karavánok azon víziútakig elvinnék az árukat. Kabultól egy ut vezet Kandaharon át Ispahanba, a honnan a keleti áruk szállítmányai a Fekete-tengerre juthatnának el. Az Indiából Bocharába vitt áruk pedig az Oxuson át a Kaspi-tengerbe jutnának. Az indiai áruk egyrésze azután tengeren a

Perzsiái-öböl, esetleg Bassoráig jutnának fel az Eufratesen, onnan pedig karavánokon vinnék azokat a Földközi-tengerig. Oroszországba szintén részint vízen, részint karavánon jutnának el az áruk.

Három olyan birodalom, mint a mi monarchiánk, Orosz- és Poroszország, biztosíthatja ezt a nagy kereskedelmi áramlatot magának, a mi ha sikerülne, rendkívüli előnyöket szerezhet mindhármuknak. Közös egyetértéssel, szabad forgalom létesítése által s a víziutaknak hajózhatóvá tétele révén Európa két nagy felét is, a délit és északit, a legrövidebb úton lehetne összeköttetésbe hozni egymással. Ezt a két világtájékot a különböző klíma, és ennek megfelelőleg az egymást kiegészítő termelési viszonyok teljesen egymásra utalják. A szárazföldi hatalmak kellő támogatásukkal olyan kereskedelmi forgalmat biztosíthatnának országaiknak, csakhogy természetesen sokkal nagyobb mértékben, mint a kis Szászország biztosított magának a lipcsei sokadalom által. Nemzetközi folyóknak lennének ennél fogva kijelentendők, éppen úgy, mint a Rajnával történt, az Elbe, Odera, Visztula és a Dnjeszter is. Így az Adriai-tenger összeköttetné a Baltival, a Duna a Fekete-tenger által kapcsolatba hozatná az ázsiai karavánokkal, továbbá a Kaspi-tengerrel, a Perzsiái-öböllel. Oroszország Chinával, a tatárterülettel és Indiával.

Evégből Oroszországgal barátságos szövetség lenne kötendő, és azzal kereskedelmi szerződés hozandó létre; ugyanezt kellene tenni a portával és Perzsiával is. Ügyes emberek lennének kiküldendők, hogy az érdekelt keleti vidékeket beutazzák és megbízható adatokat gyűjtsenek. Meghatalmazás lenne azoknak adandó arra nézve is, hogy az indiai, tatár és arab népek főnökeivel kereskedelmi szerződéseket hozzanak létre. Mind ennek előmozdítása céljából tőkegazdag nagy kereskedelmi társulatot kellene létesíteni, melybe a kormány is lépjen be. De azt általában

is támogatnia kellene. E társulatnak is bizonyos időre kiváltságok volnának adandók, hanem azon idő elteltével a kereskedelmet okvetlenül szabaddá kellene tenni. Mindenfelé kereskedelmi ügynökségek volnának létesítendőek. Az árufeleslegek szerződésük alapján más hatalmaknak lennének átengedendők. A görögök és zsidók érdeklődését az ügy iránt meg kellene nyerni.

Ezekután áttér kedvencz gondolatának, a kereskedelmi szabadság szükségének beható megokolására. Föltétlenül bizik a forgalmi szabadság hasznos voltában, sőt bűvös erejében. Idézi a Smith Ádám művének IV. könyvében erre vonatkozólag foglaltakat. De megmagyarázhatónak tartja, hogy az egyes országok a kereskedelmi szabadságot minden átmenet nélkül nem hozhatják be, azonban összes törekvéseik végcéljának a kereskedelmi politika terén annak kell lenni. Végül az ausztriai monarchia kereskedelmi rendszeréről különösebben értekeznek, s e részben azt az álláspontot fejt ki, melyből Magyarország iparát és kereskedelmét az imént elemzett első művében behatóan tárgyalta.

Ezen munkája német folyóiratokban is megjelent és gróf Dessewffy József fordításában az magyarul szintén napvilágot látott, de mélyebb hatást a háborús időben nem idézhetett elő. Berzeviczyt azonban ez nem kedvtelenítette el, hanem a mint a helyzet békésebbé alakult, ismét hozzáfogott agitatójához. E végből egy beadványt szerkesztett németül, melyet 1814-ben Bécsben ki is nyomtatott. Fennebb vázolt eszméit emlékirat alakjába öntötte, hogy azt a bécsi congressusnak benyújthassa. Mint láttuk, e végből küldöttséggel maga is fenn járt Bécsben, a hol azután mindent megtett, hogy emlékirata figyelemben részesüljön. Ezen munkálata és az előbbi között csupán az a különbség van, hogy az ázsia-európai világkereskedelem érdekeltségének körébe Poroszországot is bevonta. A kereskedelmi szabadságról itt is áradozik.

Annak esetleges gyakorlati megszorításába azonban hajlandó beleegyezni, ha ez csak ideiglenesen történik.

A három monarchiának közreműködésétől ez irányban feltétlenül sikert várt, és meg volt arról győződve, hogy a víziútak felkarolása által oly nagy horderejű kezdemény keletkezne a világgazdaságban, mint a minő Amerikának felfedezése és a Jóreményfokának körülhajózása volt annak idején.

*

**

Még csak egy közgazdasági leírt művéről kell emlékezni.* Berzeviczy Gergely ugyanis „Notitzen über das Zipser Comitatus in Ungarn“ Szepes megyének és a tizenhat szepesi városnak tüzetes leírását írta meg. E szép és fontos megyének minden vidékét saját szemléletéből igen jól ismerte; járt annak minden községében, hegyeinek minden völgyében; nem csoda tehát, ha gazdasági életének olyan hű és részletes képét tudta adni. E munkát a „Patriotische Blätter“ számára írta 1810-ben.

A statisztikai adatokkal különben nincs tisztában; maga hivatkozik arra, hogy a munka alapját képező fölvételek nagyon hiányosak és megbízhatatlanok. De az ottani földművelésnek, iparnak és kereskedelemnek részleteit alaposan ismeri, valamint a bányászatot is. Az ipar, kereskedelem és közlekedés, különösen a víziútak

* E sorok nyomtatása közben kaptam Berzeviczy Gergelynek egy öt írott ívre terjedő fogalmazványát, melyben ő úgy látszik 1805-ben arra a Sehedius folyóirata által közölt, és egy előkelő névtelen nemes állal kitűzött pályakérdésre akarta Magyarországnak szempontjából a feleletet megadni, hogy „a Monarchia gazdasági haladásának hathatós előmozdítása céljából, mi lenne a teendő?“ Itt voltaképp csak ismétli, a mit e részben többi műveiben mond, és főleg a szabadkereskedelem behozatalát sürgeti, melytől rendkívül előnyös fordulatot várt. A szabadkereskedelmet ő azonban a fennforgó viszonyokra való tekintettel úgy ajánlotta, hogy az áruk után azok behozatalánál 10, kivitele alkalmával 5 és az átvitelnél 3 százalékos érték vám lett volna fizetendő. Ennek alapján vizsgálja azután az egyes termelvények forgalmának valószínű alakulását.

fejlesztését itt is sürgeti. Kifogásolja az erdőpusztításokat. Itt szintén említi, hogy a tőzegterületek felhasználását ő maga kezdeményezte s annak elterjedése mellett agitált, de a kívánt siker nélkül. — Felsorolja azután a különböző birtokos családokat, közöttük megemlékezik a kihalt Horváth-esaládról is, melynek sorsa az utóbbi időben nagyon tragikus volt. Ez a család, mely utoljára három férfi-tagból állott, mindig jó, nemes és tevékeny volt, s tagjai a legszebb egyetértésben éltek. De mostanság három testvér fiú leszármazók nélkül halt meg. Az utolsó időben szerencsétlen ellenségeskedés keserítette meg e család tagjainak életét, mely azok közül többnek, mint Berzeviczy Gergely írja, fájdalmas convulsiók között bekövetkezett halálát okozta. — Leírja az egyházi viszonyokat s a felekezetek közötti súrlódásokat is, mint a közmívelődési viszonyokat általában, a melyek itt sokkal magasabb színvonalon állottak akkor, mint az ország egyéb részeiben. A német nyelv és az összeköttetés Németországgal az értelmi és erkölcsi kultúrát nagy mértékben emelték e megyében.

A szépművészetek közül különösen a zene iránt nagy érzék mutatkozott a Szepességen. E részben nemcsak sok műkedvelő található ott, hanem a templomi és egyáltalában a közhelyeken hallható zene is igen jó. A magán jobb házakban zongorát mindenfelé található. Symphoniákat, quintetteket és quartetteket hallhatni. Különösen kiemeli Eszterházy, született Csáky grófnét, a ki mindaddig nagy virtuozitással játszott, míg az a szerencsétlenség nem érte, hogy balkezét egy lövés szétmarczangolta. A festészetben egy pár lőcsei tűnik ki; különösen kiemeli e részben a dán származású Stundert, a ki nemcsak arczképeket, hanem templomi festményeket is nagyobb számmal állított elő. Említi Zausigot Lőcsén, a ki oltárképeket festett, Möllert, a kinek másolatain kívül szép falfestményei léteznek, gróf Csáky Manónak pedig szép magán képgyűjteménye

van. A társadalmi életet is meglehetősen haladottnak rajzolja, de az nem egységes, hanem a megyének négy nagyobb városában csoportosul.

Azelőtt egységesebb volt a társadalmi élet s a míveltebb osztály gyakrabban tartott összejöveteleket a magán házakban, míg a legújabb időben fizetéses bálokat kezdenek rendezni. Az árak rettenetes módon emelkedtek. A gyarmatárukról nem is akar beszélni, mert azok drágasága egész kalamitás, a miben nagy része van az uzsorának; de a belföldi termékek közül is a fa, vas, réz, posztó, szövetek, vászon, a szarvasmarba, hús, vaj, szalonna, faggyú, gabona, bor ára szintén nagyon felszökött. Bort és gabonát sokat kell a termékenyebb megyékből behozni.

Azelőtt több pénz volt Szepesben, mint a tőle délre fekvő megyék területén. Most megfordítva áll a dolog. A bankóczedulák előmozdították az ipart, az üzérkedési bátorságot, minélfogva a jövedelem fokozódott, de a drágaság és a szédelgés is igen magas fokra hágott fel. Különben a Szepességen a nyers termelés korábban sem volt nagyon elhanyagolva s az ipar is jelentékenyebb fejlődést mutatott, minélfogva a haladás egyik téren sem lehetett oly nagy, mint a korábban aránylag igen elmaradott megyékben. Ezen munkájában sem mulasztja el, hogy az ipar és kereskedelem szabadsága mellett ne törjön lándzsát.

Ezzel irodalmi tevékenységének ismertetését bezárván, élete küzdelmes utolsó időszakának előadására térek át.

XIV. FEJEZET.

Életének utolsó szaka.

A kor, melyben Berzeviczy Gergely életével most már foglalkoznom kell, történelmünk legsivárabb időszakát képezi. A reactió legnagyobb diadalait ülte Európa continensén. A kormányok minden téren elnyomták a szabad mozgást, lenyűgözték a népeket, és még az alkotmányos országokban is kerültek mindent, a mi a népakarat érvényesülésére vezethetett, vagy csak mulathatott volna is. A francia forradalom eseményeiből ők azt a tanulságot vonták le, hogy a népeket féken kell tartani, és hogy a gyeplőnek szorosan tartásához erős kéz szükséges. Természetes, hogy ily körülmények közt szabad szólásról, a sajtó útján való őszinte nyilatkozásról szó sem lehetett.

Berzeviczynek pedig élete utolsó két évtizede alatt tolla volt egyetlen eszköze, melylyel polgártársainak még valamelyes hasznot vélt tehetni. Nem is engedte elmúlni az időt híjában, hanem észlelt, tanulmányozott és irt folyton. E mellett még csak egyházának és családjának élt. De az egyházi téren is, kivéve egyes intézkedéseit, mint például azt, melylyel a Jenner által feltalált himlőoltás iránti hajlamot a népben a lelkészek útján is terjeszteni törekedett, főleg csak írnia kellett, mert panaszainak nem volt képes másként kifejezést adni. A censura azonban erélyesen kezeltetett minden irodalmi tárgyra vonatkozólag és mindenkivel szem-

hen. Mint láttuk, egyre másra írta a könyveket és értekezéseket, de azok nagyrészt nem tudta az olvasó közönség elé juttatni. Katonaügyi munkája épp úgy, mint rendszeres közigazdaságtana csaknem elkallódtak. Egy hatalmas főherczeg, Károly generalissimus is már korábban elhárította magától annak közvetítését, hogy az előbbi kinyomható legyen. A politika mezején fejét felütött reactió, mely 1811-től fogva egész 1825-ig megtudta akadályozni az országgyűlés összehívását, kihatott az egyház terére is. Berzeviczy felé tehát minden fáradozása, kitartása és megalázkodása daczára itt sem intett semmi siker. Nem csoda, ha ily állapotban kétszeresen érzékeny volt minden csapással szemben, mely családját érte. Később azután egészsége is ingadozóvá, végül pedig rohamosan hanyatlóvá lett, a minek befolyása kedélyére természetesen elmaradhatlan volt.

Korábban könnyebben viselte azt, hogy gyermekei alig hogy megszülettek, már el is haláloztak. Még 1807-ben, midőn megint egy kis fia született, gróf Illésházyt kérte fel keresztapának, a ki e tisztelet szívesen fogadja el, és — mint írja készséggel teszi érdemes barátjának ezt a szolgálatot. Sőt köszöni, hogy ebbeli kérelme által alkalmat adott annak bebizonyítására, hogy mily jó embere neki. Talán egy római katolikusként komasága apostoli áldást hozand az ő protestáns utódaira. Német levelében azután elkezd politizálni. Azt írja, hogy az akkor üléselő országgyűlés dolgai oly gyorsan mennek, mint a rák. „A mi nemzeti hibáink és nemzeti erényeink megsemmisítik egymást, ennél fogva ez a nemzet jellem nélkül marad.“ Panaszodik, hogy akkor még szerinte a kormánynak nem volt erélye. Figyelmezteti ígéretére, hogy a gróf trencsénmegyei birtokán Berzeviczy családjával együtt meg fogja őt látogatni.

Ekkor még az északi kereskedelmet előmozdítani hivatott társulat létesítéséről sem mondott le, mert a

következő évben is kapott egy Parisban és Danczkában működött Böhring nevű nagykereskedőtől levelet, melyben ez nagyon lelkesen fogadja Berzeviczy tervét, újabb adatokat kér tőle e részben, és csak arra szólítja, fel, hogy a politikai viszonyok kedvezőbb fordulatáig várjon. Ha azonban ezek bekövetkeznek, a maga részéről sem fáradságot, sem pénzáldozatot nem fog kímélni, hogy a szerinte is életképes eszme megvalósítható legyen.

A levelezést igen széles körben azontúl is fenntartotta barátjaival, a kik őt mindenről értesítik, a mi a nagy városokban és a csatatéren történik. Számos levelei vannak gróf Szapárytól, báró Podmaniczkytól, gróf Teleky Sámuelától, dr. Ruiny Károlytól, Schedius Lajostól és Máriássy tábornoktól, aki Mühlhausenből még 1815. évi június 18-áról is irt neki külön harcztéri tudósítást.

De már egy 1817. évi május 16-án kelt levél fogalmazványában, melynek címzettjét nem tudhattam meg, keserű panaszokkal találkozunk. Ebben azt írja, hogy felesége megint fiút szült neki, de az szintén csakhamar meghalt. Ez nyolczadik eltemetett gyermeke lévén, kemény sorsnak mondja a magáéi. Titus fia még megvan ugyan, de ki tudja meddig marad meg az is. Az élet reá nézve hasonlóvá válik egy megfagyott és azáltal érdessé lett vízeséshez. Panaszodik, hogy csuzos bántalmi vannak, minek következtében mankón kell járnia. Ez oka annak, hogy tervbe vett bécsi útjáról egyelőre le kellett mondania; de ígéri barátjának, hogy nejét és még nagyon csiszolatlan fiát, a mint csak felmehet, magával viendi oda. Lelkének vérző sebeiről és fájó szívéről beszél. Itt még azt említi, hogy egy munkát irt az evangélikus egyház állapotáról Magyarországon, és abban tartózkodott minden ellenséges hangtól a katolikus vallás, vagy helyesebben mondván egyház ellen, a mi nem ugyanaz. Különben ez az érzés soha sem vert gyökeret szívében, csak azon üldözési

mánia, mely a jezsuita-pártól vezet, és a clerus veszélyes túlságos hatalma ellen küzdött, néha talán lángoló szavakkal, de mindig elfogulatlanságra törekedett és igazságos kívánt lenni. Azután ezen előbb irt latin szavait: nec menti, nec cordi obsit ecclesia, kitörli és helyükbe ezeket írta: nec ecclesia, nec natio menti obsit.

Az bizonyos, hogy daczára az egyháza iránti ragaszkodásnak, nem volt a harcznak barátja, hanem inkább a megegyezésnek, a compromissumoknak embere. De az igazságot és helyest rendszerint felismervén, azok megvalósításáért szívesen küzdött. Hanem e küzdelemben békés természetének, bölcsészi hajlamainak és lágy, érzelmes kedélyének megfelelőleg kevés volt a határozottság. Ebből szükségképp, ha nem is a célra, de az eszközök alkalmazására nézve bizonyos ingadozás következett, a mi sok félreértést vont maga után kiválóbb honfitársai és magyar barátjainak részéről is. De Becsben sem bíztak benne, mert a mint irataiban mondja egy helyen, ottani ellenségei jacobinusnak híresztelték el őt.

Pedig volt idő, midőn az udvarnál komolyan foglalkoztak a gondolattal, hogy Berzeviczyt fontosabb államszolgálatokra alkalmazzák. Irományai közt egy 1811. évi junius 28-án kelt hivatalos ügyiratnak úgy látszik a kancellárián levő barátai által vele közölt másolatára találtam, a mely aktával a parasztról írt művének egy példányát valamelyik főhercegnek küldik meg. Hangsúlyozzák abban, hogy a felvilágosult szerzőnek, a ki hazáját és az emberiségei annyira szereti, e tudtán kívül közzétett munka írása alkalmával nem a saját kiváltságos rendjének múló érdekei, hanem az államnak és a lakosság legnagyobb részének jóléte feküdt szívéen. A mű tartalmának rövid ismertetése után felkéretik az illető főherceg, hogy Berzeviczyt ajánlja a nádor figyelmébe, mert az ilyen ember tehetségének nem volna szabad parlagon heverni.

A clerus beírta a feketekönyvbe, pedig a bíbornok-herczegprimás eleinte még hitétől is eltéríthetőnek tartotta. A francia forradalom fényes kezdete, mondja feljegyzései között, igaz, őt is elragadta, és így terjedt el róla a fennebb jelzett vélemény, pedig azt hiszi, hogy nála őszintén royalista nem lehet. A mint azután a derűs ellene fordult, az arisztokrácia is elfordult tőle. Szidalmazták a magyar parasztról írt értekezését, továbbá szabadelvű, elfogulatlan és korholó bírálatát a nemesség visszaéléseiről. Gyanúsították, hogy aulicus, pedig az udvartól soha sem kért, nem is kapott semmit, mert undorodott az özö suplikánsok tömegétől, melybe vegyülni vonakodott. Ha annak idején, mikor még lehetett volna, a kormány alkalmazza és hatáskört ad neki, bizonyára buzgón és becsületesen szolgált volna. Így azonban marad, a mi volt; annyi jót igyekszik tenni, a mennyit lehel. Különben hálával ismeri el még ekkor, hogy sok ember igazságot szolgáltat neki, sőt ellenségei is tiszteletet tanúsítanak iránta. — Hogy azonban legjobb barátai is sok fontos dologban nem értettek vele egyel, arról tanúskodik gróf Dessewffy Józsefnek az a három latin levele, melyek lényegesebb részeinek közlését szükségesnek tartom, mert azok nemcsak világot vetnek arra, hogy a legjobb akaratit, őt teljesen jól ismerő és szerető hazafiak is miként vélekedtek az ő bizonyára nem egyöntetű és változatlan gyakorlati politikai nézeteiről, hanem egyszersmind egy kis korszakot nyújtanak, és jellemzik a Széchenyi fellépése előtt lefolyt évtizedek politikai műveltségének színvonalát és az azon észlelhető nagy ellentéteket.

Az első levél Kassán, 1817. évi február 16-án íratott. Tartalma a következő: „Bizonyos tekintetben köszönünk az ausztriai uralkodóháznak némelyeket, de mennyivel többet köszönhet az nekünk és ezekért legnagyobb részt csak rosszal fizetett. Hogy hosszas ne legyek, csak egy kérdést

vetek fel: Számítsd ki, hogy első Ferdinand ideje óta mennyi nemes ércz bányásztatott Magyarországon, és akkor mondd meg, hogy van-e Európában ország, mely ennyi gazdagság közepett szegényebb lenne? Ezt a nagy mennyiségű nemes érczet majdnem egészen az osztrák kormány szíttá magához, melynek mindig nagyobb gondja volt a saját elsősége Európában, mint népeinek boldogítása. Tudod, hogy már a nagy Montesquieu mit megmondott e részben: azt, hogy a magyaroktól mindig olyasmit kívánt az osztrák, a mivel azok nem bírtak, tudniillik pénzt, és azt a mivel bírtak, kebleiket, megvetette. Óh! mennyire tévedsz barátom, ha engem arisztokratának gondolsz, vagy ha azt hiszed, hogy én nem látom a mi rossz oldalainkat (nos parties honteuses). Közöld velem új értekezésedet, mert én úgy tehetségedet, mint lelkületedet becsülni tudom. Azt nem értem, hogy az északiak és az adriatisták miként opponálnak egymásnak, mert hiszen ezek érdekei inkább különbözök, mint ellentétesek“. Megjegyzendő, hogy gróf Dessewffy Berzeviczynek két munkáját fordította magyarra.

„Az, hogy a kormány a tanulóknak külföldre való utazását megtiltja, magára a kormányra nézve megalázó, de nevetséges a megyék részéről nehézségeket csinálni. Rajtad kívül itt a Pestalozzi rendszeréről még közepszerű fogalommal is alig bír valaki. Szerencséseknek mondod a katolikusokat a nevelés terén, mivel azok intézetei jobban vannak dotálva. De vájjon milyenek a tanáraik és milyen a tanítási rendszerük? Nektek aránylag sokkal jelentékenyebb embereitek vannak még azok között is, a kik a külföldön nem jártak. A pénz eszköz és nem szükségképp oka a tanultságnak. Máriássy tábornok nagyon társaságot kedvelő ember. Szeret a polgárokkal is mulatni, a mit én helyeslek. A nemesi és a polgári osztálynak az érintkezése az egyik oldalon a gögöt, a másik oldalon a társasági

érintkezés külső elégtelen formáit csiszolná ki, azaz a nemeseket polgárosultabbakká, a polgárokat pedig szabadabb és kevésbé félénk modorúakká tenné. Mert bizony viselkedés és modor tekintetében nagyon sok a kívánni való mindenütt.

A miskolczi állandó magyar színház részére gyűjtést rendezek. Az egyik gróf által adakozásra szólíttatván fel azt mondta, hogy keble ugyan egészséges, de zsebe nagyon rongyos. Valószínűbb, hogy zsebét felcserélte lelkével.

A többség érzi a nemzetiség méltóságát és adakozik; egyesek azonban fukarságuk, vagy helytelenül alkalmazott hízelkedések által nevetségessé tették magukat. — A napokban feleségem kocsimon járkálván, a kocsis az ő tilalma daczára nagyon sebesen hajtott, és egy szegény asszonyt gázolt el a piacon. De a lovak a kocsisnál előrelátóbbak és embersegeesebbek lévén, az egy kis ijedtséggel megszabadult. Felszólíttatás nélkül rögtön írtam a városi kapitánynak, hogy három hajdút küldjön nekem, a kik által nyilvános elégtételt adhatok, mert kocsisomat velök meg akarnám pálcáztatni. Ígértem, hogy azokat jól megfizetem. De nem küldött még a következő napon sem. A kocsis megszagolván, hogy mi vár reá, megugrott és fivéreminél rejtőzött el, ottan oltalmat keresvén. Fivérem közbeveti magát; én közbenjárását nem fogadom el. Végre csodálatos módon azt kívánta tőlem, hogy legalább ne polgári, hanem katonai kézzel veressem meg kocsisomat. Mások is közbevetették magukat; kérnek, rábeszélnek; végre engedek. Megtudja ezt a különben igen tiszteletreméltó, okos kapitány, és elkezd protestálni. Írok neki, s kapaczitálni akarom, hogy az én hatóságom nem a helytől, hanem az úr és szolga közötti viszonytól függ. Nekem pedig hatóságom van a szolga felett, melyet az országban bárhol gyakorolhatok, ennélfogva jogom van akármiféle hatóságnak támoga-

tását igénybe venni. Nem a forma a fődolog; a formák csak arra valók, hogy az igazságszolgáltatás jól és gyorsan alkalmaztassék, nem pedig, hogy halasztassék, vagy pedig lehetetlenné váljék. Nevetséges és Krähwinkel városához méltó dolog a felett veszekedni, hogy kinek kell az én szolgálmat megverni. Pedig, míg ez a vita tart, az én szolgálain büntetlenül megszabadulhat. A városi kapitány helytartótanácsi rendeletet küldött nekem, melyben a városnak megengedtetik, hogy a városi éjjeli öröknek nem engedelmeskedő urasági szolgálkat befogathassák. Azt felelem neki, hogy ez a rendelet nem illik a jelen esetre, és hogy a város a maga hatáskörén túllép, ha annak szellemében akar most eljárni. Hogy véget vessek ennek a vitának, gondoskodtam arról, hogy a vármegyei hajdúk botütést mérjenek kocsisomra. A városi kapitány felszólítván, nem akart tanúkat sem küldeni a botoztatáshoz; ennél fogva én a megye által küldött tanúkat fogadtam el az executiónál. A város most ezt az esetet az összes körülményekre vonatkozó okmányokkal fel akarja terjeszteni a helytartótanácsához. Én azt írtam nekik: tegyék, de akkor kérem, hogy az én leveleimet is, melyeknek másolatát megtartottam, szintén terjeszszék fel. Majd meglátjuk milyen következménye lesz. A hogy most áll hazánknak alkotmánya, én azt hiszem, hogy nekem van igazam“.

A másik latin levél 1817. április 19-én Nagy-Mihályból van keltezve. E levélben kijelenti, hogy kereskedelmi vállalatokban adósságai és rossz termése miatt nem vehet részt. Kikelt a bécsi írók által a magyar nemzettel szemben használt hang ellen, a kik Berzeviczy Gergelyt égbe emelhetik a nélkül, hogy az országot annyira lerántanák, a mi az ő részükről tudatlanságot és a művelt társadalmi formák nem ismerését árulja el. Ezek hasonlítanak azokhoz az udvaroncokhoz, a kikről nagyon jól van mondva, a következő francia versben, hogy csúsznak Versailles

felé, ott megvetéseket elfogadni, hogy azután postán visszatérvén, azt másokkal éreztessék Parisban.*

A mi Piringert illeti, egyben-másban igaza van, de nem mindenben. Az adatok gyűjtésében nagy buzgalmat tanúsít, de nem hasonló erőt és alaposságot azok kombinálásában. A nemeseknek legfőbb kötelezettsége az ország megvédése, de a nemességet a védelem csak háborúban illeti meg. És ha a béke idején a háborúra a nemesség előkészítendő, akkor nem a felkelés megváltására kell törekedni, hanem a régi katonai szellem felélesztésére a nemességben. „Hiába beszélnek a mi degenerációról, melyet azok, a kik szemünkre hányják, nagy mértékben idéztek elő. Regeneráljanak és akkor megszűnünk degeneráltak lenni. A francia női haj-vasmelegítők is olyan hősöké váltak rövid idő alatt, hogy Európai leigázták. Mindazok, a kik Mátyásra hivatkozva öt például hozzák fel ellenünk, kevés ítélőképességről tesznek tanúságot. Hollós Mátyás Magyarországgal nem úgy bánt, mint gyarmattal; most ez történik daczára nyilvánvaló békekötések és szerződéseknek, melyek mellett az uralkodóház Magyarországot hatalmába kapta. A *pragmatica sanctio* közös védelmet és semmi mást nem foglal magában. De a védelemnek módja és mértéke kell, hogy arányban álljon a védelemnek előnyével. Erre vonatkozólag igazabb, helyesebb, bölcsebb nyilatkozatot nem lehet tenni, mint a hogy állítólag Baldácsy államtanácsos nyilatkozott, tudni illik, hogy Magyarország alkotmánya úgy a mint most áll, vagy megfelel a század szellemének, vagy nem felel meg. Ha megfelel, akkor sem nyíltan, sem hallgatag, sem álnok módon nem érintendő és aknákkal nem ásandó alá.

* Ils rompent vers Versailles
 Essuyer des mepris
 Pour revenir en poste
 Les rendre a Paris.

Ha pedig nem felel meg, akkor tárgyalassék e kérdés az országgyűlésen, s a nyílt eszű és őszinte keblű magyar nemességnek bizonyíttassék ez be. És nekem úgy látszik, hogy ha a kérdést minden oldalról megfogják vitatni, egyben-másban a mindig tökéletlen emberi intézményeken ekkor javítani lehet. Azonban elvontan és külön tekintve sok ma hibának látszó dolog a maga egészében úgy fog feltűnni, mint a tartósságnak, melylyel a magyar alkotmány dicsekedhetik, nem legkisebb oka. A legszilárdabb alapokon nyugvó alkotmány nyal sem érhetni el a század által kívánt szabadságot, ha a kormány nem lesz nemzetivé, és ha a század elveinek szabadsága csupán az alattvalóktól kívántatik, és nem engedtetik meg, hogy ugyanaz követeltessék az uralkodóktól is. Ne beszéljen nekem egy kormány sem szabadelvűségről, mely nem utánozza az angolokat, egy kormány sem, mely a sajtószabadságot nem engedi meg, s mely nem ismeri el azt, hogy a szabadság természetéből foly, hogy mindennel vissza lehet élni, ennél fogva nem lehet a kormányzat feladata az, hogy minden visszaélést már előre lehetetlenné tegyen, hogy bíraskodjék a maga ügyében, hanem csak az illetheti meg a kormányt, hogy a visszaélések elharapódzása ellen törvények útján gondoskodjék, hogy azok arányosan büntetessenek, és káros következményei, midőn és a meddig ez szükséges, rögtön elfojthatok legyenek.

Ezen igazságoknak világos példáját szolgáltatja nekünk Anglia, a hol a kormány szabadelvűsége nevelte a népet is a szabadságra, és a hol a már szabaddá vált nemzet kényszeríti a kormányt a szabadelvűség megtartására. Bécsben és itthon is mindent szabad írni a magyarok és Magyarország ellen, de merjen csak valaki felelni! Úgy fog járni, mint én jártam többször, a kinek azt mondták a censorok, (de nem ám Appius Papius, vagy Cato) hogy minden igaz, hasznos, jó és szép, a mit elébök terjesztettem, de

utasításaik értelmében nem merik arra ráírni, hogy: „imprimatur.“ Idéz egy angolt, a ki állítólag azt mondotta volna Magyarországon utazva, hogy annyi józan eszet sehol sem talált, mint Magyarországon, és hogy a kiváló ész sehol sem oly ritka, mint Bécsben.

A harmadik levél Kassán 1819. évi márczius 26-áról van keltezve. Az általános pénzügyi bajról emlékezvén meg, azt moadja: „Miféle rendszer az, mely az embereket az egyik szélsőségből a másikba hajtja, mely a kereskedelmet és ipart aláassa, mely a megszokott fényűzés folytatását lehetetlenné tevén, mindazon polgárokat, a kik ezen fényűzési czikkek előállítására által fedezték elsőrendű szükségleteiket, a legnagyobb aggodalmak közé helyezi? Micsoda állapot az, midőn az állam elválasztja a maga érdekét a polgárok érdekétől, és a maga hitelét kifelé a belföldnek nyomorára alapítja, és végre a mely az uzsorát szervezi, s a korábban barát polgártársakból ellenségeket csinál, az egész népeiséget pedig két részre osztja: csalókra és csalatottakra? Nem pénzügyi emberek, hanem közönséges pénzváltó-üzérek intézik a mi pénzügyeinket. Jól mondja az angol Wilson, hogy az ausztriai kormány több századdal maradt el az államgazdaság tudományában, pedig a despotizmus is túrhető ott, a hol jó közigazdasági politika van. mert a népet a szolgaságban legalább az anyagi jólét vigasztalja meg. És te az oly kormánytól, a melyről Oharo spanyol miniszter a pyrenaei békekötés alkalmával azt mondta, hogy: „Az osztrák kormány olyan, mint az andaluziai kecskéknek a szarvai: kemények, rövidek és tekervényesek“,* az ilyen kormánytól, mely a legszivósabban ragaszkodik a maga rossz rendszeréhez, melytől sem az idő, sem a tapasztalás, sem a -szerencsétlenség nem képes azt eltántorítani, még valami üdvösét vársz? — Várat fognak építeni

* Le ministère d'Autriche est comme les cornes d'Andalousie, durs, courts et tortus.

nálunk, mert az oroszok közelgetnek, s Magyarország szomszédaivá válnak. Míg Sándor császár élni fog, addig ők békések maradnak, és barátkozni fognak velünk. De azután rettenetes háború fog Európa északi és déli része közt bekövetkezni. Az oroszok ma még félig barbárok, de ha olyan okos kormányzatuk lesz, mint volt eddig, akkor nem sokáig lesznek azok, és megfogják hódítani Dél-Európát. Magyarország, ha az uralkodóház vele szemben más eljárást követne, ebben a küzdelemben döntő szerepet játszhatna javára is, emellett igazi kifejlődésre akkor juthatna. Nevethetsz ezen jóslatomon a mennyit akarsz, de tedd el ezen levelemet, és ha nem adsz fel engemet, gondold el majdan, hogy milyen fordulata következett volna be az eseményeknek, ha Napoleon a maga Bonaparte Lucian testvérét magyar királylyá tette volna Budán. Az a nemzet, melylyel úgy bánnak, mint a gyarmattal, semmiképp nem fejlődhetik. Ellenben a hol alap van, ott minden többi jó dolog csak következmény. Magának a gyarmati rendszernek megszüntetése is képessé tenné a nemességet mindenféle áldozatot hozni a közjó javára. Ez olyan alapeszme, melynek elfogadása és magába felvétele nélkül a kormány sem a bel-, sem a külföldi viszonyok rendezése, sem Magyarország szervezése és igazgatása körül vallott legjobb szándékai tekintetében sem fog hitelre találni, és általában véve sohasem boldogulhat. Azt mondod, hogy József császár a gyarmati rendszeri megakartta szüntetni és még sem boldogult. Ez igaz, de erőszakkal akarta, és nem a maga módja szerint; továbbá úgy akarta, mint nem koronázott király, és mint a haza nyelvének és nemzetiségének ellensége. Egyszóval: ő nem volt psychologus. Különösen a XIX. században a kormányzóknak tudni kellene, hogy miképp bánjanak el a lelkekkel.

Középszerű vagy rossz emberek kormányozzák a mi monarchiánkat. A kormányzat szelleme egyáltalán nem

való a jelen századba és ezen monarchia viszonyai közé. Mintegy ellentétesnek tartják az állam érdekét az egész monarchia érdekével, vagyis a kormányzottak érdekét nem veszik figyelembe. Magyarországon a nemesség előjogait elszeretnék venni, de a magyar népnek, vagy nemzetnek érdekeit azért nem tartják szemük előtt, és annak előmozdítása nem képezi céljukat. Hiszen az örökös tartományokban kezök teljesen szabad, és az alkotmányosság behozatalára ott még sem gondolnak. Nagyon sokban értek veled egyet, de nem mindenben! Magán érdek engem nem vezet. Ezt mutatja egész privát és közéletem. Nem kérek és nem kértem én soha semmit; jobbjaim megvannak velem elégedve, sőt szeretnek. Az én jobbjaim felszabadítását nálam jobban senki nem óhajtja. A szabadságot soha sem helyeztem abba, hogy a közterhektől mentes legyek. Szerintem a becsület és kötelesség parancsolja, hogy a közjó előmozdításához hozzájáruljunk. De minden nemzetnek a saját képviselői által kell önönmagát megadóztatni. Egy nemzet sem állhat a kisebbségből, s a jó és erélyes kormányzatot is össze lehet egyeztetni a politikai és polgári szabadsággal. A magyar nemzet mindenféle fejlődésre képes, de annak a jó kormányzatot szolgassággal és koldus szegénységgel nem kell megvásárolni, de meg a szabadságot sem lehet elnyomatással megtartani. A javulásnak megfelelő és bizalmat gerjesztő formák mellett kell bekövetkezni. és akkor azt a nemzet is támogatni fogja. Ellenkező esetben az egyoldalú reformok a mai belső és külső körülmények között a fejedelem és a nemzet hasznával soha sem fognak alkalmazhatók lenni. Hidd el, hogy mi mindketten ugyanazt érezzük, s az elérendő célok eszközei tekintetében egymást könnyen kapacitálhatnók, ha kormányunk érett volna, és úgy a maga, valamint népének igazi és állandó javát ismerné és valóban akarná.“

Azonban nem mindenki ítélte meg az ő opportunizmusát ily jóakarattal és indokainak megfelelő méltánylásával, mint gróf Dessewffy. Később egyes régi barátai is, mint Rummy, a kivel pedig ő folyton csak jót tett, a saját szavai szerint mint hadviselő felek támadták meg. Bántotta, hogy egyházának tett szolgálatai sem vezettek semmi eredményre. Már egy 1817. évi február hó 14-én kelt levelében mondja, hogy hangulata nagyon nyomott. Szándéka jó, tiszta, szilárd, de mindene el van rozsdásodva. Elnyomottnak érzi magát és félénk. Optima mei parte sepulius, legjobb része már el van temetve, és feltámasztásnak kellene történni, hogy, miként egyesek várták tőle, még valami jelentékenyebb dolgot művelhessen. — Ribiczey udvari tanácsosnak 1820. évi január 24-én azt írta, hogy a vallási elnyomatások folyton tartanak. Egy akkor érkezett helytartótanácsi leirat az úgynevezett elenchusokat, azaz a katolikus hívek névjegyzékének nyilvántartását, megint követeli, hogy azok alapján a protestánsok által állítólag elkeresztelt és elnevelt egyéneket a clerusnak erőszakkal is visszalehessen követelni. „A mi azelőtt apostasia volt, az most protervia; a régi ragout új mártással. Iskolaügyünkbe a helytartótanács kotnyeleskedik, még az azokban olvasandó írókat is kijelöli és főfelügyelőknek püspököket nevez ki. így támadják meg életünk gyökerét, mi pedig nyomorultan védekezünk.“ — Ugyanazon levélben említi, hogy rendszeres közgazdaságtanának bírálat végett benyújtott példánya a censorok kezén elkallódott. Gróf Csáky Petronellának, a közérdekek iránt mindig nagy odaadással viseltetett főrangú hölgynek, a ki mióta állandóan lakott a Szepességen, ismételve különféle kérdésben és ügyre vonatkozólag kikérte a Berzeviczy Gergely tanácsát, 1821. évi február 1-én, midőn neki elhunyt édesanyja emlékkövére egy általa fogalmazott síriratot küld és őt a saját helyzetére való figyelmeztetéssel vigasztalja, már így ír: „Én is

sokat és mélyen szenvedek a folytonos elnyomatások és igazságtalanságok következtében; tapasztalásból tudom, hogy a fájdalom enyhül, ha az ember azzal üdvösen foglalkozik.“ Ez alatt csak azt érthette, hogy ha az ember sorsának megadja magát. Sorsát ő türelmesen is viselte. Csupán hátramaradottairól és különösen Titus fiáról kívánt még minél jobban gondoskodni. Tapasztalta, hogy milyen baj volt nála az, hogy a magyar nyelvet csak hiányosan bírta, ennél fogva Titust Rozsnyóra főleg azért küldte, hogy magyarul tanuljon,* de az nehezen megy neki. A fiú sokkal jobban tud latinul és kedvencz íróját, Curtiust, szorgalmasan olvasgatja. Nem jó lett volna őt otthon tartani. A szülők 9 közül megmaradt egyetlen gyermekük iránt majd nagyon gyengék, majd nagyon szigorúak. Ha él, derék ember fog belőle válni, jövődöbeli apósa majd bízhat benne. Szerezzen neki egyet Bécsben, ezt még mindig óhajtja. — Már korábban is levélben felszólította egyes kiváló lelkész barátait, továbbá báró Podmaniczkyt és gróf Teleky Lászlót, hogy ha ő már nem lesz az élők között, gyámolítsák szeretett fiát, a kinek minél jobb jövőt kívánt biztosítani. Ezek természetesen valamennyien óhajtották, hogy erre ne legyen szükség, de ha annak esete bekövetkezik, ígérték, hogy kívánságának lelkiismeretesen eleget fognak tenni.

Halálsejtelvei csakugyan nem voltak alaptalanok, mert daczára korábbi gyengélkedéseinek környezetére nézve akkor mégis váratlanul három napi ágybanfekvés után 1822. évi február hó 23-án állítólag agyhüdesben meghalt. Csúzos bántalmái és levertsége mellett halála okának több valószínűséggel a szívszélhüdest lehetne mondani.

A nagy csapásról gyászbaborult hű és derék neje a következő jelentésben értesítette rokonait, ismerőseit és a nagyközönséget.

* Ribiczey udvari tanácsoshoz irt 1820. évi január 20-iki levele.

„Elfelejthetetlen kedves férjem. Néhai Tekintetes, Nemzetes és Vitézi-Kakas-Lomniczi-Berzeviczei Berzeviczy Gergely úr, több T. N. Vármegyének Táblabírája, a Tiszán innen- és túl-való Augustana-Vallást tartó Evangelika Ekklesiáknak 's Oskoláknak kerületbéli Inspektora, 's a' Göttingai Királyi Tudományok Társaságának Tagja, folyó esztendőbeli Böjt előhavanak 23-dik napján, estvéli 11 órakor, kevés napokig tartott betegeskedése után, munkás életének 59-dik esztendejében, e' múlandó világból az örökkévalóságra általment. Embertársai boldogságának szentelt fáradhatatlan munkásságát, a Jónak, Szentnek, Igaznak virágoztatására buzgón törekedő iparkodását, mindazok ismerték, kik Ő véle öszveköttetésben voltak. Én egyetlen egy neveletlen fiammal együtt Ő benne hív Gyámolítómnak, szeretett Társomnak, fiam gondos Nevelőjének elvesztését siratom. Hideg tetemei Böjt elő havának 27-én a Kakas Lomnczi Síröltba eltemettettek mélyen tisztelt édes Annyának oldalára. Ő maga leg-szebb emlékkövet emelt magának azoknak szíveiben, a kik Őtet közelebbről ismerték.

Melly szomorú esetről midőn elkeseredett szívvel ezennel tudósítanám, magamat neveletlen árva fiammal egyetemben

jó akaratjába ajánlván, maradok

Kakas-Lomniczon, Böjtmás havának 1-ső napján 1822.
alázatos Szolgálója B. G.-né.“

Halála mindenfelé, ahol arról értesültek, nagy részvétet keltett, de különösen fájdalmas volt az szintén árvaságra jutott hitsorsosai körében. Ennek mindjárt kifejezést is adtak, midőn 1822. évi április hó 11-én az eperjesi ágostai hitvallású evangélikus kerületi collegium nagy gyászünnepélyt rendezett, melyen Mayer András collegiumi igazgató és theológiai tanár tartotta az ünnepi beszédet, az intézetnek

négy theológusa pedig magyar, latin, német és cseh-tót nyelven a saját maguk által szerkesztett ódákat szavalták el.

Családjára vonatkozólag röviden még csak a következő adatokat iktatom ide. Neje 1860-ban halt meg. Titus fia jogot végzett és a szabadságharcz előtt váltótörvényszéki ülnök volt Eperjesen, azután pedig feltörvényszéki bíró ugyanott, és 1893-ban halt meg. Két fia maradt, a kik közül Aladár Bécsben él, mint nyugdíjas kapitány. Ő adta ki „Lehr- und Wanderjahre des Gregor von Berzeviczy“ czim alatt nagyatyjának leveleit 1897-ben Lipcsében. Másik fia Egyed, a ki cs. és kir. kamarás, korábban a szepes-megyei gazdasági egyesületnek elnöke és országgyűlési képviselő is volt. Több gyermeke van, köztük fiúk is.

XV. FEJEZET.

Berzeviczy Gergely jellemrajza.

Berzeviczy Gergelynek mint embernek és hazafinak méltatása egyetlen még teljesítendő feladatomban. Hogy őt általában inkább altruisztikus, mint önző hajlamok vezettek, ahhoz kétség nem fér. Egész életében az eszményiség uralma alatt állott; szerette a jót, a szépet, a nemest s kötelességeit a lehető legnagyobb mértékben, minden irányban, minden erre jogot formálható egyénnel és intézménnyel szemben teljesíteni törekedett szakadatlanul. Ezt természetes jó hajlamán kívül a gondos házi nevelésnek és annak a szellemnek lehet tulajdonítani, melyet derék édesanyja és kiváló, hazafias nagybátyja körében vett fel magába. És ha jelleme a haza és hitfelekezet iránti hűség s a tudomány-, művészet- és emberszeretet elemeiből alakult, abban e szellemnek és ennek a nevelésnek nagy része van. Ezt világosan bizonyítják azok a nyomok, melyek ifjúságáról ránk maradtak, a melyek különben kedves, behízelt modoráról, megnyerő viselkedéséről is tanúságot tesznek. Ifjúkori levelei telvél a ragaszkodás jeleivel a vele szemben csakugyan áldozatkész, sőt önfeláldozó anya iránt. Hálája szülője és nagybátyja iránt, hogy őt gondosan neveltették, hogy utaztatták, mindig őszinte és meleg volt. A felett való boldogsága érzetének leveleiben gyakran ad kifeje-

zést, hogy ezt a kiváló nőt anyjának mondhatja, s gyöngéd jóakarátát, gondoskodását és részvétét minden iránt, a mi őtet illeti, oly nagy mértékben élvezheti. Hálát ad a mindenhatónak is azért a sok áldásért, melyben őt anyja által részesítette. Magábaszállásának órái alatt számtalanszor gondolkozik erről, és érzi, hogy viszont neki is minő kötelességei vannak anyjával szemben. Megragadja az alkalmat, midőn, mint név- és születésnapjain, szive tnláradó érzelmeinek keresettség nélkül adhat kifejezést. Tudja, hogy édesanyjának jósága, mely sokszor rejtve jelentkezik, a mindentudó Isten nem közönséges jutalmára érdemes. ígéri is, hogy annak a nagy kötelességnek, mely reá ennek folytán hárul, megfelelő odaadással fog eleget tenni mindenkor, mert ez megfelel az isteni törvényeknek. Nem okozott anyjának soha szomorúságot, jól felhasználta az időt és alkalmat teljes kiképzésére, s szerencsésnek érezte magát mindig, ha tettekkel bizonyíthatta be ragaszkodását. A külföldről számtalanszor kéri anyját, hogy az ő neveltetésének és utazásának költségeire ne küldjön annyit, mert bizony azok fedezésére az örököli háromezer forint távolról sem volt elegendő; ne mondjon le arról, a mi nem csak elsőrendű szükségeinek kielégítésére, hanem kényelmének szempontjából is szükséges. Utazását azért meg is szorította, mert mint láttuk, a tervezett hollandi, svájcki és olaszországi tartózkodásról lemondott. A szép utakon élvezett örömeit szeretné anyjával mindig megosztani, s mindenfelé kötött előkelő és bizalmasabb ismeretségeibe az illetőkhöz való levelek írásának kikérése által folyton belevonja édes anyját is. Hogy szellemének iránya általában eszményi volt, az szintén mutatja az, hogy a társalgásban nem szerette a kétértelműséget és durvaságot. Mindig a finomabb köröket kereste fel, és természetes kedvességét folyton gyarapította az által, hogy mindenben a nemes részt választotta ki magának, és csak abban gyakorolta magát.

Tanulmányait is oly nagy buzgalommal nem annyira a megélhetés, mint a magasabbrendű közszolgálatok teljesíthetése végett folytatta.

Nem akart tudós lenni, mert azt hitte, hogy a tudósok sokszor önző és kevés dologra használható emberek, hanem a gyakorlati élet számára kívánta magát a tudomány emlőin megerősítve kiképezni. Az állam szolgálatába kívánt lépni. De már korán előérzete volt, hogy e téren nem fogja sokra vinni. Mindenhez szerencse kell, mondotta, és úgy érzi, hogy azzal ő nem bír. De azért kötelességének tartja mindent elkövetni, hogy alkalma legyen magasabbrendű szolgálatokat tehetni valahol. Ha ez azután majd még sem sikerül, legalább nem fog magának szemrehányást tehetni. Mintegy jóslatot mond jövődjéről, midőn azt írja anyjának útjáról, hogy a szerencsét nem lehet kierőszakolni, s ez az érdemnek nem is mindig biztos ismérve. Hány kitűnő ember a középszerűség külső körülményei között élt és halt meg? El volt határozva becsületos szívet, jó elveit, nyílt fejét és egészséges testét lehetőleg megőrizni, a legnagyobb készséggel szolgálni mindenkinek s aprólékos szeszélyeit, melyektől nem érezte magát mentnek, lehetőleg megfékezni, s velők szemben barátainak és ismerőseinek is elnézését tőle telhetőleg kiérdemelni. El volt tökévelve arra is, hogy takarékosan fog élni, és nagyon jó néven vette, ha ennek szükséges voltára anyja öt koronként figyelmeztette.

Említettem, hogy patvarista korában és a külföldön ulaztában is mennyire megtudta nyerni az embereket. Midőn később haza jött, akkor meg itthon örvendett közkedveltségnek. Erről tanúskodik gróf Zichy Károlynak, a helytartótanács elnökének, Oroszvárról 1791. évi május 29-én hozzá intézeti levelében egy fogalmazó iránt túlságosan megtisztelőnek látszó hangon sajátkezűleg felel arra a kérvényére, melyet rövid idejű szabadságoltatása céljából Berzeviczy

Gergely nyújtott be hozzá. A Budáról később falusi magányába hozza érkezett levelek szintén azt mutatják, hogy a „kedves Berkót“ nagyon szerették társai; ott gyakran személyesen fel is keresték, azután pedig nem győzték magasztalni a nála tett látogatások kellemes hatását, továbbá dicsőíteni édesanyját, a méltóságos matrónát, a ki oly lekötelező vendégszeretetben részesítette őket s szép, műveit és kedves feleségét, a kiknek társaságában barátai oly jól érezték magukat, hogy onnan eltávozva, az ő családi köréről mint egy Arkádiáról beszéltek.

Midőn pedig Szepesmegyében állandóan megtelepedett, a felvidék legelőbbkelő világa fogadta őt a maga társaságába, a hol nemcsak a férfiaknak, hanem a legkiválóbb hölgyeknek körében is becsült társadalmi állást és tekintélyt tudott magának kivívni. Így különösen a Csáky grófnők vonták őt be a maguk körébe. Egy kéziratában, mely 1801. évi február 5-én kelt, azok egyikétől bocsánatot kér, hogy a tervezett műkedvelői előadásban neki szánt szerepet valószínűleg nem lesz képes betölteni, mert nagybátyja földi feloszlása felé közeledik. Az orvosok mindent megkísértenek ugyan megmentésére, de már oly állapotban van, hogy alig lesznek képesek rajta segíteni. Ennélfogva ő is kénytelen közelében tartózkodni. Hasonló tartalmúak az ezen hölgynek irt többi levelek is. Egy másikban például nővérének, Horváthnének, halála körülményeit írja le neki. Nem győzi annak utolsó betegségében tanúsított vallásos önmegadását és keresztényi derült hangulatát az utolsó pillanatokig, melyek végzetes természetét pedig a beteg ismerte, eléggé dicsérni. Más leveleiből és feljegyzéseiből is kiderül vallásossága. Az életet egy jobblét előcsarnokának tekintő, s a kebel ki nem elégíthető folytonos vágyódását szerinte csak ez a hit képes megnyugtatni.

Ez a vallásosság adott neki erőt arra, hogy oly nehéz körülmények közt is önfeláldozással küzdjön hitrokonaiért;

mert ez az odaadás csakugyan sokjába került. Valószínű, hogy egyike volt azon okoknak, melyek miatt nagyobb állásba nem juthatott. Sőt szabadelvűségén kívül valószínűleg e miatt történt az, hogy megyéje őt sem az 1802, sem a következő 1805., de még az 1811-ik évi országgyűlésre sem küldte fel követének. Szabadelvűsége, határozottan fellépő ember- és igazságszeretete mellett erős és őszintén nyilatkozó protestáns érzülete általában nagy akadálya volt külső emelkedésének. Azonban ez népszerűségét és erkölcsi nagy befolyását az országban sok helyen csak emelte volna. Daczára annak is, hogy az urakkal szemben a parasztságot hévvel pártfogolta, tekintélye mint kiváló politikusé bizonyára nagyobb lett volna, ha egy végzetes tévedése nincs, mely nemcsak a maga korában, hanem általában is oly hiánya és káros vonása egyéniségének, mely az ő szellemi és erkölcsi nagyságából mindig sokat fog levonni. És ez a nagy hiánya abban áll, hogy lelkületét a fajszeretet és a meleg nemzeti érzés nem hatotta át.

Diában volt ő jó, kedves, eszményi irányú ember, kitűnő keresztény, sok tekintetben geniális, általában véve pedig igen tehetséges író: Idában volt a maga módja szerint valóban hű és áldozatkész hazafi: valóban nagy férfiúvá az említett tulajdonságok nélkül csakugyan nem lehetett.

Mint író és nemzetgazda, a mely név ellen mindazáltal, mert a nemzet szó is benne volt, tiltakozott, talán kisebb lett volna a külföld előtt, ha a Horváth Imre életében és annak befolyása alatt fejlődni kezdődött magyar nemzeti érzése végleg megerősödik, mert akkor bizonyosan az általa nem eléggé bírt és akkoriban az övéihez hasonló művek írására még fejletlen és csak hazánk határai közt értett magyar nyelven igyekezett volna dolgozni. Azt semmiképp sem kezelhette volna oly könnyen és ügyesen, mint a latin és német nyelvet, és vele az idegenek

előtt nem szerzett volna magának hírnevet. De a nemzet inkább a magáénak vallotta volna őt a múltban és vallaná ma is, mint az ő ma már nagyon halványult európai, vagy helyesebben csak német hírnevével és tisztán állami hazafiságával. mely sok félreértésre s jellemének gyanúsítására adott és ad ma is okot. Az a nagy dicséret, melyet Kautz Gyula* mond róla, hogy a XVIII. század végén a nemzetgazdaságtan épp oly kiváló képviselőjének tekintendő nálunk, mint Malthus Angliában, Say Franciaországban és Gioja Olaszországban, sokkal nagyobb becsesl bírna, ha magyarul irt, és ha nemcsak magyarországián, hanem fenntartás nélkül magyarul is érzett volna. E mellett felfogásának mélysége és intuitiójának ereje is más színben állana előttünk, ha azt a szerves nagy gondolatot, mely e szóban „nemzet“ található fel, akkor lett volna képes átérteni, midőn az sok botorkáló elme előtt homályba volt burkolva. Hanem sajnos, minden tehetsége, nagy műveltsége és erkölcsi finom érzése daczára ő is azon a vert, poros országúton haladt e részben, melyen kortársainak nagy tömege. Pedig voltak már hazánkban is férfiak, a kik belátták, hogy a holt latin nyelv egy élő és fejlődni képes nemzet legfőbb szellemi közege nem lehet. Ő maga látta és nem győzte bámulni a nemzeti fejlődés hatását a külföldön. De kishitúsége bennünket erre gyengének talált, és mégis azt merte hinni, hogy Magyarországnak, mint államnak, nagysága, melyért lelkesedett, dolgozott és egész életén keresztül áldozott is, nem ábránd, hanem oly megvalósítható államférfiul gondolat, mely fáradságban és odaadásban bármily nagy árt megérdemel. E tévedése vezetett arra a félreértésre, mely azt mondotta Kazinczyval, hogy ő austriacusokká akar bennünket tenni, hogy kereskedelmünk és iparunk legyen, és utána Berzsenyivel azt, hogy „Berzeviczy balgatatag és gonosz“.

* Nemzetgazdasági Szemle 1877. évi folyam I. füzet.

Berzeviczy Gergely nem akart bennünket osztrákokká tenni, sőt azt hitte, hogy az osztrákok által is el lehet majd valahogy latin hivatalos nyelvünket fogadtatni. Nem volt ő balga, csak egyfelől túlságosan gyakorlati akart lenni, mert az ország vagyonosodását mintegy önálló czélnak tekintve, azt tette első sorban feladatunkká, és másfelől túlzott módon idealista és humanista világpolgár volt, a ki egy általános köznyelvnek, és pedig a latinnak, világszerte, de első sorban e monarchiában leendő elfogadtatásáért buzgóit.

Egy 1817. évi május 1-én kelt iratát találtam meg, melyben a nemzetiségi kérdéstről elmélkedik. Valószínű, hogy nyilvános közlésre volt szánva, vagy névtelenül valahol talán közöltetett is; nem tudom. De az irat meg van, és ez irányú felfogására nézve nagyon jellemző. A szerint mióta a történelmet ismerjük, népvegyülés mindig fordult elő. Ázsia volt a nemzeteknek szülőföldre. A népvándorlás alatt és után ez a vegyülés Európában folytatódott. A nyelvek, szokások, alkotmányok és vallások egymást váltják fel az egyes országokban. A véletlen, a sors dönti el, hogy melyik nemzet olvad a másikba, és miféle nemzetnevek maradnak fenn. Európában egy nemzet sem állhatott meg a maga eredeti tisztaságában. A létező nemzetek közül nagyon sok olyan van, mely régi, legnagyobbbrészt elhalt törzsekre eredetileg csupán ráoltott ág volt. Eredeti nemzetiség, Kínát és Afrika belsejét, Amerika és Ausztrália vad vidékeit s a sarkok körül levő jégterületeken netán lakókét kivéve, nincs sehol. De vájjon ezeket a maguk eredeti nemzetiségéért lehet-e irigyelni? — Azután a rómaiak történelmét elemezvén, rátér a középkorra, s az Olaszországban végbement népvegyülést bonczolgatja. Az olasz elsőszülött leánya a latin nyelvnek, de ez nem bizonyít semmit, mert tény, hogy az olaszokban a többi idegen mellett legkevesebb római vér van. Ugyanez áll Franciaországról, melynek lakossága nagyobbbrészt frankok és normannoktól származott. Spanyol-

ország és Portugalliában a lakosság túlnyomólag keleti góthok és arabok vegyüléke. Britanniában dánok és angol-szászok vegyültek; később jöttek hozzájuk a normannok. Németország is a legkülönbözőbb népek gyűlhelye volt. Ezért van a német nyelvnek annyi tájszólása. A legtisztább germánság az északon, Svéd- és Norvégországban, található fel. Nagy fajvegyülés történt a szláv területeken is; a legnagyobb Oroszországban, a hol azonban még mindig sok a nemzetiség. Törökországban, mely egy sor nulla, és annyitér, a mennyit elébe tesznek, a régi eredeti nemzetekből alig maradt meg valami.

Magyarországot a római korban szláv népek lakták. Akkor rontottak be a hunnok, avarok és magyarok, ez utóbbiak alapítván meg itt a magyar birodalmat. Azon óriási kalandozások alatt, melyeket a magyarok egész Európában mindenfelé folytattak, roppant mennyiségű foglyot hoztak be, a kik az itt maradt őslakosokkal és magukkal a magyarokkal is vegyültek. A királyság behozatala után németek, olaszok, görögök, illyrek, oláhok, lengyelek és csehek vándoroltak be. A szomorú emlékü tatárok és kunok is bejöttek. Az eredeti népességtől, de még a magyaroktól is igen kis része származik a mai lakoságnak; ezen országnak keményen romboló sorsa az őslakókat annyira elpusztította volt. Nagy tévedés lenne azt hinni, hogy a kik itt ma magyarul beszélnek, azok valószínű magyar-leszármazók. A kunok és jászok bizonyára nem magyar eredetűek, és a magyar nyelv mégis közöttük uralkodik legjobban. A magyar mellett annyi kiterjedt más nyelv is létezik azonban itten, hogy az államnak, a törvényhozásnak és igazgatásnak ennek folytán latin lett a nyelve. De különben minek is az eredetre és nyelvre oly nagy tekintettel lenni? Ennek az oly bőven megáldott hazának közös szeretetében és a magyar királyság iránti ragaszkodásban mint testvérek mindnyájan egyesülhetnek. Annak

jólétét, emelkedését és virágzását vállalva előmozdíthatják. Ez a valódi, igaz és tisztult hazafiság.

Mindezt azért hozza fel, hogy utaljon arra a tényre, mely szerint Európának eredeti tisztaságában egy nemzete sem maradt meg, és hogy a nyelv nem bizonyítéka a nemzetiségnek, és a nemzetiség fogalma nem az eredetben, nem a nyelvben, hanem a közjogilag alakult államban keresendő.

A kormányzat és alkotmánynak egysége ugyanis lassanként a szokásoknak, a gondolkozási módnak és törvényeknek hasonlóságára vezet. A különböző népeket, ha különböző nyelven beszélnek is, ezek egységes politika nemzetté alakítják. Ezzel a nemzetiséggel be is érhetni, miután az eredeti ügy is elveszett.

A különböző népségek nyelveit minden kényszer nélkül át kell adni a fejlődés természetes menetének, hanem az szükséges, hogy állami nyelvként valamelyik kizárólag használtassák. Ez aztán, az állami hazafiság által támogatva, pótolhatja, vagy inkább új életre ébresztheti a közjogi értelemben vett nemzetiséget. A nyelvek megzavarodása az Isten büntetése volt Bábelnél, és az nálunk sem tekinthető áldásnak. Mi lenne az emberek közeledéséből, ha minden apró népesség a maga nyelvét akarná uralomra juttatni, és annak egyedűrságáért hajlandó volna feláldozni mindent? Nem lenne szerencsétlenség, ha az emberek mind egy nyelven beszélnének. Nincs is ok büszkélkedni azzal, hogy az embernek saját nyelve van: mert hiszen a legalacsonyabb, legdurvább és vadabb népek is bírnak ilyennel; de az vájjon előnyük-e? Ki kételkedhetik abban, hogy egy műveit, tökéletes és általános nyelv elébe teendő az olyanoknak, melyeket az ellenkező tulajdonságok jellemeznek, s hogy a drága időt, melyet a nyelvek tanulásával pazarolunk el, sokkal nagyobb előnnyel valóban hasznos ismeretek szerzésére lehetne fordítani. Két ezer év óta a latin nyelv

az általános állami, tudományos és egyházi nyelv. Minden diplomáciai dolog azon tárgyalatott, a törvények azon hozattak, a közigazgatás és egyházi ügyek intézése annak segélyével történt. A klasszikus szellem mindazáltal nem a szavakban és a nyelvtanban rejlik. Ennek a szellemnek megtartása mellett a latin nyelvet gazdagítani és modernizálni lehetne, mi által az újból élő nyelvvé volna tehető. A szépnem, melynek oly nagy része van Európa közművelődésében, miért ne tanulhatná meg ezt a nyelvet szintén? Miért ne lehetne az a miveit társalgásnak ma is épp úgy, mint volt századokkal azelőtt a diplomáciának a nyelve? A francia oly rövid idő alatt ilyené vált. miért ne lehetne a latin ismét azzá?

Magyarországon a latin nyelv alkotmányos jellegű. A törvények, a régi okiratok, a királyi és birodalmi okmányok azon vannak szerkesztve, és pedig a királyság fennállásának 800 esztendeje óta. S ez itt nagyon természetes fejlemény. Az egész osztrák monarchiában való alkalmazása szintén megfontolásra méltó dolog lenne. Érdemes megfontolni, hogy Olaszország, Illyria, Morvát-, Szlavón- és Magyarországek, Erdély, Galiczia, Morva- és Csehországek s az osztrák tartományok a latin államnyelv közös köteléke által összefűzhetők lennének. Az így keletkező állami nemzetiség előnyt érdemelne a nyelvi nemzetiség felett, mely szerelmes lévén önmagába, ritkán hasznos, sőt gyakran ártalmas az államnak és a kormányoknak. Az a magasabb és nemesebb czélok elérésének, melyek megvalósítása által az államoknak .az emberiséget boldogítani kell, csak akadályát képezi. „Tudom, hogy nem divatosan beszélek, mert most a nemzetiségek és nyelvek általában felütik fejöket. Távol van tőlem a véleményeknek irányt adni akarni; de mivel nézetem a történetből foly, legyen szabad annak igénytelenül megjelenni és egy magasabb ítélőszék bírálatának alávetni magát“.

Hogy ezen egyetlen, de roppant tévedése kézzel fogható, azt ma hosszasan nem kell bizonyítgatni. Holt nyelvből élőt teremteni lehet, de csak szervesen hanem akkor egészen más nyelv lesz belőle. A latin nyelv a maga leányaiban csakugyan újjászületett. Arra a kívánságra, hogy a latin klasszikus nyelv lényegében tartassék meg és így használtassék, a legjobb feleletet az élet adta meg, midőn azt az erre irányuló kísérletek alkalmával lehetetlennek bizonyította. Jól mondja Széchenyi, hogy az ujabbkori latin-ságot már csak tökéletesen megérteni is csupán az esetben lehet, ha az ember tudja, hogy az illető író melyik nyelven gondolkozott. A mi pedig az élőszóval ezen holt nyelven való érintkezést illeti, eltekintve attól, hogy annak alaposabb megtanulása a nemzetek széles rétegeitől, melyek sokszor a saját nyelvükön írni és olvasni is alig tudnak megtanulni, semmiképp sem várható, a mindig és mindenütt mutakozó lényeges kiejtési különbségek miatt az nagyon hiányos, sok tekintetben szintén lehetetlen volna.

Továbbá annak, hogy a nyelv nem emberi készítmény, hanem a nemzet alkateleme, mely vele nő és fejlődik, és hogy ennél fogva az állami egység alapjául szolgáló nemzetnek saját lelkéhez nőtt, azt mindenben visszatükröző nyelvének kell lenni, ezen ma oly világos dolgoknak át nem értése akkor, midőn azok természetes voltát a fejlemények már világszerte kimutatták, oly hátránya és árnyoldala Berzeviczy egyéniségének, mely számos igen nagy előnyeit és jelességeit nem kis mértékben ellensúlyozza. Pedig már korán megérthette volna ezt nagybátyjától, később pedig Kazinczy Ferencztől, a kinek egyik munkáját megküldvén, ez alkalommal a magyar nyelv művelésére vonatkozólag ezt írta volt Berzeviczy: „Sok más hasznosabb és szebb következtetésű foglalatosságokhoz kezdhetnénk, a melyek által hazánknak azon boldogságra utat nyithatnánk, melylyel a gazdagon adakozó természet

bennünket kínál, de a melyre a vezető eszközöket mindig elmellőztük.“

Kazinczy azt válaszolta* erre, hogy „Nem vagyok veled egy értelemben. Nemesebb és hasznosabb foglalatosság nem lehet, mint a hazai nyelvet a legfőbb tökéletességre vinni. Erre a munkára nem született minden(ki) és nem szükséges, hogy minden(ki) csak azt tegye, mert több is van csinálni való. Az mindazonáltal igaz, hogy ha valahol a jó gyökeret vert, ott mindig a szép készítette az utat. Miért lenne ez minálunk másképpen? A poesis és mindaz, a mi ezzel szorosabb és tágabb összeköttetésben vagy, a legszebb világa az emberi elmének. Az pedig nyelv nélkül nem virágozhatik. Nyelv nélkül, mondom, és azalatt minden nemzetnek a *maga saját* nyelvét értem. Hogy Jenisch azt mondja, hogy az emberiség előmenetelének akadályára szolgál az, hogy minden legkisebb nemzetecske is a maga nyelvének kíván elsőséget tulajdonítani, arra nem emlékszem. Ha mondja, úgy felette gondatlan szól ejt (ki). Jónak látnád-e édes barátom, egy varázssbot ütése által egynyelvűvé tenni az egész emberi nemzetet. Én azt, a ki ezt cselekedné, az emberiség legnagyobb ellenségének tartanám Neked, tisztelt barátom, mindig csak arany kell, mintha annak a gaz kabinetnek volnál a minisztere, a mely a maga haszna miatt egész Európát fellázította és a fellázított nemzeteket segély nélkül hagyta veszni s eltiportatni. Nekem is kell az arany, mert tudom, hogy annak haszna van az ember kezében s hogy a nélkül még a kultúra sem haladhat. De én az aranyat nem tartom sem egy(etlen)nek, sem elsőnek azok közt, a mit keresnünk kell. Mind ezt, mind azt kell keresni, de úgy hogy a hol az aranykeresés a nacionalizmusnak kárt teszen, ehhez kell állani és azt

* Kazinczynak Berzeviczyhez Széphalomról irt és 1810. év július 23-ról kelt levele. A hírlapokban közölte Berzeviczy Egyed 1898-ban.

keresni megszűnni. Eljő a boldogabb idő s kereshetjük ismét azt.

Kaczagom, a mit Herder valahol a magyar nyelvnek s népnek elenyészése felől jövendöl. Herder hamis próféta. A magyar nyelv és nép elenyészni nem fog soha, inig philosophiai lélek fogja kormányozni Európának dolgait, a mint most kormányozza. A nem-vandalus hódoltató csak azért is meghagyja ezt és azt, hogy egy tulajdon karakterű s originális, sehohol másutt nem találtatható szép nyelv ki ne vesszen. — Áldás minden szavadra, melyei a misera plebs mellett és a feladott systema oktalansága ellen mondasz E részben te és én egyformán gondolkozunk. A ki veled a misera plebs szállásában s könnyebbítése óhajlásában nem ért egyet, vagy nem tudja mit mond, vagy barbárus. Örvendve értem, kedves barátom, hogy végre egy szép gyermek atyja vagy. Éltesse az Isten örömdre és tartsa meg életét, adja meg neki kultúrádat, de a nationalismus tekintetében a Horváth Imre leikével.“

Ez a levél az egyedül helyes útra Űrithette volna Berzeviczy Gergelyt, ha őt a joseíinismus és a doeritanarismus már egészen hatalmába nem kerítette volna. Mert hiszen ő maga egy állítólagos tekintélyre hivatkozik, Jenischre, a kinek idézett szavaival akarta Kazinczyt törekvéseinek czéltalan, sőt káros voltáról meggyőzni.

Ez a doctrinarismus nagy veszedelme volt. Az ragadta őt oly nyilatkozatokra, melyek, midőn azokat írásban és szóval gyakran lelte volna, őt a rossz hazafi hírébe hozták. Van 1804-ből egy czikke, melyben ő a sárosmegyei közgyűlésen az osztrák császári czim felvétele alkalmával mondott beszédekét bírálja, és áradozik a császári czim szépsége, felvételének jogosult volta felett; de neki, a magyar közjog alapos ismerőjének, egy szava sincs, hogy, mint szerencsére óvatosabb politikusok tették, óvást emelt volna annak ránk nézve minden káros értelmzése ellen. Hanem

a latin nyelv alapos nemtudását gáncsolni, és a magyar nyelv használatát a sárosi főjegyző által fitymálni ekkor sem mulasztotta el. Az alkotmányról írt dolgozatára vonatkozó egy levelében azt mondja, hogy „ha Magyarországon tudva volna, hogy a bécsi kormányt a József szelleme hatja át, akkor a jó ügyért bizony több hang emelkednék fel. Most nagyon sok függ a felső impulzustól stb.“

Hasonló nyilatkozatot irataiból még többet tudnék idézni, de nem teszem, mert már a felhozottak ismerete mellett sem lehet csodálkozni azon, ha célzatait és jóakarátát is gyanúsították.

Így például már a múlt század elején, de azután is, sőt mint az idén megjeleni jeles könyvében, Beöthy Ákos írja: azt tulajdonították és egész napjainkig tulajdonítják neki, hogy az 1790-ben „Politisch-Kirchliches Manch Hermaeon“ című josefinista iratnak ő a névtelen szerzője. Ez az irat igen éles elmével Magyarországnak József utolsó uralkodási éveiben létezett állapotát nemcsak leírja, hanem valósággal kigunyolja. Az éles elmét, a bonczoló tehetséget, azt az ügyességet, melylyel rendszerint az állapotoknak gyenge oldalait kifürkészni képes, szerzőjétől megtagadni nem lehet. Kritikájában kétségkívül van sok igaz. Hátránya azonban, hogy az igazat túlozva és keresett kíméletlenséggel mondja meg. Szerzője magát majd magyarországinak, majd idegennek állítja, s a magyar hagyományokról minden kegyelet nélkül emlékszik meg. Véleménye, hogy ezt az országot nem a nemzet is, liánéin kizárólag a német fejedelmek szabadították fel a török járom alól. Szerinte a magyar szent korona egy aránylag kevés értékű és nem nagyon művésziesen alakított arany darab. A magyarságot olyan jelentéktelen népnek tartja, hogy annak nyelve hivatalos nyelv alig lehet. Ki csúfolja a latin nyelv iránti érthetetlen ragaszkodását is. Egy holt nyelv hogyan lehessen egy élő közös-

ségnek kielégítően működő szellemi közege? Helyeselni látszik II. Józsefnek abbeli törekvését, hogy itt hivatalos nyelvvé a németet tegye. E mellett azonban határozottan még sem tör lándzsát, sőt szerinte Ráth Mátyás azon eszméjének is van értelme, mely szerint, mivel itt horvátok, szlávok és szerbek is, tehát szlávok bőven vannak, a tót nyelv hivatalossá való tétele megfontolandó volna. — Mindezek után ennél fogva az a vélekedés, mely szerint e művet Berzeviczy Gergely írta volna, valósággal gyanúsítás számba mehet.

De hogy e munkát nem ő írta, annak én nemleges és tevőleges bizonyítékait vagyok képes felmutatni.

Nem lehet tagadni, hogy a szerző és Berzeviczy Gergely felfogása között bizonyos rokonság létezett. Mind a kettő sürgette az alaposabb műveltséget, az észszerű felvilágosodást s az ipái* és kereskedelem nagyobbmérvű felkarolását. Protestáns szellem és josefinista felfogás uralkodott mind a kettőn. Azonban kiindulási pontjaik, érzületük, törekvéseik sok tekintetben nemcsak eltérők, hanem homlokegyenest ellenkeznek is egymással. A Manch Hermaeon a magyar nemességről sok helyen, például a 32—34. lapokon, a megvetés hangján nyilatkozik. Egyes helyeken (a 97., 98., 99. lapokon) úgy beszél magáról, mintha nem is volna magyar. Berzeviczy Gergely ellenben büszke volt arra, hogy régi magyar nemesi családból származik. A régi arisztokratikus és rendi alkotmány kinövéseit ő is el akarja távolítani, de csak óvatosan és lassanként. A nemzettel folyton solidaritásban levőnek érzi és boldognak vallja magát, hogy hivatal nélkül is képes hatni, mert a magyar nemes kiváló állása képesíti őt erre. A Manch Hermaeon szerzője kicsúfolja a régi magyar jogi intézményeket. Berzeviczy Gergely még névtelen irataiban is a magyar jogfejlődésről sokszor kenetteljes és pathetikus hangon nyilatkozik. A Manch Hermaeon szerzője a régi

magyarokról ilyen kifejezéseket használ: „Eure eigennützige Vorfahren“ (68. I. I. jegyzet). Berzeviczy Gergely ellenben mindig mint a mi őseinkről beszél felőlük. A Manch Hennaeon szerzője a nagy dolgokról is könnyedén, gyakran felületesen ír; különös előszeretettel foglalkozik az apróságokkal, melyeket kiszínez; irálya általában tárczaczikkszerű, Ellenben Berzeviczy Gergely a részleteket mindig főszempontok alá tudja foglalni; tud generalizálni. Midőn világnézeteit adja elő, folyton elárulja a miveit nagyszabású gondolkozót, s ha egyes politikai kérdésekről beszél, akkor mindig úgy szól, mint a hogy a jogásznak, nemzetgazdának és államférfinak nyilatkozni kell. A Manch Hermaeon szerzője egységes terv szerint folyton összefüggően ír, míg Berzeviczy Gergely nagyon szerette művei egyes fejezeteinek tartalmát hosszabb jegyzetekben kiegészíteni. Talán nincs egy nagyobb műve sem, melynek írásánál ezt a szokását megtagadta volna. A Manch Hermaeonban görög idézetek is foglaltatnak, míg Berzeviczy Gergely a görög nyelvvel nem foglalkozott soha. A Manch Hermaeon szerzője túlzóbb josefinista, s a II. József iránti hálátlanságot bectelenségképp bélyegzi meg, holott Berzeviczy Gergely, bármily erős protestáns érzületű volt is, a türelmi parancsért nem felejtett el neki, különösen ifjúságában, mindent.

A Manch Hennaeon szerzője világpolgárnak nevezi, 30 esztendő tapasztalatairól beszél és öregnek mondja magát (108. 1.) Ellenben Berzeviczy Gergely 1790-ben csak 27 éves volt, a kinek ez időben egészen más gondjai voltak, mint az országot reformálni. Az iratai közt ez időből található és finom hölgykéz által irt levelek az ifjú ember tavaszi hangulatáról tesznek tanúságot. A Manch Hermaeon szerzője felszólítja a magyarságot (174. 1.), hogy csatlakozzék a németiséghez, különben majd oroszul kellend tanulnia. Berzeviczy Gergely ellenben Magyar-

ország különállásának jogosult és fenntartható voltát a latin hivatalos nyelv és kultúra mellett is haláláig vitatta. A polgári és politikai jogokért e mű végén oly philippica foglal-tatik, a milyenek hangján a tudós Berzeviczy Gergely sem ifjú korában, sem évtizedek múlva azután sem írt.

Mind ez okok a mellett szólallak, hogy a Manch Hermaeont másnak kellett írni, és Berzeviczy Gergely a Martinovich-féle összeesküvésről szerkesztett iratában, miként már idéztem, meg is mondja, hogy az nem volt más, mint — Hajnóczy Imre, a kire az előbb jelzett sok megjegyzés csakugyan vonatkozhatik is. Már idősebb férfiú, buzgó protestáns, túlzó josefinista, fölvilágosodott, tanult ember volt, de a ki nem érezte magát magyarnak, hanem talán inkább szlávnak, tótnak vagy horvátnak, mert hiszen Pestmegye egy tót községében született és Szerémmegvének volt alispánja. Végül Berzeviczy Gergelynek összes irataiban még nyomát sem találtam a M. H. kéziratának, pedig munkáiból általában legalább 12 kézirat feltalálható volt ottan. Berzeviczy Gergely igen jól ismerte a Martinovich-féle összeesküvés folytán kivégzettek összes viszonyait, és így több, mint valószínű, hogy akkor sem tévedett, mikor a Manch Hermaeont Hajnóczy Imre művének modta.

Kötelességemnek tartottam Berzeviezy Gergely jellem-rajzának keretében az ő emlékét ettől a gyanútól meg-tisztítani.— Azt gondolom, hasonló vádakát ő életében már régebben hallhatott, és úgy látszik, azokra vonatkozik a katonai ügyről írt mű egyik kéziratán olvasható az a kétségkívül későbbi keletű védekezése, hogy ennek a munkának szerkesztése miatt őt bizonyosan önzéssel és azzal fogják vádolni, hogy hivatalhajhászatból hízeleg a kormánynak. Pedig az önzés annyira idegen tőle, hogy ő azt szive mélyéből gyűlöli. Annyira van, hogy takarékosan függetlenül, tisztességesen megélhet és egyéb-re neki szüksége nincs. A hivataloskodás utáni vágy sem uralkodott

rajta soha. A hivatalviselést Magyarországon, ha az önzetlenül teljesítetik, oly terhes áldozatnak tekintette mindig, melynek elvállalása esetleg, ha valaki arra felszólított, kötelesség lehet, de az utána való lelkendező szaladgálás joggal gyanút kelthet. Az igazság, a közhasznú működés, az ember-nemesítés, a tiszta honszeretet ő nála mindenképp felett áll, és ezek együttvéve kizárólag képezik munkásságának rugóját. Az ellen is tiltakozik, hogy e munkálattal a magyar alkotmányt akarná megtámadni. Igen régi magyar nemességgel dicsekedhetik, melynek előjogait kedvteléssel élvezi. De a saját rendének kicsinyes, kasztszerű szellemét elutasítja magától. Hanem, ha a magánérdekeket az állam javáért feláldozandóknak tartja is, reformjavaslatai mindig úgy értendők, hogy ő azokat törvényes úton, az alkotmány határain belül akarná megvalósíttatni. Ily értelemben véve a javításoknak ajánlása az alkotmánynak nem megtámadását, hanem megtartását és erősítését képezi. Ellenben a magyar alkotmányt sokan hajlandók úgy értelmezni, hogy az azáltal nyújtott jogokkal való visszaélés is lényeges alkatrészét képezné annak. Az ilyen felfogás a hazafiság fogalmát lényegéből forgatja ki, mert álhazafiság az, mely minden törvényes javításra jajveszékelné hajlandó. Itt is, mint műveink sok más helyén fölkiált: „Oh te elhanyagolt, boldogtalan szülőföldem! Szeretve csüggök anyai emléiden, és kérdem, mikor fogsz végre-valahára odajutni, hogy minden erőid, melyekkel a természet oly bőségesen áldott meg. kifejlődhetnének, hogy az általa neked szánt kiváló sorsot élvezhesd, s valamennyi gyermekedet boldogítván, az állam erőit a legteljesebb virágzásra emelhesd fel?”

Összefoglaló ítéletemet Berzeviczy Gergely egyéniségéről ezek alapján a következő, lehetőleg mindent felölelő és tekintetbe vevő véleményben jelenthetem ki. Ő korának nálunk kétségkívül egyik legtanultabb, legmíveltebb és legjobb embere volt. Számos előnye, jelessége és szerencséje

őt nemzeti közművelődésünknek elsőrangú tényezőjévé teheték volna; de voltak oly hibái és hiányai, melyek folytán lehetetlenné vált, hogy nemzetének sorsára általánosabb, mélyebb és maradandóbb befolyást gyakoroljon.

Előnye volt emelkedett lelkülete, kiváló fogékonysága a jó, nemes és szép iránt. A természet őt rendkívüli tehetséggel, finom érzékkel, szeretetreméltósággal, önzetlenséggel, tudományszomjjal és nemes becsvágygyal áldotta meg. A jó környezet önmérsékletet, emberszeretet és kötelességtudást fejlesztett ki benne; a jó mód pedig lehetővé tette, hogy széles látkört szerezzen, mely állal támogatva, kora értelmi színvonalára emelkedett fel, s kiképezhette anélkül, hogy bármely irányban megrontotta volna magát. — És hazánk dicsőségének egén még sem válhatott elsőrangú csillaggá, mert minden tanultsága és képzettsége mellett sem volt képes fontos esetekben ott, ahol az adott viszonyok megítélése tekintetében teljesen magára volt hagyatva, a dolgoknak valódi gyökeréig lehatolni. Nem akart tudós lenni, pedig inkább az volt, mint oly mély belátású politikus, a minő pedig óhajtott lenni, a ki csakugyan sokat használ a közügynek. Ezzé azért nem válhatott, mert inkább volt a gondolatok, mint a tettek embere. De gondolatait, melyek sokszor meglepők és merészek, többször nem fűzte egészen végig, minélfogva ismételve utópiák kápráztatták el. A gyakorlati kérdésekben nem látott elég élesen, mert nem törekvéseinél, hanem természeténél fogva inkább volt idealista, mint a dolgok belső természetét kifürkésző realista, a ki nemcsak a jogosult kívánalmakkal, hanem azok megvalósításának tényleg létező eszközeivel, és pedig semmiféle nemes óhajok által nem befolyásolva, számolni tud. Ezért nem sikerült egyetlen nagyobb vállalkozása sem. Ez oka annak, hogy egy konkrét gyakorlati eszméje sem valósult meg. Nem ölthetett testet világforgalmi terve, de még az azt nálunk előmozdítani hivatott kereskedelmi társulat sem. Túlzás volt

részéről azon állítás, hogy ez a terve megvalósulva egyenértékű lenne Amerika felfedezésével. Az általa ajánlott egyházanként történő szavazás azokra, a kiket a fejedelem azután kinevezhet az államszolgálatban, szinte megvalósíthatatlan eszme. Az a mondása, hogy jobb lett volna, ha a magyarok keletről kapják a kereszténységet, csak ötlet, melynek másik oldalát nem gondolta meg. Hajlama az elméletekben való kéjelgésre többször elhagyatja vele az okoskodások természetes, szilárd alapját, és azért még gróf Dessewffy József is tudta őt figyelmeztetni például világkereskedelmi javaslatára vonatkozólag valamire, a mit neki, miután eszméjével annyit foglalkozott, jobban kellett volna látni, tudniillik, hogy a kontinentális zárlat megszüntetése után a tengeri hajózás meg fog indulni, azzal pedig, még ha már akkor létesíthetők lettek volna is, a szárazföldi víziutak a világkereskedelem lebonyolításában nem versenyezhetnek. — De legnagyobb tévedése az ő teljesen jóhiszemű, hanem merőben természetellenes felfogása volt a nemzetiségről. Annak kevésbe vétele, ellenben a magát mint főközmívelődési közeg már akkor nemcsak a nyugaton, de nálunk is túlélte latin nyelv bálványzása, a német műveltséggel szemben tanúsított gyepge ellenállási képessége, a nemzeti közösség nem tökéletes átértése és erősítő hatásának nélkülözése folytán beállott felekezeti érzékenykedése, melynek következtében felekezetének sérelmeit ugyan nem túlozta, de nagyon is szívére vette: ezek együtt képtelenné tévék őt arra, hogy a nemzet nagyságának, melyben nem hitt, nem bízott még a jövőben sem, csakugyan jelentékeny tényezőjévé válják.

Képességet mindenki csak örököl és fejleszthet, de lényegében véve semmiféle törekvés által nem szerezhet magának. Berzeviczy Gergely igen jelentékeny írói, de nem elsőrangú politikai tehetség volt. A benne élt szép lélek és önzetlen, tántoríthatlan jóakarát mellett s a magas

elhikai alapon, melyen állt és működött, azonban így is igen nagy szolgálatokat tett hazájának. Hanem még sokkal nagyobbakat tehetett és maradandóbb nyomokat hagyott volna maga után, ha nemzeti érzése úgy fejlődik, miként az nagybátyja életében, különösen ifjú éve alatt alakulni és szilárdulni kezdett. Emlékét mindazáltal folyton tiszteletben kell tartanunk, mert jó, igaz ember, kitűnő író és a maga módja szerint hű hazafi volt. Aki egy nagy horderejű természeti igazságot tévesztvén szeméi elől, ugyan hibázott, de más-különbén példás életének viszontagságaival azt a tanulságát hagyta az utókorra, hogy a köztéren működő kiváló tehetség is csak akkor nem kallódik el, valóban dicsővé csak úgy lehet, s nagyot csak akkor vihet véghez, ha teljesen azonosítja magát nemzetével, s attól soha. semmi körülmények között, még gondolatban sem szakad el.

FÜGGELEK.

I.

Károly főherczeg levele Berzeviczy Gergelyhez.

Lieber Herr von Berzeviczy! Sie haben in dem mir überschichten Manuscripte, für dessen confidencielle Mittheilung ich Ihnen danke, eine üusserst umfassende Ken'ntniss der ungarischen Gesetze sowohl, als der Landesgeschichte, besonders in Beziehung auf die Militär-Verfassung bewiesen. Der darin herrschenden patriotischen Stimmung und vielen richtigen Blicken, vorzüglich über die Rekrutirung in Hungarn. wünsche ich eben so allgemeine Verbreitung, als ich ihnen vollkommen beistimme. — Indessen hängt es einerseits nicht von mir ab, die Bewilligung zum Druck irgend einer Schrift zu ertheilen; andererseits glaube ich doch, ilasz diese Schrift, wenn sie ihrem Zwecke als patriotische Aufforderung an Hungarns Edelleute das Wohl des Staats zu befördern, entsprechen sollte, noch manche Modification erleiden dürfte. Eine Absonderung beider Gegenstände, der Militär-Ergänzung und des von den hungarischen Edelleuten zu entrichtenden Subsidium Charitativum. in 2 besondere Abhandlungen möchte wohl für beide mehr Nachdruck, Klarheit und Eindringlichkeit bewirken. Der im Ganzen herrschende Ton, welcher manchmal wie eine Strafpredigt gegen Hungarns Edelleute im scharfen Style wird, möchte wohl mehr erbittern, als bekehren. — in Rücksicht der

Ergänzung der hungarischen Regimenter scheint eine Zusammenstellung der Diätalverfügungen von 1715, 1741, 1790/91, und 1802 bei der gegenwärtigen Stimmung das Zweckmässigste zu sein. — Dasz 1715. schon die Insurrection mit Grunde als den gewöhnlichen Ereignissen nicht angemessen befunden worden; dasz 1741 ein miles perpetuus unter gewissen Modificationen sankzionirt wurde, dasz 1700/91 die Ergänzung der hungarischen Regimenter eine eigene Deputation zu bearbeiten übertragen, und als ein vom nächsten Landtage zu erledigender Gegenstand ausgesetzt wurde, dasz folglich das onus completandi in thesi der Nation anerkannt obliege, und nur das Quantum und der Modus noch Gegenstand einer weiteren Diätal-Berathschlagung sei; dasz wenn die dieszfällige auf dem Landtage von 1802 übernommene Verbindlichkeit abgelehnt werden wolle, ein anderer Modus substituirt werden müsse; dasz die hungarische Konstitution nicht auf einer Loszählung von der in jedem Staate unerläzlichen Leistungen, sondern auf einem gemeinschaftlich zwischen dem König und den Ständen im Landtage zu verfolgenden Festsetzung desjenigen beruhe, was die Verhältnisse Europens — der österreichischen Monarchie und des Königreichs Ungarn unumgänglich erheischen, dasz nur durch Hungams kräftige Mitwirkung Oesterreichs Macht erhalten, und Hungarn selbst vor dem Schicksale Pohlens bewahrt werden könne.

Diese Ideen, unter Ihrer Feder durchgearbeitet, würden wohl die Magnaten und Edlen Ungarns über das mit ihrem Vortheil so eng verwebte Interesse der Monarchie am beszten aufklären. — Ich bin mit aller Werthschätzung
Ihr

aufrichtigst ergenebener

Karl gls.

Wien am 14. Juny, 1806.

II.

Berzeviczy Gergely önállóan megjelent műveinek jegyzéke:

De prohibito transitu catholicorum ad ecclesiam evangelicam (Lőcse év nélkül).

De commercio et industria Hungariae, Leutschoviae, 1797. (Rumy által németre ford. Weimar, 1802. Ismertették az Alig. Liter. Zeitung. 1804. III. 510. és a Tudományos Gyűjtemény. 1818. Vili.)

Leber den gegenwärtigen Zustand der Protestanten in Ungarn, Göttingen, 1801. (Névtelenül.)

Zwei Briefe, allen Protestanten zur Beherzigung, Leutschau, 1806.

De conditione el indole rusticorum in Hungaria (írta 1804-ben). Máriássy József címlap nélkül nyomatta ki, a szerző tudta nélkül 1806. Belőle három kéziratos másolati példány van meg a Nemzeti múzeumban. A Götting. Gelehrt. Anzeigenben Schlöser, a haltéi Literatur-Zeitungban Engel A. L. és a lipcsei Literatur-Zeitungban Rumy bírálták: kivonatos kiadása a göttingai Magazinban és egészen 1816-ban a Hormayr Archivjában jelent meg.

Ansichten über den Welthandel, Pest, 1808.

Sermones occasione inaug. Sam. Sontagh distr. Tibiscani a. c. superintend, habiti Eperjesini diebus 27. et 28. aprilis 1808. Leutschoviae.

Die Erweiterung des nordischen Handels, Bécs, 1814. (Lefordította gróf DessewITy József; tudtommal e fordítás kéziratban maradt.)

Coordinatio rei religionis ecclesiasticae superint. aug. conf. evang. Tibiscanae secundum leges religiosas per G. B. elaborata. Leutschoviae, 1815. Második kiadás ugyanott. Magyar fordítás Kassán 1847-ben; németül Miskolczon 1862-ben jelent meg.

Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn. Leipzig, 1822. (1803-ban irt vázlatos korrajza, szélesb alapon kibővítve; előbb a weimari Oppositionsblattban jelent meg 1820.)

III.

Berzeviczy Gergely értekezései s más tudományos cikkei a következő folyóiratokban jelentek meg:

Bredeczky: Topographisches Taschenbuch és Beiträge zur Topographie Ungarns (1802—05).

Schedius: Zeitschrift von und für Ungarn (1802—04).

Ständlein: Magazin für Religion (Hannover, 1803—06) és Archiv (1813—15).

Alig. prakt. Bibliothek für Prediger und Schulmänner (Wien. 1802).

Annalen der österr. Literatur (1802—12).

Magazin für die Geschichte, Statistik und Staatsrecht (Göttingen, 1805—06).

Vaterland. Blätter für den österr. Kaiserstaat (1808—12).

Ständlein *én Tsschirner*: Archiv für alte und neue Kirchengeschichte (Lipce, 1813—15).

Kotzebue *és Kühn*: Der Freimütige (1808).

- Harmayr*: Archiv (1816—21).
 Kaschauer Wochenblatt (1818), Andre.
 Patriotisches Wochenblatt és Hesperus.
 Europ. Annalen (1820) és Oppositionsblatt (Weimar, 1820).
 A Tud. Gyűjteményben cikkeiből többet lefordítottak (1807—1817.) és műveit ismertették (1822).
 Oesterreichisches Tibur' Wien. 1820.

IV.

Berzeviczy Gergelyről behatóbban írtak a következő folyóiratok, gyűjteményes művek és szerzők:

- Zeitschrift von und für Ungarn, 111. 1803. 345., 380. 11.
 Annalen der Literatur, 1803. 25. sz.
Ersch und Gruber: Alig. Encyclopaedie, IX. 254. (Rumy).
 Gemeinnützige Blätter, 1818. 54. sz.
 Tud. Gyűjt., 1822. V. 63., 1825. X. Mellékl.
Mayer András: Exsequiae, Cassoviae, 1822.
 Uterhallungsblatl (Pozsony) 1822. 22. sz. (Runiv), 25. sz. (Melzer).
 Alig Liter. Zeitung, 1822. 111. 280. sz.
 Pannónia, 1822. 25. sz.
Melzer: Biogr. berühmter Zipsler, Kassa. 18., 33., 293.
 Felső-Magyarországi Minerva, 1834. 8.
 Közhasznú ismeretek tára. II.
Würzbach: Biogr. Lexikon, tiécs, 1857. I. köt.
Balogh Ferenci: M. Prot. Egyháztörténet.
Kazinczy. M. Pantheon (Nemzeti Könyvtár, XXXV. 373.).
 Oest. National-Encyclopadie, 1835. I. Band.
 Allgemeine Encyclopedic der Wiss., Leipzig, I. Sect. 9. Tb.
 Nouvelle biographic générale, par Hitler, Paris, 1853. V. t. 786. 1.
 Nemzetgazdasági Szemle: Nemzetgazdasági első remekíróink, I. B. G. 1877. Kautz Gyula.
Kant; Gyula: A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. Akad. koszoruzott pályamű, Pest 1868. 214—221. 11.
 Zipsler Bote, 1877. 45., 7. (Életrajza Wünschendorfától).
Körösy László: Romy élete, 1880. 16. Új. M. Athenás.
Bayer: Nemzeti Játékszín Tört. I.
 Figyelő, XVI. 1884.
Petrik: Bibliographiája és gyászjelentése.
 Az Athenaeum és Pallas Nagy Lexikonai.
Szinnyey József: Magyar írók, I.
Berzeviczy Aladár: Aus den Lehr- und Wanderjahren eines ung. Edelmannes im vorigen Jahrhundert, Lipse, 1897.
Weber Samu: Berzeviczy Gergely mint tourista. Kárpátgyelet évkönyve, 1900.

MÁSODIK RÉSZ.

BERZEVICZY GERGELY

KÖZGAZDASÁGI MŰVEI

I.

A KÖZGAZDASÁGRÓL

(DE OECONOMIA PUBLICO-POLITICA.)

ÍRTA

BERZEVICZY GERGELY.

ELŐSZÖR E FORDÍTÁSBAN LÁT NAPVILÁGOT.

A LATIN KÉZIRAT KELTE

1819.

Ő CSÁSZÁRI KIRÁLYI FELSÉGÉNEK,

ELSŐ FERENCZNEK,

AUSZTRIA CSÁSZÁRÁNAK, MAGYARORSZÁG KIRÁLYÁNAK,
A KEGYES BÉKÍTŐNEK ÉS A RENDET HELYREÁLLÍTÓ
FELSÉGES JÓSÁGOS URALKODÓNAK.

„A halandóknak állapota oly forgandó, hogy a jó viszonyokból rosszak és a rosszakból jók keletkeznek. Mind a kétrendbelinek magvait az Isten a jövő homályába burkolja és gyakran a jók és rosszaknak okai különböző alakban lappanganak.“

Ezen Plinius által Trajánnal szemben kimondott igazságot megerősíti az öröklétbe általunk eltűnni látott korszak is.

A hajózást ért rettenetes viharok között fennen vezette hajónkat. Felséged s nem törekedvén helytelen révpartra, sem a dagadó vitorlákat nem bizván a szelek szeszélyére, a kikötőt szerencsésen elérte.

Midőn irodalmi munkálkodásom zsenge gyümölcset a tántorithatlan hűség, hódolat és odaadás érzelmei között Felségednek ezennel ajánlom, óvakodnom kell, hogy midőn szavamat a fejedelem szerénysége és mérséklete elé bocsátom, az épp annyira távol legyen a hízelgéstől, mint az elbizakodottságtól. Óvakodnom kell, nehogy vakmerően sokat, vagy félénken keveset mondjak, hanem tiszta, jó lelkiismeretem sugallatának megfelelőleg beszéljek.

Felséged annál inkább kimagaslik és kitűnik, minél inkább szemei előtt tartja, bogy nem kevésbé ember, mint az embereknek fejedelme.

Mert van-e magasztosabb és szebb hivatás, melyet az isteni gondviselés adott, mint emberileg érző. tiszta és szent fejedelemnek lenni.

Az igazság az Isten élő szava, mely mindenki számára, ha azt buzgón meg akarja ismerni, nyilvánvaló. Ki is mondhatja azt szerényen és úgy az isteni, valamint a királyi trón lépcsőjére leteheti azt.

Mível Felséged őszintén akarja a gondviselés által uralkodói gondjaira bízott népek boldogságát és nem veti meg a kegyeletes jó szándékkal felajánlott szellemi kis áldozatokat sem, azért esedezem, hogy méltóztassék azt részemről is jóságosan fogadni. Imádatserüen óhajtom, hogy Felségednek és Általa az emberi nemnek minden üdvös, előnyös és századához méltó dolog javára történjék és váljék.

Felségednek

engedelmes

hű

alattvalója

HERZEVICZY GERGELY.

LOMNICZ,
A KÁRPÁTOK CSÚCSÁNAK
LÁBAINÁL,

1819. ÉVI ÁPRIL HÓ 12-ÉN.

ELŐSZÓ.

Minden emberi intézmény tökéletlen, és a legjobbak is elromlanak az emberek romlottsága folytán.

Az igazságot kideríteni, a feltaláltat elterjeszteni és a romlástól megóvni felette nehéz.

Az emberi nem — a történelem tanítása szerint — nem létezik régebben a földgömbön hatezer esztendőnél. Ez az időszak nem nagyon hosszú; de azelőtt is éltek eszes lények a mi világunkat képező golyón, s nagyon sok arra mutat, hogy ezek sok átalakuláson és forradalmon mentek keresztül.

Ha ezen hatezer esztendőnek hiteles történetét bírnók, sok felvilágosítást meríthetnénk belőle. De az első háromezer évről vagy semmit, vagy igen keveset tudunk. Az utóbbi háromezer évet a görögök és rómaiak óta jobban ismerjük, azonban szintén nem elég alaposan. A népvándorlás és az erre következett barbárság, midőn a görögök és rómaiak szellemi világát kioltotta, mindent köddel és sötétséggel borított el. Az irodalomnak feléléde és a könyvnyomtatás újból kifejlesztette s felemelte az emberi elmét és megcncsítette az emberi nemet. Az oknyomozó történelem, az emberi dolgok mestere, felvilágosít és jótékony tanítása által mintegy kézen vezet bennünket.

„Az elmélet a költött dolgokból, a gyakorlat a tényekből emelkedik ki.“

Az ember természeti állapotáról, az emberi társaság eredeti szerződéséről s a kormányzás jogának átruházásáról értekezni szép

ugyan, de felesleges. Azon népeknek, melyeket Afrikában és Amerikában az úgynevezett természetes viszonyok közt észlelhetünk, sorsa irigylésre és utánzásra bizonyára nem méltó. Az, a mi az idealisztikus elméletekből van merítve, sokkal kevesebbet ér, mint az, a mit a történet és a tapasztalás tanít. Elég nekünk, a mi minden kétségen felül van, és a mi gyakorlatilag áll, tudniillik, hogy az ember társas életre van teremtve és azon kívül sem testileg, sem erkölcsileg nem boldogulhat. Ezen társas állapotnak célja pedig az, hogy az emberiség általa testileg és erkölcsileg mind jobban érezze magát és a tökély felé szerencsésen fejlődjék. Ezt a társadalmat pedig kormányozni és igazgatni kell. A kire e feladat hárul, az a király (rex), akár társas, akár egyéni lény legyen is. Kormány nélkül nem lehetnek el az emberek. A királyok feladata pedig boldogabbakká tenni az embereket. A történet az állam különféle alkotmányait, azok különböző alkatait és egymástól eltérő alaptörvényeit tünteti fel. Ezeknek változandósága, mely sok mindenféle körülménytől függ, igen nagy. De az elvnek mindig ugyanannak kell maradni, t. i. hogy emberek folyton jobbak, tökéletesebbek és boldogabbak legyenek. Teljes tökélyt az emberi nem, melynek földi rendeltetése van, nem képes teremteni, de fáradhatlan gyakorlattal törekedhetik a tökély felé, hogy a síron túli életet elnyerhesse; hanem evégből állandó buzgalommal küzdenie kell a romlás ellen, melynek ezen földi élet folyama alatt mindig és mindenütt ki vagyunk téve.

Országok, birodalmak, alkotmányok, törvények keletkeznek, növekszenek és meghalnak. Minden emberi dolog változik, fejlődik és visszafejlődik. Hiú képzelgés emberi örökkévalóságról és változhatlanságról álmadozni. Verulami Baco, az óriási tehetségű bölcsész és Angliának kancellárja, ezt mondja: „Az idő a legjobb reformátor“. A vallás, mely a teremtménynek viszonya az ő teremtőjéhez, és az ő benső, szabad és végérvényű megismerése, nincsen az államnak és kormányának alávetve. De minden vallást, mely javítja az embereket, valamennyi kormánynak támogatni, ápolni és elősegíteni kötelessége, egyfelől azért,

mivel ez az emberek boldogításához tartozik, másfelől azon okból, mert vallás nélkül nem lehet az embereket kormányozni. Azért minden erőszakot és kényszert meg kell szüntetni vele szemben. A vallás a szent mag, az egyház annak csak héja. Nem a vallás, hanem az egyház csinálja azt a sok rosszat, melyről szomorú tanulságokkal az egyháztörténelem beszél. Mert az emberek kezei közt maguk az isteni intézmények is romlásnak vannak alávetve. — Az egyházi bajok onnan származtak, hogy az egyház a politikai hatalmat bitorolta és ez azután kedvezőtlenül hatott vissza az egyházra is. Maga Krisztus isteni tana sem maradt érintetlenül ezen hátrány által; ama tannak isteni gyümölcsei az emberi rosszaság által meg vannak viselve, és a keresztény számítás 1819 évének kétharmada visszavonások, gyűlölködések és üldözések közben semmisült meg, melyek által Krisztus tana megszakgattatván, a föld lakosságának még egy harmadát sem volt képes áthatni. Nagy fontossággal bír az államra vonatkozó tudomány, melyben a visszaélések vak és érdekelt előszeretete annyi bajt csinált az embereknek, mint az újításnak éretlen és fonák viszketege. „Nekem nem tetszenek a bányák régiség és az ostoba újság: a jót ellenben, akár régi, akár új, szeretem.“

Az államról szóló tudomány két fő részt foglal magában: az elsőt, mely a jogokra s a másikat, mely a gazdaságra vonatkozik. Az elsővel Aristoteles, Plato, Cicero, Verulamii Bacco, Locke, Leibnitz, Machiavelli, Montesquieu, Russeau, Paine, Filangieri, Kant óta már nagyon sokat foglalkoztak egész korunkig, mely tűz és vas által jelölt rettenetes tapasztalatokat mutat fel. — Az utóbbi, t. i. a gazdaságról szóló részt, a régiek kevésbé ismerték és csak az újabb időben kezdték azt művelni. Az angol Smith a gazdaságról irt munkájában először törte meg a jeget és ragadta meg a közfigyelmet. Stewart, Raynal, Mirabeau, Say, Luden, Soden erről a tárgyról mélyrehatólag és éles elmével írtak. Mindazáltal nem elég tisztult és népszerű még ez a tudomány. A gyakorlati életre az fokozatosan és — a mint kell — mérséklettel és bölcsen alkalmaztatik Európa némely államaiban.

Magyarországon a karok és rendek örvidenek a törvényhozási és közigazgatási hatalomnak. Azt hiszem, érdemes és nekem nemes ember létemre kötelességem erről a tárgyról népszerűen értekezni. Ezt pedig latinul teszem, mert azt hiszem, hogy Magyarországon más törvényes és nemesi nyelv nem is lehetséges.

Nem rendszeresen, minden részre általában kiterjedő beható módon, hanem töredékesen és népszerűen akarom a közgazdaságtant tárgyalni és Magyarország jeles karainak és rendéinek emlékezetébe idézni, hogy azok, a kik az ő hivatásuknak, foglalkozásuknak adják át magukat, ezen tudomány haladásának megismerhetése végett annak összeírt kézikönyvét könnyű szerrel megkaphatják benne.

Spanyolország az indiai rendkívül gazdag gyarmati birtokok következtében elszegényedett, Anglia ellenben igen magasra emelkedett fel. Mi ennek az oka? Magyarország a természet minden javai és adományaival bőségesen meg van áldva és daczára ennek, még soha sem gazdagodott meg s virágozott fel. soha sem emelkedett oly magasra, mint a mily magasán Európa sokkal kevésbé megáldott országait látjuk. Mik ennek okai? A feleletet megadja erre a közgazdaságtan.

Látom, hogy a toll repked a levegőben: vájjon ebből a nehézkedés törvénye ellen irányuló következtetést vonhatok-e le? A legkevésbé sem; hanem figyelmesen kell kutatnom az okokat, és hatásokat, s ha ezt megteszem, a nehézkedés törvényét ezen látszólagos kivétel által is megerősítettnek találandom. Ilyen jelenség a közgazdaságban is számos van; ezeket csupán figyelmes kutatás által vagyunk képesek az igazság fénye által keletkezett világításba helyezni és hasznos elveknek alárendelni. „A halandók azt, a mit legkevésbé tudnak, jó vagy rosszhiszeműleg, leginkább hiszik.“ Alig lehet túlcsapongó véleményt gondolni, a mely mellett ürügyeket, szofizmákat s a nagyszerű szavak fényét és pompás kérdését fel nem hoznák, és ilyformán sok uralkodó sok mindenféle dologban félrevezettetik; mert sehol sem bír oly nagy érdekléssel az önzés, az egyoldalúság és az igazságtalanság, mint itten.

A közgazdaságtant kevés alapelvre lehet visszavezetni, de a melyekből számtalan corollarium foly. Mindezen corollariumokat egyes esetekig visszavezetni annyi volna, mint megszámlálni a tengernek cseppjeit. Ha egyszer az elv meg van állapítva, annak alkalmazása az egyes esetekre sem nem kétséges, sem nem nehéz. „Nyitva a hajózás útja a balgaság két sziklája, a politikai bálványozás és az újítási esztelenség, között.“ Akár mit mondjanak is, ez az általunk látott mostani francia forradalom a nem megfelelő gazdasági ismeretekből származott, és azért, a mi Franciaországot XV. Lajos alatt elpusztította, a meg nem érdemelt büntetést XVI. Lajos vette el. Franciaországnak végzete volt, hogy boneztanilag szétmessenek azt a testet, mely a rossz gazdálkodás rákfenéjével volt megmételtyezve; hogy a szemlélők megtanulhassák, mily okai és mily hatásai vannak a bajnak s minő betegségek milyen orvosszerekkel gyógyíthatók meg. Oh, mennyit használhatott volna az emberi nemnek az óriásivá fejlődött Napoleon mérhetetlen hatalmával?

„Az emberek midőn a sorson megboszulják magukat, megfeledkeznek a természetről is.“ Imádjuk az isteni gondviselést, a kinek intelmei szerint fordul az embernek sorsa. Felváltva majd Napoleon, majd Pitt oldalán volt Európa. Amaz a hadászati, emez a miniszteri művészettel mennydörgött és zsarnokoskodott. Mind a kettő megdelejezte Európát és azt holdkóros sétára bírta vinni. Azonban most a keresztény szövetség fejedelmeinek kegyessége által megszabadult a delejes álomtól.

Machiavelli, az olasz Lucifer, azt mondja: „A fenyegető birodalmak. a nagyon virágzó köztársaságok, az egytetemes monarchiák, az uralkodók annyi esztelen olimpiai magasztaltatása és a háborúk annyi pokoli szörnyűségei után vájjon mik egyebek, mint nagy árnyékok és nagy álmok?“

Kétes értékűek azonban Machiavelli példázatai, de az kétségtelen, hogy az államok tartóssága azok boldogságán és az igazságon alapszik.

„A királyi alma szép, ünnepélyes, pompás jelvénye a világi malomnak és a hatalom teljességének. A drágakövektől sugárzó

korona pedig a csillagos mennyboltozatot jelképezi nekünk, a honnan t. i. az emberi nemnek szent üdvét várhatjuk.“

Livius azt mondja: „Valamint a természettel megegyezik, hogy az a test, melyet megfelelő módon egészséges eledellel táplálnak, erősebb és hosszabb életű, mint az, mely a saját nedvével megelégszik és a rajta kívül keletkezett táplálékot megveti: úgy virágzóbbak az oly polgárok, melyek azt, a mi valaha jeles volt, megtenni tudták, mint az olyanok, melyek képtelen göggel megvetették mindazt, a mi nem a saját talajukon nőtt, minek folytán magukat számos jótól s a hatalom szerzésének és megtartásának eszközeitől fosztották meg.“

A közgazdaságtan nem csak hasznos, hanem szükséges is. Kell, hogy azt az állami ügyeket intézők és más hivatottak műveljék és mindinkább közkeletűvé tegyék. Sokkal kevesebb akadályal küzdenének üdvös műveleteik eszközlése közben a kormányok, ha ez a tudomány népszerű lenne.

Magyarország jeles karai és rendei minél nagyobb és becsesebb részszel bírnak a kormányzatban, annál nagyobb érdekű dolog, hogy megszívleljék ezen tudomány kétségtelen igazságait és az ország helyzetét, melynélfogva az ausztriai monarchiával és Európával össze van fűzve. Az nem lehet másként boldog, mintha igazságos és üdvös elveket követve, azokat politikai létének intézése közben előítéletek és egyoldalúságok nélkül alkalmazza. — Senki sem tagadja, hogy Magyarország több lehetne, mint a mi tényleg, és hogy emelkedetésének tetőpontjától még messze áll. Ennek okait kutatni s azokat a közgazdaságtan elméleti törvényeire visszavezetni, bölcsen és mérsékeltén jobb irányzatot teremteni valóban oly nemes feladat, melynél nemesebb alig lehet valami. Óh drága Hazám, szeretettel öelve téged, táplálkozom anyai emlőiden! De vájjon mikor, mikor fognak fiaid mindazon elhanyagolt bőségnek örvedeni, melyet a dús adományú Természet Neked gazdagon kínál?

I. FEJEZET.

A vagyon.

A közvagyon egyúttal magánvagyon is és viszont, azaz a vagyoni közhatalomnak legszilárdabb és legüdvösebb faja az, mely a közvagyonná tömörített magánnak anyagi erőiből keletkezik. Nem is létezik tényleges közvagyonosság magán jólét nélkül, és ez létesíti amazt is. Minél gazdagabb a nemzet, annál hatalmasabb a király, mert a hol sok van, onnan sokat lehet venni, és van, a mihez szükség esetén nyúlni lehessen. Ha ugyanis kötelesek vagyunk életünket is feláldozni a közjóért, mennyivel inkább anyagi tehetőségünket és vagyonunkat. Ha azonban a királynak nincs biztosabb támasza alattvalói vagyonosságánál, hogy ne kellene törekednie arra, hogy azt minden módon gyarapítsa és szaporítsa.

A társadalom javával törődő állam nemesíti az emberi természetet, felemeli az értelmet, közmíveltséget teremt, gyarapítja az erőket, előmozdítja az ipart, kifejleszti a vagyonosságot és öregbíti a közhatalmat. A vagyonosság keletkezik és fokozódik, a vele való élés pedig szélesebb körökben terjed. Annak jól használása kitűnően üdvös hatású, de még a rossznak is az egész társadalomra nézve végső elemzésben hasznos következményei vannak.

A vagyonosodásnak nincs határa és nem lehet megjelölni azt a fokot, melyen túl gazdagodni ártalmas lenne. A természetadta termékenység, a szorgalom és jólét nincsenek valamely maximális mértéknek alávetve. Az új élelmiszerek, mint a burgonya, a kávé, a cukor, az új természettani és műszaki találmányok, mint a delectó, a puskapor, a könyvnyomtatás, a villamosság, a himlőoltás, a gőzgép alkalmasok arra, hogy a vagyonosságnak és az egész államnak helyzetét megváltoztassák.

Csalhatlan jele az állam hatalmas, gazdag, tartósan erős állapotának az, ha kevés ínséges ember van benne. A lakosságnak minél kisebb része szűkölködik, annál gazdagabb, tehetősebb és tartósabb az állam. Oda kell törekedni, hogy a vagyon és gazdagság az alsó népnek legnagyobb részéhez is eljusson, a mit egyszerű értelmében akarnék vétetni, t. i., hogy az alsó nép is jól éljen és életmódját szerethesse.

A vagyon és gazdagság tőkét tételez fel. Tőke az, a mi a szükségek fedezése után készen fennmarad. A magántőke a magánosok javainak bőségében áll. Köztőke a polgárzat bősége. A köztőke magában foglalja az ország egész feleslegét, minden ingót és ingatlant, a munka és ipar minden nemeit, a természet minden javait és adományait, minden képességet és erőt: a testietket, értelmieket, erkölcsieket és a közműveltség minden ágát.

Nagyon téved, a ki azt hiszi, hogy csak pénzből állhat a tőke; már Mydas áldozata volt ennek a tévedésnek.

Ha a magánembernek az idén 1000 forinttal többje van, mint tavaly, akkor ezer forint tőkével bír. Tökéletesen ugyanaz, hogy ez pénzben van, vagy nincs elhelyezve, vagy ha az terményekben avagy hasznos épületekben áll; utóvégre ő ezer forinttal gazdagabb. Ha az ország a múlt évben egy millió forintért a hegyek derekán át utat épített, vagy csatornával valamely tavat szárított ki, malmokat létesített, a hajózást könnyítette meg, mind ez esetekben hasonlóképp tőkéjét öregbítette és egy, vagy talán két, három millióval is gazdagabb.

Tőkéknek neveztetnek közönségesen a kész- vagy az elhelyezett pénznek, és a ki azokkal bír, az tőkésnek mondatik. Hanem magasb, eredeti értelmében sokkal nagyobb általánosságban kell e fogalmat venni. A pénz ugyanis, a mint meg fogom magyarázni, csereeszköz, ármérő és a vagyon képviselője; nem egyedül képezi a tőkét és a gazdagságot.

A munka, szorgalom és közműveltség tőkét szülnek. Tőke nélkül nincs gyarapodás. Minden osztálya az embereknek, a legalsóbbtól a legfelsőbbig, szükségli a tőkét és arra okvetlenül utalva van, különben sem a magán, sem a közgazdaság nem gyarapodhatik és gazdagsága nem fejlődhetik ki. Minél jobban hatol le az alsó osztályokig a tőketulajdon, annál erősebb, hatalmasabb az állam. A mily mértékben szaporodik a tőke mennyisége, oly mértékben öregbedik a termelés, fogyasztás, ipar, kereskedelem, a népesség és a közvagyonosság. Ha a tőkék tömege kevesek kezében halmozódik

fel, nemcsak megszűnik hasznosnak lenni, hanem még ártalmas is lesz. Ebből ferde egyoldalúság támad: a gazdasági test egyik fele vérbőségben, a másika vérszegénységben fog szenvedni. Néhányan túlhatalmasakká, mások pedig nyomorultakká válnak.

Termékeny tőke az, mely hasznos termelést mozdít elő. Terméketlen, mely holtan hever és meddő. Például az elrejtett pénz, a templomoknak szentelt arany és ezüst, a drágaságok és fényüzési tárgyak. A meddő tőkék is hasznosak az által, mert szükség esetén használhatók és a kincs természetével bírnak. Tényleg azzal bírnak, és mivel nincs szentebb az államban a tulajdonnál, azt mindenféle alakban tisztelni és oltalmazni érdemes.

Az angol Smith híres művében az angolországi tőkének tömegét így számítja fel:

	arany (font sterling)
mezei terményekben	160.000,000
készítményekben és gyártmányokban	60.000,000
a kereskedelem hasznában	20.000,000
	összesen: 240.000,000

Ezt az összeget, mint jövedelmet veszi fel, a mi öt százalékkal tőkésítve 1,200.000,000 aranyat tesz, s nem számítja azt, a mi külföldi áruban, papírpénzben, munkaértékben és szellemi tehetőségekben van még meg. .

Ha a lakosok 10.000,000 lélekszámának megfelelő — egyenkint öt egyénre tett — családokat 2.000,000-ra becsüljük, egy családra 60 arany (font sterling) esik.

Az angol Becke most legújabban más számítást tesz. Szerinte az angol nemzeti vagyon tőkeértéke 4,000.000,600 font sterling, a forgalomban levő pénz értéke pedig — papírpénz nélkül — 100.000.000.

Azon pedig, hogy száz millió arany elegendő arra, hogy forgalmával ezt az óriási tömeg tőkét és az óriási kereskedelmet mozgásba hozza, nincs mit csodálkozni, mivel a papírpénz nem vétetett számba és mivel egy és ugyanazon arany gyors forgalma által ezer aranyat is képvisel, t. i. rövid idő alatt igen sok kézen fordul meg és pedig az iparosok, kereskedők, földművesek, katonák, hivatalnokok, földesurak, szolgák, vendéglősök, pénzváltók, üzérek stb. kezein. Mint a vér az emberi testnek kerengésével életet ad, ugyné az államot forgalma által a pénz.

A berlini Krug 1805-ben egy könyvet adott ki, melyben kiszámítja a porosz monarchiának azon időbeli tőkeértékét. Az összes köz- és magánjövödelmeket így számítja fel; jövedelmeznek:

a szántóföldek 126.643,000
 a rétek és legelők 84.340.000
 az erdők 13.000.000
 a kertek és szőlők 16.463,000
 a bányák 3.000,000
 a halászat 2.990.000
 a vadászat 1.997,000
 a gyárak és ipartelepek általában 6.333,000
 a kereskedelem 6.228.000
 összesen: 261.000,000 tallért.

Ezen nyers hozadéknak a költségek leszámítása után a tiszta jövedelmet nyújtó részét ő 82.942,000 a forgalomban levő érmek értékét 90.000,000 az ékszereket, az aranyat és ezüstöt 30.000,000 az épületek értékét 722.000.000 a kisebb és nagyobb haszonállatokat 180.000,000 az ingójavak értékét 361.000,000 tallérra teszi.

Ennek a példának utánzása mellett ki akartam számítani Magyarország tőkeértékét, de oly adatok, melyekkel hasonló számítást tehettem volna, nem léteznek.

Magyarország vagyonszáma nagyon fejlődött és gyarapodott az 1300-ik és az 1490-ik évek közötti időszakban. Azon korban t. i. I. Károly, I. Lajos, Hunyady János és Hollós Mátyás alatt a kormány erős volt és nem megtört. A nép kezdte megszédni magát, a városok a rendezettebb viszonyok közt megszilárdultak. Azt hiszem, az is nagyon használt, a mit nálunk még ma is igen sokan kívánnak, hogy az ázsiai-indiai kereskedelem az akkor még nem török Konstantinápolyból Magyarországon áramolván keresztül, az ország élet-erejét táplálta és öregbíté. Azután Magyarország szomorú sors áldozata lett. Annak állapota nem volt fenséges, hanem ínséges (status illius factus est non augustus, sed angustus). II. József alatt vagyonszáma éledni kezdett és növekedett. Korunkban a francia háború és a papírpénz sokat használt Magyarországnak. Ennek oka az, hogy a háború távol folyt tőlünk és termékeink haszonnal járó eladását

tette lehetővé, a papírpénz pedig az ország iparát nagyon öregbítette. Különbösen mostanáig Magyarország vagyonsága csak a közgazdaság fejlődésének kezdetét jelzi. Kevés itt a gazdag, a nép legnagyobb része nyomorult és elnyomott. Alig van olyan, a mi által Magyarország kitűnnék. A kisebb és nagyobb haszonállatok nyájai és azok a nagyterjedelmű legelők, melyeken járnak, csak alacsony fokát mutatják a közgazdasági fejlődésnek. Magyarországon nagyon szeretik a pusztákat. Én pedig állítani merem, hogy azokat közgazdasági okok miatt meg kellene szüntetni és benépesíteni. Tegyük fel, hogy van a Tisza mentén egy négyszög mértföldre terjedő pusztaság. Ezen pusztán most 500 ökröt és 1000 juhot tartanak. A földbirtokos most annak évenként 2000 forintnyi hozadékát kapja jövedelmül. Ha ellenben ez a pusztát benépesítették, akkor élne azon 600 földművelő, iparos és kalmár, továbbá az említett 500 ökrön és 1000 juhon kívül táplálna az ugyanannyi lovat, sertést, hizott marhát, teremne szénát, szalmát, gabonát, dohányt és burgonyát. A földesur, ha nem többet, de a maga 2000 forintját biztosan megkapná. Hanem azon kívül mennyi tőkével, erővel és vagyonnal gyarapodnék az ország?!

Mielőtt ezen fejezettel végeznék, lehetetlen meg nem említenem, hogy sok író azt a vagyont, a melyről itt szó van, nemzeti-nek nevezi. Ezt én nem akarom tenni, mivel a nemzeti elnevezés kizárja a királyokat, a kiket pedig nem lehet kizárni, mert részök van a vagyonban és a legüdvösebb, ha a királynak és népnek gazdagsága közös. Nem akarom továbbá a nemzeti jelzőt használni, mert a nemzet szűk fogalom és a nemzetiség e tekintetben ártalmas. Az ország több nemzetet foglalhat magában, a kik mind egyenlő joggal laknak ott, s a törvény és kormány védelmét egyaránt megérdemlik. A nemzetek származásuk és nyelvük folytán különböznek egymástól. A nemzetek eredete és származása szerfelett bizonytalan és azok tisztán nem is léteznek már. A népek nagy vándorlása, a fajvegyülés, a folytonos ki- és bevándorlás, azok áthelyezkedése az országban egyik vidékről a másikra, a háborúk, a kereskedelmi forgalom a népfajokat annyira összevegyítették, hogy tiszta eredetű és tősgyökeres nemzet nem létezik többé. A mi a nyelvet illeti, ez sem lehet a nemzetiség ismerve. A jászok és kunok eredetre nézve nem magyarok és most kitűnően beszélnek magyarul. Ellenben a tősgyökeres, eredeti magyarok a haza viharos korszakaiban az ország hegyes vidékeire szorítottatván vissza, ma már többé nem is beszélnek magyarul. A hazánkba költözött

svábok ma jól beszélnek magyarul; de hát ez okon nemzeti magyaroknak nevezhetők-e? Már az első király, István, alatt nagyon meggyérült az eredeti magyarok száma és azóta is nyolczszáz év keserű viszontagságai alatt folyton fogyott, és az elpusztult Magyarországot idegenek népesítették be. Történelmünk híres nevei igen gyakran külföldi hangzásuak, mint Astrik, Günther, Berchtold, Ekbert, Benedikt, Frangepan, Gectari, Gissinger, Zách, Gara, Gilley, Giskra, Zápolya, Martinuzzi, Oláh stb. Egyébiránt a nyelvek sokasága bizonyára nem áldás, sem az azok iránti különös előszeretet nem hasznos. Bár volna egyetemes, közös nyelvünk, hogy szorosabban fűzné össze az emberiséget! Vajha megtartaná a latin nyelv ezt az egyetemlegességet! Bár elfogadná azt az európai fejedelmek megállapodása diplomáciai, alkotmányos, törvényhozási és közigazgatási nyelvnek!

II. FEJEZET.

A kamat (a tőke haszna).

A kamatot is, mint a tőkét, általános értelemben lehet venni, nem szorítva e megnevezést csupán a pénznek kamatjára, mely annak mintegy részét képezi, hanem mindent belefoglalva,* a mi eladás, elhelyezés, üzérkedés, kereskedés és iparfolytatás révén hasznot nyújt. Ha pedig tulajdonosa a tőkét valakinek kölcsön adja, akkor ez értelemben magának tőkehasznot (census) köt ki.

A tőkehaszon itt a szerződő felek akaratától függ. Ezen akaratokra pedig különféle körülmények gyakorolnak befolyást. Így például, hogy van-e sok tőkepenzes, minő azok versenye, milyen az ipar üzésének alkalmá, minő kilátás van a haszonra és hogy vájjon az üzérkedés könnyü-e?

Magas lesz a kamat ott, a hol kéznél van a szerzés alkalmá, a hol az ipar és kereskedelem virágzik, a pénzforgalom gyors és a tulajdonjog mindenesetre biztosítottnak tartható. Ellenben alacsony lesz a kamat ott, a hol az ipari tevékenységnek akadályai vannak, a kereskedelem pang, az üzleti élet báyadt, az elméket a restség tartja fogva és a kétségbeesés zsihbasztja meg az erőket. A magas kamat a gyarapodás jele, a leszálló pedig a hanyatlásé.

Vannak azonban kivételes esetek, melyek e szabályba rést ütnek. A kamat néha annyira emelkedhetik, hogy károossá válik a társadalomra nézve. Így példának okáért, ha valamely országban kevés nagytőkés van, a kik értelmiségük folytán egyedáruságot gyakorolván, a kamatot a természetes határon túl is felszökktetik; ha a nemzetnek nagy része nyomott helyzetben van, midőn azután

* Itt minden kétséget kizáró módon tűnik fel, hogy a classicus nemzetgazdasági iskola, mely a „profit”-ot és „interest”, szintén nem különböztette meg eléggé, mily befolyást gyakorolt B. G.-re *G. J.*

mindenféle kamat súlyosnak tűnik fel neki; ha a papírpénz hitelét vesztvén, szédítően sebes forgalma közben buborékokat hány a felszínre. Hanem ezek a gazdasági betegség rendkívüli szenvedései, melyeken nem nehéz segíteni, ha a gyógyítási törekvés komoly és bölcs.

A törvényhozás mindenhol be szokott a kamat megállapításába avatkozni, különösen a pénzületekbe, midőn a tőkehasznot szorosabb értelemben vett kamatnak nevezzük. A kamatot megszabó törvény már belső természeténél fogva tökéletlen és hiú. Mert a kamat mindenütt a közönséges javaknál és pénznél ugyanazon természettel bír, melynélfogva vagy az egész közgazdaságban kell azt megszabni, vagy egyik részében sem. A talán üdvös ezél, melyet az ilyen törvényeknek kitűznek, más alkalmasabb eszközökkel jobban érhető el.

A kamat vagy természetes és jogosult, vagy nem az. Az első esetben felesleges azt hatóságilag megállapítani. A második esetben, ha az tudniillik nem természetes, a megállapítás csak átmeneti hatálylyal bír és a kamat saját mozgása által megváltozik. Ekkor nem meghatározására, hanem megsemmisítésére kell gondolni és a csalás megbüntető.

A kamat igen sok önkéntes ok és körülmény nehezen kifürkészhető láncolatának eredménye. A leghasznosabb eljárás azt a saját természetes menetének átengedni, mely hullámozva egyes esetekben ugyan igen kimagaslik, de azután éppen hullámozása folytán magától méltányos mértékére száll alá. Sokkal többet árt, mint használ az, ha egyes esetek miatt az egész kamatmozgalmat zavarják, mert ez által nagyobb igazságtalanságot okoznak, mint a minő különben bekövetkeznék. Nem csupán a közvetlen, hanem a közvetett és az egészre kiterjedő hatást is szem előtt kell tehát tartani. A természetes, szabad és magától jövő fejlődés ennél fogva a legjobb. Hiszen a zenében is kell széthangzásoknak lenni, hogy azok az összhangban egybeolvadjanak.

Azoknak felkiáltásszerű eljárása, a kik az ily erőszakosságokat előidézék, részlegesekek és céljuk az egyoldalú magánhaszon; ezeket nem szabad menten meghallgatni, mert különben a közérdek lesz veszélyeztetve.

Az uzsora és annak közönségesen elfogadott fogalma sokakat kísértet módjára ijesztget. Az vagy minden magasb tőkehasznot jelent, vagy csak a pénzkamatot. Ha szabad a kereskedelem üzleti tőkénének 100 százalékos hasznot hozni, miért ne hozhatna a kamat

25 százalékot, ha a pénz például annak adatik kölcsön, a ki azt a rengeteg nyereséget kapta. De ezt a nagy nyereséget nem tekintik uzsorának, annak csak később mondatik s csak később tiltották el azt a középkori törvények. Akkor következett ez be, midőn a népvándorlás az emberi nem közműveltségét összetörte, erőszakos foglalásai közben mindent megigázott, azután pedig a hűbérrendszer behozatván, az embereknek alig volt más foglalkozásuk, mint a katonai. A féktelen önkénykedés ez idő tájt csaknem minden pénzt kikergetett Európából. A kinek még volt pénze, azt igen magas kamatra helyezte el, mert hiszen minden ritka dolog drága. Mivel keveseknek volt pénzüik, ezek a vele nem bírók irigységét idézték fel maguk ellen; ilyen pénztelen ember sok volt és köztük számos igen hatalmas is.

Így keletkeztek az uzsora ellen hozott törvények. Hasznos és czélszerű volt a csalásokat büntető törvény által sújtani, de a kamatot akár eltiltani, akár hatóságilag megállapítani nem volt czélszerű. Különböznem is tartották meg ezen törvényeket. Egy esetre, melyben azokat figyelembe vették, jutott ezer, melyben nem is hederítették reájok. Így az úgynevezett kamat még magasabbra hágott. Miután az ipar és kereskedelem újra feléledtek, az efféle törvények érvénye eltűnedezett. Mivel nehéz a visszaéléseket kiirtani, eme törvények papíron maradtak és maguk a törvények őrei szintén semmibe sem vették azokat. Gyakran fordul elő az emberi dolgokkal, hogy midőn valaminek a jelvénye kitűzotik, annak kép-mutatólag hitt benső tartalma eltűnik. Daczára a törvényeknek, maguk a kormányok kénytelenek voltak magas kamatokot fizetni, midőn a szükség által szorítva pénzt vettek kölcsön. Időközben a papírpénz is megjelent a forgalomban, mely most már mindenütt meglővén, a kamatnak mindig nagyobbnak kell lenni. Ezt a jelenséget később fogom megmagyarázni.

Görögország sokáig volt kiváló és virágzó, pedig ott sohasem léteztek kamatot megállapító törvények. Azt Lycurgos, Solon és Aristoteles természetes utjokon engedték haladni. Ott a kamat közönséges javak után számítva 8—12, pénz után számítva azonban 10—24 százalék volt. Ily magasságra azért hághatott fel, mivel a kereskedelem abban az időben igen nyereséges volt.

A rómaiak kevésbbé szerencsésen bántak el a kamatügygyel, mivel erőszakos törvényeikkel magát a köznyugalmat is megzavarták. A patriciusok és plebejusok közötti tusa gyakran a kamatot is a maga körébe vonta. A „szenthegyi lázadásnak“ legfőbb oka ez

volt. Tacitus azt mondja, hogy a kamat erőszakosan egy százalékban lón megállapítva, de a mit, habár többször rendeltetett el, soha sem tartottak meg. Ehhez járult még az a méltánytalanság, hogy a város és a tartományok számára különböző kamatlábat határoztak el, a szerint tudniillik, a mint azoknak, a kik hatalmasak voltak, a magánérdeke ezt megkívánta. Kétségkívül helytelen eljárás törvényeket hozni és azokat nem tartani meg, de ha ezek nagyon méltánytalanok, akkor a kisebb rossz az, ha nem vétetnek figyelembe.

III. FEJEZET.

Érték és ár.

Mi az érték, mi az ár? Ez a kérdés hasonlít ahhoz, mely a metaphysikában az időre és térre vonatkozik, csakhogy gyakorlatibb annál.

Az érték az anyagtól és az ezen anyagba fektetett munkától függ. Az értéknek főokai: hogy vajjon annak tárgya az ember élelmi, ruházati, fűtési, illetve tüzelési, világítási, lakási szükségleteihez tartozik-e, hogy annak reá nézve van-e használhatósága, a jólétet fokozza, s a fényüzési vágyat közvetve vagy közvetlenül kielégíti-e? Az érték szabályozója a valódi vagy képzelt szükség. Az érték továbbá a szorgalom ingereitől is függ, melyek annál észszerűbbek és hasznosabbak, minél műveltebbek az emberek. A műveltség nemesebb szükségeket és élvezeteket szül, melyek nemcsak a test érzékeit, hanem az elmének magasabb tehetségeit is kielégítik.

Az ár előfeltétele az érték. Ehhez járni még a tulajdon- és birtokjog, a javak cseréje, a verseny és a nyereség reménye. Az ár a tárgy birtokosának becslésétől, a csere könnyűségétől, a cserélő által nyújtható ellenértéktől és a versenytől függ. Az ár és érték nem mindig esik össze, hanem gyakran különböznek egymástól. A pénz a javak árának és értékének mértéke.

A ki készletben levő tőkéjéből munkával és költséggel valamit termel, és az illő árra várhat, az, ha jó módon van és nem méltánytalan vagy telhetetlen, akkor termelvényének árát az értékhez képest állapítja meg. De ez ritkán történik az emberek jelen tökéletlen állapotában, hanem evégből a versenynek kell közbelépni.

A bérmunkások, a kik napszámból élnek és tőkével éppen nem rendelkeznek, munkájoknak értékén alul megállapított árát

kénytelenek elfogadni. A gyárakban és nagy ipartelegeken, a hol sokak munkája meg van osztva, a munkások csak annyit kapnak, a mennyi ahhoz szükséges, hogy életüket tovább tengessék. Ha az ily munkások nem kapnak munkát, a legnagyobb nyomorba jutnak. Az emberek ez osztálya a kormány atyai gondoskodását igényeli. Azok gyakran igen szorgalmasan dolgoznak, szeretnek is munkálkodni, keresik is a szerzés alkalmát, de azt nem mindig találják meg, azért sokkal érdemesebbek a könyörtületre, mint azok a koldusok, a kik vajmi gyakran a restség növendékei, gyakran álcázott tolvajok, útonállók és betörők. Nem kegyelet, hanem kegyetlenség az ily semmirekellő embereket ápolni és szaporítani: jó cselekedet ellenben megjavítani, hasznosakká tenni és munkára alkalmazni őket.

Imádkozzál és dolgozzál: ez Krisztus üdvös parancsa. Szükséges, hogy a kormány hasznos közmunkákat kezdeményezzen és az ilyen embereket méltányos munkabér mellett azoknál alkalmazza. Közutakat építtetni így kétszeres jótétemény.

A munkabér a körülmények és a versenyviszonyok különböző voltához képest emelkedhetik vagy szállhat. Ezt, mint a légsúlymérőt megfigyelni és a munkabér állásából a társadalom gyarapodására vagy hanyatlására szoktak következtetni egyes politikusok. Én azt vélem, hogy a magas munkabér ugyan jó jel, de nem olyan, mely mint a gyarapodás jelensége, minden kétségen felül állana. A gyarapodásnak sokkal biztosabb jele az, ha a nyomorult emberek száma valahol csökken.

Az érték és ár fogalmának megvilágítása végett elemezni fogom példának okáért a gabona és tea árát. A gabona árában bennfoglaltatnak a földbér, a munkabér, a vetőmag ára, a gazdasági felszerelés elhasznált részei; ehhez járul az activ vagy passiv verseny, mely az árakat majd az érték felé, majd alája mozgatja. A tea árában bennfoglaltatik a chinai földnek, melyen a tea nőtt, használati bére, a munkabérrel, egyéb kiadásokkal, a gazdasági felszerelés költségeivel együtt; a szállítás költsége Cantonig, az Európába való szállítás kiadásai egészen Londonig, az Óceánon való hajózás költsége és koczkázati díja, a fuvarozási, üzérkedési, vambeli kiadások. Midőn a tea csészéig jut, s midőn ezt kiürítem, akkor ezt a két évre is kiterjedő költségláncolatot fogyasztom el.

Hogy a munka mennyire emelheti az értéket és árt, az példából legjobban kiviláglik. A szalma nagyon közönséges olcsó termék, már pedig urhölgyeink kalapjai szalmából készítvék és oly

drágák, hogy a nyers anyag áránál ezerszeresen többért kelnek. Ugyanaz látható az aczélgyártmányoknál is. A lennek és a lenrostnak csekély ára van, ellenben az, a mit belőle gyártanak (melyet azonban classicus szóval, mert a classieusok nem ismerték, megjelölni nem lehet) a csipke (Spitzen = talán a „reticulum“ szót lehetne e célra bitorolni?) a maga árával a le- és a reáfordított művészi, hosszas és fárasztó munka miatt ezerszeresen fölülmúlja.

Érdekes az érték és az ár lényegét átgondolni és hullámozását megfigyelni. De oly rengeteg és kifürkészhetetlen ezek lánczolatosszövevénye, hogy lehetetlen felmerülő jelenségeit alaposan megmagyarázni, vagy jövő fejlődésüket biztosan kiszámítani. Most harmadéve igen nagy volt a gabona drágasága, melynek csökkentésére a legtöbb európai országban rendkívüli intézkedéseket tettek, és a reá következő évben közepszerű termés mellett rögtön oly nagy árhanyatlás állott be, hogy ez a hirtelen változás előttem megfejthetetlen maradt.

Az árak hanyatlása azonban nagyon különböző az egyes teményeknél, mert például a gabonaárak a korábbiak egy ötödére estek le, ellenben a nagy és kis haszonállatok árai magasak maradtak. Hogy a kereskedők és iparosok is fenntartották a maguk magas árait, azon nincs mit csodálkozni, mivel társias egyetértéssel a verseny méltányos árait képesek lehetlenné tenni, de a gabona és a jószágok ezen ártalmas egyedárúságnak nincsenek alávetve.

A fogyasztás és annak vágya idézik elő az adásokat és vételeket, szülik az árakat. Az egész dolog a gúlához hasonlítható, melynek alapja a fogyasztás, magassága a verseny és az alapnak viszonya a magassághoz az ár.

A drágaság viszonylagos fogalom, melyet általában nem lehet megszabni és meghatározni. A drágaság, mint az uzsora, kísértet-höz hasonlóan ijesztgeti az embert. Az által káros, hogy annak következtében, mintegy betegségben szenvedve, az országoknak sok szegény lakosuk van. Annál közelebb jutnak az országok a tökélethez, minél kevesebb szegényük van. Különben a drágaság sokat nem árthat, mert az vagy a pénz bőségéből, vagy a termények hiányából származik. Az első esetben világos, hogy nem árt, sőt használ. Az utóbbi esetben, t. i. ha kevés a termény és azok ára magas, a termelés köre bővül, a mi az átmeneti jellegű drágaságot megszünteti. Ez figyelemre tehát csakis akkor érdemes, ha elsőrendű szükségleti tárgyakra vonatkozik. Már ez is mutatja, hogy az árak hatósági megállapításáról miként kell ítélni. Nehéz és kétes

belbecsű, legnagyobbbrészt haszontalan és káros dolog az; a miről azonban majd később beszélek, midőn a pénz természetét fogom kifejteni.

Előterbe tolakodnak eszméim, megtorlódnak, hullámszanak, kiöntéssel fenyegetnek. Türelmet kérek; ha azok kissé lelappadnak, sorjában, egyenként külön fognak előjönni.

A javak árait Magyarországon az állam alakulásának kezdete óta tisztázni, levezetni, összemérni nagyon szép lenne és világot vetne a közgazdasági ismeretekre. Igyekeztem is ezt kidolgozni, de tiszta eredményre nem tudtam jutni. A birtokomban levő adatokat ide jegyzem.

Első István végze menyé barmokban és aranyfizetésben álló büntetések tartalmaz. Az mondatik benne: ha valaki mást véletlenül megölne, fizessen tizenkét márka (pensas) aranyat; nemsokára előfordul az emberölés büntetéseképp a 10 tinóban álló birság: tehát tizenkét márka arany és tíz tinó egyenértékűek. — Első Károly a maga végzeményében azt mondja, hogy egy márka egy uncia ezüstöt ér: tehát a magyar állam kezdetleges idejében és a XI. században az üszök ára valamivel több volt. mint egy uncia ezüst.

Az 1200-ik év körül egy márka ezüstért lehetett venni 10 hold szántóföldet. Az ezüst márka 1523-ban az akkori 33. törvényezikk szerint 6 forintot ért.

Kálmán első végzeményének 54-ik cikkében a négy lábú állat darabja egyértékűnek mondatik 40 dénárral. Zsigmond király idejében egy tyúk ára volt 3 dénár, a szopós malaczé 5 dénár, a bárányé 8 dénár, egy mérő rozsé 25 dénár, egy mázsza sóé 1 arany forint. Ezen nagy eltéréseket nem könnyű megmagyarázni. Ugyanaz a Zsigmond király 18 várost és sok falut elzalogosított a lengyelek-nél 88,000 magyar forintért, melyek közül öt ment egy körmőczi aranyba, tehát 17,760 aranyért idegenítette el azokat. Werbőczy Hármaskönyve második részének huszonnvolczadik és hetvenharmadik czimeiben az arany márkát 72 forint értékűnek mondja, az ezüst márkát pedig 4 forint értékűnek. Ez az állítás 1514-ből való. De, a mint láttuk, az 1523. évi 33. törvényezikkben az mondatik, hogy a márka 6 forintot ér. Ezt szintén nehéz megmagyarázni.

Ugyancsak a Hármaskönyv az első résznek százharminczbarmadik címében becsüli

a benépesített jobbágytelket	1 ezüst márkára
az egy királyi mértékű szántóföldet	3 „
» » » » erdőt	3
az egy kasza nagyságú rétet	¼
a jó karban levő malomépületet . . 10 „	

Itt szintén nehéz a helyes arányt kitalálni.

Egy ezüst márkára becsültetett: egy ökör és fiastehén borjával, négy juh, négy sertés; az 1554. évi 9. t.-cz.-ben egy igás napszám 40 dénár, az 1574. évi 6. t.-cz.-ben egy kézi napszám 10 dénár. Tehát Kálmán idejében, a XII. században, úgy látszik, annyit ért egy szarvasmarha, mint Ferdinánd idejében a XVI. században egy igás napszám.

A francia Dupré de St. Mauve hazájának következő árszámításait adja. Az 1342. év körül Franciaországban ért egy ökör 11 livre-t, mely húsz finom ezüst unciát tartalmazott.

Amerika felfedezése után az ezüst nagyon megsaporodott, ára a korábbinak egy negyedére szállt alá. 28 ezüst unciának nem volt nagyobb ára, mint azelőtt hétnek. Most 21 ezüst uncia kiverve 190 livre-t tesz. Ennyiért egy ökröt most is kaphatni, tehát annak régi ára a jelenlegitől nem igen különbözött.

IV. FEJEZET.

A földmívelés.

A földmívelés legszilárdabb alapja az állam élete és jólétének. Ismétlem azt az állítást, mely szerint a köz- és magánjólét egymással elválaszthatlanul vannak összefűzve. Minél vagyonosabb a nemzet, annál gazdagabb az illető állam is. Minél gazdagabb az ország, annál gazdagabb a király is.

„Az övé az, a mi az összeségé, s neki annyia van, mint a mennyivel együttvéve mindenki bír.“ Nem keveseknek, hanem igen soknak, ha lehet, az ország minden lakosának jóléte kívánatos, mert az teszi az államot valóban hatalmassá. Plato azt mondta: „Nem elég, hogy a köztársaságban egyesek, hanem az kell, hogy mindnyájan jól legyenek.“

A föld legelőket, réteket, szántóföldeket, kerteket, szőlőket és bányákat ad.

A legelő jelzi a mezőgazdaság első kezdetét. Kevesebbet nem dolgozhatik az ember, mint midőn legeltet. A széles legelők, az alpesi vidékeken levők kivételével, a közállapotok elhanyagoltságának jelei. Sem a népesség nem szaporodhatik, sem az ipar és jólét nem virágozhatok csupán legeltetés mellett. Sőt inkább ott, a hol a polgárosodás lendületesebb haladást tett, a közlegelők, mint kevésbé hasznosak, felosztatnak, magántulajdonná válnak és ez utón képes kétszer-háromszor annyi jószágot eltartani, végre mesterseges rétekké válnak.

A maguk természetes állapotában hagyott rétek sem jelentik azt, hogy a közműveltség ki van fejlődve valahol. A mívelés alatt levő rétek két-három annyi és mindenféle fűvet teremnek s a gazdaságnak annál hasznosabb részei, mivel ez az állattartásra szükségképp utalva van. A szántóföldek az állami létnek elenged-

hetlen feltételei. A földművelés azok segélyével termeli az élet szükségleteit, melyek nélkül nem lehetünk el. A földművelés alapja a tulajdonnak és polgárosodásnak. Az biztossá és függetlenné teszi az ország léteit. Abból ered minden, a mi a haladás növekedésével nemesíti az emberi nemet.

„Validum proprios terros findit aratrum,“

„Magnus ab imo saeculorum nascitur ordo.“

(Az erős eke hasítja a saját földet s a századok nagy rendje keletkezik belőle.)

A kert többé nem a földműveléshez tartozik, hanem már fényűzési tárgy, de azért szintén hasznos. A gyümölcsfák, virágok és kerti termékek élvezete a fényűzés legártatlanabb, legkellemesebb és leghasznosabb fajához tartozik.

A szőlők nagy hasznot adnak, de sok munkát és tőkét is tesznek szükségessé. Azok nyújtják az erkölcsi romlás csábjait, habár a bortól az emberek kevésbé és könnyebb módon inasodnak meg, mint a pálinkától. Egyébiránt a részegességet nem annyira a bor és égetett szeszes italok, mint a népesség nyomora és durvasága okozza.

Az erdők sok vitának tárgyát képezték újabban. A fafogyasztás növekedése, a fák drágasága és hiánya, az ebből keletkezett panaszok bőven teremték meg, a mint ez ilyenkor már szokás, a visszahatást. Némelyek az erdők birtoklását fenségjognak kívánják kimondatni és azokat az államnak átadatni akarják; mások e részben bonyolult, kétes értékű szabályzatokat javasolnak és dolgoznak ki. De az kétségtelen, hogy az erdő csak oly tulajdon, mint a szántóföld, vagy a rét. Minden, a mi közöstudajdon, az rosszul kezeltetik. Tehát osszák fel az erdőket is magántulajdonokká és így annál nagyobb gyarapodás fog belőle keletkezni, minél nagyobb a faszükség.

A bányák annyi tőkét tesznek szükségessé, hogy csak nagy és egyesített erővel, kiváltságos társulatok által, vagy mint regale művelhetők. Ehhez járul, hogy a bányászok aranyból és ezüstből pénzt vernek, a mi a kormány különös gondoskodását kívánja. Európa a földtekének legműveltebb része, azonban Európának legműveltebb országaiban sem a legjobban művelik a földet. A parlagok, legelők, közös földhasználat és puszták többé kevésbé láthatók még mindenfelé. A kiváló polgárosodás kapcsolatban jelentkezik a csodálatos hanyagsággal.

Szicília, Sardinia, a maguk igen termékeny korhanyával, melyet azelőtt a dús termékenység jellemezett, most pusztán hagyatva

gyakran öldöklő éhínség által látogatvák, a mi a köz- és magánnyomor bizonyítéka. Miért van ez így? Mert a népnek nincs tulajdona, a kereskedelmet tilalmak kötik meg, az alsó néposztályok el vannak nyomva és az ostoba, tehát romlott is. Itáliának egy része, Spanyolország és Portugálba ennek az állapotnak példáját szolgáltatják.

A föld megművelése teremtette a telkek tulajdonjogát, midőn a közös használat, mely mindig proletarius jellegű, megszűnt. Erre a közös használatra dicsérőleg hivatkozni annyi, mint vagy a régi meghalt jogköltésnek áldozatul esni, vagy az álmoskodás ürügye, vagy pedig önző törekvés arra, hogy mások nagy bajaiból hasznot húzzanak. Szorosb értelemben véve a közös tulajdont, az nem is állhat fenn.

Akadályai és gátjai földművelésnek ezek:

1. A helyzet, melyben a paraszt most él, s ki van téve az elnyomatásnak, a méltánytalan nyomornak és a megvetésnek. A parasztnak már csak neve is becsmérlés, pedig azt bizonyára tisztelni kellene. Ha a többi osztályok azért, mivel szükségeseznek és hasznosoknak tartatnak, nagybecsülést, tiszteletet, jutalmakat és kiváltságokat érdemelnek, mennyivel inkább a parasztnak osztálya, a mely egyfelől merőben szükséges és hasznos, másfelől pedig az semmiképp sincs jutalmazva, e mellett pedig agyon van terhelve.

„*Extincta contumelia. reparabitur aratri dignitas*“ (eltörölvén a megvettetést, helyre fog állani az eke méltósága) mondja Tacitus. Hogy a paraszt helyzete javíttassék és erkölcsileg neveltessék, az okvetlenül teljesítendő követelménye a társadalomnak. Bárgyú az ellenvetés, hogy a paraszt erre nem érett, mert hiszen soha sem fog elnyomott állapotában megérni; ellenben ha ez javul, be fog érettsége is következni.

Fokozatosan, lassanként, alig érezhetőleg álland ez be, az kétségtelen. Botorság azonban az emberiséget az égbe emelni szóval, de azután lenyomni a parasztot még a barom alá is tetteg.

2. A mezei termékek, különösen a gabona kereskedelmének akadályozása nagyon árt a földművelésnek. E részben homlok-egyenest ellenkező rendszabályokat alkalmaztak. Hogy a gabonahiánynak eleje vétessék, Angliában nemcsak megengedték annak kivitelét, hanem még kiviteli jutalmakat is adtak. Spanyolországban ellenkezőleg halállal büntették azokat, a kik gabonát vittek ki. Mind a kettő túlzás volt. Az kétségtelen, hogy a gabona szabad kivitele által annak ára emelkedik, a miben meg inger van tér-

melésének bővítésére és így termelt mennyiségének szaporítására, ezáltal pedig a hiány beálltának megelőzésére. Világos ebből, hogy a kiviteli tilalom éppen ellenkező eszköz lévén, csakugyan a másikkal ellentétes eredményre is fog vezetni. Ezenkívül a kivitel és bevitel kölcsönhatásban van egymással, mert a szomszédos országok megtorlással élnek. Tehát kettős ok miatt rosszabb ez az orvosság magánál a betegségnél. A kivitel nem hiányt, hanem magasb árt, ez pedig termelési bővülést okoz. Az oly ország, mely nem termel annyi gabonát, mint a mennyit fogyaszt, bizonyára nem fogja azt kivinni, mert otthon könnyebben adhatja el s a külföldi versenyt sem fogja megállani. Ellenben a fogyasztásánál többet termelő ország kétségkívül nyer a kivittel. Ínség idején, midőn a rossz termés hiányt von maga után, az áremelkedés és ezáltal a behozatal öregbedése következik be. A kik ily alkalmakkor ősszel összevásárolják a gabonát és tavasszal adják el azt, egészséges üzérkedést folytatnak, s nemcsak maguknak, hanem a közönségnek is, használnak, mert versenyük által megakadályozzák, hogy az árak nagyon essenek ősszel és nagyon felszálljanak tavasszal, mivel mind a kettő ártalmas. A múlt évben hangos panaszokat hallottunk egész Európában, de láttuk azután, hogy az igen magas árak miként esnek le a legalacsonyabb fokra. Ez azért van, mivel a gabona elsőrendű szükségleti cikkek közé tartozik és annak rossz termése bennünket ugyan időleges, de nagyon ártalmas károkkal fenyeget. Azért jól járnak el azok a kormányok, a melyek oly intézkedéseket tesznek, hogy a gabonát közmagtárakba összeveszik, midőn az olcsó, hogy eladják, midőn az ára magas. Ezáltal a kormány a mérsékelt nyereségen kívül a gabonaárak alakulásának üdvös és méltányos szabályozóját bírja kezeiben. Egyébiránt a szabad keresedésnek itt is a legjobb hatása van, melyet ha a kormány folyton mint főczélt tart szemei előtt, biztosabb utón fog haladhatni, mintha túlságos gondosság- és aggodalmassággal minden mellékes és átmeneti jellegű körülménybe beleavatkozik. A politikában ugyanis épp úgy, mint a bölcsészeiben a túlzások mindenütt ártanak.

3. Nagy akadálya a földművelés eredményes folytathatásának a földek helytelen felosztása is. Minden embernek joga van arra, hogy éljen, és elvonhatlan joggal bir azon földterülethez, melyből megélhet. Miután a társadalom fejlődésével különféle osztályok keletkeztek, az, mely a földművelők tömegét foglalja magában, oly állapotba helyezendő, hogy azok számára is termelhessen, a kik

nem művelik a földet. Az újkori Európa mai lételét a népvándorlásból és az annak ideje alatt végbement térfoglalásokból nyerte; ebből emelkedett ki a hűbérrendszer, mely a földművelőket kellelténél jobban nyomta el. Azonban annyi század gyakorlatát, ha az igazságtalan lenne is, erőszakosan felforgatni nem volna szabad, hanem a tulajdon és a földek felosztása fokozatosan és bölcsen terjesztendő úgy, hogy a megélhetés mindenkire nézve könnyíttessék. Valamint lakásunkban arról gondoskodunk, hogy mindenekelőtt egészséges levegőnk legyen benne, úgy az országban is első gond legyen, hogy a földművelés és földművelők jól érezzék magukat és az államban polgári léttel bírjanak.

Alig érdemes a felett vitázni, hogy a földművelés nagy vagy kis birtokokon folytatható-e jobban és több haszonnal? Kétségekívül jobban folytatható kis birtokrészeken. A nagy birtokoknak az az előnye van, hogy nagyobb erővel lehet rajtuk gazdálkodni. Mint-hogy a tulajdon biztonsága kényes követelmény, úgy a kis, valamint a nagy birtokok tulajdonba adandók és csak közvetve keli oda törekedni, hogy a birtokok kevés kézben, nagy tömeggel kizárólagosan ne halmazódjanak fel, különösen nem az úgynevezett holt kezekben. Mit mondjak a nagy dynasták parkjairól? Ezek területe nagyobb hozadékot adhatna, de azokban a hasznos párosulna a kellemessel; azonban az észszerű fényűzés nem erkölcstelen dolog. A ki bővelkedik a javakban, miért ne használhatná tulajdonát szórakozásra és élvezetre is? És midőn ennek áldoz, egyúttal alkalmat ad a szerzésre is, fejleszti a földművelést és javítja a nyers termelést.

A sok új kísérlet, valamint másutt, úgy a mezőgazdaság terén is árt. Az új kísérletekből meggazdagodni akarni nem tisztességes törekvés. Ellenben a ki nem a nyereség, hanem a mezőgazdasági ismeretek fejlesztése kedvéért csinál ilyen kísérleteket, az a köz-érdek szempontjából jóltevő és mint ilyen tiszteletet érdemel.

A chinai császárság elmaradott állapotában elavult, észszerűtlen alkotmánya mellett már többször elpusztulhatott volna, ha nem tartotta volna fenn az, hogy igen tisztelt és virágzó mezőgazdasága van. Mindenfajta és féle rendje és kitüntetése van Európának, de a földművelés és mezőgazdaság ilyen dicsőségek még nem örvend.

Az emberekkel velők született a tulajdonnak szeretete és az a törekvés, hogy általa jóléthez jussanak. Ez a törekvés azonban túl is lép a kellő határokon, a mint általában minden

emberi dolog ki van téve a túlzásnak. Nem elég az embereknek a föld tulajdona, a gazdasági haladás, s a biztos és lassú gyarapodás, hanem tovább mennek. Ez helyes volna, de ők nem haladnak, hanem futnak, ugranak és repülnek, mert gyorsan meg akarnak gazdagodni; innen következnek be az ipari és kereskedelmi válságok. Elhagyván a földművelés haladásának biztos útját, az iparin és kereskedelmin szökdécselnek. A gazdagság s annak fénye által elvakulva a jelvényt a dologgal, a külszint az érdemmel, a hatást az okkal cserélik fel. A földművelők nyomott sorsát megvetésnek engedve át, csakhamar úri előjogokat, gyárat és kereskedéseket, köz- és magántörekvéseket és kedvteléseket ragadtak meg és pedig hosszasan és kizárólag. De az isteni gondviselés gyakran ellenkező utakon vezeti az embereket a boldogsághoz. „A legnagyobb hideghez magában a hóban lappang a megfelelő hőfok.“

Tapasztalás által vezetettve magukba térnek és ismét feljutnak a jó útra. Az előszeretet és kedvtelés azután lelohad. De ezen kicsapongás által is nyert, gyarapodott a földművelés. Erre példát nyújt Franciaország a maga colbertinizmusának túlzása által, Anglia pedig kereskedelmi válságaival.

V. FEJEZET.

A népesség.

Soha és sehol nem szaporodott meg annyira a lakosság, hogy az államra nézve ártalmassá vált, orvosszernak híjával lett, vagy az embereket valamire használni nem lehetett volna. Ismerem a szaporodó népesedés ellen emelkedő hangokat; de ezek csak részlegesek. Azok a bajok, melyeket a népesség szaporodása ellen felhoznak, tulajdonképp máshonnan származnak és másként is gyógyíthatók meg, mint annak csökkentése által.

A népességet két szempontból kell tekinteni: először úgy, mint oly embertömeget, melynek boldogságáról van szó és másodszor mint erőforrást, mely az állam rendelkezésére áll. A legnehezebb feladat az emberi boldogság fokozása céljából élni az emberi erővel.

Európa egy országában sem érte el még a népesség a legmagasabb fokot; nem is éri el addig, míg háborúk, állandó hadseregek, a nép nehéz megélhetése, papi nőtlenség s annyi és oly súlyos más akadályai lesznek a népesedésnek. Abban Európa kormányzói egyetértenek, hogy a népességet szaporítani kell.

Mély értelme van ennek a példabeszédnek: „ubi populus, ibi obolus“ (a hol népesség van, ott van adójövedelem is).

Velünk született ösztön, melynélfogva sorsunk javítására és a család nagyobbítására törekszünk. Ez az ösztön hatalmasan működik, ha azt nem gátolják. A kormány a közjó előmozdításával felhasználhatja ezt az ösztönt, csak ne rendelgesen és parancsolgasson sokat. Elég nem akadályoznia és támogatnia a természetes haladást. Minél jobban érzik magukat az emberek, annál örömebb soka-sodnak és így jobban növekszik a lakosság. Az ily népszaporodás a leghasznosabb.

Külföldi települöket behozni azonban szokásos népesítési eszköz, de azt óvatosan kell használni, mert gyakran a semmiházi emberek vándorolnak ki és jönnek be. A házasságkötést elősegíteni és a gyermeknevelést könnyíteni, az ipart és kereskedelmet előmozdítani, az alsó osztályok jólétét is fokozni: ezek a leghathatósabb és üdvösebb eszközei a népszaporításnak.

Arccátlanság azt állítani, hogy a szegény népséget nem kell szaporítani, sőt inkább csökkenteni. Ez eljárás a méltatlanság halmozását jelenti méltatlanságra. Hiszen az államnak célja az, hogy a nép ne legyen nyomorult és nem is nehéz a népnymor okainak elhárításával azt erőssé, szaporodóvá és jobbá tenni. A kormánynak sem előnyére, sem becsületére nem válik, ha a nép nyomorult; tehát saját javára is nagygyá, boldoggá és erkölcsösen polgárosulttá kell azt tennie.

Ha netán nagyon is szaporodnának az emberek, abból baj nem származhatik, mivel rögtön, a mint a föld és ipar nem táplálja őket valahol, kivándorolnak. Ellenben kiszámíthatatlan a népszaporodás és a vele járó iparkodás nyomán keletkező szaporodása és javulása a termelvényeknek, melyek sokasodása köbös arányban megy végbe. A természetes irányzat majdnem mindig a legüdvösebb.

Ila pedig valamely ország eltiltja, hogy az idegenek érintkezzenek vele, az balga módra védpaizsul a tudatlanságot használja. Ilyen a chinai császárság. A kormányzékai gondolatokba merült ilyen fontoskodó homlok a maga elutasító intelmével sötét és káros gondolatokat szül. A chinaiak szemekkel, elnyomorított lábaikkal és nevetséges intézményeikkel gyermekes módon büszkélkednek. Már régen elpusztultak volna, ha a szaporodó népesség és a földművelés fenn nem tartotta volna őket.

Midőn a rómaiak folytonos háborúskodással a lakosságot megcsappantották. akkor jutalmakat tűztek ki a szaporodásra. Ugyanazt tette XIV. Lajos, Franciaország királya is. — Hát igaz az, hogy üdvös és az emberséges kormányhoz méltó dolog a lakosság gyarapodását és annak nevelését könnyíteni; de a helyett, hogy díjakat nyújtanak azért, hogy a férfiak katonául elragadandó fiukat nemzzenek, sokkal jobb lenne megszüntetni a hadviselést, a mi által a szövetségben levő keresztény fejedelmek most halhatatlan dicsőséggel koszorúzhatnak nevöket.

Bárcsak letudnák szállítani a katonaság túlságos nagy számát. Hiszen a haderőknek kölcsönös viszonya ugyanaz, ha azok mindenütt egyenletesen kisebbek vagy nagyobbak. A nagy hadseregek

és a költséges hadakozási mód főoka azon államadósságoknak, melyek Európa országaira súlyosodnak.

Az, a ki Magyarországot elfogulatlanul tekinti, nem fogja tagadni, hogy a mostanihoz képest kétszer oly nagy lakossággal is bírhatna.

Észak-Amerika negyven év alatt népességének számát és állami erőit eddig hallatlan módon megnégyszerezte az által, hogy azt magától fejlődni engedé.

Sok káros hatású hibának voll méhe az a felfogás, hogy az ország a magán házhoz és családhoz hasonlítandó, melyben a családapának kötelessége a háznépet eltartani. De hát az állam nem ház, s az országot nem lehet oly tápintézetnek tekinteni, mely kötelezve volna az embereket ellátni. Mindenki lássa el magát a legjobb módon, a hogy csak tudja, az állam ellenben a polgárok személy- és vagyonbiztonságáról gondoskodják szabadon, minden embernek táplálkozását és megélhetését a legüdvösebb utakon biztosítani engedvén: akkor élni, növekedni és virágozni fog a népesség magától is.

VI. FEJEZET.

Műhelyek, gyárak.

Kevéssel ezelőtt mondtam, hogy a munka legfőbb kívánalma a gyarapodásnak. Minden termék a munka gyümölcse; termelni annyi, mint dolgozni. A munkát, termelést, fogyasztást metaphysikailag elemezték az ezen tárgyról finom megkülönböztetéssel író szerzők. Nekem, a ki népszerű akarok lenni, legyen elég erre vonatkozólag csak némelyeket megérinteni. Az a munka és termelés nevezetük hasznosnak, mely hasznos tárgyra vonatkozik és a tökét szaporítja; példának okáért, ha gabonát, vasat, posztót termelek. Haszontalannak nevezetük ellenben az, mely ezt nem szolgáltatja, például, ha ananászt állítok elő, melyet egy perez alatt elfogyasztok; az ezek termeléséhez szükséges trágyát, épületet, munkát, költséget, melyeket más, jobb célra lehetett volna fordítani, sajnálni kell.

A fogyasztás a termelésnek legnagyobb ingere. Azért termelnek az emberek, hogy fogyaszsanak; minél többet fogyasztanak, annál többet is termelnek. Ezért a fényűző fogyasztás is használ annyiban, a mennyiben a termelést fokozza és ösztönzi.

A termelés és fogyasztás szükségképp előidézik a forgalmat. Ezek a legszorosabb összefüggésben vannak egymással és természetes hajlamaik elválaszthatatlan kölcsönhatás által fejlődnek, növekszenek, virágzanak és gyarapszanak. Elegendő az, ha nem akadályozzák, károsítják azokat s ha nagyon is jól akarván velők tenni, nem erőszakoskodnak velők szemben.

Sok szó esik a termelő és fogyasztó közötti különbség felől. De nem feladatomban erről bőven beszélni; különben nincs is sok benne. A legtöbb, sőt minden termelő egyúttal fogyasztó is és viszont. A földművelők kiválóképp termelők és fogyasztók egyúttal. A tisztán fogyasztók alatt alig lehet másokat érteni, mint a had-

seregbeli katonákat és a jószágokkal nem bíró, városokban lakó kormányzékai hivatalnokokat.

A mesterségek, ipartelepek és gyárak azzal foglalkoznak, hogy a nyers terményeknek alakját a sokféle emberi használat céljainak megfelelőleg változtassák meg. A kézművesek egyenként, az ipartelepek és gyárak egyesített és megosztott munkával dolgozva végzik ezt az átalakítást. A kézművesek legtöbbször czéhekben, vagy társas egyletekben élnek.

A czéhek a következő módon keletkeztek. A hűbérrendszer az erőszakos foglalásból és a népnek szolgaságba hajtásából kiindulva, a városok lakosait, a kézműveseket, iparosokat és kereskedőket megtámadta. Ezek úgy, a hogy tudták, védelmezték magukat s más eszközök közt a czéhekben is oltalmat kerestek. Önfenntartásuk céljából társultak az ilyen testületekbe. De mint minden emberi dolog hajlandósággal bír az elfajulásra, úgy ezek a társulatok is önző irányzatot nyertek, mert egyeduraságot kívántak gyakorolni, akkép t. i. hogy a kézművesek számát megszorították, minélfogva azok, a kik a társulatban benn voltak, annál nagyobb előnyt élvezhetnek. Ez merőben ellentéte volt a czéhek rendeltetésének, mely nem állhat másban, mint abban, hogy a tagok mesteriségüket jól megtanulhassák és minden családság nélkül üzzék: mert minél kevesebben vannak a kézművesek, annál rosszabbul és mégis magas áron dolgoznak. A verseny ugyanis hatalmukban áll és összebeszélés alapján a czéh egyeduraságot gyakorol. Sok más visszaélés is felütötte fejét ezen testületben.

A dolgoknak újkori állása mellett előnyös, hogy minden egyedurási megszorítás eltöröltessék a czéheknél, hogy a kézműveséget mindenki gyakorolhassa, s a kézművesek okvetetlenül vándoroljanak s mesteri állást csak azok nyerhessenek, a kik a magok szakmáját jól tudják, de azután az iparüzési jogot minden akadály nélkül élvezve, bárhol dolgozhassanak. — Hogy mennyit árthatnak és mily vakmerően járhatnak el a czéhek, azt a mészárosok czéhe megmutatta a legutóbbi időben. Magyarországon ugyanis a mészárosok czéheinek kizárólagos joga van a hús kimérésére és nehogy ez az egyeduraság nagyon ártalmassá váljék, a mészárosok a hatósági ár megállapításnak vannak alávetve. Ennek természetes következménye, hogy a mészárosok a megszabott ár emelése végett folyton kérelemmel járulnak a megye elé. De a mint a megye felemeli a hús árát, úgy emelkedik a levágandó állatoknak ára is, a mire a mészárosok azután a húsnak emelt árát ismét fokozni kívánják.

Ez a tévkörben való mozgás nem szűnik meg, mert a telhetetlen mészárosok kérelmeikkel folytonosan nyugtalanítják a megyéket. Igen magas áron nagyon rossz húst adni, mindenféle csalárdságot és ürügyeket felhasználni, az árszabásokat kijátszani, a törvényhatóságokat megcsalni és azokra szégyent hozni, magukhoz csakhamar visszatérő ajándékokkal megvesztegetni, a közönséget kínozni, a szegény népet elnyomni és lehetőleg sokat nyerni: ez az ő czéhöknek törekvése, melyet lánczolatosságot egyetértésükkel ravaszul követnek. Hanem azután a szabott árakat nem tartják meg, a mennyiségileg és minőségileg megkívánható húsokat nem mérik ki.

Nem ritkán kérelemmel kellett őket rábírní, hogy önként enyhítsék dölyfös uralmukat. A szabad húsvásárok rendezése, a mint sok helyen tényleg üdvösen megtörténik, az általok előidézett jótékony versenynyel ezt a bajt inkább meggyógyítaná, mint a fáradságos és mégis hiú újabbkori törekvések. A szabad húsvásárok intézményének a következő módon kell alakulni:

1. A mészárosok egyedárusága és a húsárszabás megszűnik.

2. Ezek helyébe a húsnak szabad eladása és a szabad húsvásárok hozatnak be.

3. Minden mészárosnak, minden üzérkedőnek és kivétel nélkül minden embernek meg van engedve, hogy ezen húsvásárokon helyet foglaljanak, nagyobb és kisebb állatokat s mindennemű és fajú húsokat eladjanak és vegyenek.

4. Minden nagyobb városban naponkint, minden kisebb városban és faluban pedig megállapított napokon szabad húsvásárok lesznek.

5. A helyi hatóság gondoskodni fog, hogy minden eladás végett kitett hús friss és egészséges legyen, hogy annak mértéke kellőleg kiadassék, hogy nyáron jégvermek legyenek rendelkezésre, melyekbe a megmaradt húst el lehessen tenni s ilyen vermetek minden magánember csinálhasson és bérbeadhasson.

A nagy ipartelepek és a gyárak nagyobb méretek mellett létesített műhelyek; azokban munkafelosztás mellett többet és tökéletesebbet termelnek. A munkának ez a felosztása csodálatosan növeli a termelést. Ha az órát egy embernek kell elkészíteni, az kénytelen erre egy egész hetet fordítani. A gyárban 8 gyártó között megosztott munkával hetenkint nem nyolcz, hanem 24 órát lehet előállítani, tehát a tőke értéksszaporulta 16 óra. De a munkának ez a felosztása egész túlzásig fajulhat. Angliában vannak emberek, a kik egész életükben nem csinálnak mást, mint tűt hegyeznek.

Azonkívül, hogy az emberi tehetségeket ennyire megcsonkítani és lealacsonyítani nem helyes, ezek az emberek elpusztulnak, a mint hegyezni való tüket nem kapnak.

Ki tagadhatná az ipartelepek és gyárak hasznosságát? Azonban a túlzás mindenütt árt. Voltak, a kik az állam egész jólétét az ipartelepekben és gyárakban gyökeredzőnek hitték, a kik ezek kedvéért a földművelést elhanyagolták és megvetették, s a kik az országokat légmentesen elzárták és arra akarták kényszeríteni, hogy mindent gyártsanak maguknak. Ha a családapa megtiltaná a csizma-diáknak, hogy házába lépjenek, csak azért, mivel pénzt visznek ki belőle; ha ez okból azt czélozná, hogy háznépe maga készítse el csizmáit; mi mást gondolhatnánk róla, mint azt, hogy házának gyarapodása érdekében nem a megfelelő módot alkalmazza, mivel a csizmáknak rosszul való elkészítéséhez szükséges munkát és tőkét jobban és előnyösebben lehetne más nyereségesebb dologra fordítani, melynek hasznából azután csizmákat könnyebben és jobb minőségben lehetne beszerezni.

A közgazdaságtan elveinek világpolgáriásoknak kell lenni, mert különben tartós hatással nem bírnak és többet ártanak, mint használnak. Ezen világpolgáris elvek mértéke és határa Krisztus azon szent parancsáig terjednek, mely szerint: úgy tégy vagy ne tégy valamit, a miként kívánod, hogy felebarátod azt veled szemben meg, vagy meg ne cselekedje. Minden országnak törekedni kell a maga jólétére és a külföldi államok irányában, melyek hasonló törekvéssel telvők, úgy kell eljárnia, hogy a maga gyarapodását más államok károsodása nélkül mozdítsa elő, nehogy azok részéről a saját megkárosítását idézze elő. Tehát minden ország azon termékeket állítsa elő, melyeket számára maga a természet kijelöl, hanem azután azokat a nemzetközi kereskedelemnek szabadon engedje át és azt, a mi felesleges, kölcsönösen cserélje ki a többi országokkal, mert ily módon a legtöbbet fogja nyerhetni. Ha minden ország így járna el, egyik sem károsodnék és mindegyik a természet-szerű mértékben nyerne. Nincs a világon ország, melyet a gondviselés annyira háttérbe szorított volna, hogy az isten jótéteményeinek valamely alakban nem örvendhetne.

Ez tökéletesen igaz és szomorú, hogy ezt az igazságot tényleg annyira félreismerik. De miután minden ország más állapotot teremtett meg és e tekintetben gyakran a kölcsönösség határoz, nem marad más egyéb hátra, mint ez igazságot ismételve a közönség szemei elé állítani és fokozatosan, lépésről-lépésre megközelíteni a jobb rendet.

Az államok jólétének emelésére irányuló erőszakos kényszereszközök jó szándékból, de hibásan alkalmaztatnak. Sokat, nagyon sokat ártottak azok a bizonyos nagyhangú ipari dörgedelmeik. Midőn valamely terménynek kivitele megtiltatik, annak nem lehet más ezéjja, mint az, hogy vagy ára nyomassák le, vagy a hol erre mód van, annak a tilalmazott terméknek iparczikké való átalakítása otthon történjék meg. A mi az első lehetőséget illeti, a kisebb ár elsőrendű szükségleti tárgyakknál csak ínség esetén lehet hasznos, különben bizonyára ellenkező hatása lesz, mint a milyent vele el akartak érní. A mi a másik esetet illeti, azt, hogy a nyers termény iparczikké alakíttassék át, alig hihet tilalommal páros kényszer után valaha elérni. A kivinni megtiltott termény ára ugyanis alább száll, azért kevesebb fog belőle termeltetni, tehát nem az ipari átalakításnak, hanem az elhanyagolásnak lesz tárgyává. Valamely ipari termelvény vagy előállítatik egy adott országban, vagy nem állítatik elő; ha igen, ez tilalom nélkül tovább is meg fog történni, ha nem, még a tilalom sem biztosítja, hogy megtörténnjék. A nyers termények kivitelének nem minden tilalma káros azonban; vannak esetek, midőn az még hasznos is. Össze lehet ugyanis kötve más szükséges termény behozatalával, melynek az ország híjával van, tehát feltétele lehet más nagy nyereségnek. Általában mindazáltal ezek az erőszakos tilalmak kétségkívül ártanak és céljuk más enyhébb eszközökkel is elérhető, ha ezek bölcsen alkalmaztatnak.

Lássuk ezt példákban. Magyarország elad és kivisz gyapjút. Abból itthon posztókat gyárthatna, melyekért most pénz megy ki az országból, tehát amannak kivitele, ennek pedig behozatala tiltassék el; mi következne ebből? Posztógyárat nem oly könnyű alapítani és oly tökélyre vinni, hogy ugyanoly minőségű és mennyiségű posztókat állítsanak elő, mint a minők ott termeltetnek, a hol hosszú gyakorlat és törekvés mellett a posztógyártás kifejlődött már. A gyapjú kivitelének tilalma folytán annak ára csökkenni fog, a mi termelésének hanyatlását is maga után fogja vonni. Azok, a kiknek posztói ki lennének tiltva, a maguk részéről a visszatörítés jogával élven, valami olyannak bevitelét tiltanak el, a mi hasonló mértékben ártana Magyarországnak. Magyarország termelni fogja a hitvány posztókat, mert akármiféleképpen termelne, egyedáruság állván fenn e tekintetben, azokat megvennék és nem lenne ok arra, hogy termelvényeit tökélyesbítse. És ezen hitvány posztókat drágán adnák, mert ez természetes következése az egyedáruságnak. Továbbá csatlárdság, ravaszsággal, ezer ürügygel a jobb külföldi posztó, daczára

az éber harminczadosok drága seregének, nagy mennyiségben jönne Magyarországra. Ezek lesznek következményei a behozatali és kiviteli tilalomnak és hogy azok károsak, azt egy pártatlan ember sem fogja tagadni. Mi tehát a teendő? Nem kell tilalmazni a behozatalt, hanem érdekünkben az áll, hogy a posztógyárak létesítését segítsük elő. Ezek, a mint a termelés azon tökélyét elérik, melylyel a külföldi gyárak bírnak, a versenyben megállandják helyüket már csak azon okból is, mivel a szállítási költséget megtakaríthatják. Fokozatosan meg fog tehát szűnni a külföldi posztó behozatala, ellenben a gyapjútermésnek az a feleslege, mely a belföldi szükséglet fedezése után megmarad, tovább is ki fog vitetni és hasznos lesz az országra nézve. Ennyivel több gyapjút és posztót fognak tehát termelni a belföldön és így erőszakoskodás nélkül hasonlíthatlanul üdvösebb eredményt érünk el. Jól megjegyzendő mindazáltal előre is az, hogy ezen művelet folyama alatt hangosan panaszkodni fognak mindazok, a kik gyapjút termelnek, mindazok, a kik posztót gyártanak és e gyártmánynyal kereskedést folytatnak, a kik közül mind-egyik a maga előnyét igyekszik megóvni s minden ürügyet felfognak kutatni, hogy a közérdek álarcza alatt önhasznukat biztossítsák és öregbítsék. De a kormány az üdvös elvhez szilárdul ragaszkodva nem fogja magát megzavartatni, hanem az egyes és részleges dolgokat mellőzvé, megmarad a természetes utón és azon mérsékelt léptekkel haladva, a köz- és magán jóléthez biztosan el fog jutni.

A múlt században sok nyers bőr vitetett ki Spanyolországból Franciaországba és miután a pénznek nagyobb része kivándorolt e bőrök ára fejében Franciaországból Hispániába, a francia kormány eltiltotta azok bevitelét. A legelső dolog, a mi bekövetkezett, a csempészet kísérlete volt, de szigorú büntetések elnyomták e kísérleteket. Akkor azok a mesteremberek, a kik Franciaországban ezen bőrökből szíjakat gyártottak, Spanyolországba költöztek és műhelyeiket oda tették át. De nemcsak ezt a kárt szenvedte Franciaország, hanem ennél sokkal nagyobb is érte azt. A bőrökkel és szíjjakkal való kereskedés is, mely addig Franciaországban volt s Német- és Olaszország felé irányult, ott teljesen megszűnt és onnan átment Spanyolországba. Franciaország tehát elvesztette a bőrgyártást, a bőrnek Németországba és Itáliába való kivitelét és a kereskedelemnek ezt az egész ágát. — Ellenkezőleg más előnyös példáját szolgáltatja Franciaország annak, hogy mily hasznos az iparnak szabad fejlődési utat engedni. Midőn a pamutot feldolgozó ipartelepek ezt az iparágat buzgón felkarolták, azon kereske-

dők testületéi, a kik kész pamutárakkal folytattak üzletet, panaszkodván és jajveszékélvén, hogy ők koldusbotra fognak jutni és így az ország is nagy kárt szenvedend, mézes beszédekkel esdekeltek a kormány előtt; de az erősen ragaszkodván az iparszabadság elveihez, nem tágított és ezáltal oly nagy hasznot csinált az országnak, hogy most a pamutgyártmányokért sok milliót visznek be Franciaországba. A jajveszékélő kereskedők e mellett nem jutottak koldusbotra, az ország pedig új termelési ággal gazdagodott.

A tilalomnak egy neme a vám, melyet Magyarországon harminczadnak neveznek, mivel azelőtt általában az áru értékének harminczad része fizettetett olyanul. Ez jobb is volt, mint a vámok mostani számtalan osztályozása, melyek közben igazságos mértéket találni lehetetlen, azok ennélfogva szükségképp önkényesek, mivel a telhetetlen nyereségre vágók végtelenül kiabálnak, másfelől pedig azok, a kik hangot sem tudnak adni (a fogyasztók), mélységesen hallgatnak.

De szabatos arányosság nem is lévén lehetséges, mindezek folytán a legjobb akaratú kormány is zavarba jön.

Minden tilalom és vámszedés abban a kikerülhetetlen hibában leledzik, hogy az ország bármily seregét tartsa is a vámszedőknek és öröknek, azt mindig meg fogják csalni, hogy álüzletek mindig lesznek, hogy a csalás, megtévesztés, a megvesztegetés és erkölcstelenség keresztül-kasul kígyódnak és hogy a nagy kiadások és a sok irka-firka mind hiába valók. A vámtarifák semmit sem foglalnak kevésbbé magukban, mint az igazságot. „Hát legyen neked a nagyhangzású szavak hézagában teljes pompád és a pedánsnak üres fényelgése!”

A kormányok szándékuk jóságát azzal mutatják ki, hogy a gyártmányok kivitelére jutalmakat tűznek ki, vagy még előbb a nehéz munkálatokat megkönnyítik. A cél jó, de abból a túlzott törekvésből ered, mely mindent bírni, szabályozni és utánozni akar. Ez gyakran irigységből és vetélkedésből is származik. Azt az alkalmatlan tervkovácsok könyörgései is (melyekkel kifárasztanak) kiszorítják néha. A jutalmaknak egyes különös esetekben jó hatásuk lesz, de többnyire fölöslegesek és nem ritkán az állam egészére nézve károsak. Jobb az iparüzésnek szabad folyást engedni. A jutalmaknak azt a hatást, melylyel a kiváltságok bírnak, más harmadik személyek sérelme nélkül, igen ritkán lehet tulajdonítani. Ide tartoznak az egyedáruságok is, melyeket csak a legnagyobb óvatossággal lehet alkalmazni; legfeljebb azon monopóliumokat

(helyesebben szabadalmakat) lehet kimenteni, melyek új hasznos találmányoknak rövid időre engedtetnek át.

A gyárakat és nagy ipartelepeket nem a fővárosokban, hanem szerteszét az országban kell gyéren elhelyezni. Mert a fővárosba különben is tódulnak az emberek, az egyes helyek népkioámlése egyébként is ott halmozódik össze. A vidéken a gyárak maguknak, a szomszédoknak és a közönségnek is többet használnak.

Csodálatraméltó ez a korszak, mely a gyáripárt nagy előszere-
rettel karolja fel, s mely a férfiakat a katonai halálnak pazarul
áldozza oda, a nőket pedig a gyárakban és műhelyekben nem
alkalmazza. Mily nagy azon nőknek száma, a kik férjet nem kap-
nak és mennyi a műhely, meg ipartelep, melyeket a nők éppen oly
jól, sőt jobban láthatnának el, mint a férfiak. Mily alkalmas módon
lehetne a férfimunkásokban mutatkozó hiányt a bőségben levő
leányokkal pótolni, miáltal mind a két nem megélhetése javulna.

A francia gyárak szelleme az, hogy termelvényeik szembe-
ötlő, változatos és különféle alakjaik által tessenek. Az angol gyár-
tásnak szelleme ellenben a tökély, a tartósság és a nyugodt
szépség.

Ha a külföldi gyártmány olcsóbb, mint a belföldi, pl. az
angol pamutszövetek, — melyek alacsonyabb áron kaphatók, mintha
azok gyártása Magyarországon rendeltetnék el, — akkor sokkal
jobb az angoloktól venni a pamutszövetet és azoknak viszont a mi
termékeinket, bort, rezet, kendert adni el. Kétségtáíül több nyere-
séget fog hozni a gazdag angolokkal való kereskedelmi összeköt-
tetés, a kiknek van, hogy ellenértékül mit adjanak, mint a pamut-
szövetek erőszakos termelése itthon és behozatali tilalma. Ezek
nagyon kétes értékűek, magukban véve is erőszakosak, s lehetetlen,
hogy következményeiknél fogva károsak ne legyenek.

VII. FEJEZET.

A városi lakosság.

Senki sem tiszteli jobban a latin nyelvet nálam. Báresak világszerte közkeletű lenne! A classicus latinságban a tökély férfikori foka, magas, fenkölt erő, szilárd tömörség és emelkedettség van. De a rómaiak ideje óta a tudományok annyira gyarapodtak, számtalan új eszméssel gazdagodtak, melyek számára addig nem létező szavak váltak szükségessé s azokat lehetetlen kifejezni, hacsak új szavak és új szerkezetek nem használnak e célra. Ha a rómaiaknak meg volt engedve graecismusokkal élni, miért ne használhatnánk mi új kifejezéseket és megtartva a latin nyelv szellemét, azt modernné miért ne alakíthatnók át.

Plinius mondja: „Ha meg van adva Homérnak a puha görög szavakat összevonás által enyhíteni, kitágítani, hajlítani, miért ne morhetnők mi a hasonló eljárást követni, midőn nemcsak a kifejezések finomsága, hanem szükséges volta miatt kell azt megtennünk“.

Most ezt az eszmét kell kifejeznem: „tiers état“, a mit én városi lakoságnak nevezek, mert jobb kifejezést nem találok. A civitas ugyanis a classicus latin nyelvben annyit tesz, mint állam (Staat, état), mi pedig azt egyjelentésűnek tartjuk a várossal. A „tiers état“ az emberek azt a figyelemreméltó és kiváló osztályát jelenti, mely mivel városokban lakik, onnan veszi eredetét és udvariasság (urbanitas) által tűnik ki. Tehát városi lakoságnak neveztem el azt.

A görögöknél és rómaiaknál ez az osztály oly megbecsülésben részesült, hogy a rajta kívül levő többieknek kevés súlyt tulajdonítottak, azért a Civitas (polgárzat) és Cívís (polgár) nekik annyi volt, mint nekünk az ország, a birodalom, az alkotmány, a karok és rendek.

A népvándorlás a polgárzatot és polgárt görög és római értelemben véve megsemmisítette s helyét a hűbéri és hierarchicus

alkotmány foglalta el, a melynek nyomán a középkorban gyors léptekkel az anarchia és barbárság következett be. Ázsiai rothadás fejlődött volna ki ebből, ha az emberek ezen említett osztálya nem mentette volna meg Európát; de nemcsak megmentette, hanem eszközölte azt is, hogy e világrész igen magasra emelkedett és fénylik.

Ebbe az osztályba tartoznak a városi lakosok, a gazdák, mesteremberek, gyárosok, kereskedők, művészek, tanult egyének, tudósok és az iskolai tanszék-, valamint templomi szószékről tanítók. Ez osztály tagjai közé vegyülnek a többi osztályoknak, a karoknak és rendeknek, kítűnő férfiai is. A királyi hatalom, mely a középkor tartama alatt eltűnőiben volt, ez osztály támogatása révén állott helyre, de viszont annak befolyása alatt menekült meg az elnyomatástól. Így kölcsönös segítséggel vergődtek erőre, melyet az emberi nem javára fejlesztettek ki.

Magyarországon az állam alapítója, I. István, erről az osztályról jól gondoskodott. A polgárság és polgár (most a mi értelmünkben beszélünk róluk) együtt támadtak fel. De az István-féle alkotmány kevéssel az ő halála után elfajult. Háromszáz évvel Szent István után a királyi trónra külföldi fejedelmek léptek: első Károly, első Lajos, a kik tudták, hogy a polgári osztálynak mi a tartalma, azért azt minden módon támogatták. De táinogtásukat meg is érdemelték a polgárok, mivel legyőzték a királyi hatalom ellenségeit, trencsényi Csák Mátét, Gissingen Omodét. Ennek a két királynak nyolezvan évre terjedő uralkodása Magyarország emelkedésének fényes korszaka volt. Ezt a városok polgárai nagyban előmozdították és azért kaptak ülést és szavazatot az országgyűlésen, mely jogot azonban később minden tartalmától megfosztottak. Hatalmas ellenlábasai, hatalmas ellenségei voltak a városoknak Magyarországon és csakis a király oltalma alatt tarthatták fenn magukat. Zsigmond király és császár azt szokta volt mondani, hogy ő egy napon száz nemesst teremthet, de sok év munkája kell hozzá, hogy egy tanult ember, tudós vagy művész keletkezzék.

Van több törvényünk, melyek a városok ellen hoztak; bár ne jöttek volna létre. Sok várost megfosztottak ebbeli minőségétől. Az ausztriai uralkodóházából származó királyok nemcsak fenntartják, hanem szaporítják is a városokat. Azonban még sincs több város Magyarországon, mint 47, a mi annak csaknem 4000 □-mérftöldnyi területéhez képest és 7.000,000 lelket számláló lakosságához viszonyítva felette kevés.

VIII. FEJEZET.

A kereskedelem.

A kereskedelem az emberi nem társas szervezetéből foly; élteti az államot, annak életereje, előmozdítja a nyers termelést és az ipart.

Nem minden föld hoz mindent, de a kereskedelem által mindenki mindent megkaphat. A mi valahol előhozott, az a kereskedelem segítségével úgy tűnik fel, mintha mindenütt keletkezett volna. Kereskedelem nélkül az emberi nem hanyatt esnék; nemzetközi összeköttetése a kapottakért való ellenszolgáltatás nyújtásában nyilvánul. A földművelés, mezőgazdaság, műhelyek, nagy ipartelepek, gyárak, művészetek, tudományok, a közmívelődés az államnak egész valója elsorvadnának a kereskedelem nélkül.

A kereskedelem nagy tőkét tételez fel és mivel lehetetlen ennyi tőkével minden pillanatban készpénz alakjában rendelkezni, a kereskedelemnek hitellel kell bírni; hadd ápolja ezt a hitelt a kormány gondosan jó törvények által, melyeket folytonosan és részrehajlás nélkül hajt végre, továbbá a gyors igazságszolgáltatás révén. Tartsa fenn és mozdítsa elő továbbá a kereskedelmet a közlekedés könnyítése, utak és csatornák építése, a hajózás fejlesztése s a szomszéd országokkal kötendő kereskedelmi szerződések létesítése által.

A kereskedelem vagy belföldi, vagy a külföldre irányul. Ahhoz nem fér kétség, hogy a belkereskedelemnek szabadságot kell engedni. A kormány nem járhat el üdvösebb módon, mintha minél kevésbbé avatkozik bele, az erőszakos rendelkezésektől tartózkodik, annak természetes irányzatait megfigyeli, akadályait elhárítja s a magától felduzzadó kereskedelmet s annak menetét előmozdítja és könnyíti.

Az országos vásárok és a heti piacok a kereskedelemnek nagy előmozdítói. Azokon a verseny érezteti jótékony hatását s a javak értéke megfelelő árakban jut kifejezésre. A belkereskedelem magától, a saját erejéből is külkereskedelmmé fejlődik. A külkereskedelem elengedhetlen követelménye a gazdasági életnek. A világpolgáusias összeköttetés, mely nélkül az emberi nemnek és különösen Európának nemes irányzata elalélna, a külkereskedelem által tartatik fenn. A kölcsönös szükség, a köz- és magánboldogság magasabb foka, az állam hatalma, a magasabb rendű életmód, a tudomány és közmíveltség azt egyaránt megkívánják. Annyira hatályos tényező s oly mélyen gyökeredzik az emberi természetben, hogy a barbárság századaiban akármit követtek legyen is el kipusztítására. daczára mindennek, mindig új életre ébredt. Sokat ártnak ugyan az ily erőszakoskodások, de céljukat sohasem érik el.

Hogy miért nyomatott el ennyire a kereskedelem, erre a kérdésre tüzetesen megfelel az oknyomozó történet. „Megfelel nem költött elméletekkel, hanem gyakorlati tények által. Az előítéletek előítéletekként rekedt hangon hangzanak vissza, a bálványok villámszerűleg bálványokat robbantanak szét s elterjed a hiba és rettenet.“

Azt hiszik, hogy a szabad kereskedelem szegényíti az országot oly esetekben, midőn külföldi termékek vétetnek. Ezt a hibás vélelményt nagy lármával tolják előtérbe azok, a kik a kereskedelmi tilalmak által közkárosodás mellett nyereséget biztosítanak maguknak. A belföldi termékeknek kivitele megtiltatik azon ürügy alatt:

1. hogy a belföldön szükség van reájuk. A külföldi termelvények behozatala pedig megtiltatik azon ürügy alatt:

2. hogy azokat otthon is lehet termelni.

A mi az előző esetet illeti, figyelembe veendő ez: a dolog természetéből folyólag a szükség mindenekelőtt otthon elégítettik ki s nem is lehet mást kivinni csak azt, a mi felesleges.

A külföldi ár alig lehet valamikor olyan, hogy szabad verseny mellett a belföldi szükséglet mellette kielégíthető nem lenne, mivel a kivitel által keletkezett hézagokat a megnövekedett termelés, mely annál inkább gyarapszik, minél magasabb árakon képes eladni, azonnal kitölti.

A második esetre vonatkozólag megjegyzendő: hogy a külföldi áruknak bármiféle behozatala nem lehetséges másként csak úgy, ha viszont belföldi termelvények vitetnek ki. A pénz csak forgalmi eszköz, a mint azt nemsokára ki fogom fejteni. A kül-

földiek semmit sem ajándékoznak a belföldieknek és viszont. Valósággal a behozatal és kivitel nem is más, mint csere s nem nagy különbség van abban, hogy ez vagy amaz a termelvény a belföldön előállítatik-e, vagy csak csere útján szereztetik be. Ha általában a megfelelő termelés, mely értékeket állít, elő, kellő nagyságban megvan, a cserének nyeresége nem foly el. Mindenki azt termeli otthon, a mi neki így alkalmasabb és jövedelmezőbb, s érte azt cseréli be, a mi neki hiányzik és a mit csak súlyosabb munkával állíthatna elő.

Tokaji bort sohasem fog a Balti-tenger melléke termelni, heringeket pedig Magyarország nem állítand elő soha. Ha mi bort, azok pedig nekünk viszont heringeket adnak el, közülünk egyik fél sem vészit, hanem mind a ketten nyerünk és mind a kettő jó szolgálatot kap ilyformán. Németország, mióta az angol gyarmati árukat és iparcikkeket jobban kezdte fogyasztani, földművelési és mezőgazdasági tekintetben jobban virágzott.

A mi azon termékeket illeti, melyek a belföldön előállíthatók volnának, de tényleg nem termeltetnek, azok behozatalának eltiltása sem előnyös, azért csak nagyon mérsékelten kell a tilalmat alkalmazni. Ugyanis, ha az ily termelvény valódi szüksége forog fenn a belföldön, annak előállítása bizonyára magától is be fog következni és pedig azon a természetes utón, hogy a belföldi gyártmány mindig kevesebbe kerül, mint a külföldről behozott. Tehát az erőszakos tilalom felesleges lesz, sőt okvetlenül ártalmassá válik az által, mivel a külföldiek megtorlással fognak élni, továbbá otthon a tökéletesedés ingere meg fog szűnni.

Semmiképp sem nyugszik a valóság alapján az elszegényedésnek az az eszméje, melynek állítólagos félelmétől indítatva az áruk behozatalának tilalmával visszaélnék. Ezek a félelmek csupán árnyékok és álomban megjelenő kísértetek. A mi végre az aktiv és passiv kereskedelemről szóló értekezéseket és a vámkimutatásokból, melyek adatai mindig hibásak, történt következtetéseket illeti, igaz és az is marad, hogy bármilynemű szabad kereskedelem, akár a behozatali, akár a kiviteli, az activ vagy a passiv, mindig fokozza a termelést, szaporítja a lakosságot, gyarapítja az ipart és forgalmat, szóval az államnak életerejét. A török birodalom szabad folyást enged a kereskedelemnek s csak evvel tartja fenn magát, mert különben egyéb betegségei miatt meg kellene halnia. Annak kereskedelme minden irányban a köznapi értelemben véve passiv és neki mégis több hasznot hoz, mint más államoknak

kényszerített folyású és tabellák által szabályozott kereskedelme, melynek egyes ágait a nagyon hibás véleményünk, mint a katonák csatasorait, úgy gondolják igazgathatni.

A kereskedelmi vámok, melyeket nálunk harminczadoknak neveznek, a közjövedelemnek egy ágát képezik. És miután ez így van egész Európában elfogadva, nehéz ezen változtatni. Mit tanít erre vonatkozólag a közgazdaság tudománya? Feleletem: ezek az adók, mint mélyen gyökeredzett és Európa általános szokása által megszilárdult rossz, türendők, de fokozatosan megváltoztatandók; meg fog érni azok eltörlésének kérdése.

A fényűzési cikkek után a legnagyobb vámok vétessenek, hogy az élvező gazdag fizesse azokat, mert habár a vámot közvetlenül a kereskedő szolgáltatja is, de az eladási árba beszámítja azt. A többi nem fényűzési áruk enyhébben vámolandók meg. Legenyhébben azok, melyek szükségesek a népnek. Egyenletes és állandó legyen a megvámolás, hogy a kereskedelem folyásának szilárd partjai jelentkezzenek, melyek között biztosan haladhat. A gyakori változások ugyanis a kereskedelmet megzavarván, sokat ártnak. Ez elveknek megfelelőleg keletkeznek a kereskedelmi szerződések és a kereskedelem így fokozatosan szabadabbá lesz. Minden különös esetben elég leendő azt cselekedni, a mi ez elvek megvalósítását leginkább elősegíti; a többi magától fog bekövetkezni. Soha sem fog a kormány a nagy kereskedelmi adókból jobban meggazdagodni, a melyek voltaképp a bevételeket azáltal csökkentik, hogy alapjukat szűkítik, a csempészetet pedig fokozzák. Anglia a tea vámját 1784-ben emelte és teabehozatala leszabott 5.605,074 fontra, azután a magas teavámot eltörlölte, mire a behozatal egész 22.369,670 fontra emelkedett fel. Ebből kiviláglik, hogy mi a kormány és állam közvetett és közvetlen érdeke e tárgyban.

Ha a vámkimutatások az igazságot nem tartalmazzák, ha a behozatal és kivétel részletezése annak igaz mértékét nem szolgáltatja, mi hát hitelt érdemlő jele az állam gyarapodásának, vagy hanyatlásának, a gazdagodásnak, vagy az anyagi gyengülésnek?

Feleletem: ha a népesség szaporodik, ha a földművelés virágzik, a földművelő jól érzi magát, ha a mezőgazdaság halad, a műhelyek, ipartelepek, gyárak szorgalmasan dolgoznak, ha a kereskedelem lendületben van, ha nemcsak némelyeknek és a felső osztályoknak, de az egész nemzetnek és az alsó népnek jóléte is fejlődik: akkor kétségtelenül activ és erősödő az ország állapota. Inkább hiszek a saját szemem és füleimnek, mikor előfogatón

végig kocsizom az országon, mint a legékesebb táblázatoknak és jelentéseknek!

Midőn az angol parlamentben Fitt miniszter szónoklatát hallgattam, akkor ezen emlékezetes szavakat mondta: „Kerüljük az alsó nép nyomorát, az érzelmek túlcspangásait, a csalékony okoskodások káprázatát és a táblázatok donquixotteriáját.“

Tehát mit tegyen a kormány, hogy az ország kereskedelmét szerencsés helyzetbe juttassa? Az akadályokat elhárítva és a természetes irányzatot követve, minden módon mozdítsa elő a termelést, az értékfokozást és a közműveltséget. Legyen célja minden országlakosnak jóléte, tulajdonjogát mindenkinek szentül megóva, az igazságot és méltányosságot változhatatlanul tartsa szemei előtt, a szabad versenyt és törekvést védje meg, nyújtson a kereskedelemnek minden lehető szabadságot, a művészeteket és tudományokat, a kulturát és közerkölcsiséget, melyek nélkül szerencsés siker lehetetlen, egész erejével támogassa és mozdítsa elő.

A művészetek, a tudományok, a közműveltség és erkölcsiség az emberi nem díszei; bennük nyilvánul az emberi testnek a földi és a sirontuli életben bőven gyümölcsözőndő fenkölt jellege. Ez az örökkévalóságot felölelő magasztos emberi rendeltetés! De nem nézve is erre az égi tekintetre, a művészet, a tudomány, közműveltség, erkölcsiség az állam lelke, mely nélkül az, mint a holt test, elrothad.

A kereskedelem kicseréli a termelt javakat és mindenkinek minden szükségletéről gondoskodik. A pénzt is jószágnak kell tekinteni. Nem a kivitel vagy behozatal, hanem a termelvények tömege, vagyis a tőkegazdagság az előnyös állapot és a vagyonosság igazi ismérve.

Mi hát az, a mi által az országok a kereskedelem révén nyernek? Erre a kérdésre példával felelek. Magyarország Törökországba rezet visz ki és onnan pamutot hoz be. Az általa kivitt réznek ára Pesten fontonként 2 forint, Konstantinápolyban 3 forint; a behozott pamut ára Konstantinápolyban 2 forint, Pesten pedig 3 forint. A mennyiséget 4000 mázsára teszem. Mi lesz hát és .hol van a nyereség? Midőn a négyezer mázsa réz Konstantinápolyba érkezik, értéke 12,000 forintra emelkedik, a mi pamutba fektetve ad 6000 mázsa pamutot, a mely mennyiség Pestre szállítva 18.000 forintot ad. Tehát Magyarország nyereségeként 10,000 forint jelentkezik és pedig Törökország károsodása nélkül, mely egyenlő nyereséget kap a rézből. Így mind a két félnek haszna van és ez a nyereség a két részen alkalmazott munkából és befektetett tőkéből keletkezik.

Minden rendes folyású kereskedelemnek kétoldalú nyereséget kell nyújtani, mert e nélkül az nem lehetne tartós. A munkának és tőkének kimeríthetetlen tömege ezt a nyereséget mindenütt kimeríthetetlenül szolgáltatja. Minden kereskedelemnek a maga egészében mind a két félnek okvetlenül használni kell, mivel egyébként tarthatatlan. Miképpen a kereskedelemben önkéntességnek kell lenni, úgy a nyereségben is, mely az önkéntesség indoka, és pedig mind a két fél oldalán.

Az a pedáns gondosság, melyet a kivitel és behozatal körül tanúsítanak, hasztalan; azt nagyon komolyan tanítják és helyességét igen könnyen elhiszik. Pedig hiszen csak a felesleges vitetik ki és csak a szükséges hozatik be és nem hozatik he olyasmi, a miért nem vitetik ki valami. A pénz a kivitt és behozott értékhez csak átmeneti állomás és az a cserének forgalmi eszköze. Itt olyan ár és apály jelentkezik, mint a minő az oczcánon. Ha a kivitel és behozatal pénz által megmérve számíttatnak fel, az a nagyszerű tévedés jön közbe, mely szerint a kivitt pénzt veszteségnek gondolják, a mely pedig a termelők értéksziporító tőkéjének körébe vonul vissza. A pénz foly és visszafoly, mi által az iparhoz és kereskedelemhez vonzódik; az kerül minden erőszakot, csak úgy, mint a tenger.

A kereskedelemnek az a faja, melyet átmenetinek és bizományinak neveznek, nagyon hasznos és nem ritkán több nyereséget szolgáltat, mint a táblázatokba foglalt úgynevezett activ. A hollandiai köztársaság annak következtében annyira meggazdagodott, hogy az 1781. évben annak külföldiekénél 800.000,000 conventiós ércben számított forintja volt elhelyezve.

Mindaz, a mi az ország független, önálló életéhez szükséges, az kivételt képez a szabály alól. Azt nem kell a kereskedelmi szabadságnak átengedni, hanem a nyereségre való tekintet nélkül otthon szükséges termelni. Itt megszűnik a haszon számításának jogosultsága, melyet a nemzeti független élet fenntartásának kötelezése fontosságra nézve minden tekintetben felülmúl.

Magyarország kereskedelmére vonatkozólag legyen szabad következő művecskéimre hivatkozni: „Magyarország iparáról és kereskedelméről“; annak északi kereskedelméről; az ausztriai monarchia kereskedelmi rendszeréről. Mindezeknek eddig kívánt sikere elmaradt, de jönni, erősen hiszem, jönni fog egy idő, midőn a kereskedelmet és ipart Magyarország a maga és a monarchia érdekében gyümölcsöztethetni fogja úgy, a mint azt kitűnő, természetes gazdagsága megköveteli.

IX. FEJEZET.

A pénz.

A tőke készletben levő értékűség. Ez alatt minden termelő, minden erő, minden pénz értetik. A tőkének gyümölcsözni, annak használat és mozgásban lenni, forognia, cseréket s adás-vevéseket előidéznie kell. Az a jószág, mely az érlék és árák mérője, a pénz. Ha ez papír, akkor más tulajdonképp nem lehet, mint utalvány pénzre; ha arany vagy ezüst, melynek saját értéke van, akkor oly érem, mely az egész világon megtartja becsét.

Minden papírpénz utalvány, mely fizetést ígér és pedig magán jellegűt a váltókon és üres lapokon, vagy közjellegűt a bankjegyekben. Minden fizetésről az vélelmeztetik, hogy az arany vagy ezüst éremben fog történni. Tehát a papírpénznek minden pillanatban éremre kell beválthatónak lenni. Az összes javak értéke és ára arany vagy ezüst érmekkel méretik, melyek a gazdagságnak minden nemét nem képezik, hanem képviselik.

A pénznek hasznossága abban áll, hogy nélküle a javak kicserélése csak nagy nehézséggel mehetne végbe, vele pedig könnyen eszközölhető és pedig mintegy a pénz eladása és megvétele folytán. A papírpénz előnye abban áll, hogy súlya és szállítása könnyebb, jobban lehet azt megszámlálni; a forgalmat szaporítja és élénkíti. Az arany és ezüst érmek előnye abban áll, hogy használata nemcsak a belföldön, hanem az egész világon el van fogadva és saját benső értékét megtartja.

Az uralkodók köztekintélyük alapján veretik a pénzt és a rá nyomott jegygyel bizonyítják, hogy az éremben a kellő mennyiségű arany és ezüst megvan. Az arany és ezüst értéke nagyot változott Amerika felfedezése folytán és ára azon idő óta csökkent, habár nem oly mértékben, mint a minőben mennyisége gyarapodott, a

melyről azt tartják, hogy négyszeresen növekedett. Az arany és ezüst értékviszonya mostanság = 1:14. Miután nem minden állam egyformán vereti pénzt és gyakran kevesebb aranyat és ezüstöt tesznek bele, mint kellene, azért a világkereskedelemben minden éremnek, miután vegyileg megvizsgáltatott volna, megvan a maga meghatározott ára. Tehát a rossz pénzt verető állam csak önmagát károsítja.

Az arany és ezüst hosszasan tart; mennyisége a bányászati fokozódó munka folytán napról-napra gyarapszik. Azért nekik olcsóbbaknak kellene lenni, áruknak pedig szállani; de az nem igen esik. Miért? Mivel használhatóságuk a növekvő jólét következtében megfelelő mértékben tágul és pedig nemcsak a pénzverési, hanem az ipari célok szempontjából is.

A természetnek jótékony hatású benső tulajdonsága az, hogy fenntartó és üdvös erejéről minden tanúskodik. Abban az országban, melynek nyeresztermelése, ipara, kereskedelme, népessége virágzik, mindig bőségben lesz a pénz, mely miként a víz folyton lefelé igyekszik a lejtőn, úgy a pénz is szüntelenül odafoly, a hova azt az ipar és kereskedelem vonzza. Hiábavaló dolog a pénz kifolyásával és beözönlésével nagyon törődni és idevágó tilalmi törvényeket rakásra hozni. Ezek nem okai, hanem következményei a betegségnek, s ha ennek létokát eltávolítjuk, a hatás magától meg fog szűnni. A belföldi termelvények és tőkék szaporítása minden ily rossz következményt gyökeresen el fog távolítani. Az erőszakoskodás itt épp oly hasztalan, mint a mily híjában verette büntetésül Xerxes a a tengert. A ki erejével élni és folyásával mozogni tud, annak az szolgálni fog; különben körülfolysa a földet, behatol mindenhova, a merre súlya által vonatik.

A kereskedelem az egész földgömböt szárazon és vízen körül-öleli, s láthatatlan és ellenállhatatlan szövénnyel függ össze, mindenféle kényszerítő erőtől fut; áthat mindent, feléled mindenütt, lökést fogad el és ad. Némelyek az általa okozott kárt viselni kénytelenek, mások örülnek és nevetnek neki.

Minden kereskedője és kalmára e földnek feloldhatatlan szövetségben van egymással; még a kereskedelmi háborúk is, melyek annak megsemmisítésére keletkeztek, a kereskedelmet táplálták. Hány országot mutat fel nekünk a történelem, melyek nem bírván arany és ezüstbányákkal, a virágzó ipar és kereskedelem révén úsztak a pénzbőségben. Carthago, Genua, Velence, Hollandia, Anglia az ilyenek példáit szolgáltatják. Ellenben Spanyolország az

arany és ezüst óriási mennyisége mellett, melyet Amerikában rabolt, azok kivitelének halállal való büntetése dac-zára, gögje által elvakulva, nyomorult sorvadásban szenvedett. Az első Károly és első Lajos királyok alatt virágzó Magyarországon nem volt szükséges az arany és ezüst ki- és bevitelére vonatkozó törvényeket hozni, az e tárgyban pedig később hozott törvények hasztalanoknak bizonyultak, mivel kijátszották és nem tartották meg azokat.

A váltópénz (*moneta minoris valoris*, Scheidemünze) leggyakrabban rézből veretik. A közpénztárakban könnyű észlelni, hogy van-e belőle elegendő mennyiség. Azt valamivel névértékén alul kell veretni, nehogy a külföldiek ekképp veretvén azt, család módon hasznot húznak belőle.

Sok kisértékű tárgy adásánál és vételénél szükséges az ily csekély mérték, annál inkább, mivel az aranyat ily apró részekre felosztani célszerűen nem lehet.

Homérosz azt mondja, hogy Diomedes fegyverzete kilencz bikát ért. Mózes könyvei jeleket foglalnak magukban, melyek szerint a becslés mértéke abban az időben a szarvasmarha értékében volt megállapítva. A Maledivi-szigeteken kaurinak nevezett kagylót, Afrikának abissziniai partjain sórt használnak pénz gyanánt. Numa rézpénzt adott a rómaiaknak. Lykurgos elrendelte, hogy a spártaiak vaspénzt használjanak, de habár a törvényeket ott szigorúan megtartották, ennek a dolog természete ellen hozott törvénynek nem volt foganaója, mert az arany és ezüst Phoeniában és Carthágóban már kereskedelmi mértéke volt az árnak.

Ismélem, a mit már mondtam, hogy az arany és ezüst érmeknek kettős értékök van, tudniillik az arany- és ezüstanyag, ezen legnemesebb érez, saját becse folytán, továbbá azért, mivel minden cserének szállító, forgalmi eszközei és az értéknek az egész világ által elfogadott mértékei. Ez okoknál fogva annyira kerestettek, hogy ebből keletkezhetett az a téves vélemény, mely szerint a köz- és magángazdagságot egyedül képezik.

Amerika felfedezése és az onnan beözönlött arany és ezüst nagy mennyisége igen megváltoztatták a pénz értékarányait. Say francia író erre vonatkozólag a következő számítást teszi:

Amerika felfedezése előtt egy mérő:
 búza ára volt 512 gramm finom ezüst
 1536-ban 1063
 1602-ben 1060
 1789-ben 2012

De miután azon idő óta az ezüst mennyisége nagyon növekedett, ez a látszólag egymástól elütő sok ár valóban majdnem ugyanaz. Az idevágó bűvárlat nehéz és bonyodalmakkal áll szemben. Nagyon hosszas és felesleges lenne abba mélyebben belemerülni. Népszerű gyakorlati ismertetés céljából legyen elég e részben, hogy azt érintettem. Miként a mennyboltozat s a napok és bolygók myriádjainak szemléletében eltéved az emberi elme és nem tehet mást, minthogy a végtelen isteni mindenhatóságot imádja, úgy az, a ki az emberi cselekvőség myriádnyi láncolatait gondolatban végig futja, elveszti az eszmeüzés fonalát, hacsak nem tud azok kicsúcsosodásai felett is kimagasló szempontot választani magának.

Sokáig hitték, hogy a vagyonság egyedül az arany- és ezüstérmek birtokában áll. Ez a balvélemény abban a tételben szilárdul meg, hogy az országnak minél több arany és ezüst érme van, az annál gazdagabb és hogy az egyik ország meggazdagodása a másiknak elszegényedését vonja maga után. Mind a két állítás téves. Az első azért, mivel nem az arany- és ezüstérmek egyedül, hanem minden értékkel bíró jószág, minden termelvény együtt alkotja a vagyont. Igen gazdag lehet valamely ország arany és ezüst nélkül, melyet azonnal gazdához vonz a termelvényeknek, szorgalmas és értelmes munkáknak nagy mennyisége és kiváló minősége, a mire világos példát nyújt Anglia. A második állítás szintén tarthatatlan. Akármily nagy vagyona van is Angliának, az nem árt Magyarországnak, sőt ellenkezőleg nagyon használhat. Nekünk van gabnánk, vannak nyájaink, gyapjünk, borunk, rezünk, vasunk, stb. Minél gazdagabb Anglia, annál jobban vagyunk képesek annak ezen termékeinket eladni. Mindig jó a gazdaggal kereskedést folytatni, a kitől kész nyereség kínálkozik, ha valaki élni tud vele. Amerika szomszédait minden módon emelni igyekszik azért, hogy azokat hasznos kereskedelem folytatására képesekké tegye. Mert hisz a kereskedelemből mind a két félnek hasznot kell húzni. A városok közelében levő falvak mindig jobbmódúak, mivel úgy a faluk, mint a városok kölcsönös forgalom által virágnak. Minden irigység s minden rettegett gazdagodás és szegényedés ebben a viszonyban téves felfogáson alapszik.

X. FEJEZET.

A bank.

A bank ismét új szó, melyet a (latin) classicusokban hasznaltanul keresnénk, mivel az általa kifejezett dolgot a classicusok nem ismerték. Miért ne volna szabad ezen új tárgy számára új szót használni? A bank kifejezést a szokás állapította meg. Az általa megjelölt fogalmat nem könnyű meghatározni, minthogy különféleképp módosított intézményt szoktak alatta érteni. Első eredetét a váltónak (literae camporiales, Wechselbrief) kell tulajdonítani. A nagy üzletemberek kölcsönös összeköttetéseket létesítvén, meggyeztek abban, hogy egymás utalványait el fogják fogadni. Ilyformán az üzletemberek fizetéseiket utalványoztak például Londonban, a hol azok pontosan teljesítettek is. A londoni nagykereskedők nagyszabású műveleteiket könnyítendő, a finom arany tetemes mennyiségét tették le biztos helyen, mely olt érintetlenül maradt, a hova azután az eladási és vételárak cselekvőleg és szenvedőleg utalványoztattak. Minden nagykereskedelmet folytató üzletember az egész világon, a ki a londoniakkal, vagy másokkal, de olyanokkal, a kik Londonban összeköttetésekkel bírtak, üzletet csinált, gondoskodott arról, hogy neki Londonban az ottani banknál activ és passiv utalványozási joga legyen és a fizetések most már csak a bankkönyvekbe való beírás útján teljesítettek. Az érme ára ott belső értékökhöz képest volt megállapítva. Ezen intézmény hatása kiterjed az egész világra, mert az ázsiai, amerikai és európai kereskedők valódi üzleti központja, ott t. i. Londonban van.

Ez általános eszméje annak, a mit banknak neveznek. Ez intézmény minden városban, mely nagyobb kereskedelemnek örvend, meghonosult abban az időben, mely Amerika felfedezésére következett. Azonban menjünk tovább.

A kereskedőknek üzleteik folytatásához nagy pénzüsszegekre van szükségük. Ezek a summák nincsenek, nem is lehetnek meg készpénz alakjában. Mindaz, a mivel a kereskedő még el nem adott árukban, ingó és ingatlan javakban csak bír, az vagyonához tartozik. De azok nem mind folyósítvák és nem minden pillanatban kifizethetők. Tehát azokra előleget felvenni, ennél fogva hitellel bírni kénytelenek. Hiteleznek egymásnak kölcsönösen a kereskedők; a nagyok a kisebbeknek, ezek a kalmárok és boltosoknak, továbbá a vándorkereskedőknek. A kereskedelem egész valóját a hitel tartja mozgásban. Ez az, a mi a bankügyben a legkényesebb. Mert a bank pénzzel és hitellel egyaránt rendelkezvén, a hitelezést újabb hitelezés alapjává teheti és ezáltal emelheti a hitelügyet. Midőn ezt teszi, csekély kamatot és jutalékot számít magának. Különbösen ez a művelet nagyon nyereséges és leszámítolásnak (disconto) neveztetik.

A bank nem mindig fizet ércpénzben; az arany annál biztosan elzárva marad. Hanem fizet mesterségesen kiállított hitelpapírokkal, melyek kétfélék: vagy a kereskedők előzetes megállapodásain alapulnak, vagy oly papírok, melyek a bank pénzeit képviselik és rajtuk az ígértetik, hogy az ezen papírt előmutatónak a rajta levő összeget az ő kívánatára kifizetik. Ez utóbbi papírok az ércpénzzel egyenlő árban forognak mindenütt, a hol a banknak hitele van. Ennél fogva a papírpénz és az ércpénz között nincs különbség, mivel az első utalvány az utóbbira. Lényeges követelménye annak, hogy a papírpénz megtarthassa hitölét, az, hogy minden pillanatban éremre legyen beváltható. Hogy a papírpénz szerfelett könnyíti a forgalmat, gyarapítja az ipart és élénkíti a kereskedelmet és hogy kiszámíthatatlanul hasznos, az kétségtelen. Már a phoeniciaknak és karthagoiaknak is volt bőrből készült ilyen pénzüik.

A papírpénz csak ott foroghat, a hol hitele van, már pedig az egész világon ilyen hitele nem lehet, tehát a papírpénz a világkereskedelemben nem is alkalmazható.

Valahány európai állam létezik, azok mind adóssággal küzdenek és mind többé-kevésbé a papírpénz gazdálkodásba vannak belebonyolódva. Ez az állami pénzügyi baj több okból származik, melyek közül legyen elég itt kettőről megemlékezni. A hűbérrendszer a királyoknak igen nagy terjedelmű birtokok tulajdonjogát és elegendő hűbéres katonaságot tulajdonit, a melyet a saját költségükön kellene hadilábra állítani. Hanem ezek a királyi javak az ő kezeikből az egyháziak és világiak kezeibe származtak át, a

katonaság tartásának terhe pedig a király és alsó népesség terhévé vált. A háborúk és más rendkívüli esetek céljaira szolgáló nagyobb kiadások nem voltak másképp, mint adósságokkal fedezhetők. Látván a bankok fényes, csodás és üdvös sikereit, azok eljárását a kormányok utánozták és papírpénzt gyártván, ennek biztosítása végett a közjövedelmeket zálogosították el, azokat előre felhasználták, vagyis előlegeztették maguknak a nemzet közfizetségeit és papírpénzt bocsátottak ki, melynek forgalmát a kényszer alapjára fektették. A kívánttal ellentétes hatás következett be szükségképp ez után. Miként általában minden kereskedelemnek árt az erőszakoskodás, úgy különösen a hitelnek van az csaknem mindig ártalmára, melynek lényegét a bizalom szabad nyilvánulása képezi.

A bank a maga jegyeit minden pillanatban érez készpénzben beváltja és senkit sem kényszerít, hogy azokat elfogadjja. Ellenben az államok kormányai érmekkel nem váltják be papírpénzjegyeiket és mégis kényszerítik az alattvalókat, hogy azokat fogadják el. Ezáltal ez az újon született gyermek már előre el van jegyezve a halálnak; de időközben is nyomorult életet kell folytatnia. A kormányok a forgalomban levő ércpénz legnagyobb részét beszedik és szükségük fedezésére használják fel, tehát a betegség következményeit többnyire azonnal kénytelenek szenvedni.

A papírpénz forgalmi kényszere minden parancs és büntetés dacára nem vezetett sikerre. Annak értéke mindig esett és romlott. A kormány kára mindegyre súlyosbodott. Az ércpénz eltűnt, mivel az emberek részben otthon rejtették el, részben a világkereskedelem elvonta azt oda, a hova ez a nagy nyavalya nem hatolt el. A javak értéke és ára a legnagyobb aránytalanságokat mutatta. A névleges összegek belül üresen kongó hézagokból álló milliókra duzzadtak fel. Az örvény ilyformán belekanyarodott a mélységbe.

De miként minden rossz jóval szokott vegyes lenni, úgy ennek is meg lesz az az üdvös hatása, hogy az ipar a hangulat felmagasztaltságának ezen nemében nagyon gyarapodott. Nem a papírpénz maga, hanem az erőszakolt forgalom és a beváltás elhanyagolása okozták e súlyos bajokat. Bármily nagyok legyenek is ezek, meggyógyíthatók, ha azok, a kiket illet, az előítélet és egyoldalúság megszüntetésével, a közjót tartván szem előtt, azon eszközöket alkalmazzák, melyek a legegyszerűbbek és a dolog természetének megfelelnek. Midőn az üzletembernek fizetést kell teljesíteni, azt vagy lakóhelyén, vagy távoli helyen azonnal, vagy bizonyos idő elteltével kénytelen eszközölni. Mindez esetekben, ha kedve van,

váltót adhat, mely a készpénz jellegét viseli magán; adatik, vétetik és forog az egész világon, a hol annak a kereskedőnek hitele van. Ha azok, a kiket magának lekötöztetett, a lejáratú idő elérkeztekor, nem fizetnek, akkor ő hitelét és ezzel együtt kereskedői létét is elveszti s arra jut, a mit tönknek (bancprieroute) neveznek és ha nincs neki készletben annyia, a mennyivel fizethetne, akkor bebörtönzött személye adatik át hitelezőjének. Ez alapja az úgynevezett váltójognak. Egyik országból a másikba nem igen adatik ki több váltó, mint a mennyi a kivitt áruk értékének megfelel és ezen váltók által mint azoknak egyenértéke újból bejön. Minden kivitel behozatalt tételez fel. Ha Magyarhon Németországba tíz millió értékű terméket visz ki, innen pedig tizenkét millió értékű áru hozatik be, akkor mi magyarok adhatunk tíz millió értékűre rugó váltót Németországba, a miért áruk jönnek be onnan hozzánk. A megmaradó két milliót folyósíthatjuk talán Törökországra szóló váltókkal, a hova terményeinket kivittük. Ehhen a műveletben a váltó majd a forgalmi eszköznek, majd pedig az árunak természetét ölti magára. Ha *A* magyar kereskedő *B* német kereskedőnek pénzt tartozik küldeni, akkor *C* német kereskedő, a ki *D* magyar kereskedőtől terményeket vásárolt, ugyanazt megint visszaküldheti. Ha a magyar kereskedők több pénzt kénytelenek küldeni német kereskedőknek, mint megfordítva, akkor ez a még megkívántató pénz más kereskedők közvetítő műveletei útján Törökországból megy oda, a hova a mi áruink netán kivitettek. A természetes egyensúly ugyanis, ha ebben nem akadályozzák, mindig magától igyekszik helyreállani.

Minden kereskedelem alapjának a nyereségnek kell lenni, mert ennek az indoknak megszüntével, megszűnik a kereskedelem is. Mind a két félnek nyernie kell és az fog több hasznot látni, a kinek több értékesíthető, akár saját, akár az ő kezén átmenő idegen vagy bizományi eredetű terméke van. Világos ebből, hogy az a fél van közelebb a nyereséghez, a ki nagyobb kereskedelmi szabadságnak örvend és önkéntes iparkodásának kevesebb akadályát kénytelen legyőzni.

XI. FEJEZET.

Az állami pénzügy (financziák).

Ismét új latin szó, mely újabb fogalmat fejez ki. Nincs kiválóbb nyelv a latinnál, semmije sem hiányzik, csak az, hogy modernné tétessék. Verulami Baco, Anglia kancellárja, azt mondja: „hogy a nem népies nyelv a közdolgok tárgyalására alkalmazható legyen, tanácsos, hogy az ügyeknek azon való elintézhete végett részére az általános műveltség szelleme szereztessék meg. A népből mindenki, a kinek műveltebb esze van, annak, a mi közérdekű, vagy elintézéséhez, vagy előmozdításához bocsátandó, a tudatlan tömeget ebből a nyelv nem tudása zárván ki.“

Annak, a mibe az adósságba merült országok bonyolódvák, tisztázása céljából, valamint arra is, hogy a közkiadások minden felvirradó napon fedeztessenek, számtalan eszközt lehet alkalmazni: ezen eszközök összeségét a „financziák“ szó jelöli meg.

A financziák tudománya mostanság oly finom megkülönböztetésekkel és bonyolult műveletekkel teljes, hogy annak széleskörű kifejtése külön könyvet kívánna, melyet megírni most nem szándékozom. E téren az egyszerűsítés szintén a legüdvösebb eszköz. Adassék ki kevesebb, mint a mennyit a kormányok és hatóságok bevesznek: ez az állami pénzügy legrövidebb és legjobb szabálya. Ez azonban nem ízlik. De hiszen az orvosság sem ízlik és mégis be kell venni, ha a betegséget el akarjuk hajtani magunktól. Különbözik az olya feldúlt pénzügytel bíró állam Európában, melyet nem lehetne rendbe hozni, ha a király és ország egyetértő és bölcs akarata megvan erre vonatkozólag.

Az államadósságnak eredete részint a nyomasztó szükségben gyökeredzik, melynek jelentkezésekor más segítség nem volt; részint abban a gyengességben, melynél fogva a jelen pillanat elragadja az

emberi akaratelhatározást és önző érzékiséggel magának és a mostani pillanatnak tesznek eleget, a bekövetkezendő nagy bajokat az utódoknak hagyván; részint végre a pazarlásban és fényűzésben, mely csábjaival az emberi érzéseket feltüzeli. Az adósság kezdete kellemes és fényes, fejlődési képessége határtalan, de annak vége vészteljes. Ha azonban állami vagy közadósságot már csinálni csakugyan kell, akkor legjobb módjának az látszik, hogy az az ország beleegyezésével vétessék fel és összege kamatjaival együtt rögtön számíttassék a behajtandó adókhoz.

A hitel nem egyéb, mint bizalom és a jövőben történendő tényleges fizetés előlegezése. Azonban nagyon jó különbséget tenni az állam és a kormány anyagi tehetsége között. Az előbbi valamennyi polgár vagyoni erejének összeségében áll, az utóbbi pedig az, mely a kormány közvetlen rendelkezésének van alávetve. Az előbbit gyarapítani, öregbíteni kell a kormánynak, részint hogy legyen neki honnan meríteni, részint mivel az változhatlan kötelessége, melyet ha elhanyagol, minden becsülést elveszít. Az utóbbival előrelátó, jótékony és példás gazdasági igazgatást kell folytatnia.

Tontinák és életjáradékok akkor keletkeznek, ha az adóssági tőkéért nagyobb kamatot fizetnek azon feltétel alatt, hogy a hitelező halálával a tőke törlesztettnek tekintessék.

Feloldhatlan kötelezvények (annuitates) azok, melyek tőke-tartozását soha sem fizetik vissza, csak kamatai járnak.

Törlesztések azok, melyek vagy csökkennek, vagy megszűnnek.

Vannak a közadóssági kötelezvényeknek más fajtái, olyanok is, melyek kárral bocsáttatnak forgalomba és a papírpénz természetét öltik magukra; ezek némelyike után jár kamat, más nemei után pedig ilyen nem fizettetik.

A közadósságok iránti kötések vagy a bel-, vagy a külföldön történnek. De akárhol történik is ez, sehol nincs hasznosabb eljárás annál, mely az ígéretet beváltja és híven teljesíti. Hanem mivel a kormányok élén halandók állanak és az utódok az elődök ígéreteit nem ritkán elhanyagolják, azért a közhitei ingadozik is.

A közadóslevelek azzal a jól megjegyzendő természettel bírnak, hogy a közadósságot a rögtön történő elfogyaszthatás végett csinálják, azaz a kölcsönvett pénzt azonnal kiadják. Botor beszéd azt állítani, hogy az államadósságot az ország csupán egyszerű elköltése útján is visszakapja, mert akár adatik az vissza, akár nem, a tőke kiadatása által fel van emésztve és a megmaradó

adósságot vissza kell fizetni. Minden kötelezvény, minden papírpénz egyenlő árfolyammal bír az ércpénzzel, míg azt minden pillanatban érmekre lehet beváltani, míg a forgalomban levő mennyisége nem sokkal nagyobb, mint az ércpénzé, s míg nem kényszerítvük az emberek azok elfogadására. A bankjegyek kényszerárfolyamának megállapítása akárminő törvények vagy rendeletekkel jelentetett is ki, mindig hiú kísérlet volt, sőt a kívánttal éppen ellentétes hatást idézett elő; erről hangosan tanúskodik a tapasztalás.

Ha az állami adózás oly módon kívánatik, hogy az elsőrendű szükségleti cikkeknek, például a sónak, vasnak, gabonának stb. ára egyedárus módjára növeltesék, az nagyon káros és annál inkább árt, minél szegényebb az illető nemzet.

Ha valahol nagyon sok államadóssági kötvény és papírpénz létezik, a mit hanyatló áralakulásaikból rögtön meg lehet tudni, akkor a legjobb eszköz, a lehető legolcsóbb áron összevásárolni és idézni azokat.

Kincsgyűjtés (thcsauratio) azon eljárás, melylyel a szükség felmerülésének eseteire kincseket halmoznak fel. Napjainkban — úgy hiszem — nem szükséges a kincsek gyűjtése. De ha ez valahol előfordul, meggondolandó, hogy a kincsnek káros természete folytán az a forgalomból kivéttetik és holttökkévé válik. Csak ott gyűjthető haszonnal kincs, a hol nagyon sok arany és ezüst van a forgalomban, mely eset azonban igen ritkán fordul elő, nem is könnyű azt felismerni. Ezt a felismerést nem biztosítják semmiféle táblázatok és Összeírások. A kamatnak és javak árainak magassága ezt az esetet néha felismerhetőleg jelzi. A kereskedelem menetéből azt a nagykereskedők és váltóüzérek még leginkább észlelhetik.

Az állami pénzügynek legszilárdabb, leghasznosabb és leghatályosabb elve: a közjó céljának elérhetése végett mindig igazságosan s nyilvánosan cselekedni és ez által érdemelni ki a közbizalmat.

Európa állami jó pénzviszonyainak helyreállíthatása céljából négy eszköz kínálkozik:

1. Leszállítani a közkiadásokat, melyek igen sok rovataikban részint hiábavalók, részint túlságosak, előítéletekben gyökeredzők és különféle tekintetben ártalmasok. A tekintély, méltóság, fény és tisztelet bizonyára nem a pazar, bőséges költsékezésből keletkezik.

2. A közjöveldelmek kezelése, mely szerfelett elfajult, reformálandó. Általán elterjedt és nagyon téves, sőt ártalmas az a nézet,

hogy az országoknak és királyoknak a haszontalan embereket el kell tartani, azok családságait pedig túrni tartoznak. Az országokat semmiképp sem szabad a büntetlen családságoknak kitenni. Azok nem is tápintézeti az ingyen eltartandó hivalkodó embereknek. Az államokat nem terheli más kötelesség, mint az, hogy igazságot szolgáltatassanak, közbiztonságot nyújtsanak, minden polgárra hagyván azt, hogy magáról gondoskodják. De az állam bölcs közigazgatásával tartozik oda hatni, hogy az emberek valamely elnyomtatás folytán ne szegényedjenek el. Hanem a haszontalan embereket eltartani nem kötelezvék; ezt a mások iránti igazságtalanság nélkül nem is tehetnék.

3. Az állandó hadsereg intézménye, mely két évszázad óta Európában el lévén fogadva, nagyon megnövekedett, anyagilag rendkívül terhes. Pedig a katonák sem úgy élnek, mint a hogy hősies erényeik folytán megérdemelnék s az országok ereje a katonai terhek viselésére mégsem elegendő. Mind a két dolgon segíthetne Európa fejedelmeinek egyetértése. Egyébiránt a katonák számának arányos csökkentése mellett ugyanazon egyensúly maradna meg.

4. Az egyházi vagyon túlságosan nagy. A javadalmazott egyházi ember, olyan is, a kire nincs szükség, nem ritkán sokkal jobban van ellátva, mint a hadvezér, a kinek veszélyekkel teljes tevékenységétől függ az államnak még léte is. Az egyházat jellemezni kell a vallás szentségéből valaminek; de a szentség nem függ a vagyontól. A gazdagságot az egyház, vagy helyesebben az egyházi férfiak azért kapták, mivel a középkor barbár idejében mások, mint az egyházi emberek, nem voltak olyanok, a kiket a királyok a kormányzati teendők intézésénél használhattak volna. Az akkor nyújtott dús adományok most a tisztességes megélhetés által szabott mértékre volnának csökkenthetők és a mi így maradna, azzal az állami pénzügyeket lehetne rendezni. Ezzel az államok anyagi helyzetét meg lehetne szilárdítani. Ez önként (prono alveo) foly Európa közjogából és több országban tényleg meg is valósított. Magyarország királya, a ki mint apostoli fejedelem a főpátrónus kitűnő jogának örvend, erre teljes hatalommal is bírna.

XII. FEJEZET.

A fényűzés.

A fényűzésről sokan sokat írtak; annak fogalma mégis inga-tag és bizonytalan. A társadalom egyik kívánalma, hogy minél több ember, a mennyire csak lehet, jól éljen. Ennek „a legjobbnak mértéke nem vehető a nyers és míveletlen, hanem az erkölcsös és művelt emberről. Mert az állam rendeltetése is az, hogy benne az emberek testileg, értelmileg és erkölcsileg folyton többet érjenek.

E részben a hatás nem lehet más, mint a melyet a bel-földi termelés szab meg. Minél nagyobb a fogyasztás, annál nagyobb a termelés is. A fényűző fogyasztás, ha észszerűtlen is, haladásra ösztönzi az ipart. Tehát a fényűzésnek szabad folyás engedendő, de azt magas adótételeknek kell alávetni. Hadd fizessen a fényes életmódot élvezőnek inye, s ne tilalmakkal és erőszak által, hanem jó példával, okossággal és erkölcsiséggel szállíttassák le a fényűzés a közhasznosság körébe. Nagy ugyanis a különbség az észszerű s erkölcsileg jó, továbbá az észszerűtlen és romlott fényűzés között.

Észszerű és erkölcsileg jó fényűzés az, midőn a nép alsó osztályától fogva felfelé mindenütt meg van az akarat és képesség arra, hogy emberek illedelmesen öltözködjének, egészségesen és jól táplálkozzanak, kényelmes és tiszta lakással bírijanak, házukat szép rendben tartsák, gyermekeiket jól neveljék, tisztességesen éljenek s erkölcsösen és nemesen cselekedjenek. Ha valahol az, a mi szilárd, állandó, kitűnő, tetszik; ha az erkölcsök épsége többet ér, mint a hiú fitvogtatás; ha maga a kérkedés is a hasznosságnak és erkölcsiségnek megfelel; ha azok, a kik észszerűtlenül és erkölcstelenül fénylegnek, nem bámulatot, hanem megérdemlett

módon kinevetetést keltenek; ha a közmunkálatok nem dölyfös pazarlással, de illő díszszel hajtának végre; ha végre mindenben nem a külsőségre, hanem a belső tartalmasságra vannak az emberek tekintettel: akkor ott az egészséges fényűzés uralkodik.

Romlott ellenben a fényűzés, mely a felfuvalkodott ragyogásnak alárendel mindent, mely a piszkos ingen hímezett gallért és kézelőt hord, mely fényezett hordszéket követel, arannyal rojtzott ruhákat kíván, melynek nem ízlik, nem tetszik semmi, ha nem nagyon drága, mely mindent, habár a legjobb is, de nem sokba kerül, megvet, s a mely csak az igen finomat és csak a nagyon nemeset akarja fogyasztani, de csupán azért, hogy fogyaszson, és nem is annyira a fogyasztással, mint az elpusztítással dicsekszik, mely a hánytorgatástól fuvalkodott és az érzékiségnek feláldozza az erkölcsiséget. Innen származnak a fényűzés szomszédságában a nyomor; az elhagyatott roppant pusztaságok, a kéjkeretek, a paloták a rongyos viskók mellett; az aranytól csillogó szolgák a meztelen parasztok vidékéről; itt pompás lakomák, ott éhenhaló emberek; eladó bírák, sikkasztó közhivatalnokok, világi hiúságot szenvelő papok, szentségtörő játékok, a férfiak iszákossága, a nők kéjlegése; sima héj, mely semmi, vagy csak megmérgezett magot takar.

„Ellenőrizetlenül türetek a tehetősek között a fényűzésnek világba csillámló dicsősége, mely mellett az, a ki legtöbbet veszít, nem tekintetik vesztesnek, hanem érdemes embernek; ellenőrizetlenül hanyagoltatik el a nyomornak a népnél napfényre jutó becselensége, melynek nincs mit vesztenie és pedig annyira, hogy ha volna veszteni valója, azt a valamit is el akarná veszteni.“

Ez a polgárosodás szégyene. — De hiszen minden emberi dolog tökéletlen.

A fény mellett ott van az árnyék; magát az isteni eredetű vallást is eléktelenítették az emberi kezek. Hanem a tűz használatát sem lehet megtiltani csak azért, mivel tűzvészek mindenütt keletkezhetnek. Azokat a fényelőgő rosszakat a közerkölciség győzi le. Ezt tehát minden módon előmozdítani, szilárdítani annyira érdekében áll a kormánynak, hogy annak elhanyagolásával a saját életgyökereit gyengíti.

A fényűzés a hiúság kérdésese és ezt jobbra fordítani nem oly nagyon nehéz: „regis ad exemplam componitur orbis“ (a királyok példája szerint alakul a világ). A jó erkölcsöket nyilvánosan kell megjutalmazni, hogy tiszteletben részesüljön az erkölcsiség.

Az emberek úgy a hibákat, mint az erényeket utánozzák azon hatás szerint, melynek ki vannak téve. Ha az erkölcsöt magukra nézve előnyösnek tartják, akkor erkölcsösek lesznek. A mértékletes élet nem fénylik, de bizonyára boldogabbakká teszi az embereket, mint a pazarlás. Járuljon a tisztelet súlya a takarékoság mellé és bizonyosan győzni fog a fecsérlés felett. A történelem azt tanítja, hogy a hol a fényűzés duzzadva felburjánzott, ott a nép nyomorult volt, az erkölcsiség számkivetésbe ment és az ország mindig veszélyben forgott.

A takarékoság, az észszerű használat, melyek ügyelnek arra, hogy céltalanul semmi se vesszen el, a fényűzés természetes határait képezik. Sajnálni kell minden kis dolgot, mely híjában, haszon és gyümölcsözés nélkül pusztul el. A rongyok olcsók és mégis kár, ha azokat nem alakítják át papírrá, melynek oly nagy a használhatósága.

Vegyünk két fényűző urat. Az egyik többet fizet szakácsának, mint a király a maga tanácsosának. Az ebédhez külföldi, vagy legalább nagyon drága bort hozat, habár a belföldi közönséges is igen jó. Feleségének minden ünnepies alkalomra Párisból új ruhát rendel, melyet az kétszer sem vesz fel magára. Hasonló költséggel maitresse-t is tart. Szolgái csillognak az aranytól és ezüsttől. Új hintájának kell lenni minden évben. Nagyban játszik és, miként a nagy úrhoz illik, veszít. Kutyái finom módra hízalváak. Ez az úr fényűzését eleinte jövedelméhez méri, hanem „a költségek és a vadóc maguktól nőnek“ és a ki a takarékoságot lenézve, nem tesz félre a balfordulatok esetére semmit, az lefelé megy és biztosan hanyatlik. Jönnek az adósságok, a hiány, a jobbágyok sanyargatása, a csalárdságok, a károk, a nyomor, s a háznak és családnak elpusztulása.

A másik hasonló vagyonnal bíró úr a maga nem negédes, de annál engedelmesebb és jobb szakácsának csak annyit fizet, a mennyiből az tisztességesen megélhet. Az étkezésekhez belföldi kitűnő borokat vesz, ez által a honi jobb termelést mozdítván elő. Nejének alkalmilag szívélyesen kíván szerencsét és a hazában készült legjobb szövetekkel ruházza őt. Ágyasa nincs. Kutyái nem éheznek, de azok nem is tétetnek az emberek elé; szolgálóra nem halmoz aranyat és ezüstöt, hanem illő gúnyákat. Hintói, míg tartanak, tiszták maradnak; nem játszik nagyban, nem is veszít. Ily módon jövedelmének felét félreteszi és ezt úgy helyezi el, hogy a nagy bajok által lenyomott jobbágyainak sorsát annak egy részével

javíthassa, másik részével pedig kitűnő tanulók neveltetését könnyítse meg; egy további része aranyban és ezüstben maradván, a papírpénznek az ország érdekében való visszaváltásra fordittatik; egy részével azután a művészetet és tudományt mozdítja elő; az utolsó rész pedig szorgalmas termelőknek adatik kölcsön. Ki lógja tagadni, hogy ez utóbbi fényűzés hasznosabb is, nemesebb is, mivel erkölcsileg jobb?

XIII. FEJEZET.

Az adózás.

Az államok és birodalmak az emberi nem haladásának feltétlenül szükséges kívánalmai. Kevéssel jobbak lennének az emberek a barmoknál polgárosodás nélkül; ez azonban kormányzatot, a mi viszont uralkodót kíván, ezek pedig költségek nélkül nem állhatnak fenn. A kiadások az adózást vonják maguk után, melyet mindenki örömmel teljesít, a ki figyelembe veszi a polgárosultság nagy előnyeit, ha magát a polgárosultság nélkül élő afrikai vagy patagoniai emberrel összehasonlítja. Azok a bajok, melyek a polgárosultság emberét nyomják, nem ebből, hanem visszaéléseiből származnak. Mert minden emberi dolog ki van téve a visszaélésnek, mely ellen küzdeni, azt okosan megjavítani, az emberi ész és igazságérzet feladata. Hát lemondanál a tűzről a vele gyakran elkövetett visszaélés miatt? Semmi esetre sem. Azért hát jótékony használatának megtartása mellett, szorítsd háttérbe a vele való visszaélést.

Az állam által kirótt közterhek vagy személyiek, vagy tárgyiak. A személyi közterhek a honvédelemben a bel- és külföldön és a közjó érdekében teljesítendő közszolgálatokban, a tárgyiak pedig a különféle czimen nyújtandó fizetségekben állanak.

A munkákban álló közterhek hasznosak, mert azok üdvös alkalmazása nyilvánvaló és széleskörű tevékenységre ösztönöznek, a szegényeket nem nyomják, sőt azoknak előnyösek, mivel a gazdagok is felfogadják őket, hogy helyettük teljesítsék a közmunkát. De örködni kell a felett, hogy a felosztás igazságos legyen, nehogy a hatalmasok a közmunka alól kivonják magukat és így azok összességükben a szegényekre háruljanak és közszükség esetén pazar bőség nélkül megválthatók legyenek.

A közterhek igazságosan teljesítendő pénzfizetéssel, személyválogatás nélkül, a teljesítési képesség fokozódásával nem egyenlő, hanem emelkedő arányban rovandók le és azok egyszerű módon, könnyű szerrel behajthatók legyenek. Világos azaz elv, hogy a ki az ország előnyeinek élvezetéből nagyobb részt kap, az a közterheknek is nagyobb részét viselje. Ez az igazságos arány úgy terjesztendő ki, hogy magasabb adókulcscsal rovatik meg például az, a kinek évi jövedelme 100,000 forint, mint a kié csak 100 forint. Ezt a száz forintot ugyanis ez utóbbi nem nélkülözheti, a százezer forintban pedig nagy felesleg is foglaltatik.

A mire az államnak múlhatlanul szüksége, ahhoz joga is van, sőt szükség esetén polgárainak még életét is kívánhatja. De a múlhatatlan szükségletnek okvetlenül meg kell lenni s nem szabad oly szükségnek fennforogni, mely csak képzeleti, vagy hiúságból, gógból, avagy fényelgésből származik.

Barbárság azt mondani, hogy hiszen képes viselni a terhet a közönség, tehát viselje azt. Minél kevesebb terhet hord a nemzet, annál jobban és biztosabban él az állam. Tacitus azt mondja: „Tűlzással rohannak vesztőkbe a népek, midőn túlságos terheket raknak reájok.“

Jobb kevés jómódú alattvalóval bírni, mint sok nyomorulttal.

A közterhek soha se sújtsanak mást, mint a tiszta jövedelmet. Mindenkinek meghagyandó annyi, a mennyiből megélhet s gazdaságát felszerelni és folytatni képes; a mi marad, arra vettessék ki a közteher. Hogy hányad része vétessék el a jövedelemnek adóban, a kilenced, heted, vagy ötöd része, az vitás.

Általában határozottan mondható, hogy közhasznosságu dolgok létesítésére, utak, csatornák, belföldi szabályozás, nevelőintézetek céljaira még az ötödrészt is el lehet venni.

Az adózások feloszthatók olyanokra, melyeket egyeneseknek és közvetetteknek hívnak. Az egyenes adókhoz tartoznak a fej-, föld-, ingósági, ipari, kereskedelmi, kereseti stb. adó; a közvetett adókhoz számítandók a fogyasztási adók, a vámok, a kapu-adók, az egyedárusági, a só-, a dohány-jövedékek, a bélyeges okmányok, a posta, az állami sorsjáték és a díjak.

A physiokraták rendszerének célja nemes volt, de az alapjában hibás és megvalósíthatlan. Védelmzői azt mondják: a földnek elsőrendű szükségleti tárgyakat képező termékei az összes többiek alapjául szolgálnak, tehát csak ezekre rovassek ki az adó. Ezen

termékek előállítói előlegezendik a többiek adóit, de azután megkapják, mert azok a termékek árának alkatrészeséivé válnak. Azonban ez tényleg nem következik be, és a földművelők helyzete annyira nyomott, hogy az előlegezett terhet nem bírják viselni, mert nyomorúságuk esetén kénytelenek termékeiket azok értékén alul is eladni. Azonkívül az országokat leghatlanul nem lehet egymástól elzárni, helyzetük tehát sok mindenféle körülménytől függ. Ha a physiokrata-rendszer nem mindenütt hozatik be, akkor azon államoknak, melyekben behozatott, nagyon árt. Végre maga annak főivé is felette hibás: a szerint a földművelő például az általa termelt rozs után adóznék, de az, a ki a rozsból szeszt égetne, adót már nem fizetne. Hát vájjon miért nem, ha itt ugyanaz a munka, a nyereség, és ugyanaz a tiszta jövedelem is, mint amott?

Némelyek azt hiszik, hogy az adókat addig lehet emelni, míg a nemzet csak fizetni képes. A behajtott pénz úgy is kiadatik és visszajut a nemzethez. De ezt a pénzt ingyen kapja meg a kormány és a nemzethez nem ingyen megy vissza. Annak ellenértéke arra nézve, a ki szolgáltatja, elvész, és bizonyára nem azért élnek az emberek kormány alatt, hogy mindent, a mijeik van, mindig oda adják, maguknak nem tartván meg mást, mint a nyomort. Seneca azt mondja: „A kormánynak nem szabad semmit balgán költeni, semmit csak úgy gondolni és álmodni, semmit botorul hazudni és semmit botorul elhinni.“

Egy másik csalékony okoskodás is nagyon ingatag, mely azt tartja, hogy sehol sem fizetnek annyi adót, mint Angliában és mégis Anglia a leggazdagabb ország, tehát a magas adókból gazdagszik az állam.

Ez gyermekes sophisma. Nem azért gazdagszik az ország, mert nagy adókat fizet, hanem ezeket azért képes fizetni, mivel gazdag. A gazdag uralkodó sokat költ, a szegény, ha ugyanannyit adna ki, hogy gazdagodjék, az esztelenség bélyegét méltán megérdemelmé. A királyok nem hajlandók magas adókat kiróni, mivel maguknak elég van, és a nép nyomora őket is érintené. De vannak mindenütt, a kik annál többet nyernek, mennél rosszabb helyzetben van a közigazdaság és mennél nagyobbak az adók. Ezek azok, a kik a nagy adók behajtására irányuló káros lökést megadják és csábjaik által félrevezetik a fejedelmet. Oh, mit mondjak azokról a rossz szellemű adóvégrehajtásokról, melyek által a nyomorult adózónak a ruházata, ágyneműje, marhája és gabonája is elrabol-tatok és egész családjá koldusbotra jut?

A termés kilenceded vagy tizedrészének elvevése rossz és méltánytalan neme az adózásnak, mert beszámítva a vetőmagot, munkát és tőkét, az rendkívül nagy, úgy hogy a termelő nem ritkán még azt sem kapja meg, a mit termelési költségképp kiadott. Ezenkívül annak elvétele ártalmas, mert kárt, zaklatásokat és elnyomatásokat okoz. A nyomorult földműves gyakran elveszti az egész évnek reményét és minden munkájának gyümölcsét. Az alkalmaztatni szokott számtalan adónemek közül a következő hármát lehet mint olyanokat ajánlani, melyek megvalósíthatók és az igazsághoz a legközelebb járnak: a fejadó, a földadó és méltányos osztályozás mellett a keresetadó. A közvetett adónemek közül figyelembe veendő: a kapuadók, melyeket a fogyasztás után kell szedni; ezek, mint első pillanatra látszik, azért tűnnek fel ajánlatosoknak, mert a fogyasztót sújtják, de éppen ezért gyűlöletes zaklatásaik és a velők járó elnyomatások miatt kevésbé dicsérhetőek.

A kincstári uradalmakat mindig rosszul kezelik; azok tisztjei annyira szaporíttatnak, hogy végre a hozadékot is felemésztik. A gazdálkodás mindig rossz, sikkasztás ott mindig fordul elő és a büntetési mindig kijátszszák. A kinek 500 forint fizetése van és abból úgy él, mintha évenként ezrei volnának, az világos, hogy sikkaszt, és így a hivatalból elmozdítandó. A kincstári javak vagy el- vagy bérbeadandók.

Az adó a jövedelem egy részének odaadása, melyet az egyes azért fizet, hogy a másik részt biztosan élvezhesse. Ennek a résznek mennyiségét a közszükséglet és az adózónak szükségei határozzák meg. Nem szabad az adózót attól megfosztani, a mi neki valóban szükséges, csak azért, hogy vele a képzelt közszükségnek tegyenek eleget. Nem is szabad azt kutatni, hogy mit képes adni a nemzet, hanem, hogy a valódi közszükség kielégítése végett mit tartozik adni.

A természet az embereket szorgalmasoknak és munkásoknak alkotja s a szorgalom jutalmául a gazdagságot és az élet kellemeit tűzi ki. Hanem, ha a természet jutalmait az önkényes adóztatás útján megsemmisítettnek, álmosság és hanyagság következik be.

Kegyetlen az a sophisma, melyet a röpke szólásmód és a kutatni nem akarás példabeszéddé avattak és a mely szerint a parasztok annál szorgalmasabbak, minél többet fizetnek, és minél nyomorultabbak, annál több gyermeket nemzenek és annál engedelmesebbek.

Ostoba hazugság, mely ürügyül szolgál az elnyomatás vágyának. „Ha az alsóosztályú népesség éhség és becstelenség által felingereltetik, akkor rabol és dühöng.“ A fejadó a legtermészetesebb és legegyszerűbb; könnyen behajtható és sikkasztásoknak, csalárdságoknak legkevésbé kitett adónem. Legközelebb jut ehhez a földadó. Ha azonban harmadik adónem nem járul hozzá, akkor sok dolog nem lesz megadóztatva; azért hozzájuk veendő még a kereseti adó, mely az összes kézműveseket, iparosokat, kereskedőket, tőkéseket és üzéreket rója meg.

Ha az adó a fölöslegből vétetik, az aránytalanság és az osztó igazság ellen elkövetett hiba még csak tűrhető bajt okoz. Ellenben ha az adó az életszükségleteket sújtja, akkor a legkisebb aránytalanság is súlyos és veszedelmes. Ha némelyek nem fizetnek annyit, mint kellene, ez hagyján van. mert megtakarított fölöslegük előmozdítja a közgyarapodást. Ha ellenben némelyek többet fizetnek. akkor elszegényednek, ennek következtében nyomoruk is a közönség terhére válik. Nem helyes törekvés elszegényíteni a polgárokat, hogy a polgárzat gazdagodjék; sokkal jobb, ha gazdagodnak a polgárok, mert így magától vagyonosabb lesz a polgárzat is.

A közigazdaságtan elveinek a parasztok állapota Magyarországon semmiképp sem felel meg. Nem is virágozhatnak fel ez ország, s nem fejlődhetik ki nagyszerű áldott természete, míg a parasztok állapota nem javul és nem lesz polgárosultabb.

Magyarországon a parasztnak nincsenek polgári jogai; nem dicsekednek képvisellel az országgyűlésen és megyei gyűléseken; földet tulajdonjoggal nem bírhatnak, a hivatalokba nem juthatnak. Nincsenek személyes jogaik sem; bírjuk a földesúr, még az esetben is, ha ellene van panasz és a saját ügyében ítélkezik is.

Az „Urbárium“ nem nyújt a parasztnak elég biztosítékot az önkény ellen. Az úrbéri munkákon kívül, melyekkel a paraszt tartozik. kénytelen kilenczedet és tizedet nyújtani, vagyis ötödrészét egész termésének odaadni. Fizetnie kell a papot, a tanítót, az egyházfit, a jegyzőt, a falusi bírót, a községi szolgálkat. Az ő munkájával és költségével épülnek és tartatnak jókarban az utak, hidak és a megyei középületek. Ő szolgáltatja az újonczokat, fuvarozza a sót, tőle veszik az előfogatok végtelen számát; pótolja a rendkívül nagy deperditákat; ő viseli az adó egész terhét, a köz- és házi adóét egyaránt, mely utóbbi az előbbit messze túlhaladja s naponkint egyre nő. Az adó kivetése mindenképpen igazságtalan és önkényes. Azelőtt sokkal egyszerűbb volt a kivetési mód és mégis sokkal

jobb. Most a felosztandó összeg szétszattik a törvényhatóságok közt és pedig porták szerint, melyek mivel szabatos összeírás és felmérés nincs, a teherviselésnek csak képzelt mértékét nyújtják. A törvényhatóságok a reájok eső adórészt dikák szerint osztják fel. A dikális összeírás 95 rovat szerint a legkülönbözőbb tárgyakat, a legkülönbözőbb módon foglalja magában. Kőrösmegyében 20 ökor tesz egy dikát, Mármarosban csak $\frac{1}{2}$ ökor. Verőcze megyében 60 ökor képez egy dikát, míg Trencsénben csak 2. Nyitra megyé-24 szolgál képez egy dikát, Szabolcsban csak 2. Aradinegyében egy dikára 40 dénár vétetik fel, Barsban 9 frt 36 dénár.

A dikális összeírás a jobbágyok saját bevallásától függ. Minél kevesebbet tartalmaz, annál kevesebb terhet képvisel. Tehát hazudni, a vallomást hamisan beírni nagyon hasznos. Az első hazugság azonban önként maga után vonja a további hazudozás szükségét. A törvényes bizonyosság, vagyis a szolgabíró látván, hogy a szomszéd a saját könnyebbége érdekében hazudott, hogy a ráeső kötelezettség terhétől az adózót megkímélje, ugyanazt teszi, nehogy a maga járását túlterhelje. Ebből a hazugságoknak oly szövevénye képződik, melyből nehéz kibontakozni.

Az adónak felosztása rosszul van rendezve, ugyanazt kell mondani a nemesek segélyajánlatainak (subsidiium) felosztásáról is. Tudom, hogy az emberi tudomány még oly adófelosztási rendszert nem talált fel, mely tökéletesen igazságos mérték szerint osztaná el a terheket. Mindazáltal igyekezni kell a mennyire csak lehet arra, hogy az igazságot és a valót megközelítsük. Három főfeltételtől függ minden jó adófelosztás: a helyes összeírástól, a közteherviselés arányosságától és a pártatlan alkalmazástól. Nálunk ezek közül egy sincs meg. A tartózkodás, mely a segélyajánlatok iránt mutatkozik, azok igazságtalan felosztásából ered, a mely annyira önkényes, hogy nem osztó igazság, hanem határozott igazságtalanság következik belőle. Nem fájdalmas dolog fizetni, hanem az a fájdalmas, ha két szomszéd úgy fizet, hogy azok egyike kétszeresen van megterhelve, a másik pedig kétszeresen könnyebbül. A hazaszeretet és a nemes érzés ennek a nagy hiánynak valami-képp eszközlendő pótlását kívánják.

Ha a segélyajánlatokat szabályozni nem lehet, jobb volna a nemes érzésben bízni és mindenki nagylelkűségének átengedni, hogy mennyivel akar ahhoz hozzájárulni. A felajánlók személyes jegyzékét kellene a megyében, a kormányzésekben és Ő Felsege előtt közzétenni; a nagylelkűség segítségül lenne hívandó és az

megtisztelő közjutalmakkal lehetőleg fokozandó volna. Most a nemes áldozatkészség megsértetik, gyengíttetik, lenyomatik a teher igazságtalan felosztásával és nem ritkán azok, a kik az államnak nyújtandó nemesi segélyek mellett hangosan szónokolnak és ezáltal érdemet akarnak szerezni maguknak, akkor, midőn a segélyek megfizetésére kerül a dolog, másokra hárítván a terhet, legkevesebbet szolgáltatnak.

XIV. FEJEZET.

Az igazságszolgáltatás.

A törvény lényege a jog, a jog lényege az észszerűség, az észszerűség lényege az üdv; de nem az önző magán, hanem a nyilvános közérdek.

Miként a magánháztartásnak használ az igazság, úgy a közgazdaságnak is. Az állandóan nem haladhat igazság hiányában; ez oly feltétel, mely nélkül az Isten áldása nem következhetik be.

A polgári törvénykezésnek határozottnak, kétségtelennek, gyorsnak, pártatlannak, és nem drágának kell lenni. A hol csalárd fogásokkal a pereket fél esztendeig is huzni lehet, a hol az ítéletek eladók és a hol az ajándékok nélküli perlekedni akarást kinevetik, a hol a vesztegetést és megdugást korszerűnek nevezik, ott nincs igazságszolgáltatás, hanem csak az igazságtalanság kezelése.

A per-egyezség kitűnően üdvös intézmény. Különben még hamarjában elveszteni is a pert hasznosabb, mint azt fél század múlva megnyerni.

Cicero azt mondja: „Kevésbé jogtudásra, mint igazságra van szükség és így a mi eltér a törvényektől, azt mindig a méltányosság szerint kell megítélni és jobb a vitás kérdéseket megszüntetni, mint a pereket felszerelni.“

A bünyenyítő törvénykezés nagyobb ügyeimet érdemel, mint a polgári. Annál az enyém és tiedről, itt pedig az életről, az egészségről, a szabadságról van szó, tehát olyanok forognak kérdésben, a miknek orvosszerei nincsenek, vagy az emberek azokkal nem tudnak élni.

A tapasztalás arról tanúskodik, hogy a büntetések hatása nem azok szigorától és az általok okozott fájdalomtól, hanem a róluk táplált véleményétől függ. Vannak Európának országai, melyekben botütéssel nem büntetik az embereket, ellenben itt Magyar-

országban ahhoz úgy hozzászórtak, hogy egyesek száz botütést is kitaranak és a szemlélők ezt a bátorságot meg is csodálják. Mit használhat az ilyen büntetés? Másutt az enyhébb büntetések is elegendők; itt nem, mivel az emberi érzés elkérgesedett.

„Miért van az, hogy az emberekkel nem bánnak emberileg? Vájjon nem azért-e, mivel a barmokkal emberségesen járnak el, tehát illik baromilag bánni az emberekkel?” Bátor állítás az, hogy a nép még nem érett az enyhébb büntetésekre, mert hiszen ilyen bánásmód mellett az nem fog megérni soha sem. Bánj emberiesen a néppel és az is emberiesebbé válik!

Martias egykor azt álmodta, hogy ő Dionysius császárnak torkát elmetszette és ezt bárgyú volt el is beszélni. De még bárgyubb módra halállal büntettetett. Hiszen a szavak, mint ilyenek, a tényleg elkövetett bűnök jellegével nem bírhatnak, sem a szándékot nem lehet ténynek tekinteni.

Jupánban minden vétket halállal büntetnek. Még a császár iránti engedelmesség is, már a milyen a japáni ember, főbenjáró bűn ottan.

A bünfényítő ügyekben a vétek megelőzése nemes cél. A büntetések a gonosztevők javítása és másoknak példaadás céljából szükségesek. A halálbüntetést nem lehet más okkal igazolni, mint azzal, hogy bizonyos esetekben a gonosztevő életbenléte a közbiztonsággal össze nem egyeztethető. Némely esetekben a szabadságvesztés büntetése a szökés megakadályozására, más esetekben pedig a bűnök megtorlására szolgál és minőségét ezen kettős rendeltetés szerint nevezik el. Megszűnik a büntetés célja és hatása akkor, ha a büntető ügyekben megengedtetik az a különbségtétel, minélfogva a büntett a gazdagnál vagy nem, vagy enyhébb módon toroltatik meg, mint a szegénynél, mintha a kiváltság a büntettek beszámításánál is enyhítést vonna maga után.

Igazi hatása a büntetésnek az elviselésével járó gyalázatban nyilvánul. Az alkalmazandó büntetés nemeit a vétek természete jelöli ki. A jó erkölcsök elleni vétek meggyaláztatással, a kártételek kényszermunkával, a gonoszságból származók testi büntetéssel, azon bűnök, melyek a köz- és magánbiztonságot sértik, halállal sújtandók. A vallásra vonatkozó vétek a rendőri hatáskörön túlterjednek, mert minden egyesnek magának kell az örökkévalóságban majdan számot adni tetteiről, és nincs az isteni mindenhatóságnak az emberi megtorlásra szüksége.

A bestialitás és önfertőzés nyilvánosan soha sem büntetendő. Oh! mily szerencsétlenek az ezen nyavalya által meglepettek.

A fajfenntartást pazar élvezetekkel kötötte össze a természet, melyek által az életet kétszerezve újítja meg. A hatalmas ösztön a maga valódi értelmét a mi büntetéseink nélkül is visszaszerzi. Az emberek és sorsuknak oly nagy különfélesége, a népek nyomora és a nevelés szerfeletti fogyatékosága mellett, vétkesek mindig nagy számmal lesznek. Könnyű lenne dologházakat felállítani, a hol azok munkájok által hasznosak lehetnének. Az első alapítás költségein túl azok saját munkájok eredményével tarthatnák fenn magukat. Inkább lehetne a büntetéseket itt javítani, mint a mi börtöneinkben, ezekben a barlangokban, a hol együtt sünekfőnek a bűneik piszkával egymást kölcsönösen megmételvező foglyok. Ott azok, a kik talán elhamarkodásból vétkeztek, vagy a mi gyakran előfordul, teljesen ártatlanok, mások gonosz hatású társaságának rákfeneje által romlanak meg.

A bebörtönözöttek számát könnyen számítva Magyarországon 10,000-re lehet tenni. Mennyi hasznos munkát volnának ezek az igen erős bűnösök teljesíteni, a kik most a fogházak szennyében lustálkodnak. Mily jelentékeny részüket lehetne más bánásmód által erkölcsileg megjavítani.

A rendészet feladata a vétkeket és károkat megelőzni. Ez a cél nemes, de az ellen túlságos jóakarattal és a mindent kormányozni akarással sokat vétenek. A ki mindent kormányozni kíván, semmit sem kormányoz.

Az az orvos, a ki azért nyújt orvosságokat, hogy a betegséget megelőzze, hamarabb öli meg a beteget, mintsem a természet, vagy a betegség pusztítaná azt el.

A titkosnak nevezett rendőrségről mit mondhatnánk mást, mint a mit Cicero mondott róla:

„Ott, a hol az, a mi a ház legbensejében van és a legsajáttabbja az embernek, kirepülhet és azután ellenünk fordulhat, az a szolgaságban uralom, az uralomban szolgaság.“

A legrosszabb az, hogy a titkos rendészet tágas tért nyit a hazugság, rágalomnak és a törvetéseknek.

Legyen szabad valamit ezekhez még hozzáfűznöm, a mi csak részben tartozik ide, de a mi szívemhez oly elválasztbatlanul van nőve és abban oly mélyen gyökeredik, hogy az nemcsak utolsó lehetetelig, hanem annak átérzése remélem a sirontuli öröklétben is velem fog maradni.

Az erkölcsiség és tökéletesedés létünknek célja. Lehetetlen ép észszel azt hinni, hogy az erkölcstelenség és tökéletlenség jobb.

mint az erkölcs és tökély. Az erkölcsös és tökélyesbült emberek társasága fogalmat ad a paradicsomról és a boldog életről. Ezt földi létünk alatt nem érhetjük el, de kötelességünk buzgón törekedni arra. A kormány az emberi törekvést hathatósan képes előmozdítani. Figyeljen arra, hogy mennyi véték van a rossz emberekben, de annak megfigyelését se hanyagolja el, hogy mennyi erény van a jóban. A büntetés csak semleges eszköz, melynek rendeltetése az embereket durvább vétkek elkövetésétől visszariasztani; szükség van azonban tevőleges eszközökre is, melyek mint indokok az emberek önkéntességét mozgásba hozzák. Azt hiszem, hogy a romlásnak oka abban áll, hogy csak ritkán hasznos az erény útját állandóan követni. Ez ugyan az erény becsét annál inkább emeli, de az emberi gyarlóságot túlságos veszélyesen hozza kísérletbe. Ha annyira használna az erényi követni, mint a mennyire nem használ, akkor a legtöbb gonosztevő erénye által válnék híressé. — Az emberrel vele született az erény tisztelte, azért még a legrosszabb is valamelyik fajtát hazudni igyekszik az erénynek. Ennélfogva tapasztaljuk azt, hogy sokan a tettetés zászlajával fedik magukat és hogy a csúszómászó önzés embere kislelkű természetét ilyen nyomorult példabeszédekkel törekszik támogatni: „A szeretet az énnél kezdődik.“ „A ki magának rossz, kinek legyen az jó?“ Cicero így szól: „Ha valaki akármit cselekszik és főleg saját érdekére gondol, akkor az éppen nem jó ember. A ki az erényt a várható jutalommal méri, annak nincs erénye. Már magában véve is a legigazságtalanabb dolog az igazságnak bérét keresni.“

Az ilyenek azonban semmiféle erényre, semmiféle magas érzésre, vagy emelkedettségre és hűségre nem képesek. Erre az elvre támaszkodva lop a cigány, rabol a csaló és a ravasz; csal a hatalmas és elnyom, a színlelő pedig a barátság álarcza alatt mérgez. Az erkölcstelenség és véték ugyanazon fokán száz botütést kap a cigány, míg ez utóbb említettek magas állásokat foglalnak el, fénylenek és uralkodnak a társadalomban. Mély gyökere van ennek a rossznak; nem is lehet azt könnyen és rögtön eltávolítani, de az ellenkező irányban törekedni, a mennyire csak lehet, mégis kötelességünk. Hiszen nagyon sokra vagyunk képesek, ha akarjuk. Azon durva vétkeken túl, melyek az igazságszolgáltatás tárgyát képezik, az erkölcsi kötelességek által, melyeket elég helytelenül tökéletleneknek nevezünk, vessük alá azokat a kormányok gondoskodásának és büntessük a színlelőket, az önzőket, a csalókat, a rászédőket, a hűtleneket, a hazugokat, a ravaszokat, büntessük őket' alkalmas eszközökkel.

Gyalázattal, hivatalviselési képtelenséggel, mert a hivatalok bizonyára kevésbé kívánják a kitűnő szellemi tehetségeket, mint az erkölcsök érintetlenségét. Másfelől azonban miután a büntetések csak nemleges eszközök, alkalmazzuk az erény ösztönzésének tevőleges eszközeit is, hogy hasznosabb legyen az embereknek erkölcsileg helyesen, azaz valóban nemesen cselekedni. Jutalmazzuk nyilvánosan és ünnepélyesen azokat, a kik a jutalom és minden remény nélkül kitűnő és erkölcsileg nemes tetteket vittek véghez.

Századok peregenek le a kifürkészhetlen isteni akarat folytán, melyet ember által kieszelt tervekkel megtörni nem lehet. Ha az európai országok a tökély felé irányuló haladásukban valamely szerencsétlen fordulat által vissza nem vettettek, az államok alapját képező erkölcsiség előmozdításának ezen eszméje előbb utóbb érvényesülni fog. Kétségtelenül kiszámíthatatlan haszna lenne annak, ha a király igazán kendőzetlenül, minden kétségtől menten megtudná, hogy alattvalói közül kik azok, a kik erény, becsületesség és erkölcsiség tekintetében legtöbbet érnek. Ezen ily módon választottak közül alkalmazhatná a hivatalokban, nagy hasznára az országnak a legjobbakat. E célból a görögöknek egyik régi intézményét lehetne a következőképp megújítani. Valamennyi vallásnak összes egyházai-ban minden esztendőben pünkösdi ünnepén megválasztatnék és kineveztetnék az, a ki erény, becsület és erkölcs tekintetében legtöbbet ér. Az illetőnek neve az egyház által bejelentetnék a tartományi hatóságnak, mely a kebelbeli egyházak összes választottak bemutatná a kormányzónak s ez azután az egész ország választókarnak lajstromát a király elé terjesztené. Az egyházakban ezen titkos szavazás úgy volna elrendelhető, hogy minden egyházi tag czédulára írná annak nevét, a kinek szavazatát adja s az isteni tisztelet befejeztével sorban mindenki az oltárnál letenné ezéduláját. A lelkész hat előkelő egyházbelivel átvinné, felülvizsgálná és megszámlálná a czédulákat, s a ki a szavazatok többségét így megkapja, az választottnak jelentetnék ki. Azonkívül, hogy a királynak és az országnak hasznos tudomására hozatnék a legalkalmasabb egyéneknek névsora, ez az intézmény ösztönzésére szolgálna az erény, becsület és erkölcsiségnek.

Nem nagy tehetségek, nem kiváló képességek, melyekkel a gonosztevők és csalók is bírhatnak, hanem erkölcsi érintetlenség és erény azok a tulajdonok, melyek a közhivatalokban kiválóképp megkívántainak, s a tiszteletet és kitüntetések is leginkább megérdemlik.

XV. FEJEZET.

Elmélkedések.

Asztalom mellett ülök és megszokott findzsa kávémat iszom. Mennyi részből álló és miféle tennék ez? A findzsa porcellánból van, kitűnő műipari termék; a cukrot és kávé az indiai kereskedelem szolgáltatta; testem mozgása a vegytani tudomány szerepét játszsza, midőn ezt a reggelit elkészítette. Ipar, tökéletesbités, tudomány és virágzó kereskedelem volt szükséges ahhoz, hogy ezt a findzsa kávé előállítsa, melyet egy pereznyi idő alatt elfogyasztok. Századok voltak szükségesek, míg mindez kifejlődhetett.

A termelés helyesebben újjátermelésnek (reproductio) volna mondható, mert a parányok tömege mindig ugyanaz, melyet azután a folytonos termelés újjá alakít. De a termelés nem teremtés. A gabona magját például elvetem; az megnő és szaporodik. Ez a gyarapodás, ez a sokasodás semmi más, mint az anyag átalakulása, az anyag újjá termelődése más formában.

A munkaerő lényeges alkotórésze a köz- és magánvagyonnak. Munka nélkül a termelés lehetetlen, de ennek azután nincs határa. Svájc mezei termékeivel nem lenne képes népességét egy negyed-évig sem eltartani, holott szorgalmas ipari munkálkodás mellett bőségnak örvend. Spanyolország tömérdek arannyal és ezüsttel bírt, és még sem volt gazdag. Lengyelország is nagy tömegével bírt a gabonának és gazdagnak még sem volt nevezhető, mert egyik sem volt megáldva a mívelt lakosságban álló tőkével. Spanyolországról, mint példáról, gyakran emlékeztem meg, hogy abból megtanuljuk, miként nem kell eljárni. Látszik ebből, hogy léteznek századok óta kiérdemelt büntetések.

*

A malmokat Augustus császár korában kezdték használni; azelőtt az emberek gabonáikat kézzel őrölték. De harmincz ember

nem képes annyi örleményt előállítani, mint egy malomkerék. A munka megkönnyebbítése kétségkívül gyarapítja a tőkét, ennél fogva hasznos. Ha az alsó népség panaszkodnék, hogy a gépek az ő munka alkalmait megszorítják, akkor annak megfelelő bért munkát kell például az útcsinálásnál adni.

Nincs olyan nyilvános intézkedés, mely ellen a panaszkodás ürügyét nem lehetne feltalálni. Daczára ennek azok a rendelkezések, melyek szükségesek, vagy hasznosak, okvetlenül megteendők.

A háború — nem fér hozzá kétség — nagy baj, és midőn békét kötnek, mégis akadnak emberek, a kik az ellen panaszkodnak.

*

A nagykereskedő a termékeket a világ minden részében összevásárolja és odaviteti, a hol azok kívántatnak. A kiskereskedő azokat átveszi és kisebb mennyiségben adja el; a kalmár még kisebb méretek mellett ugyanazt teszi.

A fuvaros szállítja azokat, a hajós pedig hajón viszi. Az alkusz az adásokat és vételeket könnyíti meg. A bankár a kifizetéseket gondozza. Mindezek kereskedést folytatnak; munkálkodásuk kereskedelem, a mely mindezen hasznos foglalatosságokat előidézi.

A XVI. században a társadalom újjászületési folyamata a legszembetűnőbb, midőn észlelhető nagy lépésekkel haladt előre. A postamenetek az egész világon behoztattak; a nagykereskedőknek most nem ritkán kocsin kell szállítani egynapi postát képző leveleiket.

Ezen földteke minden kereskedője természetes összeköttetésben van a többiekkel, mert érdekeik ezt szükségképp megkívánják. És ez a szerves összeköttetés felbonthatatlan, mivel kölcsönös előnyökön alapszik; önkéntes, miután a nyereség reménye folytán mindenki belép abba; kerül minden erőszakot és kényszert, mert egy helyen megszakítatván, a világnak más helyein kétszeres erővel bukkan fel. Olyan az, mint a földteket körül folyó levegő, mint a szél, melynek mindenki által érzett hívásáról senki sem tudja, honnan jön és hova megy.

Kétségkívül balgaság volna, ha a szabó túlzott takarékoságból maga készítené csizmáit is, melyek a reájuk fordított minden munkát és időt számításba véve drágábbak és mégis rosszabbak lennének, mintha a saját mestersége után kapott készpénzért a csizmadiától vásárolná azokat. Ily botor eljárás lenne az is, ha a lengyelek bort akarnának termelni, melyet tőlünk könnyebben és olcsóbban vehetnének, nekünk pedig azok fejében heringet és bőrtököt engednek át.

Szorgalmazza a kormány annak termelését a közönségnél, a mit a természet úgyszólván neki nyújt, de gondoskodjék azután, hogy az ipar fejlődjék, a kereskedelem pedig szabadon bonyolítsa le a forgalmat.

Azonban a gyarapodás módját, a kereskedelmi forgalmat azok akaratának engedje át, a kik önként felkarolták, ők tudván a legjobban, hogy mi használhat nekik. Akár a földművelést, akár a pénzüzetet folytatják, akár a szőlőt művelik az emberek, az jól van és magára hagyatva is jól fog sikerülni. Hasonlóképp a mesteriséget és a nagyipari tevékenységet, a kereskedelmet bízva az emberek szabad választására, a kik bizonyára a magukra nézve leghasznosabbat fogják kiválasztani. És a magán hasznokból keletkezik a közhaszon. Csak attól kell a kormánynak óvakodni, hogy az egyoldalúság és érdekeltség közkárrá ne fajuljon és hogy csalárdságokat büntetlenül ne követhessenek el. Tehát a kormány gondoskodása inkább nemleges, mint tevőleges természetű legyen és az inkább azzal foglalkozzék, hogy a termelés természetes menetét könnyítse, mintsem annak új menetét szabja elő.

Ha a kormány valamely külföldi termelvény behozatalát megtiltja, ebből egyedáruság származik. Ha ezen cikk a belföldi termelőknél használ, a fogyasztóknak pedig az ilyen terméket vagy éppen oly jól lehet a belföldön előállítani, mint másutt, vagy nem lehet. Az első esetben a tilalom hiábavaló, a második esetben bizonyára hasznosabb lenne nem foglalkozni a magát alig kifizető termeléssel, hanem más hasznosabbat művelni. A behozatal megtiltása a legtöbb esetben vagy felesleges, vagy káros. Nem is kívánják azt mások, mint olyanok, a kik a közjót örvül használván, nyereséget akarnak biztosítani maguknak. A kalapgyárosok Flórenczben azt követelték, hogy a szalmakalapok bevitelét tiltassék meg. Azonban kiváltságuk élvezetében is egyenetlenkedtek és ártottak mesteriségüknek. Az önző, igazságtalan és embertelen követelés, mely ürügyszerű sophisma alakjában jelent meg, oly ékesen volt előadva, hogy Lipót nagyherczeg bölcseségére és állhatatosságára volt szükség, különben nem lehetett volna azt visszautasítani. — A tilalmak azért erősödtek meg annyira, mivel azoknak szava és kiáltásai, a kik általuk vagyonhoz jutnak, mindenütt visszhangzanak. Ellenben azoknak, a kiknek ártanak, szavát nem lehet hallani, mert habár ezek többségben vannak, de maguk sem tudván, honnan jön a kár, nem kiabálnak és károsodásukat nem tudják előtérbe tolni. Ennélfogva magukat és a közérdeket sokkal kevésbé hatályosan

képesek megvédeni. — Az egyik állam tilalma maga után vonja a másikat is, és így a rossz növekedve gyarapszik.

A tilalmak daczára is megvannak az államok valahogy, de sokkal jobban lennének, ha nem volnának ily tilalmak. Fenn tarthatja magát az emberi test is, daczára az élelmezési és lakásbeli hiányoknak, de ezek utóvégre mégis betegséget és halált okoznak.

A. ország tilalmat ad ki, mivel B. ország tilalmazott valamely cikket, és viszont B. ország tilalmaz, mert A. ország tilalmat adott ki. Ez rendes menete a tévkörnek. Nem fér hozzá kétség, hogy ez káros, de mivel a rossz nagyon el van terjedve és mélyen gyökeredzik, azt nem lehet rögtön megszüntetni, hanem bölcs mérsékleettel csak fokonkint. — Midőn A. ország tilalmaz valamit, nemcsak B. országnak árt, hanem egyúttal magának is. Például A. ország a B. ország posztóját kitiltja; mi ennek a következménye? Az, hogy A. országban a posztósok egyedárúságot nyernek, tehát a tökélyesbülés ingere megszűnik. B. ország megtorlásképpen szintén tilalmaz valamit, a mi A. országnak árt, a kár tehát megkét-szereződött.

Ha igaz, hogy a tilalmak és kereskedelmi erőszakoskodások részint haszontalanok, részint károsak és hogy a kereskedelmi szabadság hasznos, miként történt az mégis, hogy a kényszerítés rendszere annyira megerősödött? A ki a történelmet oknyomozólag kutatja, annak nem lesz nagyon nehéz e kérdésre a feleletet megtalálni. Olyanok az emberek, hogy igen könnyen csuszáinknak a visszaélés felé. És a visszaélés akármily észszerűtlen, igazságtalan és káros legyen, mindazáltal mély gyökeret képes verni. Midőn a római birodalom kezdett megromlani és összeomlani, a rossz közgazdasági politika oda irányult, hogy az jövedelmét a kereskedelmi adókból és vámokból növelje. Miután a római birodalom felbomlott, az annak helyét elfoglalt barbár népségek a kereskedelem ezen megadóztatását megtartották és fokozták, mert minél barbárabbak voltak, a kereskedelmet és ipart annál kevesebbre becsülték. A hűbérrendszer az ő szelleménél fogva nem volt hajlandó ezen visszaélésnek üdvös megváltoztatását kezdeményezni, sőt inkább a közterheket önmagától elhárítani és másokra róni törekedett. Így azután a kereskedelmi adók megmaradtak és napról-napra növekedtek, annak megfelelőleg, a hogy a közszükségletek is növekedtek.

Amerika felfedezése után a kereskedelem a harminczadok vagy vámok szedésére igen tág tért nyitott, és minden törekvés az egyedárúságok útjára és a gyarmatok kihasználására irányult.

Ehhez járult az az általán elfogadott nézet, mely szerint az országokat el lehet zárni, s azok maguknak teljesen elegendők lehetnek, továbbá, hogy a pénz kiáramlása megakadályozandó, a külföldi összeköttetések vagy megszüntetendők, vagy táblázatos tarifákkal szabályozandók, hogy a kereskedelem és ipar úgy gyakoroltassék, miként a katona-csapatok gyakoroltatnak. Ennek káros következményeit sokan belátták ugyan, de a vámjövendelmek, a sok hivatalnok s ezen egész dolognak gyakorlat által kifejlődött menete megakadályozták az üdvös és gyökeres átalakulást. Így szilárdult és állapotodott meg ezen dolognak újkori állása, melyet csak bölcs mérséklettel eszközölnélő változtatás által lehet jobbra fordítani.

*

Sokat beszéltem a visszaélésekről. Csaknem megfejtethetlen, hogy a visszaélések hová sülyedhetnek az emberek közt. Úgy látszik az emberi ész az észszerűtlenségen nem igen segíthet. Nem akarok az Ázsiában és Afrikában százados szokás által megállapodott ostobaságokról, kegyetlenségekről és igazságtalanságokról megemlékezni. A hol elragadtatva a fanatizmustól az emberek magukat és másokat megegetik, a hol az uralkodó fényűzéséhez tartozik hóhérkísérővel járni, a ki a pompa kedvéért levágja az emberek fejét, a hol semmi érzék nincs az igazság, méltányosság, közmíveltség, erkölcsiség és az igaz vallásosság iránt, oda, ezen távoli állapotok körébe nem is akarok mostan kitérni. Csak Európáról, földünk ezen legmíveltebb részéről akarok megemlékezni, a mely kitűnősege daczára a visszaélések nyavalyájában szenved, a min, ha azt előítélet nélkül észleljük, alig tudunk eléggé csodálkozni. A rómaiak és görögök vallásában, daczára azok igen magasra történt emelkedésének, mennyi volt az észszerűtlenség, erkölcstelenség, fajtalanság és erőszakoskodás. A mi igazság volt benne, az rejtelmekbe takarva jelentkezett. Bűnösnek tartatott terjeszteni és kínálni azt az isteni világosságot, melyet Krisztus hirdetett s melylyel az emberi nemet kivétel és fajkülönbség nélkül hívogatta az üdvhöz és a felebaráti szeretethez, nem kényszerrel, hanem az igazság kellemes tanításával. Maga a keresztény egyház milyen visszaélések, minő visszavonás, mennyi negéd és erőszakosságok közé jutott! A római birodalom fejlődési csúcsáról Európa politikai viszonyai a népvándorlás következtében hanyatthomlok estek vissza a barbárságba. Azt a korszakot, melyet középkornak neveznek, ma szokásos dicsőíteni, de elég egy szempillantás arra, hogy az említett kor történetében az

iszonyú visszaéléseket, annyi excommunicált, trónvesztett és megölt király emlékét, annyi lázadást és zendülést, annyi kegyetlen pusztítást, kül- és belháborút. az emberiség oly nagymérvű elnyomását s a közmíveltség, az erkölcsiség, a köz- és magánboldogság kiűzetését felfedezhessük. És hát ezen visszaéléseknek maradványai nincsenek-e meg a mi időnkben is? Mert mik azok a forradalmak, a melyek a mi szemünk előtt villámlottak végig, a mi füleink hallatára dörögtek tovább? Mik mások, mint ezen visszaéléseknek következményei és hatásai?

*

A kiváltságos társulatok többet ártanak, mint használnak. Azok oly egyedáruságok, melyek a közjő színe alatt a saját érdekeiket mozdítják elő. Amerika felfedezése után megerősödött a gyarmati rendszer, melyet a kiváltságos társulatok kerítették hatalmukba. Azonban most végre kitér az igazság világa és megmutatja, hogy ez a kiváltságos gyarmati rendszer többet árt, mint használ, és hogy a gyarmati szabadkereskedelem hasznosabb, mint ez az egyedárusági kényszeren alapuló. Az új találmányok szabadalma és kizárólagos joga, mely időhöz van kötve, azonban előnyös az által, mert az új és hasznos találmányok érvényesülését mások kára nélkül támogatja.

*

Említettem, hogy a kereskedelem az erőszakot kerüli, hogy az arany- és ezüstpénz fel nem tartóztatható módon oda foly, a hova azt az ipar és kereskedelem szabadsága vonzza; ez pedig teljesen igaz. Mindazáltal a kényszer, a tilalmak, az erőszakoskodások, a kereskedelem nagy zavarát okozzák és az egyes országoknak sokat árthatnak. Így észlelhető most, hogy a kényszeren nyugvó ázsiai gyarmati kereskedelem sokat árt Európának, mivel az arany-és ezüsttermeket innen kivonja; ezt pedig tudniok kellene azon nagykereskedőknek, a kik Angliában, Battaviában, Calcuttában és Cantonban üzleti telepekkal bírnak. Hiszen mi is, a kik e részben ujonczok vagyunk és a kik a távolból figyeljük meg a világkereskedelem menetét, észrevehetjük azt. Megállapított dolog, hogy Kelet-Indiából, azaz Ázsiának déli részéből, mindazon áruk, melyek gyarmatiaknak neveztetnek, tea, fűszerek, gyógyszerek, festékek, gyártmányok, gyöngyök, gyémántok, főleg ezüstérmek fejében vétetnek és hozatnak be Európába. Az európai gyártmányokat oda kevésbé kívánják; kivéve a katonai, zenészeti és aczéleszközöket; más egyéb ott nem kell. Tehát nagy mennyiségű ércpénz foly ki

oda, vissza ellenben kevés, és az sem közvetlenül, hanem más mellékcsatornák útján közvetve.

Ázsiában szokás kincseket gyűjteni, minek következtében az aranynak és ezüstnek nagy mennyisége vétetik ki a forgalomból. Nekem úgy látszik, hogy az ércpénznek Európában észlelhető hiánya innen származik, a mi egyébiránt szintén csak viszonylagos. E tekintetben a papírpénz hasznos, sőt szükséges. Különben az egészséges egyensúly magától fog helyreállani, ha csak azt meg nem zavarják.

*

Az élelmiszereknek igen jelentékeny része gabonából áll. Az ennél fogva különös figyelmet érdemel a közgazdaságban. Hiánya és drágasága ennek a terméknek nagy bajokat idézhet elő, melyek mivel átmenetiek, csak átmeneti rendszabályokat kívánnak. A gabonának ára adja meg a többi jószágok árának mértékét és még a pénzt is oly esetekben, midőn a pénz árfolyama a papírpénznek és az érmeknek összezavarása által érintetik s a pénz az áruknak természetét ölti magára. Ily időkből a haszonbérék, a kikötött fizetések a gabona árában állapíttatnak meg; például ennyi vagy annyi mérő rozs árát fogja a bérlő a haszonbérbe vett jószágért évenként adni. Így a rozs felveszi a pénz természetét, ekkor a pénzt cserébe elfogadni annyi, mint azt venni, a pénzt pedig cserében átengedni annyi, mint azt eladni.

Nagy volt a physiokraták és merkantilisták közt a vita, hogy vájjon a gabonának milyen, magas vagy alacsony ára üdvös-e? Ez a kérdés nagyon viszonylagos. Ha a drágaság a pénzösség következménye, akkor természetes, hogy hasznos; ha pedig a szűk termés és a gabona hiányának következménye, akkor átmeneti jelentőségű s átmeneti, de nem erőszakos orvosszert kíván s rövid időn a kereskedelem szabad menete és a legközelebbi aratás által kipótoltatik. Az említett vitának eredménye az lett, hogy legtanácsosabb az üzleti élet természetes folyására bízni ezen termékek árának megállapítását és a szabad versenyt előmozdítani. Sokan rágalmazzák a gabonakereskedőket, hogy üzérkedésükkel, melyeket uzsoraszerűeknek neveznek, nagy közbajokat idéznek elő. Én pedig azt állítom, hogy annál egyenletesebbek a gabonaárak, minél több gabonakereskedő van, mert ezek ősszel a gabonát vásárolni, tavasszal pedig eladni kénytelenek. Mind a két időben tehát használnak. Ősszel a gabonaárak nagyon esnek, a mi megfelelő arányban árt különösen az adózónak, a ki gabonáját nyomora

folytán szükségképp eladni kénytelen és pedig bármily áron, hogy adóját lefizethesse és adósságait törleszteni képes legyen. Ezek az üzerek pedig összevásárlásaik által megakadályozzák, hogy a gabona ára túlságosan alászálljon. Tavasszal a gabona ára szerfelett felszökkenék, ha azok csak néhány erős kézben maradnak meg, ha nem lennének üzerek, a kik versenyökkel megakadályozzák, hogy az árak túlságosan felemelkedjenek.

A gabonának természete is a kereskedelem ezen ágának szabadságát kívánja, mert ez a termék romlásnak van kitéve, nem könnyen tartható meg s szállítható és egyik helyen kismértékben, másutt pedig bőségesen termeltetik. Az angol Stewart nagy szorgalommal összegyűjtött adatokból kimutatta, hogy Európa termékeny országainak gabonatermelése olyan, hogy átlag annak eredménye csak $\frac{1}{4}$ -al több, mint a mennyi a belföldi fogyasztásra szükséges. Világos ebből, hogy a kormányoknak a földművelést ápolni, minden akadálytól s elnyomatástól mentesíteni kellene, a melyekkel a parasztok terheltetnek, a legnagyobb szegénységbe hajtának, minélfogva nyomorúságuk miatt a földművelést kellőleg nem folytathatják. Kiviláglik továbbá ebből, hogy a gabonabevitel és kivitel nem lehet oly nagy, hogy a nemzet boldogulását attól lehetne függővé tenni, hanem a belföldi termelést minden módon könnyíteni szükséges.

*

A papírpénzzel elárasztott ország, midőn rendes viszonyok közé törekszik visszajutni, mindenféle hullámnak és erjedésnek van kitéve. A papírpénz, érem, érték és ár, különösen az elsőrendű szükségleti czikkek árai, a tőkék mozgalmái, az emberek szenvedélyei, a haszon és kár, a vakmerő üzérkedések, a feladagoló kétségbeesések: mindez hat és visszahat. És míg ezek a viharok elcsendesednek, addig az árnak legjobb mértékét nem a pénz képezi, a mely maga is különös kereskedés tárgyává tétetett, hanem a gabona, a melyet leginkább használnak. Akkor így kell számítani: egy mérő rozsért mit kaphattam a múlt évben és mit kaphatok most, hogy ebből az árak viszonyát meg lehessen tudni. Ha valamely ország el van árasztva papírpénzzel, akkor betegségben szenved, mely veszélyes, sőt végzetes is lehet. Akkor nem segít a vitatkozás, hanem a betegséget gyógyítani kell. A papírpénz lázba hozza az országot, mely állandó nem lehet, hanem az izgalmakat a természetes határok közé kell visszavezetni. A jövőben elővigyázati rendszabályokat lehet alkalmazni, de a mostani beteg-

ség gyógyítandó. És valamint a beteg az orvosnak, úgy az ország a kormánynak engedelmeskedni kénytelen, mivel azt lehet vélelmezni, hogy a kormány legjobban ismeri a betegséget és meg is akarja azt gyógyítani, minthogy e betegség által legtöbbet veszít. Ha pedig a papírpénz által elárasztott ország ezt az ő lázas betegségét megakarja gyógyítani, akkor ennek két útja és orvosszere áll rendelkezésére: egy rögtönös, igen erős, heroikus és egy másik enyhe, lassabban ható, az előrelátás által javasolt. Mind a kettőnek megvannak a maga előnyei és hátrányai. A helyi körülményektől függ, hogy kiváltképpen melyiket érdemes ajánlani. Ila az utóbbit választják, akkor az, a minek bekövetkezését most látjuk, természetes, t. i. hogy a mezőgazdaság termékeinek ára jobban és gyorsabban esik, mint az iparcikké és kereskedelmi áruké. A mezőgazdasági termékek közül pedig az, hogy vájjon a gabonárák esnek jobban és gyorsabban, vagy pedig a nagy és kis haszonállatok árai, megint a helyi körülményektől függ. Az áraknak hanyatlásában mutatkozó ez az egyenlőtlenség az, a mi egyes esetekben leginkább árt és visszatetszik.

*

Az önzés és érdekeltség, ezek az eredendő bűnök, minden egyedárúságnak, kiváltságának, mentességnek és megszorításnak bő forrását képezik. A hűbérrendszer a földművelést terhekkel nyomja el és semmiféle kiváltság nem nyújt annak kedvezményeket. Ez pedig elég rosszul van így. Az iparosok így sokkal jobban védekezhetvén, a testületek és czéhek útjára tértek. De azok, a mint erőre vergődtek, a földművelők ellen hasonlóképp visszaéléseket követtek el és a saját külön hasznukat a közérdek károsodásával öregbítették.

Mindenféle tetszetős ürügyekkel, ajándékokkal és segélyekkel különféle kiváltságokat, mentességeket és egyedárúságokat szereztek maguknak. Azután már nem az ügyességtől és becsületességtől függött, hogy a legméltóbb alkalmaztassák, hanem más mellékes különszerű dolgoktól. A kézművesek a maguk számát megszorítani és örökletessé akarják tenni, hogy minél kevesebb munkával, minél gazdagabb hasznot biztosítsanak maguknak.

A versenyt minden módon megakadályozták. Franciaországban, hol a czéhek vagy eltörültettek, vagy nagyon megszorítvák, az ipar sokkal örvedetesebb módon halad és sokkal jobban érzi magát az állam is. Kétségtelen, hogy a czéhek a most uralomra

jutott visszaélések folytán károsak. Tökéletesen nem volnának eldobandók, mivel a társadalomban mélyen gyökeredznek. Hasznos ez a társulat a tanoncok tanítása, azok képezése, a legények vándoroltatásának, kiművelésének céljából és a végből, hogy az utóbbiakat megvizsgálja, vajjon mesterségökben kellőleg jártasok-e. Azok ezen feltételek mellett erről tanúbizonytságot adván, semmi sem álljon annak útjában, hogy a képes iparos mestersége által bárhol, a hol ez neki lehetőnek tűnik fel, élelmét megszerezhesse.

*

Mi az, a mit a zsidókra vonatkozólag javasol a közgazdaságtan? Ha minden ember, az egyházra való tekintet nélkül, melyhez tartozik, hacsak erkölcsileg jó és polgárilag hasznos, egyenlő köz-támogatásra érdemes, akkor a zsidók is ugyanabban részesítendők, feltéve, hogy a hű alattvalók kötelességeit teljesítik. A zsidók káros emberek! kiáltozzák sokan és melléktekintetekből, talán olyanokból is, melyek még károsabbak és a saját vétküket azokra tolják. Ha valahol csakugyan károsak, akkor kifürkészendő, hogy vajjon ennek oka nem-e az ő elnyomott helyzetükben gyökeredzik. Ezen ok eltávolításával ők is megszűnnek majd ártalmasok lenni, s azután hasznosak lesznek. Világos, hogy az egyedárúság és az üldözés szelleme az, mely a zsidók ellen működik. Az ő erejükkel nem élni az állam javára, annyi, mint nagy tőkét elhanyagolni. A közgazdaságtan azt javasolja, sőt parancsolólag azt követeli, hogy ők ugyanazon jótéteményekben részesíttessenek, s ugyanazon polgári terhekkel rovasanak meg, mint a többi honlakosok. Bizonyára nevetéséges őket a városokban való lakhatásból kizárni, a hol ipari vagy kereskedelmi tevékenységgel valamit szerezni és versenyük által a közönségnek használni képesek lennének, emellett pedig különféle oly foglalatossághoz bocsátani azokat, melyekben a keresztény utazóknak főzni és ételeket nyújtani vallási szertartásuk által akadályozva vannak. A csaló zsidót büntessék meg szigorúan, s ez esetben ne kaphassanak ajándékokkal megvásárolt oltalmat, de a becsületes zsidó élvezhesse minden hátraszorítás nélkül az összes emberi és polgári jótéteményeket. — A középkor elmúlt századai alatt becstelenné tekintetett az ipar és kereskedelem üzése. Egyedül a zsidók gyakorolták nagy nyereséggel azokat, minek folytán irigységet keltettek maguk ellen. Angliában, az újabbkori ipar és kereskedelem fő országában, akkor a zsidókat az ipar és kereskedelem miatt büntették, és pedig III. Henrik alatt úgy, hogy közülök a

leggazdagabbnak minden nap egy fogát húzták ki, a nyolczadik napon pedig a többiek megváltása fejében a királynak 14,000, a királynénak pedig 10,000 márka ezüstöt volt kénytelen fizetni.

*

Mivel a dolog természete szerint a nyers termékek a mezőn, az iparcikkék pedig a városokban állítatnak elő, az ország gyarapodása nagy mértékben függ attól az aránytól, melyben a faluk vannak a városokhoz. A földművelő annak, a mit fogyaszt, kétszeresét képes termelni még a kevésbé jó talajon is, hacsak a nyomor le nem teperi őt. Úgy látszik, hogy azt az arányt lehetne e részben alkalmazni, mely szerint a népesség fele a vidéken, másik fele pedig városokban lakják, vagy fele mezőgazdasággal, a másik fele pedig iparral foglalkozzék. A népesség ezt az arányt mindazon országokban, melyek műveltség dolgában magasan állanak, tényleg eléri; de Magyarország ettől az aránytól még igen távol áll.

*

Az orvos a beteghez lép, kutatja a betegség okait és természetét, orvosságot rendel neki és visszaszorítja a bajt. Vájjon ez a munka termelékeny-e vagy nem? Mire jó az e felett való vita? hiszen kétségtelen, hogy hasznos és szükségét elégíti ki. Így a bíró, elöljáró és miniszter is dolgoznak és ezek munkája az ország egészének nem kevésbé szükséges, mint bármely más termelékenynek nevezetté.

Eddig gyakran mondtam, hogy a kormányok nagyon is sokat tesznek. Tehát ne tegyenek semmit? Dehogyan: van a mit elvből kell megtenniök, de a többi mellékes és következék be magától. Elvileg fontos, hogy eljárásukban megtartsák az igazságot és méltányosságot és azokat másokkal is megtartassák, a tulajdonjogot tartásukban tiszteletben, ápolják a földművelést, mozdítsák elő az ipart, könnyítsék a kereskedelmet, mindent a közjó szempontjából tekintsenek, az erkölcsiséget, a közművelődést, és a tudományokat pedig mindenképp támogassák. Midőn a természettan tanára asztalán először tett kísérletet a delejtüvel, ki sejtette és jósolta volna ebből, hogy az a világ feletti uralmat jelzi?

*

Midőn Európa országai a népvándorlás és a különféle forradalmak öléből kikeltek, megalakultak és a királyok gyakran koronázási okleveleket kiadni szoktak a kormányzás átvétele alkalmával. Ezek az okmányok a keletkezésük idejének viszonyaihoz képest oly dolgokat is tartalmaztak, melyek csak részleges jellegűek voltak,

az újabbkori szükségek céljaira nem alkalmazhatók, sem az államra nem üdvösek; ha tehát valóban az országnak nem válnának javára, ez esetben mit tanácsol a közgazdaságtan? Erre azt felelem: rosszat soha sem kell tenni azért, hogy belőle jó származzék; soha sem szabad az erkölcsiség cs erény ellen tenni, mert azt cselekedni soha sem hasznos. Megfontolandó, hogy mit tartalmaz a szóban levő oklevél? Az Európában található ilyenek a kiváltságokon kívül a közjónak sanctióját foglalják magukban. Tehát a kiváltságnak korlátja az állam közérdeke; ennél fogva ott, a hol ezzel nincsenek már összhangban, törvényhozási úton javítva módosíttassanak. Ha ennek a törvényes módosításnak az érdekelt felek ellenszegülnek, akkor a király a közjó előmozdítására irányuló kitűnő kötelességénél fogva jogosítva és kötelezve van azt királyi hatalmának teljességével megvalósítani.

*

A közlekedés könnyítése a kormány kiváló gondoskodását kívánja. Mindaz, a mi ide tartozik, a hajózás, csatornák, utak, fuvarozás, szállodák, általában megérdemlik a kormány örökdő felügyeletét. Mindenkinek kötelessége azonban kivétel nélkül közreműködni ezen üdvös cél elérésére. Az utak építése legyen a kormány közvetlen igazgatása alatt, mert ha az a törvényhatóságokra bízatik, ezek nagyon egyoldalúan, az egész úthálózattal való összefüggés szem előtt tartása nélkül járnának el; akkor lennének fényűzéssel kiállított utak itt-amott. másutt pedig rosszak és még a posta- és kereskedelmi utak is meg lennének szakítva. — A hol az adózó nép kénytelen az utakat csinálni, ott gondosan ügyelni kell arra, hogy ők ez ürügy alatt ne nyomassanak, csalások és gazságok velők szemben ne követtessenek el. Legjobb az utakat megfelelő bérért építtetni és erre olyanok munkáját alkalmazni, a kik dolog szükében vannak és nehezen tudnak megélni.

Azok a gonosz zsarolások, melyek a vendéglőkben fordulnak elő, legjobban úgy lennének megelőzhetők, ha mindenkinek meg volna engedve házában az utasoknak szállodai ellátást nyújtani. Az ez által okozott verseny folyton a legjobb. Különben az egyedáruság káros következményeivel bizonyosan akadályozni fogja a közlekedési könnyűséget s a szegény utazók a korcsmásosok önkényének és telhetetlen zsarolásainak lesznek kiszolgáltatva.

*

A katonaság a jelenkori viszonyok közt nagyon szükséges; de az, ha csak szükén fizettetik is, nagy közterhet okoz. Pedig

úgy az országoknak, mint a közhatalmaknak kölcsönös viszonya egymáshoz ugyanaz maradna, ha a katonaság száma egyenletesen alább szállítatnék.

Ha példának okáért *A.* király, a kinek 300,000 emberből álló hadserege van, azt 30,000 emberre szorítaná, és *B.* király, a kinek 200.000 katonája van, ezeket 20,000-re szállítaná alá, akkor, míg sokkal jobban fizethetné a hadfiakat, addig az erre szükséges egyéneket nem volna kénytelen erőszakos kényszereszközökkel összegyűjteni. Az a katonaság, melyet a mesterség szabályai szerint már kiképeztek, az állás által nyújtott tisztelethez, melyben részesül, a bőségesebb és jobb ellátást is megkapná, és míg most, a mi elég rossz, büntetésnek tekintik a katonasághoz való jutást, akkor az a jutalom jelentőségével bírna. Azonban ez nem fog bekövetkezni, mivel meg nem valósítható. Ha másként nem lehet, legalább úgy kellene a katonák jobb ellátásáról gondoskodni, hogy béke idején megfelelő fizetés fejében hasznos munkákhoz alkalmaztatnának. A rómaiak legnagyobb műszaki munkálatai, az utak és vízvezetékek, katonák által készítették el. A jelenkori katonai rendszer a közgazdaságtan elveibe ütközik, mert erővel és erőszakkal ragadja az ifjakat a katonasághoz, nőtlenségre kényszeríti őket, a népességet megsebzí, a katonákat a többi kereseti módoctól elvonja, azokat szűkösen élmezi és pazarul teszi ki a betegségeknek és halálnak. Nincs a katonáskodásnak hasznosabb faja, mint a mely nálunk a határőrvidéken van behozva, mert minden polgári és katonai előnyt kapcsolatosan karol fel, és nemcsak Magyarország hasznára válik, hanem annak halhatatlan katonai dicsőségét is gyarapítja és nemesíti.

*

Káros és veszélyes az, ha a vagyon kevesek kezében halmozódik fel és a nemzetnek nagy részére nyomor súlyosodik. Ez a vagyonkülönbség sok rosszat okoz: elnyomatást, megvetést, irigységet, engedetlenséget, a bizalom hiányát és lázadásokat. Okoz zendüléseket és forradalmakat, melyek eredetét, ha figyelemmel kutatjuk, azt fogjuk találni, hogy azok innen származtak. Anglia a maga alkotmányával e részben már 500 éve példát szolgáltat, mely utánzásra méltó és tényleg utánoztatik is. Lényeges mozzanata ennek az alkotmánynak az, hogy az alsó népesség nincs elnyomva, sőt a polgári jogokban való részvételnek örvend, és igen jól érzi magát. Ez az, a mi az angol birodalmat annyi viszontagsággal szemben fenntartotta. Most veszély fenyegeti Angliát. Nem annyira rendkívül nagy államadósságai folytán, melyek azt nyomják, hanem azért,

mert ott a vagyon felette egyenlőtlenül van szétosztva. Mivel, habár annak milliomosai észszerűtlen és erkölcstelen fényűzéssel nem sértik a közérzületet, de a munkás népesség nagyrésze napibérből él, mely, ha nincs elegendő munka, a szegénységet annál sanyarúbban érzi, minél inkább méri azt a magán nagy vagyonnak és az államháztartási bőségnek mértékével.

A ki Angliában szegény, az másutt jómódúnak tartatnék. A vagyonosság ugyanis viszonylagos fogalom. De mivel Angliában szerfelett gazdag emberek vannak, az aránytalan vagyonfelosztás egyoldalúságot és veszélyes nyugtalanságokat idéz elő. A gazdagok és a hatalmasak az alkotmány ezen hibáit nem akarván kijavítani, az ily hibák idő folytán mindenhova és így az angol alkotmányba is becsúsztak. Innen származik az a belső küzdelem, a melynek az angol birodalmat kiteve látjuk. Ezt a küzdelmet bölcs és mértékletes eljárás által meg lehetne szüntetni, ha az idők követelményének eleget tennének, ha kijavíttatnék az, a mi javításra szorul és pedig a közérdeknek szem előtt tartásával. Ha ez valahol nem történik, előbb vagy utóbb erőszakos kitörések következnek be. A történet arról tanúskodik, hogy hasonló okokból mindenütt, s pedig minél elnyomottabb és miveletlenebb volt a nép, annál kegyetlenebb módon bekövetkezik a baj. Ha ottan a nemzet és az alsó nép nem volna jómódú és polgárosult, Anglia már elbukott volna. Ezek tartották fenn Angolország állami létét.

Miután előítélet nélkül egyensúlyba tudja hozni a közjólétet, remélhető, hogy a most fenyegetően fellépő ezen veszélyt is szerencsésen el fogja háritani magától. De a magának tulajdonított uralom a tenger felett, a rendkívüli túltermelés iparczikkekben s az erre épített egyedárus kereskedelem sokáig nem tarthat. Ezek tekintetében majd enged Anglia, a mint egyes viszonylatokban tényleg már engedett is. Így az orosz-angol kereskedésnek szilárdabb alapja van s az előnyösebb Oroszországra, mint Angliára nézve. Belátják ezt jól az angolok, csakhogy az ellenkező hiedelmet tettetik, mint hogyha a mostani állapotot megváltoztatván, többet ártnának maguknak. Oroszország ebben a kereskedelemben fát, vasat, rezet, bőroket és szörméket, Anglia pedig posztókat, szöveteket, aczél- és sárgaréz-árúkat s más iparczikkeket szolgáltat. Ha Oroszország ezt a kereskedelmet tilalommal akadályozná azért, hogy az említett árúkat otthon termelje, Anglia viszont azért, mivel Oroszország abból több hasznot húz, világos, hogy mind a két fél e miatt nagy károkat szenvedne. Azonban a maga természetes folyásának átengedtetve,

ez a kereskedelem úgy fog lassanként kifejlődni, átalakulni és módosulni, hogy mind a két fél a lehető legkisebb kárt és a legnagyobb hasznot fogja meríteni belőle.

*

Egyiptom, Görögország és Róma bizonyítékot szolgáltatnak arra nézve, hogy milyen nagy közelőnyt és közhátrányt képes a kormány előidézni. A hol azelőtt városok és falvak virágoztak, nagyszámú lakosság létezett, az erők duzzadtak s az igen termékeny mezőket és kerteket vízvezetékek, csinált utak és mindenmű épületek ékítették, ott ma pusztaság, járványt szülő mocsarak, néptelenség, romok, félig meztelen emberek, kegyetlen orgyilkosok és rablók, s a paloták maradványait lakó farkasok és rókák láthatók. Úgy látszik, hogy az élet ott körfutását megtette már. Az éghajlatot annyira elrontották, hogy az alatt mindenfelé alig élhetni. A mindeképpen elhanyagolt népet az iszonyú halandóság ragadja el. A rossz dolgok haladása oly gyors, hogy nemsokára nem marad ott egyéb, mint az örökké emlékezetes hajdani nagyságnak omladékai.

Nemesek minden országban, minden időben voltak és kellett hogy legyenek: ezt tanítja a történelem. A nemességnek örökletes volta, kiváltság, egyedáruság azonban sem nem volt mindig, sem nem szükséges. A nemesség az erény, a képesség, a tevékenység kitűnőségében áll, melyet a királyok kormányzásuk közben magukhoz fűznek, a kitűnő egyéneknek politikai, katonai és egyházi hivatalokat adván. Ez értelemben mondta Montesquieu azt a bölcs kijelentést, mely közmondássá lön, hogy a monarchia nemesség nélkül nem lehet meg.

Ebben az értelemben mondotta Cicero Roscius védelmére mondott beszédében: „A mi nemeseink, hacsak erény által tündöklők s jók és irgalmasok nem voltak, ezt az ő ékességüket azon embereknek voltak kénytelenek szükségképp átengedni, a kikben e tulajdonok léteztek, ennél fogva szűnjenek meg azt kiabálni, hogy az rosszul beszél, a ki szabadon és igazán beszél.“ Öröklés, kiváltság, egyedáruság nélkül is van nemesség és az emberek saját erénye és kitűnősége folytán létezik.

Leginkább két módja van a kormányzás vitelének. Az első a római kormányzati rendszer, melylyel a rómaiak sok századon át tartották a világot kezükben. Az uralkodó főnököket küldött a tartományokba, a kik az ő nevében a közérdek szempontjából

kellett, hogy, a felelősség szigorú terhének lévén alávetve, mindent igazgassanak. Ezen igazgatási mód mellett a kormány nem foglalkozott sok rendelettel és irka-firkával, hanem a gyors és üdvös hatású intézkedésben kereste a közigazgatás jóságát, és ha a praefectus nem úgy intézte dolgait, mint a hogy kellett, nemcsak hivatalától fosztatott meg azonnal, hanem a károk pótlására és bírságok fizetésére is ítéltetett.

A másik kormányzási mód a kormányzéki, mely szerint számos tagból álló testületek kölcsönösen egymás alá és mellé rendeltetvén, szabályszerűen előírt rendeletekkel, sokszoros ellenőrzéssel vezetik az igazgatást, melynél a kormány lelépő tagjai helyébe újak lépnek és az előjogok szelleme állandó. Itt a felelősség és a büntetőség elenyészik, az alakszerűségek megerősödnek; a mellett igen sokat írnak és keveset hajtanak végre. — Kiviláglik a kettő közötti különbség, ha valaki Pliniusnak Trajánhoz intézett hivatalos jelentéseit összehasonlítja a mi kormányzéki jelentéseinkkel. Necker, Franciaország minisztere, kitűnő elméleti és gyakorlati képzettséggel bíró férfiú, midőn a számkivetésből visszatért, ezeket mondotta a francezia nemzetgyűlésen: „A kormányzéki bajok mélyen gyökeredznek s nem is irthatók ki könnyen.“ — Már közhelyyé lett, hogy a kormányzékek megvásárolhatók, örökletesek és meg nem szüntethetők. Lassankint mindezt jóra kell változtatni azért, hogy a visszaélések megszüntetendők, a kormányzéki hivatalnokok száma alábbszállítandó, valamint a nagyterjedelmű irka-firkák is, ellenben növelni kell a felelősséget s gyorsítani a büntetéseket és jutalmazásokat.

Ismétlem: az államok és birodalmak az emberi nemnek merőben szükséges követelményei. Cicero azt mondja: „Semmi sem illik annyira a természet jogához és állapotához, mint a kormányzás, mely nélkül sem egyház, sem polgárzat, sem egy nép, sem a dolgok természete, sem maga a világ nem állhat fenn.“ A kormányzattal élni annyi, mint igazságot szolgáltatni és az emberek üdvét gyarapítani. A kormányzatnak egyedüli célja a köz- és magánjó, a személy-, a tulajdonbiztonság, a testi és erkölcsi tökéletesedés, az emberi művelődés.

A közgazdaságtan nem avatkozik a jog alkotmányi kérdéseibe, hanem tárgyát a hasznosság, a közjóit és az állam közműveltsége képezi. Világos, hogy a végrehajtó hatalomnak elegendő erővel és erélylyel kell bírni annak foganatosítására, a mi végrehajtandó, mert a mily könnyű szép parancsokat adni, annyival nehezebb

azokat megvalósítani. Ennélfogva minden végrehajtó közegnek, vagyis azoknak a hivataloknak a melyek a végrehajtható hatalom körébe tartoznak, kizárólag a királytól kell függeni, a ki őket királyi hatalmának teljességéből folyó jog alapján kinevezi, fizetéssel ellátja, jutalmazza és elmozdítja. A király azonnal elmozdíthatja a magas szolgálatokban azt a hivatalnokot, a ki a királyi bizalmat elvesztette. A hivatalvesztéshez elegendő a gyanú. A büntetés már vétket tételez fel. A büntetést a király bíró nélkül nem engedheti el, de az alkalmazottat eltávolíthatja a hivatalból nem tetszése alapján is. Ha a magánembernek hivatalnokaival szemben ez a joga megvan, miért ne volna meg a királynak?

A királyságnak örökletesnek kell lenni azért, mivel a születés vak szerencséje kisebb bajokat okoz az államnak, mint a bizonytalan trónutódlás által előidézett belháborúk. Ha István, Magyarország első királya, a ki nagy forradalmat okozott, mivel itt a vallást, a szokásokat, az alkotmányt megváltoztatta, nagy művének koronáját azért feltette volna, hogy az örökletes trónutódlást határozottan megállapítja, akkor Magyarország fejlődése sokkal széleskörű lett volna, azt nem zaklatták volna a belháborúk, nem lett volna itt a királyi hatalom és a nemzeti lét egyaránt annyira elnyomva, s természetes benső erejének kifejlődése nem lett volna megakadályozva, hanem kétségkívül bekövetkezett volna az, hogy ez ország a Duna mentén egész a Fekete-tengerig terjeszkedhetett és elfoglalhatta volna azt a területét a keleti császárságnak, melyet most ideiglenesen a mohamedánok tartanak hatalmukban.

A végrehajtó hatalom másképp nem kezelhető jól, mintha a végrehajtó közegek a királytól, a ki őket kinevezi, egyedül függnének. Máskülönben soha sem lesz siker. Ennek az elvnek a mi megyei közigazgatásunk, melynek tisztviselőit nem a király nevezi ki, nem felel meg. Tanácsosnak és czélszerűnek tűnik fel annak odairányuló változtatása, hogy a közigazgatási hivatalnokot a király nevezze ki, a törvénykezéseket pedig a megye válaszsza, a kiknek ellenőrzése azután a politikai közigazgatásra lenne bízható, a mi a magyar királyság első korszakában úgy is volt.

A törvényhozó hatalom az egész nemzet választott képviselői által legjobban volna gyakorolható, annak (a nemzetnek) egy része sem szoríttatván háttérbe vagy nyomatván el. Ha biztosak lennének abban, hogy minden király az erény által fényeskednék, akkor a korlátlan uralmat kellene kívánni. De mivel ez a biztosság nincs meg, azért törvényekre és alkotmányokra van szükség. Tehát még

a legjobb király is alá fogja vetni magát ezen feltételnek, mint-hogy egy alkotmány és egy törvény sem szilárd, melynek nem a közérdek és közboldogulás a célja, a mire törekedni kell a királynak is.

Az államban a következő emberekből álló osztályoknak kell lenni: az uralkodó osztálynak, melynek tagjai a kormányzattal foglalkoznak; a tudományosan tanultak osztályának, melyhez a nevelők, papok, tudósok és irodalmi férfiak tartoznak; a bel- és külbiztonság okából a katonai osztálynak; az ipar- és kereskedelmi osztálynak, mely kézművességet, nagyipart, művészetet, műipart és kereskedelmet üz; a nyerstermelő osztálynak, mely az elsődrendű szükségleti javakat állítja elő s földműveléssel és mezőgazdasággal foglalkozik. Mindezen osztályok szükségesek, s biztos, kényelmes és hasznos életüknek kell lenni az államban. Az egyiknek nem kell olyannyira kitűnni a másik felett, hogy a többiek elnyomhassa. Az állam előnyeinek és hátrányainak egyenletesen kell szétosztva lenniök. Az egyensúly fenntartása kiváltképp a király jogát képezi, de mindenkinek közre kell működni arra az egyetlen főcélra, mely a köz- és magánboldogulásban áll.

Vannak még más fokozatai és lefelé haladó lépcsőzetei, méltóságai és méltatlan állásai is az embereknek, de ezekről itt nincs mit mondanom, mivel a közgazdaságtan körén túlterjednek és a közjogba tartoznak.

A letűnt összes hatezer év történelme azt tanítja: hogy nincs emberi dolog, mely tökéletes és állandó lenne. Az államok alkotmányai is sokfélék és különféleképp szerkesztettek, módosítottak, s folytonos változtatásoknak voltak kitéve. Nem is lehetnek azok állandók. Legtovább és legszerencsésebb módon azok tartottak, melyek az emberi természetben gyökeredző közmívelődési folytonos kifejlődés alapelvével leginkább összhangzók voltak. Kívánatos, hogy mindenütt meg legyen a jók demokratiája, a jobbak arisztokrátiája és a legjobbnak egyeduralma, monarchiája. Mindig óvakodni kell attól, hogy össze ne ömöljék a jó, be ne rontson a rossz és a valamely dologgal vagy intézménnyel való élés visszaéléssé ne fajuljon.

Ázsiában láttuk az emberi nem bölcsőjét és pólyáit, de talán mivel az emberi bűnbeesés, melyet a szentírás ecsetel, szomorú következményeit ott érezte leginkább, ott ma nincs semmi, a mit állami tekintetben tanulhatnánk. Ott az emberek állandó igazságtalan, barbár osztályokba való sorakozása (Kasten-System) mellett a nemes

és az erkölcsiség iránti érzék elcsenevészett. A többnejűség, az elzárt külön női lakosztály, a babona és tudatlanság, a nem ok nélkül ázsiaiak mondott elnyomás és zsarnokság, annyira maguk után vonták az emberi nem elfajulását, hogy az alig volt jobb a majmokénál. A természet bő és jóságos adományait még élvezni sem tudja. A dőzsölő fényelgés, pompa és érzékiség által utálatosan eltorzult fejedelem előtt mindenki nyomorultan a földre borulva fekszik és e népek akármelyik hódítónak könnyű szerrel megszerezhető prédái, mert folyton leigázva így sem maguknak, hanem másoknak élnek. Most a londoni kereskedők magántársulatának ott egy ötvenmillió lakosságú egész nagy birodalma van, melynek népeit úgy kihasználja, mintha portékái lennének.

Miként az égen az elsőrendű csillagok ragyognak, úgy fénylenek és hágnak magasra a történelem rengeteg mezején a phoeniciaiak, görögök, karthagoiak és rómaiak. Itt már van, mit tanulhatunk. Az állam lényege polgári volt. A polgárzat (Staat) neve egyaránt alkalmaztatott a városra és az egész birodalomra, és nem is állott be klasszikus értelemben más különbség, minthogy a birodalom nagyban ugyanaz volt, a mi a város kicsinyben. A polgárzat nem szűk (angusta), hanem fenséges (augusta) * erkölcsi személy. A kormányhatalom itt szilárd, megállapodott, erélyes, bölcs és mérsékelt; a törvényhozó hatalom népies, a közterheket készséggel vállalja el és igazságosan osztja szét. Hazaszeretet által mindenkit, együtt és egyenként, fellelkesítvén, katonasága hősiessé, polgári erényektől áthatott, dicső és jól tartott. A gyors és méltányos igazságszolgáltatást a választott bírák kezelik, a politikai közigazgatás az uralkodónak közvetlenül van alárendelve és annak vezetése szigorú felelősség által megkötött kevés személyre szorítkozik. Mindennemű és fajú javak termelése a földművelés, kézművesség, a nagyipar és kereskedelem terén, a közműveltség, erkölcsiség, művészet és tudomány nagyon megvannak könnyítve.

A történelem azt tanítja, hogy ezek az államok a legerősebb, a legtartósabb és a legszerencsésebb virágzásnak örvendtek.

Mosdatlan kezekkel foglalkozik ez a munka a régi dolgokkal; azok különféleségét, természetét és a régi idők szellemét nem kutatta át; „csak utazik közöttük és nem tesz mást, mint élettelen tárgyként az élettelen tárgyakat, mint fatönc a fatöncöt bámulja meg, s mint kő ül a kővön.“

* Csak a latin nyelvben képez szójátékot e mondás. *G. J.*

Róma uralmának utolsó korszakába, Krisztus szeretete és szelíd tanításai által minden fajnak és embernek nyilatkozván meg, hatol be a keresztény vallás verőfénye.

Hanem közbe jön a népvándorlás és a középkor barbársága. A dolgok egész rendje felfordul. Krisztus isteni tana maga is elrutinitatik; a keresztény szeretet helyébe a gyűlölet és üldözés, a vallás helyébe a babona, az engedelmesség helyébe a hatalmi tultengés, az alázatosság helyébe a gőg, a szellemi emelkedettség helyébe az anyagiás érzékiség, az erkölcsiség helyébe a hitelvi fogások és az egyenlenségek lépnek elhatalmasodva.

A pogányság és zsidóságnál a vallás örve alatt az egyház fényt, hatalmat világi hiúságot tanúsítván, az égieket összekeverte a földiekkel, mind a két hatalmat együtt bitorolta, és visszaéléseivel elárasztott mindent. Ezért következett be az, hogy az Isten fiát, a ki az igazságot, irgalmat, alázatosságot, kölcsönös szeretetet és vonzalmat tanította volt, keresztre feszítve végezték ki, híveit pedig üldözve zaklatták.

Minden üldözés azonban eltéveszti célját és vértanuságokat teremtvén, az üldözöttek diadalt szerez. A keresztény egyház uralomra jutván, a türelmetlenség, üldözés és világi hiúság ugyanazon eredendő bűnébe esett. De az isteni igazságnak élete bármennyire szorongatták is azt, így nem múlhatott ki, hanem századok folyama alatt újra kihajtott, s ezentúl is, bármily viszontagságok közé kerüljön, isteni igazság maradand mindörökké.

A népvándorlás alatt a győztesek elfoglalták az országokat és lakosaikat rabszolgaságba hajtották. Így keletkezett a hűbérrendszer. Nem csupán ezen rendszernek tulajdonítandók a szóban levő korszak nagy bajai. Minden pusztulásnak indult. A királyok a hűbéreseikkel folytatott szakadatlan harcok alatt elnyomattak, a nemzettel pedig egyesek rosszabbul bántak, mint a barmokkal. A tudomány, művészet, ipar, kereskedelem, közműveltség száműzve volt; a vakság és babona pedig elterjedt és fenntartott. Mindenfelé bel- és külháborúk, rablás, gyilkolás és pusztítás! A királyok és népek küzdöttek ezen nagy csapások ellen; a királyok oltalma alatt feléledtek a városok és a polgári szervezetek. Az iparosok, kereskedők és művészek oda húzódtak. Ezen városok védelmezték a királyi jogokat és maguk is gyarapodtak vagyonban. A katonaság a király iránti hűség által tűnt ki. Vállvetett erőegyesítés mellett így állott helyre az egyensúly és feltámadt a közműveltség is. Keletkeztek és különféleképp módosultak az újkori alkotmányok, melyek között az angol tűnik ki.

Villámlás közt születik meg Észak-Amerika alkotmánya. Legújabbban Franciaország, Belgium, Bajorország, Württemberg és Lengyelország alkotmányai fel-felcsillámlanak.

Szembeötlő tény, hogy az emelkedés keletről nyugatra halad. A legrégebb időben a közműveltség Ázsiában állott magasan, onnan annak tetűzése a Földközi Tenger partjaira ment át és a középkor barbárságának elmúltával Európában éledt fel. Most az itt megöregedvén és elgyengülvén, úgylátszik Amerikába akar átköltözni, és amott nem másként, mint azáltal tartható meg, hogy a visszaélések és a szennyfoltok kijavíttatnak és kitisztíttatnak. A százados szokások ugyan mindenféle tiszteletet érdemelnek, de a közjót nem szabad soha sem szem előtt téveszteni, azért bölcsen és mérséklettel kell haladni ezen legnemesebb, leghasznosabb és legmagasabbosabb cél felé.

XVI. FEJEZET.

Ismétlés.

Azon népeknek, melyeket mi barbároknak nevezünk, szükségletei csekélyek: növényi tápszerek, élelemre hús, bőrök, némi szövetek, hogy velők testöket fedezzék, fa, vas; ezek, a melyek kívántatnak és a melyek elegendők.

Hanem, a hol a testi és észbeli műveltség magasabbra hág, ott a dolgok ismerete nemesíti az embert s a szükségek végtelenül szaporodnak. És habár ez a haladás gyakran visszaélésé fajul, az ok mindazáltal nagyon hasznos és az emberi természetben gyökeredzik.

Ezek a szükségek keletkeztetik az ipart és kereskedelmet, melyek legközelebbi hatásai azután a népességnek szaporodása és az állam belső erőinek gyarapodása. Mert a gondviselés akarta azt a bölcs berendezést, hogy ne csak a természet alkotó ereje, hanem az emberi ügyesség is a tökéletesedésnek végtelen fokozatain jusson fel, melyeket az ipar és kereskedelem folytonos ingereik által mindig magasabbra emelnek.

És így az egyes emberek sokkal többet termelnek, mint a mennyi fenntartásukra megkívántatik. A munkának és az általa termelt javaknak bősége, a természeti erő és az ipar tökélyesbülhetése, a közműveltség és kereskedelem által szolgáltatott inger egymásra oly módon hatnak és visszahatnak, hogy ebből a lakosság szaporodása, a gyors forgalom' és az emberi erők gyarapodása keletkezik. Ezt bizonyítja a tapasztalás is, mely arról tanúskodik, hogy ugyanazon fokú termékenység mellett egy négyzet mértföld itt csak 500, amott pedig 5000 lelket képes bőségesen táplálni.

Hogy az ipar és kereskedelem a nemzeteknek minő fölényt nyújt, ennek bizonyítéka az a tény, mely szerint Európának, a

legkisebb földrésznek, egész birodalmi vannak Indiában, és az, hogy végre a pénzzavarok által szorongatott leghatalmasabb fejedelmek is kénytelenek segítségért a kereskedők pénztáraihoz és üzérkedéseihez fordulni. — Európa mai állása mellett azon ország, mely ipar és kereskedelem híjával van, szegény és gyenge, ellenben, hacsak némileg virágzó ipara és kereskedelme van, sokat nyom e világrész politikai rendszerében.

Vegyük a kereskedelemnek csak egy ágát, az indiait: ezen kereskedelem által Hollandia magának egész Európát adózójává tette. Minden város és mezőváros, minden falu önként járult hozzá adományával, hogy az gazdagodjék, mert hát melyik az a viskó, melyben valamely fűszert nem fogyasztanának? Annak a garasnak, melyet a mi szegény parasztunk a boltosnak borsért fizet, egy részét már a hollandi kapta meg.

Nem is kell csodálkoznunk azon kereskedelmi háborúk felett, melyeket az üzérkedő nemzetek egymás közt folytattak. Vannak ugyanis kereskedelmi ágak, melyek jövedelmezőség tekintetében egész tartományokon túltettek. Azon sem fogunk csodálkozni, hogy azok a békekötések, melyek Anglia, Franciaország, Hollandia és Spanyolország közt az utolsó kétszáz év alatt létrejöttek, kereskedelmi kedvezményeket és szerződéses megállapodásokat szintén foglaltak magukban. Az utolsó francia háborúk alatt is mily buzgóan igyekezett Anglia megóvni a maga kereskedelmi érdekeit.

Miként az ipar és kereskedelem természetes hullámzásával magától, alig észrevehetőleg a legtávolibb vidékekre is kiterjed, éppen úgy például a londoni kereskedő a másik félgömb lakóit az amerikaiakat és kínaiakat, átkarolja üzleteivel. És az egyszer már megerősödött kereskedelemnek másfelől még oly ereje is van, hogy semmiféle hatalom sem képes azt rögtön megszüntetni. Mert az a hallgatag önkéntes hullámzás az erőszakos tilalmak és büntetések rohamát kerüli, a mi különben a saját különös természetű ellenhatása folytán is eltűnik.

Minden kereskedő, habár különböző uralkodó alattvalói, ugyanazon lánczolat által fűzetik össze, és az egyik részt érintő erőszakoskodás a másikon kétszeres ellenhatást idéz elő. Franciaország utolsó véres háborúja alatt is, mely érdes eszközökkel és pun gyűlölettel vitetett, daczára a legszigorúbb tilalmaknak, a háborút viselő nemzetek a kereskedelmet kölcsönösen folytatták semleges üzletemberek közvetítésével. Minél szigorúbb a tilalom, annál nagyobb a haszon reménye, melyet míg életök veszélyeztetésével is elérni

törekcszenek a maguk előnyeit hajhászó emberek. Az ipar és kereskedelem a magánosoknak önkéntes kezdeményezéséből keletkezik, mely a saját haszon szerzésére irányul. Ez az az egyetlen forrás, mely ha valahol nem létezik, ott az ipar és kereskedelem nem fog virágzani. Ipart és kereskedelmet nem lehet parancsszóra előteremteni, ha a lakosok sokasága azt magától nem akarja létrehozni. Kívánatos azért, hogy az ilyen kísérletek megtételének szabadsága biztosítva legyen, és hogy a haszon reményét, mint ezen kezdeményezési önkéntesség indokát, a valószínűség támogassa. Mindaz ennél fogva, a mi az ipar és kereskedelem szabadságát és a haszon valószínűségét csökkenti, homlokegyenest jelentkező ellentéte az iparnak és kereskedelemnek. Ebből tehát könnyű megítélni, hogy a tilalmakról, vámokról és a kereskedelemmel való erőszakoskodásokról mit kelljen gondolni.

Miután az ipar és a kereskedelem több embert kezdett foglalkoztatni és a különféle áruk szállítása sokasodott, miután észrevették, hogy ebben az ország lakosainak és a közhatalom gyarapodásának nagy oka rejlik, az uralkodók szűkségeik által szoríttatva, jövedelmeiket ebből akarván gyarapítani, a kereskedőktől, ezeknek valószínű hasznát véve a számítás alapjául, az áruk értékének megfelelő fizetéseket, melyek Magyarországon harminczadoknak, vagy harminczadi adóknak neveztetnek, a határra vámhivatalokat állítván fel, követeltek úgy az árubehozatalnál, mint a kivitelnél. A vámok az ipar és kereskedelem szabályozásának és igazgatásának költségeire fordíthatók. Ezen behozott, kivitt vagy átvitt áruknak évenként történt részletezéséből ismerhetni meg nagyban az ipar és kereskedelem állapotát. Ismétlem, csak nagyban alkothatni róla véleményt, mert ezek az összeírások természetöknél fogva csonkák és megbízhatatlanok lévén, csupán általános fogalom szerzésére alkalmasak. Mindaz ugyanis, a mi csempészet útján hozatik be vagy vitetik ki, a mi eltítkolva vagy színelve, a kezelés elhamarkodása, figyelmenlenség és csalárdság mellett megy ki és jön be, mindaz, a mit az utazók visznek magukkal, hiányzik ezen összeírásokból.

Ha a kormány az ipar és kereskedelem természetes irányát kifürkészvén, azt a hatalmában levő eszközökkel felemelni törekszik, a mi kellő határok között csakugyan meg is teendő, bizonyára magasra emelheti a közgyarapodást és a közhatalmat. De ha a természetes irányzattal ellentétben önkénykedve erőszakot követ el az iparon és kereskedelmen, melyeket parancsszóval és tilalmakkal valamire kényszeríteni igyekszik, akkor haszontalan

munkát kezd és roppant költségekkel terheli pénztárait, e kiadások azért lévén szükségesek, hogy említett parancsainak foganatot szerezhessen; akkor az ipar és kereskedelem termelő erejét elfojtja, általános pangást és a visszasságok útvesztőiben tévedve aluszékonyságot idéz elő, és senkinek sem árt annyira, mint magának. Ezenfelül ezer módon csalódik, midőn a köz- és magánösszeköttetésben levő jólétet előmozdítani törekszik. Ha valamely ország termékei tilalmaztatnak, vagy súlyos vámokkal rovatnak meg, az viszont természetes jogával élve, a tilalmazónak termékeit ugyanazon tilalommal vagy súlyos vámmal érinti. De e mellett, mivel másutt nem lehet kereskedelmet folytatni, mint a hol mind a két fél hasznot merit belőle, minden tilalmazás esetében, midőn a külföldiek hasznát lehetetlenné teszik, egyúttal a saját előnyüket is feláldozzák az országok. Minél nagyobb a vám, annál kisebb mennyisége hozatik be a vele megrótt áruknak: viszont minél kisebb az, annál több hozatik be mellette, úgy, hogy a kisebb vámok haminczadjövedelein tekintetben, az áruk behozott nagy mennyisége folytán, a magas vámokon túltesznek.

A kormány a kereskedelemre vetett adókból nem gazdagodhatik meg, mert minél nagyobb vámokkal sújtja a kereskedelmet, annál többet kell azok behajtására és a csempészet megakadályozására költenie, úgy, hogy gyakran a bevételt a költségek felemésztik és az ország lakosait egészen hiába zaklatták. De ha a költségek leszámításával közvetlenül maradna is valamelyes haszna, elveszti azt közvetve a pénzforgalom megszorítása révén, mely a közpénztárakhoz — miként a vér a szívhez — szokott visszatérni és így minél nagyobb és minél általánosabb, annál hatékonyabban tölti meg ezt a központi kútforrást. Nem akarom tovább fejtegetni, hogy a kereskedelem és ipar-szabályozás ezen erőszakos és kényszerítő eszközei által mennyire megromlik a lakosok erkölcsisége, mennyire eltűnik a nép szeretete s mily ellentétbe jut a magánelőnyök szerzésének törekvése a közengedelmesség kötelességével.

A mennyire gazdagítják az ipar és kereskedelem a népeket, épp oly kevésbé virágozhatnak ott, a hol a népnek legalsóbb és legnagyobb része, a nemzetnek alapja, nyomorban sínylődik. Ezen legnépesebb osztálynak fogyasztása által ösztönöztetik a belföldi termelés és a nagy ipartelepek előállító tevékenysége.

Ez a belföldi iparnak és forgalomnak, mely külkereskedelemmé duzzadhat fel, életet ad. A hol ez a szegénység nyomása által megengült, ott a fogyasztás és termelés alapjának tünedezése folytán

az iparnak, kereskedelemnek és közjólétnek szervezete is csak nyomorultan tengődik. — Nem minden föld terem meg mindent. Az egyik tartomány, s az egyik nemzet bizonyos meghatározott áruk előállítására van rendeltetve a természettől, melyek ezen tartományban kevesebb munkával és költséggel termeltetnek s azok még kétszeres áldozattal sem volnának előállíthatók másutt. Így például vajjon foghat-e Anglia valamikor tokaji bort szűrhetni? De mi sem vagyunk képesek a finomultabb fényűzési czikkeket előállítani, a melyekben viszont ők bővelkednek. Az országok e tekintetben épp oly viszonyba lépnek egymással, mint a milyen az egyes embereket egybefűzi. A földművelő mezőgazdasági termékeit viszi a polgári mesterembernek és attól viszont kabátot vagy czipőket vásárol. Ha kabátot vagy czipőket maga gyártana, munkában, időben, költségekben, tökéletlen siker mellett, tízszer nagyobb áldozatot hozna, mint a maga mesterségét jól tudó iparos. Holott a termékeket kölcsönösen mindkét rész előnyével cserélhetik ki; ez köti össze és míveli ki az emberiséget. — Hasonló felfogás vezet az országokat is. Az egyik oly termékek előállítására adja magát, melyek termelésére a természet, az éghajlat és szokás vezetik azt. A mi feleslege azután ebből van, azt a másik ország feleslegével cseréli be, és így mind a kettőn segítve lesz.

Az emberek ezen ipari összeköttetése szükségképp föltételezi az árnak, vagyis a dolgok értékének mérőjét. Ez a mérték a pénz, mely valamennyi jószágnak árát és értékét képviseli és viszont minden az életszükségletekhez tartozó általa képviseltetik. Midőn gabonámat a szükséges pénzért átengedem, pénzt veszek; midőn ezt a szükséges gabonáért engedem át, akkor gabonát vásárolok. A pénz képviselő jószág, mert a nyerstermékeket, az összes szükségleti javakat és a termelésre fordított munkát képviseli.

Észak-Amerika belső területének lakosai pénz gyanánt csigákkal élnek, Nagy-Tatárországnak népessége pedig a szükségleti javakat állatokkal vásárolja; a mi nálunk az arany, tallér, húszas, garas, az ő náluk a ló, tehén, juh, liba vagy tyúk. E részben az az előnyük van, hogy pénzükből táplálkozhatnak is.

A vagyon nem áll csupán pénzben, hanem áll abban, ha a terményeknek mennyisége és minősége azon legmagasabb tökélyhez közel jut, a melyre természeténél fogva képes. Ez a magyarázat már magában foglalja a földnek tökéletes növelését és a lakosok oly ipari tevékenységét, mely a dolgok tapasztalaton nyugvó ismeretéhez azok művésziesebb alakítását társítja és a kereskedelmi

haladás által támogattatik. Tegyük fel, hogy az ily állapotban levő ország arany- és ezüsbányákkal s otthon készült pénzekkel nem bír. De pénzben tényleg mégis bővelkedik. A pénz ugyanis az emberi szükségleti cikkek értékét képviseli és az az eszköz, melylyel ezeket meg lehet vásárolni. Ebből önként kiviláglik, hogy mi vonzza a termékeknek bőségét.

Valamint a pénz arra ösztönöz, hogy a szükségek kielégítéséről az emberek gondoskodjanak, úgy forgalma által oda törekszik, a hol ezt tényleg meg lehet tenni; tehát a gazdagságot nem képezi, hanem képviseli.

Ezek a nagyon elvont és elméleti fejtegetések talán hiábavalóknak fognak feltűnni; de korántsem azok. Spanyolország, midőn Amerikának felfedezése után az aranynek és ezüstnek nagy halmazait összeharácsolta, azok birtokában magát kimeríthetetlenül gazdagnak gondolta, pedig nem volt az. Ez a rengeteg sok pénz szétfutott Angliába, Franciaországba és Hollandiába, a hova azt az ipar és kereskedelem vonzotta, Spanyolországot pedig nagy kimerültségben hagyta hátra. Magyarországon és Erdélyben is igen gazdag arany- és ezüsbányák vannak, de vajjon gazdagokká lesznek-e bennünket?

Minél termékenyebb a talaj s minél több és különfélebb adományaiabn bővelkedik a természetnek, minél nagyobb a népesség és annak minél nagyobb része örvend jólétnek minél fejlettebb az ipar és kereskedelem, minél tökéletesebb a természet kutatása, a művészet és a tudomány művelése s az erkölcsi rend, minél tökéletesebbek a hazai termékek és minél jobban támogatja mindezeket a bölcs, jóakarató és szabadelvű kormányzat, annál nagyobb ott a vagyonosság. — Nem szabad ezeket sem az uralkodók jövedelmével, sem a közalappal, ha valahol netán ilyen léteznék, összezavarni, hanem azalatt az egész ország erőinek és termékeinek teljes összegét kívánom értetni. Mindazon eszközöknek tárházat, melyek a felmerülhető összes esetekben használhatók, s a mely utóbbi a szükség és rögtön beálló közbajok esetén ismeretlen erő által mintegy kinyittatik, úgy bámulják az idegenek, mint valamely az égből aláhullott gyámolító jelenséget. — Ebben három mozzanat létezik, melyekről az ész képzei alakulásának könnyítése végett érdemes megemlékezni.

1. A termelő rend. Ez minden gazdaságnak, és mindannak termelését felöleli, a mi nyersanyagként a terület körén belül előállítható. Ez az állam alapja. Az, mint az emberek állati életéhez

feltétlenül szükséges, soha sem hanyagolandó el, és minden egyéb arra építendő.

2. Az átalakító rend. Idetartoznak a műhelyek, nagy ipar-telepek, gyárak, a kézművességek, a szorosb értelemben vett ipar, melyek a nyerterményeknek hasznosabb vagy kellemesebb alakot adnak. Ez a nyertermények előállítását növeli, fogyasztását terjeszti, értékét nemesíti, gazdaságát szélesb körűvé teszi és egyúttal főalapja a kereskedelemnek.

3. A cserélő rend. Idetartoznak a kalmárkodás és kereskedelem, a mi mozgékonyt ad a mezőgazdaságnak és iparnak, habár tágabb értelemben a kereskedelem az ipart is felöleli és a közlekedési utakat megnyitván, a forgalmat megállapítván, nj alkotó erővel élénkíti a népeket és az egészzet.

Midőn valahol mindezekben az erkölcsi törekvés a további tökélyfok elérésére megvan, midőn mindennek szerencsés haladása által a nemzet gazdagszik, midőn a természet, művészetek, elméleti és gyakorlati tudományok alaposabb tanulmányozása és művelése amazokkal szoros összefüggésben virágozik és a nemzeti jellemet nemesíti, akkor ott a nép műveltnek nevezhető, maga a műveltség pedig legfőbb díszje és éke az emberiségnek.

*

Minden polgári társadalomnak, minden államnak célja az emberek boldogságának elérhető legmagasb fokához való eljutás.

Ezen boldogságban szükséges a tulajdonjog és sérthetetlen közbiztonság, bölcs kormányzat és méltányos igazságszolgáltatás, de épp oly szükségképp megkívántatik, hogy az emberek élni és anyagilag létezni képesek legyenek. Ennélfogva minden társadalom gondoskodásának oda kell irányulni, hogy az ország lakosai az élethez szükségeseket megszerezzhessék, hogy a kereset számára segédeszközeik bőven legyenek meg, s általában, hogy azok, a mennyire csak lehet, könnyen, kényelmesen és kellemesen folytathassanak művelt életet.

Ez minden kormánynak szoros kötelessége, de e mellett saját érdeke is. Honnan vegye az állam erőit, ha lakosai nem bírják magukat jól. A mi az egyeseknek hiányzik, az nem képezi-e majd hasonlóképpen az egésznek hiányát? Mi egyéb képezheti az államok hatalmát, mint a nagyszámú lakosság és a köz- és magánjavak bősége, továbbá a megélhetés könnyűsége és a szerzési iparkodás hatása? Múlékony minden, bárhonnan jövő közragyogás, kivéve, ha az a közjóléttől tör elő.

Azonban az ember állati életének fenntartásához kevés kívánatlik. Az emberek úgy is élhetnek, mint a pusztaságban a barmok; gyümölcsök, füvek, és gyökerekkel táplálkozhatnak. De magasabb az ember számára kitűzött rendeltetés. Az emberi életszükségek végtelenül megszorodván, s midőn a művészetet és tudományt, melynek okai és okozatai egyúttal, előhozzák, az emberi természetet nemesítik, midőn a megélhetés könnyűségét és a szerzési szorgalmat növelik, gyarapítják a népességet, a forgalmat és a javakat. Ennek következtében azok az államra nézve a hatalom fokozása szempontjából a leghathatósabb eszközök.

A szokás második természetté válik. Habár a cynikusok azt tanítják, hogy hiú dolog a fényűzés és az emberek kávé, czukor és fűszerek nélkül is meg lehetnek; elegendő egy ruha; hiábalók a büszke paloták, a zenészek karai, a bennünket csalódásba ringató festmények, s a színházaknak különböző látványosságai: de az ezekhez már hozzászokott emberek nemcsak élvezik, hanem az életszükségek közé számítják azokat. Változik a kormányzat alakja, változnak az elvek, de a szokásoknak ezen szükségei, habár különböző alakokban, megmaradnak. Nem is változtathatja meg azokat a kormányhatalom, hacsak a következő nemzedékek a korai gyermekégtől fogva másként nem hangoltatnak és a századnak uralkodó szelleme nem változik. De hát miért is akarná megváltoztatni, midőn bölcs mérséklettel azt a saját előnyére igen jól irányíthatja, és ezen kapcsolat az emberiségnek legszebb jellemvonásai közé tartozik?

A fényűzés alatt a nyerstermények, iparczikkek és művészeti tárgyak bőségesebb fogyasztását kell érteni. A fogyasztás lévén a szorgalomnak legfőbb ingere, egészen világos, hogy a belföldi cikkek fogyasztását felölelő fényűzés üdvös és a belföldi gyarapodással együtt erőt duzzasztó tényező, továbbá az ipar és a kereskedelem fejlesztésének igen hatályos eszköze. Ennélfogva a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem, melyek megélhetést adnak az embernek, biztosítékot az állam hatalmának, a kormányzat kiváló gondoskodását kívánják meg. A mindenféle életmóddal bíró népségek szorongatása, az iparnak és kereskedelemnek nehezítése annyit árt, mint a területnek és a politikai önálló létnek megtámadása.

*

Hallom az ellenvetést, mely szerint az anyagi bőség nem kívánatik a közboldogsághoz. Magyarország hatalmas erőben és

fegyverekkel; boldog szegénységében a paraszt, mert jobb életmódot nem ismer, s többel járul a boldogság érzetéhez a tudatlanság szegénység, mint a tudomány anyagi bőséggel párosulva.

Ez elég tetszetősen van mondva; de az össze nem tartozó eszméket szét kell választani. A közboldogság alapja a közhatalom; ez azonban a nép anyagi jóléte mellett az újkori Európa helyzetében lehetetlen. Nem elegendők most a háborúban a fegyverviselésre alkalmazott és az ellenséges erőket üldöző férfiak, hanem sok férfi, nagy népesség, művészet, tudomány és tömérdek pénz kívántatik meg. Ezeket pedig honnan vegye a kormány, ha a nemzet nem bír velők? Az alanyi boldogság mindenkinek egyéni érzésétől függ és e tekintetben a cigány, a bolond és akármely alacsonyorsú, a ki jobb sorsot vagy nem ismer, vagy nem kíván, boldognak mondható. De ki nem látja ebben a sophismát? Vájjon az efféle boldogságnak érzése kívánatos-e? Nem mocskolja-e be az emberiség jellemét. Vájjon a tudatlanság szegénységgel párosulva más érzelmeket szülhet-e. mint az ostoba szenvtelenség alacsony érzését? A tárgyi boldogság azon magasabb jellegű közműveltségben áll, mely által az emberek a barmoktól különböznek és kitűnő rendeltetésüknek tökélyében, mely a mindenható alkotónak célja volt, s valamennyi viszontagság elleni küzdelem legbiztosabb gyakorlása az erények eszközeinek. Ez a csalhatatlan boldogság mértéke, mely a nyomort is megelőzni, a balsors kedvezőtlen fordulatait pedig legyőzni, vagy legalább enyhíteni képes.

Az alanyi boldogság nem számítható ki, mert a mi az egyiknek boldogság, az boldogtalanság a másiknak, a szerint, a mint a vélemények és az érzésnek módjai különbözők. Kétségtelen, hogy boldogabb az angol adófizető, mint az a meztelen afrikai, a ki vadállat módjára elfogtván, ha erőteljes, akkor 20—30 aranyért örökös rabszolgaként adatik el.

Ha pedig különösen az a kérdés merülne fel, vájjon a magyar paraszt másokkal összehasonlítva boldog-e, azonkívül, hogy a tárgyi boldogság természete szerint csak összehasonlítás útján lehet itt ítéletet mondani, ez a kérdés egy szóval intézhető el. Kérdezzék meg az osztrák jobbágyot és a magyar parasztot, vájjon boldogok-e? Ha ezt amaz megerősíti, emez pedig tagadja, akkor a vitás kérdés eldöntöttnek tekintendő.

Ki fogja tagadni, hogy Magyarország boldogabb lenne, ha itt a paraszt szolgáltatásait jó érzéssel róná le és valamely felesleget visszatartatna magának; ha az a nemes, a ki néha kanászkodni is

kénytelen, állásának illendőségéhez képest folytathatná életét; ha valaki társadalmi állásának kötelességeit, és pedig a közveszedelem idején a közönséges mértéken túl is teljesítene s ezáltal gyorsan segíthetne a hazán; ha a művészet és tudomány jobban virágzanék, és a hasznos dolgok ismerete jobban el volna terjedve a nemzet körében; ha nagyobb volna a pénznek és ipari termékeknek forgalma, több és könnyebb a szerzési mód; ha itthon termeltetvén az, a mi a természet adományainak bősége folytán lehetséges volna, az országnak benső erői megkétszereződnének; ha szükség esetén kétszeres áldozattal támogathatná a nemzet a királyt, ha kettős áldozattal tarthatná fel a hazát: akkor az ország és lakói bizonyára boldogabbak lennének.

*

Nekem továbbá ügylátszik, hogy Magyarország üdve és boldogsága nagyban függ Ausztriához való viszonyának minőségétől. Most ez a viszony nem olyan, mint a milyennek azt Magyarország java kívánná. Nagyon heterogén részét képezi Magyarország a Monarchiának. Ha a Monarchia kétszer annyi adót kap többi országaiból, mint Magyarországból, ki csodálkozhatik azon, hogy amazok a főhatalom erőszertetét kiérdemelték? Ha ez az idegenszerűség akadályozza a Monarchia és Magyarország jólétének gyarapodását, akkor semmi jobbat nem tehet Magyarország, minthogy ezt a heterogeneitást bölcsen megváltoztatja.

Hogy Magyarország nagy mértékben gyarapodhatnék, azt senki sem tagadja. Én azt állítom, hogy az kétszer oly magasra emelkedhetnék. Magyarországnak bármily gyarapodása, előnyére válik a Monarchiának, mert mese az, hogy Magyarország gazdagodása Ausztria hanyatlása lenne. Ez ellen szól a dolog természete és a történelem. Tegyük fel, hogy a Monarchiának vagyonossága egyenlő ezerrel; ha pedig Magyarország a maga részeivel annak felét teszi és igaz, hogy annak erői ezek kétszeresére emelhetők, ebből az következik, hogy az egész Monarchiának vagyona 1500 leend.

*

**

Immár művecskémnek befejezéséhez sietek; nincs is több mondani valóm, csakhogy feleljek arra az ellenvetésre, a melyet kifogásként magam ellen felhozatni látok. Ellenem fogják vetni, hogy nagyon is királyi és udvari érzésű vagyok. Hogy Magyarországon ez az ellenvetés mennyit nyom, az magától világos. Én az udvartól soha sem kaptam semmit, de nem is kértem. Most, életem

55-dik évében késő lenne az udvaronczkodást kezdeni. Hízlekedő, édeskedő, képmutató sohasem voltam, és nem is leszek. Hanem lelkem benső meggyőződése folytán híve vagyok a királyi hatalomnak és megbizonyosodtam arról, hogy Magyarország a maga természetes gazdagságát másként nem fogja kifejthetni, mint a királyi hatalom támogatása mellett. Visszaélés mindenütt lehetséges, ennél fogva a királyi hatalommal is. De a királyi hatalommal való visszaélés koránt sem árt annyit, mint a többi hatalmaknak, pl. a hierarchiának, arisztokracziának, demokracziának, a katonai és kormányászéki hatalomnak visszaélései. Ez az egész történetből fényesen kiviláglik, és már abból is kitűnik, hogy a királyi hatalom szelleme az egyes királyok halálával megváltozik, a többi hatalmaké pedig nem.

Ezen munkámban sok van, a mi tetszhetik az udvarnak, de van sok más is, a mi meg visszatetszhetik neki. Másoknak talán még több nem lesz ínyére. Nem fogok tetszeni minden olvasónak, de nekem sem tetszik minden olvasó. De én nem tetszeni, hanem használni akartam. Azt, a mit igaz, jogos, hasznosnak ismertem fel, azt teljes alázatossággal mint törvényesen megvalósítandó előnyt javasoltam édes hazámnak. Ha pedig annak javára híven írtam, vagy híven cselekedtem, úgy hiszem nem dicséretet érdemiek, hanem csak a mulasztás vétkétől mentesítem magamat.

A PARASZTNAK

ÁLLAPOTÁRÓL ÉS TERMÉSZETÉRŐL

MAGYARORSZÁGON.

A MŰNEK EREDETILEG CZÍME NEM VOLT. MEGJELENÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI
AZ ELSŐ RÉSZBEN OLVASHATÓK.

ELŐSZÓ.

Annak oka, hogy vizsgálódásom számára ezt a tárgyat választottam, abban áll, mivel ez nagyon hasznosnak látszik előttem. A lakosságnak legnagyobb részéről van szó, mely minden közterhet visel és az országnak alapját képezi általában véve politikailag is, de különösen azért, mivel a magyar királyság földművelő ország. Mindaz tehát, a mi erre a lényeges néprétegre vonatkozik, lehetetlen, hogy a közfigyelmet meg ne érdemelje, melyben azt őseink is gondosan részesítették, a miről annyi törvény és közokirat tanúskodik.

Annak, a ki behatóan foglalkozik vele, az emberek ily nagy számának sorsa felkorbácsolja a lelkét, mint tengert a vihar. Hanem az igazság kutatójának, a ki a közjót tartja szemei előtt, nyugodt, sük vizen kell hajókézni. Azért lelkünk minden hullámszását én, mint szerző és jóakaró olvasóm is mérsékeljük, hogy semmi tekintetben se szóljunk és ítéljunk helytelenül, vagy vakmerően, mert az egyszerűséget és a részletek tanulmányozása a valónak és az igazságnak úgy is támaszai.

Három részből áll ez a munkácska. Szólani fogok:

1. A parasztság keletkezése és fejlődéséről.
2. A parasztok állapotáról Magyarországon.
3. Azoknak természetéről.

E tárgy igen terjedelmes, nyomatékos és kényes természetű s azt ez irányban még nagyon kevésbé bonczolgatták. Járatlan vidékeken fogok haladni. A történeti és gyakorlati pártczélatot, az emberi jogoknak annyira emlegetett kérdéseit gondosan kike-rülendem. Mély tanulmányon alapuló munkálatot és minden tekin-

tetben tökéletes magyarázatot az olvasó ne várjon tőlem. Átlátom és érzem, hogy e tárgyban mi mindent lehetne szolgáltatni; ezt azonban nem tudom, sőt ha tudnám, sem akarom tenni. Valamit fenn kell tartanom az olvasónak is, hogy ne csak olvasson, hanem ő maga is nyomozzon és kutasson.

Ha ez a munkácska tetszést fog aratni, az nem nekem, hanem tárgyam nagyságának lesz tulajdonítandó. Azért azt a kegyet kérem, hogyha ezt netalán nyújtanák nekem, ne az olvasás pillanatnyi hatása alatt, nem egyes részek benyomásától vezetettve, hanem egész kis munkám szem előtt tartásával ítéljenek rólam. Bárcsak sikerülne az előítéleteket megszüntetnem, vagy legalább megingatnom. Mert véleményem szerint nem azok az előítéletek, a miket nem tudunk, hanem azok, a miket rosszul tudunk és úgy megszoktunk, hogy benső természetüket kipuhatolni sem akarjuk.

Latinul írok. Nem is látszik azon tárgyhoz, a melyről írok, más nyelv illőnek; nem hiszem, hogy az egész Magyarország területén más nyilvános, alkotmányos és bizonyos értelemben nemesi nyelv lehessen.

A munka végén számokkal megjegyzések foglaltatnak, utalva azon helyekre, a hova tartoznak.

Mint magánember élek, időmet, melynek a közhivatalokban alkalmazottak híjával vannak, politikai tárgyak bonczolgatására fordítom. Ha fáradságomnak valamely haszna lenne, annak eredményével kegyesen élhetnek azok, a kikre a közkormányzat szent gondjai bízva vannak.

A közhivatalnak nem anyagi előnynek, hanem oly tehernek kell lenni, melynek viselésére mindenki kötelezve van, a kit erre a közbizalom kijelöl. De kellemes Magyarországon a nemesi magánélet is, melyben, a ki akar, az a közjónak bőségesen használhat.

A közönségnek szolgálni, átvizsgálni a dolgok egymáshoz való viszonyát, kifürkészni a közérdeket, kinyomozni a valót és az igazságot nemesak illik, hanem szoros kötelessége annak a magyar nemesnek, a kinek ha csak kevésbé is, de igénye van a közkormányzat és a törvényhozói hatalom valamely becses részére.

A szerző.

I. FEJEZET.

A parasztság keletkezése és fejlődéséről.

A parasztság a hűbérrendszerből, ez pedig a népvándorlásból származott; midőn azért az általam tárgyalandó anyaghoz nyúlok, szükséges, hogy annak eredetét hatolva foglalkozzam vele.

Róma három különböző államaikat mellett kapta meg a világuralmat: mint köztársaság, egyeduralom és hierarchia. A kereszténységet megelőző távol múltban a rómaiak különösen azon népek ellen hadakoztak, melyek Galliát, Britanniát, Germániát és Pannóniát lakták. Ezen népek felett katonai fegyelmezettségek és tökéletesebb műveltségek folytán győztek, a minék az uralom mindig következményét képezi.

Miután Róma császárokat kapott, s miután a torkos kicsapongások és tudatlanság a kormányzókat és kormányzottakat végzetes sötétségbe burkolta volna, az erény és bátorság közülök eltűntek, a legyőzött népek északi szomszédaik által szorítottván, a szabadság szeretete által hevülve, a rómaiak jármát erős eltökéléssel ledobták magukról. A római birodalom saját belső bajai által volt gyenge, azon népeket pedig a boszú és szabadság utáni vágy lelkesítette, ezek által áthatva győztek és az óriási római birodalom összeomlott.

Ez az első keresztény századok eseménye és ez korszaka a híres népvándorlásnak is. Rettenetes szomorú korszak, mely végtelen csapásokkal sújtotta Európát.

Ha a népek a győzelemmel mérsékelten élni és csábjainak ellenállni tudtak volna, ha a legyőzött nemzeteket magukba felölték, ha a korábbi mellérendeltséget, mely üdvös volt, megtartották volna, egészen más leendett a dolgok rendje és az emberi-

ség a maga szerencsétlen végzetének súlya alatt nem nyögött volna. De mivel a győzelem által megvadultak, s az uralkodási viszketeg őket elragadta, mikor a legyőzött népeket szolgasággal ostromozták, vak elhatározást követtek s mindenfelé erőszakkal és fegyverrel önkénykedtek, saját erélyökkel magukon is halálos sebeket ütven, magukat és velők együtt mindent halomra döntöttek.

Midőn ugyanis a rómaiak elleni első kísérletek jól ütöttek ki, ezen siker által elragadtatva, az összes északeurópai népek és mindazok, melyek Ázsiának szomszédos részeit lakták, a termékenyebb és míveltebb tájak hire által csábítatva, pusztaságaik elhagyásával Európának déli vidékeire rontottak be. Ha ez azután megtetszett nekik, ott letelepedtek és az őslakók közül azokat, a kik megmaradtak, szolgaságba hajtották, ha pedig a vidék nem tetszett, azt elpusztítván és zsákmányaikat magukkal vivén, odább állottak. Ez a mozgalom a maga erejéből fejlődött tovább. Az egyik csapat a másikat vagy maga előtt űzte, vagy utjából kihajtotta. Az egyiknek sikere a másikat vagy maga alá szorította, vagy kipiszkálta onnan, ilyformán a dolgoknak teljes pusztulása állott be és a mit az ipar, az emberi műveltség előállított valaha, az mind összeomlott és eltűnt. A faluk és más lakóhelyek felperzseltettek, az emberek nemre való különbség nélkül kínoztattak és felkoncizoltattak, vagy pedig azok, a kiknek a kifáradt düh megkegyelmezett, örökös szolgaságra vettek. A kertek és ültetvények kivágattak, a szántóföldek összetapostattak, az ipar termelvényei, a művészet alkotásai elpusztítottak, minden polgári összeköttetés, minden alárendeltség, minden erkölcsiség eltűnt.*

A VI. század vége felé egész Európának köz- és magánszíneze megváltozott. A szászok megkapták Britanniát, a frankok Galliát, a góthok Spanyolországot, a longobardok Itáliát, a hunnok Pannóniát. Ezen a szabadság állapotában élt népek az elpusztított tájakat nem vezéreiknek adták, hanem a saját használatukra foglalták el. A győzelemmel megszerzett vidékeket maguk közt felosztották. Azok egy részét átadták a vezéreknek, a kiket szabadon, közös megegyezéssel választván, követtek. A maradványt maguk közt darabolták fel s mindenki szabad és független ur volt birtokán.

Magukat fenn akarván tartani, nehogy azon sorsra jussanak, melybe ők a legyőzött lakosokat döntötték, a földbirtokkal és tulajdonjoggal a közvédelemnek felkelés és katonáskodás útján

* Priscus, Procopius, Marcellinus.

teljesítendő kötelességét kötötték össze. Minden földbirtokos katonává lón. A közveszély idején a fővezérnek katonáskodási kötelesség által alá voltak vetve, de egyébként minden tehertől, adózástól mentesek és szabadok voltak. Ezen eredeti, első foglалású földdarabok nem voltak egyenlő részekre osztva. A fővezér, az alvezérek s azok, a kik a háborúban bátorságuk által kitüntették magukat, nagyobb birtokrészeket kaptak, melyeket miután maguk a földbirtokosok mívelni nem akartak, azokat használatra különböző feltételek mellett másoknak engedték át, és minél nagyobb volt a tulajdonos, annál több földet osztott így ki és nagyobb bandériumnak, vagyis a közös védelem céljaira szolgáló nagyobb katonai csapatnak kiállítására köteleztetett.

Ebből keletkeztek a földbirtokosok különböző osztályai: az előkelők, bárók és grófok. A kiválóbb és hatalmasabb nemesi rend tagjai magas állásokra alkalmaztattak. A többi birtokosok szintén nemesek voltak, jogilag és kiváltságokban azokkal egyenlők, de hatalom és befolyásban kisebbek nálok. A nemesség és a javak birtoklásának joga örökletes volt. Minden nemes törvénykezési joggal bírt a maga birtokán. A felségjogok a hatalmas előkelők közt voltak megosztva, a kik magát a béke és háború kitűnő jogát is gyakorolták és pedig úgy, hogy a közös háború és béke kérdésének eldöntése végett összesereglettek, mert a közügyek nagy bonyolalmára magánháborúkat is folytattak szomszédaikkal. Innen a váraknak sokasága, melyek romjait és terjedelmét még ma is bámuljuk.

Nem változott és nem fogyatkozott meg rögtön az előkelők és a nemesség ez a független hatalma akkor sem, miután a fővezérek tekintélye az idő folytával királyi méltósággá alakult át; de aztán minden javak főtulajdonjogát a koronának, mintegy a főfoglалási jog jelvényének tulajdonították. Akkor azonban a főurak a magánháborúskodás jogát még a királyok ellen is követelték maguknak és nemcsak a törvénykezést, hanem általában a közigazgatást javaikon függetlenül intézték. Csak hosszú idő múlva, véres háborúk és okos politika folytatása után tudtak a királyok eljutni oda, hogy annyi hatalmat szerezhettek, a mennyi a fejtelenség megszüntetéséhez szükséges volt.

Az alsó nép, a lakosok legszámasabb része, mely vagy a legyőzöttek maradékaiból, vagy a háborúban azzá lett szolgákból, vagy természetes szaporodás útján, vagy büntetésből vált rabbá, teljesen hatalmában volt urának úgy személyére, valamint dolgaira nézve. Jog- és tulajdonszerzésre képtelen, a földesúr belátása

szerint testi- és halálbüntetéssel sújtható volt, nem költözhetett szabadon, házasságot nem köthetett, nem szerződhetett, nem végrendelezhetett és nem örökölhette. Vagy személy szerint adatott el, vagy a teleknek, melyen lakott, szolgaságának jeléül lenyirt hajjal, tartozékát képezte. Az idegen, ha a nemes földbirtokos területére lépett, az ő szolgájának vélelmezett, a kinek amaz örökségét halála esetén elfoglalta; sőt a hajótörést szenvedett is, nem törődve az emberiség érzésének jobb indulatával, annak az urnák lett a szolgája, a kinek földére a hullámok őt kivetették.*

Ez a hűbéri szerkezetnek, a nemességnek és parasztságnak eredete, melyet azonban, midőn kifejték, lehetetlen a római hierarchiáról meg nem emlékezni, mely habár más elvek alapján, de a kor szelleméhez alkalmazkodva, ugyanoly erővel nőtt magasra és kelt a hűbérrendszerrel versenyre. Midőn mindezen vándorló népek már megtelepülve, a keresztény vallást felvették, s midőn ezen általános barbárság közepett az irodalomnak durványai egyedül a papságnál voltak feltalálhatók és a keresztény vallás tisztasága annyi nyers nép felfogása által szenvedett volna: akkor szükségesnek találtatott, hogy a kereszténység egysége a római pápában egy fővel bírjon. A világiak közül sem a királyok, sem a főnemsek nem voltak jártasok az irodalomban; sokan közülök írni és olvasni sem tudtak. Irodalmi képzettsége egyedül a papságnak volt, azért ez az ügyek főintézését is megkapta és a nemesség első osztályába soroztatott, nem tekintve azt, hogy tagjai közül sokan születésre nézve az alsóbb néposztályokhoz tartoztak. E révén nagy birtokadományokat és magas nemesi kiváltságokat nyertek, s a hierarchicus egységgel, melyet a később mind ehhez járult papi nőtlenség még erősített, a papság egész Európában azonos elvek alapján működött. Azt a kiváltságot is elnyerte, mely őt az összes nemesi nemzetségek felett kitüntette, hogy birtokjoga örökké szentül tartandóvá lett, mert a koronára soha sem háramlóit vissza. Az a felfogás uralkodott, hogy a pápa a királyok felett áll, a ki a királyi méltóságot is adományozhatja, s a kit az a jog is megillet, hogy ezek alattvalóit az engedelmesség kötelme alól is feloldhatja, melyet nem ritkán az egyházból való kiközösítéssel és interdictumokkal szigorúan gyakorolt is.

Európának polgári állapota mindezen századok ideje alatt szomorú és nyomorult volt. Egyetértés és a közkormányzatnak

* Potgiesser: De Statu Servorum.

ereje hiányzott. Az országok sínlődtek. Mindenütt fejtelenség mutatkozott. A főurak hadakoztak a király és egymás ellen. Minden állam tetteleg és erkölcsileg szét volt szakgatva, a nép elnyomva, minden jogaiból kivetkőztetve, a művészetek és tudományok elrontva és felfuvalkodva, minden erkölcsiség kioltva.*

Villermus Tyriensis egykorú író (I. könyv, 8. fej.) ezeket mondja: És a hívők nemcsak a keleten nyomvák el gonoszoktól, hanem nyugaton is; majdnem az egész világon azok között, a kik hívőknek neveztetnek, megfogyatkozott a hit, s közülök az Urnak félelme eltűnt. Elveszett az ügyekből az igazság, s a méltányosság elnyomatván, erőszak uralkodott a népeknél. Csel, fogások és rászedés vett körül mindent, s az erény, mint haszontalan dolog, mindenütt megszűnt, a gonoszság kerekedvén felül. Estére látszott lehanyatlani a világ, és úgyrémltet, hogy az ember fiának második eljövetele közel van, mert sokakban meghűlt az emberszeretet és a hit nem volt feltalálható a földön. Minden a legnagyobb rendtelenségben ment és úgy tetszett, mintha az őskori zűrzavarba akarna a világ visszaesni. A nagyobb fejedelmek, a kik az alattvalókat békében igazgatni lettek volna kötelesek, elhanyagolván a békés viselkedést, egymásközt a legkisebb okok miatt torzsalkodtak, felperzselték a tájakat, mindenfelé zsákmányoltak és a szegények javait hitvány csatlósaiknak dobták oda martalékul. Nem volt biztos senkinek sem vagyona ennyi leselkedés között. Elég ok volt arra, hogy valakit börtönbe vessenek, vagy megköttözzenek és testileg méltatlanul kínozzanak, ha tudták, hogy van valamije. Az utakat az utazóknak cselvetve elállották a gálád fegyveres utonállók. Az ilyen alkalmatlankodások a városokban sem hiányoztak, mert a rosszat nem sejtő ártatlanokra nézve az orgyilkosok az utcákat és tereket félelmesekké tették. Minél jámborabb volt valaki, annál több törvetésnek volt kitéve. — Azonban az emberi dolgok állapota olyan, hogy maga a rombolás is új és jobb rendet teremt, miként a télből fejlődik ki a nyár és a rothadásból a tenyészet. Minekutánna tíz századon át nyögött Európa e szerencsétlen sors alatt, lassú folyású előzményekből egy szerencsésebb visszahatás kezdődött.

Péter remete vallásos lelkesedéssel a XI. században hirdetni kezdte a keresztes háborúkat. És ime! több millió ember verődött össze Európából, mely két egész századon át izgalomban volt,

* Lásd Robertson bevezetését a történelemben.

hogy visszafoglalja Palestinát. Megint igen sokat szenvedett ezen vállalkozásoktól Európa. Rettenetesen és kegyetlenek valának ezek a szent háborúk. De hatásuk üdvös volt, mert szétfoszlott a nép-vándorlás vadsága és nyájásabb nap derült fel keletről.

Az emberek ily nagy tömegének utazásai és zarándoklásai, az ebből keletkezett tapasztalat, a földirati és természettudományi ismeretek gyarapodása, a keleti szokások, a görög és byzanci művészetek ereklyéi, az európai államok szövetségei, melyeknek említett közös céljok volt, az ipar és kereskedelem gyarapodása, mindez hozzájárult az emberi szellem emeléséhez.

A nagy és leggazdagabb földesurak, előkelő nemesek, grófok, hercegek vallásos kegyeletből, vagy a Szentföld meghódításának reménye által csábítatva, hogy az expedíció költségeiről gondoskodhassanak, eladták javaikat, melyeket vagy a királyok vettek meg, vagy maguk a községek a saját mentesítések céljából váltottak magukhoz. Az első esetben a királyi hatalom gyarapodott, mely a parasztkra nézve kevésbé volt nyomasztó, az utóbbi esetben pedig a haszon közvetlenül a parasztok javára vált.

Annyi előkelőnek és nemesnek távolléte az országok belső zavarait csökkentette és a magán háborúságok dühét gyengíté, az igazságszolgáltatásnak békésebb menetet adott és alább szállította a földesúri önkényt. A szent expedíció befejezte után a visszatért parasztok közül sokan, hogy a kimerítő fáradságnak jutalmát vegyék, a szolgaság járma alól majd királyi rendelettel, majd pápai bullával felszabadítottak.

IV. Lajos és V. Fülöp francia királyok ezt rendelték: „Mivel minden ember természeténél fogva szabadnak született, országunkban az összes rabszolgák szabadon bocsájtandók.“ Nagy Gergely pápa idevágó felfogását így nyilvánította: „Megváltónk, az egész természet alkotója, erre hajlandóságot érezvén magában, emberi alakot kívánt felvenni, hogy istenségének kegyelméből a bennünket fogva tartó békókat levegye rólunk és ősi szabadságunknak visszaadjon bennünket. Üdvös cselekedet tehát az, ha az emberek, a kiket a természet kezdettől fogva szabadoknak hozott elő, és csak a népek joga vetett a szolgaság járma alá, annak a szabadságnak, melyben születtek, a szolgaságból elbocsátónak lelki üdvére visszaadottnak.“*

Wille grófné, Hugó örgrófnak özvegye, Clezia nevű szolgálóját ezen szavakkal bocsátotta szabadon: „És így mi Wille úrnő, jeles

* Potgiesser, II. könyv, I. fejt.

grófnő, téged Clezia, Uberto leánya, szabadon bocsátlak és feloldalak a Mindenható Isten félelméből és a hajdan dicső Ugónak nevezett jóemlékű fényes lélek üdvére, hogy midőn néki az Úr ezen élet elhagyását parancsolta volna, méltatlan cselekedet folytán ne legyen hatalma felette, hanem a mi Ur Jézus Krisztusunknak anyaga őt választott szentjei közé helyezze és az apostolok feje, a boldog Péter, a kinek hatalma van mindeneket megkötni és feloldozni, lelkét felszabadítsa bűneinek terhe alól és kinyissa neki a paradicsom ajtaját. Ez okból szabadítson fel téged Benzo presbyter és menjen veled a Szent Bertalan apostol egyházába, háromszor vezessen azon egyház oltára körül viasz gyertyával kezeidben s az ő kezeiben, és azután menjetek a négyes válaszúthoz, a hol négyfelé oszlik az út és a fennebb írt jóemlékű Ugo úr világoskodó lelkének üdvére és a magáéra tegyen meg mindent és mondja: íme itt a négy út, menjetek, sétáljatok akármerre neked tetszik, fényes Clezia és a te mindkétnemű örökösöd, a kik ezen óra előtt születtek vagy nemzettek, stb. stb.“*

Hogy a felszabadítások és szabadonbocsátások ünnepélyesek legyenek, vagy a templomokban, mint a most jelzett példa mutatja, vagy a közhatóság színe előtt történtek. A szabadonbocsátás ezen esetét, azért hoztam fel így szórul-szóra, hogy azon kor műveltségi állapota abból egyúttal teljesen kitűnjék.

Az efféle felszabadítások és szabadonbocsátások hatása volt:

1. Hogy a parasztok eladhatásának joga megszűnt.
2. Adótartozásuk meg volt állapítva, melyen túl semmiféle szolgáltatással nem tartoztak.
3. Szerzeményeik tulajdonjogát megkapták.
4. A földesurnak vagy nem voltak többé bíraskodása alatt, vagy ettől a törvényszékekhez, esetleg a királyhoz felebbezhettek.
5. Tetszés szerint köthettek házasságot, holott azelőtt erre engedelmet kellett a földesúrtól vásárolniok. — Míg egyfelől a felszabadítások ezen szokása majd politikai elvek, majd az emberies igazságérzet alapján meggyökeredzett, addig másfelől, különösen Olaszországban, a hol az ipar és kereskedelem legelőbb kezdett fejlődni, saját igazságszolgáltatással és közigazgatással bíró szabad városok keletkeztek magukból ezen felszabadításokból. Függetlenségüket többnyire pénzzel vásárolták meg uraiktól. A királyok a közérdek és saját előnyeik szempontjából előmozdították ezen törekvéseket. A városok mintegy királyi külön területnek tekintettek,

* Muratori: Antiquit. 854. lap.

s nagy és gyors gyarapodásnak mentek elébe. Nemsokára azután igen fontos polgári osztályt alkottak a harmadik rend (tiers état) neve alatt, mely közvetve az egész parasztság sorsán könnyített.

Ezen változásoknak az érdekeltek vadul ellenállottak, és némely részében Európának e miatt polgárháborúk is ütöttek ki. Guibert apát ezt „átközött találmánynak nevezi, mely minden igazság ellenére a szolgálkat kivetkőzteti az engedelmességből.“ *

A parasztok iránti emberiesebb érzés és általában a nemesi műveltség kezdeteinek kifejlődéséhez sokkal járult a lovagság (Chevalerie, Ritterschaft) intézménye, mely a XI. századtól egész XV. századokig a nemességet részben mint enyelgős, részben mint komoly ügy foglalkoztatta, és azokba az eddigiektől elűtő tulajdonságokat csepegtetett, a minők voltak az irgalom, bátorság, udvariaság. büszkeség, lelkesedés és engedelmesség. Védelmébe venni az elnyomott ártatlanságot, oltalmazni a szegénységet, támogatni azt, a mi méltányos és igazságos, még az élet kockáztatásával is; a megelégedett életet udvariassággal egyesíteni, tisztelni és nagyrabecsülni a gyengébb nemet, felemelni az elnyomott népet: ezek voltak ama társadalom újabb tulajdonságai. Bizonyára azon nemeseknek, kik e társadalomnak tagjai valának, jobbágyai szerencsés időket éltek.**

A hűbéri alkotmányok rákfenés kinövése (ezalatt a magántermesztű beháborukat értem) teljesen megszűnt az állandó hadseregek behozatala folytán, a minőt először VII. Károly Franciaország királya 1445-ben állított fel és őt kevés idő múltán Európa valamennyi királya utánozta. A hűbéri rendszer azon ereje, mely a fegyveres erőn alapult, ennek következtében eltűnt. A nem-nemesek közül sokan beléptek az állandó hadseregbe, mely, miután a nemesi felkelő sereget sokkal felülmúlta, a hadműveleteket egy szempillantás alatt keresztülvivő aczéleszköznek tűnt fel, minek folytán a hűbéri, úgy is bágyadt tekintély, még jobban hanyatlott. A királyi hatalom erős támaszt nyert ebben a hadseregben. A király a népesség nagyobb zöméhez különben azelőtt is leginkább ragaszkodott, most pedig azt, mint katonai hatalmának támaszát, még jobban tisztelte és védelmezte.

A dán királyságban a parasztok már a XV. században nemcsak tulajdont, hanem személyi jogokat is nyertek, és pedig úgy,

* Du Cange, II. köt. 862. 1.

** Robertson: In trod, in História, 102. 1.; Memoire sur l'Ancienne Chevalerie par St. Palage.

hogy mint országos rend képviselőik által az országgyűléseken jelen lehettek és résztvettek a törvényhozói hatalom gyakorlásában.* Svédországban a szolgaság megszüntetése után a parasztok több századon át külön rendet képeznek és az országgyűlésen való ülés és szavazat jogának örvendenek, s jobbágyi járandóságait, részben teljes tulajdonjoggal, részint mint örökbérlők bírják.**

Az angol királyságban, majd régi szokás alapján, majd két ünnepélyes törvénynek, tudniillik az 1679. és 1689. évi parlamenti végzemények értelmében a parasztok minden polgári jognak örvendenek, gyakorolják a maguk részét a törvényhozó hatalomból, és jogilag a nemesi osztálylyal egyenlők. Belgiumban és Svájcban, miután ezen köztársaságok félszázadon át tartó hosszas háborúskodás után függetlenségüket kivívták, a jobbágyság mindenféle faja eltöröltetett. Német- és Olaszországban a különböző tartományok természetéhez képest többé vagy kevésbé javított a parasztok sorsa. A mi jelenleg egész Európában, az orosz és török területeket kivéve, megszűnt, az a kemény rabszolgaszerű állapota a jobbágyoknak, mivel már ugv elméletileg, mint gyakorlatilag bebizonyítottanak tartják, hogy a népesség ezen legszámosb tagot szám-láló osztályának jóléte a közhatalom és a nemzeti gazdagság legbiztosabb alapja.

* Achenvall, Statistika, 550. 1.; Stollberg, Dänische Reichs-Historie, 272. és 445. 1.

** Achenvall, 640. 1.

II. FEJEZET.

A parasztek állapotáról Magyarországon.

Az eszmék lánczolata most a parasztek Magyarországon tapasztalt viszontagságainak bírátára vezet. Történetíróink nem annyira az országnak, mint a királyoknak történetét, azok örökösödését, viszályait, háborúit, szerzeményeit és a főbb családok sorsát beszélík cl. De, hogy minő volt az ország belső állapota, melyek a nép jólétének vagy nyomorának okai, miként alakult a lakosok osztályainak egymáshoz való viszonya, a nemzet megélhetése és a haza alkotmányának képe, ezekről alig emlékeznek meg. — Megteszem most én, a mi ahhoz szükséges. Ennek előadása közben azt a vezérfonalat követendem, melyet a történelem, a magyar törvénytár, az urbárium és a közadózási eljárás nyújtanak.

A népvándorlás ideje alatt őseink Ázsiának az Ural-hegység körüli részeiből törvén elő, a Volga és Dnyeper mentén Galiczián át és a Kárpátok hegylánczán keresztül a mai Magyarországba rontottak be. Első gyülekezési helyükként Bereg varmegyében a mai Munkács vára szerepelt. Gyenge volt az ellenállás, melyet a Magyarországot akkor lakó szlávok kifejtettek. Váraik és erődített helyeik nem lévén, nomád életet folytattak és nem igen voltak harc-ziasok. szorosabb szövetségben sem állottak egymással, s alig védelmezték magukat némileg a folyók és mocsaraknál, valamint a hegyek átjáróinál. A 886. és 897. évek között lefolyt időszak alatt a Tisza és Duna közét s azt a területet, mely a Kárpátok és a Száva közt fekszik, elfoglalták s a természet kiváló termékenysége által édesgetve, itt szereztek állandó lakhelyet maguknak.

Hét törzscsapatra oszlottak, melyek mindenikének katonai vezére lévén, ezek elseje Árpád volt. A vezéreket kölcsönös egyet-

értéssel választották. Ezek iránt katonai engedelmességgel tartoztak. Különbösen szabadok, egyenlők és függetlenek voltak, mindent közös tanácskozás után határoztak el és az elfoglalt földet maguk közt osztották fel. A legnagyobb részeket a vezérek kapták, a többiek pedig az osztály alkalmával abból katonai érdemeikhez mértelen részesültek. A szlávok, kik az elfoglalt föld lakói voltak, szolgálkák lettek. A földek és lakóinak új urai azonban oly műveletlenek voltak, hogy még a földműveléshez sem értett. Vadászattal és halászattal foglalkoztak; továbbá a kövér legelőkön nyájukat táplálták.

Sátor volt a ház, állatbőr a ruházat, nyers sertés, szarvasmarha vagy lóhús volt eledelök. Égtek a harczágytól. Hadjáratokat rendeztek egész Németországon keresztül a Rajnáig, Olaszországba és Konstantinápoly felé, miközben csodálkoztak a szomszédok jobb életmódja és tökéletesebb műveltsége felett, a zsákmányolás vágyát gerjesztő fel bennök. Ragadománynyal megterhelve jöttek vissza és gyarapították rabságra vetett szolgálkák számát.

A kik Ázsiából jöttek volt még ki, azok a művelődésre nem voltak alkalmasok, de lassanként a második, harmadik nemzedék kezdte a jobb szokásokat utánozni. Konstantinápolyból csillámlottak fel első fénysugarai a műveltségnek és hatoltak be hozzánk, midőn ott 918-ban két előkelő magyar megkeresztelkedett. Innen jöttek a művészetek és tudományok első elemei és a jobb életmód megismerése. A földművelést, a mezőgazdaságot sok rabszolgával kezdték folytatni. Jobb minőségű fegyverek használatához fogtak és maguktól rabszolgálóiktól akarattuk ellenére is különféle dolgokat tanultak el.

Sarolta, e kiváló hölgy, századát megelőzve, (férjét) Geyza vezért reábirta, hogy 973-ban vegye fel a keresztény vallást. Csakhamar általános lön a buzgó törekvés (Európában), hogy a magyarakat megtérítsék.

Azonban a magyarok, épp úgy, mint a hozzájuk hasonló többi bevándorolt népek a korszellem befolyása alatt előbb-utóbb (úgy is) felvették volna a kereszténységet. De káros következmények bő forrásává lett az a körülmény, hogy SaroAa Németországból és nem a kelet-római császárságból hívott be hittérítőket. A magyarok ugyanis sokkal inkább szívtak a byzanci keleti szokásokhoz, mint az osztrák nyugatiakhoz, ennél fogva a nemzet erői gyorsabban és szerencsésebben fejlődtek volna, ha az első műveltséget nem erőszakos úton a nyugatról kapták, hanem a velők egyneműbb keletről mintegy önként fogadták volna be.

Egy egész századdal később követte Magyarország Európát minden változásban, melyen tökéletesedése fele áthaladott. László király uralkodása alatt 1093-ban még szükséges volt az országgyűlésen az azon évi végzemény 1. fejezetében oly értelmű törvényt hozni: hogy „az ország előkelő nemesei lopni ne menjenek.“ Ötszáz évvel később, az osztrák korszak kezdete körül, kevés elléle úr tudott olvasni és írni. Ilyformán a leginkább Németországból behozott papság, melyet már Szent István és közvetlen utódai terjedelmes javakkal gazdagítottak, majdnem minden magasabb hivatalt megkapott, a legnagyobb előjogokkal ruházta fel. s az ország minden fődolgát és közkormányzatát intézte.

Nagy is volt a magyar közdolgok egész átalakulása Szent István alatt, mely ha részleteit figyelemmel tekintjük, bámulatra ragad bennünket. Az összes régi szokásokat és mellérendeltségeket megszüntette, a régítől nagyon elűtő vallást hozott be, az országokat megyékre osztotta és a nemesek ősi függetlenségének megszüntetésével a politikai igazgatást megállapította.

Nagyon súlyos volt akkor a paraszt sorsa Magyarországon. Mert ha ez Európának más részeiben is nyomasztó lehetett, mennyivel keményebbnek kellett lenni ezen durva és vad ázsiai népség uralma alatt, melynek legtöbb örömet az okozott, ha hadjáratokat rendezhetett, egész tájakat elpusztíthatott, kirabolhatott, s Németországba és Itáliába betörhetett: mind oly dolgok, melyeket az akkori írók annyira sötét színekkel ecsetelnek.

De alig hogy Szent István a maga hatalmát megerősíthette, a parasztok sorsával azonnal törődni kezdett. Törvénye II. könyvének XVII. fejezetében ezeket írja: „Ha valaki irgalom által vezetettve a maga szolgálait és szolgálóit szabadsággal ajándékozta volna meg, halála után irigység által megilletve senki se merje azokat visszavezetni a szolgaságba.“ Mindazáltal a korszellemhez alkalmazkodva a XIX-dik fejezetben a szolgák eladásának jogát állapította meg. Azok közül egynek-egynek ára úgy látszik tiz tehén volt, az orrlévágatási büntetésre ítélt szolgáknak ez alól való megváltása fejében pedig öt tehén volt fizetendő. A szabad vendégek és külföldi jövevényeknek Szent István első végzeményének VI. fejezetében kedvezett, és ez elvből kiindulva a szabad királyi városoknak és a kiváltságos községeknek alapját vetette meg. — Szent Istvánnak a nép emelésére irányuló ezen törekvését utódai közül néhány buzgóan folytatta. Ez pedig a nemesség nagy részének nem tetszett; de mindig találkoztak, a kik azt, a mi igazságos és az egész országnak hasznos volt, a

saját hasznuknak elébe tették. A karok és rendek gyűléseiben ezen valóban nemes felfogásukat és igyekezetüket különféle módon tanúsították. Különös törvényeket és üdvös rendelkezéseket létesítettek; de magukra maradva, nem tudták kivinni, hogy a parasztok általános szervezése felvétessék. — A parasztok dolga könnyebb vagy nehezebb volt a szerint, a mint a földesurak lelkülete, kénye és haszonvágya különböztek, mivel kötelezettségeiket nem a kölcsönös megállapodás, nem írásos szerződés, hanem az úr akarata és a szokás határozta meg. Endre király alatt az 1222. évi XI. törvény-cikkben, a magyar alkotmány ezen alapvégzeményében meg van állapítva, hogy: „Ha a várispán (főispán, Comes) várának népességét elpusztította volna, ez reá bizonyulván, méltóságától az egész ország színe előtt lealázó módon megfosztassék, az elvitteket visszaadni tartozván.“ I. Lajos uralkodása alatt az 1351. évi VI. törvény-cikk értelmében a parasztok fizetése a termett bor és gabona kilenczedrészében volt megállapítva. Zsigmond király II. végzeményének VI. cikke szerint, a polgároknak, az úgynevezett külföldi vendégek és jobbágyak részére a királyi uradalmakból a nemesiekbe és viszont azoknak a nemesi javakról a királyiakra a szabad költözködés joga állapotott meg. Úgylátszik ez a rendelkezés nem volt általános, hanem azt csak oly vendégek tartották tiszteletben, a kik külföldi tartományokból hivatnak be termékeny hazánkba és úgy népesítették velők az országot. Zsigmond király sokban oltalmazta a parasztokat; az ipart és kereskedelmet előmozdította, városokat és mezővárosokat alapított, s e mellett kiváltságokat és kedvezményeket nyújtott nekik. Mint sajnos rendelkezést tűrte el ezt a nemesség nagyrésze és a mit a királyi bőkezűség jogosan kijárónak vélt a nép részére, azt másfelől fokozottan érdes úri hatalommal törekedtek elvenni attól. A belzavarok úgylátszik, innen eredtek. Mert ezen király III. végzeményének IV. fejezetében ez mondatik: „elhatároztuk azt is, hogy a főpapok, főurak és nemesek a mi országunk tájain zsákmányolást, rablásokat, véröntést és semmiféle más hatalmaskodást bármely osztályú és állapotú hű honlakosaink ellen elkövetni semmiképp se merészeljenek.“

Zsigmond király halála után utódai Albert, I. Ulászló és utóbb született (postumus) László alatt, a kik a kormányt nem kezelték oly erős kézzel, visszahatás állott be, és a parasztok, valamint a kiváltságos vendégek a korábbi kemény szolgaságba szorítottak vissza, elvesztvén mindazon kedvezményeket, melyeket korábban nyertek. Albert uralkodása alatt az 1439. évi XIII. tör-

vénycikkben rendeltetett: hogy „ha a hadsereg küzdelmei és minden más torzsalkodás közben a magyaroknak némelyeket a vendégek közül elfogni sikerült, azokat maguknak tartásák, eladják vagy az egyházaknak a szolgaság járma alá szolgáltatassák át.*“

Azonban Hollós Mátyás atyai gondossággal karolta fel a parasztságot, midőn III. végzeményének XVI-ik cikkében a jobbágyok szabad költözési jogát megállapította; visszaszorította a papi tizedet követelők önkényét első végzeményének XXIV. cikkével, a VI. végzemény 36. cikkével pedig többféle adónemet szüntetett meg, mondván, hogy a parasztnok feleségeitől, vagy más tanyát gondozóktól semmiféle adózás ne követeltessek.

Ilyformán hullámzott a parasztnok sorsa, midőn II. Ulászló, vagy Dobzse László gyenge király alatt Leó pápa az országot felszólította, hogy a szaracénok elleni keresztes hadjáratához csatlakozzék. Telegdy kincstárnok ennek ellene nyilatkozott; mellette volt azonban, hogy a pápa kívánsága teljesíttessék Tamás bíbornok és esztergomi érsek.

Ulászló király szokása szerint habozott. Erre az érsek a keresztes háborúra vonatkozó pápai bullát ünnepélyesen kihirdette és a keresztes had vezérévé Dózsa György tétetett, a ki vitéz férfi volt és a ki a törökök ellen folytatott hadakozásokban ezáltal híressé lett. Óriási tömege a népnek gyűlt össze, mely különben is megunta már a földesurak zaklatásait.

A munkásaiktól magukat megfosztottnak tapasztalt földesurak a parasztnokat erről a vállalkozásról eleinte lebeszélni, azután pedig attól erőszakkal eltiltani igyekeztek. Dózsa az erőszakot erővel tartván visszaverendőnek, jelt adott a polgári háborúra, mely dühös barbársággal és kegyetlenséggel négy hónap tartama alatt 70,000 embert pusztított el Magyarországon. Dózsát izzó vastrónra ültették és élve süttötték meg; a többi főczinkosok másféle kínos halállal végeztettek ki.

A következő országgyűlésen az 1514. évi 14—25. törvény-czikkek által ezen lázadás büntetéséül a szabad költözködés joga eltöröltetett és a korábbi szolgaság állíttatott vissza.

Ezen törvény, mely bizonyos tekintetben sarkalatos rendelkezéseket tartalmaz, bizonyítékul szolgálhat arra, hogy mily kevésse felelnek meg rendeltetésüknek az oly határozmányok, melyek pillanatnyi kivételes gyengeségektől — fenntartásokkal és záradékokkal telve — csikartattak ki. Ezen törvény szigorúsága, melynek álláspontjáról az eredetileg kiindult, rögtön megszűnt annak elhatározása

által, hogy a parasztek uraiknak pénzfizetésben, természetben és teljesítendő szolgálatokban mivel tartoznak. Ez törvénykönyvünkben az első úrbéri rendelkezés, de ezen igen hasznos intézkedésnek üdvös hatását mindjárt megsemmisíti az a záradék, mely szerint: „az uralkodó szokás szerinti terhek mindazáltal viseltessenek.“

A parasztek helyzete eszerint határozatlan és súlyos maradt, és a magyar törvényhozást ez a tárgy különböző szellemben még azontúl is sokat foglalkoztatta.

Az ausztriai házból származó királyok a nép ezen számos tagú részének hathatós oltalmat nyújtottak. Első Ferdinandnak az 1547. évi XXVI. törvénycikkben az országgyűlési karok és rendek kijelentették, hogy „különböző régi és újabb világos jelek által nyilvánult a mindenható isten boszúálló haragja a nemzet azon súlyos bűne miatt, melynél a hajdan virágzó Magyarországnak úgylátszik semmi sem ártott inkább, mint a jobbágyok elnyomása, a kiknek panaszos kiáltása szüntelen felszáll az isten színe elé. Hogy eltávolíttassék tőlünk a mindenség alkotójának neheztelése, s jóakarata és kegyelme végre megnyeressék ezen lesújtott ország részére, különösen, mivel ő Felsege ezen dologgal szemben jóságosan figyelmeztette hű alattvalóit, a karok és rendek elhatározzák, hogy a nyomorult jobbágyok a korábbi évek alatt bármily módon elvett jogai nekik visszaadassanak és szabad legyen nekik ezentúl, ha a szigorúbb földesurak felsőbbsege és hatalma alatt élni nem akarnának, máshova költözni.“

Tele vannak az országgyűlések végzeményei e korban a parasztek helyzetére vonatkozó rendelkezésekkel, sőt ugyanott a jobbágy-ügy gyökeres átalakítása és szervezése is észlelhető. A legnagyobb mértékű változások a legnyomatékosabb reájok vonatkozó rendelkezések az 1715., 1723. és 1767. években következtek be, mert addig a parasztek egyedül uraiktól függtek és egyedül ezeknek adóztak. De miután 1715-ben az állandó hadsereg Magyarországon is felállított, melynek fenn tarthatása végett a parasztekra kirótt hadiadó közvetlenül a királyi kincstárba volt fizetendő, és miután 1723-ban a paraszteknek az uradalmak elleni panaszai megbírálás és eldöntés végett a magas királyi helytartótanácshoz utasítottak, és 1767-ben az urbárium kihirdettetett, az úri hatalomnak és a jobbágyi tartozásoknak határt szabtak, minél fogva majd a vármegyei hatóság, majd a helytartótanács köteles volt a parasztekra gondot fordítani és fennmaradásukkal törődni. Így a parasztek kizárólagos függése uraiktól megszünt, habár az úri jogok hordereje oly nagy, hogy a mely földesúr

a maga jobbágyát elakarja nyomni, erre még mindig elég hatalma van, de ha a paraszt a saját ügyét előmozdítani és fenntartani tudja, az igazság megszerzésének részére is megfelelő eszközei kínálóznak.

A parasztek állapotát az úrbéri rendtartás (Urbárium) szabályozza, mely Mária Terézia gondoskodása folytán 1707-ben hirdettetett ki és huszonhárom évvel később 1790-ben ideiglenes hatálylyal országgyűlésen állapított meg. Az általános úrbéri rendtartás az egész országra szól, de egyformán mindenütt nem volt behozható. Az éghajlat, termékenység, fekvés, a szerzési alkalom oly különféle s a helyi viszonyok annyi változatot tüntetnek fel, hogy az árvamegyei parasztek háromszor annyit tartoznék fizetni éghajlatának terméketlensége folytán, mint paraszttársa a temesi bánóságban, pedig ez viszont talajának termékenysége mellett az ipar és kereskedelem hiánya folytán csak saját maga táplálkoznak bőven.

Becsületesen felfogni látszottak ezt a munkálatot végrehajtó úrbéri biztosok és midőn az ily kezdeményszerű munkálattal elválaszthatatlan visszasságokat nem tudták megszüntetni, az urbárium lehető közhasznosságát tartván szemek előtt, nein egy különleges rendelkezést vettek fel abba, a munkálatnak tökélyesbítését az utódoknak tartván fenn. A kézi-napszámnak megváltási árát egyes helyeken 5, másutt pedig 10 krajczárban állapították meg. Az egész telek a jobbágy részére némely helyen 30 hold földben osztatott ki, másutt csupán 24 és 22 holdban. Néhol termékeny, kiterjedt, nagy uradalomban Magyarországnak ezen egész területét bevetheti, másutt bő legelője és előnyös faizása van. Néhol ez szűk, egyes helyeken semmi. Sok vidéken a parasztokkal való elbánás és azok szolgálmányainak régi szokása megtartatott, néhol az úrbéri járandóság szabályozása elhalasztatott. Egyes részeiben az országnak a parasztok túl vannak terhelve, és a bizonyára nagy egyenlőtlenségnek okai sokfélék.

Általában a parasztok állapotát Magyarországon a következőkben lehet meghatározni.

Az egész-telek jobbágnak van 24 hold szántóföldje, 12 kasza rétje és egy hold belsősége. A fél- és negyed-telek jobbágnak aránylag kevesebb. A zsellérnek csak belső telke van. A curialista az úrral kötött szerződés feltételeitől függ. Mindegyiknek van legelője, és a hol erdő létezik, ott mérsékelt faizási joga is.

Italmérségi joga van a jobbágnak a helyi viszonyok szerint hat, illetve három hónapon át. Az egész-telek jobbágy tartozik

urának 52 ígás vagy 104 kézi-napszámot szolgálni, 1 réncs forint házadót fizetni, egy hosszú fuvarat teljesíteni, egy öl fát összeállítani, három napot vadászaton tölteni; két tyúkot, két kappant, 12 tojást, féloldal szalonnát, egy borjúnak harminczadrészét átadni, a pálinka-égetésért 2 rénes forintot fizetni és minden mezőgazdasági termékének kilenczedrészét beszolgáltatni. Ha ura vagy úrnője házasságot köt, ő 88 krajczárt fizet; az urnák váltságdíja, (ha elfogatnék) az országgyűlési követek napidíja már nem előre megállapított terhei. A zsellér pedig, a kinek a bensőségen kívül nincs egyebe, 12 napszámot szolgál és egy rénes forintot fizet. Tartozik továbbá a paraszt a római katolikus papságnak a tizedet beszolgáltatni. Tartja a plébánost, az egyházfit, a jegyzőt, a mezőbíró, a csöszököt és a falusi szolgálkat. Csak az ő munkájával és költségén építtetnek és tartatnak fenn a közutak, ő állítja az újonczokat, ő viseli a hadiadó terhét és a házipénztár minden kiadásait.

Politikai jogai a következőképp alakulnak. Az 1791. évi novelláris törvény által visszaállított szabad költözködés! joggal bírván, többé nincs röghöz kötve. Szerzeményeinek annyiban ura, a mennyiben azt gyermekei öröklik; azok nem létében végrendelkezhetik, de hagyatékának egyharmada a földesurat illeti, a ki végrendelet hiányában az egészre kezet tehet. A jobbágy-telek és tartozékai az ur tulajdonát képezik, a ki azokat elveheti tőle és másnak adhatja. Közhivatalt nem viselhet. A saját nevében idegenek, annál kevésbé a földesúr ellen pert nem indíthat. Ügyeiben és vétkei felett a földesúr még akkor is ítélkezik, ha azok őt magát szintén illetnék. Világos ebből, hogy a parasztnak sem polgári, sem személyi jogai tényleg nincsenek. Ezen hiányokat némileg pótolja az, hogy felebbezési joga van, hogy a megyei ügyész támogathatja s az úriszék a törvényes bizonyág jelenlétében üléséz. De ügye az ítélőszék méltányosságától és nagylelkűségétől függ, mert a kik ügyét intézik és megítélik, azok nemesek és a földesúrral a paraszt ellen irányuló azonos érdekű szomszédok, barátok; valamennyien osztálytársai annak.

Habár tehát az, a mivel a paraszt a földesúrnak közvetlenül szolgálni tartozik, nem oly súlyos is, hogy e miatt jogosan panaszkodhatnék, de ha összes szolgáltatásai számbavételnek, ha figyelembe vesszük, hogy személyi jogai nincsenek, és mindazt, a mi ebből következik; továbbá, hogy mily nyomorult szegénységben leledzik; ha mindezt tüzetesebben meggondoljuk: be kell vallani, hogy az általa viselendő teher nem könnyű és vajmi kevésbé derült a paraszt sorsa.

Nem lesz helyén kívül összes szolgálmányait és adózásait a mérsékelt számítás alapján szemügyre venni és azokat bevételével összehasonlítani. — Ez az összehasonlítás matematikai szabatosággal nem bírhat, de általában elősegítendi a helyzetére vonatkozó alapos Ítélet képződését.

Az egész-telkes jobbágy földesurának évenként az urbárium értelmében tartozik:

52 igás-napszámmal, a mi 20 krajczár megváltási árral számítva tesz 17 r. frt 40 kr.

Az urbáriumban rendeltetik, hogy igás-napszámot 20, a kézinapszámot 10 krajczárjával váltsa meg a paraszt, ha azt nem természetben szolgálná le; ez azért rendeltetett így, nehogy teljesítendő munkáját igen drágán kelljen megváltania, mivel az ipar és kereskedelem hiányával levő országunkban kevés a szerzés alkalma. De az úrbéri parasztmunkának itt szóban levő megszabott árát nem lehet jogosnak és méltányosnak tekinteni. A földesúrnak ugyanis egy igás-napszám több hasznot hajt, mint annak 20 krajczárban megállapított váltság-ára, mert ki dolgoznék saját kocsijával, ekéjével, a maga lovaival, saját élelmezése mellett naponként 20 krajczárért? És kérdem, miféle arány van a paraszt munkájának becslésében, ha az igás-munkát kocsival, igavonó állatokkal, két személylyel csak kétszer annyira értékeljük, mint egy napi kézimunkát. Tehát szükségképp más mértékét kellett volna itt a becslésnek alkalmazni. Az ország felső részeiben az igás-munkát a városok és mezővárosokban 2—3 r. forintjával fizetik meg és a munkásokat ezenkívül élelmezik is. Az 1729: I. törvényczikk várórségi czélokra a paraszt igás-munkájának 15, kézimunkájának 12 krajczárjával állapított meg az ára. Midőn azért itt egy igás-napszám váltság-árát 20 krajczárban veszem fel, tulajdonképp a parasztokat megbélyegzem, nehogy érdekükben a városi váltság-árt szántszándékkal kicsinyelni láttassam.

Hosszu-fuvar.....	2 r. frt 30 kr.
A szolgáltatandó élelmiszerek.....	, 48 „
Egy öl fának elkészítése és elszállítása	1 . — .
Ha ezen szolgálványokat és szolgáltatásokat a paraszt természetben tartozik teljesíteni, ez nekik többbe kerül és a földesúrnak többet használ.	
Úrbér	1, ..
Három napi vadászati munka.....	- , 30 ,
A kilenced és tized. Azokat a szolgáltatásokat, melyeket a paraszt a gabonából és mezei termékeiből ad, mint vitás tárgyat közelebbi megtekintésnek alávetni érdemes. De itt nehéz olyan összeget megállapítani, mely általában alkalmazható volna. A tizedik rész vétetik néhol; máshol az magán egyezmények értelmében megváltozik. Ezenkívül a gabona árai nagyon különbözök és a termékenység fokai is nagyon elütnek egymástól. A tized és kilenced alá tartozó mezőgazdasági termékek nemei szintén különfélék. Tehát valamely megközelítő átlagot kell felvenni. A tisztelendő lelkészeknek járó tized és a földesurat illető kilenced együtt ötödrészét teszik a paraszt termésének, melyet ha 12 rénes forintjával veszek fel, azt hiszem, alacsony megváltási számítást tettem.....	
A hadiadó és háziadó. A katonai adó, habár az egész országra nézve van megállapítva, összege még sem országosan szabatik meg. Kirovása ugyanis határozottan megyei feladat; az a faluk és egyes jobbágyokra kivette az évi dikális összeírások eredményéhez képest változik. A házipénztár járandóságai pedig még inkább változásnak vannak alávetve, mivel mindenféle csapás, a katonaság átvonulása és fenntartása, az utaknak és hidaknak építése és javítása, a nyilvános ünnepek, a beiktatások, tisztújítások növelik azt. Mind a két pénztárnak járandóságai, tehát egész-telkes jobbágyra összesen felszámíthatók	12 r. frt — kr.
	30 »

Az illető egyháznak szükségeire, az egyházi, tanító fizetéséhez, a harangok, a templom és iskola fenntartására felveszek 4 r. frt — kr.

A plébános tartására 9 —

A mezőbíró tartására, a katonai átvonulás, a hajdú, csikós, gulyás, kanász, libapásztor, éjjeli őr fizetéséhez, a folyók tisztítására, a hidak jókarbantartására, a községi szénáskertre, a középületek javítására stb. a községi pénztárba jár 8
A deperditákat nem számítom, mivel legnagyobbbrészt a házipénztárba folynak.*

A (paraszt) maga részére szüksége van lakásra, istállóra, csűrre, magtárra, kisebb és nagyobb haszonállatokra, kocsira, ekére, valamelyes házi bútorzatra. Ezeket 500 frton alul nem szeresheti be; ennek évi kamatjára felvehetni Ezeknek oly állapotban tartása, hogy velők gazdálkodhassék, tehát kovács, bognár munkabére és az ezeknek szükséges anyagok ára 30 „ — „

Kell neki szolga és szolgáló; ezek élelmezése, ruházása és fizetése bizonyosan belejön 20 „ — „
A saját magának, nejének és gyermekeinek élelmezése, ruházata és egyéb szükséges kiadásai tesznek évenként 50 „ — „

239 r. frt 28 kr. 60 r. frt — kr.

Következnek oly tételek, melyek nem mindeniknél és nem minden évben fordulnak elő, de a leggyakrabban mégis tényleg előfordulnak és nem halaszthatók el. Tudva van, hogy a közutaknak építése és fenntartása a parasztokra hárul és azok ez időtájt a megyéknél többnyire munkában vannak. Erre egy egésztelkes jobbágy rovására felszámítok 8 r. frt — kr.

Ujonczozás már régóta minden évben tartatik. Az ujonczok megfogása, szállítása és sok mindenféle ezzel összefüggő kiadás 2 „ — „

* Deperditák alatt értették azt az adózást, melyet azért kellett teljesíteni, hogy a hadsereg részére felajánlott segélyek (subsidiумok) terménybeli szolgáltatásainak a Mária Terézia korában megállapított váltásárai és a folyó piaczi árak közötti különbsége kiegyenlítették. G. J.

Ha katonaság állomásozik az országban, annak kiadásai, a ki a közkatonának lakást, tűzhelyet, ágyat és élelmet ad, havonkint 30 krt, tesznek tehát évenkint 6 r. írt — kr. 255 r. firt 28 kr.

Hol vannak még a menyegzők, keresztelesek, betegség és temetések költségei s más kiadások, a révdijak, utvámok, vásárpénzek, az alamizsnák és ezek összegyűjtése s azon különféle adományok, melyekről tudom, ha nincs is róluk nyilvánosan szó, hogy a parasztnak a maga szegénységéből azokat is kell nyújtani?

Mi történik akkor, ha a betegség, aggkor vagy baleset a jobbágyot munkaképtelenné tesz, ha csapások, tűzvész, marhavész, rossz termés és drágaság köszöntének be nála?

Tegyük fel, hogy egy jobbágyi egész-telek 1000 r. forintot ér. de azt hiszem, hogy azt ez összegben bizonyára magasan becsültem, mert az egy telekhez tartozó földeket, melyek azonban a felsorolt terheknek vannak alávetve, alig venné meg valaki önként ezer r. forintért. Hiszen ezt az árt az ország legtöbb részében még a szabad földekért sem adná meg senki sem.

Ezen tőkének hozadéka a szokásos 6 százalékkal csak 60 forint lenne. De vegyük, hogy a paraszt iparkodása és gazdálkodása háromannyit, azaz 180 forintot hoz ki belőle, akkor is kevesebb lesz az az előző lapokon foglalt kiadásoknál, melyek tesznek 255 r. firt 28 kr.

75 r. firt 28 krral.

Azonkívül ezt nem készpénzben, hanem terményekben állítja elő a paraszt. Ezen terményeket pedig élelmezése, kis és nagy jószágainak fenntartása és minden másra szükségli. Már pedig egy egész-telkes jobbágy gazdaságához kell átlag 2 ló, 2 ökör, 2 tehén, üsző, sertések, tyúkok, libák. A házában él öt személy, azaz maga a jobbágy feleségével, egy gyermekükkel, egy szolga és egy szolgáló. A szükséges élelmiszerek lefoglalják 24 hold termését, a mely területnek pedig egyharmada ugar. A szükséges gazdasági állatok fenntartása a szalmát és szénát emésztí fel. Már

bő aratású évnek kell lenni, hogy a saját szükségletén túl feleslege maradjon; a jó évben pedig termékeit csak alacsony árakon adhatja el. Ennélfogva minden általa készpénzben fizetendő szolgáltatásnak fedezetét egyedül különös szorgalma által szerezheti meg, melyet azonban jobbágyi munkakörében nem, csak azon kívül értékesíthet; például ha munkabérért dolgozik, ha valamely üzletet csinál, fuvaroz, lenből vagy kenderből vásznat készít. És adóját sem róhatja le jobbágyi telkének termékeivel, hanem csak rendkívüli iparkodásának jutalmával, a mi egyáltalán igen nagy odaadást kíván. Ha pedig ezt a rendkívüli igyekezetét nem tudja kifejteni, akkor mindazon fizetéseivel, melyeket készpénzben kell teljesítenie, hátralékban marad. Ezt maga a tapasztalás bizonyítja, mely szerint az ország legtermékenyebb, de kereseti alkalmak hiányával levő részeiben az adóhátralékok a legnagyobbak és a parasztok megélhetése a legnehezebb.

Az adózás azon elvben gyökeredzik, hogy a közteher az adózó élelmére szükséges jövedelmének többletét ne haladja meg, vagyis, hogy ha a paraszt a maga és gyermekeinek évi fenntartására 200 forintot szükségei, ez összeg érintetlenül megmaradjon neki és csak a maradvány képezheti a megadóztatás tárgyát. Sőt a jövedelmi felesleg sem fordítható egészen az adózás céljaira, mert sorsának javítására mindenki törekszik, s öregsége, betegsége és baleset beálltának esetére, továbbá, hogy gyermekeinek valamit hagyhasson, valamely takarítványt meg akarna tartani. Másként magán- vagy közgyarapodás nem is lehetséges, különösen nem akkor, ha az iparkodásnak ez az egyetlen ingere elvételik tőle.

Abból a számításból pedig, a mit felhoztam, merőben az ellenkező világos; ha az áll, nem fogható fel, hogy a paraszt minden szükségletének és kötelezettségeinek miként tegyen eleget, annál kevésbbé, hogy valamely jövedelmi többletet tudjon megtakarítani? De hiszen — mondhatja valaki — az emberek nem futnak el a jobbágyságtól és vannak parasztok, a kik nemcsak jómódúak, hanem még vagyonosak is.

Erre az ellenvetésre feleletem: egészben véve olyanok a parasztok kiadási viszonyai, hogy bármily nehéz legyen sorsuk, mivel más megélhetési módjuk nincs, azt, a mely nyitva áll részükre, folytatni kénytelenek. Mit tegyen a paraszt fia, minthogy az apja jobbágyi szolgálatát folytatja? Mit tegyenek a milliók, hova forduljanak, ha azt, a mit tehetnek, hogy földműveléssel tartják fenn

magukat, mellőzik? Ezen állapotban is megvagyonosodik néhány paraszt, de csak mások nyomorúságából, a kik a végszükségben földeiket elzálogosítani, marháikat olcsó áron eladni kénytelenek. Tehát ilyformán egyes parasztoznak jóléte semmiképp sem képezheti mások megélhetésének a mértékét. Itt a parasztook legnagyobb részének állapotára, mely kétségkívül nyomorult, kell az ítéletet alapítani.

Az adózók ezen helyzetének nyomása alatt az állam minden működése bizonytalanná, nehezzé és akadályozottá válik. A köz- és magángyarapodás lehetetlenné lesz, az adófizetés pang, hátralekkek keletkeznek, lanyhul a szorgalom és felszaporodik a nyomor. Annak, hogy megélhet a paraszt Magyarországon, állítólag világos bizonyítéka az, hogy hiszen léteznek. De a természetes méltányosság és a politika elvei egyaránt azt követelik, hogy a paraszt oly állapotba helyeztessék, melyben a reá nehezedő köztartozásokat leróván, életszükségleteit megszerezhesse és valamely jövedelmi felesleget öregsége, betegsége, balesete, gyermekei öröksége számára megtakaríthasson. Pedig el kell ismernünk, mert minden tapasztalat mellette szól, hogy az ország azon részeiben is, a hol folytonos munkával képesek valamit szerezni, a parasztook teljes erejük megfeszítésével kénytelenek gazdasági dolgaikat gondozni és nem szabad őket szerencsétlenségnek érní, hogy jelen viszonyaik között fenntarthassák magukat. De arra, hogy a paraszt erkölcsait és szokásait kimívelje, vagy az élet ártatlan hasznos örömeinek erkölcsi gyarapodhatása céljából részese legyen, sem ideje, sem anyagi eszközei nem maradnak.

Sok az, a mit a parasztoznak Magyarországon szolgáltatni kell, ennek a szolgáltatásnak útja és módja azonban nem kevésbbé nyomasztó.

A mit a földesúrnak kénytelen szolgáltatni, ha az évenként egyenlően van megállapítva, ha mértéke nem túlcsgázott számításán alapszik, ha teljesítésének mikéntje nem terhes és ha különben oly földesura van, a ki a méltányosságot szereti, az őt túlságosan nyomni nem fogja. De a vad földesúrnak ezer eszköz van kezében, melyekkel jobbágyait agyonnyomhatja.

Ha a tizedet valahol természetben kell beszolgáltatnia, tönkre teheti őt, mert termését addig nem hordhatja el, míg a tizedelő a maga részét ki nem hasította belőle. Már pedig sok helyen kényelemszeretettől a tizedelő nem száll ki előbb, mintsem az egész dűlő termése nincs rakásokba vagy vontatókba össze-

hordva; ha azután ez elhúzódik és rossz időjárás következik be, a gabona elromlik és meghiúsul az egész év reménye. Ugyanez mondható a kilenczedről is, a hol azt természetben szolgáltatják be. Roppantul sanyargatható az előfogatozás által, ha a legsürgősebb mezei munka idején szántóföldjét nagy kárára elhagyni, vagy kifáradt igavonó jószágát fuvarozással kimeríteni kényszerítetik olyan árért, mely merőben csekély, mert négy lóval két magyar mértföldnyi távolságra egy rénes forintért kocsin hajtani bizonyára oly kevés, hogy az csak akkor gondolható lehetségesnek, ha a takarmányt és élelmet magával viszi és ezt a forintot a maga és lovai fenntartására fordítja, fáradságáért és munkájáért semmit sem tarthatván meg magának.

Az újonczállítás is nagyon nyomasztó a parasztra. Mennyi részrehajlás van annál? Mennyi ajándék, mennyi vesztegetés és kiadás? Mily keserű könnyek és erőszakoskodások fordulnak itt elő? A katonaság kiegészítésének rosszabb módja alig lehetséges.

Sokat szenved a paraszt a katonaságtól, midőn azoknak kvártélyt köteles adni tűzhelylyel és ágvgyal; midőn a deperditákat pótolja, vagy mikor magaviseletők csalárdságainak és kihágásainak leginkább van kitéve.

Nagyon gyengíti a jobbágyot az ajándékok adásának szokása is, mely annyira elharapódzott, hogy a paraszt ajándék nélkül egy lépést sem vél tehetni; habár az ajándékok ritkán nagyok, de egészben véve súlyosak. Kevésbé gazdagítják azok elfogadóit, mint szcgenyítik az ajándékozókat.

Az adófizetés módja nyomasztó a parasztra nézve. Mielőtt annak tüzetesebb vizsgálatához látnék, mivel a dolog nagyon bonyolult és nem is mindenki ismeri eléggé, előbb röviden meg akarom azt magyarázni.

A közadóknak két faja van: a hadi- és a háziadó. A hadiadót az ország az állandó hadsereg fenntartására eddig 4.304,552 rénes forint 50 krajezárnnyi összegben fizette, most pedig e czimen 5.000,000 rénes forintot ad. Nagyon megnőne ez összeg, ha miként kellene, hozzáadhatnák az u. n. katonai deperdita, mert az bizonyosan meghalad félmillió rénes forintot. Így állván jelenleg a dolgok, ezt az adóval lehet egy sorba tenni.

A háziadó rendeltetése, hogy a megyék kebelbeli közigazgatásának költségeit fedezze. Tudva van, hogy a megyei úgy közigazgatási, mint igazságszolgáltatási kormányzat a királyi kincstárnak éppen semmijébe sem kerül. Ennyiben Magyarország különös kivé-

telt képez a többi országokkal szemben. De más oldalról be kell vallanunk, hogy a házi pénztár nem oly igen kevésbe kerül, a miről, mint az alább közölt összeírás mutatja, annak rendkívüli növekvése tanúskodik.

Az ország összes megyéinek házi adózása tett:

az 1706. évben 710,603 rénes forintot 17 krt

az 1773. évben az urbárium be-

hozatalával 939,292 „ „ 40 „

az 1775. évben 1.114,956 „ „ 55 „

az 1780. évben 1.357,088 „ „ 17 „

az 1785. évben 1.447.926 „ „ 56 „

az 1787. évben, midőn a deper-
diták alapja behozatott . . . 2.064,598 „ „ 58 „

E szerint 22 év alatt majdnem háromszor akkora lett, mint volt, a mi annál súlyosabban nyomja az adózót, mivel a falusi községeknek külön szükségletei és kiadásai ez idő alatt csaknem olyan mértékben nevedektek.

A földesúrnak járó szolgáltatások a szántóföldek és rétek tartozékainak tekintetnek, hanem a közadózás céljaira a parasztot úgy földje, valamint összes képességei, ipari tevékenysége, sőt még kereseti képessége után is megrójják. Ezelőtt sokkal egyszerűbb volt az adóbehajtás módja. A parasztház kapuja után az országgyűlésen állapított meg az adózás kulcsa. Ha ez a kulcs országgyűlésileg egy forintra határozatott, akkor a hány porta (kapu), vagy parasztház volt a megyében, annyi forintot fizetett adó címén a vármegye.

Jelenleg azonban sokkal bonyolultabb módszerét alkalmazzák az adókivetésnek. A kivetendő összeg a törvényhatóságok közt a kapuk száma szerint osztatik fel. Most ez a szó nem régi, igazi értelmében vétetik, hanem csak eszmeiben, mint a követendő összeg osztója, mely az 1764. évben 688 rénus forint 50 krtban állapított meg. Ily értelemben az országnak 6249 portája van. Ha tehát példának okáért az mondatik, hogy Hibái- vármegyében 200 porta található, ez alatt azt értették, hogy vele kell szorozni a fennebb jelzett összeget, tehát e vármegyének 137,766 r. forintot és 40 krajezárt kell fizetni.

Minden megye és minden törvényhatóság részére meg van állapítva a porták száma. Az 1700-dik évtől fogva az 1765. évig tizenháromszor változott ez a kivetési alap. Az 1765. évtől egész 1802-ig kiigazítás e részben nem történt, holott jól tudták, hogy

az hibás és aránytalan. Az úrbéri összeírás és a II. József alatt eszközölt felmérés ezt minden kétségen kívül helyezte és az országgyűlés által is olyannak ismertetett el. Mert a tiszteleti és hadi segély az 1792. évben nem az 1775. évi portakivetés, hanem a magas helytartótanács által kijavított számítási knlcs szerint osztatott el.

A porták száma szerint kijövő összeget a megye az adózók kebelbeli községei közt osztja fel. Megint egy afféle eszmei osztót vesznek fel, melyet *dikának* neveznek. A porta és a dika abban az eszmében, melyet megjelölnek, találkoznak. A porta alkalmaztatik az országos és a vármegyei felosztásnál, a dika pedig abban az alfelosztásban szerepel, melyet a vármegye a községekre eszközöl. De a dikát úgy, mint a portát, nem állapítják meg, mivel a házipénztár járandósága nincs megszabva, és a mint ez változik, úgy kell változni a dikának is. Mert a különböző helyi viszonyok szerint a megadóztatandó tárgyak különféleképp számíttatnak a dikába. Magában a megyében is változik a dika a kivetendő összeg nagyságához képest.

A községek között való felosztás az 1775. évben eszközölt dikális összeírás szerint ejtetik meg. A parasztok ugyanis minden évben összeíratnak és pedig minden haszonnak, melyet maguknak biztosíthatnak, 95 rovatba történt beiktatása szerint saját bevallásuk alapján, és ezen rovatokhoz mérten történik a községekre való felosztás a megyében.

Az egyes parasztoakra való egyéni kivetés a községekben a falusi előljáráóság által történik, a földesurak befolyásával, vagy anélkül. Ez már nem a dikális összeírás szerint megy végbe, melyről tudva van, hogy tiszta hazugság, hanem külön, magánúton, mely sem nem egyforma, sem az önkénynek nincsen híjával, és a dika megállapítási rovatoktól eltér. Így tehát a dikális összeírás munkálata szerfelett terjengő; egyesegyedül az adónak a községek közt való felosztásának céljaira szolgál, tehát hívságos.

Kiviláglik ebből, hogy a dikális összeírás kevésbé hasznos, sőt az még káros is. Általános hazugságra törekszik, mert adózási képességük és haszonélvezeteik önkéntes bevallása közben a parasztok soha sem mondják meg az igazat, a mi az összeírók előtt igen jól tudva van; de nem változtathatnak a dolgon, mert a falu parasztjai és a szomszéd járásiak egyformán tudnak hazudni. Különben, ha a szoros igazságot valahol kinyomoznák, azt a helyet adóval bizonyosan túlterhelnék.

Így történik, hogy az oly községben, a hol 300 ökör, vagy tehén, vagy ló létezik, ott az összeírás alkalmával alig 50-et találnak. Azt mondják ezen művelet makacs védelmezői, hogy magukban a hazugságokban igazságos arány létezik, mivel hiszen mindenütt hazudnak. Hanem ez a kifogás nagyon gyermekes, mert hát ki fog a szabad hazudásban igazságos arányt feltételezni, és miképp tudhatja az A. községbeli paraszt, hogy a B. községbeli minő mértékét fogja a hazugságnak alkalmazni? Vagy hogyan tudja az összeíró szolgabíró eltalálni, hogy kartársa a szomszéd járásban ezen hazugságot miképp mérlegeli? Mert hiszen mindkettőnek kötelessége vigyázni, nehogy járásának adófizetői túlterheltesse. Nem akarom fejtegetni, hogy mennyire felforgatja a lakosok erkölcsait, gyengíti a hatóságok iránti tiszteletet és megsemmisíti a közbizalmat, ha látják, hogy ezek a nyilvánvaló hazugságok, melyek hivatalból állítatnak elő, közszentesítés által erősítettnek meg.

A kilenczvenöt dikális rovat a következő: jobbágyok fiai, leányai, fivérei, zsellérek, szolgák, szolgálók, a saját igavonó jószágai, a kölcsönzöttek, hizlaltak, fejős tehenek, 3 éves meddő üszők, 2 évesek, borjuk, kocsiba való lovak, ménesbeliek, 3 éves csikók, 2 éves sertések, juhok, kecskék, első, másod-, harmadosztályú házak, első, másod-, harmadosztályú földek, három osztályba való rétek, háromosztályú szőlők, szilvás, káposztás, dohányföld, háromosztályú kert, háromosztályú malom, folyami malom, szárazmalom, borsajtó, fűrészmalom, korcsma, mészárszék, lentiló és kendertiló, háziipari italkészítés, szeszegetés, juhászat, hasznóbérlők, korcsmárosok, méhkas, háromosztályú műhely, háromosztályú üzérkedés, három osztályba való kereskedés, ökörlegeltetés, tehén-, ló-, juh-, kecske- és sertésenyésztés három osztályban, kézművek, faizás tüzelésre, faizás építési czélokra, eladásra szolgáló faizás, háromosztályú nádálás.

Kiviláglik ezekből, hogy az adózásnak mennyire különféle tárgyak vannak alávetve, és hogy nem lehet az adóketésnek méltányos kulcsát, mely a helyi viszonyok igen nagy különbözetei folytán lehetetlen, megtalálni. Azonkívül, hogy az összeírás soha sem lehet teljes, sem a dikák kidolgozása, meghatározása, annak megállapítása, hogy mely és mennyi tárgy képezzen egy dikát, az sem lehet kielégítő.

E tekintetben nagy a különbség a törvényhatóságok között. Kőrösmegyében 20 ökör képez egy dikát, míg Máramarosban csak egy fél ökör. Verőczemegyében 60 lóból áll egy dika, Temesben pedig

csak 2 lóból. Békés vármegyében 56 hold szántó föld egy dika, ellenben Árva megye területén, daczára a terméketlenségnek, már 2 hold. Nyitra megyében 24 béres egy dika, Szabolcsban csak kettő. Somogy megyében a bérlők egy dikának megfelelő 600 rénes forintot fizetnek, Szatmárban csak 10 forintot. Hol van az a számító, a ki határozott szabatossággal kitudja a haszon arányát fürkészni, a melyet hoz a szántó föld, a tehén, a szolgáló, a méhkas, a fuvarozás, a műhely, a legelő és a haszonbérlet? Így a dikák is nagyon eltérnek egymástól a különböző törvényhatóságokban. Arad vármegyében egy dika 40 dénárt (krajczárt), Barsban pedig 9 rénes forint 36 dénárt (krajczárt) tesz. Sok rovaton osztályok találhatók, de ki fogja szabatosan megállapítani az üzérkedés, kézműves-ségnek, faizásnak, szántó földek és kerteknek az osztályozás szempontjából a különböző megyék változatos helyi viszonyait? Kétséget nem szenved, hogy a Bánságban jobb a harmadosztályú föld, mint a Kárpátok alatt az első. Nagyrésze a rovatoknak csak az iparkodást rójja meg, melyet pedig adó által ily kevésbé kimivelt országban sújtani alig lehet helyes. A tinók, borjuk, csikóknál egyedül a remény megadóztatása fordul elő, mivel ezeknek semmi hasznát sem veheti a paraszt, és ha a tinó harmadik évében elpusztul, annak addig felmerült tartási költségein kívül a fizetett adót is elveszti. A szilva, dohány, káposzta kertekben vannak elvetve, melyek már megadóztatvák, és nagyon csodálni való dolog, hogy a rovatkészítés ezen dühében a len és kender vetése s a vászonszövésnek nem nyitottak külön rovatot. A haszonbérlet, korcsma, mészárszék, a fűrészgép, borsajtó, méhköpü, az üstök, műhelyek és üzletek azzal a nyereséggel véletnek fel, melyet hozhatnak; tehát az ehhez szükséges szorgalom sújtatik. A legeltetést és fuvarozást már magában foglalja a haszonállatok rovata, külön felvételük ennél fogva egyértelmű a kettős megadóztatással. A parasztok nyereségének felderítésére irányuló és saját bevallásukon alapuló munkálat soha sem lehet szabatos, mert tudatlanságból, vagy érdekeltségéből hazudnak. Vannak falvak Magyarországon, melyek az eredeti úrbéri kimutatás szerint tíz telekkel bírnak, hanem annak határában azért tényleg negyvenet művelnek rendszeren. Vannak viszont, melyek területe sokkal többre becsülnetik, mint a mennyivel tényleg bírnak. Az 1715: LVII. törvényczikk rendelete folytán országosan megejtett összeírás szerint Nagyszombat városának több szántó földje van, mint egész Borsod vármegyének. Hány számosabb köblös föld van, melyek nemcsak a köztudomást, de magának a hely-

ben lakó földbirtokosnak figyelmét is elkerülik? Ha átgondoljuk, hogy ez a bonyolult művelet mennyi hibával és hézaggal teljes, be kell vallanunk, hogy az ezen munkálathoz szükséges sok és nagy munka, valamint a költség, melybe kerül, haszontalan és a célzattal ellentétben álló hatást idéz elő. Az adóztatás ez a módszere az ipart sújtja, melyben az ország oly szegény. Nyomja a jobbágyokat, a kik az ország sok részében a jobbágy-telkeket tényleg elhagyják és zselléreké lesznek. Nyomja az állattartást és tenyésztést, mely a tapasztalás tanúsága szerint hanyatlik. Bonyolultsága folytán terhes a rendszer végrehajtóra nézve, hasztalanul szaporítja a közkiadásokat, a részrehajlásnak hő alkalmait nyitja meg és a legközönségesebb méltányosság elveivel homlokegyenest ellenkezik.

Azonban emberi elme oly adórendszert még nem talált fel, mely igazságos mértékkel osztaná szét a közterheket. Mennél egyszerűbb az adóztatási módszer, az adó annál könnyebben és pontosabban hajtatik be. annál kevesebb a család és rászédés veszélye, s könnyebb a hiányokat és hibákat észrevenni és kijavítani.

A tárgy alaposabb megérthetése céljából a következő megjegyzések sorát fűzöm még ehhez.

Az 5. szám alatt a függelékek közt egy táblázat foglaltatik, mely az 1785. évi dikaösszeírás eredményét foglalja magában, s a melyben a dika felvételének kilenczvenöt rovata öt általánosra tömörítettik annak jelzésével, hogy ebből a törvényhatóságok ugyanazon évben mennyit fizetnek a hadi-, és mennyit a házipénztárba. Kitűnik belőle, hogy a különböző törvényhatóságokban mennyiből áll épp egy dika, valamint kitűnik a dikák roppant különbsége is. mely az egyéni kivetésnél nagy eltéréseket von maga után.

A 6. szám alatt mellékelem az ország 1791-ik évi általános dikaösszeírásának kivonatát. Szerettem volna olvasóimmal ezt a munkálatot egész terjedelmében közölni, de az oly nagy, hogy jelen munkácskám alakja és kerete azt bármennyire összeszorítva sem ölelheti fel így.

A dikák minden rovatát és osztályozását sem vehettem fel, csak a főrovatokat jegyeztem ki, hogy lássék, mily különbözőleg számítják egy-egy dikába a tárgyakat a törvényhatóságok, a mi az egyéni kivetéseket egymástól nagyon eltérőkké teszi.

A paraszt például a szolga, szolgáló, ökör, ló, csikó, juh, ház és a föld egy holdja után a dikák ezen tárgyi és személyi különbségéhez képest fizet a hadipénztárba:

Árva vármegyében . . .	1	rénes frt — denárt
Arad „ . . .	1	„ — „
Bereg „ . . .	2	„ 83 „
Bars „ . . .	4	„ 21 „
Vas „ . . .	3	„ 39 „
Mármaros „ . . .	6	„ 98 „
Nógrád „ . . .	3	„ 19 „
Esztergom „ . . .	2	„ 87 „
Ugocsa „ . . .	3	„ 32 „
Verőce „ . . .	1	„ 60 „

Végre idejegyzem az adózók és a nemesi előjogokat élvezők számarányát. Magyarország népessége a katonaság nélkül 7.008,574 lélekből állott. A nemesi jogokat élvezték ezek közül 325,894-en, tehát minden 21. lélek örvend a nemes születésűek kiváltságának. Az adózó lelkek ezek szerint 6.682,680-an, a nemeseknek tulajdonúl maradó földterületet számításba véve, Magyarország talajának alig ötödrészét bírják. Tehát ez az arány keletkezik: Magyarország népességének egyhuszadrésze, mely a terület $\frac{10}{20}$ -adrészét bírja, nem fizet semmi adót, a népesség $\frac{16}{20}$ -át tevő lakosság ellenben, a mely a területnek csupán $\frac{4}{20}$ -át bírja, fizet minden adót.

Ezeket az 1802. évi országgyűlés előtti időben írtam. Meg kell tehát említenem azt is, a mi változást a parasztok állapotában ez az országgyűlés tett.

A törvényhatóságokhoz intézett ide vágó királyi leirat említést tesz az adózó nép fenntartásáról is. A királyi előterjesztésben ugyanis az kívántatik, hogy a rendes magyar katonaság kiegészítésének és eltartásának céljaira a királyi jövedelmek gyarapíttassanak, a mi azonban ne háritson nagyobb terhet a nyomorult adózó népre, azonban az állam szükségletei akképp fedeztessenek, hogy ha ezek két millió rénes forint erejéig fedezettel nem bírnának, a só ára oly mértékben emeltessék, hogy a mi az adók emelkedése után is hiányul maradna, az a só emelt árának hozadékából pótoltassék.

Ezek terhelik az adózót, a kinek annyiban kedvez ezen királyi kívánság, a mennyiben a só árának emelése arányában a Magyarország kiváltságos lakosaiból alakult osztály is közteherviselésre hivatik fel. Ezt a részt a nemesség veszi át. A parasztokra nézve pedig azt határozza, hogy a hadsereg állandó létszáma 64,000 ember legyen, a háború veszélyének esetében pedig, a kiegészítés terhén

kívül, még 12,000 újoncz adassék. A követelt 2 millió rénes forint oly módon fizettetett, hogy a 003,028 forint 16 krajczárral emelt magyar adózás ezzel együtt kerek összegben 5.000,000 rénes forintra rúgjon, a többit pedig a só árának mázsánként 1 r. forint 6 krajczárral történő emelése fedezze.

Az utolsó hét év ebbeli eredményét számításba véve, a só fogyasztása Magyarországon átlag évenként 1.299,839 mázsát tesz. A sónak 1 rénes forint 6 krajczárral való emelése folytán ebben az összegben van 1.429,822 rénes foript 54 kr., ehhez adandó az adóemelés ered-

ménye 603,028 rénes forint 16 kr.,

a mi összesen tesz 2.032,851 rénes forint 10 kr., ilyformán 32,851 rénes forint és 10 krajczárral löbb, mint két millió rénus forint.

Az országgyűlési iratok tanúskodnak arról, hogy a karok és rendek mindenképp törekedtek arra, hogy Ó Felsége atyai kívánságának eleget tegyenek és hogy a nyomorult adófizető nép sorsán könnyíthessenek. Nehéz a parasztokon ezen bonyolult rendszer keretén belől segíteni, kivéve, ha mélyreható előnyök nem biztosíthatnak nekik, a mi a valóban nemes érzéssel nem lehet ellentétben. — A bányajogi kilenczednek és a tizednek természetben való vételéről szóló VII. cikk különösen Magyarország alsó részeinek adózóit nagy és nem ritkán végzetes tehertől szabadítja meg. A XX. cikkből is, mely a nem nemesek felperesi minőségéről szól, nem csekély előny hárul azokra. Mert csak azoknak, a kik polgárok lévén, a szabad költözés jogának örvendenek és az úri törvénykezésnek nincsenek alávetve, tulajdonítatik a szerződési és örökösödési egyszerű esetekben a felperesség személyes joga, melylyel egyébiránt az ország különböző részeiben a szokás alapján máris bírtak. A mennyiben a többiekről intézkedik e cikk, ez úgy történik, hogy abból a parasztoknak alig van valamelyes haszna. Előny lenne reájuk nézve az, mely a capitulatio rendszeréből folyna, melyről azonban ezen törvény egy cikke sem emlékezik meg világosan, holott, mint az országgyűlési iratok bizonyítják, az hasonlóképp elfogadtatott három évre. Ez ellen hosszasan és sokat vitatkoztak. Már is számos ellensége van annak, minek folytán kétes, hogy három év múlva, ha ez a tárgy ismét az országgyűlés elé kerül, a parasztok a capitulatio* jótéteményétől nem fognak-e

* Lásd az életrajz IX. fejezetét.

megfosztatni. Meggyőződéseim szerint a capitulatio nemcsak az adózó népnek, hanem magának a nemességnek és az egész országnak is nagyon hasznos, nem szólván a mostani európai helyzetről, mely azt feltétlenül szükségesnek tünteti fel. Mástkülönbem nem lehet azokat a botrányokat kikerülni, melyeket az újonczok erőszakos állítása és a hadsereghez való vitele folyton okoznak. Midőn a capitulatio először hozatik be, lehetetlen, hogy valami olyas is ne történjék, a mit ellenségei felhozhatni vélnék ellene, mert hiszen minden, még oly jó változtatás is, ki van téve a kezdet akadályainak és nehézségeinek. Ha pedig vannak ezenfelül olyanok is, a kik minden igyekezettel el akarják rontani a dolgot, a kiknek tudniillik az érvényben volt rendszer előnyös, akkor különösen az olyan természetű rendelkezésnek, mint a capitulatio, sikere vajmi nehéz. — Különbem könnyű felismerni, hogy mindez honnan származik. Idáig még a parasztok sem viseltetnek bizalommal a capitulatio iránt, a mit alig lehet nekik bűnül betudni. Így tehát önként nem állanak be katonának.

Egészen másként járnának el, ha a katonaságtól visszatért műveltebb, a katonai engedelmesség és pontossághoz hozzá szokott osztálytársaikat később kimagasló állást elfoglalni látnák a parasztok között. A capitulatiót az igazság parancsolja, egész Európa példája ajánlatosnak tünteti fel, a közigazgatás minden elmélete helyesli és az európai polgárságok kölcsönös viszonya szükségképp megköveteli azt.

Sürgették ez országgyűlésen az adókimetés javítását is, a mely célból a XI. cikk a nemnemesek népszámlálását rendeli el. A porták ideiglenes kijavításával is megbízott az országgyűlési bizottság és munkálata jóváhagyatott. Ezen munkálatot határozott adatok alapján, melyek nincsenek meg, nem lehetett elkészíteni, hanem csak a bizottság igazságos és méltányos vélekedése szerint. Elnöke ennek a főherceg-nádor ő királyi fensége volt. Világos jelét adta ott igazságszeretetének és méltányosságának, mivel Pest vármegye, melynek ő főispánja, $47\frac{5}{8}$ és a jászok kerülete 17 portával többet kapott.

Több portát kaptak főleg a következő vármegyék: Komárom vármegye 10, Zala $10\frac{4}{e}$, Veszprém 13, Pest $47\frac{5}{8}$, Heves 12, Fehér 12, Csongrád 12, Arad 20, Békés 17, Bihar $12\frac{2}{8}$, Somogy 31, Baranya $39\frac{2}{8}$, Tolna $25\frac{2}{8}$, Bács $38\frac{1}{4}$ és Verőcze vármegye 12 portával több után adózáván ezentúl, mint eddig. Megkevesbedtek portáik főleg a következő vármegyéknek: Pozsonynak 35, Nyitrának

14, Trencsénnek 28, Mosonnak $21\frac{4}{8}$, Barsnak $27\frac{2}{8}$, Zólyomnak $16\frac{6}{8}$, Honinak $28\frac{2}{e}$, Sopronnak 40, Vasnak 39, Sárosnak $14\frac{4}{8}$, Szepesnek 11, Gömörnek 26, Borsodnak 10, Máramarosnak 12 és Szabolcs vármegyének 16 portával.

Most a panaszkodás sora más törvényhatóságokon van és valamint az előbbieket korábban, ezek a következő országgyűlésen fognak jajgatni. Az adóügyben ugyanis, ha annak szilárd, megállapodott és világos elvei nincsenek, lehetetlen állandó és igazságos munkálatot készíteni, a mit munkálatainak bevezetésében maga az említett nagytekintetű bizottság is említ.

Miután az adózás szabálya és módszere a korábbi állapotban hagyatott és újabb terhek rakattak a parasztságra, kiviláglik, hogy azok sorsán ez az országgyűlés nem könnyített, sőt azt még súlyosabbá tette.

III. FEJEZET.

A parasztek természetéről.

Nagyon megérdemli a fáradságot, mely ahhoz szükséges, hogy a parasztek természetét megismerjük, mivel ezek képezik az ország lakosainak legnépesebb osztályát; ez azon alap, melyre az egész társadalmi rend épületének egyéb részei emelve vannak és a saját, valamint az egész országnak javára könnyebben kormányozhatók, ha lelkületüket teljesen jól fogjuk fel. A nemesség erkölcei és eljárása, kisebb módosulásoktól eltekintve, majdnem mindenütt ugyanazok. Ellenben a parasztek, a kik számos nemzedék ideje alatt a lakosság többi osztályaitól igen gyakran elkülönítve, magukat ugyanazon mezei foglalkozásnak szentelik, rendszerint eredetiséggel bírnak.

Főleg két ok van elhatározó befolyással a parasztek lelkületének alakulására: a súlyos és mindig egyforma munka, melylyel el leven foglalva, a másokkal való érintkezéstől elvonatnak, és polgári viszonyaik, melyek között állandó függőségben élnek. Az első körülmény a paraszt értelmiségét úgy fejleszti, hogy összes figyelme egy tárgyra van irányulva, melyet saját tapasztalásából, a saját kísérleteiből a lehető legalaposabban ismer. Kevés eszmét vesz fel magába, de a melyek világosak, mivel azokat mindig forgatja elméjében. Ismeretköre szűk, de a mit tud, azt nagyon jól tudja. Az utóbbi körülmény, vagyis polgári függettsége a parasztekot az állami osztályrend láncolatában az utolsó szemmé teszi, a mely mindenkinek alá van rendelve, és őt a megvetés sokszor, az elnyomatás gyakran, az alárendeltség érzete mindig sújtja.

A parasztekot eszessé teszi az a körülmény, melylyel összes erőit folyton gyakorolnia kell, hogy életét fenntarthassa és kutassa

azon eszközöket, melyekkel elnyomott állapotán valamiben könnyíthet. Szükségszerű következménye ennek, hogy csak egy tárgyra vonatkozólag szerzett okosságában a többiek nem ismerése, vagy elhanyagolása mellett azt képzei, hogy nagyon bölcs. Más magasb állásuaknak tehetsége és esze iránt nem viseltetik valami nagy tisztelettel, mert azt hiszi, hogy azok tanultabbak, de nem okosabbak és nem hasznosabbak nála. Azt hiszi, hogy amazok csupán az élvezetek, ő maga pedig a munka és hasznosság okából létezik. Egyébiránt a másokról való kicsinylő vélemény mindenkiben megvan, a ki szűk körű, de egy tárgyra vonatkozólag gyakorolt alapos tudással bir.

Minden felebhvalója, sőt mindenki iránt, a ki nem sorsosa, vele született bizalmatlanságot tanúsít a paraszt; azt hiszi, hogy még ravaszsággal is szabad neki hasznot húzni azoktól, a kik annyi előnynyujtotta felsőbbségnek örvendenek vele szemben.

Kettős természete van ennek a bizalmatlanságnak: mert az vagy tudatlanságból származó bizalomhiány, vagy abból a gyanúból ered, hogy — mint a tapasztalás mutatja — vele szemben rossz-akarat létezik. Az első egy neme a félelemnek, mely a gyermekeket és minden olyan egyént áthat, a ki gyengeséget érez magában. A második pedig onnan származik, hogy csakugyan sok földesur jobbágyai iránt kizárólag a saját érdekei által vezetteti magát és jogait, valamint birtokát egész addig törekszik terjeszteni, a meddig csak lehet.

Ezt a bizalmatlanságát kiterjeszti a paraszt minden közigazgatási és törvénykezési hatóságra is. De hát kik is ezen hatóságok tagjai? A jobbágyoknak urai, vagy pedig ezekkel különböző szálak által összeköttetésben levő egyének! — A király ezen bizalmatlanságának többé nem tárgya már. Miért? Mert a királyt királyi méltóságánál fogva annyira a földesurak felett állónak gondolja, mint a mennyire ezek felette állanak neki. Tudják továbbá a parasztok, hogy ők képezik az ország lakosainak legszükségesebb osztályát, és azért erősen hiszik, hogy a király oltalma részökre nem maradhat el, s átlátván a úrbérrendszer szellemén, annak valódi értelmét felfogják.

Minden újítást, minden bárminemű javítást, különösen ha a földesúrtól indul ki, gyűlöli a paraszt; azzal szemben csökönös, mert tudja, hogy a földesúr haszna ellentétben van az övével, s abban azt a törekvést tételezi fel, hogy az úri jogokat az övének megszorításával akarja gyarapítani.

Magasabb kombinációra nem lévén képes, az innen származó jót el sem képzelheti, mert sorsa súlyosbításának félelmétől van áthatva.

Különös módosuláson megy át a parasztok lelkülete annak folytán, mert szoros összeköttetésben élvén egymással, csupán maguk közt érintkeznek; mindennap látják egymást, a mezőn, az erdőn és csűrben együtt dolgoznak, az ünnepeket együtt töltik, s az egész családnak egy fészke van. És az, a mit „esprit de corps“-nak (testületi szellemnek) neveznek, sehol sem oly erős, mint a parasztnál. Ez könnyít sorsukon, mert könnyebben viselhető a teher, mely közös másokkal, és kedves az, a ki társunk a nyomorban. Ennek reájok nézve egyenlőségében emelkednek fel. Nem kívánják a jobbmóduak társaságát, sem a fényűzés csábjait, hanem felüdülés céljából együtt isznak és mulatnak. Különbözik abból, hogy mindig mint erkölcsi leltület cselekszenek, következik, hogy felebbvalóik iránti érzelmeik azonosak, és hogy egynek nyugtalansága felizgatja az egész községet. A mindig együttélő emberek ezen véleményazonossága azt a következményt is maga után vonja, hogy bizonyos kerületekben meggyökeredzett vétkek találhatók, másutt pedig éppen ily jó tulajdonságuk észlelhetők. Szorgalmasok, emberiesek, engedelmesek némely helyen a parasztok, másutt ellenben tolvajok, veszedek, iszákosok és nyakasak. Nehéz ezen tulajdonságukon, melyek nemzedékeken át fenntartották magukat, valamit változtatni.

Honnan van az, hogy sok paraszt lusta és még a kik nem is azok, mozgásuk és testök külső egésze által olyanoknak látszanak? Erre azt felelem, hogy minden nehezebb egyforma testi munka a test részeit huzamosabban fárasztván, hajlamot szül a lankadságra, a lelket nyugalomhoz való vonzódásra hangolja, a testet pedig meredté és nem hajlékonyná teszi. Ellenben a test rugékonysága az élénk szellemtől, a szép elmétől származik, mely sok dolognak ismerete és az azok után való vágyakozás által meg van ihletve. Már pedig a parasztnak kevés a gondolata, azok is közönségesek és mindennapiak, mivel lélekben és testben lusta, renyhe. Szélesbörűi műveltség és termékenyebb lélek által testileg is tevékenyebbé és képesebbé lenne, a minnek igazságáról a nagyobb városok szomszédságában élő parasztságnál észlelhető példák tanúskodnak.

Ennek az otromba lustaságnak legmagasb fokát láthatni némely ind, irokéz és hottentotta törzseknél, a kik egész napokon

át ugyanazon helyeken fekszenek úgy, hogy nem is mozdulnak és egy szót sem mondanak, de a vadászat alatt egész heteken át fáradhatatlanul képesek a vadakat üldözni. Azon petyhüdt, tompa lustaság és az erőknek eme kiváló megfeszítése az elme különböző hangulataiból erednek. A mi nyájaink és gulyáink nomád pásztorai, a bojtárok, gulyások, csikósok, kondások nem sokat különböznek azoktól. Ha ez utóbbiakat emberiesebbekké akarjuk átváltoztatni, akkor eszöket kell élénkebbé tenni.

Az ostoba ember lusta is, mert jobb sorsra, melyet nem ismer, nem vágyik. Az eszes ember pedig akkor lesz lustává, ha azt a szomorú meggyőződést szerzi, hogy megfeszített szorgalommal sem képes végre felemelkedni. Bármi legyen is ezen meggyőződés alapja, akár a köz- és uradalmi tartozások nagysága és sokasága, akár a kereset alkalmának hiánya, vagy a forgalom pangása, ha a szorgalom ismételt kísérletei a parasztnak nem sikerülnek, elveszti lelki egyensúlyát és a leggyakrabban kétségbeesésből iszákossá lesz. Leverő a parasztok okoskodása, melyet hallhatni, midőn nagyon elszomorodva azt mondják: „ha semmim sincs, nem vehet el tőlem senki semmit, ha pedig van valamim, azt bizonyosan másnak kell odaadnom.“

Azt az ellenvetést szokták tenni, hogy a nyomorult jobbágy engedelmes és mindenre alkalmazható, ellenben a ki egy kissé megszedte magát, az már ilyen engedelmességet nem tanúsít, sőt gyakran ellenszegül urának. Feleletem erre: az lehet, hogy sokszor azok, a kik a szegények közül meggazdagodnak, büszkék és nyugtalanok lesznek, de ebből még nem következik, hogy minden jobb módú efféle lakos olyanná válik, ha jómódú és műveltebb lesz. Van sok része az országnak, melyek városok és mezővárosok közelébe esnek, a hol a jobb módú és a művelt jobbágyok csak-ugyan a legjobbak.

Egészen más az olyannak felfogása, a ki a szerencsés véletlen folytán sok szegény között vagyonosodik meg és ez által bizonyos túlsúlyt nyer, mint lenne az összes jobbágyoké, ha általában felemelkedhetnének.

A műveltebb, jobb módú parasztot a becsület eszközeivel könnyebb kormányozni; annak az úri szolgálat és a közszolgálatok előnyére válандó jobb gazdasági eszközei lennének; a reá háruló kötelességeket pontosabban teljesítené; erkölcsi és tisztességi érzet által lenne áthatva; ésszerűbben lenne engedelmes és képesebb volna az érintetlen hűsége.

Mondatik továbbá: nem olyan rossz állapot a jobbágyság, mivel a földesúr a jobbágyot mintegy a maga dolgát védelmezi és sokan vannak, a kik a szolgaságban megelégedettek. Úgy van: minden lusta és buta olyan, a ki, mint a hamis és színlelt betegség ürügye alatt kéregető koldus vagy a cigány, a saját alacsony helyzetében tetszeleg. De — félretéve minden érvét az ellenkezőről való bizonyításnak — tegyük fel, hogy ha valaki 50 nyomorult, egy másik egyén pedig 50 művelt és jómódú jobbágnak ura, vájjon melyik részén lesz a haszon?

A parasztnak két osztálya, a jobbágyi és zsellér, tulajdonságaik tekintetében különböznek egymástól. A jobbágyok durvák és makacsok, a zsellérek szerénységet színlelnek, alattomosak, s a csalárd eljáráshoz inkább szokottak.

A jobbágyok nehezebben, a zsellérek könnyebben engedelmeskednek. Azok pontosabban teljesítik szolgáltatásaikat, ezek felügyelet nélkül keveset dolgoznak. Azok hűségre és becsületességre képesek, ezek vak engedelmességet tetetve csálnak. Mindketten tisztelik és nagybecsülik az igazságos és méltányos uraságot, s atyai gondoskodással kormányoztatva, jobban tartják fenn magukat, egyszersmind azoknak is több hasznot hajtanak.

A parasztek közt is van arisztokrácia. Léteznek köztük oly családok, melyek már régen tehetősebbek, s a melyek majd vagyonukkal, majd összeköttetéseikkel befolyást gyakorolnak és a falusi ügyek intézését kezükben tartják. A gazdag paraszt könnyen gyarapszik mások szegénységéből, a kik a végső szükségbe jutván, szántóföldeiket, réteiket féláron zálogba adják, de azok után a szolgáltatásokat tovább teljesítik, s így az adósságban és nyomorban mindig jobban elmerülnek.

A durva lelket leginkább a harag, vadság és félelem indulatai igazgatják; ezért találjuk, hogy a parasztek félénkek, de egyúttal haragosak és vadak is.

A nemesebb szeretet, mely a másoknak tetszeni akarás által az erkölcsöket annyira kiműveli, a parasztek köréből mintegy száműzve van, s mindössze a pusztá érzékiségben és a házi kölcsönös segélyben nyilvánul némileg.

A paraszt gazdaságát nagyrészen felesége vezeti; az takarékosan élván, leginkább szerez. Lehetetlen is a parasztnak feleség nélkül gazdaságot folytatni.

Érdekében van a földesúrnak és az ország fejedelmének, hogy a parasztot alaposan ismerjék, felfogásán, szokásain, élet- és gondol-

kodási módján átlássanak, megélhetési viszonyaival, képességeivel és terheivel megismerkedjenek.

A kettőnek érdeke a parasztra vonatkozólag nem mindig esik össze és nem ritkán ellentét fejlődik ki azok között. A földesúr őt úgy tekinti, mint gazdaságának folytatásához szükséges eszközt, és az ő vagyonának alkatrészét, melyet szüleitől örökölt, vagy vásárlás útján, avagy érdemeinek elismeréséül szerzett, a kinek robotját és adózásait a saját jogánál fogva követeli s a kivel a maga haszna szempontjából bánhat el. A fejedelem főleg hatalmának támaszát látja benne; neki a parasztság a katonaság veteményes kertje, forrása az adójövedelemnek, alapja minden köztehernek, a lakosság legnépesebb része és általános értelemben véve a *nép* maga. Az uralkodó a parasztban továbbá az ember eltörülhetlen jellegét is látja és ezen emberiesebb tekintet által vezettetve, őt fenntartani, műveltebbé, boldogabbá tenni már saját előnyének okából is törekszik.

A túlságos engedékenység keveset használ a parasztnak, de e részben alig is vétkeznek az urak. Több kárt csinál e részben a túlzott szigor, mely a paraszt irányában csak fenyegetést, szidalmat, haragot és megvetést alkalmaz. Mert miként az igavonó állat, melyet mindig ostorral nógatnak, ehhez hozzászokik és eltompulván, a jármot sem huzza jól, úgy az a paraszt is, a kivel majdnem mindig durván bánnak, elveszítvén az az iránti érzéket, kötelességét még kevésbé fogja teljesíteni. Büntessék meg a tettenért parasztot, ha fenytésre érdemes, de szenvedély nélkül, igazságérzettel. Különbön tekintsék őt is észszel bíró embernek, s a becsületérzetet és erkölcsi-séget ne fojtsák el benne.

A parasztok erkölcsisége, ügyeik beható megismerése, erkölcsaik művelése a legfőbb figyelemre méltók. A börtön és a testi fenyték soha sem képesek azt a hatást előidézni, a mit a műveit erkölcsiség, mely nélkül sem a földesúr, sem az uralkodó rendszerint valóban nem vehetik hasznát.

A földtől való függésnek vele született érzeténél fogva sokkal jobban engedelmeskedik a paraszt a földesúrnak, mint tisztjeinek. Ha a földesúr személyesen nem akarja a parasztot megközelíteni, s ha ez őt az ő dolgaival csak kevésbé látja törödni, elveszti bizalmát iránta és nagyrészt engedelmességét is. Az intézőket és ispánokat a paraszt inkább magához hasonlóknak tekinti; ezek pedig a parasztot a saját hasznukra szipolyozzák ki. Sok bajnak forrása a földesurak gondatlansága.

A század szellemében két alapfelfogás létezik a parasztok helyzetére vonatkozólag. Azok, a kik az emberi boldogságnak bizonyos eszményét domborították ki magukban, azt mondják, hogy a parasztok sorsa szerencsétlen, minden méltányossággal ellenkező, mivel annyiféle fizetést, szolgáltatást tartoznak a földesuraknak, a megyének, a plébánosnak, a községnek teljesíteni. Mert a paraszt a földesúr beleegyezése nélkül helyet nem változtathat, nem örökölhet, sem ipart nem űzhet. Úrbéri munkája igen alacsony áron számíttatik, földesura önkényének szerfölött ki van téve, annyira, hogy ez őt, a mikor csak akarja, különböző ürügyek alatt képes elnyomni. Személyes jogoknak nem örvend, mivel felperesként sem a földesúr, sem idegenek ellenében nem léphet fel. Azok, a kik helyette cselekszenek, nem az ő sorsosai, hanem leggyakrabban olyanok, a kik az ellenféllel vannak összekötöttesben. Mindezt szem előtt tartva, ha nem is alakilag, de lényegileg sorsa csak kevésse jobb, mint a rabszolgáé.

Mások ellenben azt mondják: a parasztnak szolgasága jogosan foly abból a szerződésből, melyben az ősök megegyeztek. A földet tulajdonosa, mely őt magát is táplálja, szabadon megállapított feltételek mellett ruházta át a jobbágyra, s e feltételeket az örökösöknek, a kik a jótéteményben résztvettek, meg kell tartani. Nem olyan nyomasztó ez a jobbágyság, mert hiszen egy jobbágyi helyüresedés esetében annyian vannak, a kik az üres jobbágy-telek átvételét ugyanazon feltételek mellett kívánják. Az úrbéri népesség állásának alacsonyosságához mért alacsony munkát kell végeznie. Találhatni azonban számos gazdag parasztot, a miért nem is mondhatni, hogy állapotuk elnyomott lenne. Végül oly régi ez a berendezés és szokás, mely mellett minden elhelyezkedett, hogy az egész társadalmi rend gyökeres felforgatása nélkül nem is lehet változtatni rajta.

Mind a két részről sok igazat hoznak fel a vitának ezen állása mellett, azért a fennebb felállított kérdést nehéz megoldani, de ha helyesen átalakíttatik, annak eldöntése könnyebb lesz. Ne keressük azt, miképp keletkezett ez az alárendeltség s minők az arra vonatkozó jogok. Továbbá azt se, hogy természetszerűleg mi az igaz és méltányos. Hanem azt kérdezzük, vajjon ez az alárendeltség úgy, a mint nálunk most létezik, a királynak, a földesurnak s az országnak általában tényleg annyira hasznos-e, hogy ezen hármas szempontból annak módosítása nem lenne-e üdvös?

A paraszt a földesúrnak állítólag csak örökösen lekötött bér-munkása. A bérmunkás azonban bérszerződését megújíthatja és a munkának jutalmát az időviszonyokhoz képest változtathatja. Ellenben a paraszt őseinek kötelezettségeit mindig teljesíteni köteles. Mivel ez az állandó kötelezettség a múlt századokból származik, az újabbkori helyi viszonyokhoz s a személyekhez és az időviszonyokhoz annyira nem alkalmazható, mint a szerződés, mely az egyes munkák befejeztével ismételve megújítatik. ilyformán abból, hogy valaki ezen feltételek mellett a jobbágyságot megkezdte, azt, hogy ő ama feltételeket önként vállalta el, igazságosan nem lehet következtetni. Abban az alárendeltségben ugyanis, mely általános és törvényesként van megállapítva, minden önkéntesség megszűnik és a versenynek, mely az árak legigazságosabb mértékét adja meg, hatása lehetlenné válik. Hogyan terjesztheti ugyanis a paraszt ura elé alárendeltségének feltételeit, vagy új feltételeket állapíthat-e meg? Hol lehet találni oly földesurat, a kinek, midőn ő minden úrbéritelket elfoglal, új, szokatlan feltételeket lehessen eléje szabni? Kinevetnék és nagyban gáncsolnák őket az ilyen követelésnek még csak gondolatát is! A paraszt pedig önfenntartásának szükséges volta által nyomalva s megélhetésének más módját nem látván, nem csupán a megszokott, hanem még az új és súlyosabb feltételeket is alá fogná írni. A paraszt az urnák tehát hűbéri alárendeltje lévén, neki mint ilyennek vannak szolgáltatásai, s lekötöttségének állandó kötelezettségei. Ezek között figyelmet érdemel, hogy az ő első bíróságát maga a földesúr alakítja meg, mely nemcsak a parasztok között keletkező pereket, hanem azok vétkeit, sőt az ő ellene megindított pereket is elbírálja. A földesúr ellen nincs más joga a parasztnak, minthogy panaszkodjék, de a panaszait ő maga nem hozhatja elő illetékes helyen, hanem azokat szintén urai indítják, vitatják s bírálják meg.

Világos, hogy a földesúrnak ebbeli s bírói kettős minősége egymással ellentétben állanak. Mint földesúr jövedelmét szaporítani igyekező, a paraszt munkáját, szolgáltatásait, fizetéseit, a mennyire jog vagy ennek valamely ürügye megengedik, mindenféle módon kihasználni igyekszik. Mint bíró az ebből keletkezett pereket elbírálja, s mindazon cselekvényeket illetékességi körébe vonhatja, melyeket a paraszt engedetlenségével, vagy az ő tekintélyének megsértésével hozhat kapcsolatba. Ezenkívül a földesúrnak rendészeti joga is van, mely a dolog természete szerint szabatosan megállapított nem lévén, azt a közrend örve alatt nagyrészt a maga javára alkalmazhatja.

A paraszt egyszerűen barma, jószága urának, vagyis azonkívül, hogy ez a saját előnyére használhatja őt, még el is adhatja, elzálogosíthatja, elidegenítheti. És ha a paraszt másnak uradalmába költözik, ebbe az állapotba ott akaratlanul is beleesik. Ott, a hol a parasztnak joga szabatosan meg van állapítva, úgy, hogy a földesúr kiváltságainak nagy számával nem élhet vissza, a parasztnak teljesen mindegy, melyik földesúr alá tartozik, miként a kézművesnek mindegy, hogy kinek dolgozik. De a mi parasztunk nem örvend ennek a biztonságnak és sorsa nagyrészt attól függ, hogy ura vele szemben miként gondolkozik s miként cselekszik.

Ne gondolja senki, hogy ezen eszmék abból a czélből hoztattak fel, hogy az alárendeltség, melyben a paraszt él, gyűlöletessé tétessék.

Igen találóan jegyezte meg Montesquieu, hogy a közdolgokban való hiba találásához nagyon kevés ész szükséges; már sokkal több kell ahhoz, hogy a mely ma fennáll, már századok óta tart és a legtöbb európai országban némi eltéréssel el van fogadva. Nagy és általános hatású okoknak kellett tehát lenni, a melyek miatt azt felkarolták. Ha nem alkalmaznák is azt a mi időnkben mindenfelé, akkor is óvatosan és fokozatosan kellene üdvös változtatásával kísérleteket tenni, és pedig önként, törvényes utón, nehogy a jobbágyoknak nyújtandó kedvezmény kicsikartnak tűnjék fel. De azt igazán óhajtom és kérem, hogy a földesurak tegyék meg, a mit a törvény és az alkotmány tőlük követel és ha tényleg védnökeik is, úgy járjanak el, mintha jobbágyaik atyái volnának. Hiszen az alkotmánytól az alsó nép atyai gondozása végett kaptak oly sok előjogot. Ne akarjanak abból felette sok hasznot húzni, hanem inkább igyekezzenek terhein könnyíteni, azt boldogabbá tenni, mert az igazi nemesség az, mely nem a saját mentességében, hanem a haza szeretetében és az általános nagylelkűségben áll.

El kell itt távolítanom azt az ellenvetést, melyet az igazsággal szembe állítanak. Azt mondják, hogy azon jogok és kiváltságokból, melyekhez az illetők részint jogutódokként, részint mint örökösök jutottak, nem lehet semmit sem elidegeníteniök, sőt inkább azokat nekik még ki kell tágítaniök. Ezen elvből kiindulva a földesúr, a zálogélvező, a plébános, az egyház a jogokat bővíteni és mindenképp kiterjeszkedni igyekeznek, s a joggal való visszaélés maga is szentesítetik a szokás által. Felhozott az is, hogy a mostani birtokos csak képviselője valamennyi leendő utódának, a kik várományi

joggal bírnak és a kiknek hátrányára semmit sem hanyagolhat el, vagy változtathat meg, sőt érdekükben mindent gyarapítani tartozik.

Ez az okoskodás nagyon széleskörű és reám csak annyiban tartozik, a mennyiben a parasztra is vonatkozik. Nincs oly tökéletes kötelezettség, mely az összes következő nemzedékeket szorítaná arra, hogy a földesúr és a paraszt közt létrejött ős-szerződést szigorúan meg kellene tartani; ezt mindkét részről elismerik. A vad ázsiai első úr, a ki fegyverrel foglalta el itt a földet, nem volt törvényhozója az egész utókornak, a tulajdon felett az utódok tehát teljes joggal rendelkeznek, és valamint az tetszése szerint szabadon bocsáthatta el szolgálait, úgy ezek is könnyíthetnek a terheken. Hát ha az a jogok és kötelezettségek egyenlő társaságába fogadta volna be az őslakókat, ezen tényéhez hasonló módon ragaszkodnánk-e? Tehát nem marad más, mint a nem tökéletes kötelezettségnek látszata, mely az újkori urakat ismeretlen utódaik iránt annyira figyelmessé teszi. Nem lenne megmagyarázható ez a nagy ügyelem, ha az illetők pillanatnyi érdekének az nem volna csupán ürügye. — De valóban sokkal mélyebb benyomást tesz az emberi kebelre a parasztok mostani nyomorult állapota, kiknek munkásságát élvezzük, kiknek háláját és áldását érdemelhetjük ki, a kikkel éltünk egész folyama összekapcsol bennünket, mint a reánk következő kor joggyarapodására és a jövődében beállható dolgokra való tekintet. Tény, hogy minden bármily sorsú utódainkra általában figyelemmel szükséges lennünk, de ez a tekintet a jelen földbirtokosait alig korlátozhatja valamiben. Egyébiránt a földesúr jótéteményben részesítheti a jobbágyot a nélkül, hogy utódainak ártana, vagy a saját, jogát csorbítaná.

A fejedelem irányában a parasztságnak kettős rendeltetése van: hogy katonát szolgáltatson és adózzék. A fejedelem érdeke tehát a parasztság gondos ápolását kívánja, hogy egészséges, erőteljes, szép és alkalmas katonákat kaphasson közülök s annak háztartása és gazdasága elbírja az adók terhét.

Hogy miképp tétessenek a parasztok vagyonosabbakká, ez a politikai tudománynak legnehezebb kérdése. Egy azonban bizonyos, az t. i., hogy a félelem, nehogy a paraszt nagyon jómódú legyen, aaptalan. A szabad kereskedelem, ipar, pénzforgalom, szerzési mód leginkább hozzájárulnak a paraszt fenntartásához. Vannak Európának országai, melyekben a paraszt keveset fizet és mégis igen nyomorult; keveset használ, de kevésbé is gondoztatik. Ezzel ellenkezőleg, hol fizet többet, mint Angliában és mégis hol erősebb

és gazdagabb? Sokat lehet onnan venni, a hol sok van. Azt mindazáltal joggal kívánhatja a paraszt, hogy szorgalmas munkájával a reá eső terheket leróhassa, tisztességesen élhessen s öregségére és a bekövetkező balsors esetére valamit félre is tehessen magának.

Az adózásnak két módja van: az ugyanis vagy állandó és meghatározott, vagy évenként új kivetés alapján változik. Hogy az elsőnek előnyt kell adni, mindenki beláthatja, ha meggondolja azt, hogy az évenként megújuló kivetéseknél sok önkény fordulhat elő, hogy a szorgalmas parasztnak így a rest helyett is kell fizetni, és hogy könnyebb a mindig meghatározott összeget leróni, melyre a paraszt már házi dolgainak számításba vétele alkalmával előre készülhet.

Ha pedig ismeretlen a paraszt előtt a fizetés vagy szolgáltatás összege, ha annak mértéke minden évben nagyobb lesz és azt semmiképp sem láthatja előre: akkor lehetetlen, hogy adósságba ne süllyedjen és egész háztartása fel ne forduljon.

Midőn ezen tárgyról gyakran értekeztem szóval, azt mondták nekem, hiábavaló az az okoskodás; minden úgy, a mint van, fenntarthatja a parasztot, hiszen ősidőktől fogva tényleg fenntartotta és ezentúl sem lehet változtatni rajta. Feleletem: hiszen nem is azon czélból hozom fel ezeket, hogy a közállapotok e részben rögtön alakíttassanak át, mert hát minden megbélyegző foltot, melyet az ember észre vesz, nem lehet mindjárt kitisztítani. Vannak hibák, melyek tüstént történő kijavítása több rosszat okozna, mint maga a hiba, melyet a szokás enyhít. De illik, hogy a foltok ilyenekül ismertessenek el, hogy alkalomadtán azokat módosítani és kiigazítani lehessen. — Igaz, hogy valahogy elbírja mai helyzetét is a paraszt, de az bizonyos, hogy az ország, a király és a földesúrnak több haszna volna, ha az ő sorsa könnyebb lenne. A paraszt most jobban van megterhelve, mint akkor volt, midőn helyzetét megállapították. Akkor ugyanis a nemes, a kinek birtokán élt. neki egyetlen ura volt, s őt kivéve, senkinek sem tartozott szolgáltatásokkal, sem másnak nem volt lekötelve. Ez most megváltozott, mert a hadi adó reá hárított, a szintén az ő fizetéseiből táplálkozó házi-pénztár évről-évre növekedve amavval már egyenlő terhet ró reá; az újonczállítás, a deperditák alapja, az előfogatozás, az utak építése őt sújtja, e mellett pedig az élelmiszerek ára is mindig nagyobb. Mindez sokkal jobban nyomja a parasztot, mint a mely mértékben az urbáriumból és a novelláris törvényekből származó kedvezmények könnyítenek sorsán.

Midőn az uralkodó az ország polgári életének egész nagyságán, az abban észlelhető áramlatokon és összefüggésben levő hatásokon, s a lakosok különböző osztályainak sorsán trónjának magaslatáról végig tekint, személyesen mindent nem láthat a maga részéről, hanem az egész szervezet összefüggését, a közjót, az általános előnyöket bizonyára jobban veheti ki, mint az alantabb állók. Emelkedjünk fel gondolatban ezen magaslatra és ekkor vájjon minő lesz ítéletünk a parasztról? Azt hiszem, az körülbelül így fog hangzani: a paraszt nyomorult, arra több terhet már rakni nem lehet. Ha valamit ő követel még az úrtól, az az ur anyagi tehetségének csak kis része lesz, ha pedig tőle követel az ur valamit, ez a kis többlet is túlterheli már úgysis súlyos helyzetét; tehát egyenlő körülmények közt a vélelemnek és kedvezésnek inkább a paraszt részén kell lenni.

A földesúr a nemesi kiváltságoknak örvend, összeköttetésben van a hatóságokkal és a törvényhatósággal. Ellenben a paraszt nem ismer senkit, nincs összeköttetése senkivel és hathatós befolyás nem áll rendelkezésére. A földesúr jogtudó, a dolgok folyását ismeri, holott a paraszt írástudatlan, lusta, s a saját dolgát is alig képes előadni. Habár az igazságnak és a legmagasb gondozásnak mindenki részére különbség nélkül nyitva kell állani, de arra leginkább a paraszt van utalva.

Minden más osztálybeliek könnyebben juthatnak el a trónhoz, és a királyi kegy nyilvánulásának sok alkalommal örvendhetnek. A papság az előjogok főbbjeivel ellátott kiváló osztály, s a nemesiséggel, melynek az összes hivatalok és tisztségek, s ezek jövedelmei nyitva állanak, az udvar előtt egyformán ismeretes. A kereskedők és általában a polgárok elég kényelmesen élhetnek. A katona lelkületét az öt körülvevő tisztelet érzése emeli. A parasztok tehát, a kik minden terhet viselnek, a kik annyit adóznak, a kik az előmozdítás reménye nélkül közkatonáskodnak, éppen ezért különösen megérdemlik a legmagasabb hely gondoskodását. De hát ha azután mindezekre való tekintetből nagyon is nagy kegy érné a parasztokat? Ettől valóban nem kell tartani, mert hiszen ezer hang fog felemelkedni, hogy a paraszt részére netán nyilvánuló túlságos kegyet megtámadja. Ha ellenben méltatlanság követtetik el vele szemben, kétes, vájjon ő maga fog-e panaszkodni, vájjon tudja vagy meri-e ezt tenni, különösen, ha kétségbeesve elveszti a bizalmat az iránt, mely őt fentarthatná, hogy a legfőbb tekintély oltalmában részesülend. Azok, a kik a parasztot mai tudatlanságában

megtartani kívánják, s mindenféle művelődési eszköz ismerését, mint reá nézve károst, tőle eltávolítani akarják, így szólnak: őseink korában a paraszt sem olvasni, sem írni nem tudott, de a földet mégis jól művelte és erkölcsileg sem volt rosszabb. Most közülök egyesek olvasnak és írnak, némelyek meg éppen azzal töltik az időt, hogy könyveket is olvasnak; de sokkal többen vannak is ám, a kik az uraság ellen panaszt emelnek és pert indítanak; a kik a községeket felbujtják, azok leginkább írástudók és a nép elcsábítói is ők. A legegyszerűbb paraszt a legengedelmesebb is. Ezt tapasztalhatni a hadseregnél is, a hol az, a ki egyszerű és engedelmes, a közkatoná tiszttét a legjobban tölti be.

Viszont azok, a kik a parasztot nevelés, erkölcsiség és jobb művelés által javítani és hasznosabbá tenni kívánják, ezt felelik: a legnagyobb kihágások ott merülnek fel. a legkegyetlenebb lázadások ott törnek ki, a hol a paraszt nyers és műveletlen. Ebben az állapotban a parasztról mondhatni, hogy az oly alárendeltségben van, mint a barom. De midőn aztán kitör, annál vadabb az ezáltal előidézett felfordulás, a miről saját hazánk történetének sok példával felhozható eseménye tanúskodik. Lehetetlen, hogy az, a kinek tisztultabb felfogása van az istenről, az emberi boldogságról és a gyakorlati erkölcsösségről, rosszabbá legyen ez által. Lehetetlen, hogy rosszabb gazda legyen az, a ki a mezei és gazdasági dolgok valamelyes elméleti ismereteit megszerezte, vagy rosszabb alattvaló legyen, a ki a jog és kötelesség fogalmával bír. Sőt inkább az ilyent okokkal, indokokkal és érvekkel vezetni és elhatározására befolyást lehet gyakorolni és pedig jobb eredménnyel, mint a lánczczal vagy korbáccsal, melyekkel csak addig lehet dolgozni, a meddig elérnek. A tapasztalat is azt bizonyítja, hogy minden jobban megy ott, a hol műveltebb és eszesebb a paraszt. Ott a netán keletkezett perek sem zavarják az egésznek sikeres haladását, mivel vagy egyezséggel, vagy a hatóságok döntéseivel könnyen elsimíttatnak. E pereket természetesen azok indítják, a kik egy kissé többet tudnak, de azért nem kell őket mindjárt bujtogatóknak tartani; sőt inkább azok a népet, a mely nélkülük sokkal hevesebben viselkednék, féken tartják. — Az a véletlen rossz, mely egy ember fonák ismereteiből netán származik, nem elég ok arra, hogy a lakosok népes osztálya az észszerűbb állapot előnyeitől megfosztassék. Ugyanazon érveléssel minden más osztályt is meg lehetne fosztani a tudománytól és műveltségtől. A katonaságnál is bizonyára előnyben részesítik azt, a ki írástudó, alkalmas és képes az ügyek vitelére.

A polgári állapotban okvetlenül még hasznosabb nyg az uralkodónak, valamint a földesúrnak az alkalmas, jómódú jobbágy, mint a nyomorult, nem képes, durva és míveletlen.

Tanultságra és magasb műveltségre egyébiránt a paraszt nem való; hol is venné azokhoz az időt és szükséges költséget? Midőn az ő tökéletesbüléséről van szó, ezalatt egyáltalán nem értetik más, mint az, hogy oly ismereteket tudjon szerezni, melyek neki hasznosak és szükségesek, hogy az a rövid tartamú oktatás, melyet gyermek korában nyer, gyakorlati, jól berendezett és rendeltetése, valamint szükségeinek megfelelő legyen, hogy akkor szerzett ismereteit később érettebb korában megtartani, gyarapítani és tökéletesíteni tudja részint a lelkésznek híveihez intézett templomi beszédeiből, részint saját további képzésére törekedvén, magánúton a mezőn folytatott életben.

A népnek erkölcsisége a legnagyobb horderővel bír és a legfőbb figyelemre méltó, mert többet érnek a jó erkölcsök, mint a hol ezek nem találhatók fel, a jó törvények. Lakosságunk ez a legnépesebb osztálya, melyet politikai nyelvezetünk méltán „nyomorult nép“-nek nevez, nem megvetést, hanem gondos ápolást, nem gyűlöletet, hanem szeretetet, ha pedig vétkezik, nem bosszúállást, hanem atyai fenyítéket érdemel.

IV. FEJEZET.

M e g j e g y z é s e k .

1. Meggyőződtem róla, hogy Magyarországon az ország koronájához tartozó különböző részekre és sokféle népies nyelvnek használatára való tekintet folytán a latinnak kell köznyelvnek lenni, és alkotmányunkhoz más nem is illik. Köznyelv alatt pedig azt értem, mely az országgyűlésen, a megyék gyűlésein, a politikai kormányshékeken, törvénykezési hatóságoknál, köz- és magánokiratokban használtatik. Javasolja azt a törvényszerűség, mert annyi nemzetiséghez tartozó embert, magyarokat, szlávokat, németeket, görögöket, ruthéneket, oláhokat hogyan fog valaki jobban egyesíteni, mint a bizonyos tekintetben senkire nézve nem idegen latin nyelv által. Tanácsosnak tünteti ezt fel a politikai okosság is, mivel a monarchico-arisztokratikus alkotmány, hogy a köznép kizárható legyen a közéletből, nem népies nyelvet tesz szükségessé. Óhajtánám, hogy ez az érv később ne legyen közkeletű, és mi mindnyájan annyira magyarok legyünk, hogy ugyanazon érzésünk és ugyanazon nyelvünk legyen; de bármennyire kívánatos is, hogy általánosan a magyar nyelvet használjuk, ezt többféle oknál fogva alig fogjuk valaha keresztülvihetni. Ki fogja Horvátország és Szlávia lakosait az ő helyhatósági törvényeik ellenére, ki fogja Magyarország lakosainak felét reábirni, hogy magyarul írjanak és beszéljenek? Ki kívánhatja a szlávok és germánok közt lakó és egész éven át magyar szót nem is halló nemesektől, hogy a magyar nyelvet oly könnyűséggel kezeljék, mint a mennyire ez a közügyek intézéséhez és megvitatásához szükséges. Tehát kövessük azt az utat, mely fennmarad számunkra és tegyük a latin nyelvet, mely mindnyájunkra nézve közös, bizonyos tekintetben országossá.

A klasszikus latinságot könnyűszerrel alig alkalmazhatni, különösen közdolgokban, és maga Cicero is, ha korunkban írna, azt hiszem, a latin nyelv szellemének megtartása mellett másként írna most, mint irt Rómában kétezer évvel ezelőtt. Annyira bővültek és megváltoztak az ő ideje óta az ismeretek, annyi új találmánynak örvendenek a természettan, mathesis, az orvosi, a politikai és jogi tudományok, a kézmű- és gyáripár, a nagy ipar (manufactura) és kereskedelem s annyiféle új termelvényt nyújtanak, hogy mindezen új fogalmak számára új szavakat kell teremteni, melyek klasszikusok nem lehetnek, mivel a klasszikusok irataiban nem foglaltatnak. Ha a római íróknak szabad volt eltérni a nyelvszabályoktól, melyeket közülök néhányan javaslatba hoztak; ha közülök a leghíresebbeknek meg volt engedve, hogy grecismusokkal bőven éljenek, és meg volt engedve a latint a görög nyelv szerint alakítani: miért ne alkalmazhatnánk mi oly gallicismusokat és germanismusokat, melyek a latin nyelv szellemével nincsenek ellentétben. Miért ne használhatnánk az új eszméket találóan kifejező új szavakat, és, megtartván a latin nyelv szellemét, miért ne törekedhetnénk oda, hogy az moderné váljék? Semmit sem érint Plinius Caniniushoz intézett levelében, a mit művészettel és gonddal, ha nem legyőzni, de enyhíteni ne lehetne. „Ha meg van engedve Homernak összehúzni, kiterjeszteni, egymásba fűzni a puha görög szavakat a kifejezések enyhítése végett, miért tagadtatnék meg nekünk a hasonló szabadság, mely nemcsak a finomságokra, hanem a szükségesekre irányul“. A mai latinságnak nehéz helyes nyomát találni a régiben, különösen a magyarországinak, mivel itt sok szó más értelemben használtatik, mint a mivel eredetileg bírt, mely a klasszikusokban feltalálható. A mi politikai írásunk és beszédünk módja sok maradványát tünteti fel a barbár középkornak, midőn minden tanultság kialudt volt. A mi határozatainkat, a pereinkben szokás által elfogadott megnevezéseket sem Tacitus, sem Horatius nem értenék; de nem értik a külföldiek sem, a kik a tiszta latinságot a forrásokból tanulják. A mi ítéleteink irálya, mely a tulajdonító esetek (dativus) természetes összefüggésében, több oldalon át lapokra terjedő körmondatokban nyilvánul, azt a benyomást teszi, mint valamely lánczontánczolóinak a szemlélete. Maga ez a kifejezés „deliberation est“ (tanácskoztatott) annak a mit jelentenie kellene nem felel meg, és helyére jobb volna azt tenni: *decisum, conclusion, iudicatum est* (eldöntetett, végeztetett, ítéltetett). Tanácskozni ugyanis azt jelenti, hogy kutatni, nyomozni, egyik-másik részt kikeresni, és az a cse-

lekvőség, mely az ítéletet megelőzi. — Intimatumnak nevezetik a magas helytartótanácsnak végzése; a latinok azt mondják: intimari oseula (csókolódzni). A diéta nálunk az országgyűlést jelzi, a latinoknál pedig a táplálkozás szabályát, sőt még a fekhelyet is. a hol a napot töltötték. Civitas nálunk egyértelmű a várossal, jól latinul pedig azt a fogalmat jelenti, melyet a németek a Staat, a francziák az état szóval fejeznek ki. A közönséges spectabilis czim szintén alkalmatlannak látszik, mert spectabile minden látható tárgy; a perillustris sokkal találóbban jelöli meg azt, a mit mondani akarnak vele. A nagyon elcsépelet species facti az általa kifejezendő eszmét nem jól jelöli meg; jobban lehetne ezt ezen egy szóval kifejezni: facti. Hugó Grotius azt mondja: series facti. Midőn először akartam leírni ezen munkácskának czimét: de conditione et indole rusticorum, haboztam, mivel törvényeink a colonusokról, jobbágyokról beszélnek; hanem meg nem felelő módon, mert colonus az, a kinek jobbágy-telke van . qui sessionem habet colonicalem), a szelleme nagy tömege tehát ezen kifejezés alatt nem foglaltatik. Ruricola, agricola (földműves) a nemes ember is, contribuens (adózó) a városi lakos is. Ha azt mondanám „a paraszt rendről“ (de rusticorum statu) ez latinul jól volna, de a nálunk vett politikai értelemben talán nem egy kifogásnak lenne kitéve, mert a parasztoknak Magyarországon nincsen rendjük. A czímnek „indole“ szavát abban az értelemben vettem, melyben a tudós Grave ezt a kifejezést érti: Charakter der Bauern. A mi közönséges latin-ságunkban a „character“ egyértelmű kifejezés a méltósággal.

2. Midőn ezen munkácska írása felett tépelődtem volna, megkísérletem a hűbériség történetét Magyarországon megtisztítani, hanem —————

————— nem volt sem —————

————— tengerpartja Pontusnak —

a feudális rendszer kezdete igen különös tünemény egész Európában, csaknem ugyanazon időtájt szilárdult meg. A győzők és legyőzöttek elfogadták azt, ha különböző okokból ismerkedtek is meg vele. Tény, hogy a katonai rendszer Európa különböző részeiben más és más, gyakran ellentétes okokból változott meg; de szelleme mindenütt ugyanaz marad. Az alkotmány, mint egy ösfenyő, a magasra nyúló ékesség gyökereit mélyen rejti el a földben, és sem fűvet, sem növényt nem tűr a maga szomszédságában. A mennyire emeli sudarát az égi magasságba, épp oly mélyen nyúlik

le gyökereivel a tartarus felé. Ez az alkotmány, mely annyi jót, de annyi rosszat is okozott az emberiségnek és a melyben oly sok ellentétes dolog foglaltatik, ezen ellentétek által tartottá fenn magát, jogot engedett uralom nélkül s uralmat jog nélkül. Az uralmat többek között osztotta szét és így önkényét mérsékelte. A megíngatott tulajdon bizonytalanságát örökössé tette; parancsolja az engedelmességet és megtűri az anarchiát.

A hűbéri alkotmány rendszeresen nem volt sehol sem törvénybe foglalva. Midőn a tudományok később Itáliában először éledtek fel, és a római jog újból fejlődni kezdett, ez a hűbérrendszerrel nagyon kevésbé illett össze s egybekötötésük folytán mindkettő elfajult. A nem egyenmű részek ezen egyesülése folytán Európának többé-kevésbé minden törvényhozása a körülmények különbségéhez képest más és másféle módosulásokat fogadott be. Magyarországon A Verbczy a tehetséges compiler érdemével fénylik. Megtette, a mit idejének viszonyaihoz képest tehetett; ha most élne, bizonyára másképp cselekednék. Látszik, hogy eredeti akart lenni s hogy ugyanazon dolognak más és más nevezeteket adott. Mert például a hűbéri jószágátruházást adományozásnak (donatio) nevezi, ha az készpénz fejében történt volna is. A hűbéri jogokkal való felruházást statutio-nak mondja, és a feloniát, mely által a hűbér elvész, nóta infidelitatis-nak hívja.

3. Az a roppant változás, melyet a népvándorlás okozott, a könnyebb felfoghatás kedvéért a következő három korszakra különíthető.

a) Az V—IX. századig terjedő időszakra, melyben a népies uralkodási forma megváltozván, a királyok elegendő hatalommal ruháztattak fel, hogy a belföldi békét fenntartsák. Tetszésük szerint erős kézzel uralkodtak; ekkor az öldöklő háborúk gyakoriak voltak. Az udvarok semmi összekötetéssel nem bírtak egymásközt; a nép szolgaságban élt s iparról, kereskedelem és műveltségről, továbbá tudományról fogalma sem volt.

b) A hűbéri anarchiának az a kora, mely a X. századtól a XII. századig tartott, a hűbéreket, melyeket a királyok kaptak és tovább adtak, a világiaknál örökletesekké, az egyházakkal szemben örökösökké tették. A királyoktól függetlenítvén magát, belső és külső háborúkkal dühöngött az anarchia. A királyi hatalom és minden belföldi nyugalom eltűnt. A római pápa az összes királyok felett levőnek és a papság joghatósága elsőnek tartatott. Mindebből szolgaság, durva műveletlenség és a nemzet igen nagy fokú nyomora származott.

c) A következő hűbéri korszak a római egyházi monarchiáé volt, és tartott a XI. századtól a XV. századig.

Róma Európának központja egyházi és világi ügyekben egyaránt. A pápa a királyok királya és az uralkodók ura; az egész papság pedig neki vak engedelmességre kötelezett vasallusa. Rómában tették meg és tették le a királyokat.

(I) A XV. században jelentkezik Európa újjászületésének korszaka. A királyok ellene szegülnek a pápa hatalmi fölényének, de néhány ezt elviseli. Luther barát reformációja valóságos erkölcsi földindulás. Az indiai kereskedelem gazdagítja Európát. Keletkezik a harmadik rend (tiers état). Az alsó nép polgári jogokat szerez; a szolgaság megszűnik. Az ipar, kereskedelem, tudomány, közműveltség felvirágzanak: megneemesedik az emberiség.

4. A mi parasztjaink tovább is oly szolgaságban leledzenek, hogy rabszolgáknak lehetne őket mondani. De az eszmeiánczolat megkívánja, hogy erről a szolgaságról (Sklaverei, esclavage) itt egy pár megjegyzést tegyek.

Ezt a győzőnek és a háborúban történő elfoglalásnak jogából származtatják, de aligha helyesen. Mert az az érv nem alapos, hogy az, a kit megölhetnék, de élve hagyom, azt szolgaságra is vethetem.

Az ölés joga a háborúban csak az ellen van meg, a ki fegyverrel védheti magát; ellenben az, a ki a fegyvert leteszi, az általános emberiesség joga által védve van. Tehát a legyőzött szolgaságot abból, hogy életének megkegyelmeztek, származtatni nem lehet. A végső szükség esetén csak az önfenntartás céljából szabad ölni; de midőn az ellenség szolgaságra vettetett, akkor az ölés szüksége már nem volt meg, tehát abból a szolgaság jogos voltát megállapítani nem is lehet.

A győző általi területfoglalásból keletkezett szolgaság sem méltányos, mert a győző foglalását a nélkül is biztosíthatja, hogy a lakosokat a rabszolgaság állapotába juttatná. Az erősebb joga mulékony, mert azonnal megszűnik, a mint nem lesz erősebb. Nem is jog az, hanem elnyomatás. És a leghosszabb tartamú elnyomatás sem adhat jogot.

A legyőzött nemzet szokás, házasságok, törvények, egyesülések, áthasonítás és nagylelkűség által legjobban tartható féken. Az, a ki engedelmesség által a győző jóakarát kiérdemlí, kell, hogy polgárrá legyen és a polgár előnyeit élvezze, s a győzőnek feladata a háború által előidézett rossz következmények reá eső részét eltüntetni.

Így jártak el a görögök és rómaiak a maguk szerencsés korában a legyőzött nemzetekkel. Nagy Sándor a baktriaiakat legyőzvé, egyetlenegy törvényt hozott, mely azt rendeli el, hogy azok öreg szüleit ne öljék meg, a mit vallásának parancsából tett. Gelon pedig a legyőzött karthágóiaknak megtiltotta, hogy isteneiknek embereket áldozzanak. A legfenköltebb emberiség nemes győzelme volt ez! Mi minden jót tehettek volna a spanyolok Amerikában, ha ilyen szellem lelkesítette volna őket. A felebaráti szeretet helyett azonban ellenséges düh vezette azokat, melylyel harmincz millió embert kegyetlenül áldoztak fel.

Valamely szerződéssel, vagy az illetők önkéntes meghódolásával sem lehet igazolni a szolgaságot. A saját magának eladása árt tételez fel, de a rabszolgának nincs tulajdona és magát az árt is személyével együtt az úr hatalmába engedné át. Ha nem szabad önmagunkat megölni, emberi voltunkat sem szabad eladni. A rabszolgai szerződés tehát képtelenség. Minden szerződés ugyanis kétoldalú előnyt tételez fel; de hát a rabszolga semmiféle előnyt sem tarthat meg magának.

Ha ennél fogva a jogos rabszolgaság már természetszerűleg nem létezhetik, miképpen lehet azt az örökösökre és a következő nemzedékekre átszámaztatni? Hogyan kötelezhetik a szülők a maguk ivadékait, és ezek leszármazóit mindörökké? Őket, a kiknek természetadta ugyanazon velük született jogaik vannak?

De ha a szolgaság magában véve a szigorú jogban gyökeredznék is, a közjó szempontjából káros lenne, mert az alattvalók a szolgaság állapotában nem használhatnak annyit, mintha helyzetük polgárilag szabad.

5. Az általam most elemzett tárgy teljes megvilágításához tartoznék az is, hogy a magyar parasztnak helyzetét a többi tartományokban valók állapotával összehasonlítsam, például a styriai, a morva és a porosz parasztnakéval. Hogy alapos ítéletet lehessen e részben mondani, az összehasonlításnak a következő mozzanatok szem előtt tartásával kellene történni:

a) Mit bír a paraszt, mily értéke van; mivel bír a folyó árak szerint, minő előnyei vannak?

b) Mit szolgáltat a paraszt készpénzben és munkában, és pedig a királynak, a papságnak, a földesúrnak, saját községének, a közigazgatási és törvénykezési hatóságoknak, a katonaságnak, az utak építésének és fenntartásának céljaira, adó és harminczad czímén stb?

c) Vájjon teljes tulajdonjoga van-e? Vannak-e személyes jogai? Tehetségeit szabadon alkalmazhatja és bírhatási joga minő? Rendelkezhetik-e javai felett, végrendelkezhetik-e? Lehet-e urát perbe idéznie, melyik bíró elé. peres ügyeit ki és miként dönti el? Röghöz van-e kötve, nem tartozik-e az ország rendéihez vagy polgáraihoz, minő polgári előnyeik vannak?

Nagyon igyekeztem, hogy az ezen kérdések tárgyalásához szükséges adatokat összegyűjtsem: hanem mindhiába! Ennélfogva ezen pedig lényeges résznek ki kell maradni, hogy vagy az olvasó, a ki saját jószántából maga akar kutatni, kipótolja, vagy egy szerencsésebb és tanultabb szerző kifejtse azt. bizonyos azonban, hogy úgy a styriai, mint a morva paraszt sorsa jobb és könnyebb, mint a magyaré. Ezt hatalmasabb mágnásaink közül azok, a kik Magyarországon és az említett tartományokban is uradalmakkal bírnak, bizonyíthatják.

A porosz paraszt is jobban és könnyebben él meg. mint a magyar. Ezt minden ott utazó az általa látottak alapján határozottan mondhatja. A porosz paraszt bizonyos tekintetben sokat szolgált, hanem összes terhei együttvéve könnyebbek, és jobban vannak beosztva. Minden csapásért, mely őt éri, a kincstártól ingyen kárpótlást kap. Az adó összege soha sem emeltetik és mindig ugyanaz marad; a szerzési alkalmak, az iparos és kereskedelmi tevékenység részére mindenképp megkönnyítvék; az önkénynek kevésbé van kitéve és a polgári közösség jogaiban inkább részesül.

6. Három táblázat van e munkácskához függelékül csatolva.*

7. Európa némely részeiben most a közkormányzat figyelmet fordít a népesség növelésére is; de inkább elméleti szempontból, mint gyakorlatilag. Magyarországon hasznosabb a földesuraknak marhával bírni a pusztákon, mint emberekkel benépesített birtokokkal. A római köztársaság fénykorában a lakosok szaporodását minden módon gyakorlatilag is előmozdítani törekedett. Három gyermek atyja fel volt mentve a fejadó alól; a hivatalok és méltóságokra elsőséggel bírt az, a kinek több volt a gyermeke. Ellenben az, a ki nem volt feleséges, nem is örökölhetett.

A mi korunkban nincsenek ily törvények, sőt sok olyan van, mely alkalmas a népszaporodást megakadályozni. A háború viselése

* Ebből kettőt a fordításhoz is mellékelek, a harmadikat pedig röviden jellemzem. *G. J.*

sének újabkori módja sokkal többeket foszt meg életétől és egészségétől, mint a régiebb.

A katonasághoz a legegészségesebb, legszebb, és legnagyobb férfiakat gondosan választják ki. Százával nem képesek az ily férfiak megházasodni; úgy látszik, hogy több figyelmet érdemelnek a nemzetnél az állatok nyájai, melyeket a legszebb apaállatokkal kívánnak nemesíteni.

Mirevaló a férfiaknak legszebb és legmagasabb részét kiválasztani a katonasághoz az igen közeli halálveszély számára? A közép-termetű férfit a katonai fáradoalmak elviselésére sokkal alkalmasabbnak vélem. Nem kevésbé árt a népszaporodásnak az egész római katolikus papság nőtlensége. A fényűzés, továbbá a század szellemének megfelelő feleségtartás nagy kiadásai is sokakat visszatartanak a házasságtól. Az bizonyos, hogy annál inkább elromlanak azok, melyek kötettek, és minél többen nőtlenek, annál több hűtlenség idéztetik elő a házasságokban, a mint bizonyos, hogy sok lopás történik ott, a hol sok a tolvaj.

8. A birtokok szabad adásának vételének sok előnye van és e szabadságot alkotmányunk rendszerével meg lehetne egyeztetni. Ez megmentené a birtoklás bizonytalanságától a nemességet, mely az ország gyarapodásának oly nagy akadályát képezi. Azon végtelen perekől, melynek költségei nagy adót képeznek, az örökös perlekedéstől és az elévülés állandó rossz következményeitől megszabadítana bennünket.

Az oly jószág, mely százötven évvel ezelőtt 3000 rénes forintért idegenítettet el, most könnyen behoz 15,000 rénes forintot. Ez természetes folyománya a pénzmennyiség szaporodásának és forgalma javulásának. Mindennap vernek új érmekeket, a szükségletek fokozódnak, a pénz belértéke növekszik és alábbszáll a pénztelenség; a többi áruk árai jelzik ezt az emelkedést vagy hanyatlást.

Régebben egy tehenet 3 forintért lehetett venni, néhány évvel ezelőtt 15 forintért, most 30 forintért. A bérmunkás napszámja azelőtt két garas volt. most tiz és húsz. Tehát a ki 150 évvel ezelőtt (zálogba adott) birtokáért 3000 forint ellenértéket kapott, a melyet éppen úgy használt, mint a birtok vevője, most, midőn 15,000 forint bizonyára nem ér többet, mint azelőtt 3000 forint, ezt a birtokot 3000 forintért semmiképpen vissza nem válthatja, a mit nem lehet méltányos dolognak tekinteni.

9. Az adó a jövedelemnek az a része, melyet az egyes polgár azért szolgáltat, hogy a többit biztosan és kellemesen élvezhesse.

Az adó mennyiségét részint az állam, részint az egyes polgár egyéni szükséglete állapítja meg. Nem szabad az egyeseket valódi életszükségeiktől megfosztani, hogy ezáltal a közösség képzeleti szükségének tegyenek eleget, s nem szükséges kutatni, mennyit képes általában adózni a nemzet, hanem az a tényleges közszükség kívánalmainak megfelelőleg tartozik adózni.

A természet az embereket szorgalmasoknak teremtette, azokat az igyekezet jutalma, a vagyon és az élet kellemei, által kötvén össze; de ha e jutalmak az adózás természetében gyökeredző önkény által elvételnek, álmatag hanyagság következik be.

Szofizma, melyet a fürge szólásmód és a dolgok mélyére hatni nem tudás már csaknem példabeszéddé tett, hogy a paraszt annál szorgalmasabb, minél többet fizet, és hogy minél nyomorultabb, annál több gyermeket nemz.

Ez képtelen hazugság, melyet egy vagy más látszatos esetből alakítottak, hogy az elnyomási viszketeg számára ürügyül szolgáljon.

Az embernek van: 1. testi szükséglete, hogy élhessen, ez semmiféle megrovásnak vagy adónak nem vethető alá; 2. van olyasmije is, a mi neki csak hasznos és a mi már adótárgyat is képezhet; 3. bírhat valamivel, a mi felesleges, a melynek megadóztatása által az e fajta javak túlbősége megakadályoztatik.

A fejadó a legtermészetesebb, legegyszerűbb, legkönnyebben behajtható és a legkevesebb visszaélésnek kitett adónem. Legközelebb jut ehhez a földadó.

Az áruk és termékek megadóztatása, a vám- és fogyasztási adó (*accisa; praesumo hanc creare vocem latinam*), annál fogva ajánlatos, mert az áru vásárlója azt mérsékelten alkalmazva nem is érzi, az illető árban megfizetvén az esedékes adót is, mely vele összevegyül.

Ha az adó a jövedelem vagy vagyoni feleslegre rovatik ki, a netán elkövetett aránytalanság, az igazságnak, hogy úgy fejezzem ki magamat, a matematikának hiánya, mely az adóztatás minden lehető módjánál kikerülhetetlen, nem fog sok rosszat maga. után vonni; ha ellenben az adó az életszükségeket sújtja, akkor a legkisebb aránytalanság is súlyosan fog éreztetni.

Ha ugyanis a polgárok nem fizetnek annyi adót, mint kellene, az így szabadon hagyott felesleg* a közönség javára válik; ha pedig többet fizetnek, mint tartoznának, elszegényednek és nyomorúságuk

* Mint a termelést előmozdító tőke.

által a közönség terhére válnak. Nem helyes elszegényíteni a polgárokat, hogy a polgárzat gazdagodjék, hanem az a kívánatos, hogy vagyonosodván a polgárok, gazdagodjék a polgárzat is.

Általános szabály, hogy minél vagyonosabb a nemzet, annál több adót képes könnyen és pontosan üzetni.

10. A bünyfenyító törvénykezés általában nagyobb figyelemben részesítendő, mint a polgári. Ennél az enyém és tiedről van szó, annál pedig az életéről, egészségről és szabadságról. Olyan egyének jönnek tekintetbe, a kik saját jogvédelmi eszközökkel nem bírnak és azokkal, melyeket a törvény nyújt nekik, szintén nem mindig tudnak jól élni.

A tapasztalás azt mutatja, hogy a bünytetések hatása nem a szigorótól és nem a velök kapcsolatos fájdalomtól, hanem a nemzet közfelfogásától függ. Vannak Európában országok, a hol botbünytetéssel soha sem illetvék az emberek. Nálunk ezen bünytetési nemhez úgy hozzászoktak, hogy bizonyos hősiességgel kiállanak száz botütést, és ezt a bátorságot még a nézők is bámulják. Ott más enyhébb bünytetések is elegendők, itt a botozás látványa sem hozza meg a kívánt hatást és eltoimpítja az emberi érzést.

A bünytetésnek igazi súlyát az annak elszenyvedésével járó becstelenség képezi. Az a bünytetés, mely valakit ártatlanul ért, eredménytelen, mert a meg nem érdemelt fenytéket, vagy azt, mely túlszigorú, a vértanúság érzése természetesen követi.

A személyes szabadság a bünytető igazságszolgáltatás jó berendezésétől függ. Angliában senki sem tartható 24 órán túl elfogva, hacsak a bíró ki nem jelenti, hogy további letartóztatására elegendő ok létezik. Az ily egyének minden védelmi eszköz rendelkezésére áll, és nem is bánnak vele úgy, mint bűnyössel, mielőtt annak bizonyult volna. Ilyformán a holnap esetleg felmentendő letartóztatott tényleg szabadabb, mint az a török pasa, a kit a szultán zsinórral megfojtatni rendel.

Marsias egykor azt álmodta, hogy Dionysius császárnak torkát elvágta, ezt azután elég botorul elbeszélte neki, mire még sokkal botorabbul kivégeztetett.

A szavak, mint olyanok, bűnyösséget, a minő a lettleg elkövetett bünytet jellegzi, nem állapíthatnak meg, mert a szándék nem tekinthető tettnek.

A japán császárságban minden vétket halállal bünytetnek, s a milyen már a japáni, csak az engedetlenségét is az »uralkodó irányában halálos bűnynek tekinti.

A közigazgatás főfeladata, hogy a bűnügyekben a bűnök elkövetését megelőzze. A büntetések szükségesek a gonosztevők javítása és mások elrettentése végett. De a halálbüntetést semmiféle más érveléssel nem igazolhatni, mint azzal, hogy a gonosztevő léte össze nem egyeztethető a polgárok közbiztonságával. A letartóztatási helyeknek másképp kell berendezve lenni, ha azok csak a vétkesek elfutását megakadályozni rendeltetvék, és másképp, ha a szabadságvesztés büntetesképp alkalmaztatik bennök. A vádlott emberi mivoltát nem vetkezi le, és a büntetés becstelenítő hatásának tárgya nem a személy, hanem a véték.

Az alanyi erkölcsiségét tisztába hozni igen nehéz, mivel annyira csodálatos az indító okok összefüggése, s az elkövetett bűntényről mondott ítélettel oly mértékben van egybefűzve.

A kegyelem által az uralkodók csak nyernek, úgy hogy a kegyelmezési jog a korona méltán legnemesebb jogosítványának tekinthető.

A büntetések fajait a vétkek természete szerint kell alkalmazni. A jó erkölcsök elleni vétkek szégyennel büntetessenek; azok, melyek kárt okoznak, munkával; a gonoszszámból származottak testi büntetéssel; a melyek a köz- és magánbiztonságot sértik, halálbüntetéssel. De a melyek a vallásos érzelmet sérlik, a politikai hatáskörön túlterjednek. Mindenki adjon számot tetteiről az örökkévalóságban. Mert az isteni mindenhatóság nem szorult a mi emberi bosszuállásunkra. Kedves oktatásra, szelíd indító okokra, az igazságnak tanításaira van szükség a lelkészek részéről, nem lánczra és korbácsra. — A bestialitást és önfertőzést nyilvánosan soha sem kell büntetni. Óh! mily szerencsétlenek az ezen mótely által ragályozottak! Bőkezűleg élvezeteket kötött össze a természet nemünk fenntartásával és az életet kétszerezve megújítja; a természetnek ez az ösztöne megtartja és visszaszerzi a mi büntető törvénykönyvünk nélkül is a maga jogait. — Az emberek és sorsok oly nagy külön félesége és a nemzet nagyobb részének hiányos nevelése mellett vétkezők mindig bőven lesznek. Könnyű volna nyilvános dologházakat felállítani, melyekben ezek munkájokkal használhatnának, és az alapítás első költségein kívül az ily intézetet magát is munkájuk eredményével fenntarthatnák. A büntetettek javítása lényegesebb, a biztonság nagyobb lenne és nem terhelné a házipénztárt. Mások a bányákban, a vizek szabályozásánál, az utak építésénél és a várakban dolgozhatnának.

A mi börtöneink, ezek a barlangok, melyekben a foglyok nem, kor, bűncselekvény különbsége nélkül összehalmozva leledznek, egymást a bűnök piszka által megmetyelvezik, a hol a meg-gondolatlanságból vétkeztek, vagy gyanú alapján ártatlanul bezártak megromlanak az erkölcsileg rákfénések társaságában. A bűnfenyítő igazságszolgáltatás lassú és meg-megálló folyása, mely sok éven át húzódván, e bajokat fokozza, komoly figyelmet és orvoslást követel.

Miben különbözik a dolus a culpától és mi az azokat elválasztó lényeges jelleg? Mi a beszámítás elve, vájjon a vétkes egyéni vagy a véték tárgyi természete? Miben egyeznek, és miben hasonlítanak a rendőri és a büntető jog? S mi különösen a büntettek mértéke általában és egyénenként? Mindezen és más kérdései a büntetőjognak nincsenek kimerítve.

Munkácskám befejezéséül legyen szabad még hozzáadnom azt, a mi nemcsak a parasztokat, hanem velük együtt a többi lakosokat is illeti, és a mi annyira szívemhez van szöve, hogy az nemcsak utolsó lehelletemig, hanem még síron túli állapotomban is élni fog bennem.

Az erkölcsiség és a tökélyesbülés czélja életünknek és megkülönböztető jellemvonása az emberiségnek; az tehát a legfőbb jelentőséggel bír és a legnagyobb figyelmet követeli. Lehetetlen józan észszel oly állapotát képzelni az embernek, melyben jobb lenne az erkölcsitelenség és a tökéletesség hiánya, mint az erkölcs és a tökély. Az erkölcsös és tökéletesbült emberek társasága adja nekünk a paradicsom és a boldog élet eszméjét. Ezt mostani állapotunkban nem érhetjük el; de szent kötelességünk azt, a mennyire csak tőlünk telik, megközelíteni.

A kormányzat ezt nagyban elősegítheti. Azonban a büntetések csak negatív eszközei a tökéletesedésnek és az erkölcsiség haladásának, s azok rendeltetése, hogy a még csúnyább vétkektől elriaszsanak. De szükség van pozitív eszközökre is, melyeknek oly finomoknak kell lenni, hogy az emberek önkéntes igyekeését ne vegyék el, hanem mintegy belsők természetének megfelelően fokozzák azt.

Romlottságunk igen nagy okának tartom, hogy vajmi ritkán használ az, ha valaki tisztán az erény útját követi. Ez ugyan az erény becsét annál inkább emeli, de az emberi gyarlóságot nagyon nehéz próbára teszi. Ha annyira használna az erény intelmeinek követése, mint a mennyire nem használ, akkor a legtöbb bűnös ember

erényes volna. Az emberrel vele született az erénynek tisztelete. Azért még a legrosszabb is az erény látszatát igyekszik hazudni, s azért látunk annyit, a ki a képmutatók zászlaját követi, s önző kislelkű természetét nyomorult példabeszédekkel igyekszik támogatni. Például: a szeretet az énnél kezdődik (*amor incipit ab ego*); a magának rossz, kinek jó (*qui sibi malus, cui bonus*)? De ezek semmi erényre, semmi hősiességre, semmi emelkedésre és semmi hűségre sem képesek. Ezen elv alapján lop a cigány, csal az uzsorás és a képmutató legnagyobb jótévőjét színlelt barátsággal rászedi. Az erkölcstelenség, sőt az okozott kár ugyanazon foka mellett a cigány 50 botot kap, hogy megfenyítettessék, ez utóbbiak pedig a polgári társadalomban fénylenek. Mindnyájan büntetést érdemelnek, az utóbb említettek kétszeresen szigorút, mivel beszámíthatóságuk sokkal nagyobb. Ezt a meggyökeredzett rosszat sem könnyen, sem azonnal nem lehet eltávolítani, de kötelességünk ellene megtenni, a mit csak tehetünk. És sokfélét tehetünk, ha komolyan akarjuk. Ezen csúnya vétkeken kívül, melyek most a bünyefenyítő igazságszolgáltatás tárgyait is képezik, s azokat az erkölcsi kötelességeket, melyeket tökéletleneknek nevezünk, vessük alá a közkormányzat gondoskodásának. Büntessük a képmutatókat, az önérdeteket hajhászokat, a csalókat, a hitszegüket, a hazugokat, nem a mi szokott szigorú büntetéseinkkel, de más nem kevésbé hatályosakkal; így például az oly hivatalok viselésére való képtelenséggel, melyek kevésbé követelnek fényes szellemi tehetségeket, mint erkölcsi épséget.

A mely kereskedő tudja csal, a mely korcsmáros az utazókat zsarolja, tétessék képtelenné ezen életmód folytatására; a hazug, hitszegő mindenféle ember a közneveltség és megvetésnek adassék át. A kegyetlen szülők, férjek, a gonosz gyermekek, a kikapó feleségek polgári felügyelet alá helyeztessenek.

Másfelől miután a büntetések csupán negatív eszközök, alkalmazzunk pozitív eszközöket is az erény ingereképp, hogy inkább használjon az embereknek erényesen vagyis erkölcsösen, jól vagyis igazán nemesen cselekedni. S jutalmazzuk meg nyilvánosan és ünnepélyesen azokat, a kik minden díj és saját előnyük reménye nélkül kitűnő, erkölcsileg magasztos tetteket vittek véghez, a kik hűségüket mocsoktalan állhatatossággal megőrizték, kik a legnagyobb kísérleteknek erősen ellenállottak; a kik vagyonukat, képességeiket, életüket kockára tették azért, a mi igazságos volt és a közjót előmozdította. Ezek nem méltatlanok a kormány figyelmére, annál

kevésbé, mivel állandóan előfordulnak a gondviselés kifürkészhetetlen örök törvénye folytán, melyet az emberi okoskodás nem ronthat meg. — Ha Európa nemzetei a tökéletesedés útján valamely szerencsétlen fordulat által vissza nem vettettek, a kormányzat működése által való erkölcsjavítás és emberi haladás ezen eszméje előbb vagy utóbb megvalósuland. Akkor majd nagy politikusnak és mocsoktalanul erényes embernek lenni ugyanazt jelentendi.

Táblázat, mely az 1791. évi országos, általános dikális számítottak a főbb adótárgyak egy dikába

Táblázat, mely az 1791. évi országos, általános dikális számítottak a főbb adótárgyak egy dikába									
Sorszám	A megye neve	E g y d i k á b a							
		Jobb- bágyok	Zsellérek	Szolgák	Szolgalók	Ókrók	Tehenek	Lovak	Csikók
1	Abauj vármegyében . . .	2	2	4	5	4	2	4	5
2	Fehér	4	4	8	12	4	4	4	8
3	Arad	2	2	8	8	8	2	8	8
4	Árva	5	6	6	8	4	5	5	10
5	Bács	4	4	—	—	8	10	8	10
6	Baranya	4	4	10	24	16	12	16	16
7	Bars	8	16	16	32	16	16	16	32
8	Bereg	30/31	1	3	12	1 1/2	2	3	4
9	Békés	4	4	12	16	10	14	12	16
10	Bihar	2	2	3	6	4	6	4	6
11	Borsod	4	4	16	24	8	8	8	24
12	Vas	1	1	4	8	2	4	2	4
13	Komárom	2	2	6	12	4	8	4	16
14	Zala	1	1	5	6	20	5	20	20
15	Csanád	2	2	6	10	4	6	4	6
16	Csongrád	4	4	16	20	8	12	12	20
17	Gömör	4	4	8	16	4	4	4	8
18	Heves	4	4	8	16	8	8	2	16
19	Hont	4	6	12	16	8	2	8	16
20	Győr	2	2	8	12	2	4	2	8
21	Liptó	2	2 1/2	3	5	2 1/2	3	2	3
22	Máramaros	1	1	3	4	2 1/2	1 1/2	3 1/2	1 1/2
23	Moson	4	4	16	24	8	8	8	16
24	Nógrád	4	6	12	16	8	10	10	16
25	Nyitra	4	4	24	23	8	8	8	24
26	Pest	4	4	8	16	8	4	8	30
27	Pozsony	2	2	8	16	8	8	8	64
28	Pozsega	2	6	18	5	6	8	6	11

táblázat, (I.)

összeírás kivonatának adataival feltünteteli, hogy miképp a különböző törvényhatóságok területén.

s z á m i t t a t n a k

Juhok	Házak	Hold szántóföld	Kaszárét	Központi föld 1000 m ² -ben	Malom	Körszma	H szomszéd faluban	Műhelyek	Üzlet	Legelőterület	Felvezetés	Közösségi személy	Felvezetés szerint
8	2	12	6	4	1.16	20	100	12	1.4	16	8	4	8
30	4	10	6	8	1.4	50	50	1	1	20	4	8	8
16	1/2	8	8	20	1.2	20	70	1.16	1.16	120	8	20	40
10	5	2	4	20	—	—	—	2	1.2	20	—	—	20
50	—	20	80	40	2	—	—	1.4	1.4	—	—	—	—
20	3	24	12	40	1.4	48	—	1	1	80	—	—	—
64	8	16	12	32	1.4	48	—	8	8	48	24	12	24
5	14/32	10	6	—	2	—	15	1.2	1.4	10	4	4	12
48	6	56	56	64	6.8	56	56	1	3.8	48	30	16	16
20	4	10	8	6	4	20	100	16	7	60	—	12	60
40	24	40	40	—	—	104	208	2	2	216	213	32	65
24	8	3	3	16	1/3	24	160	1.2	1/8	8	8	8	4
24	1/2	8	8	15	2.4	30	34	4/9	1.2	20	—	32	14
16	1	12	2	—	1	30	30	4	2	20	—	32	14
60	4	20	60	120	4/8	—	150	1	—	40	20	10	—
40	2	26	56	60	4/8	100	100	2	4/8	60	100	24	—
16	2	24	8	16	—	32	64	1.2	1.4	—	16	32	16
40	24	24	32	64	3	104	104	2	1.4	64	—	16	64
32	8	16	8	20	2	32	32	4	4	32	16	12	16
24	8	4	4	20	1/2	23	50	2	1	60	12	8	16
5	1/5	1 2/3	1 2/3	20	—	5	100	1.4	1.16	25	20	20	20
4	1/2	6	10	—	1/4	10	12	1.2	1.2	5	6	6	10
24	1	4	4	32	1/2	30	300	1/2	1/2	12	8	16	4
40	1	24	14	120	2	60	60	1	1	100	60	50	120
32	14	4	4	32	1	80	200	1	1	16	8	16	16
40	2	24	16	—	1	40	20	1	2	—	—	50	50
24	1	4	6	32	1	16	—	1	1	—	—	4	8
60	14	12	10	—	3	—	130	1	1/3	—	—	—	80

Táblázat, mely az 1791. évi országos, általános dikális számítottak a főbb adótárgyak egy dikába

Sorszám	A megye neve	E g y d i k á b a							
		Job- bágyok	Zsellerek	Szolgák	Szolgálók	Ókrok	Tehenek	Lovak	Csikók
29	Sáros vármegyében . . .	2	4	8	16	2	2	2	8
30	Szepes	12	12	2	2	4	1	2	4
31	Somogy	2	3	10	20	3	7	5	12
32	Sopron	1	2	4	3	2	2	2	4
33	Esztergom	8	12	24	32	20	30	24	60
34	Szabolcs	1	1	2	8	2	3	3	4
35	Szilágy	—	—	—	—	—	—	—	—
36	Szatmár	2	2	8	16	4	4	4	8
37	Szerém	—	—	—	—	—	—	—	—
38	Turócz	4	4	6	2	2	2	2	4
39	Tolna	8	12	24	40	16	32	32	80
40	Torna	4	4	8	16	4	4	4	8
41	Trencsén	8	16	16	16	2	2	2	4
42	Ugocsa	1	1	4	8	2	2	2	4
43	Ungvár	2	4	8	18	8	8	8	12
44	Varasd	1	1	2	2	22/3	4	4	8
45	Verőce	16	24	60	80	24	40	40	60
46	Veszprém	4	4	6	8	8	8	8	16
47	Zágráb	1	1	4	8	2	2	2	4
48	Zemplén	1	1	4	8	4	3	2	16
49	Zólyom	2	2	3	4	4	4	4	6

táblázat. (II.)

összeírás kivonatának adataival feltüntetni, hogy miképp a különböző törvényhatóságok területén.													
s z á m i t t a t n a k													
Juhok	Házak	Hold számoföld	Kaszárút	Káposztu- föld 100 □ Bl	Malom	Körösma	Hasznbér ftban	Műhelyek	Üzlet	Legeltetés marchával	Fuvarozás igvovon alattal	Kézimunkás személy	Faírás sze- melyszorít
8	8	6	4	8	—	12	—	8	4	8	4	8	8
8	1/3	1	1	4	—	—	—	1/3	—	16	11/3	1	22/3
45	8	12	16	20	3	25	600	2	9	50	50	25	25
16	2	2	2	8	2	10	20	1/4	1/3	8	4	4	6
64	4	8	24	40	1/2	40	100	2	4	24	12	16	24
14	4	20	20	8	—	40	40	2	2	20	—	20	20
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	16	12	12	48	1/3	10	10	1/2	1/2	100	70	64	80
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	2	1	1	—	1/2	—	—	1/2	1/3	—	—	—	—
80	16	8	8	48	2	400	400	1	1	5	16	16	32
24	3	8	2	4	1	25	25	1	1	5	16	16	32
8	4	1	1	—	10	10	10	10	10	16	4	10	16
8	2/3	12	12	15	1/3	15	120	2/3	1/2	15	12	20	30
60	1	12	12	20	1	—	50	1/2	1/3	30	20	40	40
8	1/3	2	2	2	1/16	16	16	1/4	1/3	16	2	4	8
80	10	40	40	200	1	300	300	1/2	1/2	400	20	60	200
56	3	6	6	24	1/2	80	80	1/2	2	32	16	24	24
8	1	1	1	200	1/4	14	14	1/2	1/10	12	12	—	12
8	1	8	8	8	1	16	16	1/4	1/2	12	8	—	20
20	2	5	5	—	1	25	25	1	2	8	4	4	6

Összesítése Magyar-, Horvát- és Szlavonországek
portákkal bírtak

Összesítése Magyar-, Horvát- és Szlavonországek portákkal bírtak							
Sorszám	A megye neve	V a n d i k á j a					Összesen
		Közös haszon- beli	Különös képesség- beli	Felek utáni	Haszon- állat utáni	Személy utáni	
számtétel							
1	Pozsony vm.	12446 3/8	2058 7/8	47929 7/8	6145 3/8	10950 4/8	79531
2	Nyitra "	7893	2339 4/8	45568 6/8	10007 7/8	7951 7/8	73761
3	Trencsén "	5352	4580	69642	41693	4703	125972
4	Moson "	4129 7/8	1054 1/8	19982 6/8	4423 4/8	2273 1/8	31863 7/8
5	Győr "	587 2/8	1324 1/8	9719 3/8	7788 4/8	3812 5/8	23231 7/8
6	Komárom "	3966 7/8	2691 2/8	18729 4/8	9281	5758 1/8	40426 5/8
7	Árva "	2004 7/8	1924 6/8	24620 1/8	12080 2/8	3163 4/8	43793 4/8
8	Liptó "	3002 3/8	2850 1/8	16582 2/8	8785 5/8	4419 2/8	35739 4/8
9	Turócz "	1807 2/8	4092 2/8	12962 2/8	7624 5/8	1388 2/8	27746 1/8
10	Bars "	1963 3/8	174 4/8	4558	1875 6/8	872 2/8 1135 4/8	9707 1/8
11	Zólyom "	7314 7/8	771 5/8	4641 7/8	3567 2/8	3093 4/8	19389 1/8
12	Kis-Hont "	598 4/8	229 6/8	2252 3/8	665	533 3/8	4279
13	Nagy-Hont "	1616	253	9361	2310 7/8	1851 2/8 2407 7/8	17802 1/8
14	Sopron "	13389 6/8	3687 2/8	69941 1/8	23775 6/8	15370 6/8	126114 5/8
15	Vas "	14526 3/8	3829 5/8	61192 7/8	25361 7/8	25638 7/8	130549 5/8
16	Zala "	8064 4/8	1323 1/8	19694 3/8	9145	7921 4/8	46148 1/2
17	Veszprém "	3093 2/8	2096 2/8	1197 7/8	4372 2/8	4299 5/8	25059 2/8
18	Somogy "	3797 2/8	551 6/8	13557 3/8	12614 1/8	9598 7/8	40119 3/8
19	Baranya "	936 3/8	777 4/8	19418 3/8	3687 3/8	6055 3/8	30875 2/8
20	Bács (saját t. Tiszántul)	3695 2/8	1893 2/8	1137 3/8	7489 1/8	4311 2/8	28726 2/8
		838 3/8	220 1/8	2417 1/8	2525 7/8	2171 3/8	8172 6/8
21	Pest vm.	2705	927 2/8	22775 5/8	26233 3/8	9669 5/8	62310 7/8
22	Nógrád "	488 6/8	236 6/8	6186 1/8	3094 7/8	2726 2/8	12732 6/8
23	Heves "	1176 1/8	601	4813 3/8	4819 6/8	2919 7/8	14330 3/8
24	Tolna "	1215 2/8	398 3/8	12009 5/8	2462	2225 1/8	18311 1/8
25	Esztergom "	1866 7/8	155	3065 5/8	1232 3/8	675 4/8	6495 3/8
26	Fehér "	2543	2594 4/8	12246 7/8	6039	2572 5/8	25996
27	Csanád "	1528 6/8	132 1/8	1722 2/8	3167	1804 1/8	3355
28	Csongrád "	731 2/8	212 4/8	2015 6/8	3100 3/8	633 1/8	6693

táblázat. (I.)

megyéinek és azon kerületeinek, melyek külön az 1784/5. évben.									
E z u t á n f i z e t									
a pénztárba				a pénztárba				Összesen	
I. díka után		házi adó fejében		I. díka után		házi adó fejében			
frt	dénár	frt	dénár	frt	dénár	frt	dénár	frt	dénár
2	52 ⁷⁶ / ₁₂₀	200893	50	--	61 ⁶ / ₁₂₈	48550	30	249443	80
2	53	212677	33	1	—	73761	—	286438	33
1	10	138569	61 2/8	—	34	42830	60 6/8	181490	22
3	46	110249	22 5/8	1	—	31863	93 6/8	142113	16 1/5
1	88	43684	92 4/8	—	72	16726	95	60402	87 4/8
1	54	62255	65 4/8	--	90	36283	17 4/8	98638	83
1	—	43892	60	—	50	21896	30	65688	90
1	—	35739	49 7/8	—	33 2/6	11913	16 4/8	47652	66 3/6
1	10	31686	33 1/3	—	48	13831	72 4/8	45518	6 1/4
9	36	93188	24	3	12	31062	48	124251	12
2	40	51704	20	1	3	20358	34 3/8	72062	54 1/8
4	21	18014	59	1	40	5990	60	23005	19
5	5	90100	73 1/8	1	83	32577	88 7/8	122678	62
1	65	208089	13	—	40	50445	85	258543	98 1/8
1	60	208879	40	—	48	62663	83	271543	22
2	82	130137	71 2/8	1	40	64607	37 4/8	194745	2 6/8
2	48	62146	94	1	76	44729	20 1/8	106876	14 1/8
1	48	72214	52 4/8	1	—	40119	22 4/8	112334	15
2	42 1/6	74910	63 2/6	—	79 3/4	26500	—	101410	63 2/6
2	—	57452	50	1	60	45962	—	103414	50
2	70	19174	36 6/8	—	47	3864	—	23038	63 3/8
1	96	122129	31 4/8	—	96	59820	44	181947	75 4/8
6	14	79367	28 4/8	2	40	33954	—	113321	28 4/8
5	48	78530	45 4/8	1	92	27514	32	106044	77 4/8
2	36	43214	25 6/12	2	72	49806	26	93020	51 6/12
5	10	33126	41 2/8	1	68	10912	23	44038	64 2/8
1	82	49912	32	1	22	32123	87	82036	19
1	74	14465	50	1	6	10431	51	24897	10
3	60	24094	80	2	70	18071	10	42165	90

Második

Összesítése Magyar-, Horvát- és Szlavonországok portákkal birtak							
Sorszám	A megye neve	V a n d i k á j a					Összesen
		Közös haszon- beli	Különös képesség- beli	Telek utáni	Haszon- állat utáni	Személy utáni	
		számtétel					
29	Arad vm.	2230 7/8	5434 7/8	38769 1/8	34699 7/8	54909 6/8	136044 4/8
30	Békés "	6957 6/8	1168 6/8	8970 1/8	9540 7/8	2537 1/8	29174 4/8
31	Abauj "	4613	1563 1/8	9071 5/8	5862 6/8	4639 4/8	25749 4/8
32	Zemplén "	8751 2/8	23213 7/8	27423 5/8	4616 7/8	8865 7/8	72871 4/8
33	Sáros "	7324 3/8	191 1/8	18449 3/8	14111 2/8	5405 2/8	45420 3/8
34	Szepes "	14753 6/8	763 5/8	81512	13913	18452 4/8	129398 5/8
35	Gömör "	1005 1/8	1127 1/8	4647 7/8	7081	3923	17785 3/8
36	Torna "	1081 7/8	106 4/8	1878	982	475 5/8	4539
37	Borsod "	648 4/8	397 4/8	3091 7/8	2736 6/8	2632	9507 1/8
38	Ung "	755 2/8	143 1/8	1878 6/8	1593 6/8	1529	5867 7/8
39	Máramaros "	10286 4/8	2886	7908 4/8	10427 1/8	12577	44085 2/8
40	Szatmár "	579 3/8	316 3/8	6258 5/8	8076 3/8	11794 7/8	27025 5/8
41	Szabolcs "	2482 3/8	810 7/8	5576 1/8	7314 7/8	8697 1/8	24.81 2/8
42	Polgár m. v.	87 7/8	1 3/8	166 4/8	218 4/8	128 4/8	692 6/8
43	Bihar vm.	2399 2/8	1810 6/8	27969 5/8	16902 1/8	26311 2/8	69393
44	Ugoesa "	825 5/8	109 4/8	2440 6/8	3.69 7/8	2798	9643 6/8
45	Bereg "	3364 5/8	543 4/8	6814 5/8	561 4/8	9149 5/8	25486 6/8
46	Jászok és Kunok k.	581	299 1/8	2101 6/8	4793 5/8	578 4/8	8354
47	Hajdu városok	931 1/8	321 3/8	3000 4/8	2136	3523 6/8	9912 6/8
48	Lublói, podolni urad.	74 3/8	14 7/8	1726 4/8	628 6/8	317 6/8	3428
49	Kőrös vm.	---	285 6/8	19806 3/8	9158 6/8	5200	28420
50	Szerém "	2116 4/8	386 7/8	8061	5566 7/8	7969	24090
51	Varasd "	337 4/8	2187 4/8	35859 3/8	14548 6/8	11455 3/8	67407 4/8
52	Zágráb "	11269	2423 5/8	83640 3/8	35704 6/8	31647 1/8	164684 7/8
53	Pozsega "	1005	307 7/8	6388 7/8	4433	3886	16001
54	Szerém "	—	646 7/8	3232 7/8	2340 4/8	2623 4/8	8843 6/8
55	Verőcze "	317 2/8	275 4/8	2288 2/8	1482	1135	5498

táblázat. (II.)

megyéknek és azon kerületeinek, melyek külön az 1784/5. évben.									
E z u t á n f i z e t									
a pénztárba				a pénztárba				Összesen	
1 díka után		hadi adó fejében		1 díka után		házi adó fejében			
frt	dénár	frt	dénár	frt	dénár	frt	dénár	frt	dénár
—	40	54417	48	—	20	27208	54	81626	42
—	93	27132	40 1/8	—	45	13128	58 1/8	40260	98 2/8
1	98	50983	1	1	—	25749	50	76732	51
1	16	92303	54	—	24	29149	36	121452	30
1 31	1 8	69266	4	—	51	38607	19 1/8	107873	23 1/8
—	48	62111	34	—	16	20703	78	82815	12
4	21	77372	—	1	43 5/6	30626	25	107998	25
2	—	9078	—	1	40	6354	60	15432	60
6	60	62747	2 1/8	2	92	27760	80 1/8	90507	83
3	16	19233	43 4/8	2	3	12070	8 5/8	31303	52 1/8
1	—	44085	20	—	15	11021	20	55106	40
1	47	48191	22	—	55	24773	32	72864	54
2	—	48562	75	1	—	24281	36 1/2	72844	11 1/2
2	—	1205	46	1	—	602	73	1808	19
2	—	138972	12 4/8	—	50	34739	61 4/8	173711	74
1	—	9643	45	—	49 1/2	4821	44 1/2	14465	29 1/2
1	—	25486	50	—	87 5/8	22300	58 6/8	47787	— 6/8
6	84	57141	36	2	40	20049	60	77190	96
2	62	25971	40 4/8	—	70	6938	92 4/8	32910	33
1	—	3428	—	—	50	1714	—	5142	—
—	60	17046	—	—	60	17046	—	34004	—
—	20	5003	—	—	40	9446	—	14449	—
—	21	23592	32 1/2	—	15	16851	45 1/2	40444	18
—	32	52699	16	—	16	29349	58	79048	74
2	40	38402	45 15/24	1	—	76001	—	54403	45 18/24
—	—	35375	24	—	—	12381	25	47756	49
7	16	39952	20	4	—	21992	30 1/4	61944	56 1/4

Miként e művének szövegében említi is, közöl Berzeviczy Gergely ahhoz fűzve még egy táblázatot. Ebben az 1791. évi országgyűlés idején dívó adófelosztási módot, melyet különben előadása folyamán jól megmagyaráz, az ország valamennyi megyéjére való részletes és azután kerületenként is összesített alkalmazásban mutatja be. Magyarország megyéi és városai akkor tíz kerületbe, és pedig a pozsonyi, beszterezebányai, soproni, pécsi, budai, kassai, debreczeni, szerémi, zágrábi és temesváriba voltak sorozva. Minden megyénél, illetve külön adóterületként szerepelt városnál, számszerint kitünteti, hogy annak hány nádori portája volt. Azaz, hogy a megszavazott adóból és a tiszteleti országos felajánlásból, a mely előbbi 4.027,500, az utóbbi pedig 337,500 forintot tett, hányszor kell a helyesbítetlen és helyesbített úgynevezett portát, vagyis ez esetben adó címén 688 forint 50 krajczárt, illetve 615 forintot és 54 krajczárt, tiszteleti felajánlás címén pedig 54 forint $2\frac{3}{8}$ krajczárt fizetni, s a porták, fej és népesség után hány ujonczot kell állítani.

Miután e terjedelmes táblázatok az azon korbéli számviteli, B. G. által is igen bonyolultak és zavarosoknak jelzett, egyedül szokáson alapuló szabályoknak megfelelőleg a gyakorlati szükség céljaira állítottak össze, azokon ma igen bajos elmenni. Jellegzetes, részletes képet azok nem is nyújtanak, ennélfogva lenyomatásukat én szükségtelennek látom. Csupán az derül ki belőlük, a mit az akkori pénzügyi viszonyok összes részleteiben is nagyon jártas szerző oly meggyőzőleg mutat ki művében, hogy ezen adózásnál észszerűtlenebbet és kuszátabbat alig lehet kigondolni, de egyúttal alkalmazni is.

III.

MAGYARORSZÁG

KERESKEDELMÉRŐL ÉS IPARÁRÓL.

BERZEVICZY GERGELY.
1797-BEN.

PLINIUS TRAJAN DICSÉRETÉRE.

„Nem kevésbé odaadó módon, mintha szülők lett volna, tekintélyével, tanácsával és segélyével utakat nyitott, kikötőket tárt ki, a földeknek az országutakat, a partoknak a tengereket visszaadta, a legkülönbözőbb népeket összevegyítette a forgalom által, minélfogva ha valami valahol előállítatott, az olyan volt, mintha mindenkinél termett volna. Nem lehet-e megállapítani, hogy bárkinek is kára nélkül mindenki használatára minden év gazdagon duzzadt? Innen a javak sokasága és bősége, innen a telültség és az éhínség hiánya mindenfelé.“

LŐCSE,
PODHÓRAI PODHDRÁNSZKI MIHÁLY BETŰIVEL.

ELŐSZÓ.

Irodalmi munkálkodásom ezen zsengeit, Magyarország kereskedelméről és iparáról irt munkácskámát, a közönségnek nem merész hánytorgatásával tanultságomnak és tehetségemnek, hanem azzal a tudattal ajánlom fel, hogy polgártársaim javára őszinte szívvel törekszem.

Művem tökéletlen; de ezen anyagról, melynek részletes felsorolása, s a számtalan egyes folytonos változásnak alávetett tények összehasonlítása követeltetik, az első kísérlet alkalmával tökéletest és befejezettet nyújtani nem lehet. Ezenkívül nekem sok és különféle tekintetek okából és időköriülmények folytán oly zsinórmértéket kellett követnem, melytől, még ha jó lett volna is, akkor sem volt szabad eltérnem.

Hanem ezen fontos és nagy horderejű tárgyra, melytől Magyarország lakosainak megélhetése és jóléte függ, és a melyet a közfigyelem, ha nem is mellőzött teljesen, de kelleténél kevésbbé méltányolt, nekem, a magán Írónak, legyen elég ezt tüzetesen felhívnom, és az egész ügyet avatottabb férfiaknak érett megfontolásába ajánlanom.

Ha pedig művecském másokat behatóbb kutatásra, esetleg állításaim mérséklésére és kijavítására, továbbá jobb belátás szerzésére buzdítaná, és ha azok, a kikre a közkormányzat szent

gondja bízva van, a dolgok helyesebb megismerése és felfogása szempontjából annak valamely hasznát vehetnék, s ha az a közgyarapodás előmozdításához valamivel hozzájárulna, bármily tökéletlen volna is egyébként, rendeltetését, azt az egyetlen czélomat, hogy vele hazámnak használjak, el fogta érni. Kérem, hogy becsületes törekvésem e gyarló bizonyítékát a közönség elnézéssel és jóakarattal fogadni méltóztassék.

I. FEJEZET.

Magyarország természeti viszonyai.

Magyarország a 45. és az 50. szélességi, továbbá a 36. és 44. hosszúsági fokok közt fekszik.* Égöve mérsékelt, éghajlata pedig a termelésre nézve, a nyolcz hosszúsági foknak megfelelő különbséghez simulva, általában kedvező.

Területe az utolsó felmérések alapján 4500 □-mértföldnyinek mondható. Népességének száma az 1787. évi népösszeírás szerint 7.500,000 lélek. Ebből egy □-mértföldre 1666 lélek esik. Ezt a népességet,** mely, tekintve talajának gazdagságát, csekély, a török udvarral és a francia nemzettel folytatott háborúk még apasztották.

Galiczia, Lodomeria és az újonnan megszerzett Lengyelország osztrák-rendszer szerint kormányoztatván és a német tartományokba kebeleztetvén, mondható, hogy Magyarországot csak osztrák, avagy török területek veszik körül, kivéve azt a magyar tengerpartot, melyet az Adria-öböl hullámai öntöznek.

A természet adományaival bőven van Magyarország megáldva; az azt lakó nemzet pedig boldog életre látszik teremtvé lenni.

* Magyarország — beleértve Szlavóniát, Horvátországot és Dalmáciát is — a 44. és 50. szélességi s 32 — 44. hosszúsági fokok közt fekszik, a 12. hosszúsági foknak megfelelő különböző éghajlat alatt. *B. G.*

** A Magyarország nagyságára és kiterjedésére vonatkozó vélemények különböznek:

Hermann statisztikájában Magyarországot, Erdély nélkül, 4525 □-mértföld terjedelműnek állítja, népességét pedig 5.850,000, tehát □-mértföldenként 1294 lélekre teszi.

Crome statisztikai táblázatai szerint a kiterjedés 4529 □-mértföld, népessége azonban csak 3.790,000, tehát ebből egy □-mértföldre, Illyricum (Horvátország) nélkül, ,852, ebben pedig 767 lélek esik.

De Luca statisztikájában azt állítja, hogy Magyarország területe 2790 □ -mértföld, lakosságának száma 6.974,000; Szlavóniáé 334 □-mértföld, lakossága 259,000 lélek, □-mértföldenként 700; Horvátország területe 477 □-mértföld, lakossága 297,000, illetve 500 lélek.

A Magyarországot körülbástyázó Kárpátok hegyláncza a közepén mosolygó lapályban, melyet a havasokból fakadó folyóvizek öntöznek, enyészik el. A magas bérezek érdes hideg levegője a hőség által néha izzóvá tett síkságot felfrissíti. Az erdőktől borongó, a ligetektől árnyas hegyek, a gyümölcstermő halmok, a tágas legelők, a messze elterülő mezők, a tengeralakot felöltő nagy tavak, majd gyorsvízű, majd lassan hömpölygő folyók, melyek úgy a saját, mint az általok képzett változatos partvidék szépsége állal tűnnek ki, együttvéve a természet nagyszerű bőkezűségét hirdetik. Ennek adományai az arany, ezüst, réz, vas, ólom, higany, delejkő, ón, antimon, arzén, kén, kőszén, turfa, nafta, alkalikus savak, főtt- és kősó, salétrom, kénsav, porcellán föld, bolus (vörös föld), főszt, márga, gránit, agát, a drágakövek, a jaspis, kalcedon, karniol, safir, smaragd, opál, rubin, asbeszt, márvány, alabastrom, jegeczek, ásványvizek. Ilyenek továbbá a termékeny korhany; a búza, rozs, árpa, zab, köles, hajdina, rizs, tatárka, borsó, lencse, bab, burgonya, manna, dohány, kender, len, sáfrán, mák, komló, mindenfajta olaj, a legkülönbözőbb virágok, az összes gyümölcsök, egész dülő dinnyék, gesztenye, szilva, cseresznye és meggy; erdők, a fák mindenféle nemei és fajai, s oly szőlők, a minőkhez fogható nincs a világon. Azután a lovaknak, ökröknek, tehéneknek, bivalyoknak, juhoknak, őrtüknek, kecskéknél, sertéseknek nyájai, illetve ménesei, gulyái, csordái és csürhéi. Mindenféle hizlalt jószág és négy lábú vadállatok, a madarak bősége, a halak, a kétélűek, méhek, selvmérek és kőrishogarak számtalan sokasága. Gyökerek és növények, melyek a festés, vagy orvoslás céljaira használatnak. Mindezt kiváló minőségben termeli a valamennyi oldalról bőséggel elárasztott Magyarország.

És midőn itt a természet kegyességéről beszélek, miért ne emlékezném meg a nemzeti jellemről, a mely hősies erényeivel, mindent megtanulni tudó képességeivel, bizonyos keleti érettségével, nagylelkűségével és szípkázó szellemének gyakran a vilámlakok közt elvesző jeles tűzével tűnik ki.

És így az áldott Magyarország, mely a természet oly nagyszerű adományaival árasztatott el, ha ezen természetes kitűnőségének egyéb körülményei is megfelelnek, saját erejéből könnyen az első helyek egyik legmagasbikát foglalhatná el Európában. Bizonyára ennek a magas állásnak hajnalpírját láttuk első Lajos és Hollós Mátyás uralkodása alatt.

II. FEJEZET.

Gazdaság.

A földműveléssel Magyarországon, annak az osztrák és stíriai határon lakó népességén kívül, legszorgalmasabban azon megyék lakosai foglalkoznak, melyek a hegyes és ércdús vidékeken fekszenek. Mindkét rendbeli népesség a mezőgazdaságot azért űzheti serényen, mivel az utóbbiak a saját vidékbeliek, az előbbiek pedig szomszédaiknak fogyasztása alapján termékeik eladásának biztos alkalmára számíthatnak.

Ellenben Magyarország alsó, termékenyebb megyéi erre nem támaszkodhatván, a földművelést hanyagabban folytatják, s habár talajuk termékenyebb is, a szegénység és ínségnek a forgalom hiánya következtében jobban ki vannak téve. Egy évnek rossz termése ott nagy nyomort idézhet elő, sőt az éhhalál eseteit is maga után vonja. Ott az emberek csángó (nomád) módra majd fullasztó bőségben, majd teljes sanyarúságban élnek.

A szarvasmarhatenyésztést lendületesebben az Alsó-Tisza jobb- és balpartjának vidékei folytatják. A juhok tenyésztése leg-sikeresebb Fehér-, Veszprém-, Pest-, Komárom-, Nyitra-, Bihar- és Szatmármegyékben. Sertést mindenütt, de legnagyobb mértékben Bereg- és Szerémmegyékben hizlalnak. A legszámosabb méneseket a Tisza mindkét partja táplálja.

A kiválóbb fehér borokat a tokaji, soproni és pozsonyi hegyvidékek termik, a jobb veresborok termőhelye pedig Eger, Buda, Ménes és a Szerémség.

Az ország hegyes és terméketlenebb részeinek lakosai az érc- és sóbányászat, a lenművelés és szövés hasznáival pótolják mezőgazdaságuk szűkes eredményeit. Továbbá időközönként csapa-

tőstül vándorolnak le az ország termékenyebb tájaira, a hol munkarejüket a mezőkön és szőlőkben napszámos dologgal hasznosítják és talajuk mostohaságát dicséretes szorgalommal így ellensúlyozzák. Az égalj, a termékek és táplálkozás ezen különbsége az ország részeit ilyformán összefűzvé, azok kölcsönösen támogatják egymást.

A fogyasztás a termeléshez mérten Magyarországon csekély. Rendszerint a termelt javak fele is alig fogyasztatik el. Minden termék árai csaknem folyton igen alacsonyok és még azokon sem adhatók el. A fogyasztók és termelők közt nincs semmi arány. Az 1787. évi összeírás húsz termelő családdal szemben alig egy fogyasztót, és negyven faluval szemben alig egy várost mutat ki.*

De mennyire hátra van a mezei gazdálkodás még ott is, a hol azt a leggondosabban folytatják, azon fejlődési fok mellett, melyet Angliában, Svájcban vagy Belgiumban elfoglal! Ha az ország termékenyebb részeinek haladottsága e tekintetben oly nagy lenne, mint az említett országokban, azt hiszem jó években az egy Biharmegye termése elegendő lenne az egész ország ellátására. Bátran állítható, hogy Magyarország lakossága még egyszer oly nagygyá volna tehető, termelését pedig meg lehetne háromszorozni és mégsem érné el azt a népesedési sűrűséget, melynek Lombardia vagy Belgium örvendenek, melyek közül az első 6840, az utóbbi pedig 4000 lelket táplál □-mértöldenkint.

Ennélfogva az ország haladásának előmozdításához a népesség szaporítása, a termények szabad kivitele, s a bel- és külfogyasztásnak gyarapítása volna szükséges. — Előítéletes az a vélemény, mely szerint a kivitel a termékek mennyiségét az országban csökkentené, mert hiszen minél előnyösebb és hasznosabb azok kivitele, a földművelők termelési kedve annál élénkebb, s ennek eredménye megfelelően nagyobb lesz.

Az elsőrendű szükségleti czikkek kivitelének megtiltását, azok bőségének esetén éppen a bőség miatt, a szükség esetén pedig a magas árak miatt, melyek már magukban véve is minden kivitelt lehetlenné tesznek, hiábavalónak tartom. Az ilyen tilalmak hasonlítanak azon palliativ szerekhez, melyek a heroikus orvosságok-

* Ugyanazon összeírás a különböző helyek és lakosaik viszonyáról sok adatot tartalmaz. Volt az országban: nagyobb város 52, kisebb város 16, mezőváros 589, község 10,747, pusztá 11105, ház 1.072,218, népesség — a határörvidék és a katonaság nélkül — 7.116,789, papság 13,265, nemesség 165,301, polgárok és kézművesek 79,354, teljes jobbágyok 505,708, zsellérek 793,270, a földművelés körében foglalkozó más egyének 518,131. G. J.

hoz hasonlóan, midőn pillanatnyi könnyebbülést látszanak nyújtani, éppen ez által a betegséget még csak fokozzák. Anglia a gabona belföldi mennyiségét az által növelte, hogy kivitelökre közköltéségen jutalmakat tűzött ki.

Habár erdők Magyarországon igen nagy területeken voltak, de a közbirtokosság féktelen önzése folytán esztelenül vágatván ki, úgy elpusztultak, hogy még az erdősebb tájakon is előfordul a fahiány. Azonban a jóságos természet a tüzelési szükség fedezésére pótszereket nyújt a nádasokon kívül a kőszénben és különösen a turfában, mely számos vidéken nagy mennyiségben található; de ezek rendszeres nyerése még sehol sem kapott lábra.

Hanem legalább vigaszt képez az, hogy a máris mutatkozó (tüzelőszerben való) szükségről a természet gondoskodott. Az ország törvényei és királyi rendeletek az erdők szabályszerű kezelését újabban meghagyták, és e részben a kincstári uradalmak jó példával járnak elől. De ha nehéz megtartani az erdőket, mennyivel több és nagyobb nehézségbe ütközik azok felújítása és pótlása.

A vadászat többnyire minden rend nélkül, önkényesen és szeszélyesen gyakoroltatik. Vannak részei az országnak, melyekben a vad már teljesen hiányzik. Ott azonban, a hol nagyobb rendezett uradalmak léteznek, vagy megközelíthetlen tavak és hegyek vannak, a vadak nagy sokasága Magyarország természetes gazdagságáról tesz tanúságot.

A halállomány különösen a nagyobb folyókban és tavakban igen bőséges.

Az ércz- és ásványbányászat a királyi haszonvétel jogának van alávetve.

Habár a bányák magántulajdonosainak és talán a kincstárnak is kevés hasznot hajtanak, a bányászkodás mindazáltal igen jól van rendezve.

Kedvező években Magyarország borai kitűnők, de a természet- és vegytan alaposabb ismerete a borok készítése és kezelése végett czélszerű és kívánatos lenne. Általában a természettudományok nem kielégítő művelése fő oka annak, hogy a magyar gazdaság nem fejlődött eléggé és el van hanyagolva.

A selymet II. József császár gondoskodása folytán oly buzgalommal kezdték termelni, hogy mindjárt eleinte, az 1785. évben, 131 mázsa állítottott belőle elő, melynek váltáságra 132,000 forint forgalmat csinált. De a császár elhunyván, ez az iparág csaknem eltűnt. A selyem és pamut fogyasztása annyira elterjedt, hogy az

csaknem elsőrangú szükségletet képez. Hogy a selymért Magyarországon nagy sikerrel lehet tenyészteni, arról József császár kísérletei tanúskodnak. Ugyanazt lehet tartani a gyapotbokrorról is, mert annak tenyésztésével a szomszéd Szerbiában szerencsésen foglalkoznak, és a Bánságban is az első magán kísérlet vele meglehetősen sikerült. Feltéve, hogy e termékek előállítására az országban felvirágzanék, az bizonyára nagy gazdagság bő forrásává lehetne.

Ha valaki Dcbreczenből a Bánságba utaznék, érdemes volna Mezőhegyesre is betérnie. Gyula falutól (pagus), melyben 1500 ház foglaltatik, Mezőhegyesig öt nagy mértföld van, innen Tornya községéig három mértföld; más falu vagy helység, sőt még dombocskák sem találhatók ezen egész nagy térségen. Eme rengeteg síkságon van a mezőhegyesi puszták; terjedelme 44,000 hold, melyen II. József császár katonai ménesintézetet állított fel. Ennek alapítási költsége az emelt épületekbe ruházott tőkével együtt hét millió forintra becsültek. Az 1794. évben ott 1000 anyakancza, 3000 darab ló, 150 hágó mén és 2000 darab szarvasmarha találtatott. A katonai használat céljaira Magyarország ezen részei, továbbá Erdély, Moldva és Oláhország által bőven szolgáltatott lovak itt kapnak állomást. Ezzel van kapcsolatba hozva a bábolnai ménesintézet, mely az osztrák tartományok felé vezető ut irányában fekszik és második ily állomásul szolgál. Ennélfogva a katonai lótenyésztés ügye biztosítva van. Láthatni ebből, mennyi hasznot hajt Mezőhegyes a császári katonai hatalomnak.

Ha valaki már most Magyarország természetes fekvését a körülötte elterülő tartományokéval figyelmesebben összeveti, könnyen kitalálhatja, melyik Magyarország kereskedelmének természetes irányzata: A német tartományok felé állatokat, gabonát, gyapjút, bőroket és érczetek; az adriai tenger felé fát, hamuzsirt, dohányt, beszózott húst, érczetek, bőroket és gyapjút; a török birodalomba, mely hasonló termékenységnek örvend és nem is nagyon népes, kézműárakat és iparcikkeket lehetne kivinni. Észak felé pedig, a borealis Európa óriási birodalmaiba mindazon termékek kivitele volna lehetséges, melyeket Magyarország bőségben állít elő és a melyekben ezen kevésbé termékeny tájak hiányt szenvednek; tehát mindenféle borokat, dohányt, kendert, gyümölcsöt, mézet, ásványokat, sókat, gubacsot, stb. És ezen természetes irányzat megtartása a legjobb, sőt egyetlen helyes szabálya az üzérkedések és a kereskedelem rendezésének, melyet soha sem kellene elhanyagolni, mert a nemzeti termelés feleslegének csalhatatlan kiviteli módja.

III. FEJEZET.

Műhelyek, ipartelepek és gyárak,

A nyerstermékeknek emberi használatra való alkalmassá tételével a kézművesek, gyárak és nagy ipartelepek (manufacturae) foglalkoznak. Ezen megnevezések fogalma és jelentősége nincs még minden oldalról megállapítva. Legyen itt elég felemlíteni, hogy kézműveseknek hívják a nyerstermékek egyenként dolgozó átalakítóit, gyárak és nagy ipartelepek pedig azok, a hol e munkát többen egymás kezébe dolgozva végezik.

Az 1777. évben a magas magyar királyi helytartó-tanács egy táblázatot dolgoztatott ki, mely Magyarország akkori kézműveseinek számát tünteti fel. A szerint volt itt 13,934 mester. 12.311) legény és 4671 tanuló; összesen 30,921 egyén. A népesség arányában tehát minden 242 lakosra egy kézműves esett.

A gyár- és nagy ipartelep oly kevés és jelentéktelen ez országban, hogy a külön felvételt alig érdemlik meg. A közönséges fogyasztás céljaira szolgáló munkával néhány üveg- és papírgyár van elfoglalva. Két gyár létezik Holicson és Pongyeleken, a hol fayence-nek nevezett edényt állítanak elő. írón- és rozsolio-gyár van Gácson. E₂ másik halinát; három ipartelep Gácson, Temesvárad és Podheringen posztót gyárt. Van Óvárott egy gyapjút szövő telep, egy bőrgyár Mosonymegyében, kocsi-gyár Budán és Nagyváradon, harisnyaszövőde Pozsonyban; vas-, rézedények és szerszámok előállításával több ipartelep foglalkozik. Néhány főzőtelep van, melyek salétromot, timsót, lúgot, borkövet termelnek. Nagyjában ezek felemlítésével kimerítettük volna Magyarország iparát.

Ha valaki Magyarország főurainak pompáját, a nemesség fényűzését, a hölgyek választékos ékességeit és díszét tekinti; ha

meggondolja, hogy alig van honoratior személy, a ki hazai szöveteket használna ruházatnak, s a kinek bútorzata nem került volna a külföldről ide: kétséggkívül érezni fogná, hogy a mily előnyös a fényűzés, ha a belföldi ipar gyarapodásából növekszik ki. épp oly pusztítóan káros, ha mint nálunk, idegen fényűzési cikkek termelésének rabjaivá teszi az embereket. Ha megfontolná továbbá valaki, hogy mily könnyen keletkezhetnék itt a virágzó gyárak és nagy ipartelepek egész sorozata, miután Magyarország annyi és oly kitűnő minőségű nyersterményt szolgáltat, a hol az élelmiszerek is oly olcsók, a fényűzés szeretete pedig oly nagy: kétségtelenül nagyon csodálkoznék a felett, hogy az iparművészet, a nagy ipartelepek és a gyárak ilyen hiányával állunk szemben.

Vakmerő ellentetés az, hogy ennek oka lanyhaságunk és restségünk. Magyarország népessége ott, a hol szerezhethet valamit, szorgalmas. A mezővárosokban és szabad királyi városokban serényen munkálkodik a közönséges műhelyekben. Felső-Magyarországon a lenárúk és gyolcsok előadásával szorgalmasan foglalkoznak. Az égetett szeszes italokat, különösen a szilvóriumot, a termékenyebb vidékek lakosai, ismert szappanjukat a debreczeniek, sajtót, érett túró, olajat sok megyében állítanak elő. Az alsó tájak II. József intézkedései folytán készséggel felkarolták a selyemtenyészést. — Örömeztűz ipart Magyarország lakossága, ha annak hasznát látja. Másutt lappang az ipar hiányának igazi oka! Van egy táblázatosán kidolgozott mérlege Magyarország kereskedelmének, mely azt 1777—1786-ig terjedő tízéves átlagban évenként foglalja magában. Kitűnik abból, hogy a behozatalért fizettünk rajnai forintokban, és pedig:

Bútorokért 229,361
 Finomabb vásznakért 1.042,046
 Gyolcsért és gyapjuanyagokért 849,824
 Posztóért 787,113
 Pamutárúkért 477,732
 Selyemárúkért 585,443
 Bőrök- és bőrárúkért 261,116
 Vasárúkért 77,388
 Norinbergi árúkért 30,000

Ezek legtöbbször az osztrák-német tartományokból hozatnak be. Vannak ezenkívül Bécsben szabók, cipészek, szíjgyártók stb., a kik műhelyüket valóságos ipartelepekké alakították át, hogy a magyarok idevágó szükségleteit előállíthassák.

Ezen nagy betegség folytán Magyarország nyomorultan senyved, s min a természet bőséges kegyelme nem segíthet. Ez azután szomorú forrása a gyér népességnek, a lézengő iparnak, a pangó forgalomnak, a bágyadtságnak, az álmokórnak a termelés terén, és annak a nomádszerű fenyelgésnek, melyben a kendőzött szinti műveltebb osztályok az idegent majmolva kéjelegnek, a másik rész pedig elkerülhetetlen nyomorban sínlódik. Ennek a két állapotnak azután természetes kísérője és örököse a tehetetlen sorvadás.

IV. FEJEZET.

Kereskedelem.

A hol a kereskedelem virágzik, ott annak menete nincs híjával a vásároknak. Az áruk vételnek és eladatnak, szerződések köttenek, pénzváltások és cserék fordulnak elő, a mint a körülmények kívánják, és így keletkeznek a vásárok. Hanem Magyarország az üzleti élet ily virágzásától távol van. Csak kisszerű forgalmat közvetítenek itt a heti- és évi vásárok. Az előbbiek élelmiszerekkel, gabonával és a szegény földmívelők által beszerezhető kevés iparcikkkel látják el a közönséget; az utóbbiak azonban némi hullámzást, mozgalmat és életet kölcsönöznek Magyarország kereskedelmének.

Pest — az országos vásárok idején központja a magyar kereskedelemnek. Ott jönnek össze a hazai kereskedők, oda sereglenek az osztrákok, különösen a bécsiek, a kik kereskedelmünket hatalmukban tartják. Török kereskedő ott csak kevés szokott megjelenni. E helyen áruszállítási szerződések, cserék, pénzváltás, adások és vételek nagy számmal és nagy mértékben fordulnak elő.

Pesten, mint valóságos közponon, hullámszik az üzleti élet, és onnan sugáralakúlag kiterjed mindenfelé a vidékre. Nevezetesen Morvaország és Ausztria felé Győr. Komárom, Mosony, Sopron és Pozsony irányában. Szilézia és Galiczia felé Kassán, Eperjesen, Bártfán és Kézsmárkon át. A török tartományok felé Újvidéken, Zimonyon és Temesváron keresztül. A tengerpart felé Kanizsán, Károlyvároson és Fiumén át. Debreczen köti össze Erdélyt Magyarországgal, ezenkívül pedig főempóriuma az egész Tiszavidéknek.

Az olasz tartományok felé a gabona kivitele Magyarországból csak akkor jelentékenyebb, ha az évi termés silánysága folytán ott nagy szükségét szenvednek. — Habár Stíria és Karinthia közönséges éveekben nem tud megélni a saját terméséből, Magyarországnak mégis csak kevés gabonáját bocsátják be, mert a gabonakereskedőknek részint, tartományi vámjaikkal, részint elővásárlási jogot igénylő molnáraik és sütőik zaklatásai által sok bajt okoznak. E mellett azt a méltánytalan intézkedést tartják fenn, hogy a magyar gabonára, ha az területükről eladatlanul visszaszállítatik, a bevitelivel azonos nagyságú kiviteli vámot rónak.

Ausztria inség nélkül is állandó piaczul szolgál kivihető gabonáink számára. Sopronon át, melynek nagy gabonapiacba van, tengelyen, az érsekújvári Dunaágon pedig a víz folyása ellenében is nagymennyiségű gabonát vesz át tőlünk. Ezt a kereskedelmet a Bécs városi bőséges fogyasztás okvetlenül szükségessé teszi, hiszen ezen fokozatos gabonaforgalom által, melynek hullámverése még Bács vármegyéig is elhat, részben Morvaország gabonaszükséglete is kielégíttetik. A kereskedelem eme nyereséges ágát a győri és komáromi hajósok karolják fel. Galiczia szükséglete a terméketlenebb megyéket érinti, és csak abban a végső esetben nyújt alkalmat az alsó gabonapiaczokról való fokozatos kivitelre, ha jelentékenyebb hiányt szenved.

Az ország északi megyéi, Szepes, Liptó és Árva, melyek a saját termésökből nem élhetnek meg, a szomszédos termékenyebb megyékből láttatnak el. melyeknek nevezetes piacza Meczenzéf városa.

A borkereskedés, habár a dolgok természetes rendje szerint annak kiválónak és olyannak kellene lenni, hogy az által Magyarország Észak-Európa felett uralkodjék, most valóságos sorvadásban szenved. Azelőtt Szilézia, Lengyel-, Porosz-, Svéd- és Oroszország magyar borral látták el magukat. Nagyon természetes is, hogy ezen északi tájak a bort, melyet a természet megtagadván tőlük, azt annál mohóbban kívánják, a szomszédos Magyarországból nyerjék, mely olcsón, a legkülönbözőbb igen kitűnő minőségben és rendkívül kényelmesen képes nekik e terméket a Visztula és Odera folyókon küldeni. De mivel a bécsi gyári termelvények kedvéért a porosz iparczikkek ki vannak innen tiltva, a poroszok viszont a magyar termékeket tiltották ki a saját területükről. Miután továbbá a hozzánk oly közel fekvő Galicziába és Lengyelország egyéb részeibe az osztrák borok minden vámtól mentesítve juthatnak el, és maga Galiczia is, habár

magyar jogigény alapján foglaltatott el, osztrák tartományúvá tétetett, s az északi országokban végbement nagy változások közepett kereskedelmi egyezményekkel a magyar borok kivitelének biztosításánál nem gondoskodtak, sőt annak az osztrák borok javára még különféle nehézségeket gördítettek útjába: ez a kereskedelmi ág annyira megcsappant, hogy észak felé Galiczián, Szilézián és Varsón túl a magyar borokat most már nem is fogyasztják, hanem minden ezen nagy északi országok rajnai, francia és spanyol borokkal látják el magukat. Ennek legközelebbi következménye, hogy a hegyaljai (tokaji; szőlők művelése igen nagy mértékben hanyatlott. Kevés oly szőlőbirtokos van, a kinek termelése kifizetné magát. Eddig még folytatják a szőlők növelését, mert nagy tőkét fektettek beléjük, és azt a reményt táplálják, hogy a borkereskedés majd megint csak lendületet nyer; de ha abban csalatkoznak, akkor a már úgyszólván elhanyagolt fenséges hegyaljai hegyvidék egészen el lesz hagyatva.

A most is folyó francia háború tartama alatt, midőn a francia boroknak Oroszországba való bevitelét megtiltották, a rajnai és francia borok művelése és kivitele pedig annyira megehezült, a hegyaljai, budai, egri és ménési magyar borokat nagyobb mennyiségben szállították ki. Báró Schveikhardt szerencsés sikerrel mozdította elő a borkereskedést részint az Elbén, Hamburgon, részint az Oderán, Stettinen át. Hanem a most uralkodó orosz czár a beviteli tilalmat megszüntetvén és az európai béke helyreálltával a kereskedelem menete is megindulván, a jelentékenyebb kivitelnek ez az egyetlen reménysugára is elhalványul. Különben a borokat főleg a bártfai, kézsmárki és ó-falvi szorosokon át, továbbá a Poprád mentén vitték, mely a Dunajeczczel egyesülve a Visztulába szakad, és így a kivitelnek alkalmas útját képezi az észak-európai országokba.

Szomorú volt a magyarokra nézve, midőn látták, hogy Lengyelország utolsó felosztása, illetve elfoglalása után az osztrák borok vámmentesen vitettek be Krakkóba, ellenben a magyar borok a korább is érvényben volt „kiviteli harminczad“-nak alávétve maradván, a Szepességen torlódtak meg. Ausztria felé meg éppen igen méltánytalan elbánásban részesül a borkereskedés. Míg a gyenge, savanyú, pancsolt osztrák borok mindenképp szabadon jutnak be Magyarországra, addig mi kitűnő borainkat csak értékök 30 százalékaival egyenlő vám lefizetése mellett vihetjük az osztrák tartományokba. Sőt azon tartományokon keresztül a német biro-

dalomba irányuló átvitel is megtiltatik és egyes különös akadályokat gördítenek az elé, hogy a Dunán felfelé a borokat Ausztriába, vagy azon át a német birodalomba szállíthassák.*

A német birodalomban gyakori a panasz, hogy a bécsiek által odaküldött magyar borok megvannak hamisítva és rontva. A hét éves háború előtt virágzó kereskedelem volt soproni, ruszti és bazini borokkal a porosz tartományokba, melyek általán ilyen borokkal látták el magukat, s azok fejében len-, gyapjú- és pamut-szöveteket hoztak be. A kereskedelemnek ez a faja, melyet csereforgalomnak (baratto) neveznek, az áruk kicserélése által bonyolódik le, a mi mindenekfelett azért kivihető és hasznos, mert a különböző országok alattvalói által a legkönnyebben folytatható s mind a két részről árukat visz ki. Ez ugyan készpénzt nem hoz be, de annak kivitelét is megakadályozza. Végre a kereskedelem ezen fajával foglalkozó kereskedőknek a legtöbb nyereséget nyújtja, mert ilyet a saját és a cserébe kapott termékkel is szereshetnek. A jelzett esetben Sopron és Pozsony vidékének kereskedői oda adták boraikat a porosz iparczikkéért, mind a kétféle árun nyerekedvén. De miután az osztrák gyártmányok kedvéért a poroszországi eredetűek kitiltattak, a poroszok viszont a magyar borokat tiltották ki, s azok kivitele meg is szűnt. Nagyobbmértvű fogyasztásuk megszűnván, e borok termelése annyira megcsappant, hogy a Sopron városi területen levő szőlők, melyek azelőtt 64,000 kapát foglaltak magukban, felére, azaz 32,000 kapára csökkentek. Ilyen jelentékeny szőlőművelést s vele sok ezer lakos megélhetési eszközeit veszítette el az ország, mely az által is károsodott, mert

* Legyen szabad a magyar kereskedelem nyomására vonatkozó és az előbbiekkal nagyon közel rokon következő adatokat felhozni még:

Ita a magyar kereskedő osztrák gyártmányokat azért akarna talán visszaküldeni, mivel minőségök rossz, azok visszaszállítása alkalmával érték Ausztriában újra vámot tartozik fizetni, hogy mindenféle áruknak visszaküldésétől így elrettentessenek. Ha Magyarországból a külföldre vitetik ki faggyú, azért egy rajnai forintot és 10 krajczárt kell fizetni, ha pedig a német-osztrák tartományokból szállítatik ugyanaz, akkor a harminczad csak 3 krajczár, hogy így a magyar faggyú kivitele az osztrák tartományoknak szerzettessék meg. Sopron és Nagyszombat vidékén, a mint ott glóbusokat és ólomsörétet, továbbá cserépedényeket kezdtek gyártani, az ólmot és enyvet nagyon súlyosan, eleinte egy rénes forint, azután egy rénes forint 13 krajczár harminczaddal rótták meg, hogy ez a gyártás megakadályoztassék. Az utolsó inség évében, 1795-ben, habár mindenféle gabonának kivitele meg volt tiltva Magyarországból, a bécsi kereskedők mégis nagy mennyiséget szállítottak ki abból, és danczkai (danzigi) mérőnként négy aranyával adták el.

B. G.

a poroszoktól cserébe kapott egyenlő mennyiségű len, gyapjú és pamutszövetek helyett máshova, a honnan t. i. azokat most behozták, készpénz szivárog ki.

Valóban csodálni lehet, hogy a magyar borok kereskedésének ilyen nehezítése mellett mégis oly nagy azok kivitele, mivel a fennebb érintett tíz évi átlag szerint 800,094 rajnai forint értékű bor megy ki. Ez világos bizonyítéka kiváló jóságuknak, és határozottan mutatja, hogy mily mennyiségben volnának kiszállíthatók, ha ezek a roppant akadályok megszűnnének.

Mindenféle hasznos háziállattal Magyarország azelőtt az osztrák tartományokon kívül Olaszországot, Velenczét és a Németbirodalmat is ellátta; most a kereskedelem ez ága az osztrák tartományokra szorítkozik. Hajtatik ugyan ki a birodalomba évenként mintegy 40,000 ökör, de ezt a kereskedést már nem magyarok, hanem osztrák üzletemberek folytatják. Az alsó tiszai megyékben a lakosok főleg baromtenyésztéssel foglalkoznak, mert a gabonának nincs ára, az gyakran nem is adható el. Terjedelmes puszták vannak ott a tengernyi síkságon, melyen a mindenféle nyájak nagy száma legelész. Ezen birtokok tulajdonosai, vagy bérlői leginkább görögök és örmények. A jószágokat részint a pesti vásárokra hajtják fel, részint az egész odáig elmenő magyar, osztrák és morva mészárosoknak adják el. — A sertések különösen Szlavóniából Németország északi tartományába hajtának. Egész Felső-Magyarország mindenféle gazdasági állatszükségletét az ország alsó részeiből szerzi be.

Magyarország túlnyomólag osztrák tartományok által van körül véve. Ez a körülmény a magyar kereskedelem rendszeres megszorításának végrehajtását könnyűvé tette. A selyem-, bőr-, szőrmeáru-gyárak Ausztriában, a gyapjuáru-gyárak Morvaországban, a lenáru-gyárak Sziléziában nagyobbára felvirágzottak. Ezen tartományokba a gyárak megfelelő szükségletét képező nyersanyagok többnyire kizárólag Magyarországból vitetnek ki, és viszont a megfelelő gyártmányok onnan hozatnak Magyarországra. Így a magyarok saját, de átalakított termékeit veszik meg, azok korábbi eladásánál épp úgy károsodván, mint későbbi megvásárlásuk alkalmával.

Ausztriába bőrök és irhák, gubacs és némi selyem vitetnek ki. Viszont onnan kalapok, bőr- és szőrmeáruk, selyemanyagok és szövetek hozatnak be. Morvaországba a magyar gyapjú és a hamuzsír vitetik ki, ellenben onnan a posztók és gyapjúszövetek

igen nagy mennyisége jön be. Szilézia vásznat és gyolcsot, Stiria a maga vas- és más gyártmányait hozza be. Ezeken kívül mindazt, a mi díszmű és norinbergai áru név alatt ismeretes, továbbá az ékszereket, hímzett arany- és ezüstárukat Magyarország leginkább Bécsből kapja.

Az országok külforgalmát kereskedelmi egyezményekkel szokták előmozdítani, melyekkel annak menete általában szabályozható, a részére biztosított kedvezmények megállapítatnak, akadályai pedig elhárítatnak. De e tekintetben Magyarországnak kevés kilátása van. Az orosz birodalommal és az ottoman portával kereskedelmi viszonyai megvannak állapítva, mert II. József császár ezen udvarokkal kereskedelmi szerződéseket kötött, azokban a kölcsönösséget Magyarország részére is kiküzdvén. Az illető kereskedelmi szerződés értelmében a török tartományokba kivitt és onnan behozott áruk értéke után 3 százalékot kellene fizetni; de ez a rendelkezés az osztrák tartományok javára módosítást szenvedett. A törököktől pamutot, maczedoniai gyapjút, nyers és festett selymet, szattyán- és kordovánbőrt, kevés levantei és keleti árukat hoznak be. Hozzájuk gyolcson és durvább posztókon kívül, a minőket a magyar kereskedő kénytelen a becsiektől beszerezni, finomabb posztókat is, órákat, aczélárukat, szőnyegeket, porcellánt és tükröket visznek ki. A kereskedelem ezen ágaival is maguk a bécsi üzletemberek foglalkoznak.

Van Bécsben egy Abaldo nevű magántársulat, mely a dohány- és burnót-egyedáruságnak jogát bírja az örökös német tartományokban. Ez a csekély kezdetből támadt intézet óriásivá nőtte ki magát. I. Lipót császárnak ugyanis, a ki éppen vadászati felszerelését akarta megújítani, de az ehhez szükséges pénzzel nem rendelkezett, gróf Khevenhüller azt az ajánlatot tette, hogy az egész vadászakészletet megújítva előállítja neki, ha a dohány- és burnót-egyedáruság Alsó-Ausztriában biztosítatik részére, a mit a császár elhatározása folytán meg is kapott. Ez azután valamennyi német örökös tartományra kiterjesztett és átengedett Aquillar nevű zsidónak évi 400,000 forint bérfizetés mellett, a mi ellen azonban majdnem minden osztrák-német kormányszék bátor felterjesztéseket nyújtott be. Aquillar zsidótól ezen egyedárusági jog több egymásután következő társulatra ment át, melyek a leghatalmasabb bécsi kereskedőkből álltak, az évi fizetség vagy haszonbér mindig öregbedvén, úgy, hogy az 1780-ik év körül már 1.792,250 forintra emelkedett.

Több ízben kísérlet tétetett, hogy ennek az Abaldónak Magyarország is közvetlenül alá legyen vetve, mely ettől ugyan megkíméltetett, de közvetve annak hatalma alatt van, mert semmiféle dohányt nem szabad ez országból kivinni, hogy az Abaldo a dohányt itt megbízottai által, kik a termelési helyeken szétszórva mindenütt találhatók, olcsón vásárolhassa össze. Ezek a megbízottak a dohányeladások iránt előre kötnek szerződéseket, melyek feltételei azután többféleképp lévén értelmezhetők, ha perre kerül a dolog, ezeket a megyei törvénykezés és a királyi kormányzások illetősége alól kivonják és az ügyet saját intézetük igazgatóinak küldik fel, a kik azután saját pereikben felperesek és bírák egyúttal, e mellett meg az ország igazságszolgáltatási jogának megcsorbítói is. Külföldre magyar dohányt csak az Abaldónak külön engedélyével szabad kivinni, melyhez kérvényt kell ez iránt intézni, és bizonyos összeget előzetesen lefizetni. Ily mértékben ura az Abaldo a dohány egész bel- és külkereskedelmének.

Galiczia és Lodoméria, valamint Lengyelország újonnan elfoglalt részei annak teljesen alá vannak vetve. Hihetetlen, hogy annak mily nagy személyzete van. A vigyázók, főszemlészek, felügyelők, számvevők, ellenőrök, bizományosok, lovas felvigyázók egész sereget képeznek. Csak magában az újonnan szerzett Lengyelországban az 1796. évben a háborús idők nehézségei daczára 500 fegyveres lovas öre létezett.

Magyarország különben nagy mennyiségű és sokféle fajú dohányt termel Tolna, Pécs, Ugocsa és Rakamaz vidékén. Annak termelése jelentékeny módon tökélyesbült, miután II. József császár külföldi dohánytermelőket hozatott az országba, a legtöbb fajú dohányok magvait szereztetvén meg.

Ha a magyar dohányt szabadon lehelne a külföldre szállítani, kiállná a versenyt az amerikai dohánynyal, melyet Európa északi részei most csaknem kizárólag vásárolnak. Az angol—amerikai háború alatt, midőn az amerikai dohánynak Európába való behozatala meg volt akadályozva, bő alkalom lett volna az ipar és kereskedelem ezen ágát a fejlődés legmagasb fokára emelni. De az ebből származható hasznot Magyarország alig érezte, mivel tudniillik az Abaldo ezt az alkalmat is a maga hasznára zsákmányolta ki. Most az amerikai dohány ismét elég magas áron kél Európa északi részeiben, mivel mázsánként 4 arannyal fizetik, a mennyiért a magyar dohányt nevezetes haszonnal lehetne az Odera és Visztula közébe kivinni.

A gubacsnak, mely Magyarország különféle vidékein bőven terem, kereskedelme szintén meg van nehezítve. Néhány évvel ezelőtt annak kivitele teljesen meg volt tiltva; az most ugyan megengedtetik, de csak rendkívül nagy harminczad mellett. Pozsonyi mérőnként ugyanis 1 rajnai forint és 15 krajczár fizetendő kivitelénél, a mi az értékhez viszonyítva száz százalékos megterhelést jelent. E czikk nagy kereskedelmét bécsi üzletemberek tartják kezükben. Azoknak sok raktáruk van az országban, melyek a gubacsot összevásárolván, Bécsbe és onnan a német birodalomba szállítják ki. Érdemes szem előtt tartani, hogy mióta a bécsi kereskedők ez üzletággal itt nagyobb mértékben foglalkoznak, a kiviteli tilalmak nem szűnnek meg.

V. FEJEZET.

Kereskedelmi mérleg.

A magyar kereskedelem mérlegéről az előbbi fejezetben felhozott nehézségek daczára sokan azt állítják, hogy az Magyarországra nézve kedvezően alakul. Ezt a harminczadhivatalok jegyzékeinek összehasonlított adataiból következtetik. A fennebb említett évtizedről szóló táblázatos mérleg tiz év átlagként kitünteti, hogy az ország évi kivitele 12.667,080 rajnai forint évi behozatala pedig 10.078,576 „ „

ennélfgva az évi kiviteli többlet 2.588,505 „, forintot tesz.

Ha ez igaz volna, kétségkívül Magyarország hihetetlen termékenységének és kimeríthetetlen természetes gazdagságának újabb bizonyítéka lenne. Azonban Magyarország activ kereskedelmi mérlegének ezen feltevése csak arra szolgál, hogy azzal az osztrák kereskedelmi politika igazoltassék, vagy helyesebben annak rendszere ezzel az erőszakolt ürügygyel lepleztessék. Azt mondják ugyanis: nehogy Magyarország mérleg-feleslege folytán gyarapodjék és az osztrák tartományoknak lassanként minden pénzét magához vonja, az egész monarchia érdeke az, hogy Magyarország ezen haladása a szóban levő kereskedelmi rendszerrel megakasztassék. Teljesen hiábavaló félelem! Mert hiszen magának az érvnek lényegéből kiviláglik, hogy ez a felesleg, mely elsőrendű szükségeket kielégíteni alkalmas nyers terményekből áll, a népesedés haladásával lépést tartó nagyobb belfogyasztás által és pedig annyira igénybe vétetik, hogy a mitől félnek, ugyanannak hatása folytán a haladás óhajtott megakadályozása bekövetkezik.

Hogy az egész ország mérlegének activ vagy passiv voltát meglehessen állapítani, ahhoz szükséges a pénznek összes kivitelét

és bevitelét alaposan feljegyezve ismerni. A harminczadhivatalok lajstromai természetükénél fogva ezt az összeírást nem tartalmazzhatják, a mennyiben mindaz hiányzik belőle, a mi csempészet és visszaélések révén megy ki és jön be, továbbá az is, a mi az eljárás gyorsasága, vagy kevésbbé szabatos volta folytán elszivárog, a mit a különböző rendű utasok elrejtenek, végül az összes készpénz, mely vizsgálatnak nincs alávetve.

Ezenkívül ebben a mérlegben sok rovata hiányzik a Magyarországból való pénzkivitelnek, a behozatalai közül pedig egy sem maradt ki, így tehát okvetlenül hamis eredménynek kellett előállani.

Hiányzanak pedig az országból való pénzkivitelnek következő rovatai:

1. Mindazon összegek, melyek a bányahivatalokból Bécsbe vitetnek, és a melyek újonnan vert készpénzből, a bányabér jövedelméből, az ércbevéáltásnál felmerülő haszonból állanak, és valamennyi kiadások levonása után 3.000,000 r. forintra rúgnak. Tehát már ez az egy rovat is felülmúlja a felhozott felesleget.

2. Hiányzanak azon összegek, melyek ékszerekért, drága ruhákért és különféle árukért Bécsben létük alatt a magyarok által kiadatnak.

3. Azok a kiadások, melyek a legvagyonosabb magyarok által elköltetnek, a kik ott állandóan laknak, vagy üzletek kötése, illetve multság okából ott tartózkodnak.

4. A Bécsbe küldetni szokott kamarai, sóbányai, harmad- és lottójövedelmek.

5. A kamat- és tőketörlesztés, melyet a magyar adósok a bécsi hitelezőknek fizetnek.

6. A díjak, melyek okmányok kiadása fejében, hivatalok, kitüntetések, adományozások és nemesi oklevelekért Bécsben fizettetnek.

Mіндеz ki van hagyva a mérlegből, vagy a kiadott pénzhez mérve igen alacsonyra van számítva. Ebből világosan kiderül, hogy ez az egész táblázatos kimutatás hibás; az okoskodás, mely annak alapjára van építve, így persze ellenkezik a valósággal.

Hogyha Magyarország az itt vert készpénzen kívül évenként harmadfél millióval valóban gyarapodnék, mily gazdagságban úsznának a magyarok? Mennyi pénz árasztaná el bőven a belforgalmat? Pedig ki nem érezné a magyarok közül, hogy a pénzbőség minő hiánya van itten. Az adózó adóbeli kötelezettségét csak a leg-

nagyobb megerőltetéssel fizetheti le; erőszakos végrehajtásokkal kell azt a behajtó hivataloknak kisajtolni tőle, és maguk ezek is számtalan hátralékba vannak bonyolódva. Az adózó népet nyomja a nyomor, a polgárok és mesteremberek szűkösen éldegélnek, az alsó nemesség nehezen tudja kiszorítani azt, a mit állásának illendősége tőle megkíván, a főnemességnek alig van elege, a kereskedők, üzletemberek nem képesek nagyban vállalkozni, sőt apró üzérkedéseik közben is akadoznak. A főpapság talán gazdagnak mondható, de nem az ország gazdagsága folytán, hanem fekvő javai és abból eredő jövedelmei által. Ezeknek kivételével azonban kevés nagyon gazdag magánember van Magyarországon. A dolgok ily állása mellett hogyan képzelhető az, hogy Magyarország kereskedelmi mérlege 2Va millióval activ lehetne?

De felhozzák azt is, hogy az ingatlanok és mindenféle javaknak ára Magyarországon emelkedik, hogy a törvényes 6%-os kamat magától 5-re száll alá, a mi másból, mint Magyarország gyarapodásából, nem származhatok. De ez a következtetés nem állja meg helyét. Mert az árak emelkedése és a kamat leszállása nem mindig a pénzmennyiség valódi szaporodásának, hanem gyakran a gyorsan kifolyó pénz forgalmának következménye. Pedig a dolog Magyarországon éppen így áll. Roppant tömege megy a pénznek keresztül Magyarországon, de nem marad itt, hanem az osztrák tartományok felé foly el, és különösen Bécsben halmozódik fel. Folyása közben aztán a jelzett hatásokat idézi elő. Különben az mindenütt megtörténik, a hol a gyarmati rendszer lesz uralkodóvá. Ennél fogva kettős baj sújtja Magyarországot: a látszólagos gazdagság tünete s a kimerült szegénység nyomasztja, mivel az ország elveszti pénzeit és a hevesebb keringésű átmeneti forgalom hatása azt még jobban szegényítvén, a politikai halál válsága felé siet, s éppen úgy, miként a gyorsabb vérkeringés által okozott pír tulajdonképp a legveszedelmesebb jelenség.

VI. FEJEZET.

A harminczadrendszer.*

Az utak, gátak, hidak, révek javítása és fenntartása céljából vámot és átkelési díjat kell fizetni. A harminczad, vagy kereskedelmi adó ezektől különbözik, mivel ez a terményektől és áruktól a remélt üzleti haszon címén szedetik. Magyarországon ez a fizetség harminczadnak azért nevezetik, mivel vagy a remélt haszonnak, vagy az áru értékének egy harminczad része erejéig rovatik a kereskedelemre.

A harminczados vám fizetését nápolyi, vagy első Károly hozta be nálunk először. Zsigmond király idejében annak hozadéka nem a királyi kincstárba, hanem az állam főpénztárába folyt. Hollós Mátyás uralkodása alatt azonban e jövedelem a királyi kincstárba szállított, azután, a mint az áruk értékének harminczada beszédetett. Érdemes volna egyébiránt kikutatni, hogy e jövedelmet az állam főpénztára miként vesztette el, és hogy miképpen volt az áruk értékének éppen harminczadrésze megállapítva. És a fizetség 3Va százalékot tett.

Midőn a királyi méltóság 1527-ben az ausztriai uralkodó házra ruházott, a harminczados és kereskedelmi rendszer ugyanaz volt az osztrák tartományokban és Magyarországon. Teljes és kölcsönös viszonyossággal minden bevitt és kivitt áru és termény után $3\frac{1}{3}$ százalék fizettetett úgy az ausztriai tartományokban, mint Magyarországon.

Hogyan is lehetett volna másként? Magyarország karainak és rendelnek akaratóból ruházott a királyi méltóság az osztrák

* Az ezen fejezetben foglaltakat Ő Excellentiájának Skerletz Miklósnak tudományos munkálatából, melyet az országos kereskedelmi deputációnak mutatott be, és ennek a deputációnak más munkálataiból merítettem, a mit itt hálás tisztelettel elismerek.

hercegekre, hogy Magyarország saját törvényei, s alkotmányának és függetlenségének követelményei szerint kormányozzák. Annyira távol volt az tőlük, hogy a királyi méltóság ezen átruházása által Magyarország Ausztriának akár tartományává, akár gyarmatává legyen, hogy inkább Magyarország állapította meg a feltételeket, melyekhez az osztrák hercegeknek az ország kormányzása közben alkalmazkodni kellett.

E hercegeknek saját birtokai azon időben az osztrák tartományokból állott, vagyis a szorosabb értelemben vett Ausztria, Styria, Garniolia, Carinthiából, Tyrol s végre Morva- és Csehországból. Magyarország a hozzá tartozó részekkel együtt minden tekintetben két akkora volt. Midőn ennél fogva Ausztria hercegeinek abbéli vágya és törekvése, hogy a magyar királyságot megkapják, végre megvalósult, a nagy szerzemény feletti örömben az új hatalmasabb részt a legnagyobb figyelemmel és megkülönböztetéssel karolták fel, a magyarok megélhetését semmiképp sem nehezítették, a magyar iparnak és kereskedelemnek teljes szabadságot engedtek, s minden hátraszorítás gondos mellőzésével a harminczadrendszer és a kereskedelem menete az osztrák tartományokéval tökéletesen egyforma szabadsággal mozoghatott.

Ily viszonyos méltányosság mellett folyt le egy egész század. Körülbelül 1625-ben határozták el az osztrák tartományok rendei, melyek akkor az országos gyülekezés alakszerű jogának örvendtek még, nem éppen barátságos s a jó egyetértésnek és szomszédi viszonyoknak megfelelő érzelem által lévén áthatva, hogy a magyar termények és áruk után a harminczadon, azaz $3\frac{1}{3}$ százalékon felül, ennek még felét, tehát együtt véve 5 százalékot szednek határaikon, s az így keletkezett és nem az államkincstárba, hanem a saját tartományi pénztárukba szállított jövedelemből külön tartományi alapot teremtenek. Magyarország karai és rendei ezzel szemben nagyon is szerény védelmi eszközt alkalmaztak az ugyanazon 1625. évben tartott országgyűlésen, midőn II. Ferdinánd császárhoz panaszos feliratot intéztek, aki aztán az ugyanazon évi I. és II. törvénycikkben megígérte, hogy a magyar termékek ezen vámtöbblete Ausztria, Styria, Morvaország és Sziléziában meg fog szünni. De ennek a törvénynek semmi hatása sem volt, a mire azután tiz évig türelmesen vártak a magyarok.

Egy évtized múlva, az 1635. évi I. törvénycikk 55. szakaszában és az 1638. évi VI. törvénycikkben Magyarország karai és rendei megtorlással élvén, törvénybe iktatják, hogy az áruk

értéke után a kincstárnak járó harminczadon felül az osztrák termék behozatala esetén Magyarországon annak még felét kell vámként lefizetni. Azon jövedelmi többletből nem a kincstár, hanem a határ-örvidéki katonaság részére eszközözendő zsoldfizetés céljaira alap létesítetik, teljesen ugyanazon módon, mint a mely szerint az osztrák tartományokban egy évtizeddel előbb eljártak.

Sőt az osztrák tartományok a jó egyetértés követelte minden észszerű halár túllépésével a magyar termékek után a legkülönfélébb czimen többrendbeli fizetséget követeltek, melyeket „landständische Auflagen“ névvel jelöllek meg; némely termékeink bevitelét pedig kereken megtiltották. — A magyar boroknak még azon országokon át a külföldre való vitele sem engedtetett meg, annál kevésbbé azok eladása az ő saját területükön. A magyar szarvasmarhának kihajlása szinten tilalommal akadályoztatott. — Éppenséggel oda fejlődtek a dolgok, hogy a magyaroknak még a saját területükön fekvő Buccari kikötőn át sem volt szabad ökröket Olaszországba hajtani, hanem azokat Sleyerszágon és Krajnán át kellett meneszteniök, a hol azután súlyos adókat voltak kénytelenek fizetni.

Ezen érzékeny sérelmek miatt az ország karai és rendei majdnem minden országgyűlésen panaszkodtak, s igazságot és méltányos kölcsönösséget követeltek, törvényeket hozván, melyek orvosságul szolgáltak volna a baj ellen. Így az 1681. évi 79. t.-cz. szabad, azaz egyenlő föltételekhez kötött üzleti forgalmat rendelt el Magyarország és az osztrák tartományok között; az 1715. évi 75. t.-cz. a borok, az 1723. évi 119. t.-cz. és az 1741. évi 27. t.-cz. az ökrök és egyéb termékek forgalmának szabadságát akarták megállapítani. De mindez hatás nélkül maradt. — Gyakran azt felelték a magyarok panaszaira, hogy ő Felsége az osztrák tartományok rendéivel, melyeket a dolog közvetlenül illet, tárgyalni fog, és megfelelő orvoslásról, a mennyiben az ő érdekük megengedi, gondoskodás lesz. Ellenben Magyarország rendéivel azokra nézve, melyek az ő érdekeiket érintették, egész addig soha semmiféle tárgyalást nem folytattak.

Érezték Magyarország karai és rendei a nagy veszteséget, mely ebből az országra hárult. Őszintén törekedtek is ezen súlyos bajon segíteni, és meghozták az 1655. évi 100. törvényezikket. Bizottságot rendeltek ki, mely a kereskedelmi reform tárgyában javaslatot volt hivatva kidolgozni; ez azonban négy év tartama alatt sem készült el munkálatával. Az országgyűlés az 1659. évi 67. törvényezikkel megsürgette azt, de siker nélkül; az 1681. évi

44. t.-cz.-kel ugyanazt szorgalmazták; de ismét hiába. Az 1715. évi 91. t.-cz. e kérdés elintézését a királyi táblára bízta; hasztalanul. Az 1720. évi 2. t.-cz. a magyar királyi helytartótanácsra ruházta e feladatot; újfent eredménytelenül. Az 1741. és 1751. évi újabb sürgetéseknek sem volt foganatjuk. — Öseink hazafias törekvéseinek eszközeire vonatkozólag legyen szabad megjegyezni, hogy az országgyűléseken a körülmények kívánalmaihoz képest, de előre megállapított rendszer nélkül hozott magyar törvények súlya — azok legtöbbjének tényleges végrehajthatlansága kiderülvén — rendkívüli módon csökkent, mivel azt, a mi a nehézségeknek megfelelő erélyes végrehajtást követelt volna, a pusztá becikkelyezés nem támogathatta eléggé, a kormányiszékek hasonló tárgyú törekvése pedig a dolog természeténél fogva nagyon kevésé lehetett hatályos.

Ez ok a legsúlyosabb következményeket vonta maga után a lakosság megélhetésére és Magyarország jólétére nézve — kétszázötven esztendőn keresztül. — Ekkor új korszak következett be, a mely alatt az elhatározott s nyilvánvalóvá lett rendszerrel a felbontatlan közjogi köteléknél fogva Magyarország ipari s kereskedelmi ügyei és összes megélhetési viszonyai az egész ország és minden lakosának nagy sérelmére szabályoztattak. Az 1754. és 1755. években látott ugyanis napvilágot Bécsben a „túrilla“, vagyis harminczados adótörvény, és szigorú megtartás végett a kormányiszékek utján küldetett meg az összes harminczadhivataloknak.

A végből, hogy a magyarok a külkereskedelemből kizárassanak, s annak lebonyolítása csak az osztrák üzletemberek által menjen végbe, és így az első kéz hasznát azok kapják meg, azt rendeli ezen kereskedelmi adótörvény, hogy azon magyar üzletemberek, a kik az árukat nem a külföldiektől közvetlenül, hanem az osztrák üzletemberektől közvetve vásárolják, a harminczad nevű vámot, melyet a vétel helyén 5%-éknak megfelelő összegben letettek volt, meghatározott osztrák harminczad-hivataloknál visszakapják. Ezen helyeket visszafizető állomásoknak (Zurückzahlungsplätze) nevezik. El van abban (a szabályzatban) rendelve, hogy külföldi árukat csak ez úton szabad Magyarországba vinni. Ez intézkedés által az egész behozatali forgalom az osztrák kereskedők kezeibe játszatik, a kik az ilyen árukért Magyarországot letszésők szerint megsarczolhatják.

Továbbá azon czélből, hogy az osztrák tartománybeli gyárak és nagy ipartelepek a virágzás legmagasb fokára emeltessenek, hasonlók keletkezése pedig Magyarországon megakadályoztassék,

vagy termelvényeik eladása ott bizonytalan legyen, az említett adótörvény még a következőket rendeli el. Mindazon termelvények és terményeknek, melyekben az osztrák tartományokban hiány mutatkozik, a Magyarországból külföldre való kivitele vagy teljesen eltiltatik, vagy nagyobb vámmal sújtatik, hogy így azok birtokába az osztrákok olcsón juthassanak. Az oly iparczikkeket, melyeket az osztrák gyárak már elő tudnak állítani, külföldi országokból vagy egyszerűen nem szabad Magyarországra bevinni, mint a hogy ez 1764 és 1767-ben eltiltatott, vagy pedig magas, az érték 30—60 százalékát tevő vámmal sújtatnak. Elrendeli nevezett rendelet, hogy a magyar iparczikkék az osztrák tartományokba való bevitelök esetén külföldieknek, az osztrák ilyennemű áruk pedig Magyarországra szállítva, belföldieknek tekintessenek, tehát amazok 30%, ezek pedig 3%-os vámot fizessenek. Végül azon osztrákoknak, a kiknek Magyarországon valamely üzletök van, sokféle különös előny nyújtott. Így a raktárakban az árukat mint fogyasztásra, a minőnek átvitelre szántakat jelenthették be, s vámhitelt is kaptak, a minőnek megfelelőt a magyar üzletemberek soha sem élveztek.

Kitűnik tehát ezekből, hogy ez a harminczadrendszer az osztrák-tartományokkal szemben Magyarországot tökéletesen olyan állásra szorította, a minőt gyarmatinak szokás nevezni, a mely viszony a barbár indus népek és némely európai ország között áll fenn. Mindezt részint maga a tarifa, részint a később kiadott szabályzatok hozták így be. Azon talán általában, de különösen a kezelő hivatalnokok szükségéi szempontjából több irányban módosítás történt, hanem azért szelleme Magyarországot illetőleg mindig ugyanaz maradt. Így példának okáért a vámvisszatérítés intézménye nem sokáig állott fenn, és ettől az üdvtelen előnytől a magyar üzletemberek megfosztalak. Helyét a nemzetiesítés (naturalisation) intézménye foglalta el: megjelöltettek ugyanis Magyarország részére azok az osztrák lerakó városok, a melyeken keresztül egyedül volt szabad magyaroknak külföldi árukat a harminczad lefizetése mellett behozni. Ha e fizetési kötelezettségnek eleget tettek, akkor az efféle áruk naturalisáltaknak voltak tekinthetők. Ez eljárás a külkereskedelmet még inkább az osztrák üzletemberek kizárólagos jogává tette, mint a vámvisszafizetés intézménye.

Ebben a kereskedelmi helyzetben volt Magyarország egész 1775-ig. Ekkor Mária Terézia a magyarok kérelmei és felterjesztései által meggyőzetvén, figyelembe vévé, hogy egyenlő módon örökös királya Magyarországnak, mint örökös főhercege Ausztriá-

nak, s hasonló szeretettel és igazsággal tartozik a gondjaira bízott népeknek. Megemlékezvén végre arról a hősi felbuzdulásról, melyet a magyar nemzet uralkodóháza iránt tanúsított, ennek az igazságtalan rendszernek eltörlését határozta el. Azért úgy a bécsi kereskedelmi tanácsot, valamint a trieszti intendaturát 1775-ben megszüntetvén, a kereskedelmi ügyek főintézését az udvari kamarára és a miniszteri bankbizottságra bízta, de úgy, hogy azok a jövőben azt a magyar kormányszékkal kölcsönös támogatás mellett gyakorolják. A tengerpartot s a fiumei kikötőt Magyarországnak visszaadta, és a külkereskedelmet is visszaakarván adni neki, Fiúmében független magyar kormányzóságot rendszeresíteti és elrendelte, hogy igazságos és méltányos vámszabályzat dolgoztassák ki.

Ez volt a kegyeletes honanyának kegyes és igazságos szándéka, de mily messzire maradt el annak sikere. Minden törekvéssel megakarták akadályozni, hogy az egész tengerpart magyar kereskedelempolitikai igazgatás alá kerüljön. Nagyobb része, mely mint károlyvárosi határörvidék szerepelt, a bankalis küldöttség hatósága alá rendeltetett. A magyar kereskedelmet onnan minden lehető módon el akarták vonni és folyását Trieszt felé terelni. A trieszti kereskedőnek sok árunál mázsánként 240 forintot érő előnye volt a fiumei kereskedő felett.

A vámszabályzatnak tervbe vett átalakítását minden kormányzék útján a végtelenségig halogatták. Miután a magyar kormányzések véleményeiket elmondották volna, az osztrák főhatóságok is megtették nyilatkozataikat, melyekkel a korábbi rendszerhez ragaszkodtak, s a reform eszméjét úgy összezavarták és beburkolták, hogy az tökéletesen zátonyra került. Szomorú érzésnek kell meglepni őket, midőn a magyarok tapasztalják, hogy az osztrák polgártársak minő irigységgel vannak irántuk eltelve, ha továbbá látják, hogy magának az uralkodónak igazságos szándékai makacs törekvéseik folytán az ellenkezőbe csapnak át, és azok mindent elkövetnek, a mivel a magyarok megélhetését nehezíthetik. Ezen pedig annál inkább lehet csodálkozni, mivel habár más tartományokban lakó, de ugyanazon uralkodás által kapcsolatban levők rejtenek ilyen érzelmeket társúkebökben, a mit ez uralomnak saját érdekei is tiltánának.

Második József császár magasröptű szellemével az osztrák monarchia minden külön természetű részeiből egységes óriási testet akarván alakítani, az ipari és kereskedelmi ügyeknek is új lendü-

letet kívánt adni. A külföldi áruk legnagyobb részét kitiltotta, és 1784-88-diki évek folytatva alatt új harminczad-szabályzatot adott ki. De a dolgok ezen tökéletes átalakulása daczára a Magyarországra nézve oly káros rendszer mégis megmaradt* az új adórendelet bonyolult intézkedései folytán, mert a szerint a magyarok a fogyasztási és kiviteli vámot kétszer, az átvitelt egyszer, az osztrákok pedig a fogyasztásit és kivitelit egyszer, az átviteli vámot pedig egyszer sem voltak kénytelenek fizetni. Ebből következik, hogy a magyarok a külföldi áruk tekintetében a hazai fogyasztásra szorítottak, az osztrákok pedig a sajátjokon kívül a magyarok és a külföldi országok fogyasztásának ellátására is kiterjeszkedhettek. Megmaradnak ezenkívül az osztrák tartományok helyi adói, sőt a magyar termékek is külföldiekként kezeltetvék, inig az osztrák ipar-cikkek a belföldiek osztályának előnyeit kapták meg.

Ezenkívül József császár az egész ügynek külön harminczad-igazgatóságát állította fel, mely nem véve tekintetbe a hazai törvényeket, jogosítva volt a magyar üzletmenetet is igazgatni. A magyar vámhivatalokat összekötötte az osztrákokkal, minek folytán azon magyar harminczad-jövedelmeket, a melyek a magyar kamarát

* II. József császár, a ki céljának elérésére mindig nyíltan szokott volt törekedni, ezt az osztrák rendszert illetőleg a magyar kancellárhoz intézett és 1785. évi december 30-án kelt levelében a többi közt így nyilatkozik: „Végre ezen elhatározástól fog függeni, hogy Magyarország a többi örökös tartományokkal egyformán fog-e a kereskedelem terén kedvezményekben részesíttetni, vagy ellenkezőleg csupán gyarmatnak lesz-e tekintendő, melyből annyi hasznot kell huzni, a mennyit csak lehet, azáltal, hogy ipari termékeinek másfelé való eladása lehetőleg megnehezíttetik, az örökös tartományokhoz képest aránytalanul megterheltek, az eladó termények ára minél jobban lenyomatik, hogy az ott fenntartott katonaság mennél olcsóbban legyen élelmezhető, a nélkül, hogy valamely összegnek visszafolvására, a mi a többi tartományoknak kárára szolgálhatna, valaha csak gondolhatna is.“ Azt az ajánlatot tette ugyanis, hogy Magyarország ipara és kereskedelme szabad állapotban maradván, mint a hogy a physiokraták rendszere kívánta, az egész földterület adó alá vonassék, tehát a nemesség is adót fizessen. Erről azonban más kölcsönösen tanácskoznai és más azt elrendelni. Tegyük fel, hogy esetleg előnyösebb a physiokraták rendszere, azonban abból, hogy az ország makacsul ragaszkodik ősi alkotmányához, és amazt nem fogadja el. keletkezhetik-e jog arra, hogy ezért az ipar és kereskedelem súlyosan terheltsék és azok gyarmati állapotra nyomassanak le? Alkotmányunk, mely a physiokratarendszert kizárja, és az adójövedelmet 4.393,249 forintban állapítja meg, a magyar királynak oly bevételeket biztosít, melyek az adókat négyszeresen felülműlják, és ezenfelül még oly hasznokat nyújt, a minőket az osztrák tartományok szolgáltatni nem tudnak. De erről majd alább még bővebben lesz szó. *H. G.*

illették volna, a bécsi bankalis küldöttség kapta. Végül a harminczad-adónak különbözősége s a főhivatalok és raktárak elhelyezése következtében ez a kereskedelem az adófizetésnek megfelelőleg oly lökést kapott, hogy folyása főleg az osztrák tartományok felé irányult.

II. József elhunytja után ez a vámszabályzat egyben-másban módosítottatott, de szelleme Magyarországra vonatkozólag ugyanaz maradt, sőt az utolsó években sok magyar terménynek, a szarvasmarhának, gabonának, gubacsnak, bőröknek stb. kivitele a különben kimerült országból az egész forgalom olymértű pangását, az összes iparágak oly lethargiáját s a készpénznek vesztességét idézte elő, hogy már-már életerőnk is eltűnedezni kezdett. Kiviláglik ebből, hogy ez a harminczad- és kereskedelmi rendszer nem irányul máshova, minthogy

1. Magyarországon gyárak, vagy ipartelepek és általában ipar ne keletkezzék, hanem ez minden lehető módon megakadályoztatván, a magyarok az osztrák iparcikkek befogadására kényszerítessenek.

2. Az osztrák tartományok Magyarország nyers terményeit, melyekre úgy a maguk élelmezése, valamint számos gyáraik szempontjából szükségképp utalva vannak, azok külföldre való kivitelének gyakori megtiltása folytán mindig olcsón kaphassák meg.

3. Hogy a magyarok a külföld közvetlen kereskedelmi összeköttetésektől elűtessenek és azok jelentékeny hasznukkal az osztrák üzletemberek kezeibe kerüljenek.

Mennyinek, mily nagyoknak és jeleseknek kell lenni az adományoknak. melyekkel az áldott természet igen bőkezűen megajándékozta ezt az országot, hogy ezen vészthozó annyi éven át meggyökeredzett káros rendszer daczára Magyarország természetes gazdagsága folytán nem csak képes volt az általunk már feltüntetett állapotban fenntartani magát, hanem testvér tartományaival együtt még annyira gyarapodott is.

VII. FEJEZET.

Magyarország viszonya az osztrák-német tartományokhoz.

Az első tekintetre szemünkbe ötlük és a tapasztalás is a mellett tanúskodik, hogy Magyarországnak — alkotmányos előjogainak és éghajlata termékenységének ellensúlyozása végett — nemiparos életrendjével az osztrák-német tartományokat gazdagítani kell. Ezt a rendszert azok, a kiknek érdekében áll, látszólagos érvekkel a következőkben nagyon jól tudják védelmezni. — Szerintük, ha Magyarországnak ipari és kereskedelmi szabadság engedtetnék, az összes osztrák tartományok ez által a legközvetlenebb veszélynek tétetnének ki, mert Magyarország anélkül is nagy termékenysége, ha még az ipar és kereskedelem is hozzájárulna, azokat a szerzés minden módjától megfosztván, (velök szemben) túlhatalmassá válnék.

Ezáltal tehát bevallják, hogy ha a természetes erői kifejlődésének eddig útjába gördített akadályok csak csökkentetnének is, Magyarország a közmíveltség és hatalom egészen más fokát érhetné el. Ennélfogva azon békóknak, melyek által Magyarország megkötetik, csupán lazításáról, egyedül az ipar és kereskedelem természetes fejlődési képességének szabad érvényesüléséről, és nem annak tetteles előmozdításáról van szó. Azonban az osztrák tartományok tönkrejutását nem lehet feltételezni. Mert hát a pusztulásnak ki van-e Helvetia téve az által, hogy a termékenyebb Dél-Franciaország szomszédságában fekszik? Ellenkezőleg úgy az ipari, mint a kereskedelmi szabadság folytán virágozik. Vájjon Britannia, mely a királyi méltóságot ugyanazon okból, mint Magyarország az osztrák házra, a hannoveri házra ruházta, a hannoveri tartományok érdekében ugyanazon megszorításokat kénytelen-e eltűrni? Skócia

és Anglia. Norvégia és Dánia, általában valamennyi összekötött kormányzati ország, a melyek az éghajlat termékenysége és alkotmányaik által igenis, de ennyire káros kereskedelempolitikai rendszer által nem különböznek egymástól, a terméketlenebb rész pusztulása nélkül boldogan élnek egymással. Minden termékeny tartomány szomszédos valamely kevésbé termékenyvel: hát ezért a meddőbbeknek közülök el kell veszni, vagy a termékenyebbek körülzárolandók? Ellenkezőleg, a mindenható gondviselés kegyes bölcsesége ugy rendelkezett, hogy ha valamely nemzetnek, vagy tartománynak megélhetése könnyebb, és terményeinek bő feleslege valamely irányban jelentkezik, ez által az mások elégtelenségét pótolja. A részek ezen különböző volta létesíti az egész összhangját, s a szükség által keletkezik a különböző országok és népek összeköttetése. Nem is mozdítja elő semmi sem annyira az egyes tartományok boldogulását, mint a semmiféle kényszer által nem nehezített szabad törekvés megélhetésük javítására.

Különben az osztrák tartományok egyáltalában nem oly terméketlenek, hogy az a veszély lehetséges volna. Azt a hiányt, a mely termékenységük tekintetében a Magyarországgal szemben mutatkozik, nagy mértékben pótolja azon tartományok hasonlíthatlanul tökéletesebb gazdálkodása. Oly atyailag és gondossággal teljes módon kormányozzák ezen tartományokat, hogy a mezőgazdaság virágzó állapotán kívül azokban mindenféle gyár és nagy ipartelep boldogul, s azok a szerencsés tartományok duzzadnak is a jóléttől.

Nem akarok mindezen gyárak bő lajstroma által terhére lenni az olvasónak, sem azzal, hogy Magyarország iparával összehasonlítsam. Csupán Becs városának az 1780. évi összeírás idejéből származó ipari kimutatását csatolom ide.*

* Németül adom a jegyzéket, mivel nehéz az újonnan keletkezett mesterségek megjelölésére új latin szavakat csinálni: Könyvnyomdász 12, rézmetsző 16, réznyomó 6, raktáros 17, nagykereskedő 17, kereskedő al in grosso 5, csak irodával bíró kereskedő 4, fűszerkereskedő 49, anyagkereskedő 10, arany- és ezüstáru kereskedő 7, selyemkereskedő 11, selyemáru kereskedő 35, folyóáru kereskedő 14, norinbergai áru kereskedő 12, fehéráru kereskedő 27, kalapvarró 8, galanteria-áru kereskedő 6, bőrkereskedő 2, vaskereskedő 12, posztókereskedő 13, puskaporkereskedés 1, gyapjúkereskedő 14, viaszkereskedő 10, kalmár 59, ékszerész 14, drágakő- és kristálymetsző 19, porcellángyár 1, zománczó 6, vésnők 19, óralapvéső 3, arany- és ezüstsodrony-húzó 37, aranylapfonó 7, aranyverő K, arany- és gyöngyszövő 27, arany- és ezüstcsipke gyár 2, compositió-gyáros 17, galanteria-aczél munkás 27, keleti compositió-gyár 1, tűkör csináló 5, üvegmetező 4, üvegcsiszoló 3, nagy óras 28, kis óras 19,

Ebből láthatni, hogy magának Bécs városának ipari állása mennyivel meghaladja a Magyarországot (vesd össze a III. fejezet-tel). Pedig 1780 óta, különösen II. József császár működése folytán, a bécsi ipar nagyban gyarapodott. És az osztrák tartományokban s azok városaiban sem kisebb a gyáraknak és mindenféle iparosnak bősége. Az ipar, a fogyasztás és forgalom ez a haladottsága mennyire öregbedik még az által, hogy a monarchiának kormányzékei, az összes erőknek központja s a császárnak székhelye Ausztriában léteznek. Ma Bécs több jólétet nyújt a tartományoknak, mint Magyarországnak egész terménybeli bősége, mely azonban a fogyasztástól megfosztott. Hatálytalanok törvényeink, melyek értelmében Magyarország királyának itthon kellene lakni. A fő- és székvárosból eredő nagy előnyt nem adják ki kezeikből az osztrákok. És a dolgoknak annyi idő gyakorlata által megerősített ezen állása minő szilárdságot nyert már. mennyi gazdagságot szerzett az osztrákoknak?

Ezen tartományok népessége, állítólagos terméketlenségük daczára, több mint kétszer' meghaladja a Magyarországot. Ipari és kereskedelmi állapotuk pedig vajjon összehasonlítható-e a magyar-

barsony- és selyemáru-gyáros 9, selyemvegyítékű áruk gyára 90, szövet-mintarajzoló 4, selyemárukikészítés 4, selyemfonó 4, selyemfátyol-gyár 4, selyemszalag-gyár 17, selyemmester 28, paszományos 187, selyemfestő 18, harisnyás 114, krepkészítő 9. manchestergyár 1, pamutárugyár 1, marseillei szövetkészítő 15, posztó- és pokróczkészítő 10, posztónyíró 7, gypjúáru-készítő 14, szőnyeggyár 1, pamut-fátyolgyár 1, pamut-fátyolszövő 12, haraszszalaggyár 2, gypjú-harisnya kötszövő 19, gypjú-harisnyakötő 2. kalapgyár 1, kalapos 40, magyar zsinórkészítő 8, szép festő 1. másféle festő 8, bőr nagyipartelep 9, tímár 18, irhás 4, szűcs 44, keztyűgyár 3, keztyűs 19, ingbetétgyár 3, czérna nagy ipar-telep 4, lenvászonlakács 41, vászon színnyomó 12, tompák és gombgyár 2, érezfüles gombgyár 5, angol érczárugyár 1, drótszövetgyár 1, ezüst- és sárgarézdróthuzás 2, csörgőgyár 1, csatpeczekgyár 1, érczárugyár 1, óngyár 1, csatgyár 1, puskamives 8, csutorás és bádogos 32, sárgarézöntő 18, harangöntő 5, veretes (Gürtler) 25, óratokkészítő 7. rézmíves 9, rövid keses, matematikai műszerkészítő 4. sárgaréz szegcsináló 2, tücsináló 27, szegkovács 7, reszelővágó 7, sarkantyus 7, köszörűs 12, kardkovács 33, eszközkovács 16, önöntő 12, harisnyabetétgyár (Waderle-Fabrik) 4, harisnya-betétkészítő 6, faáru-gyár 1, papírgyár 3, fényező 6, szelenczekészítő 3, üvegáru-gyár 1, üveges 39, gipszgyár 1. iróngyár 2, pecsétviaszgyár igen sok, papírkárpitgyár 2, papírmalom több, lant és hegedűcsináló 12, orgonacsináló 19, trombitacsináló 2, pergamencsináló 4, pecsétnyomók véső 9, rozspálínka-főző I, szappan szeszgyár 1, hűrcsináló 1, hajómester 9. kőfaragó 12, cukrász 14, csokoládés 29, arany és ezüst galanteriáru munkás 127. A szabók, cipészek, asztalosok, bognárok, kovácsok, fazekasok ide nem számítvák. *B. G.*

országival? Ausztriának adózói jobb életmóddal bírnak, kényelmesebben és kellemesebben élnek, mint Magyarországon a kisebb nemesség. Vájjon hallották-e valaha, hogy Ausztria lakosai nyomorban pusztultak volna el, éhen haltak volna meg? A mi Magyarországon megtörténik. Hasonlítsuk össze a városokat, falvakat, falusi jószágokat, lakóházakat, az életmódot, vájjon nem fogjuk-e találni, hogy mindez az osztrák tartományokban sokkal fényesebb? Míg mi a termények bősége közepeit szegénységgel küzdünk, vagy nehezen szerzett pénzecskénket a nagy pénzhiány közepeit zsebünkben gondosan elrejtteni igyekszünk, de a honnan azt idegen szükségek csábjai csakhamar kicsalogatják, addig ők. az élet bőségében minket lenéznek, s büszke tudatával fölényüknek javakban, gazdagságban, pénzbőségben úsznak.

Meggyőződtem róla, hogy azt az érv, mely szerint, ha Magyarország iparának szabad tért engednének, az az osztrák tartományok veszedelmét vonná maga után, nem az ok és okozatnak tüzetes szembeállításából keletkezik, hanem azt valamely csalfaságban kiváló pajkos vakmerőség találta ki. Tegyük fel most, hogy Magyarország iparának és kereskedelmének szabad fejlődés engedtetik; mi lenne annak a hatása? Nyers terményeink, ha szabad kivitelt nyerhetnének, nagyobb fogyasztás- és eladásnak örvendeneének, áruk emelkednék, és ezen inger hozzájárulása folytán nagyobb mennyiségben termeltetnének és a beözönlő nagyobb pénzösszeg öregbítene a forgalmat. Ezáltal a kereset alkalmi és a megélhetés módjai szaporodnának. Növekednék a lakosság létszáma. Nyomban gyárak és nagy iparvállalatok keletkeznének. A kereskedelem időközben szintén élénkülne és lassanként mindenfelé elterjedne. A dolgok ilyszerii változása által mit vesztenének az osztrák tartományok? Azon termékeket, melyeket házi szükségük fedezésére most egyed-áruság mellett kapnak tőlünk, az első három évben talán drágább áron fizetnék meg. Megfontolva mondom, az első három év alatt, mert az átmenet jelzett időszakának elteltével, mindezen árukat az éghajlat termékenysége az ipar hatásának hozzájárulta mellett jelentékeny mértékben szaporítaná, s a biztos nyereség által bővült termelés nyomán nagyobb kivitelök következnek be. minek folytán a természetes egyensúly helyreállana, s a nevezett termékek árai is a maguk természetes mértékére mennének vissza.

Továbbá az itt keletkezendő gyárak és nagy ipartelepnek, ha ugyanolyanok lennének, mint a minők az osztrák tartományokban vannak, ezek eladási piaczeit igen megszorítanak, és minél több

ilyen gyár alakulna, az osztrák ipari termékek eladása annál szűkebb térre szorulna. De ez a hatás csak később, néhány évtized leteltével következhetnék be. Sok időre van ugyanis szükség, míg a gyárak tökélyesbülnek, mert a kezdőknek a gyakorlat által meg erősítitek ellen küzdeni vajmi nehéz! Igen sok kívántatik ahhoz, hogy a magyar gyárak az osztrákok szomszédságában felvirágozzanak és ez utóbbiaknak ártalmasak lehessenek. És ha netán bekövetkeznék is, ez főleg azokat érintené, a kik gyári vállalatokat létesíthetnek, t. i. a gazdag és hatalmas üzéreket. És ki akadályozná azt, hogy ezek a magyar gyárakban is részesek legyenek?

Ennélfogva az a veszteség, melyet az osztrák tartományok a magyar iparfejlődés szabadsága által szenvednének, legfeljebb abban állana, hogy a tőlünk vásárolt termékeket az első néhány év alatt drágábban volnának kénytelenek megfizetni, és némileg összeszorulna a későbbi időben ipari termelvényeik piacza. Drágábban vennék tőlünk az első három év alatt a gabonát, a szarvasmarhát, a bőrt, a gyapjút, a dohányt, a gubacsot stb. Kgv. negyed-évszázad múlva nehezebben adnák el nekünk a posztót, kalapot, a szíjgyártó árukat, a vaseszközöket, a selyemszöveteket stb. ítélje meg mindenki, hogy ezek olyanok-e, melyek azon gazdag tartományokat tönkre tehetnék?

Ezek azok, a miktől, ha Magyarországon szintén nagyobb ipar és kereskedelem keletkeznék, az osztrák tartományok elesnének. De méltányos ítéletet csak úgy hozhatni e részben, ha figyelembe vesszük azt is, hogy mi maradna meg nekik kizárólag? Az ipari fejlettség magas foka, melylyel bennünket századok óta fölülmutatnak, a dolog természete szerint nagy fölényök; ehhez járul a földirati fekvés, melynél fogva az összes folyók tőlük hozzánk hőmpolygetik habjaikat; a külföldi kereskedelem indiai és más árukkal; saját és szoros összeköttetésök a kereskedő nemzetekkel, angolokkal, hollandokkal, belgákkal, francziákkal és a német császári birodalommal; mind oly dolgok, melyek bennünket mindig függökké teendőnek ő tőlük. Az olasz, sőt a török kereskedelemben is, melyekre nézve a magyarok csak szállítmányozók lehetnek, a dolog természete szerint az oroszlánrészt maguknak tarthatják, mivel Bécs a monarchia központja, ők tehát a főkormányzathoz közel vannak, sőt azt bírják is; a pénzforgalom hatalmukban áll és így mindenre az első, reájok nézve kedvező, pillanatban gyakorolhatnak befolyást.

Végre tekintettel kell azon előnyökre is lenni, melyek a változó helyzetből magukra az osztrákokra fognak háramlani. Ilyenek: a pénzforgalom gyarapodása Magyarországon, minek következtében azon hosszú idő alatt, melyre a magyar gyáraknak versenyképességükhöz szükség lesz, a saját gyártmányaikat annál nagyobb mennyiségben és drágábban fogják eladhatni, minél gazdagabbak lesznek a magyarok.

Az osztrákok azon követelései, melyek a magyaroknál vannak, most gyakran nehezen hajthatók be, nem ritkán el is vesznek; akkor gyorsabban és biztosabban lesznek behajthatókká. Azután a magyarokkal keletkezendő verseny őket iparuk folytatásában gondosabbakká teendi. Ma ez az inger reájok nézve nem létezik, mert tudják, hogy akár mit és akár hogyan gyártanak, azt a magyaroknak meg kell venni. És általában mindig előnyösebb gazdagokkal, mint szegényekkel összeköttetésben lenni. Azért ezen a természet és a fejedelem akarata szerint szükségképp létesülendő forgalomban Magyarország jólétének felszabadítása nagy mértékben javára fogna válni az osztrákoknak is. Mindebből világosan kitűnik, hogy a magyar ipar és kereskedelem szabadsága az osztrák tartományoknak nem romlását, de még veszedelmét sem vonandja maga után.

Azonban tegyük fel, hogy Magyarország ezen felszabadítása káros lenne az osztrák tartományokra nézve: hát van-e ezeknek joguk Magyarországot kereskedelmi és ipari szolgaságban tartani?! Magyarország önálló birodalom, saját alkotmánya, teljes különállása, tökéletes függetlensége van. Biztosította gondosan ezen kimagasló jogait, midőn a királyságot a felséges osztrák házra ruházta, azon egyezmények és oklevelek által, melyeket vele megállapított, számtalan törvényben, szerződésben, békekötésben és esküvel erősített hitlevélben. Ezen jogok szentségét és sérthetlenségét külön oklevelekben kellett az ezen uralkodó házból való fejedelmeknek megerősíteni, midőn megkoronáztatásuk alkalmával az uralkodói hatalmat átvették. A mint tehát kormányzat tekintetében, úgy a lakosok megélhetésére nézve is, ipari és kereskedelmi ügyekben semmi más tartománynak nem rendelhető alá. Az osztrák tartományokkal szemben Magyarország teljesen és tökéletesen független, önjogú állam. Annak a személynek azonossága, a kire a kormányzás főhatalma bízva van, ezt a kitűnő jogot nem érintheti, és az alárendeltségnek semmiféle kötelezettségét nem állapíthatja meg. A különböző részek saját törvényeik szerint igaz-

gattatnak, saját alkotmányuk értelmében külön és egymástól kölcsönösen függetlenül. — És hát ha nem ugyan az volna Magyarország és Ausztriának uralkodója, vájjon ez a harminczadrcndszer, a kereskedelem és ipar ez az elnyomása, a nemzeti megélhetés ez a megnehezítése fennállhatna-e? Vájjon kereskedelmi szerződéseket, vagy kölcsönös megtorlásokat ezen végzetes károsodás megszüntetésére nem alkalmaznának-e? És hát így azt, a mi a teljesen idegenektől kívánható lenne, ezen testvéries viszonyban levésbbé lehet ő követelni? Ezt őseink az osztrák idők első szakában az 1623. évi 32., az 1635. évi 1. és az 1638. évi 6-dik törvénycikk által tényleg tették is, de később a folytonos zavargások által gátolotva, folytatni elmulasztották. Ezen kétségtelen jogunkat s függetlenségünket annál inkább követelhetjük, mert igazságos fejedelemnek, Ő Felségének uralkodása alatt élünk, a kinek magasztos eskü- és törvénytisztelete abban leli főörömét, hogy mind a két fél iránt jogos és méltányos legyen.* llát annak az országnak, mely jelentőségénél, azaz terjedelme, népessége és termékenységénél fogva Európának minden másodrendű államán túl tesz, s melynek erejét könnyen meglehetne kétszerezni, előmozdítását és felvirágoztatását a kisebb részért megakadályozni helyes-e?

Magyarország a hozzá csatolt részekkel együtt az osztrák monarchiának főrésze, mivel területe nagyobb, mint fele annak, népessége az egész monarchiáénak felénél csak valamivel kisebb Az ausztriai ház alatti egyik tartomány sem fizet készpénzben annyi jövedelmet, a mennyit Magyarország szolgált, habár közvetlen adózása csekély is. A haszon, a melyet a felséges ausztriai ház belőle húz, hasonlíthatlanul nagyobb. Egész közigazgatása és igazságszolgáltatása mibe sem kerül, a megyék t. i. maguk fizetik ennek költségeit a házi pénztárba, a közigazgatási és igazságügyi kormányzések a só emelt árából gyűlt alappal bírnak, mely 1723-ban keletkezett. A hadsereg fenntartására külön hadi adó létezik. A királynak jövedelme van a kincstári rengeteg javakból, a har-

* Távol van tőlem minden más cél, melyet talán nekem tulajdoníthatnának, azt az egyet kivéve, hogy kimutassam azt a nagy kárt, a mit az ország, melyhez tartozni szerencsém van, ezekben szenved, és hogy a közóhajnak kifejezést adjak. Hanem, mivel az általam felállított tételnek bizonyára sok támadója lesz, nekem azt elegendő és higgadt érvvel kell támogatnom, a mi annál nagyobb bizalommal vélek tehetni, mert mély meggyőződésem, hogy ugyanazt kívánja legkegyelmesebb királyom és az egész monarchia felett uralkodó felséges ház érdeke is.

minczadból, a sóbányák hasznából, a bányászat hozadékából és a papi javak intercalaris, vagyis széküresedés alatt begyűlt tiszta bevételeiből. A háramlás joga, mely szerint a nemesi javak bizonyos esetekben vissza szállanak a kincstárra, maga után vonja ezek újból való eladása következtében azt, hogy Magyarország úgyszólván folyton megveszi önmagát, miáltal a jövedelem állandó forrását képezi.

Ezenkívül van a fogyasztásra kész javaknak elsőrendű szükséglete, a mindenféle érczeknek kelete, úgy a mindennapi élet használata, valamint a pénzforgalom szempontjából a lovaké a lovasság részére és az anyagoknak a katonaság céljaira. Itt van végre határőrvidék, a rendkívüli hadisegélyek és a felkelés kötelezettsége. Ezek mennyivel járulnak a császári és királyi hatalom súlyához, szükség esetén mennyi erőt szolgáltatnak a felsőbb pénztár minden megterhelhetése nélkül, a melyhez foghatót az osztrák tartományok soha sem nyújthatnak?

Ha már az előszeretet valaminek kiválóbb helyét kívánná kimutatni, akkor azt minden más felett Magyarország érdemelné meg, mely dicsekedhetik azzal a tiszttel, hogy a monarchiának fenntartója. De Magyarország ezt az előszeretetet soha sem kívánta. A magyarok az igazság és méltányosság érzete által vezetettve, semmi mást nem kívántak, mint hogy a monarchia kormányzása közben velők szemben is oly méltányosan járjanak el, mint a többi tartományok irányában, miként ezt a fejedelem haszna és ezen ország méltósága megkívánják. Ausztriának „ősi és gyökeres“ czime a *pragmatica sanctio* után, mely egyenlő joggal örökösökké tette az összes országokat és tartományokat, egészen iures^eé vált; ellenben jól felfogott érdeke a felséges uralkodó háznak azt követeli, hogy birodalmának az a része, mely annak legtöbbet használ, kiváló gondoskodással és különös figyelemmel kormányoztassék, mi által kétszeresen hasznossá válhatik.

Midőn pedig ezt Írom, azt hiszem, hogy királyom iránt, mint hű alattvalója, és hazám iránt, mint jó polgára, kötelességet teljesítek. Jogos az, a mit hazám részére kérek s a király előnye, a mit szorgalmazok.

Századok mulasztásait fogja az a szerencsés nap pótolni, melyen ő felsége annyi millió lélek óhaját teljesítve, ezen jeles országnak ipari és kereskedelmi szabadság által atyai kegyes kézzel jólétet és bőséget nyújtani méltóztatnék. Kifejletlenül panganak Magyarország erői, de csakhamar fakadni fognak az elnyomott

csirák, ha a jótékony igazság kifestésöket és virágzásukat megengedi. Ő Felsege saját hatalmának öregbítése mellett mennyire fogja hű Magyarországnak szeretetét, bizalmát és ragaszkodását fokozni, melyet az uralkodásának egész tartama alatt magáról megfedkezve tanúsított.

Új korszak kezdődnekk akkor „a Magyar Traján“ védszárnyai alatt Magyarországon. Az összes jövő nemzedékek áldással tisztelnék nemzeti jólétük megalapítóját, és maga a felséges osztrák habsburgi ház utódai növekedett hatalmuknak örvendve, emlékétt örökké hálásan újítanak meg az igazságos és atyai érzésű királynak.

Hogy Magyarországnak és társországainak viszonya az ausztriai monarchiához jobban szemebetűnjék, átnézetes táblázatot közlök itt De Luca tanácsos statisztikájából néhány hozzáfűzött megjegyzéssel:

Magyarország és társországai.

Tartomány	□ mtf.	Lélekszám	Jövedelem rajnai ftkban
Magyarország	2790	6.974,000	18,000,000
Szlavonia	334	259,000	100,000
Horvátország	477	267,000	200,000
Erdély	950	1.490,000	2.300,000
Bukovina	178	120,000	150,000
Galiczia és Lodóméria	1280	3 147,957	3.500,000
Határörvidék és tengerpart	150	400,000	400,000
Összesen	6159	12.657,957	24.650,000

Az ausztriai monarchia többi részei.

Tartomány	□ mtf.	Lélekszám	Jövedelem rajnai ftkban
Ausztria, Stiria, Krain, Karmolia, Tyrol, Forum Julianum és Breisgau	2293	4.773,000	26.500,000
Burgundia, Belgium és Luxemburg	466	1.900,000	6.000,000
Cseh-, Morvaország és Szilézia	1468	4.454,233	16.450,000
Milano és Mantua	215	1.340,000	3.000,000
Összesen	4442	12,467,233	51.950,000

Első megjegyzés. Közvetlen jövedelemben Alsó-Ausztria minden más tartományt felülmúl. Ez könnyen érthető, mivel magának Bécs városának jövedelme több milliót tesz. Az ausztriai tartományhoz legközelebb e tekintetben Magyarország áll, melynek midőn jövedelme

csak 18 millióval van kimutatva, akkor abba sok tétel nincsen beszámítva. Így az eladott nemesi javak ára, a papi javak szék-üresedési jövedelme, a kitüntetési díjak, a lottójövedék, az esetleges bevételek, a fennebb említett hasznok, melyeket szabatosan nem lehet megállapítani. Így az a nagyon is elavult ellenvetés, hogy Magyarország csak négy millió forint adót fizet, tehát azon kedvezményeket nem kívánhatja, melyek a sokkal több eladózó többi tartományokat méltán megilleti, első tekintetre semmisnek fog feltűnni. Mert nemcsak az adózást magát, mely Magyarország alkotmányának természete folytán állami jövedelmeinek kisebb *vésze*, hanem minden bevételt, minden hasznot számításba kell venni. És hogy ezekkel Magyarország a többi tartományokat felülmúlja, azt a kérdés egy igazságos bírása sem fogja tagadni. I In. Magyarország oly szerencsés volna, hogy területén lenne az uralkodó székhelye, és annak gondoskodása által boldogulhatna, hej! mennyivel több jövedelmet nyújtana Ausztriánál!

Második megjegyzés. Kiténik ezen táblázatból, hogy Magyarország — a hozzácsatolt részekkel együtt nagyobb, mint a monarchia fele. Népeisége az ausztriai monarchiához tartozó területek között, terjedelmét és termékenységét tekintve, a legnagyobb. Belső erőinek gyarapodása és tökélyesbülése is a legnagyobb lehet; ennél fogva úgy jelenlegi értékénél, valamint fejlődési képességénél és már fekvésénél fogva is az ausztriai monarchiának magvát képezi.

Harmadik megjegyzés. Galicziát és Lodomériát, habár az osztrák tartományok módjára kormányoztatik, Magyarországhoz számítom, mivel a magyar korona jogán szereztek tneg. Figyelmet érdemel az a kérdés, hogy Galiczia és Lodomeria vájjon nem többet használt volna-e az uralkodónak, ha azokat a magyar alkotmány értelmében igazgatnák? Ennek számát nem tudom adni, de azt az egyet megjegyzem, hogy azon költségek, melyekbe ezen tartomány köz-igazgatása kerül, megszűnnének, ha a magyar rendszer és megyei közigazgatás szerint házi pénztár segélyével kormányoztatnék.

Negyedik megjegyzés. De Luca tanácsos a magyar részek területét □ mértföldekben kisebbnek tünteti fel, mint Herman és Crome, a kik szerint az 7663 □ mértföld; a határörvidéket és a tengerpartot külön nem is mutatja ki.

Ötödik megjegyzés. Az ausztriai monarchiának állapota itt úgy vétetik fel, mint a hogy a francia háború előtt volt. A mi talán a háború folytán elveszett és a béke helyreálltával elesend, az a nyerendő esetleges területek és a megszerzett lengyel részek által

pótolatik. Ha az elveszettnél kisebb lesz a szerzett terület, Magyarország aránylag még nagyobb része lesz a monarchiának, különösen a velenczések Dalmatiájának hozzájárulásával, mely régi jogon Magyarországhoz tartozik.

Hatodik megjegyzés. Legyen szabad még Magyarországot két hatalmas európai állammal összehasonlítani:

Nagy-Britannia területe 6308 Dmörtföld, népessége 11.800,000 lélek.

Poroszország területe 3600 □ mtfd., lakossága 6.000,000 lélek.

Magyarország területe 6159 □ mtfd., lakossága 12.657,957 lélek.

VIII. FEJEZET.

Utak és hajózás.

A közlekedés könnyűsége első kivánalma minden iparnak és kereskedelemnek. A belföldi közlekedés és belföldi ipar alapja a külkereskedelemben nyilvánuló jólétnek. Az utak és hajózás a közlekedés és forgalom szállító alkalmatosságai. Az utak követelménye, hogy mindig járhatók legyenek, azért a töltött utakon állandó hidak is szükségesek.

A főutak (kereskedelmi, királyi utak) Magyarországon:

A tengerpartról Károlyvároson, Varasdon, Szombathelyen, Sopronon. Pozsonyon át Bécsbe vezető ut, mely mindenütt kövei van borítva és szilárd hidakkal ellátva. Egy másik ut vezet Bécsből Budára, szintén legnagyobbbrészt töltött és állandó hidakkal ellátva. Folytatása Budáról egyfelől Erdélyen át Moldvába, másfelől Temesvárra és Zemplénbe visz; hiányos, nincs is töltve, állandó hidjai sincsenek és az idő viszontagságainak ki van téve.

A tengerpartról jövő ut Budán és Kassán át Galicziába visz, s csak itt-ott állandó. Debreczenből utak vezetnek Tokajon át Felső-Magyarországba, Szolnok községén át Pestre, Nagy-Váradon át a Bánságba, egy másik Erdélybe; majdnem sehol sem töltött és állandó hidjai is csak kivételképp vannak.

Pozsonytól megy egy út Nagy-Szombaton és a bányavárosokon át a felső megyékbe; némi részben töltve és állandó hidakkal van ellátva. II. József császárnak az volt a terve, hogy a magyar királyság minden részén át töltött utakkal Budán és Pesten központosítja a közlekedést. Ezen már megkezdett nagy mű az ő halála folytán abban maradt.

Mind a két tiszai kerület és a dunáninneri is bír utakkal, melyek azonban nem könnyűk, legnagyobbbrészt kényelmetlenek, gyakran

járhatlanok. A fuvarozás tehát nehézséggel jár; ár és idő tekintetében az bizonytalan. A fuvarozók a tehernek gyakran felét is útközben a korcsmákban elhagyni és elzálogosítani kénytelenek. Az utakon való előre hatolás roppant akadályai miatt az igavonó állatoknak gyakran fele is elpusztul.

A megyei hatóságok ugyan az utak javításáról gondoskodnak, de ez a javítás elégtelen, és az adózó népet nem ritkán egészen hiába terheli. Az uradalmak, melyeket vámjog illet meg, a jövedelmet beszedik, de a törvény betűjéhez ragaszkodván, alig gondoskodnak fel- és lejárókról a hidakra, vagy töltésekre. Ezen vámós helyeken az út gyakran a legrosszabb és a legjárhatatlanabb.

A tengeri hajózás céljaira szolgál a magyar tengerpart, mely a szükséges faanyaggal és a hajózás gyakorlására alkalmas népességgel bír. De az 1784-diki forgalomban csupán 30 belföldi hajót számláltak, melyek legnagyobb részén alig fért el 20 hajós, nem számítva a katonai hatóság alatt levő tengerpartot, mely ugyanannyi belföldi hajóval volt ellátva. De ezek a hajók nem szolgálnak másra, minthogy Szicziából tengeri sőt szállítanak, minélfogva a tengeri kereskedelmet idegen hajók bonyolítják le.

A folyami hajózásnak legfőbb útját a Duna képezi, mely az országot hosszának harmadik részével szeli át. Azon a víz ellen és mentén hajóznak. A vége felé Zimonytól Földvárig az emberi vonóerő alkalmaztatik rajta, mivel alacsony partjain rendes vontató utakat nem lehet készíteni. A vontatás Földvártól Pozsonyig lovak által történik. A hajózás nálunk nincs annyira kifejlődve, hogy vitorlás hajók közlekedhetnének a Dunán, a mi kisebb folyókon, minők az Elbe, Rajna, Visztula, a gondos iparkodás által megtörténik. A hajózás akadályát képezi a folyam medrében levő sok tönk, malom és a vontató utak fenntartásának elhanyagolása. Kívánatos lenne, hogy hajósaink több szakbeli ügyességgel és a hajók erősebb szerkezettel bírnának.

Még kevés évvel ezelőtt a hajózás végső állomása Zimony volt. Senki sem mert tovább menni. Miután 11. József a törökökkel kereskedelmi szerződést kötött volna, Göllner két úgy szerkesztett hajóval, hogy azok a Dunán és a Feketetengeren is fenntarthaták magukat, a Bánságból egyenesen Konstantinápolyba hajózott. Egyik hajóját azonban az Orsóvá mellett ki meredő sziklából álló Vaskapunál elvesztette, a mit ő a török főbb katonatiszteknek tulajdonított. A másikkal szerencsésen eljutott Konstantinápolyba.

Példáját azután Fauferer és mások követték. De ezeket a kísérleteket a török háború megszakította. A hajón való közlekedés nagy hátránya, hogy Konstantinápolyból vissza teher nem kínálkozik, a minek folytán az elérhető haszon fele elvész.

A Tiszán Szolnokig tutajok, azontúl a Dunába való szakadásáig nagyobb hajók is járhatnak. Tokajtól fogva oly lassan foly, hogy vize egy óra alatt alig ezer ölet halad és tóhoz hasonlít. Ezt a lassúságot a csekély esés és az igen nagy kanyarulatok okozzák. A folyó ellenében való hajózáshoz egész Szeged alattig vontató utak léteznek, melyeken a hajókat részint lovakkal, részint emberekkel huzatjuk fel. Szeged felett sok helyen a Tisza túlhág a maga partjain, mind a két oldalon náddal benőtt mocsarakat képezvén, melyek medrét is elrejtik. Mármarosból és Beregből sót és fát szállítanak rajta, azontúl pedig leginkább dohányt.

A Kulpa és Száva, ha a folyam sodra ellen jobban lehetne rajtok hajózni, az ország belső részeit az Adriai-tengerrel köthetnék össze. Most ez a hajózás sok nehézséggel jár, főleg gabonának és szegedi dohánynak szállítására használtatik fel. Ha Magyarországnak a külfölddel való közvetlen összeköttetése nem akadályoztatnék, úgy azon hajók, melyek belföldi terményeket visznek Károlyvárosig, külföldi árukat hozhatnának onnan. Károlyvárost ugyanis a magyar tengerparttal a Karolina és Josephina nevű sok költséggel épült utak kötik össze.

Hajózható folyók még Magyarországon a Mura, Dráva, Garam, Vág, Maros és más kisebbek, melyeken belföldi közlekedés bonyolódik le. A folyami hajózás előmozdítására, utak és hidak építésére és más forgalmi czélokra létezik egy II. József által a só emelt árából létesített alap, melynek egyetlen fennebb említett rendeltetése lett volna, hanem a francia háború alatt az is a hadi pénztár szükségleteit fedezte.

A közlekedésnek kitűnő eszközei a csatornák, melyekben a víz zsilipek által vízszintes vonalban tartható. Mind a két irányban a hajózás ugyanaz, melyet lovak által vontatott, gyors és mintegy ezer mázsával terhelhető hajókkal folytatnak. A Dunának érsekújvári ága állítólag szabályoztatott. A hollandok a múlt században Magyarországot csatornák építése által kereskedelmivé akarták átalakítani, de az óhajtott engedélyt nem kapták meg. A Bánságban a mocsaras árkok átvágása útján csatornák keletkeztek, mert zsilipek és partok közé szorítottak, de valamely kényelmes hajózással nem kínálkoznak.

Azonban ez a dolog nem kerüli el a magyarok figyelmét: van többek által csinált sok terv, melyek csatornák építésére, a folyóknak, a Poprádnak, Hernádnak, Tiszának, Dunának, Szávának összekötésére vonatkoznak, de a melyek fogatlan törekvéseké tettek.

Két magyar, a Kiss testvérek, sok hatalmas és gazdag egyén társulatát alakították meg Bécsben. és annak egy millió forintra rugó alaptőkéjét részvények útján gyűjtötték össze, s 1793-ban egy a Tiszát a Dunával összekötő csatornát kezdtek építeni Monostor és Földvár nevű puszták között. Ennek hossza 14½ mértföld, az négy zsilippel van felszerelve, rajta a termények és egyéb áruk szállítási vonala 40 mértfölddel rövidebb, és természetesen a fuvarozás is könnyebb, mert kevesebb idő alatt eszközölhető; a fuvardíj az egész csatornán mértföldenként 7¼ krajczár. Ez a csatorna, mely Ferencz császár ő felségének védnöksége alatt készülvén, Ferencz-csatornának neveztetett, már majdnem egészen kész és hajózható.

Nemsokára azután fáradhatlan törekvéssel a Kiss testvérek javaslatukat önként bővítették, s nagyobbították a társulatot, az alaptőkét 4.120.000 forintra emelték, és a Ferencz-csatornán kívül a Terézia-csatornát építik, mely a Dunát a Szávával 11½ mértföld hosszúságban köten di össze; a Szávát összekötik, a Kulpa és Dobra segítségével, a horvátországi Brodig folytatandó károlyvárosi csatornával, Ikodtól, mely öt mértföldnyire fekszik az Adriai-tengertől, három töltött utat készítenek a magyar kikötőkhöz: Fiúméba, Buccariba és Porto Bébe.

Ilyeténképpen a temesi csatorna hajózhatóvá tétele után Erdélyből a Maroson, a Bánságból, Magyar- és Horvátországból, továbbá a Duna, Mura, Dráva és Száva mellett fekvő részekből az összekötött folyókon és csatornákon szakadatlan víziut léteznék egész az Adriai-tengerig.

Mindez részvények által összegyűjtött pénzen eszközölnék. A részvényesek, a mint előzetesen számítják, a csatorna-illetékek hozadékából 12—15 százalék jövedelmet élveznének; maga a társaság Ő Felségének kiváltságával van ellátva.

Hogyha ezen műnek óhajtott sikere meg lenne, az egész levantei és adriai kereskedelem iránya, hazánk igen nagy javára, megváltoznék. Ha pedig ehhez a Tisza, a már részben kiépült kassai töltött ut által, Tokajnál összeköttenék, Eperjesen és Lubotinon át a Visztulával, maga a Balti-tenger is Lengyel- és Magyarországon át összekötetésbe hozatnék az Adriai-tengerrel.

Bárcsak szerencsésen bevégezhetnék üdvös, dicső és merész művöket a haza hálájára érdemes Kiss testvérek! Vajha ezen jeles társulatnak dicséretes törekvéseit az irigység, a magánérdek és az áskálódások, melyek a nagy dolgok alakulása közben többnyire jelentékeny szerepet játszanak, meg ne akadályozhatnák.

A Kiss-féle vállalatnak előirányzata, melyből egyúttal az említett összeköttetések létjoga is kitűnik, a következő:

	Rénes forint
1. A Tiszával Csuroknál összekötendő temesi csatorna	320,000
2. Az 58,000 öl hosszú és 4 zsilippel ellátott Ferencz-csatorna	1,000,000
3. A Dunát a Szávával Vukovár és Samacz közt összekötő 46,700 öl hosszú és három zsilipes Terézia-csatorna	800,000
4. A károlyvárosi csatorna, mely Károlyvárostól Brodíg a Kulpa és Dobra folyók felhasználásával tovább építendő, 48,100 öl hosszú, 15 zsilippel ellátva, a Ladasicznál alagútban vezetendő	1,650,000
5. Két kereskedelmi közút, szilárdan töltve, kevésbé meredek, melyek az Adriai-tenger kikötőihez, Fiúméba, Buccariba és Porto Rebe visznek	350,000
6. A hajózásnak a Dunán fel- és lefelé, a Tiszán, Száván és Kulpán való könnyítése, minek folytán ez nem lenne megszakítva	350,000
Összesen	4,470,000

Ez az összeg magában foglalja azt a 350,000 rénes forintot is, mely a só emelt árából keletkezett alapból, a háború befejeztével, ezen célra van rendeltetve.

IX. FEJEZET.

Az északi magyar kereskedelem.

Különös, de eddig elhanyagolt figyelmet követel az adriai tengerparttal ellentétes irányban fekvő északi sarka az országnak.

A szepesmegyei Kárpátok völgyületeiből előrontó két folyó, a Poprád és a Dunajecz, a hegyek kanyargó szakadékain át Magyarország többi folyóival ellenkező irányban északfelé folyván, a Visztulába szakadnak, és ezáltal megnyitják az összeköttetést az északon fekvő Balti-tengerrel, melybe ez utóbbi folyam két helyen, Danzignál és Elbingnél, torkollik.

A Poprád a maga torkolatától egész Lubló községig tavasszal és őszszel hajózható, mert vízbősége, ha medrét egyes helyeken a benne akadályt képező sziklaktól nem nagy költséggel megtisztítanak, tutajokat mindig elvihet. A Dunajecz Ófalu községétől tutajozható mindig, legkevésbé ott, a hol a Kárpátok hegyhátán, melyet Magurának neveznek, át kell hatolnia. A Poprád legkönynyebben megközelíthető Lubotinnál Sáros-, és Lublónál Szepesinegyében.

Ha igaz az, hogy Magyarország az a déli része Európának, mely kézműárúkkal és iparművészeti czikkekkal nem, de az Észak-Európában még nem termő nyers árukban bővelkedik, a miért ez utóbbi azokat annál jobban keresi, akkor áll az is, hogy fekvésénél fogva a kereskedelmi összeköttetéseket leginkább kívánja. Azért bizonyára ki kellene vinni azt, hogy innen a Poprád és Dunajecz, továbbá a Visztula és a valamivel távolabb fekvő Odera által Magyarország pangó termékeinek kivitele a haza igen nagy előnyére megnyílnék a kereskedelemnek, mert csak ez a két folyó, melyek folyásukkal ennek alkalmát szolgáltatják, az az út, a hol az osztrák tartományokkal való közvetlen összeütközés kikerülhet.

A múlt időkben a magyar kereskedelemnek igen jelentékeny része bonyolódott le ezen északi sarkon át. Lipcse, Berlin. Stettinből, Danczka, Varsó és Moszkvából erre hozattak be az áruk és viszont ez irányban vitettek ki a magyar termények. Lőcsének árulerakási joga volt. Sőt Bécs is a forgalom ezen csatornája révén szerzett be sok árut.

De miután Bécs az ausztriai monarchia egész kereskedelmét összeponosította, és kizárólag magához kezdte ragadni, e tájakról minden forgalom eltűnt, s annak csak maradványait bámuljuk és gyászoljuk szomorúan.

A felvidéki városok levéltárai számos oklevelet tartalmaznak, melyek Késmárk, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kassa és a tizenhat szepesi város korábbi kereskedelmének nagy méreteiről tanúskodnak. Wagner Analectái számos erre vonatkozó adatot foglalnak magukban. A határvárosok régi házai sok tágas raktárt tüntetnek fel, melyek hajdan árukkal voltak zsúfolva. Siránkozó hangon szólnak öregeink bőszeve elbeszélései ezen gazdagságról, a sok pénzről, s az élet akkori könnyűségéről és kellemeiről, melyek a múltban a kereskedelem által a lakosokat boldogítván, a hazát is gyarapították.

Habár ezen kereskedelemnek iránya teljesen megváltozott, Magyarország termékeinek eme részeken keresztül való kivitelét könnyen helyre lehetne még állítani. Mindenféle bor, dohány, kender, hamuzsír, gubacs, érecek, friss és szárított gyümölcs, hajóépítésre való fa; a hol termelhető bizonyos időpontokban gabona, gyapjú, bőr, vaseszközök, méz, méhsőr, szilvórium, főtt só, salétrom az említett országrészeknek, sőt magának az országnak is igen nagy hasznával bő kivitelre találhatna erre.

Az észak-európai hatalmak hajlandók lennének Magyarországgal kereskedelmi egyezményeket kötni. Hiányával lévén azon áruknak, melyeknek mi bővében vagyunk, miután úgyis venniük kell. azokat inkább tőlünk, a kik közel vagyunk hozzájuk, vásárolnák olcsó árakon és jó minőségben, mint másoktól, a kik távolabb vannak. Most boraikat Francia- cs Spanyolországból, a hajókötelekhez szükséges kendert Muszkaországból, a dohányt meg éppen Amerikából kapják.

A porosz udvar, mely Lengyelországnak most már teljes felszámása után birtokaival bennünket ezen oldalról körülvesz, s a Visztula és Oderának mindkét partját bírja, saját érdekében minél szorosabb kereskedelmi összeköttetést óhajt Magyarországgal létesíteni. Tőle függ mostanság a Balti-tenger felé való kivitel ezen

országrészből. Ha a magyar kereskedelemnek az osztrák tartományok érdekében nem csinálnának nehézségeket, semmi sem állana útjában, hogy Magyarország Észak-Európának ellátását magához ragadja. Termékeink olcsósága és kiváló minősége bizonyára minden velünk versenyzőt megszalasztana. Most azonban terményeink kivitele vagy magukban a császári harminczad-szabályzatokban van megtiltva, vagy pedig a porosz udvar által visszatolásképpen joggal azért tilalmaztatik, mivel az összes porosz áruk behozatala kiparancsoltatott innen. Így azután az a kedves remény, melyet méltán táplálhattunk, hogy Lengyelország ezen utolsó felosztásával a hajózás és kivitel a Visztulán és Oderán szabadnak fog kijelentetni, az ellenkezőre fordult. Poroszország ugyanis a magyar borokra 180 félpintes (itczés, media) hordónként tíz aranyban megállapított vámját most újabban megint emelte, mivel a porosz udvarnak a kereskedelem szabadabb folytathatására vonatkozó ajánlatai visszatartottak. A gubacs kiviteli vámját pozsonyi mérőként 1 rénes forint 15 krajczárban állapították meg. Ezen vámok közül némelyek az áruk folyó árához képest 100 százalékra is felemelkednek.

Danczka és Stettin kikötőin, a hol a Visztula, illetve Odera a Balti-tengerbe szakadnak, azon árukból, melyeket Magyarország is szolgáltatathatna, az évenként közzététetni szokott forgalmi kimutatások szerint 1795-ben a következő mennyiségek mentek keresztül:

A danczkai kikötőn át:

Ólom 629 mázsa
 Új vas 2,380
 Régi vas 1,089 láda
 Kendermagolaj · 5,454 akó
 Rizs 985 mázsa
 Vitorlavászon 1,872 vég
 Szurok 1.827 hordó
 Amerikai dohány 7 210 mázsa
 Az 1794. évben kétszer ennyi.
 Francia és rajnai bor 24,690 akó
 Eczet 2,408 „,
 Hamuzsír 21,349 hordó
 Sörte 274 mázsa
 Toll 1,330 ,
 Az 1794. évben háromszor ennyi.
 Gabona 852,600 mérő

Fa, leginkább hajóépületfa körülbelül . 1.500,000 öl

Közönséges vászon 1.011,000 rőf

Lószőr, forint áru 33,048 —

Gyapjú 6,734 mázsa

A kender itt nincs kimutatva, pedig ennek az árunak üzleti forgalma nagy.

A stettini kikötőn át:

Hamuzsír 2,922 mázsa

Ólom 4,326 „

Vas 22,265

Eczet 720 akó

Bőr és szíj 16,000 darab

Lószőr 402 mázsa

Kender 12,253 „

Az 1794. évben kétszer ennyi.

Sajt 2,133 mázsa

Kendermagolaj 21,930 akó

Vitorlavászon 1,179 darab

Faggyú és szappan 35,000 mázsa

Dohány 17,729

Francia és rajnai bor 91,274 akó

Pipa (pipáé fumigatoriae) 2,987 láda

Magyar bor a danczkai kikötőn át semmi

sem vitetett keresztül, a stettini kikötőn át . 21,047 tallér áru.

A mennyire ez a lajstrom az északi kereskedelem természetét jellemzi, abból megítélhető, hogy Magyarországnak tényleg minő része lehetne benne.

Különben II. József császár rendeletére töltött út létezik Eperjestől Kassáig és onnan Sináig nyolcz mértföld hosszában. Ha ez egyfelől a Hegyalján keresztül Tokajig, másfelől a Poprádig Lubotinnál, mindössze kilencz mértföldnyi távolságban, meghosszabbítatnék, a Tiszavidéket összekötné a Balti-tengerrel, és nem nagy költséggel a Poprád medre kitisztítatván, az a hazai termékek kivitelének igen jelentékeny gyarapodását mozdítaná elő.

X. FEJEZET.

A közgazdaságtan néhány tantétele.

Azon népeknek, melyeket barbároknak nevezünk, szükségletei kevesek; élelmük növényi tápszerek és hús, bőrök és bizonyos szövetek a test csupaszságának befedésére, fa és vas: ezek azok, a miket kívánnak és nekik elegendők.

De a hol a test és ész műveltsége magasbra hág, a dolgok ismerete megnemesíti az embert. A szükségek a végtelenig szaporodnak. És habár ez a szaporodás gyakran a visszaélésig fokozódik, de ennek oka igen üdvös hatású és az ember természetében gyökeredzik.

Ezek a szükségek adnak létet az iparnak és kereskedelemnek, a minnek legközelebbi eredménye, hogy a népesség és az állami közösség erői gyarapszanak. A gondviselés ugyanis bölcs berendezésével azt akarta, hogy úgy a természet teremtő ereje, valamint az emberi ügyesség a tökéletesedés számtalan fokozatán haladjon át, melyeken állandó ingerével az ipar és kereskedelem visz mind feljebb bennünket. Az egyes ember többet lévén képes termelni, mint a mennyi fenntartásához szükséges, a munkaerő és az általa előállított termelvények bősége, a természet és ipar tökélyesbülése, a közművelődés és kereskedelem ingere oly módon hatnak és visszahatnak egymásra, hogy ebből a népesség szaporodása, élénk forgalom és az emberi összes erőknek gyarapodása keletkezik. Erről a tapasztalat tanúskodik, mely azt mutatja, hogy ugyanazon fokú termékenység mellett a talaj az egyik helyen gyengén ötszáz, a másik helyen pedig ötezer lelket táplál igen jól.

Hogy a népeknek mily fölényt kölcsönöz az ipar és kereskedelem, azt világosan bizonyítja az a tény, hogy Európa, a föld e

legkisebb része, uralkodik a világ felett, hogy a magán kereskedelmi társulatok Indiában egész birodalmakat tartanak hatalmukban, végre hogy a leghatalmasabb uralkodók pénzzavaraikban a kereskedők pénztáraihoz és üzérkedéséhez kénytelenek segítségért fordulni.

Az az ország tehát, mely az újkori Európában fekszik s ipar és kereskedelem híjával van, szegény és gyenge; ellenben hacsak némileg is virágzik az ipar és kereskedelem hatása folytán, sokat nyom Európa politikai rendszerében. Vegyük csak a kereskedelem egy ágát, az indiait; ennek birtokában azelőtt Hollandia egész Európát a maga tributáriusává tette. Minden egyes város és mezőváros, minden falu önként fizetett annak valamely járandóságot. Vájjon melyik az a viskó, melyben némi fűszert nem fogyasztanak? Annak a garasnak, melyet a mi szegény parasztunk a boltosnak borsért fizet, egy részét a hollandi kapja. Nem is kell a kereskedelmi háborúk felett csodálkozni, melyeket az üzérkedő népek viseltek egymás ellen; vannak ugyanis egyes kereskedelmi ágak, melyek jövedelmezőség tekintetében egész tartományokat felülmúlnak. A felett sem fogunk csodálkozni, hogy azon békeegyezményekbe, melyeket angolok, francziák, hollandiak és spanyolok az elmúlt két száz év alatt kötöttek, kereskedelmi kedvezményeket és megállapodásokat látunk felvételni. A mostani franczia háború esélyeibe is Anglia kereskedelmi érdekeket nagy buzgalommal vegyít bele.

De a mint az ipar és kereskedelem természetes hullámszával és magától, csaknem észrevétlenül a legtávolabb országokba is elterjed, annyira, hogy például a londoni kereskedő a másik félgömb lakóit, az amerikaiakat és dunaiaikat, is felkarolja, épp úgy másfelől a szokás által megerősödött kereskedelem ereje oly nagy, hogy semmiféle hatalom által sem lehet azt hamarjában elragadni. Mert ugyazon hallgatag és magától jövő hullámszás kikerüli a tilalmak és büntetések rohamát, a mely az ellenhatás befolyása alatt eltűnik.

A különböző Uralkodók alattvalóit mint üzletembereket ugyanazon kötelék fűzi össze, és az a csapás, a mely az egyik üzlettársat sújtja, a másakra kétszeresen káros befolyást gyakorol. A mostani vérengző háborúban is, melyet éles eszközökkel és valóságos pún gyűlölettel folytatnak a francziák és angolok, daczára a legszigorúbb tilalmaknak azon nemzetek mégis, és pedig semleges üzletemberek közvetítésével, kereskedést folytatnak egymással. Minél erősebb a tilalom, annál nagyobb haszonnak reménye hozza kísértetbe az embereket úgy, hogy azért még életüket is kockára teszik.

Az ipar és kereskedelem a haszon kedvéért folytatott önkéntes adásból és vételből keletkeznek. Ez az az igazi forrás, mely ha valahol hiányzik, ott ipar és kereskedelem soha sem fog virágozni.

E kettőnek nem lehet sehol megparancsolni, hogy legyenek, hacsak azt a lakosok sokasága nem akarja. Tehát megkívántatik hozzá, hogy az enemű kísérletek szabadon a nyereségnek valószínű reménye mellett legyenek folytathatók, mert ilyformán az ész vezeti azokra az emberek önkéntes elhatározását. Mind az ennél fogva, a mi az ipar és kereskedelem szabadságát, s a haszon valószínűségét csökkenti, homlokegyenest ellenkezik az iparral és kereskedelemmel. És ezért könnyű megítélni, hogy a tilalmakról, a vámokról és a kereskedelem megtámadásáról mit kelljen gondolni.

Miután iparral és kereskedelemmel nagyobb embercsoport kezdett volt foglalkozni, és a különböző áruk szállítása szaporodott, s miután észrevették, hogy ez nem kis oka a lakosok és a közhatalom boldogulásának, a jövedelmeiket innen gyarapítani kívánó uralkodók a kereskedők reménybeli hasznából az áruk érteke szerint megszabott fizetéseket követeltek, melyek Magyarországon harminczadoknak nevezetnek, és a melyek a határon felállított harminczad-hivataloknál a bevétel, vagy ki vitel alkalmával teljesítetnek.

Ezen harminczadok az ipar és kereskedelem szabályozásának és igazgatásának céljaira szolgálnak. A behozott, kivitt és átvitt áruknak részletezéséből nézetet lehet magunknak alkotni az ipar és kereskedelem állapotáról; azonban csakis általános nézetet, mivel ezen feljegyzések természetüknél fogva hézagosak, és csak a forgalom nagyban és egészben való megjelölésére alkalmasak. A mi ugyanis a csempészet útján hozatott be, vagy vittetett ki, mindaz, a mi elrejtve, a színlelés mellett, a gyors elhamarkodás folytán a figyelmet elkerülve megy ki, vagy jön be, a mit az utazók magukkal visznek, mindaz hiányzik ezen jegyzékekből.

Ha a kormány az ipar és kereskedelem természetes irányát megfigyelve, ezt a rendelkezésére álló eszközökkel emelni, akadályait elhárítani igyekszik, a mit egyáltalán, de nem túlozva meg kell tennie, akkor a közgyarapodást és megerősödést igen magasra emelheti. Ha pedig a természetes irányzattal ellentétben az ipar és kereskedelemmel önkénykedik, azt rendeletekkel és tilalmakkal valamire kényszeríteni akarja, akkor hálátlanná tevén a munkát, azt megtámadja, s a parancsainak végrehajtásához szükséges ropant költségekkel terheli, az ipar és kereskedelem termelő erejét elnyomja, pangást és általános álmooságot idéz elő, a visszasságok

útvesztőjébe bonyolódik, és senkinek nem árt annyira, mint magának. Ezenfelül pedig az említett foglalkozási ágakat akárhogyan megkötik is, mivel a saját előnyökre és közhasznukra törekcsenek, azok által ezerféle módon kijátszatnak.

Midőn valamely országnak termékei tilalmaztatnak, vagy nagy terhekkel rovatnak meg, akkor az természetes jogával élve, viszont a tilalmazónak termékeit ugyanazzal a tilalommal, vagy kirovással sújtja. Ezenfelül, mivel a kereskedelem nem folytatható, csak ott, a hol az annak folytatásával foglalkozó mindkét fél előnyt élvez belőle, a tilalom mindazon eseteiben, midőn a külföldi fél haszna megsemmisül, a belföldi fél nyeresége is foláldoztatik.

Minél nagyobb a vám, az általa megrótt termékek annál kisebb mennyisége vihető át a határon. Viszont minél kisebb az, annál több vitetik át emeből. Így habár kisebb a vám, az átvitel nagyobb tömege folytán a nagyobb vámnak számításba vett jövedelmét a tényleges jövedelem mégis felülmúlja.

A kormány a harminczad hozadékából sohasem gazdagodhatik, mert minél nagyobb ilyen teherrel sújtja a lakosságot, annál többet kell annak behajlására és a vele járó üzleti visszaélések megakadályozására költenie. Így azután a jövedelem a költségek által felemészttetik, s hiában volt a lakosok zaklatása. Sőt hogyha a kiadások leszámítása után valamely közvetlen haszna maradna is, elveszti azt közvetve a pénzforgalom megszorítása által, mely a közpénztárakhoz, mint a vér a szívhez, mindig visszatér, s minél nagyobb és általánosabb, annál hatályosabban tölti meg ezt a központi erőforrást.

Nem akarom azonkívül fejtegetni azt, hogy mindezen erőszakos és kényszerítő eszközöknek a kereskedelem és ipar terén való alkalmazása által megrontatik a lakosok erkölcsisége. Mennyire megtámadja az az illető nép szeretetét, és mennyire szembeállítatnak a felek saját előnyeinek megóvására irányuló törekvések a rendeletek iránti engedelmesség köteleességével!

A mennyire gazdagítja a nemzeteket az ipar és kereskedelem, úgy viszont az ipar és kereskedelem sem viiágozhatik ott, a hol a nép legalsóbb és legnagyobb részét, a nemzet alapját, a nyomor sanyargatja. Ennek a legnépesebb osztálynak fogyasztása által ingereltetik a belföldi termékek előállítására. Ez ad életet a belföldi iparnak és forgalomnak, a mi azután a külkereskedelem bővebb folyásában is érvényesül. A hol a szükös állapotok által lenyomva ez úgyszólván nem létezik, ott a fogyasztás és forgalom alapjának

ingadozása folytán az arra fektetett ipar, kereskedelem és közjóiét is csak tengődik.

Nem minden föld terem meg mindent. Ez a tartomány, vagy az a nemzet ezen vagy azon termékek, vagy áruk előállítására vannak a természet által rendeltetve, melyeket olcsón állítanak elő, míg egy másik ugyanazokat tízszeres fáradtsággal, vagy költséggel sem termelhetné. Vájjon fog-e Anglia valaha tokaji borokat szűrhetni? De viszont mi sem vagyunk képesek a finomabb élvezetek azon áruit gyártani, melyekben meg az bővelkedik. Erre való tekintettel lépnek abba az összeköttetésbe, mely az embereket kölcsönös kapcsolatba hozza egymással.

A földművelő gazdaságának termékeit viszi a polgári iparosnak, s attól ruhát és lábbelit vásárol. Ha ruhát és lábbelit ő maga készítene, tízszer annyi időt, fáradtságot és költséget kellene erre tökéletlen sikerrel fordítania, mint a mesterséget értő iparosnak, így kölcsönös hasznukkal cserélik ki termelvényeiket; ez fűzi össze és műveli ki az emberiséget. Ezen ok vezeti a nemzeteket és országokat. Az egyik nemzet, mely éghajlatának és szokásainak természete által indíttatva a nyers termékek előállítására adta magát, azt a mi felesleggel e részben bir, szabadon cseréli be a másik nemzet másnemű feleslegeivel, a miből mind a kettőnek előnye lesz.

Ez az ipari kapcsolata az embereknek az árak, vagyis a javak értékének mértékét tételezi fel. Ezt a mértéket képezi a pénz, mely egyfelől minden jószágnak árát és értékét képviseli, de másfelől az összes életszükségleti tárgyak által képviseltetik. Midőn a gabonát a nekem szükséges pénzért átengedem, megveszem a pénzt; midőn pedig ezt a nekem szükséges gabonáért engedem át másnak, gabonát veszek. A pénz értékképviselő, mivel a nyers-termékeket, az összes szükségleti tárgyakat, s a valaminek előállítására fordított munkát képviseli.

Észak-Amerika tenger melléki részeinek lakói pénzül kagylókat használnak; nagy Tatarország lakosai állatokért cserélik be a nekik szükséges javakat. A mi nálunk az arany, a tallér, a húszas, a garas, az nálók a ló, a tehén, a juh, a lúd vagy tyúk, a minék az előnye még abban áll, hogy pénzzel mindjárt táplálkozhatnak is.

A nemzetek gazdagsága nem áll a nálók levő pénzbőségben, hanem abban, hogy a nyerstermények mennyisége és minősége minél közelebb jusson azon legmagasb fokhoz, melyet a hely

természete mellett általában el lehet érni. Ez a magyarázat már magában foglalja azt, hogy ott a földművelés tökéletes, a lakosok ipara pedig olyan legyen, mely a javak behatóbb ismeretével a művészi alakítás könnyű lehetőségét egyesíti, és a kereskedelem haladásából táplálékot nyer. Tegyük fel, hogy az ily állapotban levő nemzetnek arany- és ezüstbányái nincsenek, az tehát honi anyagból pénzt nem állíthat elő; de azért mégis bővében lenne a pénznek. A pénz ugyanis az emberi szükségleti tárgyak értékét képviseli, és eszköze az ily javak beszerezhetésének; az önként oda foly, a hova a termelvények tömege által vonzódik, és valamint kerestetik, hogy a szükségeknek eleget lehessen tenni, azonképpen forgalma odairányul, a hol ez lehetséges. Így tehát a nemzeti vagyonságot nem alkotja, hanem képviseli.

Talán ezen elméleti fejtegetések hiábavalóknak látszanak, pedig nem azok. Spanyolország, midőn Amerika felfedezése után roppant halmazát harácsolta össze az aranyak és ezüstnek: magát kimeríthetetlenül gazdagnak vélte, pedig nem volt az. Ezen óriási pénztömegek mintegy szétfolytak, s az ipar és kereskedelem által vonzotván, és a nagymérvű sanyarúság állapotában hagyván Spanyolországot, Franciaországba, Angliába és Hollandiába vándoroltak. — Magyarországon és Erdélyben igen gazdag arany- és ezüstbányák vannak; de hát gazdagokká tesznek-e bennünket?

Minél termékenyebb a föld, minél inkább bővelkedik a természet legkülönfélébb adományaiban, minél nagyobb a népesség és a nép legnagyobb részének jóléte, minél jelentékenyebb ipara és kereskedelmének forgalma, minél tökéletesebb a természet kutatása, s a művészet és tudomány művelése, minél inkább élvezik ott a belföldi termékeket, és mindezt minél inkább mozdítja elő a bölcs, jóakaró és szabadelvű kormány, annál nagyobb a nemzetnek vagyonsága.

Nem szabad ezt sem az uralkodó jövedelmével, sem a közalapokkal, ha ilyenek léteznek valahol, összezavarni. Gazdagság alatt én azt a mintegy az égből lecsapó tüneményt kívánom értetni, mely mint a nemzet erőinek és termelvényeinek minden esetleges szükség kielégítésére alkalmazható és a csapások után rögtön előteremtett kész mennyisége ejti bámulatba a kortársakat.*

* Vesd össze az eszmékkel a VII. fejezetet. Tegyük fel, hogy az egész Monarchiának (már tudniillik a most megállapított értelemben vett ausztriaiak) vagyona, nemzeti gazdagsága lenne = 1000. — Ha igaz, hogy Magyarország a hozzákapcsolt részekkel felét teszi az egész Monarchiának, és igaz az, hogy

Három mozzanata van ennek, melyeket a felfoghatás könnyebbitése céljából érdemes figyelembe venni:

1. *A termelő osztály.* A közgazdaság tágabb értelemben, (ez a magán és államgazdaságtól különbözik), mely mindent felölel, a mi valamely területen termeltetik, alapja a közjólétnek és az ember állati életének fenntartásához okvetlenül szükséges lévén, soha sem hanyagolandó el, hanem minden egyebet arra kell építeni.

2. *Az átalakító osztály.* A műhelyek, nagy iparvállalatok, (manufacturae) gyárak, mesterségek szorosb értelemben oly iparok, melyek a nyers termékeknek hasznosabb, vagy kellemesebb alakot adnak. Ez a nyers termékeknek hasznosságát fokozza, fogyasztását terjeszti, értékét emeli, a gazdálkodást szélesbtkörűvé teszi, és egyúttal alapja a kereskedelemnek.

3. *A forgató osztály.* Az üzérkedés, kereskedelem, mely a gazdaságnak és iparnak (a szorosb értelemben vettnek, mert az tágabb értelemben a kereskedelmet is magában foglalja) mozgékonyt ad, a közlekedést előmozdítja, a fogalmat állandóvá teszi, s új termelő erővel a részeket és az egészet élénkíti.

Magyarország vagyonságát meg lehetne kétszerezni, (tudniillik természetadta erős fejlődésének szabadsága, iparának és kereskedelmének felvirágoztatása által) ebből az következik, hogy akkor a Monarchia ereje 1500. Ki nem látja az uralkodó hasznát. De valaki talán azt veti ez ellen, hogy Magyarországnak ez a gyarapodása az osztrák-német tartományok rovására menvén végbe, ennél fogva az egész Monarchiának abból semmi haszna sem lenne. Azt hiszem, bebizonyítottam, hogy ez állítás ellenkezik a valósággal, mert nem áll az, hogy Magyarország természetadta erőinek, iparának és kereskedelmének szabad fejlődése az osztrák-német tartományok bármely kárával kapcsolatos lenne. Ki kellene hát mutatni az ellenoldalról, hogy az osztrák tartományok vesztesége annyi volna, a mennyi Magyarország gyarapodása lehet. — A kifogás továbbá még az lehetne: Magyarország vagyona nem áll oly mértékben az uralkodónak rendelkezésére, mint az osztrák-német tartományoké, azoknak gyarapodása tehát neki előnyösebb, mint a Magyarorszáé. Feleletem: a különbség nem a dologban, hanem annak formájában rejlik, hiszen alig történt meg az, hogy a magyar országgyűlés ne telt volna eleget az uralkodó várakozásának. Magyarország soha sem tagadta meg a segélyeket, az önkéntes adományokat és a közadózást, és habár szegényebb állapotban volt, nem szolgáltatott kevesebbet az osztrák tartományoknál. A most dúló francia háború alatt is, miután gabonát, ökröket, lovakat, újonczokat, segélyeket és önkéntes adományokat szolgáltatott volna, jószántából ajánlotta meg a nemesi felkelést, a mi által az uralkodó minden kiadása nélkül, daczára az ellenséggel létrejött fegyverszünetnek, 30,000 lovasból álló hadsereget állított ki, mely akármiféle más jól begyakorolttal felért.

B. G.

Mert mindebben meg van a további tökéletesedés törekvése, s mindannyinak szerencsés haladása által a nép vagyonosodik, mivel a természet, művészet, az elméleti és gyakorlati tudomány alaposabb művelése, illetve kutatása azokkal szoros kapcsolatban virágzik, a nemzeti jellemet nemesíti; a mely nép körében ez észlelhető, az mívelt, állapota pedig míveltség, a mi az emberiség legfőbb ékessége.

*

**

Minden polgárosult társadalomnak, minden államnak célja az emberek boldogságának magasabb, tökéletesb fokára való feljutás.

A mily szükséges ezen boldogsághoz a tulajdon és sérthetlen közbiztonság, a bölcs kormányzat és méltányos igazságszolgáltatás, úgy mindenekelőtt szükségképp kell, hogy az emberek létezzenek és megélhessenek.

Azért minden polgárosult társadalomnak gondoskodni kell arról, hogy az életszükségletek, és az élelmi és kereseti eszközök bőven meglegyenek, hogy — a mennyire lehetséges — könnyen, kényelmesen, kellemesen és művelt módon élhessenek a lakosok.

Ez minden kormányzatnak szoros kötelessége, de e mellett a saját érdeke is. Ha ugyanis a lakosok nem bírnak azokkal, honnan veheti az állam a maga erejét? A mi hiányzik a részeknél, nem fog-e hiányzani az egésznél is? Mi másban állhat az állam hatalma, ha nem a nagyszámú lakosság és a nemzeti vagyonságban? Az iparnak hatása nem-e úgy a megélhetés, valamint a szerzés könnyűsége? Hiú minden, bárhonnán jövő törekvés, melyet fényével nem sugároz be a népesség jóléte.

Különben az állati élet fenntartásához nem sok kell: az emberek úgyis élhetnek a pusztaságon, mint a marhák, s gyümölcscsel, füvekkel és gyökerekkel táplálkozhatnak. Hanem ennél magasb az emberek rendeltetése. Az életszükségletek végtelenül megszorodva, midőn a művészeteket és tudományokat, melyeknek okai és okozatai egyúttal, megteremtik, az emberi természetet nemesítik, a szerzési szorgalmat gyarapítják, a népességet, forgalmat és a nemzeti javakat szaporítják; éppen ezért az állami hatalom emelésének leghathatósabb eszközei.

A szokás második természeté válik. Akárhogy tanítsák is a czinikusok, hogy haszontalan a fényűzés, hogy mi a kávé, cukrot és fűszereket nélkülözhetjük, hogy egy köntös teljesen elegendő, hogy hívságok a büszke paloták, a zenészek karai, a bennünket

kellemes csalódásokba ejtő festmények, a színházak különböző látványosságai: az emberek, ha ezekhez hozzászoktak, azokat nemcsak mindig élvezik, hanem életszükségeik közé is sorolják.

Ha a kormányzatok alkatai és elvei változnak is, ezen szokások, ámbár különböző formákban, mint szükségek megmaradnak. A kormány hatalma nem képes ezen változtatni, hacsak a gyermekségüktől fogva másként hangolt új nemzedékek maguk és a századok változó szelleme át nem alakulnak.

És miért is akarná megváltoztatni, midőn bölcs mérséklettel azokat a saját érdekében irányíthatja, és midőn az az emberiség legsebbe köteleke?

A fényűzés nem egyéb, mint a nyerstermények, gyártmányok és műipari cikkek bővebb fogyasztása és használata. Mivel minden fényűzés az ipar ingerét képezi, teljesen világos, hogy a fényűzés, mely a belföldi fogyasztást öleli fel, a hazai termelés gyarapodását mozditja elő, mint az ipar és kereskedelem hatályos fejlesztője csakugyan hasznos.

Tehát a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem, melyek a népnek megélhetést, az államnak hatalmat adnak, a kormányzatnak különös gondoskodását követelik. És minden megszorítása valamely nép megélhetésének, minden nehezítése az ipar és kereskedelem menetének oly ártalmas, mint a területnek, vagy az állami létnek nyílt megtámadása.

Hallom az ellenvetést, hogy a gazdagság a közboldogsághoz nem szükséges; Magyarország férfiakban és hadseregével elég erős; hogy boldog szükös viszonyai között a paraszt, mivel jobb életet nem ismer, és hogy a boldogság érzetéhez többel járul a szegénységgel járó tudatlanság, mint a mindenféle dolgoknak ismerete gazdagsággal párosulva.

Ez elég szemfényvesztő színezettel bir; de az össze nem függő eszméket szét kell választani.

Az általános boldogság alapja a közhatalom; ez azonban a nép jóléte nélkül Európának újabbkori helyzetében lehetetlen. Nem elegendők a háború viseléséhez és az ellenséges erő megfutamtásához sem a férfiak, sem a hadseregek, hanem sok férfi, nagy népesség, művészet, tudomány és rengeteg pénz kívántatik hozzá. Honnan vegye a kormányzat mindezt, ha a népnél is hiányzanak?

Az alanyi boldogság mindenkinek egyéni érzésétől függ, és e tekintetben a cigány, a félbolond és minden alacsony állású, a ki jobb sorsot nem ismer, vagy nem kivan, boldognak mondható. De

a boldogság efféle érzése kívánatos-e? És vajjon nem ékteleníti-e el az emberiség valóját? Hát a szegénységgel párosult tudatlanság más érzést szülhet-e, mintáz ostoba szenvtelenség alacsony érzését?

A tárgyi boldogság azon emelkedett jellegű műveltségében áll, melynélfogva az emberek különböznek az oktalan állatoktól, továbbá a kiváló rendeltetés tökélyében, mely a mindenható teremtő czélja volt; továbbá az erényeknek, minden balsors leghatékonyabb ellenszereinek, fejlettségében.

Ez a boldogságnak csalhatatlan mértéke, mely képes megelőzni a nyomort, és a sors viszontagságait megtörni, vagy legalább enyhíteni.

Az alanyi boldogság általában nem mérlegelhető, mivel a mi az egyiknek boldogság, a másiknak szerencsétlenség, a szerint, a mint a vélemények és érzések eltérnek egymástól. Kétségtelen, hogy boldogabb az angol adózó polgár, mint az a nem adózó meztelen afrikai, a ki vadállat módjára megfogatván, ha elég erős, 20 vagy 30 aranyért örökös rabszolgául adatik el.

Különösen felmerül itt az a kérdés, hogy vajjon a magyar paraszt másokkal összehasonlítva boldog-e? Azonkívül, hogy a tárgyi boldogság összehasonlítása által kell ítéletet hozni, ez a kérdés voltaképp egy szóval oldható meg. Kérdeztessenek meg az osztrák és a magyar parasztok, hogy vajjon boldogok-e? A mire ha az első igenlőleg, az utóbbi tagadólag felelend, a per eldöntöttnek lesz tekinthető.

Ki fogja tagadni, hogy Magyarország boldogabb lenne, ha a paraszt szolgáltatásait könnyűséggel róhatná le, és valamely felesleget mégis visszatarthatna; ha az a (bocskoros) nemes ember is, a ki most kénytelen kanászkodni, rendi állásának megfelelő életet folytathatna; ha mindenki a maga helyzete kötelmeinek eleget tehetne és közveszély esetén készséggel segítene a hazán is; ha a művészet és tudomány jobban virágoznék; ha a népesség körében a dolgok hasznos ismerete jobban lenne elterjedve; ha nagyobb lenne a pénznek és iparcikknek forgalma, több és könnyebb lenne a szerzés alkalmá; ha — miként a természeti tényezők termékenysége mellett lehetne — az ország belső erői megkétszereződnének; ha szükség esetén az kétszeres erővel segíthetne a királynak és tarthatná fenn a hazát: nos, hát tagadható-e az, hogy ez esetben a király, az ország és a lakosok boldogabbak lennének, mint a milyenek ma?

XI. FEJEZET.

Szepesvármegyének két a kereskedelmi ügyeket tárgyazó és az ország minden törvényhatóságának megküldött felterjesztése.

I.

Utazásunkból, melyet az észak-magyarországi kereskedelem érdekében Lengyelországon keresztül Danczkába tettünk, visszatérve, kötelességünknek tartjuk, hogy fáradságos utunk gyümölcsét a mennyire csak lehet a közérdek javára hasznosítsuk, és annak tanulságait a Tekintetes Közönségnek részben bemutassuk, részben tisztelettel javaslatképpen eléje terjeszszük.

Azt lehet mondani, hogy a Visztula már földirati fekvésénél fogva a Dunajeczczel és Popráddal kapcsolatban az lehetne Magyarországra nézve, a mi a Rajna és Elbe Németországnak, t. i. közlekedési útja nyers terményeink kivitelének, melyekkel a jóságos természet hazánkat bőkezűen megajándékozta, s a melyek Európa északi részeiben nem termeltetnek, de szükségképp keresetnek.

Úgy hozta magával az idők fordulatja, hogy a gazdagság szerzésének ezt az alkalmát, melyet eddig vagy elhanyagoltunk, vagy elzártak tőlünk, Francia- és Spanyolország, sőt Amerika ragadták meg, a mit a szomszédos Magyarország sokkal könnyebben tehetett volna. A Haiti-tenger melléki összes országokat francia és spanyol borokkal, továbbá amerikai dohánynyal látják el. A magyar dohány és bor elhanyagolva fekszenek.

Hosszú volna a Visztulán kivihető termények egész sorozatát elszámlálni és északi Európa egész kereskedelmének helyzetét kifejteni. A dolgok mostani állása mellett is a haza nagy hasznával

kivihető termények közül csak hármat említünk fel: a bort, a dohányt és a tölgy-gubacsot.

Előbb mindazáltal, hogy az eszmék összefüggését világosabban adhassuk elő, kevés szóval előre kell bocsátanunk azt, a mit előzetesen tudni szükséges.

A Visztula folyama Varsón túl egész a Balti-tengerbe való omlásáig a porosz udvar birtokában van; annak hatalmában áll a kereskedelmet megengedni rajta, hajózási vámokkal megnehezíteni, vagy teljesen el is zárni tőle. Ez a folyam a legnagyobb figyelmet érdemli Magyarország részéről, mint olyan, melyen déli fekvésű, de az északi tájakhoz közel fekvő éghajlatunk bő termékeit a Balti-tenger vidékeire kivihetni, mivel a többi összes folyók ellenkező irányban, Európa termékenyebb déli részei felé tartanak. A porosz, már északi éghajlatú tartományok nem állítják elő azon termékeket, melyek nálunk a fő kereskedelmi ágakat foglalkoztathatják, ennél fogva a porosz udvar magával Magyarországgal kereskedelmi érdekellentétbe alig juthat. Sőt a nála hiányzó jelzett termékeket másoktól lévén kénytelen venni, olcsóbban és könnyebben vásárolhatja azokat a szomszéd Magyarországtól, mint délen fekvő más távoli országokban.

Lengyelország utolsó felosztása és különösen a határ megállapítása alkalmával kereskedelmi szerződések kötésének a szüksége is felmerült. Hosszú vonalon esnek össze az osztrák császári és a porosz határok. Közel vannak Krakkóhoz a poroszok, szomszédok Varsóval a császáriak, és előfordul az az eset, hogy az élelmiszerek kivitelének a császár részéről kiadott tilalma folytán Varsóban drágaság és ínség keletkezett. A poroszok visszatolás-képpen a magyar borokra Varsóban most szeptember havában a vámot megkétszerezték.

De miután ezen újabb viszony folytán maguk a poroszok nagyon szükségük a császáriak vámkedvezményeire, igen hajlandók viszont] megfelelő engedményeket adni. Az e télen megkötendő kereskedelmi szerződés létesítése végett a poroszok részéről Dietzenstein tanácsos neveztetett ki, a kivel Varsóban ismerkedtünk meg. Meggyőződöttünk arról, hogy vámpolitikai elvül van elfogadva, ha lehetséges, kölcsönös kedvezményeket adni, az ellenkező esetben pedig a Visztulán való minden kivitelt nehezíteni, sőt megtiltani.

Immár ezen kereskedelmi tárgyalásoktól függ a legközelebbi időben Felső-Magyarország ipari fejlődésének és anyagi gyarapodása-

riak lehetősége; de az ipari és kereskedelmi élet azon hullámzása folytán, mely mint az adott egy helyen megmozgatott víz gyűrődése egész a távoli partokig folytatódik, egyúttal az egész hazáé is. Már azért is előre kellett ezt bocsátanunk, mert alig ismétélhetjük eléggé, hogy ez a tárgy komolyan megérdemli a közfigyelmet és méltó arra, hogy Ő Felsege megkéressék, hogy ezen szerződés megállapítása közben készpénz tekintetében kimerült, az ipari fejlődés ingereinek híjával levő, az állam életerejét képező forgalomra nézve pangó, sínlődő hazánkra kegyes figyelemmel lenni méltóztassék.

Ezeket előre bocsátva, a termények fennebb említett fajaira vonatkozó megjegyzéseinket a Tekintetes Törvényhatóságnak a következőkben mutatjuk be:

I. Hogy Magyarország a borok mindenféle fajait, fehéreket és vöröseket, közönséges ivásra valókat és jobb minőségűeket nagy mennyiségben kitünően állítja elő, azt tudjuk mindnyájan. Egész északi része Európának, Lengyelország, Észak-Németország, Dánia, Svédország, Norvégia és az óriási orosz császárság a természet ezen nemes termékének híjával vannak, azonban hideg éghajlatuk megkívánván ezt az erősebb italt, azt keresik és fogyasztják is sokkal inkább, mint mi délvidéki emberek. De megelőzték a kereskedelem ezen ágában is őseinket a Rajnavidék és Franciaország lakosai. Danczkába évenként még öt hordó magyar bort sem fogyasztanak, vagy visznek keresztül az ottani kikötőn. Hasonló ok miatt a Balti-tenger mellékén levő összes országokban rajnai és francia, kisebb mértékben spanyol borokat isznak a jobbmódúak.

A magyar borok külföldi fogyasztása Lengyelországra és a sziléziai részekre, most azonban a francia háború dülése alatt még Oroszország egyes tájaira is szorítkozik. Amennyivel így az orosz fogyasztás által szaporodik az északon felhasznált mennyiség, ugyanannyival fogy Lengyelországban, melynek fényűző előkelő házaiban leginkább a finom magyar borok rendkívüli árak fizetése mellett fogyasztattak; de az most szétszakgatva és elszegényedve lévén, a mi borunk elhanyagoltatik, és már ott is könnyebb francia borokat kapni, Krakkóban pedig a mindenféle vámfizetés alól mentesített osztrák borokat iszzák nagyobb mennyiségben.

Mily nagy veszteség derül ki akkor, ha meggondoljuk, hogy természetes úton ezt az egész fogyasztást a hazai boroknak lehetne megszerezni. Mennyi hasznot látna ebből a hegyallyai szőlővidék, mely a kivitel ezen útjához legközelebb esik, és a melynek költséges,

már régóta rossz tapasztalatok hatását érző szőlőművelése megszűnt jövedelmező lenni?

Habár az osztrák kiviteli vám csekély, mivel hordókban és átalagokban úgy a közönséges, valamint az aszúborokra csak 15 krajczár, ez a porosz tartományokban oly egységes vámtételt, mely hordónként 4 és 8 arany közt változik, vont maga után; de ezen egyenlő megvámolásnak az volt a következménye, hogy az asztali borok, a mászás és a közönségesek, melyek a fogyasztásnál és a kivitelnél méltán leginkább jönnek számba, azt nem bírják meg. A vám maga a harminczadhivatali egyéb kiadások nélkül a bor árát megkétszerezi, a szállítási költségek pedig azt megháromszorozzák. A kitűnőbb borok, megszűnván a lengyelek fényűzése, ritkán fogyasztatnak, és nem is használhatók közönséges ivásra. Ez okoknál fogva mind az egyik, mind a másikféle bornak forgalma pang. Ha minden kivitelnek és kereskedelemnek az az igazi főívé, hogy a termékek minél nagyobb fogyasztása biztosítandó, akkor kétségtelenül oda kell működnünk, hogy a közönséges borok és a mászás vitessenek ki leginkább, s a francia és rajnai borok ezen velünk tözsomszédos országokból versenyünk által eltávolíttassanak. Mert a dolgok természetes rendje szerint, ha a vám megszűnik, a saját kiválóságuk által érvényesülhetnek. A finomabb szőlőkől szart kitűnőbb borok különben, mivel a maguk nemében oly jelesek, értéküket ritkaságuk folytán megtartandják.

II. A dohányt az angolok és hollandiak ezen északi tájakra, a hol használatuk nagyon elterjedt és általános, tömegben drága áron Amerikából hozzák be. Az említett országokban sok oly gyár létezik, melyek a dohányleveleket a különféle czéloknek megfelelő különböző módon dolgozzák fel. Nekünk is vannak igen sokféle dohányfajtáink, melyek úgy a dohányzás, valamint a burnótozás czéljaira és különféle feldolgozásra éppen oly alkalmasak, mint az amerikai eredetűek; de bizonyára olcsóbban adhatnék azokat, ha kivitelük és szállításuk annyi adóval nem lenne terhelve. — Az Abaldónak nevezett bécsi társaság kezében van ezen termény egvedárúsága. Nem szabad dohányt kivinni, hacsak annak engedelmé nincsen megadva, melyet azonban gyakran megtagadnak, vagy késleltetnek és kényök-kedvök szerint megtaksálnak. Ezenkívül a porosz tartományokban a különböző közterhek e cikk fogyasztásának vámját mintegy 3 forintra emelik. A szállítás belekerül egy forintba. Mindenki beláthatja, hogy ezen adózások és nehézségek a magyar dohány kivitelét és versenyét az amerikai dohányval lehetetlenné teszik.

III. A tölgyfa-gubacsot a tímárok és festők használják műhelyeikben. Magyar- és Görögországot kivéve annak termelése sehol sem oly jelentékeny, hogy kereskedelmi ágat képezhetne. Ezelőtt tizenöt évvel nagy mennyiséget vittek ki belőle Danczkába és onnan tovább az északi tájakra. A bécsi üzletemberek, névszerint Wölner, ezt az üzletet kezdték magukhoz ragadni. Nem sokára a gubacs kivitelére is harminczadot vetettek ki és azt eltiltották. Ennek alkalmából Wölner számos raktárt állítván Magyarországon, részint az osztrák tímároknak adta el azok gubacstartalmát, részint pedig az Elbén szállította ki, miáltal roppant vagyont gyűjtött. — Most négy éve a gubacs-kivitelre nehezedő tilalmat Ő Felsége oda módosította, hogy pozsonyi mérőnként 1 r. ft. és öt krajczárnak lefizetése mellett azt ki lehessen vinni. De ez az adó is, mivel a termény árával egyenlő, túlságosan nagy és lehetetlenné tesz minden kivitelt. — Meg is szűnt teljesen ez a kereskedelem Danczkába, s a szóban levő termény hiányát az északi országok pótolni igyekezvén, a drágább és sokkal kevésbé jó hatású cserhéjat használják; de szívesen visszatérnének a korábbi kezelésre, a mint az lehetséges volna.

Ezek azok, a melyeket ezen három terményfajra vonatkozólag előadni jónak láttunk. — Nem akarunk ugyanis visszaélni a Tekintetes Közönség türelmével számtalan más termékek forgalmának taglalása által, melyeket hazánk képes lenne szolgáltatni, a minők a hamuzsír, kender, bőrök, gyapjú, lószőr, hajóépületfa, fémek és különféle fajú ásványok, szalonna és sózott hús, aszalt gyümölcs, ecet és borszesz, továbbá bizonyos időszakok alatt a gabona. Mindezen termények, ha a danczkai kikötőn át kereskedelmi összeköttetés létesítenék, Európa jelzett északi részeiben számot tennének. Oly összeköttetés ez, melyet Magyarországnak gondosan kell keresni, ha földművelő nemzetből, melynek mostanság a fokozatát még elfoglalja, az iparos, kereskedő és vagyonos nemzetek sorába kíván emelkedni. Abban a helyzetben, melybe az ausztriai monarchia azt mint részt lenyomja, Németország felé a Kárpátoktól Adriáig a szomszédos német örökös tartományok kedvéért el van zárva, mert az ezek érdekét már régen képezi; tehát az ipar és kereskedelem szabadságának nem örvend.

A déli országokba, melyek épp oly termékenyek, szintén semmit sem lehet kivinni. Csak Lengyelország felé remélheti, hogy természetes erőinek fejlődése megengedtetik és támogatásban fog részesülni, mivel azt Galicziának és osztrák Lengyelországnak érdeke

nemcsak nem akadályozza, hanem megkívánja. Azt a széleskörű forgalmi összeköttetést, melyet a danczkaiak kereskedelmi létfeltételeik folytán óhajtanak, az észak-amerikai Egyesült-Államok bámulatos gyarapodása, hatalmas versenye és Lengyelország megsemmisülése nagyon veszélyeztetik! Ezek révén való károsodásukat nem orvosolhatja más, mint a természet minden javaival megajándékozott Magyarország, mely az iparos és kereskedelmi világban anyagi erői s érett szüzességének dicső voltánál fogva híres.

Ennek a hasznos összeköttetésnek helyreállításához s abban, a mi erre nézve elhanyagoltott, leendő pótlásához a kormány hozzájárulása és támogatása szükséges; a minnek első lépése az lenne, hogy az akadályok elháríttassanak. Mindezek alapján a Tekintetes Közönségnek tiszteletteljesen javasoljuk, hogy a közjó előmozdítására irányuló szokott gondoskodásával Ő Felségét alázatosan kérni méltóztassék, hogy:

I. Kimerült Magyarországra, melynek hűségéről annyi és a most folyó kegyetlen francia háború által is szolgáltatott tanúbizonyság van kezeiben, jóakarátú tekintettel lenni és annak érdekeit a legközelebbi jövőben a porosz udvarral kötendő kereskedelmi szerződés által atyailag előmozdítani kegyesen méltóztassék. — Tudjuk, hogy vannak, a kik részint téves felfogásból kiindulva, részint irigység által indítatva Ő Felségét rábírní törekszenek, hogy Magyarországnak ezen oldalon se adassék kereskedelmi szabadság, mivel az állítólag — nem tudható miféle — pénzben és gazdagságban úszik. De ezeknek feleletül meg kellene mutatni majdnem minden megyének rendkívüli adóhátralékait, a nehézségeket, melyekkel a megyei pénztári hivataloknak az adók beszedése alkalmával küzdeni kell, melyeket másként, mint erőszakos végrehajtások útján nem is tudnak behajtani, mivel az adózók állapota nyomorult, a polgárok és kézművesek ínségesek, a nemesség maga is szűkös, nagyon gyenge viszonyok között él, s legnagyobb részének annyija is alig van, hogy állásához valamiképp illő életmód eszközeit kiküzdje magának. Bizonyára alig van Európában ország, mely természetes gazdagságához képest szegényebb volna.

II. Kezdetül ezen atyai gondoskodásnak Ő Felsége a gubacs kivitelére vetett vámot, mely csak egyeseknek válik javára, ellenben az egész országnak káros, kegyesen eltöröltetni rendelje. Semmit sem fog ezáltal veszteni a magas kincstár, mivel természetes következménye az ilyen tehernek, hogy semmi sem vitetik ki, tehát adót sem lehet utána beszedni.

III. Szabadítsa meg jóságosán attól a szolgaságtól az országot, melyben az Abaldónak nevezett társulattal szemben leledzik, a melynek önkényétől és engedelmetől függ, hogy az ország a dohányért az idegenektől valamit kaphat-e, vagy nem?

IV. Hogy úgy a dohányra, valamint a borra nézve Ő Felségének erélyesen és hatalmasan közbelépni méltóztassék, hogy a porosz vám eltöröltessék, vagy kellő tekintet fordítatván azok különböző minőségére, az legalább leszállíttassék.

Hogy ezen üdvös óhajok annál nagyobb súlylyal bírjanak, alázatosan javasoljuk továbbá, miképp ezek tartalmát a szomszédos Sáros, Abauj, Zemplén, Borsod, Torna, Ung, Bereg és Szathmár vármegyék tekintetes közönségeivel közölni, és egyben a magas királyi helytartótanácsot felkérni méltóztassék, hogy hatalmas közbenjárásával Ő Felségénél közreműködni méltóztassék.

Tehtetes Közönség! Nem akarjuk a szokás által már megszilárdított azt az elvet feszegetni, mely szerint megtagadlatik Magyarország iparának és kereskedelmének szabad mozoghatása a német örökös tartományok érdekében, mert ez nem a jog, hanem csak a miniszteri elhatározás kérdése. Nem akarjuk kutatni, hogy ez elv, még mint csak miniszteri eljárási szempont is, politikailag igazolható-e? Vájjon az ausztriai monarchia az általa elérhető legszilárdabb és legerősebb támaszt nem jobban kaphatná-e meg Magyarországon, ha annak megengedtetnék, hogy természetes erőinek fokozhatása végeit nőjjon, izmosodjék és virágozzék?

Alázattal csupán azt javasoljuk, hogy a felvidékről északra, a hol sem a királyi kincstárral, sem a német örökös tartományokkal, sem azon említett elvvel összeütközés nem fordulhat elő, most, midőn a két szomszédos udvar között kereskedelmi szerződés kötésére kedvező alkalom kínálkozik, midőn az országgyűlésen segélypénzek adása, a kölcsönös hűség és figyelem tanúságai határozatnak el, gyermeki bizalommal és őszinteséggel, melyet Ő Felségének igazságszeretete és jóakarata joggal megkívánhat, kéressék ki az a kereskedelmi kedvezmény, melynek hiánya folytán Magyarország súlyosan beteg, és a melynek elnyerése után annál erősebbek leszünk annak szolgáltatására, a mi most kívántatik, és ha jövőben kívántatnának, a további segélyek nyújtására is annyival képesebbek leendünk. Nem kételkedünk benne, hogy a tekintetes vármegyei közönség a közjó előmozdítására irányuló buzgalmában ezt megteendí, a mi joga és kiváló kötelessége is, s annak kívánt hatása és sikeréért érje őt a jelen és jövő nemzedéknek áldása.

Kik egyébiránt magunkat további kegyes jóakaratóba ajánlva, mély tisztelettel maradunk a Tekintetes Vármegyei Közönségnek, Lomniczon, 1796. évi október hó 10-én, alázatos szolgálói: budaméri Ujházy József s. k., berzeviczi Berzeviczy Gergely s. k.

II.

Méltóztatott a Tekintetes Vármegyei Közönségnek nemes gondoskodása folytán a közjó előmozdításáról Magyarország nagyon szorongatott és már-már kialvó kereskedelmének könnyítése végett több felterjesztést megfelelő helyekre intézni, egyúttal az ország többi vármegyéit azok barátságos támogatására felkérni, és a most megnyílt országgyűlésre utazó követeknek adott utasításába befoglalni azt, hogy a kereskedelem ügyének kedvező elintézését a törvényhozásban is sürgessék, s a kereskedelemnek az ezen országot megillető kedvezményeket kieszközölni törekedjenek.

Bizton hitte az egész közönség, hogy most. midőn a magyar nemzet ősi erényei által felbátorítva, a király iránti hűség és véres háború által sanyargatott örökös tartományok iránti különös szeretete által késztetve, nagylelkű hadi segedelmeket könnyűszerrel szavazott meg: kimerült állapotát, iparának és kereskedelmének sorvadását s az ebből keletkezett szegénységét kegyesen tekintetbe vevndik, és azon orvosszereket nyújtani fogják neki, melyekkel a lakosok nehéz megélhetése, és maguknak az újonnan elhatározott segélypénzeknek lefizetése is meg fogna könnyebbülni. Hanem, a mit különben érteni lehetett, ezen egyedül a hadi segedelmek tárgyainak elintézésére hivatott országgyűlés által az ország kereskedelmi sérelmei kormányzékeni tárgyalásra utasítottak.

Azt hiszszük, hogy ennek a kormányzékeni tárgyalásra való utasításnak nem lehet más értelme, mint az, hogy Ő Felsege azon szeretetnél fogva, melylyel nemzetünk iránt viseltetik, és a melyet oly sokszor ismételve kijelenteni méltóztatott, más gondok által lévén elfoglalva, ezen országgyűlésen ugva, a mint atyai szive kívánta volna, rajtunk nem segíthetett. Mi, hű alattvalói, kívánságainkat a magas kormányzékenek közvetítésével Neki bizalommal előterjesztjük, és fentisztelt Ő Felségének alkalmat adunk arra, hogy atyai szeretete és a sorsunkon való segítség készsége nála ismételve megnyilatkozhassek.

Azon körülmények, melyek a Tekintetes Vármegyei Közönséget az ipar és kereskedelem ügyének támogatására bírták, még

mindig megvannak, sőt súlyosodtak. — A kereskedelmi szerződés kilátása, melyet a porosz udvar kötni, és mely által a magyar termékeknek forgalmi könnyítéseket akart adni, eltűnni látszik, mert a magyar borok kivitelének a porosz tartományokban újabb akadályai merülnek fel. A rozs, árpa, zab, szarvasmarba, bőrök gyapjú és szárított gyümölcs kivitele nagyon meg van szorítva. A dohány kivitelét az Abaldo nevű bécsi társulat megtiltja. — A gubacs kivitelének vámja oly magas, hogy az áru értékének száz százalékát képezi. A cukor és kávé behozatal úgy irányítatik, hogy az általunk elkerülhetlenül fizetendő rettenetes árak a bécsieket gazdagítsák, a kik valamennyi tilalmazott árunk forgalmából különben is vagyonosodnak. Végre Magyarország iparának és kereskedelmének egész ügye annyira le van nyűgözve, hogy a belföldieknek semmi, vagy csekély alkalmuk van valamit szerezni, és minden csak az osztrák-német tartományoknak hajt hasznot.

A dolgok ily állása mellett, midőn minden ipar és kereskedelem már-már eltűnő félben van, midőn a készpénznek túrhetetlen hiánya és a megélhetésnek feltételei annyira nehézzé válnak, azért, hogy a kegyetlen háborúban lehetővé és könnyebbé váljék a felkelő nemzet segélynyújtása, Ő Felsége a magas kormányzések közvetítésével felkérendő volna, hogy az ipar és kereskedelem békóit meglazítván, hű magyar nemzetét tehetségeinek érvényesülhetése által ismét feléledni engedje, és atyai ígéretei beváltásának, midőn azok becsét leginkább érezzük, jeleit adni méltóztassék.

Nehogy ezen kérelem általánosságban tartva bizonytalan és határozatlannak tűnjék fel, azt a jelen idő körülményeihez és szükségseihez alkalmazva, alázattal a következőkben javasoljuk összefoglalni. Kéressék:

1. hogy kivitele a gabonának, melynek mennyisége már oly nagy, hogy a legalacsonyabb áron sem adható el, ezenkívül a szarvasmarhának és egyéb haszonállatoknak kihajtása az örökös tartományokba és a nem ellenséges idegen országokba szabadon és megszorítás nélkül engedtesék meg;

2. hogy a gubacsra vetett súlyos vám töröltessék el;

3. hogy mindenféle magyar dohányt természetes állapotban és feldolgozva szabad legyen a külföldre kivinni és a honpolgárok ne köteleztesse az erre vonatkozó engedőimet az Abaldó nevű bécsi társulatnál szorgalmazni;

4. hogy a porosz udvarral kötendő kereskedelmi szerződésben Ő Felsége a bornak, dohánynak, gubacsnak, ásványoknak és más

magyar termékeknek a porosz tartományokba és azokon át való kivitelét kikötni kegyesen méltóztassék.

A fennebb kifejtett okok a dolgok állása folytán nyomatékosak és a méltányosságon is alapulnak. De más érvek is szólnak mellettök, melyek ezt a követelést jogosnak és a hazai törvények súlya által támogatottnak bizonyítják. Ilyenek az 1715: LXXIII., 1723: LXXVIII., CXVI., CXVII. és az 1741: XXVII. és XXVIII. törvénycikkek, melyek a bor szabad forgalmáról, azok tökéletes tehermentesítéséről, a szarvasmarhának szabad kihajtásáról és az ország javára szedendő harminczadok rendezéséről szóló törvényes rendelkezéseket foglalják magukban. Az 1546: LIX. törvénycikk megállapítja, hogy a király a Lengyelországgal való szabad kereskedelmet akarja. Az 1681: LXXIX. törvénycikk úgy rendelkezik, hogy az üzletek folytatása az ország és az örökös tartományok közt szabad legyen. Végül ezen országnak — az 1715: III., az 1741: VIII., XI. és az 1791: XIX. törvénycikkek szentesített hatályánál fogva — biztosítva van függetlensége, melynek értelmében azt a többi tartományok kormányzási színvonalára leszállítani, vagy azoknak alárendelni nem lehet: teljesen biztos tehát, hogy azt ipari és kereskedelmi tekintetben sem szabad úgy kormányozni, mint az örökös tartományokat, hogy mintegy önmagát ezeknek gyűinöcsöztesse. Kzen ország alkotmányos törvényei s a szoros igazság azt követeli, hogy ez ország közgazdasága a saját előnyére irányittassék, és az osztrák tartományok érdekének alávetve ne legyen. Ugyanezért alázatosan kérjük a Tekintetes Vármegyei Közönséget, hogy megkezdett üdvös munkásságát általános helyeslés mellett tovább folytatni, az ország azon más vármegyéit, melyeknek közreműködéséről a tőlük minden irányból kapott barátságos válasziratok kétkedni nem engednek, addig, míg csak czélt nem érünk, megkeresni, s így a közjóért és a haza érdekében magát lekötelező módon közbevetni méltóztassék.

A Tekintetes Vármegyei Közönségnek

Löcsén, 1797. évi február hó 20. napján
alázatos szolgái:

Vitalis József, u. o. = de eadem, s. k., Gürgöy László, u. o.
= de eadem, s. k., levkoczi Horváth János, s. k., budaméri Ujházy
József, s. k., Berzeviczy Gergely, u. o. = de eadem, s. k., Tóthfalusy
János, u. o. = de eadem, s. k., Ujházy Lajos, s. k., filitzi Almássy
Lajos, s. k.

IV.

NÉZETEK AZ ÁZSIAI-EURÓPAI
VI LÁGKERESKEDELEMRŐL

A MOSTAM IDŐVISZONYOK

SZÜKSÉGLETEINEK SZEMPONTJÁBÓL VIZSGÁLVA.

TANULMÁNY

ÍRTA

BERZEVICZY GERGELY,
TÖBB VÁRMEGYE TÁBLABÍRÁJA, AZ ÁGOSTAI HITV. EVANGÉLIKUSOK TISZAI
KERÜLETÉNEK EGYHÁZI ÉS ISKOLAI FELÜGYELŐJE S A GÖTTINGAI TUDO-
MÁNYOS TÁRSASÁG TAGJA.

PEST, 1808.

KIADJA EGGENBERGER JÓZSEF KÖNYVKERESKEDŐ.

ELŐSZÓ.

Ha a hottentottát és a patagoniait a művelt francziával, vagy angollal és a pusztá Afrikát Európával összehasonlítom, s ha kérdem: mi hozta létre ezen népes városokat és falvakat, mi építette ki ez utakat és csatornákat, mi szárította ki és telte termőkké e síkságokat? Mi tömörítette, ruházta, művelte ki, nemesítette és tette erkölcsösekké e népeket? Mi alapította meg a tudományokat és művészeteket? Mi vitte közelebb magas céljához az emberiséget? Akkor minden korszak története és az összes gondolkozók azt felelik: a társaság, a közműveltség, az ipar és kereskedelem.

Az ipar és kereskedelem a magán és állami vagyonosság legfőbb forrásai. Még nem volt virágzó állam ezek nélkül. — Bebizonyítottnak tekintem, hogy az ipar és kereskedelem ápolása elsőrendű gondoskodást képez, különösen Európa jelen korszakában.

De a kereskedelem és ipar Európában most rettenetes módon panganak. Franciaország és Anglia még mindig folytatják nagy küzdelmüket. A világkereskedelem meg van bénulva. India termékei, melyek nélkülözhetetlen szükségleti cikkeké váltak, vagy egyáltalán nem, vagy csak rendkívüli áron kaphatók. Az oceáni hajózás megakadt, és a Jóremény Fokát alig vitorlázzák körül. A legtöbb kormány pénzügyei fenyegetően veszélyes állapotban leledzenek. Az árak szédítően magasra hágtak. Az emberek legnagyobb része szegény és nyomott helyzetben van, a ki pedig ma még jólétnek örvend, annak holnap már a semminél is kevesebbje

lehet. Bármily megrendítők legyenek a politikai események, azokat nem igen érzik, mert a közérzület eltompítja az ipar és kereskedelem pangása és feszültsége által okozott nyomás, mely azokra is kihat, a kik távol állván tőle, azt figyelembe sem veszik. Ez az állapot rossz és ellenszereket követel. Ha pedig az ellenszer olyan, hogy nemcsak a bajt szünteti meg, hanem magában véve is üdvös, és gazdag nyereséggel kínálkozik: akkor azt annál bátrabban lehet javasolni, jóllehet sokféle nehézséggel volna is összekötve.

Ez a javaslat abban áll, hogy az ázsia-indiai világkereskedelem az osztrák és az orosz birodalom területén vezetessék keresztül. Ha Napoleon császár, kinek akaratát a sors és a saját hatalma annyira támogatják, ezt az eszmét persze egészen másként fogja is fel, de Ausztriának és Oroszországnak kormányai jogosítvák arra, hogy hasznának őket illető részét húzassák. Barátságos egyetértéssel azt kivihetik, azon nehézségeket pedig, melyek minden vállalkozásnak, de különösen ennek útját állhatnák, legyőzhetik. A világesemények oly helyzetet teremtettek, mely e terv megvalósulását megkönnyíti, sőt követeli. Most van e részben a kezdeményezés pillanata, mely nem oly hamar fog ismét visszatérni. Ebből úgy a kormányoknak, mint az államoknak kimondhatatlan előnyük keletkezne. Jelenleg a tengeri kereskedelem akadályozva lévén, ez a vállalkozás megkezdésének a legkedvezőbb időpontja, melyet ha megragadnak, előnye nem fog megszűnni akkor sem, ha a hajózás később az óceánon megint szabad lesz és jótékony versenyt fog teremteni.

De nincs vesztegetni való idő, és épp azért kellett sietnem, hogy igénytelen munkálatomat úgy, a mint azt gyenge erőm szolgáltatni képes, tökéletlenül és nem teljesen elkészítve is előterjeszthessem.

Ha nézeteimmel oly szerencsés leszek, hogy tetszéssel találkozandnak: azokat több anyag gyűjtése után és kidolgozásukra is több időt szánva, később jobban és tökéletesebben lehet majd kifejezésre juttatnom. Fenn is tartom magamnak, hogy kiegészítsem ezen dolgozatot.

A tilsiti béke megkötése után az angol-francia viszonyok békésebb alakulásának reménye annál élénkebb volt, minél hőbb óhajtotta a háború sanyarúságainak végét az emberiség. Az annyira óhajtott békés állapotok nem következtek be, és azokra hamarjában nincsen is kilátás. Azonban ezt a körülményt kereskedelmi tekintetben mi jól felhasználhatjuk.

A tilsiti béke idején a legnagyobb feszültséggel lesték, hogy miként fognak a közviszonyok bonyolódni. Hónapok teltek el, míg meglátszott, hogy a harc vihara mely irányban készül haladni, és hogy állandóbb béke csakugyan lesz-e vagy nem. Csupán akkor fogtam e tárgy kidolgozásához; de szándékom megvalósításában sok minden akadályozott, pedig ezen időpontot nem volt szabad tétlenül elmulasztanom. El kellett magamat határozni, hogy e dolgozatot, bármily tökéletlen is az, közzé tegyem, hogy mások figyelmét, akik azt hatályosabban mozdíthatják elő, annak célzatára terelhessem.

Azt kérdezhetné tőlem valaki, hogy miért foglalkozom ilyen javaslatokkal, hiszen nem vagyok miniszter? Erre feleletem: éppen azért, mivel nem vagyok miniszter! Ha az lennék, irodalmi vizsgálódásokra minden valószínűség szerint nem volna időm. — Kérem tekintsék ezen szerény dolgozatot előmunkálatnak és jóakarata felhívásnak, hogy a megpendített eszmék megbíráltatván, felhasználtassanak, vagy elvettessenek. — Van e részben egy tekintély, a kire hivatkozhatom; a kinek úgy hivatalos állása, valamint tudományossága egyaránt kimagasló volt. Ez Verulami Baco, Anglia nagy kanczellára, a tizenhetedik század ezen óriási lángelméje. Ő Organonjában ezt mondja: „A tudomány és irodalom, a menyinyiben a közügyek vitelének előmozdítására vonatkoznak, oda céloznak, hogy a dolgok gondosabb ítélettel kezdessenek és idéztessenek. Mert a feladatok megoldása tekintetében jártas emberek az ügyek lebonyolítására igen alkalmasak, de a legmagasrendű tanácsok megtalálásában szerencsésebbek az otthon dolgozó irodalmi férfiak.“

Lomnicz, 1808. évi május hó 15-én.

B. G.

I. FEJEZET.

Az európai világkereskedelem mostani állapotáról.

A világkereskedelemben legnagyobb részük volt az újabb időben az angoloknak. A francziák, hollandok, dánok, svédok, oroszok ez irányban jelentéktelen üzleteket csináltak. Az észak-amerikaiak a legutóbbi időben kereskedelmüket Európával egészen megszüntették. Az angolok előtt Napoleon hatalma által Európában a tengerpartok el vannak zárva. A Feszültség nagy és az nem is fog egyhamar megszűnni. Az angol államtitkár, Canning, a minap nyilvánosan kijelentette, hogy az angoloknak tenger feletti uralmukat még az örökös háborúk alatt is fenn kell tartani.

A nyugat- és kelet-indiai termékeket nem nélkülözhetjük és azokat vásárolni fogjuk, ha még oly drágák is. A kereskedelem pangása rontja az államok helyzetét. Bizonyára érdemes a tengerek mostani zárata mellett a kelet-indiai és levantei kereskedelemnek újabb utakat nyitni. Ha ezek az utak egyszer megnyíltak, használatni fognak és megmaradnak akkor is, ha később a tengeri hajózás szabadsága ismét helyreállítatik.

Az ipar és kereskedelem fokozzák a természet alkotó erejét s feltartóztathatlanul mindenütt jelentkeznek, a mint ennek lehetősége meg van; jelentkeznek, mint a nedvességek ömlése, melyek összefolynak, a mint lejtő van valahol. Meg vagyok róla győződve, hogy a világkereskedelemnek jelentékeny részét Kelet-India, Kína, Nagy-Tatárország, Perzsia, Arábia és Török-Ázsiából az orosz és osztrák országokon lehet vezetni, és hogy ezáltal egész Európa csak nyerne.

Ha oly szerencsés lennék, hogy értekezésemnek teljesen meggyőző erőt tudnék adni, s államférfiakat és nagykereskedőket buzdít-

hatnék arra, hogy e czélből egész erejökkel közreműködjenek, a kormányokat és Ausztriának, valamint Oroszországnak felséges monarcháit magukat is figyelmesekké tehetném arra, hogy ezen fontos tárgyat saját maguk megvizsgálni kegyeskedjenek, akkor ennek tudata az én lelket leginkább emelő jutalmam lenne.

Az európai kereskedelem most olyan állapotban van, hogy nem lehet már szomorúbb. Minden pang és meg van bénulva, s a hiány is rendkívül magas árak közt lebeg. Napoleon császár messze kiható tervét, mely oda irányult, hogy a britteket a continenstől elvágja, megvalósította. Az angoloktól Európa semmiféle kelet- és nyugat-indiai árukat nem kaphat, de a francia, spanyol, hollandi, orosz, dán, olasz, török és osztrák hajók sem hozhatnak ázsiai, afrikai és amerikai árukat, mert ebben megakadályozza őket a tengeri háború, a kalózkodás és úgy az angolok, mint a francziák erőszakos forgalmi intézkedései. Svédország, Angliának egyetlen szövetségese, kereskedelmi tekintetben semmiképp nem segíthet. Az észak-amerikaiak már korábban arra szorítottak, hogy kereskedelmi hajóik szállítmányait Angliában rakassák ki, és Franciaországban a certificat d'origine-eket mutassák fel. Most ők is háborús viszonyban vannak Angliával, és a kereskedelmi közlekedést Európával egyelőre megszüntették.

Ez a feszültség a kereskedelemre igen hátrányos következményekkel jár.

Nagy-Britanniában a kelet- és nyugat-indiai gyarmatárak rendkívüli módon felhalmozódnak, és saját ipari készítményeinek és gyártmányainak sincsen kelete.

Az európai szárazföld országai Kelet- és Nyugat-Indiából nem kapnak hozatalokat; az arab, kínai és levantei szállítmányokból szárazon Pex-zsia, Török- és Oroszországon keresztül csak igen kevés jut oda. Ezen szükségleti cikkek készletei mindinkább apadnak, és nemsokára egészen ki fognak fogyni; azok árai rettenetesen emelkednek, és legközelebb már nem is lesznek megfizethetők. Mert hát kit nem nyom a cukor, kávé, tea, gyapot, indigo, kinal'ahéj és a fűszerek drága volta? Mily magasra hágott a cochenille, cacao, sárgafa, kékfa, a szágó, fernambucco, mosusz, tus, gummi, balzsam, elefántcsont, drágakövek, gyöngyök, a festőanyagok stb ára? Ezek közül egy pár csak fényűzési cikk, de mostanság ezek használata általános már a szegényházakban is, sokkal inkább, mint valaha; a borsot, gyömbért, fűszert használja még a napszámos is.

Már ezen év január havában az említett termékeknek árai Amsterdamban a következő hallatlan magasságot érték el: a czukor $16\frac{1}{2}$ — $21\frac{1}{2}$ arany, tétés martinigres 18—20 arany. Fehér vagy terrés 22-23 arany. Havana moscovadc $19\frac{1}{2}$ — $21\frac{1}{2}$ arany. Fehér havana 22— $26\frac{1}{2}$ arany, rafinade 29—30 arany, melis $27\frac{1}{2}$ — $28\frac{1}{2}$ arany. Fehér candis 32—34 arany. — Surinami kávé 25—26 arany. Szt. Domingo 24— $25\frac{1}{2}$ arany. Cheribon 24—25 arany. Congoi tea 24—26 arany. Hay Sanchin 40—45 arany. Hay San 50—80 arany. Pecco 65—100 arany. — Virginiai dohány $9V_2$ —14 arany. Maryland $10\frac{1}{2}$ —15 arany. Varinos 42—44 arany. Portoricco 26—28 arany. — Pamut, berbice 74—78 arany. Fernambucco 110—120 arany. Maragnon 86—90 arany. Surate 42—45 arany. — Caracasi indigo 180—200 arany. Bengaliai 110-180 arany. — Fernambucco-fa 69 frt. Kéklá 24 Irt. Sárgafa 20 frt. Cochenille $75\frac{1}{2}$ frt.

Hamburgban a folyó év márczius havában a „Bericht der nordischen Miseellen“ szerint az árak következőleg alakultak: fernambuccoi pamut 160 arany, georgiai pamut ¹¹⁰ arany, kelet-indiai pamut 85 arany. Indigo Bengaliából 32—60 shilling. Nyers czukor 29—38 arany, finomított czukor 36—50 arany. Quer ziron. a szépfestéshez szükséges fahéj 100 márka. Kékfa 55 márka, sárgafa 35 márka.

Bécsben egy mázsa kávé került folyó évi február havában 350—370 frtba, a finomított czukor 240 frtba, a pamut 240 írtba, tehát még egyszer annyiba, mint egy pár évvel ezelőtt.

Pétervárott folyó évi márczius havában egy 40 fontos púd már 62 rubelbe került.** A kávéval és czukorral jelenleg a legkülönösebb üzérkedést folytatják. A trieszti kereskedők most Bécsben rendelnek ezukrot és kávé, s a hamburgi kereskedők nürnbergi és augsburgi üzletbarátaiknál kérdezősködnek, hogy vajjon nem képesek-e nekik ezukrot és kávé átengedni? A törökök nekünk mokka-kávé küldenek Arábiából és jáva-kávé Egyiptomból; de ez mind nagyon kevés, mert ők maguk is sokat fogyasztanak. Pamutot a törökök küldenek nekünk nagyobb mennyiségben, a mi azonban ezen cikk nagy fogyasztása mellett az indiai pamut elmaradását egyáltalán nem pótolhatja. Az egyes kisebb kísérletek a gyapotbokor termelésével Európában alig jöhetnek számba, a mint az európai selyemszükségleteink fedezésére szintén vajmi kevés.

* „Allgemeine Zeitung“ 18C8. évi 25. szám. A mennyiség mázsákban értendő.

** „Allgemeine Zeitung“ 1808. évi 98. szám.

Ez a rövid leírás szembetűnően hiányos. A fővárosokban, Bécsben, Budán, Prágában. Lemberg és Triesztben nem volna nehéz a szükséges adatokat összegyűjteni, hogy állításaimat tényekkel igazolhassam. Egyébiránt mindenki előtt világos Így is, hogy indiai árukban nagy hiány mutatkozik, és azok árai rendkívül emelkednek, és hogy ennél fogva az európai szárazföldre nézve nagyon kívánatos és nagyon hasznos volna, ha az ázsiai és indiai termékeket Európába más úton lehetne behozni. Kifogom mutatni, hogy ezt a fontos világkereskedelmet nagyon jól lehetne Európába az osztrák és orosz államokon keresztül vezetni.

II. FEJEZET.

Az ázsiai-európai világkereskedelemnek az osztrák és orosz államokon keresztül való vezetéséről.

Ha az ember egy tekintetet vet Európa és Ázsia térképére, akkor azonnal látja, hogy az osztrák császárság az északkeleti és délnyugati Európa között a közepet foglalja el. A nagy orosz császári állam pedig Európa és Ázsia északi részén terül el; mélyen lenyúlik délre, és mind a kettő arra látszik rendeltetve lenni, hogy barátságos egyetértésben élvén, az éghajlat különböző volta folytán egymást termékekkel lássák el, e mellett pedig egy nagy részét az ázsiai-európai világkereskedelemnek is átvegyék.

A természetes rendeltetés és irányzat az iparnak és kereskedelemnek legbiztosabb vezérfonala. Ez elméletileg és gyakorlatilag is minden kétség felett igaz. Az erőszakos eszközök azonban elronthatnak mindent, de nem idézik elő azt a virágzást, mely a természet rendjének tiszteletben tartása mellett magától következnek be.

III. FEJEZET.

Az ausztriai császárság.

Délfelé ezen monarchia birtokában van az adriai tengerpartnak a hajózásra nézve legalkalmasabb része, és ez által a váromány arra a messze terjedő kereskedelemre, mely által egykor a büszke Velence hatalmasan virágzott. Ez a tengerpart a hajózás kívánalmainak sokkal jobban megfelel, mint az ellenkező oldalon fekvő olasz. Több és jobb kikötői vannak; Trieszt, Fiume, Zengg, Buccari, Porto Re kilátással bírnak arra, hogy nagy kereskedelmi városok legyenek. És már most is a kedvezőtlen körülmények nyomása mellett a levantei kereskedelem igen nagy részének birtokában vannak. A hajózható folyók, a Száva, Dráva s az európai folyók királynéja, a Duna keletre folynak, hogy a Fekete-tengerbe ömöljenek, a mely Ázsiával határos s a Földközi-tengerrel összeköttetésben áll, és közlekedni képes a Kaspival is. A Duna az ausztriai államtestet középen vágja keresztül; az ide való folyók legnagyobb részét felveszi, nevezetesen: a Salzával egyesült Innt, az Enset, a Traunt, a Morvát, a Drávát, a Murát, a Szávát, a Kulpát, az Unnát, az Illovát, a Vágót, a Garamot, a Rábát, a Sárvizet, a Tiszát, ennek mellékfolyóival, a Hernáddal, Sajóval, Szamossal, Marossal és Temessel együtt. A Duna már Eltöltői — Németországban — kezdve nagyon jól hajózható, és a természet által arra, van rendeltetve, hogy Európa és Ázsia fő összekötő útja legyen.*

* Egy francia hivatalos lapban nem régen a következő nyilatkozat volt olvasható: „Franciaország és Ausztria között, — úgy hallatszik — tárgyalások folynak a Dunának Ázsiával való összeköttetése iránt, hogy az Archipollaguson való kerülés megtakarítható legyen. A Duna már Ulmnál hajózható és 400 mértföldnyi útjának befejeztével a Fekete-tengerbe ömlik, úgy, hogy egész addig

Az északi kereskedelem céljaira az Elbét, Oderát, Poprádot, Duna-
 jeczet, Visztulát, az Oltót és Dnyesztort nagyon jól lehetne hasz-
 nálni. A termelvények és szükségek különböző volta északon és
 délen igen nagy; az osztrák császárság fekvésénél fogva mind
 a kettőt egyesíti, és azzal a természetes rendeltetéssel bír, hogy
 mind a kettőnek kezet nyújtván, szükségeiket kölcsönösen kielé-
 gítse, és így mind a két oldalról nyereséget húzzon. Délre és északra
 saját termelvényeink bőségét, úgy a természetit (nyersét), valamint
 a mesterségest (iparit) kivihetjük. Nevezetesen északra szállíthatunk
 sőt a varsói hercegségbe, Porosz- és Oroszországba; bort Lengyel-
 Orosz-, Porosz-, Svédországba és Dániába; dohányt ugyanoda,
 len- és gyapjúárukat, posztókat, bengebogyót (Kreuzbeere), kőris-
 bogarat. üveget, sárgarezet, vasárukat, dárdanyt (antimoniumot),
 kobaltot (kékenyt) főleg Oroszországba; azután faárukat, ólmot, ónt,
 komlót, gubacsot, papirt, selyemszöveteket, nürnbergi és galanterie-
 árukat is.

Délre szállíthatnánk: gabonát, dohányt, sáfrányt, szarvas-
 marhát, fagyút, hajóépítő fát, bőroket, higanyt, kobaltot, timsót,
 aczelt, vasat, sárgarezet, üveget, csiszolt köveket, gáliczkövet,
 kenet, vásznat, szöveteket, posztót, kalapokat, gubacsot, kőedény-
 anyagot, porcellánt, bútorokat, fegyvereket, tükröt, kocsikat, főleg
 Törökországba. Azután irhákat, bőroket, mézet, viaszkot, hamu-
 zsirt, szurkot, besózott húst, pálinkát stb.

Délről és északról behozhatnék, a mi nekünk kell, vagy a
 mit nyereséggel tovább adhatnánk.

Nevezetesen behozhatnánk északról: szörme-árukat, nyers és
 feldolgozott bőroket, irhákat, borostyánt, lenmagot, finom ágtyoliakat,
 mézet, viaszkot, tengeri halakat stb.

lehet árukat hajón vinni azon. A Duna torkolatától kezdve egész Ismidig, vagy
 Nikomédiáig Anatóniában, egy sok görög által lakott nevezetes és kikötővel bíró
 kereskedelmi városig, hajózhatni a Fekete-tengeren, úgy, hogy ez úton az angol
 kalózhajókat ki lehet kerülni, és Ismidből közvetlen kereskedelmet folytatni.
 Ha tehát a két császár a hajózásnak biztonságát a Dunán Belgrádtól lefelé
 Törökország nagy urától ki fogják eszközölni, akkor Franciaország, Svajcz,
 Németország, Ausztria és Magyarország minden áruikat akadály nélkül küldhetik
 ki és vihetik be ez úton.“

Hogy mennyire északfelé vonja a természetes áramlat a kereskedést,
 annak bizonyítékául szolgál az a körülmény is, hogy habár a magyar északi
 kereskedelem minden oldalról szorongattatik is, az tökéletesen nem nyomattói.
 A bor fölületesen számítva 100%-os (érték) vámot fizet és mégis nagy mennyi-
 ségben szállíttatik ki. Mily lendületet nyerhetne a kereskedelem, ha akadályai
 elháríttatnának, és így annak menete megkönnyíttetnék?

Délről hozhatnánk be: faolajat, selymet, selyem-árukat, pamutot, narancsot, citromot. fügét, mazsolaszőlőt, festő- és fűszer-árukat stb.

Ilyen alakban van része az ausztriai császárságnak az európai kereskedelemben. Es Oroszországgal egyetértve ez a két hatalom az ázsiai-európai világkereskedelmet nagyrészt magához ragadtná; kereskedelmi közlekedést nyithatna meg Khina, India, Perzsia és Arábiával karavánok útján a Kaspi-, Fekete- és Adriai-tengeren és Törökországon keresztül, a mely réven az ázsiai árukat első kézből kaphatná, részint a saját használatára, részint további nyereséges eladás végett, úgy közvetlenül, mint közvetve a kormány, mint olyan, és az állam egészben véve is; továbbá annak részei szintén sokat nyerhetnének így. Szilárd kereskedelmi utak az Adriai-tenger partján (a Karolina, a Josefina és most az új Lujza-út) és az ausztriai monarchia többi részeiben, ha nem is mindenütt, de már sok helyen léteznek, s a különböző összekötő csatornáknak lehetősége és kivihetősége be van bizonyítva. Ha az Adriai-tengert a Kulpa, Száva, Duna, Tisza, Hernád, Poprád, Dunajecz és Visztula segélyével egyszer összekötötték a Balti-tengerrel, akkor Európának két nagy fele az ausztriai államtesten egyesítve lenne, és pedig a legrövidebb s a legkönnyebb úton. Trieszt, Fiume, Bécs, Pest, Tokaj, Danzig, Stettin, Stockholm, Pétervár, Konstantinápoly, Várna, Odessza, Azov, Asztrakán, Szmyrna és Alexandria egymásnak kezét nyújtanak. E részben nagyon becses előmunkálatok már II. József császár korában is tétettek. Azok eredménye Maire mérnök általános és hat különös térképén foglaltatik. Ki vannak tüntetve rajtok a mértanilag fölvetett és kiszámított útegyesítési pontok. Az Adriai-tengernek a Kulpával, a Kulpának a Drávával és Szávával, azután a Kábának, az Ensnek, a Balatonnak és Fertő tónak, továbbá a Dunának és Moldvának az Elbével, a Vágnak a Popráddal, Dunajeczczel és Visztulával, a Visztulának a Dnyeszterrel, az Oltnak a Marossal, a Tiszának a Dunával és Visztulával való összeköttetése. Ha ezek a vízi közlekedési utak megvalósíttatnának, annak előnyei rendkívüliek lennének. Most az európai kereskedelem nagy kerülő utat csinál a Földközítengeren, az Atlanti Océánon keresztül a Baltitengerbe és északi Európába.* Miután mindazon

* Van az északi kereskedelemnek egy ága, mely a szárazföldön Lipszén keresztül — a lipcsei sokadalom által — vezet, és a mely javaslatomnak kivihetősége mellett hangosan szól. A nagy kereskedelmi üzleteket Lipcse a maga sokadalma szabadságának köszönheti.

kereskedelmi utak nagy területet csinálnak, és semmi esetre sem részesülnek oly támogatásban, mint a minőben az osztrák és orosz monarchiák barátságos egyetértés mellett azokat részesíthetnék, nincs benne kétség, hogy azok kormányai ezt a kereskedelmet alig kiszámítható nagy nyereséggel hatalmukba keríthetnék. A mi borunk, dohányunk, gubacsunk, ónunk, kobaltunk, dárdanyunk, a higany, só, üveg, tükör, aczélgyártmányok, a gyapjú és pamutárunk, a festőanyagok az északra nézve könnyebben megszerezhetők tőlünk, mint a távolabb eső országokból, és pedig annál könnyebben, mivel egy részök csereforgalom útján szerezhető meg nálunk, mert mi értünk északi termékeket, mint nyers és kidolgozott bőroket, szörméket, vízahólyagot, heringet, tengeri halakat vehetünk át, melyeket azután részben délre és nyugatra tovább adhatunk. Ha a szász kormány ezt a kereskedelmet Lipcsén át magához vonhatta, pedig azt egyáltalán nem támogathatta oly túlnyomó erővel, hogyan ne érhetnék el mi ugyanazt, minthogy e részben annyi előnyünk van. Ha ehhez még tekintetbe vétetik, hogy ezen két monarchiának egyesült erejével az ázsiai kereskedelemnek nagyon jó ut nyitattik ez oldalon, belátható, hogy ez oly kereskedelmi áramlatot idézne elő, melynek gyümölcsöző volta minden abban résztvevő érdekelt felet erősítene, s a gazdasági élet legvékonyabb gyökérszálaig elhathatna.

Nem bir jelentőséggel az az ellenvetés, hogy az osztrák monarchia szárazföldi hatalom, következőképp az ily nagyszabású kereskedelemre nem való. Svájc sokkal inkább a szárazföldön fekszik, s azt a legmagasabb és legzordabb heglánczok zárják körül, s a kereskedelem és ipar által mégis minő virágzáshoz jutott el. A szárazföldnek kellő közepén fekvő szász királyság mily jelentékeny részt vesz az európai kereskedelemben és a nagy ipari tevékenységben! Következtesen ebből mindenki monarchiánk részben teljesen kihasználatlan erőire, azokra az előnyökre, melyekkel részünkre az Adriai-tenger és a levantei kereskedelemben való legközelebbi részesedés kínálkozik. Arra a fenséges Dunára, mely bennünket a Fekete-tengerrel és Ázsia közepével összeköt; arra a legközelebbi várományra, melylycl bírunk a tekintetben, hogy az éppen oly elhanyagolt, mint termékeny Törökországból hasznot huzzunk; azokra a folyókra, melyek észak felé áramlanak és jószágaink fölöslegének bőséges eladásával kínálkoznak azon hatalmas segédeszközök révén, melyeket az ausztriai monarchia uralkodójának komoly akarata ezen célra előteremthet. Gondolják

meg ezt az érdekeltek elfogulatlanul, s ne engedje a közönség magát a megszokott szűk látkör által aggodalmasan korlátoltatni. Akkor meggyőződhetik ezen nagy és hazafias gondolatnak hasznosságáról és kivihetőségéről, és nem engedendi magát elriasztani sem a csak látszaton alapuló kételyekkel, sem azon nehézségek által, melyek minden nagyobb vállalkozással együtt járnak.

IV. FEJEZET.

Az orosz császári állam.

E birodalomnak az európa-ázsiai világkereskedelmet tekintve a legkedvezőbb fekvése és kitűnő előnyei vannak. Oroszország, a világ ezen legnagyobb birodalma, melynek területe 842,302 □ mérföld, a legmagasabb északról kiindulva, mélyen nyúlik Európába és Ázsiába. Oroszországot határolják nyugaton Svédország, a Keleti-tenger, a Finn-tengeröböl. Poroszország, a Varsói nagyhercegség és a mi Galicziánk; északról a Jeges-tengeren kívül a Fehér-tenger; keletről a keleti Világ-tenger Ázsia és Amerika között; délről Moldva, Bessarábia, a Fekete-tenger, Kaukázus, Kína, Perzsia ázsiai Törökország és Ázsiától délre még Japán is. Csupa természetes rendeltetési helyek a forgalom részére és meghívók az európa-ázsiai világkereskedelemhez. Az összeköttetéseket megkönnyítő fő folyók ezek: a Néva, mely a Finn-tengeröbölbe szakad; a Dűna, mely a Keleti-tengerbe ömlik; a Dnyeper, mely a Búggal egyesülve a Fekete tengerbe torkollik. Az Európa és Ázsia közt határfolyót képező Don szintén a Fekete-tengerbe ömlik; a Volga, egyike a legnagyobb folyamoknak, Asztrakannál a Kaspi-tengerbe szakad; a Drina Archangelnél a Fehér-tengerbe folyik. Az Ob, Jenisei és Léna a mi szempontunkból kevésbé jelentékenyek, mert Szibérián keresztül a Jeges-tengerbe folynak.

Közlekedési csatornák máris létesítettek, névszerint: a 104 verst hosszú, 10 fonál széles és 7—10 láb mély Ladoga-csatorna, mely a Volgát a Névával egyesíti; a Reva-csatorna, mely Moszkvát köti össze a Volgával; ehhez jön a tweri csatorna, mely az Usztát köti össze a Tverczával. Ezen három csatorna által közlekedik a Kaspi-tenger a Keleti-tengerrel. Van azonkívül egy csatorna a Volgának a Donnal való egyesítésére, másik kettő pedig még Nagy Péter alatt terveztetett, de mostanáig nem létesült.

A postajáratok egész Kínáig vannak berendezve. Az utak is, tekintve a birodalom irtózatossá kiterjedését, elég jó karban vannak.

Termékek tekintetében, melyek a kereskedelem tárgyai. Oroszország termékeny részei eléggé meg vannak áldva. Gabonája bővében van és abból évenként 3.000,000 rubel értékűt visz ki; kendert 8—9 millió rubel árú ad el a külföldre évenként. Lenmag évenként 1 millió rubelért adatik el. Len, hajóépületfa, kátrány, szurok, hamuzsír, viasz, mész, vágómarha, faggyú, bőrök, lovak, szörmeárúk, ruhák stb. nagyon nyereséges kereskedelem tárgyai* Oroszországnak igen jelentékeny nagy ipartelepei (manufacturái) és gyárai vannak, melyek bagariát talpbőröket, szattyánt, halcsontot (Asztrakanban), szappant, faggyúgyertyákat (Kazánban), melyek a Keleti-tenger valamennyi kikötőjében használtatnak, vitorlavásznat,** vásznat,*** harnuzsírt készítenek, melyből évenként 400,000 rubel értékű szállítatik ki. Pétervárott 8 cukorfőzde, 6 paszománygyár, 1 porcellán és tükörgyár létezik. Vannak még Moszkva, Kazán, Voronezs városokban is gyárak; 600 gyapjút földolgozó ipartelep működik az országban, továbbá sok selyem-ipartelep (manufacturen), melyek perzsiái és kínai selymet dolgoznak fel; fém- és üvegárúk Kínába vitetnek ki. Tulában létezik egy fegyvergyár, mely egész Oroszországot ellátja fegyverrel.**** Viszont Oroszországba bevitetnek kelet- és nyugat-indiai termékek; bor Magyarországból, Franciaországból, Porlugalliából és Itáliából; sör Angliából, pamut Kínából és Kelet-Indiából, selyem Perzsiából; ólom, ón, gyapjuárúk. Ebből a bevétel 1793-ban volt 3.080,972 rubel értékű. Bevitetnek kaszák, vas és fémárúk, galanteria-árúk stb.

Az ázsiai kereskedelemnek három külkereskedelmi ága van.

Az első a Fekete-tengerre, a Levanteba a Fekete-tenger több kikötőjéből folytatattatik. Abban a legnagyobbrésze van Ozakow, Cherson, Taganrog, Azow, Kaffa***** és Odesszának, mely egészen újonnan keletkezett, de gyorsan és hatalmasan gyarapszik. Ezen az úton küld Oroszország a külföldre hajóköteleket, vasat, káviárt, bőrt, vaját, szörmeket, vásznat, sőt, búzát stb. Ellenben kap bort, kávé, selymet, rizst és más levantei árukat. Az 1793. évben az orosz

* *Güldenstedt*: Discours académique sur les produits de la Russie propres à soutenir la balance du Commerce.

Storch: Gemälde des russischen Reichs, 1787.

** Kalugában.

*** 1793-ban 1.678,701 rubel értékű vitetett ki.

**** Hermann: Statistische Schilderung von Russland, 1790.

***** Theodózia.

kivitel ezen kikötők révén 1.189,039 rubelra rúgott; a behozatal kisebb volt.*

Az ázsiai kereskedelemnek másik ága Asztrakánon és a Kaspi-tengeren keresztül megy Perzsiába. Asztrakán nagy lerakódó helye a perzsa, tatár, örmény és indiai áruknak. Ezen kereskedelmi utón sok csereüzletet folytatnak, és Oroszország posztókat, festőanyagokat és fémárukat cserél be selyem, pamut és indiaitermékekért.**

A harmadik ág a nagy tatár területen és Közép-Ázsia országain keresztül megy Kinába. Fővási helyek e részben Kiachta orosz város és Marmaosin kínai város. A kereskedelmi forgalom értéke évenként meghaladja a 4 millió rubelt.***

A kirgizekkel, bocharaikkal és Közép-Ázsia más néptörzseivel fontos cserekereskedést folytatnak Orenburg, Petropavlovsk, Troiczk, Semipalatinsk szibériai városokban. Ezek a népségek főleg szarvasmarhát, lovakat, juhokat, göndör báránybundákat, pamutot, gyolcsot, scdyemszöveteket és ezüst rudakat is hoznak, s azokért posztókat, vasedényeket, tükröt, üveg-korallt. festőanyagokat, szőrméket kapnak. Az egész forgalom mintegy 3.000.000 rubelra rúg.**** A Déli-tenger, tulajdonképp Csendes-tenger mellett fekvő Ochoezktől, habár veszélyes, de nyereséges hajózást folytatnak az aleuti szigetekre és Észak-Amerikának szőrmékben gazdag tengerpartjaira. a hol a vállalkozók állítólag 100—300 százalék nyereséget biztosítanak maguknak.

Az oroszok európai kereskedelme szárazon a varsói nagyhercegségbe, az osztrák Galicziába Brodyn át, és Bukovinán keresztül Erdélybe irányul; de ez jelentéktelen. Sokkal fontosabb az európai kereskedelemnek azon ága, mely Archangeltől, Pétervártól, Rigától a Keleti-tengeren, a szárazon pedig Lipcsén át megy. Az oroszok főleg gabonát, bagariabőrt, kátrányt, halzsirt, hamuzsirt, vitorlavásznat, bőröket, irhákat, szőrméket visznek ki, s gyártmányokat és más iparcikkeket vásárolnak. Az 1795. évben a kivitel csak Pétervárról 31.767,952 rubelre, a bevétel pedig 23.019,175 rubelre rúgott. Boltin az oroszok nyereségét az európai kereskedelemből 5 000,000 rubelre teszi.*****

* *Sprengel*: Statistik v. Russland. — *Müller*: Geschichte der Handlung zwischen Russland und Türkei.

** *Müller és Güldenstedt*: Geschichte der Russischen Handlung.

*** *Müller*: Geschichte III. k. VIII. t. — *Pallas*: Reisen, II. k.

**** *Pallas*: Reisen, IV. kötet.

***** *Csalkov*: Beschreibung des russischen Handels 1782. — *Busse*: Petersburger Journal. — *Starch*: Historisch statistisches Gemälde des russischen Reichs, ugyanannak folyóirata: Russland unter Alexander s Regierung.

V. FEJEZET.

Következtetések.

Az ausztriai és orosz államok ezen rövid kereskedelem-statisztikai áttekintéséből kiviláglik:

1. hogy ez a két monarchia egymással a legelőnyösebb kereskedelmet folytathatja, melynek útja ugyan jelenleg is nyitva áll, de oly mértékben, oly könnyűséggel és oly nyereséggel az mind a két oldalon korántsem folytattatik, mint a mennyire kétségtelenül lehetséges volna. A Poprádon, Dunajeczen, Visztulán és Oderán minden orosz keleti tengeri partot elérhetünk, s Galicziát, Bukovínát, európai Oroszország déli részét, továbbá a Dunán a Fekete-tenger valamennyi nagy vásárhelyét elláthatjuk borral, dohánynyal, gubacsossal, szárított gyümölcscsel, dárdanyal, kobalttal, gyártmányokkal és más iparcikkkel. Viszont ez úton hozhatunk mindent, a mi nekünk Oroszországból kell, bőroket, irhákat, szőrmét és mindenféle ázsiai terméket;

2. hogy habár mindegyike ezen államoknak külön is hathatósan előmozdíthatná az európai-ázsiai kereskedelem fejlődését, mert erre mind a kettő, de különösen Oroszország hatalmas segéd-eszközök felett rendelkezik azért, hogy Ázsiába mélyen benyulik, és ezen tőszomszédsága által a többi ottani országokkal sok és könnyű módja van annak folytatására. Azonban másrészt Oroszország egy állammal sem tarthat fenn Európában nyereségesebb kereskedelmi összeköttetést, mint ezen monarchia államainak területével, a mit annak természetes irányzata, termékeik kölcsönös szükséglete, az államok fekvése, sőt politikai érdekeik és a jövőben való kilátásaik is megkívánnak. Miután az osztrák monarchia a maga részéről az összeköttetést Ázsiával a Dunán, az Adriai- és Föld-

közi-tengeren felhasználhatja, semmi kétséget sem szenvedhet, hogy a nevezett két hatalommal való összeköttetése a jelzett célra és közös erővel megvalósítandó terveik egybehangzása az üdvös siker csálhatatlan, biztos reményét nyújtáná;

3. hogy tehát ha ezen két hatalom egyetértene, közösen, vállvetve az európai-ázsiai világkereskedelem nagyrészét mind a két fél nagy nyereségével magához ragadhatná, a mi ellen az európai hatalmaknak és különösen a francia kormánynak nem lesz kifogása, miután maga is oda törekszik, hogy Angliának uralmát és egyedárúságát a tengerek felett megszüntesse, a hajózás és a kereskedelem szabadságát biztosítsa, s új kereskedelmi utakat nyisson és azokat szaporítsa.

Ha az Adriai-tenger a legrövidebb vonalon összeköttetésbe jön az ausztriai monarchián keresztül a Baltival, ha a levantei kereskedelmet erre az útra lehet terelni, ha a Duna és a Fekete-tenger kapcsolatba hoz bennünket az ázsiai karavánokkal, a Kaspi-tengerrel, a Perzsiai-tengeröböllel és a perzsa-indiai kereskedelemmel, ha Oroszország közlekedését Kínával, a tatár területekkel és Indiával szélesbörűvé és könnyebbé teszi, ha kereskedelmét Perzsia és India irányában kiterjeszti, akkor nincs benne kétség, a mit az alábbiakban még bővebben fogok kifejteni, hogy a kelet-india-ázsiai kereskedelmet mifelénk lehet vezetni.

Az a régi és mindenestre nagyon figyelemreméltó javaslat, mely szerint az Azsia és Afrika közötti földszorost Sueznél át kell törni, s így a Vörös-tenger a Földközi-tengerrel összekötendő, és a kelet-indiai kereskedelmet ez oldalon kell Európába vezetni, kedvező körülmények közt nemcsak kivihető, hanem bizton várható, hogy idővel nagy haszonnal az meg is fog valósítani. De az én javaslatomnak e terv nem áll útjában, mert a suezi földszoros áttörése nem oly hamar fog létrejönni; a Vörös-lenger nem oly könnyen, és nagy kereskedelmi hajókkal éppen nem hajózható; a passzátszelek a hajózást Afrika és Ázsia közt sokáig fenntartják, miként ezt a Kelet-Indiába járó hajósok nagyon is jól tudják. Az arabok, beduinok és mamelukok oly népségek, melyek a kereskedelmet éppenséggel nem mozdítják elő, s rablótámadásokat szívesen és minden alkalommal megengednek maguknak. Ez oldalról tehát nehézségek léteznek, melyek oly nagyok, ha nem nagyobbak, mint a minőknek az én javaslatom van kitéve. — Azonban, ha a suezi kereskedelmi víziút keresztül is lesz törve, az osztrák-országi ázsiai utat nem fogja megsemmisíteni, épp oly kevésbé, mint a Jóremény-

foka körüli víziút. Mindezen utak megállhatnak egymás mellett, s így annál inkább megakadályozzák a káros egyedárúságot és a kizárólagos uralmat a kereskedelemben. Ha azután egyszer az orosz-osztrák-ázsiai kereskedelmi út be lesz rendezve, a mire most a legkedvezőbb időpont kínálkozik, akkor később is meg fog maradni, és saját ereje által tartamja fenn magát, az akadályokat és az ütközőket elhárítván a saját útjából. A többi utak versenyétől sem lesz mit tartania, és különösen a szuezi földszoros áttörését a Földközi-, Adriai- és Fekete-tengerről jól felfogja használni.

Perzsia oly ország, mely e tekintetben sok becses dologgal kínálkozik. A lakosok előnyösen válnak ki; azok békeszeretők, ipari tekintetben szorgalmasok, emberségesek; sokat adnak a hűségre és megbízhatóságra. Perzsiának sok nyers terménye és iparczikke van; az közvetlen forgalmat tart fenn Indiával és ennek jóindulatú, de puha népeivel. Finom selyme és gyapja magának bőven van, melyeket Aleppoba, Szmyrnába, Konstantinápolyba részint nyersen, részint feldolgozva szállít ki. Pamut, fűszerek, kámfor, déli gyümölcsök, bor, kitűnő lovak, szarvasmarha vannak Perzsiában is bőven. A földművelés ott virágzó állapotnak örvend. Mechanikai művészetben a perzsák tovább jutottak, mint a törökök. Sőt a ruhafestés mesterségében haladottabbak, mint mi európaiak.

A selyemszövetek készítését, úgy az egyszerűeket, valamint az arannyal és finom gyapjúval átszötteket nagyon tökéletesítették. A bőrmunkák is igen jók náluk. — A perzsiai kereskedelem azelőtt sokkal kiterjedtebb volt, mint most, mert a XVIII. század második felében nagyon hanyatlott. Oroszországnak kereskedelmi összeköttetései vele azon idő óta meg is szakadtak, és most nagyon alkalmas módon volnának megújíthatók. Ellenben Perzsiának kereskedelmi összeköttetései Kelet-Indiával bővültek, mert az indiai népek az angol kormányzó nyomása miatt elkeseredve, a hol csak lehet, más nemzetekkel örömezt lépnek összeköttetésbe.

Napoleon császár ezt a hangulatot fel akarván használni, francia követséget létesített Perzsiában, és a perzsa követ nemrégiben volt Párizsban.*

* Parisban a figyelem Indiára irányul; ezt abból is lehet látni, mert Indiára vonatkozó több mű jelent meg ott, melyek közül különösen dicsértetik ez: *Essai historique géographique politique sur l'Indostan*, par Legout, 1807. Én nem használhattam, de kétségtelenül sok felhasználni való foglaltatik benne.

Úgy a mostani perzsa sah, valamint a trónörökös is összeköttetéseket keresnek Európával, s az európai közművelődést és ipar terjedését államukban előmozdítják.*

Ha ezen kereskedelmi út egyszer be lesz rendezve, az esetben fenntartaná magát és kiterjeszkednék akkor is, ha a béke Angol- és Franciaország között helyre is lesz állítva, s a Jöremény-fokának körülhajózása akadálytalanul fog is végbemehetni. Ennek a körülhajózásnak úgyis sok nehézsége van; az sok időbe — rendszeren két évbe — kerül. Milyen kerülő útra, mennyi költségre és időre van szükség, hogy a bengaliai tengeröblből, vagy Sziamból Afrika körül az Atlanti-oczeánon át a Keleti-tengerbe hajózhassanak, és onnan azután szárazon szállítsák az indiai termékeket. Ez több, mint a földközi utazás. Itt van e helyett az út Perzsián, vagy a Perzsa-öblön Bassorán át a Földközi-tengerbe, vagy a Kaspi-tengerről Asztrakánon keresztül és a Fekete-tengeren Európába, mely sokkal rövidebb; komoly akarat mellett a rajta felmerülhető nehézségek is elháríthatók.

Ezen ut részletes tervét akkor kellene kidolgozni, ha a javaslat általában elfogadtatott. Mert a mi nekem lehetetlen, az a kormánynak könnyű lesz, t. i. a szükséges adatokat beszerezni, hogy a legjobb, legbiztosabb és legolcsóbb útját és módját a kereskedelemnek ki lehessen számítani. — Kereskedelmi társulatok a kormány tevékeny oltalma alatt és alkalmazott ügyvivők a legkiválóbb vásárhelyeken a terv megvalósításának alkalmasint a leghatékonyabb eszközei lennének.

* Oliviers: Voyage dans l'empire Ottoman et la Perse, fait par ordre du gouvernement.

VI. FEJEZET.

Részletes nézetek.

Nem lesz fölösleges idecsatolni azon áruk jegyzékét, melyek az említett utón a kereskedelem tárgyai lehetnének, és pedig:

1. Behozatnának az összes ázsiai-indiai termékek: ezukor, kávé, fűszer, tömjén, myrha, balzsam, kámfor, illatszerek, pamut, spanyolnád, vigogne, sok faja a drága fanemeknek: mahagóni, puszpáng, kampes-fa, lignum sanctum, sárga-fa, fekete-fa stb.; korallok, gummi, parafa, indigó, kínai fahéj, szágó, kókusz, áloe, gyömbér, bors, opium, tea, tus, kapri, vanília, kakaó, mosusz, ámbra, drága olajok, rum, cosenil, gyöngyök, drágakövek, arany, stb. — Mindez úgy saját használatra, valamint az, ismételés céljából behozatnék.

2. Az ausztriai monarchia államai kivihetnének északra és keletre: bort, pálinkát, dohányt, gubacsot, üveget, tükröt, sárgarezet, ólmot, kénesöt, dárdanyt (antimonium), kobaltot, fűszereket sáfrányt, citromot, narancsot, szárított gyümölcsöket, benge-bogyót (Kreuzbeere), körisbogarát, ként, sót, stb. Ezért viszont onnan behozatnának: nyers bőrt, irhát, szőrmét, lent, kendert, borostyánt, tengeri halakat, kikészített bőrt, bagáriát, teát, fűszerárakat, pamutot, selymet és mindenféle keleti árut, úgy saját használatra, mint további eladás végett.

Nyugatfelé képeznék a kivitel tárgyait: levantei, indiai, ázsiai áruk, hizott marha, besózott hús, dohány, bor, gubacs, vas, vörösréz, sárgarézárak, vászon, kender, vitorla-vászon, nyers bőrök, irhák, gabona, sáfrány, rizs, komló, timsó, stb.

A beviteli cikkek lehetnének: gyártmányok, gyarmataruk, posztók, selyemszövetek, gyapjú és lengyártmányok, fényűzési

czikkek, könyvek, rézmetszetek, stb. úgy saját használatra, mint újból való eladás céljából.

Délfelé a kivitel képezhetné Törökország irányában és javaslatom szerint Ázsiába: vas, vörös- és sárgarézárúk, üveg, tükör, porcellán, kocsik, bútorok, asztalneműek, bőrmunkák, aczélgyártmányok, órák, stb.

A kivitel lenne: faolaj, fagyapot, kávé, cukor, fűszerárúk, fűszer, mazsola, narancs, citrom, teveszór, festőanyagok, selyem, gummi, déli gyümölcsök, rizs úgy saját használatra, mint további eladás céljából.

3. Oroszország nyugatfelé eladhatna: szőrméket, nyers bőrt, irhákat, lent, kendert, tengeri halakat, bőrmunkákat, gabonát, vaját, mézet, káviárt, hajóköteleket, vitorlavásznat, hajóépületfát, faggyút, szurkot és mindenféle ázsiai, perzsa, kínai és keletindiai árukat.

Bevitele volna: bor, dohány, gubacs, üveg, tükör, posztók, gyapjuárúk, ólom, ón, vas, sárgaréz, aczélárúk, iparczikkek, műiparczikkek.

Délfelé lehetne a kivitel: nyers bőrök, irhák, búza, rozs, vas, réz, sárgaréz, üveg, posztók, gyapjuárúk, vászon, pálinka, mindenféle gyártmány, melyek déli Ázsiában találhatnak keletre.

A behozatal lenne: mindenféle perzsa, arab, tatár, kínai, indiai termelvények, úgy saját használatra, mint ismételi eladás céljából. így venné át Ausztria és Oroszország minden nemét a kereskedelemnek: az activ, az átviteli, az üzérkedő és a bizományi kereskedést, és így kerítené az ázsia-európai világkereskedelem főrésztét hatalmába.

E tekintetben azzal a kifogással kell találkozunk, hogy az ily nagyszabású ipar és kereskedelem monarchikus államoknak nem való, mert a katonaságot elernyeszti, az örökletes nemesség pedig elfajul mellette. De hát vájjon az ipar és kereskedelem miért ne lenne való valamely monarchiának? Hiszen az illik és használ mindenféle kormányformának, és azokat egyaránl emeli, a monarchiát, arisztokracziát, demokracziát, az arisztokratikus és demokratikus monarchiát egyformán; ezt bizonyítja a történéll is. Anglia, Franciaország, Poroszország, Észak-Amerika, Kína, a londoni kelet-indiai társaság a maga indiai császárságaival erre vonatkozó mostani példák. A régibbek: Velence, Hollandia, Genua, Spanyolország. Még régiebbek: Phoeniczia, Egyiptom, Görögország, Róma, Karthago. Sem a született nemesség előjogai, sem a katonai vitézség nem szenved alatta. A flegmatikus hollandiak ugyanazon

időben voltak a legnagyobb kereskedők és a legnagyobb tengeri hősök, miként a velenceiek a legnagyobb arisztokraták és a legszerencsésebb kereskedők. Elméletileg vizsgálva sem található semmi, a mi a kereskedelmet a katonasággal, vagy az örökletes nemességgel, avagy a monarchikus kormányformával ellentétbe hozhatná. Ellenkezőleg a monarchiaknak pénzügyei, melyek tekintetében manapság mindnyájan gyöngélednek, sehol sem találhatnak több és hatályosabb orvosszerre, mint az iparban és kereskedelemben, a népek jólétében és az ország gazdagságában.

VII. FEJEZET.

Egy pillantás a török államra.

Értekezésem tárgyával Törökország szoros összefüggésben van, és arról eddig még nem szóltam semmit. De Törökországot úgy kell tekinteni, mint egy sor nullát, mely annyit számít, a mennyit elébe tesznek. De így van az, ha egy állam elavult, alkalmatlan alkotmányával, vak ragaszkodásával a megszokott előítéletekhez magát túléli, és változhatlanságának gögös hitében nem tartja érdemesnek körülnézni, hogy másutt mi történik. A török állam még csak az európai hatalmak féltékenysége által tartatik fenn, és ez által is csak alig-alig tarthatja fenn magát. Ez a birodalom birtokában tartja a legnagyobbszerű termékekkel bőven megáldott következő szép országokat: a régi Görögországot, a hol a közmíveltség oly gyönyörűen virágzott, Albániát, Boszniát, Szerbiát, Besszarábiát, Bulgáriát, Moldvát és Oláhországot, ezeket a termékeny tartományokat. Továbbá Kis-Ázsiát, az emberiség ezen bölcsőjét, Egyiptomot, Ázsia és Afrika ezen csodálatos egyesítő országát, melynek birlalója földrészünk kétharmad részét ölelhetné fel állami műveleteivel.

Mik voltak ezen országok a Sesostrisok, a Ptolomaeusok, a görög köztársaságok, a keleti császárság, a Maradok, Mohamedek és Sulejmanók korában, és mik ma? Borítsunk reá fátyolt, és vegyük a dolgokat úgy, a hogy vannak.

A török állam éppen ezen állapotában mások által cs különösen szomszédai által nagyon jól kihasználható. Most, midőn Oroszország és Anglia a portával ellenséges viszonyban élnek, Franciaország pedig az angol kalózhajók miatt Törökországgal kereskedelmet nem folytathat, használhatná fel Ausztria a török

kereskedelmet legjobban. Ez a kereskedelem, daczára a szerbiai zavaroknak, a Dunán és a Fekete-tengeren bonyolódik le. A száraz-földön Brassó Erdélyben fontos vásárhelye a török kereskedelemnek.* A törökök ezt a kereskedelmet a maguk részéről előmozdítják. Ők nekünk kávé, cukrot, pamutot, selymet, dohányt, fűszerárakat, jószagú olajokat, különösen rózsaoiljat, bőrt, kordovánt, sertéseket, teveszört, mézgát, festőanyagokat, fűszert, teát, mazsolát s néhány iparczikket, mint: kardot, keszkenőt, gyapjúgyártmányokat, kötött szövőárakat stb. szállítanak, és tőlünk vasat, rezet, sárgarezet, aczélgyártmányokat, faárakat és bútorokat, kocsiakat, vásznat, mindenféle posztókat, gyapjuszöveteket, galanteriaárakat, órákat, üveget, porcellánt és fayencet, irhákat, bőroket, bőrmunkákat, köteleket, gombkötő munkákat, hímzéseket, rézmetseteket és mindenféle műszereket stb. vesznek át.

A kereskedelem Törökországgal nyereséges, de még sokkal nyereségesebb lehetne. II. József császár a törökökkel nagyon előnyös kereskedelmi egyezményt (sinet) kötött, és oda törekedett, hogy a dunai hajózás akadályai eltávolíttatván, a kereskedelmi közlekedés Konstantinápolylyal megkönnyíttessék. A török háború és az azóta beállott háborús események ezeket az üdvös előkészületeket megszakították.

A szabad, könnyű, minden akadálytól megszabadított hajózás a Dunán az ausztriai államokra nézve nagy haszonnal járna. Bár csak a Dunának a Fekete-tengerbe való folyása is az ausztriai monarchiáé lenne valaha!

Törökországnak legnevezetesebb kereskedelmi városai: Aleppo, Szmyrna, Dömöczk (Damascus) és Alexandria.

Alexandriában központosította volna Sándor, a hódító, ha tovább élt volna, a világkereskedelmet. Konstantinápoly a kelet római császárság idejében, tíz századon át a kereskedelem, ipar és közműveltség székhelye volt, és megtarthatta volna azt, ha a mohamedánok támadásait győzelmesen visszaverte volna, miként hajdan a görög köztársaságok legyőzték a perzsák elnyomulását; ha a kelet római császárok a theologiai veszekedéseket és a haszontalan szofisztikus vitatkozásokat főfoglatosságukká nem tették volna. Ők ezeket a keresztény vallás szentségének tekintették, mely azonban csupán a gyakorlati erkölcsiséget és erényt ismeri el egyedüli czéljának. E tévúton az állam és emberiség igaz javát szemek

* Lásd Johann v. Fesztech: Die Nachrichten. A Zeitschrift von Ungarn. I. évfolyamában.

elől tévesztették, a miért azután saját maguknak és az államnak megsemmisülése lett büntetésük.*

A törökökkel elaléltságuk és függésük ez állapotában előnyös kereskedelmi szerződéseket lehetne kötni, s őket a javasolt ázsiai-európai világkereskedelem előmozdítására jól lehetne felhasználni. Ezen eszköz részletei azonban csak akkor tervezendők, ha a javaslat általában tetszéssel találkozik, és akkor az iránt meghallgatandók lennének mindazok, a kik a török és a levantei kereskedelemről gyakorlati és helyi ismeretekkel bírnak. — Szilárd elvek, melyek egészséges, egyszerű elméleten nyugszanak, helyes gyakorlati ismeretekkel párosulva képezik a siker legbiztosabb előfeltételeit.

Ha azt akarják, hogy Törökország a mohamedán kormányzat járma alól felszabaduljon, akkor annak tartományaiban a legheszebb és leghasznosabb szerzeményeket lehet biztosítani, mivel mindezen tartományok igen elhanyagolt állapotban vannak, egy felvilágosult, emberies kormány alatt erőiket és hasznosságukat azonban megháromszorozhatják. Ezen szerzeményekkel (az érdekeltek) úgy volnának, mint a birtokvásárlással, melynél mindig előnyösebb elhanyagolt jószágot olcsón venni, mint teljesen berendezettet drágán.

* Raynal apát a kereskedelem történel érői irt művének első könyvében azt mondja Konstantinápolyról: A barátok fűfanga uralkodott e helyen, és a császárok az Isten bűnbocsánatát kérték azért az időért, melyet nem a kormányzás gondjainak szenteltek!!

VIII. FEJEZET.

A javaslat hasznossága.

Azon előnyökre, melyekkel az európai-ázsiai világkereskedelemnek az ausztriai és orosz államokon való keresztülvezetése járna ezek részére, nem sok megjegyezni valóm van, mert azok már az eddig mondottakból is kiviláglanak, maguktól szembeötlenek és kétséget nem szenvednek.

Ausztria és Oroszország a kínai, talár, indiai, perzsa, arab, levantei árukat jó áron vehetnék és cserélhetnék be, s a mire azokból nincs szükségük, azt haszonnal tovább adhatnák Európa többi északi és nyugati országainak. Így azok nemcsak a saját nyers és ipari termelvényeiket, hanem a többi államokéit is előnyvel tudnák áruba bocsátani, és ily módon activ, passiv, átmeneti, bizományi és szállítványozó kereskedést nyereséggel folytathatnának. Hogy az ipar ezáltal mennyire élénkülne, a jólét emelkednék, a nemzeti vagyon gyarapodnék a kormány hatalma fokozódnék, a egészen tiszta sor.

És éppen most van ezen országokra nézve a legkedvezőbb és mintegy hívogató alkalom, hogy ebbe a vállalkozásba belefogjanak; oly alkalom, a mely, ha fel nem használtatik, nem fog egyhamar ismét visszatérni.

Ha megfontoljuk, hogy kis, számba alig jövő államok kereskedelem és ipar által mily magas fokára tudtak a hatalomnak és gazdagságnak emelkedni és még mindig emelkednek, például Velence. mely halász viskókat pompás várossá és büszke állammá alakított át; Hollandia, mely a maga posványos talaját a tengertől kidaczolván, azon kincseket halmozott fel, mind a kettő egy maroknyi néppel és néhány talpalatnyi földdel; a terméketlen porosz állam,

mely minden akadály daczára, gyorsan elsőrendű állammá vált, és még visszaesésében is nagy erőt mutatott; a világ kincseit összehalmozó Nagy-Britannia, mely uralmát a tengerekre is kiterjeszti; az amerikai szabad állam, mely népességét, nemzeti vagyonát, termelvényét, erőit és hatalmát harmincz év alatt megháromszorozta: ha mindezt megfontoljuk, akkor szédelegve érezzük, hogy Ausztria és Oroszország erőik nagy mértékével, melyeket ez a világkereskedelem kifejlesztene, mire vihetnék?

De az európai szárazföldnek többi államai is nyernének ezen ázsiai világkereskedelem által; olcsón kaphatnák meg a szükséges ázsiai termékeket, és azok fejében saját nyers termékeiket és iparcikkeiket adhatnák el.

Jótevény verseny állana be Európában, s az egyedáruság és az épp oly szégyenletes, mint káros függetenség megszűnnék. Azokba a sebekbe, melyek miatt Európa szenved, a kereskedelem és ipar enyhítő balzsamot csepegtetne, s ezen ázsiai-európai világkereskedelem ahhoz üdvös hatással hozzájárulna.

IX. FEJEZET.

A világkereskedelemnek korábban ez volt az útja.

Az európai-ázsiai világkereskedelem ez a javasolt útja korántsem új dolog. A Jóremény-fokának Vasco da Gama által történt felfedezése előtt ez a világkereskedelem valósággal meg volt. Erről tanúskodik a történelem, a földrajz pedig azt tanítja, hogy magában véve könnyebb az ázsiai-indiai termékeket közvetlenül ez utón Európába hozni, mint Afrika és a Jóremény-foka körül az Atlanti-óceánon, a Balti- és Földközi-tengeren át be az európai szárazföldre. Még akkor is, ha az afrikai út egészen szabad lesz, ez az ázsiai-európai út fennállhat, a versenyt amavval jól ki fogja állani, és azt a versenyt Európa javára fordítandja.

Történelmünk hajdan- és középkorában egész a 14. századig Egyiptom, Görögország és Konstantinápoly volt a világkereskedelem színtere, s annak vásárhelyeiként szerepeltek Bactra az Oxus-folyó mellett az indiai határon, Sogdiána, a mai Samarkand nagy Bocharában, Babylon az Euphrates és Tigris mellett nem messze a Perzsiái-tengeröböltől. Európafelé Kis-Ázsia és Phoenicia tengerpartjain több görög tengeri és kereskedelmi város volt, Phoea, Ephesus, Miletus, Smyrna, Tyrus, Sidon, Byblus, Berytus, Tripolis. Arábia, melynek déli része, a szerencsés Arábia, a füstölő anyagok hazája, így a saját termékeit, valamint az indiai árukat szállította. A keleti oldalon Gerra kereskedelmi város virágzott, mely kiválóképp Taprobana s a nagy Cyllon szigetének fahéját (cizimetét) hozta forgalomba. A Phoeniciek a perzsiái tengeröbölből a partok mentében egész az innenső keletindiai félszigetig és Ceylonba hajóztak el. Szárazföldi kereskedelmük, melyet karavánok segélyével folytattak, nem kevésbé volt fontos. Annak főágait képezték:

az arabiai karavánkereskedés fűszerrel és füstölőkkel, a Palmyrán keresztül Babylonba irányuló kereskedelem, mely azután tovább haladt Perzsián át Bokharába és Tibetbe, valószínűleg egész Kínáig; az Arméniával és a szomszédos országokkal folytatott kereskedelem. A bevásárolt árukat azután a Földközi-tengeren szállították tovább.

Alexandria Egyiptomban sokáig maradt az indiai áruk vásárhelye. Sándor diadalmi útja óta Indiába Európa állandó összeköttetésben maradt Kelet-Indiával. Ez az összeköttetés Sándor műve és méltó hozzá. Ő a szárazföldi közlekedést kereskedelmi lerakóhelyek létesítése által biztosította, és a vízi közlekedést, Nearchus tengernagyjának utazása által az Indus torkolatától egész az Euphratesig megnyitotta.

Ha az ember meggondolja, hogy ez akkor mennyi nehézséggel volt összekötve, akkor bámulnunk kell az ezen óriási vállalkozáshoz szükséges erőfeszítésen.*

A rómaiak korában az európai-ázsiai kereskedelem leginkább karavánok által a folyók felé, a szárazföldön bonyolított le, azután a Kaspi-tengeren a Közép- és a Fekete-tengerre.

Ugyanaz történt később a konstantinápolyi császárok alatt, midőn a világkereskedelem színtere a Fekete-tenger és a Földközi-tengernek keleti része volt.

A kereskedelem és hajózás általános történetében, mely e részben határozott adatokat foglal magában, a következő helyeket találom:** Az Indiába Afrika körül vezető új ut felfedezése előtt a kereskedelemnek más útja nem volt a kelet és nyugot között, mint a mely a Vörös- és Fekete-tengeren át vezetett. Ezen kereskedelem céljai szempontjából történt, hogy ott sok egyiptomi és görög gyarmat keletkezett. A kabuli nagy úton kívül még egy más vezetett Indiából Kandaharon át Ispahánba, mely akkor nem kevésbé, mint most, nyitva volt a karavánoknak. Az indiai áruk, melyek egyik vagy másik vásárhelyre vitettek, onnan több úton mentek Astrakan, Azow, Kaffa, Trebisond és más városokba, melyek úgy a Kaspi-, mint a Fekete-tenger mellett feküdtek, a honnan megint tovább szállították a nyugoti népeknek. Az áruk, melyek Indiából Bokharába jönnek, az Oxus-folyón vitetnek a Kaspi-tengerre. Ezen a folyón különösen Samarkand városa foly-

* Lásd az ókori népek politikájának és kereskedelmének menetét illetőleg Heeren tanár művét.

** Második kötet, 674. és 865. lapok.

tatta kereskedelmét a nyugat felé, és az Oxus sodrát követve a Kaspi-tengeren keresztül a Volgába s úgy tovább északkelet felé. Bokhara ugyanezt a kereskedelmet folytatta az Oxuson a Kaspi-tengerre. Mindkét város lerakóhelye volt az indiai és kínai áruknak. Oroszországnak nem kevésbé meg volt a maga kereskedelmi útja Astrakanon át Kínába. Végre itt előkerül még harmadik főútja is az indiai áruknak, nevezetesen az, mely Malaccából az indiai tengeren és a perzsiai öblön át az Euphrates partján fekvő Bassorába visz, s innen karavánok által Arméniába és a Fekete-tengermelléki Trapezuntba halad. Főtárgya a forgalomnak* az indiai kereskedelem anyaga volt, a mint az akkor Északra és a nyugoti országok felé ment. Az indiai áruk két nagy útja közül északfelé az egyik vízen és szárazon Calecut, Camboja, Malabar stb. indiai kikötőkből indult ki, és ment az Euphrates torkolatába Bassora elé, innen pedig karavánok által Arménián át Soldaja, Trapezuntba és más Fekete-tengeri kikötőkbe. A másik pedig Indiának északi részeiből Bokharán és Kaphakon át részint szárazon, részint az Indus, Oxus, Ama-folyók vizén a Kaspi-tengerbe s Samarkand és Astrakán vásárhelyekre. Innen az áruk egy része azután a Volgán és más folyókon Oroszországon keresztül haladt, a hol a Eadogánál és Nagyperniánál lerakódóhelyeket ért el, később a Ladoga-tón át a Keleti-tengerbe vitetvén. Ez a kereskedelem már a 9. és 10. században létezett. Később a genuiaiak és velenceiek vettek ebben a gazdag kereskedelemben részt, és pedig először azon az utón, melyet az áruk Astrakhanról karavánokon Tanais vagy Azowra és Kaffa irányában vettek, és másodszer Arménián keresztül Soldaja és Trapezuntba. A velenceieknek consulaik voltak Astrakhanban és Kaffában. Azowban pedig főraktárral bírtak.

Raynalaz indiai kereskedelemről irt hires műben ezt mondja:** „Három ut kínálkozik, melyeken a Bassorában összegyűlt árukat tovább lehet adni: az egyik Perzsiába megy és karavánok járnak rajta, onnan pedig a Kaspi- és Fekete-tenger felé halad; a másik Bagdad és Allepon át vezet a Földközi- és Adriai-tengerre; a harmadik karavánok segélyével Egyiptomba.“

Ha ez az indiai-ázsiai-európai kereskedelem azon időben oly szerencsésen és fényesen volt folytatható, miért ne történhetnék ez meg jelenleg, miután a mostani idő bizonyára kedvezőbb erre, mint az akkori volt. Mert az, hogy ez a kereskedelem megszakadt

* U. o. 1013. 1.

** 79. 1.

és felhagytak vele, csak természetes következése volt azon idő körülményeinek. Dzsengisz-Chán s Tamerlan hódításai és háborúi, a forradalom, melyet Mohamed vallásrendszere előidézett, a barbárság, melybe Európa sülyedt, Amerika felfedezése, mely a közfigyelmet kizárólag magának foglalta le, és végre Afrikának körülhajózása: mindez okozta, hogy az ázsiai-európai ut elhanyagoltott és létezni is megszűnt. Raynal* történetét adja az oroszok kereskedelmének Indiával a Kaspi-tengeren és tatár területeken át, azután pedig a déli útról így nyilatkozik: „A keleti császárság görögjei két utón folytattak Indiával kereskedelmet: az egyik a Fekete-tenger volt. Először nagy hajókon küldték az árukat a Phosison fel, azután kicsinyeken Scrapanáig. Később az árukat kocsikon szállítottak egész Cyros-folyóig, mely a Kaspi-tengerbe szakad. Ezen a tengeren eljuthatni egész az Oxus torkololáig, azután e folyón egész az Indus forrásáig fel lehet hatolni. Az Induson Indiának minden kincsét megszerezték az emberek maguknak, és ugyanazon utón jutottak vissza. — A másik ut egyszerűbb volt. Indiai vízi járóművek a különböző tengerpartokról a perzsiai öblön át bejutottak az Euphratesbe, a hol rakományaitak letették, és onnan az egy-két nap alatt eljutottak Palmyrába és a Földközi-tenger syriai partjára.“**

A középkorban ez a kereskedelem Erdélyen és Magyarországon is keresztül ment a Fekete-, Közép-tengerről Bécsbe, Prágába, Boroszlóba és Danczkába.

Oroszországgal a forgalom Galiczián, Moldván és Litvánián keresztül haladt és igen élénken folyt. A II. Géza, I. András, IV. Béla és V. István királyok által kedvezményekben részesített német települők ipari tevékenység által tüntették ki magukat, gyárakat, nagyobb ipari vállalatokat létesítettek és tekintélyes kereskedelmi üzletekkel bírtak. Nagyon igaz, a mit Engel magyar történetíró mond Cornides Töredékeihez írt előszavában a városi közműveltségéről: Az udvar fénye Róbert Károly és I. Lajos alatt a magyar birodalom hatalma, mely Lajos alatt a Keleli-tengertől *** a Fekete- és Adriai-tengerig terjedt, az ázsiai és afrikai kereskedelmnek Magyarországon átvonulása, a nyereséges cserekereskedelem Konstantinápolylyal, Velenczével, Béccsel, Prága, Boroszló,

* V. köt. 119. és I. köt. 117. 1.

** Geschichte der Handlung und der Schiffahrt. Első köt. IV. fejt. 18., 19., 20. §§. — B. G. — Az eredeti szöveg hibásan Adriai tengert említ. G. J.

*** A szövegben hibásan „Északi-tenger“ van. G. J.

Varsó, Danczkával és Kiewvel, a magyar ipari termelést nagy mértékben élénkítették. Zsigmond császár és király Magyarországot még szorosabb összeköttetésbe hozta Németországgal és a városi követeknek a magyar országgyűlésen ölési szavazati jogot biztosított. Utána persze a magyar ipar az országban gyakorivá lett háborúk és a kereskedelem más irányban való lebonyolódása következtében hanyatlott, de azután Hollós Máttyás alatt emelkedett; az ő uralkodási évei alatt tudomány, városi választékosság és országos jólét által fénylett a nemzet. Második Ulászló és második László alatt azonban minden hanyatlásnak indult ismét. Az erdélyiek az árukat a Fekete tengerről és Oroszországból hozták, és azokat tovább küldték Budára. Belgrádba, Velenczébe, Bécsbe, Prágába és Krakkóba. Felső-Magyarországon a német városok, különösen Kassa és Lőcse voltak nagy vásárhelyek.* Miután Magyarországnak és Erdélynek sok század óta annyira kedvezőtlen sorsa van, hogy oly mértékben, mint a milyenben természetes gazdag kincsei magukkal hoznák, még soha sem virágozhatott fel. mert mind a kettőnek mindent el kell szenvedni, a mi a jólétet, ipart, kereskedelmet és országos boldogulást megbénítja és elfojtja; azért csakis a duzzadó természeti erőnek és az ezt jellemző irányzatnak kell tulajdonítani, hogy abban a korszakban az ipar és kereskedelem olyan nyomaival találkozunk. De akkor a kelet a nyugót felett mindenben fölényvel bírt, nemcsak a kelet-római császárság befolyása alatt, a hol a görög és római műveltség még fenntartotta volt magát, hanem mert több keleti nép, az arabok, perzsák, hindostanok, kínaiak az ipar és jólét sokkal magasfokán voltak, mint a feudalismus által akkor kiszipolyozott és elvadt európaiak.

Az ázsiai-indiai termékek és iparcikkek ez úton özönlöttek Európába, és igv történhetett, hogy a leghányatottabb sors és akadályok mellett is az ipar és kereskedelem Magyarországon s Erdélyben azon időtájt magasb fejlődést mutatott, mint Nyugot-Európában. Tímárok és vargák, aranyművesek, huzalkészítők, szűcsök, üvegesek, fegyverkovácsok, órásk, finom posztó és papír, puska-por, puska, ágyú, kocsik stb. itt hamarabb és jobb minőségben voltak, mint Európa egyéb részeiben.

Belgrád és az adriai tengerpart városai, melyek összeköttetésben voltak Velenczével. feljebb az erdélyi és felső-magyarországi városok,

* Cornides: Bruchstücke zur Geschichte der städtischen Kultur, 10—14. 11.

még tovább a sziléziai és cseh városok, végül a Keleti-tenger mellett a híres Hanza-városok oly lánczolatát képezték az ipari és kereskedelmi csatornáknak, melyeken át özönlött, s ide- és tovaáramlott az akkori világkereskedelem. Az ázsiai-európai világkereskedelem ez az útja persze majdnem eltűnt; a nagy események és egymásra tóduló hatalmas átalakulások hatása alatt, melyek úgy Ázsiát, mint Európát megrázkódtatták, ez nem is lehetett másként. Mint azelőtt a kelet a nyugat felett tűnt ki, úgy most a nyugat jutott fölénybe a kelettel szemben. Ez az emberi dolgok sorsa. A forgalom irányzata, és szükséges volta ugyanaz marad, csak megfordított arányban; de a múlt ezen nyomai a jelen számára elegendő okok arra, hogy az ázsiai-európai világkereskedelmet ismét helyreállítsa.

X. FEJEZET.

A javaslat fogantatása.

Tegyük fel, hogy javaslatom tetszéssel találkoznék, és azt kérdeznék tőlem, miként és mily eszközökkel lehet azt megvalósítani, akkor én azt felelném, hogy a gyakorlati kivitel tekintetében azokat kellene kihallgatni, a kik Törökországba és Ázsiába kereskedelmet folytatnak, a kik a keleti dolgokban jártasok, továbbá követségi személyeket azon vidékekről, és konzulokat, a kik ott alkalmazvák és a levantei kereskedelmet gondozzák; végre oly tudósokat, a kiknek a szükséges segédeszközök rendelkezésére állanak. Általában a következő elveket ajánlanám:

1. Egyetértés Oroszországgal; közös működés szoros baráti szövetségben.

2. Ennek folytán kereskedelmi szabadság a két császárság között és a kölcsönösség elvére alapított kereskedelmi szerződések.

3. Tárgyalások ez irányban a portával és a perzsa sahval.

4. Ügyes emberek kiküldése, hogy e vidékeket beutazzák és határozott adatokat szolgáltatni képesek legyenek.

5. Ezeknek azt a megbízást is lehetne adni, hogy a még független ind, tatár és arab népek főnökeihez is menjenek el, és velők kereskedelmi összeköttetéseket létesítsenek.

6. Erre előzetes költségek volnának szükségesek, tehát a pénzes emberek, kereskedők, birtokosok tőkájük oly társulata alakítandó, mely ezen kereskedelem alapja számára tőkét adna össze.

7. Ezen társulatba megfelelő részvétellel magának a kormánynak is be kellene lépni.

8. De a közvetlen részvételen kívül is a kormány ezen vállalatot minden módon segítené, hogy az a kívánt sikert felmutathassa.

Mert a közvetett nyereség, melyet a kormány az állam javából és a nemzeti vagyonosodásból húzna, nagyobb lenne, mint a jutalék, és ez mindig a főszempont lenne ennél a vállalatnál.

9. Bizonyos meghatározott számú évre a társulatnak a kereskedelem kizárólagos joga is megadható lenne, melynek leteltével a kereskedelem azonban változhatlanul szabaddá lenne teendő.

10. Vásárhelyek (Stapelplätze) alkalmas helyeken képviselőkkel konzulokkal vagy felügyelőkkel felállítandók lennének.

11. Kereskedelmi szerződések oly hatalmakkal is köttetnének, melyek a fölösleget átvennék.

12. Miután európai Törökországban és Ázsiában is a görögök és a zsidók el vannak terjedve, szükséges lenne, az embereknek ezen iparkodó osztályát az érdekeltségbe bevonni.

13. Minél több szabadságot adnának ennek az ázsiai-európai kereskedelemnek, annál biztosabb lenne a kedvező siker. Ez rávezet engem egyikére kedvencz gondolataimnak, melynek igaz voltáról sok évi fontolgtás után mindig jobban meggyőződöm.

XI. FEJEZET.

A kereskedelmi szabadságról.

Elismert tétel a közgazdaságtanban, hogy a szabadság a kereskedelem és ipar haladásának első feltétele. Miként is történhetné fejlődés, ha az a kibontakozásban megvolna akadályozva? Az erőszakos rendelkezések ritkán szükségesek és még ritkábban hasznosak. A természetes irányzat a legbiztosabb vezérfonal; csak egy kissé segíteni kell annak akadályait elhárítani, hogy a természetes fejlődés virágzásának bekövetkezte előmozdítottassék.

Semmi sem segíti elő a kereskedelem gyarapodását oly könnyen, hatékonyan és biztosan, mint a szabadság; e részben viszont semmi sem károsabb, mint a kényszer és erőszak. Minden kereskedő állam a forgalmi szabadság által lett azzá, a mivé vált. Ez épp úgy van, mint a természet alkotó ereje, mely mindig és mindenütt hat. a hol nem nyomják el. Meg vagyok róla győződve, hogy ha minden állam egyenlő ipar- és kereskedelmi szabadságot hozna be, az ipar és kereskedelem mindenütt oly mértékben virágzanék fel, mint a mely a természetes rendeltetés folytán a legjótékonyabb hatású, és hogy mellette nem vesztené egy állam sem. A jóságos gondviselés mindegyikről eléggé gondoskodott, és adományait csodálatraméltó módon, kielégítően osztotta szét. Azt hiszem, jósolhatom, hogy a kormányok saját tapasztalataik és megtisztulandó nézeteik által erre az elvre fognak vezetetni, s azok a kormányok fogják a legnagyobb és tartósabb előnyüket biztosíthatni, melyek azt leghamarabb ismerték fel, s a körülményekhez képest okosan és szilárdul követni is fogják. Szép, nemes és hasznos fordulat lenne, ha Ausztria és Oroszország egyetértve az újból felélesztendő ázsiai-európai világkereskedelem által erre a nagy példát először adnák.

Azt hiszem, van okom arról meggyőződve lenni, hogy ez a legbiztosabb eszköz az állam erejét fokozni, az uralkodó állami betegségeket meggyógyítani és a pénzügyi zavaroknak véget vetni. A hódítások nem oly biztosak, és gyakran a meghódított tartomány kevesebb valódi értékkel bír, mint a rettenetes költségek, melyeket az érteke folyt, háború okozott, és a mit az a kár képvisel, melynek ez esetben az ország ki van téve. A szabad kereskedelmi rendszer, mely a forgalom természetes irányzatán alapul, mely a nemzetek kölcsönös szükség-kielégítésére van számítva, s melynek alapja a méltányosság és a kölcsönös előnyök, a legbiztosabb és legtartósabb eszköz a belföldi jólét felvirágoztatása, az állam erejének fokozására, a mely minél tovább alkalmaztatik, annál jobban áramlik tovább, annál tökéletesebb és erősebb, s úgy a saját szívósságánál fogva, valamint minden embernek a jólétre való törekvése folytán fejlődik. Azt még a balsors csapásai és a háborúk sem pusztíthatják el oly könnyen, mert a romlás közepett is sajátságos megifjult erővel ismét felemelkedik, a mint általában a természetben a megrázkód-tatás, bomlás erjedés és oszlás új alakulást okoz.

Smith azt mondja a nemzetek gazdagságáról irt remek művének IV. könyvében: „Államgazdaság az, mely a népet és kormányt meggazdagítja; az ipar és kereskedelem ennek legkiválóbb eszközei; a szabadság az anya ölét képviseli e tekintetben; a kényszer-rendszabályok csak szükségszülte kivételei a szabálynak“.

De ha ez áll, honnan van az, hogy miután kétségtelen, hogy a kereskedelem léteéhez a szabadság okvetlenül szükséges, mindazáltal a kereskedelmet korlátozó rendszer csaknem általán uralkodóvá lett. Én ezt a következő módon magyarázom meg magamnak, mi közben rövid kívánok lenni. Strabo* és Plinius** sokat hoznak fel, a miből látható, hogy a római császárok ideje előtt a kereskedelem általában, különösen pedig a kelet-indiai, ázsiai-európai szabad volt. Midőn a római császárok felkerültek a trónra, nagyon buzgólkodtak abban, hogy bitor uralmukat pompával, pazarlással és a légiók túl nagy zsoldjával támogassák. Ehhez azonban a rendes állami jövedelmek nem voltak elegendők. A bevételeknek tehát új forrásait keresték és találták meg a kereskedelem megadóztatásában. Ez volt kezdete a korlátozó rendszernek. Az elégedetlenségnek e felett igen nagyok kellett lenni, mert Tacitus Annalisainak I. könyvében, a 78. fejezetben azt mondja: „Századrészét az

* II. könyv.

**Hist. Nat. 19. könyv.

eladott javak árának, mely adó a polgári háborúk után hozatott be, a nép tiltakozása daczára fizetendőnek jelentette ki Tiberius, a katonai kincstárt ezen segedelem által támogatni óhajtván“ „Mivel a római vám az érték kis százalékában állott, s a bevétel és kivétel minden áruja után fizettetett, ez a korlátoló rendszer sokkal kevésbbé volt ártalmas, mint annak későbbi utánzatai“.

Erre következtek a sötétség és barbárság korszakai. Az örökletes nagy birtokok urai hősies dolognak tartották, hogy a váraik mellett elhaladó kereskedőket kirabolják és kifoszszzák; így azután minden ipar és minden kereskedelem el volt nyomva.

Európa megújulásának idején mind a kettő ismét fakadni kezdett; először az akkori szabadállamok területén: Genuában, Velenczében, Svájcban és Hollandiában, a hol teremtő ereje szabadban fejlődhetett ki.

A római birodalom omladványai közül merítették akkor az összes fogalmakat; a római jog volt a törvényhozás mintája; onnan vették a vám-, a kereskedelmi és ipari szakot korlátoló rendszert is, mely annál mélyebb gyökeret vert, mivel a kormányoknak nagy bevételeket szerzett.

Felfedeztetett Amerika is, a hajózás tökélyesbült és kiterjedt, az arany áramolva özönlött Európába; ezen áradat mellett a vám és korlátoló rendszer szédületes magasságra volt felhajtható, s az oda fel is csavartatott.

Így terjedt el általán ez a káros visszaélés, és mivel az államoknak is megvan a maguk mellözhetlen érdekszabálya, azok közül többen akarattal ellenére is kényszerítve voltak, hogy ezen vám- és korlátoló rendszert elfogadják. Mert ha a határos állam tilalmakat és magas vámokat hoz be, szomszédját is arra kényszeríti, hogy a maga részéről hasonlót tegyen.

Milyen kebellázító alkalmazása e korlátoló rendszernek a rabszolgakereskedés és az angol kormány tengeri zsarnoksága. Elve, lényege ezen rendszernek épp oly igazságtalan, mint káros; de azért mégis csak lassan, a szomszéd államokkal egyetértve szüntethető meg. Soha sem voltak az európai államok abban a helyzetben és oly kényszerűségben, hogy az ipart és a kereskedelmet a kormány hatalma és az állam jóléte érdekében oly mulhatlanul és szükségképp kellene fejleszteniök, mint jelenleg. Minden arra mutat, hogy a korlátozó rendszer megváltozik, s az ipar és kereskedelem fokozatos felszabadulása fog bekövetkezni. A mint egy súlylyal és befolyással bíró kormány ezt az elvet elismerni

és előrelátással alkalmazni fogja, akkor a többieknek a kölcsönös összeköttetés és az érdekszabály folytán előbb, vagy később példáját követniük kell, és az a kormány fog legtöbbet nyerni, mely ezt az üdvös elvet legelőször valósítja meg.*

* Ezen érdekszabályok valóságos hallgatag törvények, melyek maguktól keletkeznek s különösen a kereskedelem s ipar tárgyaival kapcsolatban rendkívül hatályosak, és azok befolyása alul nagy hátránya nélkül egy állam sem vonhatja ki magát. A pénzfolyamok, váltók, bankok, hajózás, puskapor, állandó hadseregek, maradandó követségek stb. hangosan szóló példái ez érdekszabályoknak, melyekbe kénytelenek magukat beletalálni az emberek.

XII. FEJEZET.

Az ausztriai monarchia kereskedelmi rendszeréről különösen.

Vannak az ausztriai monarchiának korszakai, melyeket az államérdek időről-időre átalakított. A korábbiakat felesleges volna felemlíteni, s a későbbiekéről is csak azt érintem meg, hogy a *pragmatica sanctio*, miután kivívott, monarchiánknak szilárdságot és tartósságot adott, de az állami érdekek kevés egységet biztosított, mert a Rajna mellett s azon túl, továbbá Olaszországban fekvő birtokait elválasztván s a többi államterülettől elszakította, valamint a római német császárság is az állami érdekek egységét szétdarabolta. Az ausztriai államnak kikerekítését a francia háborúk vonták maguk után. Ez a kikerekítés, ez az államszövetség most a császári méltóság által is megerősítették, melyet az ausztriai uralkodóház már régen bírt, de most az örökös cím felvétele által megszilárdít. Jelenleg az államérdek egysége megvan, és az egyes részek különbözősége lassankint ki fog egyenlítettetni, és idővel egy nagy egészszé összeolvadni.

Azt, hogy az európai kereskedelem megragadásának érdekében eddig semmi sem történt; hogy a mi monarchiánkban még sok foganosítatlan maradt, a mi más államokban a hatalom és gazdagság öregbítése végett már régen alkalmazva van, mindezt az érintettekől részben megmagyarázhatni. E tekintetben még nagyon hátra és igen távol vagyunk attól az állásponttól, mely az ausztriai monarchiához teljesen méltó volna; de mindehhez megvan az alapunk. Van gazdag talajunk, jó mezőgazdaságunk, melynek fejlemfoka évről-évre emelkedik. Vannak iparvállalataink és gyáraink, nyers terményeink nagy bőségben, és igen jól felhasználható fekvésünk. Az államérdek is egyszerűsítve van most, és általános

a meggyőződés, hogy a belső erőknél és az állami vagyonosságunk fejlesztése és tökéletesítése által a legbiztosabb és a leghasznosabb hódítást tehetjük.

És e hódításnak éppen most van a legjobb ideje. Pusztító háborúk után a pénzerő ki van merülve, az állam elgyengülve. Az arany és ezüst érmekben álló pénz eltűnt. A forgalomban levő papírpénz aggasztó haladvánnyal drágít meg mindent.*

A járadékot élvezők és mindazok, a kik fizetéseiket készpénzben kapják s a hadsereg szenved e miatt; egy neme a pénzhamisítási korszaknak látszik fogait ránk vicsorgatni. Semmi sem hozhatja vissza oly gyorsan az aranyat és ezüstöt, s az egyensúlyt oly hatékonyan és könnyen nem állíthatja helyre, ezt a válságot oly simán ki nem egyenlítheti, mint a kereskedelmi szabadság által gyarapodott nemzeti jólét és állami vagyonosság. III. Károly a belföldi termékeknek az Adriai-tengeren való megkönnyített kivitele által törekedett a monarchiát meggazdagítani. Trieszt és Fiume szabad kikötőknek jelentettek ki, a Karolina-út kiépítették s a fuvarozás berendeztetett azon. Mária Terézia 1752-ben egy udvari kereskedelmi hatóságot, állított fel, mely sok jót létesített, de némely tévedésbe is esett. Tilalmak és egyedáruságokkal könnyen elbánva vezényeltetett a kereskedelem és ipar, mint egy gyalogdandár. A tilalmak, parancsok felhalmozódtak. A versenyt, az olcsóságnak ezen termékeny, üdvös hatású leányát, elriasztották; a kedvezmények rossz árukat szolgáltatottak. A tilalmazott áruk csempészete, ennek ellenőrzete, a büntetések és csalások, a külföldi ellentilalmak, kínos helyzetet vontak maguk után. Az udvari kereskedelmi hatóságot azután 1776-ban megszüntették.

* A bankjegyeknek bizonyára megvan az az üdvös hatásuk, hogy a mezőgazdasági termények különben igen alacsony árának emelése által a termelést magát emelték és az ipart élénkítették. De az a jó, a mit ez által tettek, már el van érve, s e határon túl ártalmas voltuknak korlátokat kell állítani. A közgazdaság elve az általános jólétet követeli. A hol a lakosoknak lehető legnagyobb száma a szükségek kielégítéséhez megkívántai javaknak elegendő nagyságú birtokában van, csak ott létezik nemzeti jólét, és nem ott, a hol egyesek bőségben dúskálnak, míg a népnek nagy része nyomorral küzd. A munkabér az állam jólétének legbiztosabb mértéke, és bármit írta legyen ellene, a magas munkabér jó jel. De a munkabérnél annak névértékét meg kell különböztetni tárgyi értékétől. A munkásnak annyit kell szerezni tudni, hogy úgy magának, mint családjának elegendő tápláléka és ruházata legyen. A bankó-czédulák kétségkívül eszközölték azt a jót, hogy a nemzeti jólétet, különösen a monarchiának egyes részeiben, emelték. Most. arról kell gondoskodni, hogy ez a jótékony hatás maradandólag megszilárduljon és veszteséggé ne fajuljon el.

De ez a kereskedelmet és ipart felébresztette, és József császár azokat hatalmasan mozdította elő. Hanem ez a nemesszivü, emberics uralkodó is erőszakos eszközök használatára engedte ragadtatni magát. Ő elszigetelő rendszert tervezett, és az 1784. évi augusztus 27-én kelt rendelettel azt be is hozta. Ezután számtalan más rendelet következett, melyek a bevitt és kivitt az áruk és tartományok határozott osztályzása mellett szabályozták. Ezen elszigetelő rendszer mellett több rendbeli pénzösszeg kivitele, de egyúttal behozatala is megakadályoztatott, mert a külföldi államok e tilalmakat a maguk részéről viszonzták, és az ausztriai monarchia ennek következtében oly viszonyba jutott Európához, mintha nem is lenne abban.

Az elszigetelésnek ez a rendszere még most is érvényben van. Az állam veszteséget szenved mellette. Magára van szorulva, s a természetes termékenység nagyobb fejlődése épp úgy, mint az ipar lendülete s a bel- és külkereskedelem akadályozva van. A sok tilalom, a fáradságos rendezkedés, a csempészet, a nyomás, a kényszer, az erőszak emészti velejét és öregbíti ernyedését az államnak, s bármit mondanak a kereskedelmi táblázat-készítők, mégis arról vagyok meggyőződve, hogy kereskedelmi és ipari állásunk passiv, pedig mi egy szabadabb, magasabb rendű és szélesebb körű rendszerrel milliókat nyerhetnénk, és az állam gazdagságát megkétszerezhetnők.*

Monarchiánk kikerekítése által az iparnak és kereskedelemnek köre még inkább összeszorult. A német örökös tartományok ipartelepei nem képesek a monarchia egész szükségletének eleget tenni. Akármit és akármily tökéletlenül szállítsanak is, azt magas áron meg kell venni; ez még lehetőségét is megsemmisíti a tökélyesbülésnek. A magyar örökös államokban a természetes termények gazdagsága nagyobbérszt veszendőbe megy, és távolról sem használtatik fel úgy, mint lehetséges volna. Ezek amazoknak kizárólag nyers terményeket szolgáltatnak, és ez utóbbiakat feldolgozva vásárolják vissza. Mindkettő szorítja és nyomja egymást ebben a szűk működési körben, és az Európával létesíthető kereskedelmi összeköttetésekéből ki vannak zárva Az idegen államok ugyanazon

* Ha Lipcse sokadalmanak szabadsága révén a világkereskedelem oly nagy részéhez juthatott, noha kedvezőtlen helyzete van, hajózható folyója, vagy tengeri összeköttetése pedig nincs, milyen jótékony hatással lenne s a kereskedelem mily mérveket ölthetne, ha Bécs, Pest, Krakkó, Zimony, Fiume, Trieszt a sokadalomnak, vagy kikötőnek ezt a szabadságát megkapnák?

elszigetelő rendszer szerint alkalmazott megtorlással bánnak velünk, és még inkább összeszorítanak bennünket. Ez oly állapot, mely monarchiánkra nézve kicsinyes és hátrányos. Csak részleges előnyök biztosíthatók ezen elszigetelő rendszer által; a nagy egész okvetlenül veszít vele. Nyers- és iparterményekben való gazdagsága mellett az itt levő erők tömegével az ausztriai monarchia minden, még oly nagy kereskedelmi rendszerbe is bizton belemarkolhatna.

Az ázsiai-európai világkereskedelem szabadabb és széles körű rendszere, melyet javasolni bátorodom, és a melyet a monarchia az Adriai-tengeren, a Dunán, a Brassóba, Bródba és Lipszébe vezető szárazföldi utakon, a Visztulán, az Oderán és Elbén mindjárt elkezdhet alkalmazni, azzal a következássel bírna, hogy monarchiánk általa a világkereskedelemnek, melyből eddig ki volt zárva, birtokába helyezkedhetnék, s hogy abban nagyrészt saját nyers és ipari termelvényeivel — jelentékeny nyereséget kapva — vi hetne részt, a mi mellett az átviteli, bizományi és szállítmányozó kereskedelmet is felhasználhatná! Következése lenne továbbá, hogy a pénzügyek javulnának, az állam erői fokozódnának, a nemzeti vagyonság gyarapodnék, s a monarchia a virágzás azon állapotába jutna, mely feltétlenül és függetlenül, a saját ruganyossága által előmozdítva. csupán azon határokat lenne kénytelen elismerni, melyeket a természet nagy alkotójának akarata át nem hágható módon szabott meg számára.

AZ ÉSZAKI KERESKEDELEMNEK SZÉLESEBB KÖRŰVÉ TÉTELE.

A BÉCSI CONGRESSUSNAK ALÁZATTAL ELŐTERJESZTI

BERZEVICZY GERGELY.

SI QUID ERGA IMPERIUM FECI AUT CONSULUI FIDELITER, NON VIDEOR
MERUISSE LAUDEM, CULPA CARUISSE ARBITROR. (Ha VALAMIT A BIRO-
DALOM IRÁNTI HŰSÉGGEL TETTEM VAGY TANÁCSOLTAM, AZÉRT NEM ÉRDEMLEK
DICSÉRETET, HANEM CSAK A MULASZTÁS VÁDJÁT KERÜLÖM EL.)

BÉCS,
NYOMATOTT BIZOMÁNYBAN GEISLINGER JÓZSEFNÉL.
1814.

1. §. Előszó.

Midőn két évvel ezelőtt, miután a tilsiti békekötés köztudomásúvá lőn, „Nézetemet az ázsiai-európai világkereskedelem“-ről, hogy a kedvező időpontot el ne mulasztom, sietve megírom és Pesten Eggenberger Józsefnél kinyomattam, annak kiadása több kedvezőtlen körülmény folytán addig késett, míg a kedvező időpont nagyon kedvezőtlenre vált és értekezésem közzététele éppen a harci lángok fellobbanásának idejére esett.

A hatalmas megrázkódtatás, mely erre következett, elszedítet és elnyomott mindent. Értekezésem, melynek egyéb becsét nem tulajdonítottam, minthogy a maga idején való felszólalást tartalmazott, figyelembe nem vétetett; de az eszmét és javaslatokat, melyek benne foglalvák. ismételt vizsgálat után is üdvöseknek és jótékonyaknak tartom. A végzet napjainkban századok eseményeit halmozza fel; váratlan, ellentétes körülmények azok, melyek ismét kedvező pillanatot hoztak eszméim számára.

Most már el van határozva, és mi vidéken lakók is értesültünk róla, hogy a bécsi kongresszus a következő hónapban meg fog nyílni.

Kötelességemnek tartom tehát kísérletemet ismételni, és sietek el nem mulasztani a kedvező időpontot, miért is a korábbi művemben foglaltak kivonatát adom.

Ha igénytelen munkámat a Nagytekintetű Békekongresszus elé terjeszteni bátorkodom, ez rátartás nélkül és csak azon meggyőződés következtében történik, hogy minden állampolgárnak kötelessége erejéhez mérten a közjó előmozdításához járulni. Ha munkám nem fog alkalmazhatnák találatni, akkor azt majd félre-

teszik és nem ártand senkinek. De ha abban csak valami is foglaltatik, a mi jó és hasznos lehet, akkor annak és írójának czélja el lesz érve. — Azon velem szemben tett kifogásra, hogy minek foglalkozom ilyen miniszteri javaslatokkal, hiszen nem vagyok miniszter, feleletem az, hogy éppen azért teszem, mert nem vagyok miniszter. Ha az volnék, akkor nem lenne időm, mindenféle tapasztalatokat gyűjteni, és kísérleteket csinálni, melyeknek eredménye ez az értekezés. É tekintetben van egy oly tekintélyem, a kire bátran hivatkozhatom, s a ki úgy is mint tudós, úgy is mint államférfi magasan áll. Ez a XVII. század nagy lángelméje, Verulami Baco, Anglia nagy kancellárja. a ki Orgononjában ezeket mondja: „A tanulások és a tudományok a mennyiben a közdolgok folytatásának segédei, arra valók, hogy komolyabb ítélettel kezdjünk és elrendeljünk mindeneket. A serény és foglalatосkodó emberek valóban nagyon alkalmasok a dolgok kivitelére, de a tanácskozás azoknak velejéről és feltalálások szerencséesebben folytatódik a tudós emberek által, az otthoni csend nyugalmas kebelében.“ *

2. §.

Két főrésze: 1. Az ázsiai-európai világkereskedelem.

2 Az ausztriai-orosz-porosz monarchia északi kereskedelme.

Munkám két főszmével foglalkozik:

Az első, hogy az ázsiai-európai világkereskedelem a maga legközelebbi útján északfelé tereltessék, a másik pedig az északi kereskedést úgy önönmagáért, valamint az ázsiai-európai kereskedelemmel kapcsolatban kiterjeszteni és könnyebbíteni törekszik.

3. §.

Az ázsiai-európai kereskedelem a régi úton.

A Jóremény-fok körülhajózásának felfedezése előtt a kelet-indiai kereskedelmi útnak iránya vagy Európa északibb részén, a Fekete- és Kaspi-tengeren, vagy délen a Földközi- és Adriai-tengeren vezetett keresztül. Könnyebb az indiai termékeket közvetlenül ezen két rövidebb utón hozni Európába, mintsem az új harmadikon,

* Gróf Dessewffy József fordítása.

Afrika körül az Óceánon keresztül a Földközi- vagy a Balti-tengerbe. De jó haszonnal állhat meg egymás mellett ezen három útirány, és üdvös versenynyel mozdíthatja elő Európa javát is.

Phoenicia, Egyiptom, Görögország. Konstantinápoly, Azow, Asztrakán, Bactria, Bassora voltak a világkereskedelem piacjai hajdan. Arábia, Perzsia és India a maga dúsgazdag szigeteivel ezen útirányban szállították czikkeiket Európába, s szerzik meg egyszersmind a mieinket. A hajók a Perzsiái-tengeröbölből indultak, partmentén haladva; az árucikkek a szárazföldre rakattak ki, melyeket azután a karavánok továbbítottak; majd ismét hajóra tétetvén, folyóvizén indítottak útnak. Így folyt nagy elevevésséggel a világkereskedelem, melyét Babylonia, Perzsia és Egyiptom fejedelmei, Nagy Sándor s a római és konstantinápolyi császárok fejlesztettek.

4. §.

Ennek rövid előadása.

A kereskedelem általános történetében, különösen Heerenek a régi nemzetek kereskedelméről szóló könyvében és Raynal munkájában a két Indiáról a következőkre akadtam: A Kelet-Indiába vezető útnak Afrika körülhajózása által történt felfedezése előtt kelet, nyugot, észak és dél között a kereskedelemnek nem volt más iránya, mint a közbeeső folyók segélyével s a karavánok által a Vörös-, Földközi-, Fekete- és Kaspi-tenger. A Kabultól vezető nagy úton kívül Indiából még egy másik is vezetett Kandaharon keresztül Ispahanba; az áruk különböző utakon szállítottak tovább a Fekete-tengeren, a Volgán Asztrakánba, a Donon Kaffa és Trapezunt felé, honnét az északi lakosok számára vitettek. Azon árukat, melyeket Indiából Bokarába hoztak, az Oxus-folyó vizén a Kaspi-tengernek irányították. Ezen folyón űzte kereskedését Samarkand városa nyugot felé s a Kaspi-tengeren keresztül és a Volgán északnak. Samarkand és Bokara voltak Indiának és Kínának árulera-kodó helyei. Oroszország sem volt a Kínába vezető kereskedelmi utaknak szűkében. Még egy más útra is talált az indiai kereskedelem; éspedig Malakkából az Indiai-tengeren és Perzsiái-öblön át Bassorába az Euphráton, onnét pedig karavánutak vezettek a Földközi-tengerig. Ezen kereskedelem nagy és fontos része közvetlen északnak irányult, és pedig két úton: az egyik a Calecut, Cambodzsá, Malabar kikötőkből a Perzsiái-tengeröblön

keresztül, továbbá a folyóvizeken, majd karavánok által; a másikon Kelet-India északi részén Bokarán és Kaphak-on keresztül részint szárazföldön, részint az Indus, Oxus és Ama-folyók vizein a Kaspi-tengerbe s ennek kereskedelmi góczpontjaihoz, Samarkand és Asztrakan városokhoz. Az áruknak egy része a Volgán és más folyóvizeken szállított Oroszországon keresztül, hol Ladoga és Pernia voltak a vásárciázok; innen pedig Ladoga-tóból a Balti-tengerbe vitették.

Ezen gazdag kereskedelem üzésében a genuiaiaknak és velenceieknek is volt részük, kik ezt azonban inkább délnek, a Fekete-, Földközi- és Adriai-tenger felé terelték.

5. §.

Ezt a régi utat újból meglehetne nyitni.

Ha ezt az ázsiai-európai kereskedelmet abban az időben nagy nyereséggel folytatták, miért ne történhetné meg az most, és pedig ugyanazon északi úton az osztrák, orosz és porosz államokon keresztül? Jól megállhatna a levantei a Jöremény-foka körüli és az amerikai kereskedelem mellett. Minél több utat nyitnak a kereskedelemnek, már a versenynél fogva is annál jótékonyabb annak forgalma.

És miért ne használná fel a neki helyzeténél fogva kínálkozó forgalmat ez a három hatalom: Ausztria, Orosz- és Poroszország? Miért ne nyitnák meg ismét ugyanezt az utat? Mert, hogy ezen kereskedelem megszakított, csak az időkörményeknek volt következménye. Dzsengisz kán és Tameklannak háborúi és hódításai, a Mohamed által okozott átalakulás, Konstantinápoly meghódítása és a kelet-római császárság rombadőlte, a barbárság, melybe Európa süllyedt, Amerika felfedezése és meghódítása, a Jöremény-fokának körülhajózása és az Afrika körüli ut Indiába: mindez okozta azt, hogy az észak-ázsiai és európai kereskedelmi ut elhanyagoltott. Ausztria, Orosz- és Poroszország a nagy világkereskedelemben az újabb idő folyama alatt egész mostanáig nem nagy részt vettek; most azonban, ennél az újjászületésnél, a jelen nevezetes időkörmények között, annak szüksége folytán, hogy az állami pénzügyeken, a belső jóléten emeljenek s a feláldozott erőket pótolják, az említett országok kormányaira nézve szükségesnek látszik ezt az üdvös, hasznos és szép hatáskört elfoglalni, barátságos egyetértésben kétségtelen jogukkal élni, az ázsiai-európai világ-

kereskedelemből az őket megillető részt kivenni, és azt a gondjaikra bízott államok érdekében sikerre vezetni. Az európai nyugoti hatalmak annál kevésbé lehetnek ez ellen, mert maguk is részt vehetnek benne, az Amerikával folytatott kereskedelem különben is megmaradván nekik.

6. §.

Ez az út a középkorban.

A középkorban ez az ázsiai-európai kereskedelem a Közép-, Adriai-, Fekete- és Kaspi-tengeren Magyar-, Osztrák-, Orosz-, Lengyel- és Poroszországokon ment keresztül, s azon nehéz idők alatt ez államoknak sok erőt és életet kölcsönzött. Annak északi ágát elhált, de a levantei fenntartotta magát, és ha Ausztria a levantei kereskedelemben most is részt vesz, ez nem képezi annak akadályát, hogy kedvező fekvésénél fogva a maga részét az északi kereskedelemből szintén hatalmába ne kerítse. A Kelet akkor sok tekintetben fölénytel bírta a Nyugot felett, nemcsak a keleti császárság miatt, a hol a görög és római kultúra még fenntartotta volt magát, hanem mivel más keleti népek, arabok, perzsiák, görögök a míveltség és a jólét magasabb fokán voltak, mint a nyomasztó hűbéri rendszer által kiszípolyozott és letepert európaiak. A kelet-indiai nyers termények és iparczikkék ez úton özönlöttek Európába, és így történhetett meg, hogy az ipar és kereskedelem Észak-Európában, daczára a legnagyobb viszontagságoknak, magasabban állott, mint a déli részeken. A magyar, osztrák, orosz, lengyel, porosz, a keleti-tenger melléki és a híres Hanza-városok az ipar és kereskedelmi utak oly lánczolatát képezték, melyen át az akkori világkereskedelem — itt-ott kiszélesedve — Ázsiából Európába áramlott, és ezen vidékeknek erőt adott az akkori idők sanyarúságait derekasán elviselni.

Az ázsiai-európai kereskedelemnek ez az útja tagadhatlanul elromlott, a mi nagy események és hatalmas változások hatása alatt, melyek egymásra következtek és úgy Ázsiát, mint Európát megrázkódtatták, nem is lehetett másképpen. Miként azelőtt a Kelet volt fölényben a Nyugot felett, úgy most a Nyugot bír felsőbb-séggel a Kelettel szemben. Ez az emberi dolgoknak sorja; a forgalom irányzata és szüksége ugyanaz, csak megfordított irányban. És a múltnak ezen nyomai elegendő okot képeznek a jelen számára, hogy az északi kereskedelmet megint helyreállítsa, és a mostani kedvező időpontot felhasználatlanul ne hagyja.

7. §.

Törökország.

A mostani török tartományok úgy fekvésük, valamint természetes termékenységüknel fogva okvetlenül figyelembe veendők, és az a jelen idő kedvező körülményeihez tartozik, hogy annak részéről szándékos akadálytól nein lehet tartani.

Mik voltak a török tartományok a görögök, a ptolomaeusok. az arabok és a keleti császárok idejében, és mik azok ma? Vessünk fátlyolt erre és vegyük a dolgokat úgy, a hogy vannak.

Éppen ezen állapotában használható fel a török állam mások által. Nem nehéz kedvező kereskedelmi szerződéseket kötni a török kormányval, az akadályokat elhárítani és a portát rávenni, hogy saját érdekében mozdítsa elő az ázsia-európai javasolt világkereskedelmet, a miben a kívánt sikerhez lényeges támogatás foglaltatnék.

8. §.

Perzsia és India.

A perzsa és ind államok nagy készséget fognak tanúsítani a régi kereskedelmi utak helyreállításához, mert most az elnyomatás oly állapotában vannak, melynek könnyítéséhez tudvalevőleg minden alkalmat megragadnak. Kelet-India, mint minden elnyomott ország, sóhajtozik a helyzetjavulás után. Nemcsak az emberiség ajánlja javaslatomat, mely különben itt nem kevesebb figyelmet érdemel, mint a rabszolgaság eltörlésénél, hanem egész Európának, és különösen a három monarchiának java kívánja azt, mert ez a legüdvösebb eszköz a népek jólétét emelni, az állami pénzügyeket javítani, és friss életerőt önteni a népekbe, államokba és kormányokba.

9. §.

Czáfolata annak az ellenvetésnek, mely szerint a kereskedelem a monarchiának nem való.

Azzal a kifogással kell találkoznom, hogy az ipar és kereskedelem ebben a nagyobb mértékben a monarchikus államoknak nem való, mert állítólag a katonaságot elernyeszti és a nemesség elfajul mellette. De hát a kereskedelem és ipar vájjon miért nem

való a monarchiának? Hiszen az. minden államalkothoz és szerkezethez illik, s mindeniket emeli, a monarchiákat, az arisztokracziákat, a demokracziákat s az arisztokratikus és demokratikus monarchiákat egyaránt. A történet tanúskodik ez állítás mellett. E részben jelenkori példák: Anglia, Észak-Amerika, Kína, a kelet-indiai angol kompánia a maga ind császárságaival. A régi példák pedig: Velence, Hollandia, Génua, Spanyolország és Portugálba. Még régiebbek: Phoenicia, Egyiptom, Görögország, Karthago és Róma.

Sem a nemesi kiváltságok, sem a katonai vitézség nem szenved mellette. A phlegmatikus hollandiak ugyanazon időben a legnagyobb kereskedők és legnagyobb tengeri hősök voltak, valamint a velenceiek a legszigorúbb arisztokraták és a legszerencsésebb kereskedők. Egy örökletes nemesség sem áll oly szilárdan, mint az angol, és a kereskedelemnek egy sem engedi magát annyira át, mint az. De ha elméletileg vizsgáljuk is a kérdést, akkor sem fogunk semmit találni, a mi a kereskedelmet és ipart a nemességgel, a katonasággal és a monarchikus kormányformával ellentétbe hozná. Ellenkezőleg: az állami pénzügyek rákfeneszerű betegsége sehol sem talál több orvosszere, mint az iparban, kereskedelemben, az állam vagyonosságában és a nép jólétében. Fontoljuk meg, hogy mily szembe nem tűnő kis államok jutottak a kereskedelem és ipar által a hatalom és gazdagság magas fokához. Velence halászkunyhók tömegéből pompás várossá és büszke állammá lett. Hollandia mocsaras talaját kitarító daczczal hódította el a tengertől, és kincseket halmozott fel azon. Mind a kettő alig állott egy-egy maréknyi népből és egy-egy talpalatnyi földből, de koruknak mégis törvényeket szabtak. Anglia magában véve jelentéktelen és mégis a világ kincseit bírja, egyedül uralkodik a mérhetetlen óceánokon, s nagy kereskedelmével kormányozza a fél földtekét. Az amerikai szabad állam 30 év óta népességét, nemzeti tőkéjét, termelvényeit, erejét és hatalmát megháromszorozta. Portugálba, Génua, a Hanzavárosok, Karthago, Athen, Tyrus és Sidon hasonló fényes példákat képeznek. Ha mindezt tekintetbe vesszük, akkor szédülni kell fejünknek, meggondolván a magasságot, melyre Ausztria, Oroszország és Poroszország az ezen kereskedelem által kifejendő erők tömege mellett feljuthatnának. De az európai szárazföld többi államai is nyernének ezen ázsiai világkereskedelem által. Olcsó áron kapnák meg az ázsiai termékeket és a magukéit adhatnák érettük cserébe. Jótékony verseny jelentkeznék Európában, mely minden egyedárúságot és az éppen oly szégyenletes, mint káros

függettséget számúzné. A sebekbe, melyekből Európa még mindig vérzik, a kereskedelem és ipar enyhítő balsamot csepegtetne, a mit ez az európai-ázsiai világkereskedelem nagy mértékben segítené elő.

10. §.

A legbiztosabb vezérfonal, a természetes irányzat, az északi kereskedelmet ajánlatosnak tünteti fel.

A természetes irányzat legbiztosabb vezérfonala az iparnak és kereskedelemnek; ez elméletileg és gyakorlatilag minden kétségen kívül áll. A legerőszakosabb tilalmak bizonyára képesek rontani, de nem tudnak olyan virágzást előidézni, a milyen csak a természetes rendeltetés szerint következett volna be. Észak és dél között mindig létezik a kölcsönös forgalomnak bizonyos adott szükségse, és ez oly hatékony, hogy bármennyire nyomassák is, azt elnyomni még sem lehet. És ha ez a szükség másképp nem elégíthető ki, akkor az a csempészet útján még életveszéllyel is megtörténik. A vámhivatalnokok és örök semmiféle hadserege nem képes a dugáruskodást elhárítani. Ezt mutatja az utolsó, az a joggal gyűlölt példa, melyet a szárazföldi zárlat szolgáltatott. Minél nagyobb a tilalom, minél magasabb a vám, annál nagyobb a kínálkozó nyereség is, annál könnyebb a vesztegetés és annál ellenálhatatlanabb az amazok ellen irányuló támadás. De ha az ily nyomasztó körülmények között valamely kereskedelmi ág mégsem hal el, akkor ez kétségtelen jele annak, hogy nem akadályozva, sőt előmozdítva buján gyarapodnék. Ha az északi kereskedelem, a mely most annyira el van hanyagolva és nyomva, s daczára ennek minden torlaszai között mégis keresztül tud siklani, olyan mértékben könnyítették, mint a milyenben most nehezítették, jelenlegi állapota bizonyíték a mellett, hogy az mily hatalmas rugókkal bír és mily ritka fejlődési erő lakik természetes irányzatában.

11. §.

Az északi kereskedelem különösen hasznos az ausztriai, orosz és porosz monarchiákra nézve.

Az ausztriai monarchia részben a délhez, részben az északhoz tartozik. Mind a két éghajlatnak termékeit előállítja. Eddig előszeretettel folytatta a kereskedelmet Trieszt és Belgrad irányában; miért hanyagolná el ezentúl az északi kereskedelmet, s miért ne

ápolná azt a másíknak szentekhez hasonló gonddal, miután az orosz és porosz monarchiák legközelebbi szomszédja? Miért ne tartaná fenn a legkönnyebb és legkedvezőbb kereskedelmi és ipari összeköttetést mind a kettővel? Minek hoznának Orosz- és Poroszország is messziről oly termékeket, melyeket a szomszédságban, ilt nálunk megkaphatnak? És — a kölcsönösségre való tekintettel — miért ne vennők mi át az ő termékeiket? Nincs oly állam, a mely magának elegendő lenne; az isteni gondviselés bölcsen osztotta szét adományait, és éppen ez által jótékony kötelékkal füzte össze az egész emberiséget.

Ha a földtekén minden vámot megszüntetnének és szabaddá tétetnék mindenütt a bevitel és kivitel, akkor egy állam sem lenne szegény, hanem a sajátságait képező hajlamok kifejlődése mellett jól érezné magát mindegyik, s részt venne valamennyi az általános jólétben és forgalomban. De mivel ezt a dolgok jelen állása lehetetlenné teszi, elegendő, ha ezen állapothoz a mennyire csak lehet, közeledünk. Ennélfogva Ausztria, Orosz- és Poroszország között lépjen szabadforgalmi viszony életbe! Ez által az északi kereskedelem megállapíttatik, sőt annak következtében a forgalom oly terjedelmet fog öltetni, hogy az ázsia-india-európai kereskedelmet fölveheti magába. Ennek régi útjai nyitassanak meg ismét, könnyítessenek és kedvezményben részesítendők. A régi kereskedelmi szabadság álljon ujfent helyre, minek folytán ezen világrészben is jólét és erőgyarapodás fog bekövetkezni, mely a kiállott fájdalmakat elfeledni, a sebeket gyógyítani, az állami pénzügyeket javítani, a felséges fejedelmeket, a kik hatalmukkal ilyen hasznosan élendnek, áldott nevékké fogja tenni.

12. §.

Az rendkívüli nyereségessé válhatik.

Az Adriai- és Földközi-tengeren folytatott kereskedelemért annyi tétetett már, az északiért pedig oly kevés! Az Elbe, Odera, Visztula, Dnyeszter oly előnyös összeköttetésekkel kínálkoznak; a Poprád, Dunajecz, Olt, Viszloka tutajozható és kitűnően felhasználható folyók. A déli termékek oly nélkülözhetlenek az északnak. Különböző fajú borok, szilvapálinka, szárított szilvák, rizs, boreczet, gubacs, dohány, só, sáfrány, dárdany, kobalt, cinóber, salétrom, szóda, timsó, kőrísbogarak, gyapjú, gabona, vászon, posztó, üveg, papír,

fémáruk és annyi más czikk haszonnal vihető ki északra; és onnan annyi terméket lehet úgy saját használatra, valamint további eladásra behozni! Be van bizonyítva, hogy az Adriai-tenger a Kulpa, Száva, Dráva, Duna, Tisza, Hernád, Poprád és Visztula által a Balti-tengerrel összeköthető. Akkor Európának két nagy fele egyesítve lenne egymással és pedig a legrövidebb úton. Velence, Trieszt, Bécs, Pest, Belgrad, Tokaj, Varsó, Danczka (Danzig), Hamburg, Stettin, Boroszló, Lemberg, Brody, Odessza, Azow. Pétervár, Stockholm, Koppenhága és London kezet nyújtanak egymásnak! Most az európai kereskedelem kerülő útja a Földközi-tengeren és az Atlanti-océánon át a Balti-tengerbe igen nagy. Mivel minden kereskedelmi ut most nagy kerülettel jár, azok egy esetben sem támogattatván, miként azt az ausztriai-, orosz- és porosz monarchiák barátságos egyetértéssel tehetnék, nincs benne kétség, hogy a szóban levő kereskedelmet ezen kormányok ki nem számítható nyereségüvé tehetnék. Ha a szász kormány ezt a kereskedelmet a lipcsei sokadalom által magához ragadhatta, holott korántsem támogathatja azt oly túlnyomó erővel, a milyen ezen három monarchiának rendelkezésére áll; miután oly nagy előnyben vannak, miért ne érhetnék el ezek ugyanazt? Ha hozzá vesszük, hogy egyesült erővel és egyetértve az ázsiai kereskedelemnek ez oldalon jó ut nyitatték, az oly kereskedelmi áramlatot adna, melynek termékenysége mindent élénkítene és a legkisebb gyökérszálakig elhatna.

13. §.

Azon kifogásnak czáfolata, hogy a szárazföldi államok nem alkalmasak a nagyobb kereskedelemre.

Az az ellenvetés, hogy a szárazföldi hatalmak ezen nagyszabású kereskedelemre nem valók, semmiféle jelentőséggel nem bír. Svájc sokkal inkább a szárazföldön fekszik, nem bír tengerparttal sem, igen magas hegyek által van körülzárva, és mégis a kereskedelem és ipar révén minő virágzáshoz jutott el? Szászország is egészen a szárazföldön fekszik; Lipcsének nincs még hajózható folyója sem, és mégis minő részt vett az európai kereskedelemben és a nagy ipari tevékenységben! Ebből következtessünk azokra az óriási erőkre, melyek részben még parlagon hevernek az említett három monarchiában; azokra az előnyökre, melyeket a folyók, tengerek, éghajlati különbségből felmerülő szükségletek kínálnak; arra a

legközelebbi várományra, mely a tekintetben, hogy az északi és ázsiai kereskedelmet tényleg hatalmukba kerítsék, tagadhatlanul meg van: azokra a hatalmas segédeszközökre, melyeket ezen három monarchia uralkodóinak komoly akarata c célra előteremthet. Mindezt gondolják meg pártatlanul, és senki se engedje magát a megszokott nézetek szűk körébe aggodalmasan beszoríttatni! Akkor ezen nagy és üdvös eszmének hasznossága és megvalósít hatósága által áthatva, nem fogja magát komolynak csak látszó háttérrel bíró kételyek, vagy oly nehézségek által visszariasztatni, melyek minden nagyobb vállalkozásnál jelentkezni szoktak.

14. §.

Következtetések.

Nem szenved kétséget:

1. Hogy ez a három monarchia egymással előnyös forgalmat folytathat. Ez a kereskedelem ugyan most is létezik, de korántsem oly terjedelemben, oly kedvező módon és oly mindenoldalú haszonnal, mint a hogy lehetne. Ez az északi kereskedelem minden forgalmi áramlatok közt a legkevesebb támogatásban részesül, sőt azt még leginkább nyomják is, mert hiszen csak saját erejéből és irányzatánál fogva tartja fenn magát! Ebből következtethetni arra, hogy támogatás mellett minő magasságra emelkedhetnék fel;

2. hogy habár ezen három monarchia közül mindegyik külön is előmozdíthatná ezt a kereskedelmet, de az észak-európainak tökéletes kifejlődése, és a még nagyobb észak-ázsiai világkereskedelemnek előmozdítása csak ezen három hatalom összeköttetése által juthatna el kivihető üdvös céljához, s az együttes közreműködéssel kezdeményezett és állhatatosan végrehajtott rendszabályok az elmaradhatlan siker legalaposabb reményét nyújtják;

3. hogy ennél fogva egyetértéssel, vállalva, ez a három hatalom az északi, az európai és az európa—ázsiai világkereskedelmet hatalmukba keríthetik, s a jövőről is gondoskodván, oly rendezéseket tehetnek és állapíthatnak meg, melyeknél fogva minden esetben, még háborús viszonyok között is, ezen kötetendő kereskedelmi szerződések elvei tiszteletben legyenek tartandók;

4. más európai hatalmak, különösen Anglia, ez ellen jogosan nem emelhetnek kifogást. Anglia abban a helyzetben van, hogy maga

is hasznot húzhat belőle es részt vehet benne. Az az elv, hogy az államok szabadságukat megkapják, hangosan proklamáltatott. Tulajdonképp az volt ennek a rettenetes küzdelemnek, ennek a hosszú háborúnak a célja! Tehát minden világraszóló zsarnokság, nemcsak a politikai, hanem a kereskedelmi és ipari is, ezen ismételt ünnepélyes kijelentéssel számúzve van; legélesebb ellentmondás volna ugyanis ennek az igazságtalan ellentmondásnak hibájába esni. Tehát senki sem bitorolhatja azt a jogot, melynek alapján a három monarchiának ezt az intézkedést megtiltani lehelne;

5. minthogy a mostani párizsi békekötés alkalmával a hajózás és a szabad kereskedelem a Rajnán szabályoztatott, és „tekintettel voltak a kereskedelem iránti elbánás egyenlőségére és kedvezményezésére“, miután abban történt megegyezés, hogy a bécsi congresszuson fognak azok az eszközök megállapíttatni, melyek segélyével a kereskedelem könnyítendő, s a népek egymás iránt kevésbbé idegenkedökké tétessenek: ennél fogva nemcsak nem helytelen, hanem még szükséges is ez elveket itt az északra alkalmazni, az Elbét, Oderát, Visztulát és Dnyepert éppen úgy felszabadítani (mint a Rajnál), a kereskedelmet rajtuk könnyíteni, és a népeket itt is kevésbbé idegenekké tenni egymás irányában.

15. §.

Ezen kereskedelemnek és az állami erő jövőben leendő öregbítésének kilátásairól.

Ha az Adriai-tenger a Baltival a legrövidebb úton összeköttetésbe jön; ha a levantei kereskedelem ezen úton felvezettetik az északra; ha a Duna és a Fekete-tenger összeköttetésbe hozand bennünket az ázsiai karavánokkal, a Kaspi-tengerrel, a Perzsiai-tengeröböllel, a perzsa, arab, indiai kereskedelemmel; ha Oroszország összeköttetéseit Kínával, a Tatárfölddel és Indiával szélesbiti és megkönnyíti; ha az orosz és porosz államok folyóik, csatornáik, tengerpartjaikat megnyitják, és a Balti-tenger ezen kereskedelemmel összeköttetésbe hozatik; ha a szintén nyereséges szállítmányozás (speditio) és átviteli kereskedelem is megindul; ha mindez az ázsia—európai világkereskedelem erre való vezetése által megnő, emelkedik, élénkül és megerősödik: a világ ezen északi részére nézve mindez oly nyereség lesz, hogy azt csak avval a másikkal lehet majd összehasonlítani, mely Amerika felfedezéséből és a Jóremény-fokának körülhajóztatásából származott.

16. §.**Most van a kedvező időpont reá.**

Kétségkívül most kedvező az időpont, azért ezen békekongresszusra kellene az alapokat lerakni, e végből kereskedelmi szerződéseket kötni, és a szükséges intézkedések megtételét elrendelni. Ez a kedvező lökése a sorsnak, a minő oly ritkán következik be. gondosan felhasználandó. Eléggé vérzett már az emberiség; béke, békés foglalkozás, jólét, ipar, kereskedelem legyen a megérdemlőit és kívánatos üdülés; a magán és állami pénzügyek semmiféle intézmény által nem javulhatnak annyira, mint általuk. Ha anyagi erő szükséges, hogy ez megvalósíttassék, kérem meggondolni, hogy a háború mennyi erőt emészt fel hasztalanul. Csak egy kis része fordíttassék ez erőnek ide, akkor a biztos, üdvös siker elmaradhatlan.

17. §.**Ha az eszme általában tetszéssel találkozik, akkor a kivitel részleteinek előadása következik.**

A kivitel eszközeiről és a részletekről itt még nem lehet írni. El lenne az hamarkodva és fárasztó volna a kongresszus magas tagjaira nézve is, a kiknek magasztos működése közben minden pillanatuk oly drága. A kérdés most az, hogy alázatos javaslatom általában elfogadható-e? Ezt a kérdést mély tisztelet tel a congresszus magas elhatározásának vetem alá. Ha javaslatom oly szerencsés lesz, hogy egészben, vagy részben elfogadtatik, akkor következik el annak ideje, hogy a kivitel részleteiről beszéljünk. Ez persze szintén fontos, mert a kívánt siker attól függ; ahhoz hozzájárulni gyenge örömhöz képest tehát kötelességemnek ismerem, a mit az első intelemre buzgón teljesíteni nagyon kész vagyok. Most pedig kérem az engedelmet arra, hogy befejezésül legyen szabad valamit még a kereskedelem szabadságáról mondanom.

18. §.**A kereskedelmi szabadság.**

A közgazdaságtan elismert elve, hogy a kereskedelmi és ipar-szabadság a kereskedelemnek és iparnak első föltétele. Miképp is lehetne végbe a fejlődés, ha annak kibontakozását akadályozzák? Az erőszakos rendelkezések ritkán szükségesek és még ritkábban

hasznosak. A természetes irányzat a legbiztosabb vezérfonal; annak csak némileg kell segíteni, csak akadályai hátrítandók el, hogy az a természetes fejlődés virágzásnak menjen elébe. Semmi sem mozdítja elő a kereskedelem gyarapodását oly könnyen, hatékonyan és biztosan, mint a szabadság. Minden kereskedő állam forgalmi szabadság által lett azzá, a mivé vált. Olyan ez, mint a természet alkotó ereje: mindenütt hat, a hol hatását meg nem akadályozzák. Meg vagyok róla győződve, hogy ha minden állam egyenlő ipar- és kereskedelmi szabadságot hoz be, az ipar és kereskedelem abban a teljességben fog felvirágozni, a mely a természetes rendeltetés folytán a legjótékonyabb, és hogy e mellett egy állam sem veszítene. A jóságos gondviselés mindenről kellőleg gondoskodott, és adományait csodálatos, de kielégítő módon osztotta szét. Azt hiszem, szabad jósolnom, hogy később a kormányok saját tapasztalataikon okulva és tisztultabb nézettel bírván, majdan rá fognak jönni ez elvre, s azok a kormányok fognak a legnagyobb és legtartósabb sikerekkel dicsekedhetni, a kik azt először ismerendik el, s a körülményekhez képest okosan és szilárdan követni fogják. Szép, nemes, hasznos fordulat volna, ha Ausztria, Orosz- és Poroszország egyetértve, ezt a nagy példát először az észak-európai-ázsiai világkereskedelem terén szolgáltatnák.

19. §.

Hasznos az államoknak.

Azt hiszem, van okom meggyőződve lenni arról, hogy az állami erők emelésére, az állami betegségek meggyógyítására és az állami pénzügyeken való javításra ez a legbiztosabb eszköz. A hódítások nem oly biztosak, és gyakran egy meghódított tartomány kevesebb tényleges értékű, mint az irtózatok hadi költségek, melyeket a háború okoz, mint az a kár, melyet ennek folytán kell elviselni, és a veszély, melynek a hódítók kiteszik magukat. A szabad kereskedelmi rendszer, mely a természetes irányzatra van alapítva, mely a nemzetek kölcsönös szükségleteire számít s alapja a méltányosság és a közös előny: a legbiztosabb és legtartósabb eszköz a belső jólét fölvirágoztatására, s az állami erők emelésére. Minél huzamosabban alkalmaztatik az, annál lendületesebb, tökéletesebb és erősebb lesz, mivel a saját erejéből s minden embernek a jólét utáni — vele született — törekvéséből fejlődik ki. Azt a sors

csapásai és háborúk sem pusztíthatják el, mert azok viharából megújult sajtáságos erővel emelkedik ki, a mint általában a természet ölen mutakozó rázkódtatások, oszlások, erjedések és bomlások megújhodást okoznak mindenütt.

20. §.

A kereskedelmi kényszer keletkezése.

De hát honnan jön mégis, hogy a kényszer rendszerei oly általán uralkodnak? Ezt én a következő módon magyarázom meg, és e részben rövid akarok lenni.

A római császárok ideje előtt a kereskedelem szabad volt. De ezek új bevételi forrásokat keresvén, hogy a légiók túlságos zsoldját ki tudják fizettetni, azokat a kereskedelemre kirótt adókban találták meg. Tacitus azt mondja:* Egy századrészét az eladható dolgoknak a nemzet ellenére behajtatni rendelte Tiberius, a katonai kincstárt ez a segély tartván fenn. — Mivel a római vám a megrovott tárgyak értékének kis százalékát képezte, s a bevétel és kivétel minden áruira egyformán és egyenlő mértékben vettetett ki, ennélfogva az kevésbbé volt nyomasztó és káros, mint későbbi utánzatai.

21. §.

Annak rosszabbulása.

Jöttek a sötétség és barbárság idői. A nemesség akkor nemes eljárásnak gondolta a várai előtt elvonuló kereskedők kifosztását. A szabad városok és államok voltak az ipar és kereskedelem menhelyei. De a vámok szaporodtak. A kényszer rendszere, mint a gyom, mindig mélyebb gyökereket vert, és tovább harapódzva terjedL el. Felfedezték Amerikát; az ott összeharácsolt arany nagy áradattal öntötte el Európát. Ezen áramlás mellett a vám- és kényszerrendszer a legmagasabb fokra hághatott, és tényleg fel is hágott oda.

Így lett ez a káros visszaélés általánossá, és mivel az államoknak mellőzhetlen érdekszabályai vannak, ennélfogva többen közülök akaratuk ellenére is kénytelenek voltak ezt a vám- és kényszerrendszert elfogadni; mert ha a szomszédos állam tilalmakat, vagy magas vámokat állít föl, akkor rászorítja a szomszédot is, hogy a maga részéről ugyanazt tegye.

* Axal. Lieb. I. 1. 78.

22. §.

H á t r á n y a i .

Mily kebellázító alkalmazása a kényszer e rendszerének a rabszolga kereskedés, a tengeri egyedárúság és a szárazföldi zárlat?

Elve, lényege ennek a kényszer-rendszernek épp oly igazságtalan, mint káros. Milyen hadserege a vámhivatalnokoknak! Milyen mélysége a csalásoknak! Milyen végtelen sok igazságtalanság és elnyomatás! Egy negyedéi sem kapja a kormány annak, a miről azt hitte, hogy jár neki; e szerint a cél mindig megghiúsul. De az üdvös javulás csak fokozatosan, a szomszéd államokkal egyetértve, lassan következhetik be.

23. §.

A kereskedelmi kényszer csökkentésének szükséges volta.

Soha sem voltak még az európai államok abban a helyzetben, hogy az ipar és kereskedelem reájuk nézve oly nélkülözhetlenül szükséges lett volna, mint mostanság. Minden oda mutat, hogy ezektől az orvosszerektől gyógyulás remélhető. A kényszer-rendszernek változtatása, az iparnak és kereskedelemnek fokozatos szabaddá tétele, bármely oldalról tekintsük a dolgot, valódi közszükség. És a mily nyomatékos és befolyásos nagy példa van ebben, oly mértékben fog utánzásra találni, s az események általános láncolata előbb, vagy utóbb annak általános behozatalára vezetend. Legtöbbet az a kormány fog nyerni, mely ez elveket először valósítandja meg.

24. §.

A kezdetet most lehet vele csinálni.

Ez az elszigetelő és kényszer-rendszer persze több rendbeli pénzüsszeg kifolyását megakadályozza. De megakadályozza épp annyinak befolyását is, mert a külföldi államok a tilalmakat viszonozzák, minek folytán minden állam veszít, midőn ezáltal magát is korlátozza. — A nagyobb fejlődés meg van akasztva, mindenki elszigeteli magát és ostromállapotba helyezkedik. A sok tilalom, a

fáradtságos és drága intézkedések, a csempészet, a nyomás és kényszer az államnak velejét támadják meg, és a kormányt a gyengeség állapotába juttatják. A legbujább termékenység, a legmagasb fokú termelékenység, a fel nem használt erők fejlődése ennél az állapottól veszendőbe megy. Senki más nem nyer mellette, mint egy pár uzsorás és egyedárus, a kik annál több hasznot csinálnak maguknak, minél többet veszít az állam.

25. §.

Ez az északi kereskedelemmel lenne összeköthető.

Az észak-ázsiai világkereskedelemnek szabadabb és szélesebb körű rendszere, melyet javasolni bátorodom, azzal a következássel bírna, hogy a többször említett három monarchia közösen a világkereskedelmet hatalmukba keríthetnék, és abban nagyobb részt saját termelvényeikkel vehetnének részt, hogy az átmeneti, bizományi és szállítmányozó kereskedelmet is használhatnák; ez úton pénzügyeiket javítanák, az állam erőit szaporítanák, a kormányt megerősítenék, és az országok a virágzás oly állapotába jutnának, mely másoktól, függetlenül és saját növekvő erejükkel haladva csak azon határokat ismernék, melyeket a mindenség alkotója át nem hágható módon a természetnek általában szab.